MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

A nyílt cenzúrától a szabadság illúziójáig

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
Médiatanács • Médiatudományi Intézet

A nyílt cenzúrától a szabadság illúziójáig

Propagandisták, ügynökök
és ellenzékiek a Kádár-rendszer sajtóéletében

MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

54.

Sorozatszerkesztő:

Koltay András – Nyakas Levente: 2012–2019
Nyakas Levente – Szadai Károly: 2020–

A nyílt cenzúrától a szabadság illúziójáig

Propagandisták, ügynökök
és ellenzékiek a Kádár-rendszer sajtóéletében

Szerkesztette:
Borvendég Zsuzsanna – Paál Vince

Médiatudományi Intézet
2025

A kutatást támogatta:

Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
Médiatanács • Médiatudományi Intézet

Minden jog fenntartva.

© Balogh Máté Gergely, Borvendég Zsuzsanna, Cserényi-Zsitnyányi Ildikó, Glant Tibor, Kása Csaba, Keresztes Bence, Máthé Áron, Mező Gábor, Nagymihály Zoltán, Paál Vince, Soós Mihály, Soós Viktor Attila, Szadai Károly, Szekér Nóra, 2025
© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2025

Tartalom

Előszó 7

Aki még a saját születésnapjáról is hazudott 11
Adalékok Boldizsár Iván pályafutásához
Kása Csaba

Egy autóban Péter Gáborral 39
Vásárhelyi Miklós és pályatársai előtörténete
Mező Gábor

A katolikus sajtó és az államhatalom a Kádár-rendszerben 71
Soós Viktor Attila

Születéstörténet 105
A Szabad Nép metamorfózisa, a Népszabadság létrejötte,
vagyis a „világ proletárjaiból" a „globális középosztályig" tartó út kezdete
Máthé Áron

A kulturális élet különböző területeire „igazolt" ávósok
a Kádár-korszakban 119
Cserényi-Zsitnyányi Ildikó

Nyakleves Nyugatról 143
Kísérletek a „gulyáskommunizmus" legitimálására a nyugati társutas sajtóban
Borvendég Zsuzsanna

Vörös Látóhatár 161
Egy egykori emigráns folyóirat itthoni utóélete
Nagymihály Zoltán

„A túlsó partról jelentem" 173
Ipper Pál és az Egyesült Államok
Balogh Máté Gergely

„Zengődi" és „Aliszka" **193**
Egy meghiúsult és egy félig sikeres beszervezés tanulságai
Soós Mihály

A szent korona hazatérésének híre a magyar és az amerikai sajtóban: ami elhangzott, és ami nem **211**
Glant Tibor

A vidéki folyóiratok szerepe az ellenzék intézményesülésében **227**
Szekér Nóra

A *Beszélő* és a *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat* vizsgálata **245**
Keresztes Bence

Nagy Imre újratemetése és a média – vázlat az 1989-es átmenet diskurzusának értelmezéséről **273**
Szadai Károly

Gondolatok a média és a rendszerváltozás kapcsán **287**
Paál Vince

Előszó

Úgy vélem – és bízom benne, a Tisztelt Olvasó is egyetért majd velem, – hogy hiánypótló kötetet tart kezében. Kötetünk egy, a Magyarságkutató Intézet és az NMHH Médiatudományi Intézete közös megrendezésében létrejött konferencia szerkesztett előadásaira épül, amit kiegészítettünk két, a témába illeszkedő, de a konferencián nem ismertetett tanulmánnyal. Konferenciánk első fontos nyilvános eseménye volt annak a kutatási programnak, amelyet azzal az ambícióval indítottunk útjára, hogy a magyar sajtó történetének mintegy negyven évéről a szakirodalomban korábban nem érvényesülő szempontokat figyelembe vevő áttekintést adjon. Arról a negyven évről, amely az 1989-es fordulatot megelőzte és amelynek hatása a mai napig érezhető. Célunk, hogy olyan új kutatásokat indítsunk útjukra, amelyek új szempontokkal, új megközelítésekkel és ebből fakadóan új eredményekkel gazdagítják majd a hazai – meglehetősen egyhangú – médiatörténeti kánont.

A hazai médiatörténet-írás adós a rendszerváltáskori sajtó elemzésével, a korabeli médiaháború értelmezése mind a mai napig érzelem alapú reakciókat, indulatokat vált ki az azt megélőkből. Az író- és újságírótársadalom, a kultúra művelői, fogyasztói körében az akkor kialakult törésvonalak a későbbi generációkra hagyományozódtak. Hosszú idő szükséges még ahhoz, hogy konszenzusos értelmezés jöjjön létre, és az akkor szemben álló felek kölcsönösen elismerjék egymás motivációt, szempontjait, és ez elvezethessen az értelmezések polifonikus, de egymást mégsem kizáró voltához.

A kommunista sajtó rendszerváltás kori működésmódja, az átváltozások, átalakulások mikéntje nem volt előzmény- vagy példa nélküli az országban. A 1945-öt követő években megtörtént Magyarországon a sajtó kommunista hatalomba vétele, majd metamorfózisa. Ezt az átalakulást elemzi a *Népszabadság* indulásának, megalakulásának körülményeit tárgyaló írás Máté Áron tollából. A *Szabad Nép* metamorfózisa *Népszabadság*gá az eredményesen és időben levezényelt *ars poetica*-váltás iskolapéldája, a Kádár-rendszer konszolidációjának sikeres propaganda-eszközévé lett új lap születéstörténete.

A személyes perspektívát, azt hogy a rendszert hűségesen kiszolgáló médiamunkások milyen politikai előélettel, motivációkkal, célokkal, érvényesülési stratégiákkal dolgoztak, Kása Csaba Boldizsár Iván pályafutását végigkövető tanulmányában mutatja be. A rendszerváltás idején már a Történelmi Igazságtétel Bizottság egyik vezetőjeként ismert Vásárhelyi Miklós pályafutását az ál-népfrontos *Szabadság* című laptól, a MAORT-perről és Pócspetriről szóló tudósításokig, az ÁVH legfelső vezetőivel szoros együttműködésben kidolgozott

sajtóanyagok írásán át Mező Gábor ismerteti. A *Szabad Nép*be hangzatos szalagcímeket író, indulatos és demagóg Vásárhelyi cikkei mögött felsejlenek a meghurcolt, megölt „másik Magyarország" polgárai.

Ennek a negyvenes években még létező, a mindennapokban még érzékelhető „másik Magyarországnak" egyik tradicionális tájékozódási forrása és közéleti fóruma volt a töredékekben megmaradt katolikus sajtó, amelyet 1945 után a kommunista hatalom lényegében teljesen szétzilált. Maradékának állami felügyeletét, irányítását elemzi a Kádár-rendszer évtizedeiben Soós Viktor Attila. Kutatása bemutatja, hogy a totálisan ellenőrzött, felügyelt egyházi lapok esetében az állami hivatalok hogyan kontrollálták, ellenőrizték, ki dolgozhat a sajtó területén, és mi jelenhet meg ezekben a lapokban.

A kontroll nem csak a hazai sajtóra irányult, a neves értelmiségiek az emigrációban maguk alapította lapok köré tömörülve igyekeztek külföldre kényszerült honfitársaikat hiteles információkkal ellátni. A kommunista hatalomátvétel előtti világ, az emigráns magyar értelmiség szétverésére tett kísérletről az 1962-ben haza csalogatott *Látóhatár* címen megjelent folyóirat történetén keresztül olvashatunk Nagymihály Zoltán tollából.

A rákosista diktatúra után 1956 árnyékából kilépni a külföld előtt nem volt könnyű kommunikációs feladat. A „legvidámabb barakk" képét, a „gulyáskommunizmus" nyugat számára is elfogadható imázsát tudatos manipulációk alkalmazásával hozták létre. A Kádár-kori sajtó, a média titkosszolgálati befolyásolásáról, ellenőrzéséről olvashatunk Borvendég Zsuzsanna tanulmányában. Az 1970-es évekre ez a befolyásolásból lett kontroll olyannyira érvényesült, hogy a rendszerváltás idején hatalmi tényezővé váló, a mérleg nyelvévé avanzsált sajtót Pálfy József a MÚOSZ elnöke 1974-ben még akként határozta meg, ahol „mi tudatosan vállaljuk a hatalom szolgálatát".

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó írása egy kis szeletét mutatja be annak a gyakorlatnak, amely a hazai kulturális életet az 1950-es évektől a rendszerváltásig jellemezte és meghatározta; az ÁVH egykori kihallgató-tisztjeinek, munkatársainak, a titkosszolgálatok ügynökeinek a kultúra különféle területeire „ejtőernyőztetését". Könyvkiadók, színházak, a filmszakma, a sajtó, a rádió-televízió jeles képviselői érkeztek az ÁVH és utódai kötelékeiből.

A magyar rádiózás, televíziózás jól ismert alakja volt a Kádár-rendszerben az egykori államvédelmi százados, Ipper Pál mint állandó amerikai tudósító, másrészt mint a korszak egyik legbefolyásosabb külpolitikai újságírója, politikai kommentátora. Fontos szerepet játszott a magyar közönség véleményének alakításában, a Kádár-rendszer hivatalos Amerika-képének formálásában. Balogh Máté Gergely bemutatja tanulmányában, hogy Ipper milyen képet festett útikönyveiben, beszámolóiban az Amerikai Egyesült Államokról.

A kádári hatalom mindent megtett azért, hogy a forradalom leverése után kizárólag a szocialista társadalmi rend feltétlen támogatói dolgozhassanak újságíróként. 1957-ben nyolcszáz főt zártak ki a MÚOSZ-ból, az újságírószövetségből, az utánpótlást biztosító képzést a MÚOSZ hatáskörébe helyezték. Az újságírók speciális képzettségük és munkájuk, valamint nyelvtudásuk és gyakori külföldi utazásaik miatt kiemelten számíthattak a belügyi hírszerzés és a katonai felderítés érdeklődésére. Soós Mihály egy a sajtó kötelékéből vett sikeres és egy félig sikerült beszervezés tanulságait veti össze az ÁBTL forrásai alapján; Elek János és Baló György történetét.

A kádári konszolidáció kiemelkedő médiaeseménye volt 1978-ban a Szent Korona hazaérkezése. Glant Tibor írása kronológiai sorrendben vizsgálja az előzményeket, a hazatérést és annak sajtóvisszhangját a magyar, az amerikai és az amerikai-magyar emigráns

sajtóban. Az emigráns körökben kiemelten fontos identitáspolitikai kérdés volt a korona hazatérte, ami az amerikai sajtóban sokadrangú ügynek számított. A politikailag aktív magyar emigráció döntő többsége számára a visszaszolgáltatás Kádár „megkoronázását" jelentette volna. A rendszerváltás idején született visszaemlékezések helyezik perspektívába a korabeli híreket.

A Kádár-rendszer kultúrpolitikáját jellemző „három t"-ből (támogatott, tiltott, tűrt) az utóbbi kategória vált a rendszerváltás narratívájában az ellenzékiség bázisává. Szekér Nóra a vidéki folyóiratok szerepét mutatja be az ellenzékiség intézményesülésében. 1956 tapasztalataiból kiindulva Kádár-rendszerében a hatalom rendszerszinten nem adott teret a szabad gondolkodásnak, a magántulajdonnak, a személyes és közösségi autonómiának, de megteremtette azokat a kiskapukat, ahol ezek az igények ideig-óráig átélhetőek és a hiányukból fakadó feszültség levezethető volt. Az írótársadalom autonóm csoporttá szerveződését a hatalompolitika nem engedhette meg magának, irányított szervezését azonban az aczéli kultúrpolitika a rendszerváltásig gyakorolta. Még szűk keretek között sem biztosította az autonóm gondolkodás, a bibói értelemben vett „szabadság kis köreinek" jelenlétét. Az irodalmi körök, a folyóiratok életében az ígérgetések, a betiltások, a fenyegetések, a megosztás és a fárasztás mind napirenden voltak, állambiztonsági eszközökkel erősen megtámogatva. Mégis, országszerte kisebb szellemi centrumok teremtődtek a bátrabb vidéki szerkesztőségek körül: „Jól szeparált – államilag szeparált? – magánszektorokban" – idézi Szekér Fekete Gyula írót.

Az 1980-as évekre megteremtődött kisebb szellemi centrumok közül Keresztes Bence a *Beszélő* és a londoni emigráns *Magyar Október* című lap alternatív média jellegét elemzi a sorkatonai szolgálatot megtagadókról szóló cikkeik alapján. A demokratikus ellenzék tagjai, akik a '60–70-es években egy egyetemi közegből és ún. repülő (szabad)egyetemeken ismerték meg egymást, a '70-es évek második felétől kezdtek el szamizdatokat készíteni, jórészt a lengyel Szolidaritás Mozgalom hatására. A *Beszélő*ben a cikkeket Haraszti Miklós jegyzi, a *Magyar Október*t Krassó György írta-szerkesztette Londonban. A *Beszélő* alternatív módon, a cenzúrát megkerülve tudósított, célja a civil társadalom megerősítése, az emberi jogok fontosságának a társadalomban való elfogadtatása volt. A *Magyar Október* elsődleges célja pedig a külhoniak szabad tájékoztatása volt. A rendszerváltozás egy olyan társadalmat ért el, mintegy „felülről", ahol a társadalmi önszerveződés már negyven éve erős kontroll alatt, alig működött.

Így nem csoda, hogy amikor az 1989-es sajtó szinte egyik napról a másikra arra ébredt, hogy a hatalomnak már nincs ereje fenntartani az ellenőrzést, és az új működési struktúrák még nem alakultak ki, a társadalmi önszerveződés nem indult meg azonnal. Paál Vince sorra veszi a sajtószabadságot önmagából értelmező rendszerváltozás kori sajtó társadalmi, politikai hátterét. A Nemzeti Kerekasztal szerepét, az okokat, amelyek a kiegyensúlyozott tájékoztatás megvalósítása helyett a pártállami reflexiókkal, módszerekkel és szereplőkkel megvalósított önkényes hatalomgyakorláshoz vezettek. A '90-es évekbeli ún. médiaháború értelmezéseit, állomásait, a hagyományos népi-urbánus vita sajtóban történő feleleventését. A megyei lapok trükkös privatizációját, a rádió és televízió elnökök befolyását, a miniszterelnök beszéde közvetítésének megtagadását, az alkotmányjogi konfliktussá szélesedett rádió és televízió alelnökök kinevezési kísérletét. Mindazokat az okokat, amelyek ahhoz vezettek, hogy a „negyedik hatalmi ágban" nem történt semmilyen rendszerváltozás, továbbra is „elsők maradhattak a régi elsők".

Szadai Károly tanulmánya mintegy egy lépést hátra lépve kitágítja a perspektívát és „felülről", a diskurzus megteremtésének szemszögéből tárgyalja az 1989-es átmenetet. Az írás Nagy Imre újratemetése és a média viszonyát járja körül. A szimbolikus és történelmi jelentőségű esemény percepcióját, az emlékezet identitást megalkotó aktusát, beszédmódját elemzi, bemutatva, hogyan vált az esemény az öndefiníciója szerint – reformer-értelmiség és az őt támogató médiaelit átmeneti rítusává. Ami szükséges volt ahhoz, hogy a késő-kádári elit reformer része „átzsilipeljen" az új világba.

Szadai Károly

Aki még a saját születésnapjáról is hazudott

Adalékok Boldizsár Iván pályafutásához

Kása Csaba*

Vajda Miklós műfordító Boldizsár Iván helyetteseként huszonöt évig dolgozott vele egy szerkesztőségben. Néhány évvel ezelőtt megjelent esszéjében röviden a *hazugság* szóval mutatta be volt főnökét és annak a munkásságát. Bővebb jellemzése szerint:

> „Puhasága, cinizmusa, hajlama a megalkuvásra, az öncsalásra, a hazugság összes válfajára, de akár az árulásra is, a mindenáron érvényesülés becsvágya, a hatalom körül fontoskodó bennfentesi attitűdje, lelkes bértollnok mivolta lenullázta benne a nagyság és maradandóság bármiféle lehetőségét. A nagy tekintélyű, egy időben roppant népszerű (…) joviális apafigurája mögött egy hiú, gyáva, érzékeny, mindenre képes, a lelepleződéstől folytonosan rettegő opportunista rejtőzött."[1]

1. Származása

Boldizsár Iván egész életében titkolta származását. Vajda Miklós tanulmányában kísérletet tett ennek felderítésére. „A titkolt zsidó származás ügye az ő esetében nem pikantéria, hanem súlyos, személyiségformáló, illetve deformáló komplexus; azért kell itt, negyedszázaddal a halála után, részletesen foglalkozni vele" – indokolta.[2] De csak apró információkat tudott összeszedni róla, és azokból valószínűsítette felmenőit. Korábban Hegedűs Géza említette, hogy Boldizsár édesapja Bethlen Oszkár, korának tekintélyes hírlapírója, szerkesztője volt.[3] Nem sűrűn előforduló név, főleg így, hogy a foglalkozása is nevesítve lett. Könnyű volt rátalálni a *Magyar Zsidó Lexikon* vonatkozó szócikkére. Gulyás Pál megbízható és precíz, *Magyar írók élete és munkái* című műve ugyanezt igazolta. További információként közölte, hogy 1934-ig Bethlennek hívták és az édesanyja nevét vette fel. Ezentúl még azt is, hogy 1919. április 5-én – mivel ekkor még csak hét éves volt, feltehetőleg az egész család – kikereszteltelkedett. Ezen túl azonban semmi információ. Így Vajda Miklós arra a következtetésre

* Történész, Magyarságkutató Intézet. E-mail: kasa.csaba@gmail.com

1 Vajda (2014): 1037.

2 Uo. 1040.

3 Hegedűs (1987): 11.

jutott, hogy Boldizsár származása igazoltnak tekinthető, apja valószínűleg Bethlen Oszkár volt, de azt is megjegyezte, hogy a rejtélyek egy része rejtély maradt. Biztosat vagy nem tudott, vagy nem akart állítani.

Más írásokban – elsősorban az interneten –, sok ellentmondó információ kering. Főleg arról, hogy a család melyik tagja és mikor változtatott nevet. Egy adat azonban sziklaszilárdan tartja magát: Boldizsár Iván Budapesten, 1912. október 30-án született. Gulyás Pál már említett művétől a *Magyar Életrajzi Lexikon*ig ezt állítják. Életében a hetvenedik és a hetvenötödik születésnapja alkalmából is ezen a napon köszöntötték fel. Előbbi alkalomra megkapta a Magyar Népköztársaság Babérkoszorúval Ékesített Zászlórendjét. A születésnapi írást és a kitüntetésről szóló hírt 1982. október 29-én közölte a *Népszabadság*.[4] Utóbbi alkalomkor, 1987. október 30-án az Országgyűlés nevében annak elnöke, Sarlós István köszöntötte. Ugyanezen a napon a *Népszabadság* is kifejezte jókívánságait, és a *Magyar Nemzet* számára a fent említett Vajda Miklós készített vele születésnapi interjút.[5] Tehát egyértelműen maga Boldizsár Iván is ezt a napot tekintette születésnapjának. Az összes anyakönyvi bejegyzést átnézve,[6] Budapest egyik kerületében sem találtunk azonban 1912. október 30-án Bethlen Iván néven született gyermeket. Ezzel szemben Budapest VII. kerület állami anyakönyve szerint 1912. november 30-án megszületett dr. Bethlen Oszkár újságíró és László Aranka gyermeke, Iván. Két év múlva, 1914. október 12-én pedig leányuk, Margit.

Innentől kezdve Boldizsár Iván származása dokumentumokkal igazolhatóan a következő: Dr. Bethlen Oszkár hírlapíró 1912. január 14-én vette feleségül László Arankát. A férj 1876. február 2-án született Sopronban Bettelheim Oskár néven. Egyéves korában, a belügyminiszter 13.589. számú rendeletével engedélyezte, hogy édesapjával, a Sátoraljaújhelyen 1845-ben született Bettelheim Somával együtt a Bethlen családnevet vehessék fel. Édesanyját Oppenheim Reginának hívták.

A feleség 1881. április 18-án Lebenstein Aranka néven született Budapest V. kerületében. Családi nevének Lászlóra való átváltoztatását 1909-ben engedélyezte a belügyminiszter 39.633. számú rendeletével. Szülei Lebenstein Dávid déligyümölcs-kereskedő és Herzfeld Hermina voltak, akik 1879-ben házasodtak össze.

Bethlen Oszkár és felesége, László Aranka, a Budapest belvárosi plébánia által kiállított 342/1919. és 344/1919. számú bizonyítvány szerint kikeresztelkedtek, így közös gyermekeik is katolikusnak számítottak.

Végezetül, hogy teljes legyen a kör: Bethlen Oszkár és László Aranka Bethlen Iván gyermekének a vezetékneve a belügyminiszter 1934. július 4-én kelt 32.224 számú engedélye alapján Boldizsárra változott.

Gyermek- és ifjúkoráról 1977-ben jelent meg visszaemlékezése, amelyben megemlítette szüleit, nagyszüleit. Édesapján kívül egyikük vezetéknevét sem írta le.[7]

---

4 Kéry (1982)

5 Bata (1987): 6.; Vajda (1987): 4.

6 A tanulmány anyakönyvi adatainak a forrása: www.familysearch.org/hu/ Minden esetben a szövegben pontosan jelöltük a kiállító egyházat – 1895. október 1-je után külön jelzés nélkül az állami anyakönyvekből származnak az adatok –, a település nevét, az anyakönyv fajtáját és a bejegyzés időpontját.

7 Boldizsár (1977a)

2. Névváltoztatása

Fölmerül a kérdés, vajon miért változtatta meg a nevét? Ezzel kapcsolatban Hegedűs Géza író tett közzé egy történetet:

> „Betlen Iván (sic!) orvostanhallgató volt. (…) Hamarosan az újságírásban találta meg a lélektanának megfelelő hivatást. Ekkor váratlanul problematikussá vált családneve. Bethlen Istvánnak – aki nagyhatalom maradt azután is, hogy már nem ő volt a miniszterelnök – sehogy sem tetszett, hogy egy fiatal publicistának, akinek félreérthetetlenül más véleményei voltak, mint neki, egy betű – méghozzá az amúgy sem kiejtett *h* betű – különbözettel azonos neve van, és ehhez még az Iván is alig-alig különbözik az Istvántól. (…) Bethlen, a nagyúr pedig magához hívatta Betlent, a kezdő újságírót, és igen barátságos hangon megkérte, hogy 24 órán belül változtassa meg családnevét (…). Iván Bethlen Istvántól egyenesen hozzánk szaladt fel. Történetesen akkor nálam volt nagyváradi unokaöcsém (…). Ezt az unokafivéremet Hegedűs Boldizsárnak hívják. (…) Együtt hallottuk a hírt, hogy szükség van egy új vezetéknévre. (…) Mindig is tetszett nekem unokafivérem Boldizsár neve. Jó ez vezetéknévnek is."[8]

Így lett Hegedűs szerint Betlen (sic!) Ivánból saját „vezetékapasága" mellett Boldizsár Iván. Azonban ez a leírtak alapján nem történhetett meg. Ugyanis a gondosan felépített anekdotikus esetnek már a kiindulópontja is hibás. Hiszen történetünk főhősét nem *Betlen*nek hívták, mint Hegedűs írta, hanem *Bethlen*nek, mint az anyakönyvben is szerepel, és amint aláírta egyik első hírlapi cikkét. Tehát innentől kezdve értelmetlen a következő fordulat, a volt miniszterelnök nem hívathatta be a *h* betű különbség miatt az újságírót, mert az csak a történetet kiagyaló fantáziájában létezett.

Érdemes azért egy kis kitérőt tenni a fiatal újságíró egyik első, Bethlen Iván névvel vállalt cikkére is. Ebben egy első világháborús ütközet kapcsán áradozik a Harmadik Birodalmat alkotó új (azaz náci) embertípusról.[9] Vagyis egyetlen elem lehet igaz Hegedűs történetéből: a fiatal publicista véleménye alapvetően eltért a volt miniszterelnökétől. Ugyanis míg előző csodálattal magasztalta a fejlődő nemzetiszocialista államot, utóbbi mindvégig következetesen németellenes álláspontot képviselt politikájában.

Visszatérve eredeti témánkra, Boldizsár Iván – megjegyezve, hogy nem olyan anekdotikus kerekdedséggel történt, ahogy azt Hegedűs Géza elmesélte – hasonló okkal magyarázta névváltoztatását *A lebegők* című visszaemlékezés-kötetében, amely 1989-ben jelent meg. Mint említettük, Bethlenként anyakönyvezték. A nevéről írta: „Megilletett, de hamar megváltoztattam, mert kibírhatatlan volt, hogy a miniszterelnök családjához (sic!) gondolattársítanak (…). Anyai dédanyám nevét vettem fel (…)."[10]

---

8 Hegedűs (1987): 11–12.

9 Bethlen (1933d): 15.

10 Boldizsár (1989): 34.

A történetnek van valóságalapja. Hegedűs Géza (1912–1999) író édesapjának, Hegedűs Andornak (Hirschl Ábrahám) a testvére volt Hegedűs (Hirschl) Nándor (1884–1969) nagyváradi szerkesztő, romániai országgyűlési képviselő. Utóbbi fia az 1914-ben született Hegedűs Boldizsár, később Svájcban élő vegyészmérnök. Vagyis Hegedűs Géza unokaöccsét tényleg Hegedűs Boldizsárnak hívták.

De érdemes alaposabban is megvizsgálni a fenti állítást. Az első feléről megállapíthatjuk, hogy kissé túlzottnak tűnik az akkor pályája elején lévő ifjú költőnek az utólagos önhittsége. Ekkor, 1934 nyarán mindössze néhány hiteltelen és sikerületlen katolikus vallásos, valamint gyenge szerelmes versen volt túl. Tudósított pár cserkészprogramról, politikusi pályaképeket ismertetett és elkezdett szociális kérdésekkel foglalkozni a *Fiatal Magyarság*ban. A kijelentés második felével kapcsolatban pedig arra gondoltunk, hátha igazat mondott a Boldizsár név felvételével kapcsolatban. Tehát utánanéztünk. Íme az eredmény:

Szülei, mint említettük, Bethlen Oszkár és László Aranka voltak, a Budapest belvárosi plébánia által kiállított 342/1919. és 344/1919. számú bizonyítvány alapján kikeresztelkedtek. A feleség 1881. április 18-án Lebenstein Aranka néven született Budapest V. kerületében. Családi nevének Lászlóra való átváltoztatását 1909-ben engedélyezte a belügyminiszter 39.633. számú rendeletével. Szülei a Sopron vármegyei Szilsárkány községből származó Lebenstein Dávid déligyümölcs-kereskedő és az esztergomi Herzfeld Hermina voltak, akik 1879-ben házasodtak össze. Az esketési jegyzék szerint a vőlegény, Lebenstein Dávid édesapja és édesanyja az akkor Devecserben lakó Lebenstein Ármin és Kraus Rézi. A menyasszony, Herzfeld Hermina szülei a Budapesten élő Herzfeld Mór és Wilheim Regina voltak. Lebenstein Dávid kereskedőről – bár nem tartozik szorosan ide – meg kell említenünk, hogy vétlen, vétkes és csalárd bukás, ill. sikkasztás vétsége miatt többször fogházbüntetésre ítélték.[11]

Tehát megállapíthatjuk, hogy a két anyai dédnagymamából egyik sem volt Boldizsár, sem a vezeték-, sem az utónév tekintetében.

Azonban nehogy az a vád érjen minket, hogy nem végeztünk alapos munkát, utánanéztünk az apai ágnak is. Hátha rosszul emlékezett önéletírása idején a „nagy író”…

Az édesapja, már szóltunk róla, dr. Bethlen Oszkár hírlapíró volt, aki 1876. február 2-án született Sopronban Oskar Betthelen néven. Egyéves korában, a belügyminiszter 13.589. számú rendeletével engedélyezte, hogy apjával, a Sátoraljaújhelyen 1845-ben született Bettelheim Somával együtt a Bethlen családnevet vehessék fel. Utóbbi feleségét Oppenheim Reginának hívták, Papócon töltött be 1872-től postamesternői állást. Tapolcán tartották az esküvőjüket 1875. március 11-én.

Betthelen (Bettelheim) Soma szülei Bettelheim Jakab és Perlstein Sáli voltak.[12] Oppenheim Reginaé pedig Oppenheim Náthán és Scuchler Sara. Utóbbit nem volt könnyű megfejteni, ugyanis özvegy Bethlen Sománé Oppenheim Regina 1922. november 22-én

---

11 BFL – VII.106 – elítélt – 1883 – 526, BFL – VII.102.a – fogoly – 1903 – 1596, BFL – VII.101.e – fogoly. I – 8099, BFL – VII.102.a – fogoly – 1905 – 1027.

12 Dr. Bethlen Oszkárnak és felmenőinek családnevei különböző iratokban és anyakönyvi bejegyzésekben más-más formában szerepelnek: A névváltoztatást engedélyező rendeletben Bettelheim Oskár. A születési anyakönyvben Oskar Betthelen. Apja a rendeletben Bettelheim Samu, a fia születési anyakönyvében apaként Sam. Betthelen. 1845-ben született Sátoraljaújhelyen, azonban az ottani izraelita anyakönyv csak 1851-től hozzáférhető. Viszont egy utólagosan kiadott születési bizonyítvány szerint a nagyapa Bettelheim Jakab volt.

hunyt el Baján, azonban az anyakönyvi bejegyzésben szülei neve helyett az ismeretlen szó szerepel. Sikerült azonban fellelni Oppenheim Dávid nagyszentmihályi nyugalmazott postamester gyászjelentését, amelyből kiderült, hogy Dávid Regina bátyja volt. Az ő halotti bejegyzésében pedig szerepel a szülők neve.

Apai ágon a dédnagymamák Perlstein Sáli és Scuchler Sara voltak. Tehát itt sem fordult elő a Boldizsár név semmilyen formában. Vagyis Boldizsár Iván ebben is hazudott. Aki ekkorákat lódított az 1980-as évek második felében, amikor a könyvét írta, szerkesztette, vagy teljes szereptévesztésben volt önmagával szemben, vagy meg volt győződve arról, hogy a szocialista társadalom örökké létezni fog. Úgy hihette, hogy az 1930-as 1940-es évek sajtóanyagai az idők végezetéig a könyvtárak zárt osztályán maradnak, levéltárakban kutatni csak egy szűk, a rendszert kiszolgáló rétegnek lesz lehetősége, ezért hazugságaival sohasem fog lebukni. A kérdésünk pedig megválaszolatlan maradt: miért lett Boldizsár az Iván?

3. A hívő katolikus

Térjünk rá főhősünk pályafutásának ismertetésére. Nem célunk életútjának részletes bemutatása, csupán az éles irányváltások által határolt szakaszok jelzése.

Kezdetben mélyen hívő katolikus költőnek indult. „Magyar vagyok én is. Bennem is küzd apáim vére, / S az új-magyarok napba-néző akarása. / De, ha csüggedek, Szent Imre fogja a kezem, / S izzó hitnek száll rám ragyogó parázsa."[13] Így vallott vívódásairól egyik első, a *Zászlónk* című vallásos ifjúsági folyóirat pályázatára beküldött és még Bethlen Iván aláírással megjelent versében. A szerkesztőség megdicsérte: „Eredeti fölfogás: művészi keretben mesteri elrendezése az önjavító belső küzdelem fokozatainak. Imrében nemcsak a tisztaság szentjét ünnepli, hanem a magyar ideált is, aki különös szeretettel szól a magyar ifjúhoz."[14] A fentiek alapján inkább az asszimiláció rögös útján túlzásokba eső fiatalember próbálkozását érezzük benne. Boldizsár emlékezetében azonban ez a kísérlet sikerként maradt fenn, mert a költeménnyel megnyerte a lap Szent Imre-verspályázatát, amiért apjától egy hordozható Remington írógépet kapott ajándékba.[15] A jutalmazás tényét nem vitatjuk, azonban a memóriája utólag kicsit szépített az eseten, hiszen a *Zászlónk* szerint a második helyezést érte el versével.[16]

Feltehetőleg nem következett be az elvárt siker, esetleg nem tartották őszintének művészetét, ezért váltott. Maradt ugyan a költészetnél, csak szerelmes verseket kezdett írogatni. *Szerelmes vers a moziban* című költeményéből idézünk egy rövid részletet: „Reszketsz, kisvirág? Reszketek én is. / Hunyd be szemed, bújj ide hozzám, / álmodj, álmodj te is, álmodd ezt a zenét, / aki dalol, dalol, dalol itt fölöttünk, / messze van a filmtől, messze van a földtől, / de közel hozzánk, közel mint a kezed, / ha szemed elé tartod."[17] A vers többi részétől, és további szerelmes költeményeitől megkíméljük tanulmányunk olvasóit.

---

13 A januári számunkban hirdetett Szent Imre-pályázat eredménye. *Zászlónk,* 1930. március 15., 220.
14 Uo.
15 Boldizsár (1977a): 116.
16 A januári számunkban hirdetett Szent Imre-pályázat eredménye. *Zászlónk,* 1930. március 15., 220.
17 Bethlen (1933b): 628.

Boldizsár Iván tanulmányai során néhány évet Berlinben töltött. Hogy pontosan mikor és mennyit, lehetetlen kihámozni, ugyanis saját maga által különböző helyen megadott adatok is ellentmondanak egymásnak. Ami biztos, hogy 1930-ban érettségizett a budapesti piarista főgimnáziumban. A Hadtörténeti Intézet Irattárában található egyik 1958-as önéletrajza szerint ezután bölcsészhallgató lett. A másikban az áll, hogy gimnáziumi évei után a budapesti és a berlini egyetemen orvostanhallgató volt.[18] Azonban a Pázmány Péter Tudományegyetem 1930/31-es és 1933/34-es tanévei között kiadott almanachokban nem találtuk a nevét. Így valószínűbb, ha végzett is néhány félévet az orvosi egyetemből, azt Berlinben tette. Az utóbbi önéletrajzban arról is említést tett, hogy közben a berlini egyetemen az újságíró akadémiát is elvégezte. A *Szolgálati adatalap*ja szerint 1930 és 1933 között egyetemi hallgató, majd 1935-ig munkanélküli volt. A gimnáziumi érettségi mellett egyetlen iskolai végzettségről számolt be, a Berlinben 1932-ben megszerzett újságírói főiskoláról.[19] Azonban, 1934 őszén még Sziléziából keltezte írásait, így valószínű, hogy 1930 őszétől 1934 végéig élt Németországban.

A katolicizmussal ekkor még nem szakított Boldizsár, az ifjúság szociális kérdései keltették fel érdeklődését. Talán azért pontosan ez, mert Németországból való hazatérése után, 1933 októberében jelentkezett a Vészi József által szerkesztett német nyelvű liberális *Pester Lloyd*hoz, de nem vették fel. Azonban Sík Sándornak, egykori gimnáziumi cserkészcsapata vezetőjének protekciójával Tóth László – akit később a Mindszenty-perben tíz év börtönbüntetésre ítéltek, és a kommunisták fogságában halt meg – a katolikus *Nemzeti Ujság* főszerkesztője megbízta gyakornoki beosztásban a lap ifjúsági rovatának hetenkénti megírásával.[20] Minden vasárnap kapott egy oldalt, *Uj Fiatalság* címmel, ennek egyik fele hosszabb önálló mű volt, a többi része apróbb hírekből állt össze. Első írása 1933. november 5-én jelent meg Bethlen Iván aláírással és *Megmozdulás* címmel a Gödöllőn megrendezett cserkész-világtalálkozóról. Azért, hogy minél jobban kiemelje a rendezvény egyediségét és nagyságát – feltehetőleg meg akart felelni mind munkaadójának, mind protektorának –, keresett egy még nagyszerűbb és még magasztosabb eseményt, amihez hasonlíthatta. Ezt pedig a Langemarck melletti csatában[21] találta meg, amely szerinte az új – azaz a hitleri – Németország megteremtésének lelki alapja volt. Felidézte, hogy német oldalon azok a fiatalok harcoltak, akik a háború első hónapjaiban önként jelentkeztek frontszolgálatra.

> „A háborúeleji nagy lelkesedés és az ebből megszülető *valódi népközösség* állította egymás mellé a *sokezerholdas junker fiát és a teheneslegényt, a fiatal gépészmérnököt és a fiatal vasesztergályost, a magánhivatalnokot és a könyvkötőt. A Deutschland-Lieddel* ajkukon indultak a biztos fedezékből dolgozó géppuskák ellen újra meg újra rohamra, hogy megakadályozzák az áttörést. Csaknem az utolsó emberig ott veszett mind a tizenötezer, de *tartották a frontot,* mig az erősités megérkezett.

---

18 HM HIM KI Boldizsár Iván 5736. sz. ti. ogy. Ezúton köszönöm meg Babucs Zoltán hadtörténésznek, a Magyarságkutató Intézet vezető kutatójának segítségét.

19 Uo.

20 Boldizsár (1989): 76–81.

21 Belgiumi város, amely közelében a németek a brit csapatok ellen elveszítettek egy katonai jelentőséggel nem rendelkező csatát. Az előrenyomulás alatt a németek a „Deutschland, Deutschland über alles" című dalt énekelték, ezért később nemzetiszocialista mítosszá próbálták emelni az ütközetet.

> *Langemarcknál született meg az az uj német embertípus, amely a Harmadik Birodalmat megalkotta,* és amely ma annak vezetőrétegét alkotja. *Azt mondják, hogy a Harmadik Birodalom tulajdonképpen Langemarcknál kezdődött.* Itt forrott össze minden rendü és rangu fiatal német abban a két tulajdonságban, amelyet ma valamennyi nemzet fiatalja minden más tulajdonság elé helyez: *a közösségért való odaadásban és a szolgálat magasraemelésében."*[22]

Ezután belerúgott a mi háborús hőseink emlékébe: „Nálunk is tudtak dalolva meghalni fiatal magyarok a fronton. De hogy a háborúnak egyetlen mozzanata sem vált és nem is válhatott ilyen kiindulásnak számító összefogássá, az abból következik, hogy Magyarországnak a fiatalság mai felfogása szerint a világháború soha »szívügye« nem volt."[23] Innen vezette át gondolatait a cserkésztalálkozóhoz. Ebben az eseményben észlelte a fiatal magyarság öntudatra ébredését, ahol a táborozás szolgálat volt, ahol együtt élt és szolgált a társadalom minden rétegéből és az ország minden részéből való fiatal magyar. Vagyis a világtalálkozó ugyanúgy megteremtette az új magyar embertípust, mint a háború hivatkozott ütközete az új német embertípust.

Az írásból botrány lett, Boldizsár visszaemlékezése szerint nagy felzúdulást keltett. Elő is adott 1989-ben megjelent könyvében egy történetet, mely szerint Bangha Béla és Nyisztor Zoltán katolikus közéleti személyek szabadkőműves befolyást sejtettek szövegében, ezért mind az ő, mind a főszerkesztője eltávolítását követelték.[24] Azonban egykori írásából egy sort sem idézett, amelyre ez ráfogható lett volna. Így viszont nem kételkedve Bangha és Nyisztor kritikájában, azt feltételezzük, hogy a probléma inkább abban lehetett, hogy a katolikus *Nemzeti Újság*ban Boldizsár a náci Németországot hozta fel pozitív példának. Vagyis az *antré* nem úgy sikerült, ahogy eltervezte, valahogy eltévesztette a *kurzust*. Végül Teleki Pál állt ki mellette, és mentette meg. Az író visszaemlékezése szerint azért, mert a volt miniszterelnök fiával, Teleki Gézával iskolatársak voltak, így ismerték egymást.[25] Valószínűbb azonban az, hogy az írást a cserkészvezetők is dehonesztálónak érezték a mozgalomra nézve, emiatt a főcserkész el akarta kerülni a további botrányt.

A hírlapnál megmaradhatott ugyan Boldizsár, azonban feltehetőleg az eset következményeként a rovata ezután egy-két kivételtől eltekintve B. I. monogrammal jelent meg.

4. Fasiszta vagy náci?

Talán a Németországban eltöltött egyetemi tanulmányok hatására, de írásaiban megjelent az újonnan kialakuló szocialista német és olasz állam iránti visszafogott csodálat, majd nyílt rajongás. Ekkor már a *Fiatal Magyarság* szellemi köréhez tartozott. Első írása az ugyanezzel a címmel, a *magyar cserkészférfiak folyóirata* alcímmel megjelenő havilapjukban 1932 októberében jelent meg. Az *Európai arcvonal* elnevezésű rovat szerzője lett, havonta egy-egy politikus pályaképét mutatta be, ekkor még Bethlen Iván aláírással. Sorozatát a nem sokkal korábban

22 Bethlen (1933d): 15. Kiemelések az eredetiben.
23 Uo.
24 Boldizsár (1989): 116–117.
25 Uo. 93.

kinevezett német kancellárral kezdte el: „Papen tulajdonképpen Hitlernek árt a legtöbbet, mert apránként és józanra mérsékelve megvalósítja a nácik programjának legnagyobb részét. A kérdés csak az, hogy ezt a politikát a történelem pozitív vagy negatív előjellel fogja ellátni?”[26] Édouard Marie Herriot francia miniszterelnök után Mussolini következett. Boldizsár a bemutatását korábbi tevékenységeinek felsorolásával kezdte: csavargó, kivándorló, iskolamester, újságíró, fegyenc.

> „Ez mind *volt* Mussolini. Az emberi élet annyi színén és szintjén verekedte magát keresztül, míg az lett, ami ma: *fogalom.* De élő fogalom. Vezér. Ez a szó, amely Mussolinivel a legszorosabban össze van forrva. »Il Duce«: ennek a három szótagnak mély déli zengése mindig azt a hangos híradót asszociálja bennem, ahol először hallottam Mussolinit beszélni. A kép felváltva mutatta a Duce feketeinges gesztikuláló alakját és az óriási téren szorongó tömeget. A tömeg úgy hullámzott, mozgott, élt, ahogy Mussolini beszélt. Nemcsak azért néztek fel rá, mert erkélyen állt, hanem azért is, mert érezték felsőbbségét. De *jólesően* érezték felsőbbségét: tudták, hogy közülük való, hogy *megjárta az ő útjukat.* Ezért van, *hogy Mussolini az egyén és a tömeg, a vezér és a vezetett kérdésének harmonikus megoldása.* A tömeg szenvedett és vajúdott, amíg kiadta magából vezérét, aki viszont saját képére és hasonlóságára alkotja, formálja a tömeget. Az így keletkező harmóniának a neve: *nemzeti egység,* munkaképes, munkabíró nemzeti egység, amely egyedüli módja a jövőbenéző, jövőt építő fejlődésnek.”[27]

Boldizsár ötvenedik születésnapja alkalmából ünnepelte Mussolinit a folyóirat hasábjain, szerinte ekkorra a forradalmi ifjúból építő férfi lett. Tízéves alkotómunkájának hallatlan értékét mindenkinek el kell ismernie, ráadásul Magyarország iránti szeretetét, barátságát sem kell külön hangsúlyozni. Ezért, ahogy sok olasz ház falán is olvasható: „Mussolininek mindig igaza van.”[28]

A következő évben, 1933-ban folytatta sorozatát, de egy esszé erejéig németországi élményeit is felidézte, *Politizálás és politika* címmel. A berlini egyetemen elő-előfordult, hogy a hallgatók összeverekedtek. A sajtó ezekre általában azzal reagált, hogy a fiatalok tanuljanak és ne politizáljanak. Boldizsár szerint a fiatalságnak nálunk is politizálnia kellene. „Célunk, vágyunk: egységes, közös, életerős fiatal magyar politika kialakítása.”[29] Talán arra célzott, hogy pontosan úgy, ahogy az általa csodált német vagy olasz fiatalság tette.

Nem sokkal később egy közel három oldalas írást szentelt az új Németország bemutatásának. Megteremtésének az érdeme szerinte Hitleré, ugyanis a Harmadik Birodalmat, amely nacionalista és szocialista lesz, ő avatta harci jelszóvá. A német nép az internacionalizmus – amelyet az élet a világ minden országában megcáfolt – vakvágányáról vissza fog térni a nemzeti alapokhoz. A liberális szabadosság helyébe a konzervatív ember önként vállalt megkötöttsége fog lépni, amelyben az én korszakát a *mi* korszaka váltja. „A közösség java előbbrevaló, mint az egyén érdeke. Ez az elv már átmenet a Harmadik Birodalom szocializmusa felé amely (…) *nem a marxizmus has-szocializmusa, hanem a nemzet gazdasági életének szerves*

---

26 Bethlen (1932a): 121.

27 Bethlen (1932b): 149. Kiemelések az eredetiben.

28 Uo.

29 Bethlen (1933a): 47.

tagozódása"[30] Ezután az ideológiai alapokról megállapította, hogy a nacionalizmus és a szocializmus szintézise új világképet adott a németeknek, amelyet Alfred Rosenberg a huszadik század mítoszának nevezett. Majd feltette a kérdést, ennek a mítosznak hérosza-e Adolf Hitler?

Magyarország belpolitikai szereplői részéről két szélsőséges irányzatot érzékelt Boldizsár, a jobboldali lapok mintaként, a baloldaliak pedig hallatlan veszélyként tekintettek a példára. Ő pedig mindkét felfogást elítélte, ugyanis a német kísérletet szerinte elkötelezetlenül kell vizsgálni, s így is tett. Fejtegetéseinek a lényege: Hitler 1933. március 5-i választási győzelme után lehet diktatúráról beszélni, de ez a diktatúra a nép saját kívánsága szerint való, így nem lehet tisztán racionális úton értelmezni. Ráadásul, ha ekkor, szeptemberben új választások lennének, még nagyobb arányú győzelmet aratna. Eddig Hitler megvalósította a Harmadik Birodalom nemzeti felét, az új, egyetemes, konzervatív szocializmus megteremtéséhez ezután fog hozzálátni. De félő, hogy csupa negatív dologgal nem lenne sikere.

> „Mi, mint Németország barátai, szintén kívánjuk az ellenkezőjét a németek számára: valósuljon meg a Harmadik Birodalom (…) Legfőképpen pedig óvakodnunk kell a nacionalizmus magyartalan szolgai lemásolásától. A fiatal németség hosszú küzdés után megtalálta a maga formáját; küzdjünk mi is, és megtaláljuk a fiatal Magyarország formáját. Ebben az egyben példát vehetünk a németektől."[31]

Ugyanebben a számban Boldizsár új sorozatot indított, „Szavak és jelszavak" címmel. Rövid írásokban olyan fogalompárokat elemzett, mint nacionalizmus és patriotizmus, vagy munkás és proletár. 1934. január 1-jétől a folyóirat készítését kéttagú szerkesztőbizottság segítette, Bethlen Iván és Szabó Zoltán. Talán az enyhe irányváltás, a lap fiatalosabbá tétele – amire az új címlapgrafika és egy rövid bevezető is utalt – indokolta a két ifjú szerkesztő bevonását. Boldizsár a márciusi számban „Kik azok a fiatal magyarok?" című írásában ismertette a folyóirat mellett szerveződő *Fiatal Magyarország* mozgalmat. Majd szeptemberben, a címlap belső oldalán egy rövid közlemény tudatta, hogy Bethlen Iván, a szerkesztőbizottság tagja, családi nevét a belügyminiszter rendeletével Boldizsárra változtatta. Az új nevével ebben az évben közölt még három írást, egyet Széchenyiről és két könyvismertetést. Majd egyre kevesebbet publikált, s végül a neve is lekerült a lapról. Az 1938. májusi szám volt az utolsó, amelyen még szerepelt. Ennek okát nem tudjuk, azonban 1935 folyamán a folyóirat egy enyhe irányváltáson ment keresztül. Elmaradtak az új Olasz- és Németországot dicsérő, példaként állító írások, és megjelentek az utóbbit és magyarországi ideológiai követőit kritizáló cikkek. Lehetséges, hogy a hitleri állam vallásellenessége állhatott e mögött. S a Harmadik Birodalomról csodálattal író Bethlen talán már Boldizsárként sem illett a képbe. Bár a névváltoztatással megpróbálhatták mentorai egy másik vonalra átállítani. Ez olyannyira sikerült, hogy a folyóiratot elemző Páva István tanulmányában két különböző személyként írt Bethlenről és Boldizsárról. „A szerkesztőbizottság tagja lett a főleg külpolitikai kérdésekkel foglalkozó Bethlen Iván helyett Boldizsár Iván, így Szabó Zoltánnal együtt két volt Sík Sándor tanítvány, piarista diák, öregcserkész – és falukutató – szerepelt a lap fejrészén."[32] Azt már csak külön

30 Bethlen (1933c): 126. Kiemelés az eredetiben.
31 Uo. 128. Kiemelés az eredetiben.
32 Páva (1994): 45.

érdekességként jegyezzük meg, hogy 1958-ban írt önéletrajzaiban egy szóval sem említette a *Fiatal Magyarország* szerkesztőbizottságában betöltött szerepét és a lapban publikált írásait.

1934 október elején a sziléziai Löwenbergben nyolc kelet-európai ország részvételével a *Schlesische Jungmannschaft* elnevezésű ifjúsági mozgalom tanácskozást rendezett Németország és a dunai államok időszerű problémáiról. Az eseményen a berlini egyetem Magyar Intézete révén Boldizsár is részt vett. A *Magyar Szemle*ben az előadások és viták tanulságát foglalta össze. A hazai előadó a birodalmi gondolat és a németség európai, elsősorban Duna-völgyi küldetéséről beszélt. A magyar résztvevők nem bocsátkoztak vitába, hanem ezzel szemben Szent István történelmi birodalmára, a magyarság történelem igazolta Duna-völgyi küldetésére hivatkoztak.[33]

A *Nemzeti Ujság*ban a tanácskozást apropóként felhasználva Boldizsár három alkalommal is visszafogott csodálattal tudósított az új Németország által elért eredményekről. Megállapította, hogy a németek bár tisztelik a régit, és nehezen fogadják az újat, a *Heil Hitler* köszöntés mégis elterjedt egy év alatt. Egy helyi vendéglátójának a szavait idézte: A legfontosabb jelenleg az egész nép összefogása. A válság mélypontján pedig túl vannak.[34] A következő beszámolóban az önkéntes munkaszolgálatot mutatta be, hogyan szélesedett hatszázezer főt összefogó mozgalommá.[35] A harmadik részben egy munkatáborban szerzett élményeit ismertette. Akkor még önkéntes volt a munkaszolgálat, de a következő évtől kötelezővé válik. Csak az kaphat majd bárhol munkát, aki egy évet leszolgál egy ilyen táborban. Megállapította, hogy az étkezés kitűnő, jobb és bőségesebb, mint egy átlagos német család otthonában. A dolgozók munkájukat láthatólag szívesebben végzik, mint általában a napszámosok. A rendszerrel alapjában véve egyetértett; az elvégzett munka hozzájárul a német infrastruktúra fejlődéséhez, a táborozás pedig azáltal, hogy a fiatalok a társadalom minden rétegéből egy esztendeig együtt élnek és dolgoznak, csökkenti a társadalmi ellentéteket, segíti a népközösség elérését. Csak az hiányzott az akkor még hívő katolikus Boldizsárnak, hogy nem imádsággal fejezték be a napot. Bár lehet, hogy a megjegyzést csak a katolikus hírlapnak mint munkaadójának tette. Mint ahogy ezt a másikat is: „Nem egy, kávéházban bridzsező és »honmentő« magyar fiatal úrnak tenne jót, ha nálunk is bevezetnék hosszabb-rövidebb időre az ilyen komoly testi munkát."[36]

Érdemes az ifjúság politikai szerepéről írogató Boldizsárt egy másik fiatal egyetemi hallgatóval, Mester Miklóssal, a későbbi kultuszminisztériumi államtitkárral összehasonlítani, aki székelyföldi szegényparaszti származása mellett tudásával, tehetségével és tetteivel valódi vezetővé vált. Mester 1906-ban született az Udvarhely vármegyei Rugonfalván. 1925-ben, érettségi után Budapestre költözött, mert a román elnyomó hatalom megszüntette a magyar nyelvű felsőoktatást. A Népies Irodalmi Társaság munkatársa lett, megtanult németül és románul. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1932-ben fejezte be.[37] 1937 januárjában tette le doktori szigorlatát, értekezése *Az autonom Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésben*

33 Boldizsár (1934a): 365.
34 Boldizsár (1934b): 7.
35 Boldizsár (1934c): 20.
36 Boldizsár (1934d): 7.
37 Mester Miklós életéről részletesen Kása (2022).

címmel könyvben is megjelent.[38] Mester egyetemi évei alatt bekapcsolódott a SZEFHE, a MEFHOSZ, az Erdélyi Férfiak Egyesületének Jancsó Benedek Társasága, a Bartha Miklós Társaság és a Turul Bajtársi Szövetség tevékenységébe. 1931 végétől egy évig a SZEFHE elnöke, s tisztségéből következően ő vezette az 1932. évi májusi Nagyáldozatot.[39] Ugyanebben az évben a MEFHOSZ-ba tömörült ifjúsági szervezetek diákparlamentjén beszédet mondott az erdélyi magyar fiatalság helyzetéről. Érdemes összehasonlítani véleményét Boldizsár írásaival. Mester 1933. március 15-én a Magyar Nemzeti Diákszövetség hazafias ünnepélyén a Vigadó nagytermében több ezer fős közönség előtt a következőket mondotta:

> „Az 1848-as idők márciusi ifjainak olyan ideáljaik voltak, mint Széchenyi, Kossuth és Wesselényi, akiknek élete példát mutatott, irányt szabott: hogyan és mint kell önzetlenül dolgozni és küzdeni a hazáért, ők nem egyéni, hanem nemzeti érdekekért küzdöttek. A mai fiatalságnak az fáj leginkább, hogy közéletünkben alig akadnak ideálok, akiket bizalommal és lelkesedéssel követhetnének. A magyar ifjúság csodálattal és bámulattal tekint Mussolinire és Hitlerre, akik nemzetüket felrázták, és megmutatták cselekedetekkel és tettekkel, hogy mit kell tenni, ha a nemzeti szellem és az ország sorsa veszélyben forog. De nekünk nem Hitlerekre és Mussolinikre van szükségünk a mostani leigázott és megalázott helyzetünkben, hanem új Széchenyikre és Kossuthokra, mert a magyar nemzetet csak hozzájuk hasonló férfiak menthetik meg. A mai fiatalság cselekedeteket és tetteket vár. S Magyarország jobb jövőjéért küzdeni akar, halálfélelmet nem ismerve, minden akadályt leigázó bátorsággal."[40]

5. A falukutató

Boldizsár később a szociográfia művelését tűzte ki célul maga elé. A falukutatók mozgalmához próbált csatlakozni, azonban csak az akkori 28-as villamos végállomásáig jutott el. 1935 augusztusában jelent meg első hosszabb írása *A budapesti városszéli telep* címmel.[41]

Azt követően már távolabbra is elmerészkedett. 1935. augusztus végén Németh Lászlóval és Keresztury Dezsővel óromániai és erdélyi tanulmányúton vett részt. Egy hétig ismerkedtek a román falukutató fiatalokkal, majd három hosszú nap alatt felmérték az elszakadt magyarság társadalmi, politikai, oktatási és művelődési helyzetét. Tapasztalatait Boldizsár a *Napkelet*ben tette közzé, „Erdély második trianonja" címmel.[42] Az erdélyi magyarságot sérelmi politikával, az írókat hazugsággal, az Országos Magyar Pártot semmittevéssel vádolta meg. „Szociográfiája" nagy felháborodást keltett. Állításait a *Pesti Napló* vezércikkben,[43]

---

38 Az értekezés: Kása (2021): 1–267. A tanulmányról szóló ismertetések, kritikák: Uo. 270–358.

39 Kása (2023): 70.

40 A Magyar Nemzeti Diákszövetség március 15-i ünnepélye. *Magyar Országos Tudósító*, 1933. március 16. Első kiadás.

41 Boldizsár (1935b): 481–488.

42 Boldizsár (1935c)

43 Vád alatt a dzsentri. *Pesti Napló,* 1935. december 31., 1–2.

László Dezső a *Pásztortűz*ben,[44] Herczeg Ferenc a *Pesti Hirlap*ban[45] cáfolta. A kolozsvári *Keleti Ujság* Zágoni Istvánnak, az *Erdélyi Szépmíves Céh* egyik alapítójának tollából, három kolumnás vezércikket szentelt a témának. Következtetése: A magyar egység bomlasztói elvbarátot és segítséget kaptak Budapestről.

> „Sikerült ott megiratniok azt, amivel itt a román parlament és román sajtó igyekszik gyöngíteni a követeléseinket. (…) Az ilyen pesti kirándulóktól az erdélyi magyar nép elvárhatja azt, hogy tisztelettel álljanak meg nehéz sorsa előtt. És tanuljanak tőle: hogy kell magyarnak lenni a megpróbáltatások kemény talaján. A pesti aszfaltról hozott tudákos bölcsködésre nincsen szükségünk."[46]

Krenner Miklós a magyarországi ifjú írókat, tudósokat, újságírókat magyar *Scotus Viatoroknak*[47] nevezte, óromániai és erdélyi útjukat pedig röpke tanulmányi kirándulásnak.[48] Megállapította, újabban divatosak lettek az ilyen utak, és az azokat értékelő tudományos közlemények.

> „A divatos kirándulók egynek veszik az erdélyi magyarságot az aljassággal, a pusztulással és halállal, mintha itt úgyszólván mindenki csak önző, ármánykodó tolvaj és ostoba lenne (…) Ezeknek a budapesti nagyzoló írásoknak, ha esetleg odaát jelentéktelen színben látszanak is, itt borzasztó hatásuk volt. Amióta részletesen ismeretesekké váltak, amióta cikkek egész dandárja vetíti és zsigereli ezeket, rendkívüli a lehangoltság, szenvedés, ernyedtség, keserűség terjedezik a magyar Erdélyben. Tiszta, szorgalmas, érdemes, kitűnő emberek vallják be, hogy e képek és gondolatok hatására komolyan szenvednek és egyelőre megbénultak. Hát csakugyan minden hiábavaló? Megbélyegzettek és halálos betegek vagyunk?"[49]

Végül Krenner megállapította, kezd a harag is kitörni. Az ilyenek hagyják békén az elszakított magyarságot. Ha el kell pusztulni, el tudnak veszni hívatlan prókátorok nélkül is.

Bajcsy-Zsilinszky Endre „Ne bántsuk Erdélyt!" című vezércikkében először a hazai elitet bírálta, amely az országcsonkítás óta semmit nem adott az elszakított magyarságnak. Az utódországok eközben az elkobzott magyar földbirtokot szétosztották saját többségi nemzetük tagjainak. Ezzel szemben az itthoni magyar nincstelenek, zsellérek, törpebirtokosok semmit sem kaptak. Ezért Bajcsy-Zsilinszky figyelmeztette az erdélyi magyar politika bírálóit, hogy „idehaza seperjünk, idehaza bíráljunk, idehaza javítsunk, ne ott, ahol való bírálatra és beavatkozásra hiányzik az erkölcsi jogosultságunk, de hiányzanak a kellő ismereteink is."[50]

---

44 László Dezső: Erdély megismerésének titka. *Pásztortűz,* 1935/23–24. 549–550.

45 Herczeg Ferenc: „Erdély második trianonja." *Pesti Hirlap,* 1935. december 15., 1.

46 Zágoni István: Második. *Keleti Ujság,* 1935. december 23., 2.

47 Scotus Viator (vándorló skót): Seton-Watson, Robert William (1871–1951) brit történész írói álneve. Az első világháború előtt és alatt Magyarországot lejáratő sajtókampányt folytatott.

48 Spectator [Krenner Miklós]: Magyar Scotus Viatorok Erdélyben. *Magyarság,* 1936. január 15., 1.

49 Uo.

50 Bajcsy-Zsilinszky Endre: Ne bántsuk Erdélyt! *Szabadság,* 1936. január 19., 2.

Az útról megjelent tanulmányokat, így Boldizsár írását is értékelte Bajcsy-Zsilinszky: hemzseg a téves és könnyelműen kimondott, s szinte negédesen kihangsúlyozott tévedésektől és előírásoktól. Bírálatát, és az erdélyi kirándulók publikációi által kavart vitát azzal zárta: „Az erdélyi magyarságnak éreznie kell, hogy a művelt magyar közvélemény esze, szíve, lelkiismerete e vita során velük van és becsületes szellemi vezetőikkel."[51]

A *Napkelet* egyébként szerkesztőségi cikkben védte meg Boldizsárt. Ezen nem is kell csodálkozni, hiszen nem sokkal korábban a folyóirat szerkesztőnőjének a könyvéről így írt: „Tormay Cecile úgy megigézte a magyar nyelvet, hogy márványnál tömörebb anyaga viasznál olvadóbb lett a tolla érintésére."[52]

Ekkoriban történt egy másik érdekes eset is. A *Keleti Ujság* 1935. november 15-i számában jelent meg egy d. j. kezdőbetűs szerző – később a lap Dsida Jenőként azonosította – írása Lakatos Demeter csángó költőről.[53] Aztán teljes terjedelmében, kissé átfogalmazva, de szinte szó szerint megegyező módon Boldizsár Iván aláírásával november 27-én a *Nemzeti Ujság*-ban.[54] „Mindenesetre érdekes a pesti cikk írójának az a felfogása, mellyel így próbál segíteni téma-zavarán – rótta meg ezért két hét múlva a *Keleti Ujság* jegyzetírója –, hogy a Pesten aránylag kevésbé olvasott erdélyi lapok közleményeit sajátítja ki, az elsődleges forrás megemlítése nélkül."[55] Ezt a jelentéktelennek látszó esetet azért említettük meg, mert a későbbiekben elég gyakran előfordult Boldizsárral, hogy általa kitalált, vagy másokkal megtörtént eseményeket írt le, a főhősi szerepbe önmagát helyezve.

Továbbra is jelentkezett szociális kérdésekkel foglalkozó, szociográfiai jellegű hírlapi cikkekkel, és elkezdett regényeket fordítani. Utóbbi munkáit a kritika elfogadta, dicsérte.

1939-ben ösztöndíjjal eljutott Dániába, beszámolóit decemberben kezdte el közölni a magyar sajtó. *A gazdag parasztok országa* címmel, még ugyanebben az évben megjelent kötetben is.[56] Műve sikert aratott és ismertséget hozott számára.

6. A katona(szökevény)

Az 1941 és 1944 közötti időszakáról egymásnak ellentmondó, zavaros információk keringenek.[57] Egyes források szerint egy hadtápegység tagjaként kint volt a Don-kanyarnál. Mások szerint zsidó munkaszolgálatosként szovjet fogságba esett. Azonban ennek pontosítása további kutatásokat igényel. Saját, jól felépített legendáriuma szerint – mely részleteit utólag írta meg, vagy mesélte el a filmfelvevőgép előtt – a frontkórházból megszökött, illegalitásba vonult, Bajcsy-Zsilinszky Endre mellett ő volt az egyetlen, aki fegyveresen ellenállt a német

51 Uo.

52 Boldizsár (1935a): 474.

53 D[sida] J[enő]: Latiatuc feleym zumtuchel: „Falevelek hulodoznak, det fu szél, – ura moszt ész ura holnap leik tél…" *Keleti Ujság,* 1935. november 15., 6.

54 Boldizsár (1935d)

55 [Széfeddin Sefket] Bey: Pesti konfetti. *Keleti Ujság,* 1935. december 13., 7.

56 Boldizsár (1939)

57 Terjedelmes volta miatt nem idézzük, de érdemes ezekről Vajda Miklós fejtegetéseit elolvasni. Vajda (2014): 1042–1044.

megszállóknak, magyar tiszti egyenruhában zsidó írókat próbált kimenteni a munkaszolgálat alól, Vorosilov marsall pezsgős koccintással ismerte el az égő kórházból bajtársait kimentő hőstettét. A közös ezekben a történetekben az, hogy a kortársak, szemtanúk közül senki sem erősítette meg, ellenben többen is leírták azokat, de úgy, hogy Boldizsár szerepe kizárható belőlük.

Ami biztos ebből az időszakból, mert a korabeli sajtóban jelent meg: 1943-ban karpaszományos szakaszvezetőként az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért a *Magyar Bronz Vitézségi Érmet* kapta meg.[58]

A Hadtörténeti Intézet Irattárában 1945 előtti anyagai nem találhatók meg. Ami van, az 1958-ban keletkezett, s olvasása során az a kutató érzése, mintha az ekkor írt önéletrajzainak az adatait vitték volna fel utólag a kartonra.[59]

Itt említést tett arról, hogy 1943 januárjában a doni visszavonulás során egy Korocsa nevű városban a németek felgyújtottak egy magyar tábori kórházat, amelyből kimentettek két kórteremnyi súlyos sebesültet. Ezért karpaszományos tizedesből őrmesterré léptették elő, és nyáron bronz vitézségi éremmel tüntették ki. De időközben, júniusban megszökött az esztergomi hadikórházból és attól kezdve sem behívásnak, sem mozgósítási parancsnak nem tett eleget, a felszabadulásig illegalitásban élt.[60] Itt meg kell jegyeznünk, ha ez tényleg így történt, a hatóságok feltehetőleg keresték, ő pedig sikerrel bujdosott. Ez azonban nehezen elképzelhető, mert eközben 1943 augusztusától 1944. március 23-ig a *Film Színház Irodalom* elnevezésű képes művészeti lapban „Utóirat Könyvekhez" címmel heti rovatot vezetett. Ezen túl rendszeresen tartott előadásokat a Rádióban, folyóiratokban jelentek meg kritikái, tanulmányai. Később csak azért nem, mert az 1944. április 6-i választmányi ülésén az Országos Magyar Sajtókamara az 1220/1944. M. E. számú rendelet 2. és 4. §-a alapján törölte tagjai sorából.[61] Tehát áprilistól kezdve sem azért maradtak el az írásai, mert illegalitásban volt, hanem azért, mert kamarai tagság hiányában nem publikálhatott.

Magáról a kitüntetés alapjául szolgáló korocsai embermentésről – tudtunkkal – rajta kívül senki sem számolt be, a tábori kórház felgyújtását senki sem látta, vagy legalábbis nem tartotta fontosnak, hogy megemlékezzen róla. Ő sem említette az 1949-ben megjelent, *Téli párbaj* című, Don menti beszámolóját tartalmazó kötetében.[62] Az 1982-ben kiadott háborús naplója kiegészítéseként már leírta. Eszerint 1943. január 23-án Novij-Oszkolban tartózkodtak, ahonnan 24-én reggel hófúvásban indultak tovább, gépkocsijuk többször elakadt. Amikor Korocsa városa alá értek, akkor látták meg, hogy ég a kórház – egy nagy, háromemeletes épület –, odamentek. Kiderült, hogy a németek elvitték a saját sebesültjeiket és az összes gépkocsit, de otthagyták a magyar sérülteket a lángoló épületben. Boldizsár az embereivel huszonkét fekvőbeteget hozott ki az égő kórtermekből. A mentés sötétedésre fejeződött be. Tehát 24-én késő délután történt.[63] Bártfai Szabó László, a 107. utászszázad parancsnoka 25-én

---

58 *Honvédségi Közlöny,* 1943. november 24., 1670–1671.

59 HM HIM KI Boldizsár Iván 5736. sz. ti. ogy.

60 Uo.

61 *Magyar Sajtó,* 1944. június 15., 2. Az 1220/1944. M. E. számú rendelet 2. §. „Az országos magyar sajtókamara (…) tagjainak névjegyzékébe a jelen rendelet hatálybalépése előtt bejegyzett zsidó kamarai tagokat (…) legkésőbb az 1944. évi április hó 30. napjáig törölni köteles." *Budapesti Közlöny,* 1944. március 31., 2.

62 Boldizsár (1949)

63 Boldizsár (1982): 98–100.

délután érkezett egységével Korocsára, és ott tíz napig tartózkodott. Legalábbis érdekes, hogy könyvében a település környékén ebben az időszakban lefolyt harcokról ötven oldalon keresztül számolt be, és egy szóval sem említette Boldizsár Iványt, az égő hadikórházat, a németek gyalázatos tettét, és a sebesültek kimentését sem.[64] 1995-ben részletek jelentek meg Küllői-Rohrer László sebész visszaemlékezéseiből. 1943. január 23-án Novij-Oszkolból Korocsán keresztül Belgorodba vezényelték, a 107-es tábori kórházba. A január 27-i az utolsó bejegyzése, nemhogy az égő kórházból való mentésről, de arról sem tett említést, hogy Korocsán egyáltalán volt sebesültellátás.[65]

Véleményünk szerint az eset megtörténtének vagy meg nem történtének a vizsgálata további kutatást igényel.

7. Rákosi embere

Boldizsár Iván írásai szerint a háború utolsó másfél évében katonaszökevényként vett részt az ellenállási mozgalomban, így 1944-ben a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága munkájában. Eleinte mindössze annyit állított, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre Molotovhoz és Malinovszkijhoz szóló leveleit francia nyelvre fordította, illetve letartóztatták, és a Margit körúti fogházban raboskodott annak kiürítéséig.

Ezután talán természetes, hogy mint egykori népi írónak és ellenállónak, a szovjet megszállás után az útja a Nemzeti Parasztpártba vezetett. A *Szabad Szó*t, a párt napilapját az 1945. március 27-én megjelent első számától 1946. június végéig ő szerkesztette. Hogyan került oda, nem lehet tudni, vagy a szovjetek vagy a kommunisták küldték. Ennek részleteiről majd később, a párizsi béketárgyalásokon betöltött szerepénél szólunk. Annyi biztos, hogy nem ő volt az egyetlen kriptokommunista a parasztpártban. Ettől kezdve pályája meredeken ívelt felfelé. Megalakulásától kezdve tagja volt a Miniszterelnökség Igazolóbizottságának. Az Új Magyarország című, 1945 júliusában induló újság – fejléce szerint a világpolitika és a magyar szellemi élet hetilapja – felelős szerkesztője lett. Ennek a propagandalapnak volt feladata a magyar értelmiségnek a kommunista párt szolgálatába való állítása. Ezt maga Boldizsár írta le beköszöntő vezércikkében. „Az értelmiségnek választania kell: csatlakozik-e fenntartás nélkül a magyar baloldalhoz, az új demokráciához, vagy pedig *akarva-akaratlanul a jobboldalhoz sodródik.*"[66] Egyértelmű és világos üzenet volt.

Újságja feladatul kapta a béke-előkészítésben való részvételt is. Évkönyvet[67] és a magyar ellenállás történetéről szóló röpiratnak nevezett füzetet adott ki.[68] Utóbbi érdekes inkább. Kilenc szerző dolgozott a kilencvennégy oldalas kis köteten. Boldizsár is kivette a munkából a részét, ő írta a tizenhárom soros előszót, amelyben megköszönte szerzőtársai munkáját, majd feltette a címlapra a saját nevét. A füzet egyik célja a magyar ellenállás külföld előtti

64 Bártfai Szabó (1988): 226–276.
65 Egy frontsebész naplójából. *Magyar Fórum,* 1995. május 25., 10.
66 Boldizsár (1945): 3. Kiemelés az eredetiben.
67 Boldizsár (1946a)
68 Boldizsár (1946b)

megismertetése volt. Összegyűjtötték a politikai és katonai ellenálláson túl a németellenes tevékenységet a szellemi, a gazdasági, a diplomáciai élet területéről, a külföldről hazánkba szökött katonák segítéséről és a magyarországi zsidók mentéséről. A kötetben a Felszabadító Bizottságról szóló fejezetben említésre került Boldizsár szerepe is: Bajcsy-Zsilinszky leveleinek már említett francia nyelvre fordítása és letartóztatása.[69]

Boldizsár Iván Párizsban az 1946. július 27-én kezdődő béketárgyaláson a magyar delegáció tagja és a sajtóküldöttség vezetője volt. Haas György újságíró könyvében olvasható egy érdekes történet ebből az időszakból. Visinszkij szovjet delegátus a konferencián Magyarországot gyalázó kijelentéseket tett, de beszédének ezt a részét nem lehetett kiadni a magyar sajtó felé. „Boldizsár Iván, aki naponta jelentést tett a Szovjetunió párizsi nagyköveténél, a magyar küldöttség »viselt« dolgairól, úgy indokolta meg a moszkvai küldöttek megnyilatkozásainak visszatartását, hogy az ország érdekeinek nem lenne megfelelő, ha a hírt továbbadnák."[70] A magyar delegáció nem kommunista tagjai egy röpiratot szerkesztettek, hogy a világ elé tárják a valóságot. „Boldizsár Iván, aki anyagi előnyökért Moszkva érdekeit szolgálta, jelentette a szovjet követnek Párizsban, hogy ezek a napvilágra kerülő tanulmányok látszólag egy magyar emigráns csoport kiadványai, valójában magyar hivatalos személyektől származnak."[71] Ezután megfenyegette a küldöttség egyik tagját, Demeter Bélát, az erdélyi születésű, korábban Kolozsváron élő, de ekkor már magyar állampolgár újságírót, hogy ennek Magyarországra való visszatérése után következménye lesz. Így is történt, a kommunista hatalomátvétel után Demetert letartóztatták, átadták a román hatóságoknak, akik halálra ítélték és kivégezték.[72]

1947-ben tanulmányútra mehetett a Szovjetunióba, tapasztalatairól lelkendezve számolt be *Fortocska* című könyvében.[73] A bevezető szerint nem tanulmányt vagy cikksorozatot írt, hanem naplót, tehát csak az került bele, amit a saját szemével látott, vagy amit a maga fülével hallott. A műfajból következően mindezt egyes szám első személyben közölte az olvasóval, így tapasztalatait személyes hangnemben, nem pedig a politika nyelvezetével adta elő. Vagyis nyíltan propagandaműnek szánta. „E naplójegyzetek elsősorban nem azokhoz szólnak, akiket politikai meggyőződésük már eddig is közel vitt a szovjet néphez, anélkül, hogy ott jártak volna, hanem azokhoz a polgári származású és polgári módra gondolkodó olvasókhoz, akik a Szovjetunióról huszonöt éven át csak rosszat hallottak."[74] A *Szabad Nép* kritikája ugyanezt megerősítve kijelentette: mivel írója polgári származású, sokkal meggyőzőbben mutatja be nekik az igazi Szovjetuniót, mint bárki más.[75]

A könyv szerint keleti szomszédunk egy szabad ország, az írók arról írnak, amiről csak szeretnének, mindenki bátran elmondhatja véleményét, szabadon gyakorolhatja vallását. Moszkvában az emberek esténként szórakozóhelyekre járnak, az utcákon hömpölyög a boldog, vidám emberek folyama. A részletekbe való bonyolódás nélkül csak egyetlen elemet ragadunk ki; mit jegyzett fel naplójába arról, hogy mit ettek a szovjet emberek, mit kaphattak

69 Uo. 37–41.
70 Haas (1995): 130–131.
71 Uo. 131.
72 Uo.
73 Boldizsár (1948). További kiadásai: 1949, 1950, 1952. Megjelent cseh, lengyel, német és szlovák nyelven is.
74 Uo. 6.
75 b. o.: Boldizsár Iván: Fortocska. *Szabad Nép,* 1948. június 1., 6.

az éttermekben, az élelmiszerboltokban? Az útját Lvovban megszakító Boldizsár a repülőtér büféjében kaviáros szendvicsen keresztül kezdte az ismerkedést az országgal, az Intourist szállóban pulykasülttel folytatta, végül a hatos számú Gasztronomban [élelmiszerboltban] lazacot vásárolt.[76] Moszkvában egy család libamájszerűen elkészített halmájjal várta. A grúz Aragvi étteremben éppen elfogyott a bárányasaslik, így gyömbéres csirkével kárpótolta magát. Reggel a szállodában fehér kenyeret evett sok vajjal. Egy magánháznál előételnek disznógerincet, párizsit, rokfort sajtot falatoztak, majd csipetkés füstölt húsos bablevessel folytatták a lakomát. Betért egy éjfélig nyitva tartó Gasztronomba, ahol aszalt szilva, mazsola, banán, narancs, grapefruit, sonkaszalonna, kolbász, húskonzervek, borok, pálinkák tűntek fel neki a kínálatból. Ezután egy sajtboltba nézett be, ahol több mint 40 féle sajtot látott, olcsón.[77] Ezt mind 1947-ben. Véleményünk szerint semmi kommentárt nem igényel. Híven teljesítette megbízását, bár egy kicsivel kevesebb lehet, hogy hihetőbb lett volna.

Innen már egyenes út vezetett a „koalíciós" kormányba. 1947. augusztus 21-én a külföld tájékoztatásának egységesebbé tétele céljából több minisztérium korábban hasonló feladatot ellátó részlegét összevonták, és vezetésével Boldizsár Iványt bízták meg. Egyúttal kinevezték a Tájékoztatásügyi Minisztérium politikai államtitkárává. Az 1947. szeptember 24-én megalakult második Dinnyés-kormány tájékoztatásügyi miniszteri tisztét eleinte Boldizsár látta el államtitkári beosztásban. Kevesebb, mint egy hónap múlva a külügyminisztérium államtitkárává nevezték ki. 1948. augusztus 5-én az újjáalakult Dinnyés-kormányban Rajk László lett az új külügyminiszter, Boldizsár megtartotta államtitkári pozícióját. A Dobi-kormány megalakulásakor, 1948. december 10-én maradt a Rajk–Boldizsár külügyminiszter–államtitkár páros. Az 1949-es választások után, május 20-án a Dobi-kormány lemondott, de a szokások szerint megbízást kapott az ügyek továbbvitelére. Nem tudjuk, milyen érzéseket okozott Boldizsárnak, hogy május 30-án letartóztatták miniszterét, és az új kormány megalakulásig a minisztérium első embere lett. Túl nagy lelki törés nem érhette, ugyanis idős korában – több mint harminc évvel Rajk László újratemetése után – megjelent kötetében azt írta: eljátszott a gondolattal, hogy nemet mond Rákosinak, de féltette a bőrét.[78]

Feltehetőleg példásan oldotta meg feladatait, hiszen a június 11-én megalakult következő Dobi-kormányban az új külügyminiszter, a kommunista Kállai Gyula alatt továbbra is államtitkár maradt. Mikor és miért váltották le vagy mondatták le, nem tudjuk. Államtitkári működéséről az utolsó híradást egy 1951. január 26-án megjelent napilapban találtuk.[79]

Feltehetőleg továbbra is híven szolgálta Rákosi rendszerét, hiszen Kornis Gyula kitelepített filozófusnak, az Országgyűlés egykori elnökének budai villájában lakhatott. Nem sokkal később a *Magyar Nemzet* főszerkesztőjévé nevezték ki, és 1955. május 18-ig látta el ezt a feladatot.

Fölmerülhet a kérdés, hogy ezt a hihetetlen karriert hogyan futhatta be úgy, hogy nem is volt kommunista párttag? Ha most eltekintünk a titkos kapcsolatoktól, a választ magától Rákosi Mátyástól kapjuk meg. Amikor ugyanis Boldizsár be akart lépni a pártba, Rákosi

76 Boldizsár (1948): 10.
77 Uo. 10., 31–33., 35., 37., 39., 71.
78 Boldizsár (1987): 165.
79 *Kis Ujság,* 1951. január 26., 2.

kedélyesen azt válaszolta neki, „maga pártonkívüliként hasznosabb a pártnak, komám, mintha tagja volna."[80] A második kérdés pedig, miért tette? Miért asszisztált a kommunistáknak szolgaian mindenben, amit rábíztak? Boldizsár a párttól kapott feladatok végrehajtásakor úgy érezhette, hogy ő is hőssé válhat, mint Molnár Ferenc regényében a mindenki által lenézett Nemecsek Ernő. A sajátjai korábban kigúnyolták. K. Havas Géza újságíró a *Nem tudok asszimilálódni!* című önironikus írásában is vele példálózott: „Hiába bújnék báránybőrbe, mint csalafinta ősöm, Jákob, hiába öltenék új-népi báránybőrködmönt, mint antiszemita író-korsors- és faj-társam, Blau-Bethlen-Boldizsár Iván, hangom azonnal elárulná az örök zsidót."[81] Vajda Miklós szerint Boldizsárt, az írót, a szakma egyetlen csoportosulása sem fogadta be. Sem az urbánusok, sem a népiek, sem a függetlenek, sem a balosok.[82]

S miután elindult, nem volt számára visszaút. Tudta, múltjának minden percét ismerik, államtitkárból bármikor vádlottá válhat. Meg is érezte a Rajk-per során, miközben a közönség soraiból nézte az „előadást", hogy bármikor csattanhat kezén a bilincs, ha nem felel meg Rákosi elvtárs elvárásainak. „Francia a feleségem, édesapám a háború előtt egy angol könyvkiadó európai igazgatója volt, egyetemista koromban néhány félévet Németországban végeztem" – írta később egyik könyvében.[83] De, ha igaz a történet, Rákosi is éreztette vele, bármikor rábizonyíthatják, hogy bűnös. Amikor a Rajk-per jegyzőkönyvének rövid idő alatt három nyelven való kiadását kérte tőle a pártfőtitkár, ezt tudomására is hozta. „A szövegeket maga ellenőrzi. Hiszen jól tud franciául, nem? Francia asszony férjének jól kell beszélnie. És angolul is tud, nem? Megtanult apja főnökeitől. Vagy más főnöktől? Mindegy ez most. Németül anyanyelvi szinten tanult meg Berlinben. Hallom még egy félévet ott maradt Hitlerék alatt is."[84] Két hét határidőt adott neki Rákosi, tizenkét nap alatt végzett a munkával.

Nem csak a *Magyar Nemzet* élén volt rákosiék egyik fő propagandistája, a rendszer politikai pereit hitelesítő könyvet is írt. Az Összeesküvés a magyar nép ellen című kötetben – amely 1952 májusában került nyomdába –, majdnem kétszáz oldalon keresztül bizonygatta, hogy a ma már koncepciós pereknek nevezett eljárások teljes mértékben törvényesek voltak. Nem csak a hazai olvasó számára, mivel angol, német, francia és orosz nyelvre is lefordították, és világszerte terjesztették. Hosszasan foglalkozott például a Mindszenty-perrel. Idézett a tárgyalási jegyzőkönyvből és ismertette az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország kormányának jegyzékváltását. Az írással az volt a célja, hogy bebizonyítsa: Mindszenty bíboros segítségével az Egyesült Államok vezetése meg akarta a magyar állam törvényes rendjét dönteni, a demokratikus vívmányokat, így a földosztás és az államosítás eredményeit eltörölni, végül a Habsburg Monarchiát visszaállítani.[85] Mivel Mindszenty leleplezése miatt az amerikaiak nem érték el a céljukat, Grősz József kalocsai érseket, a magyarországi katolikus egyház akkori vezetőjét bízták meg a tevékenység folytatásával. Azonban terveikbe nem kalkulálták bele a magyar népet [főleg annak éber vezetőit és a párt öklét, az ÁVH-t], ezért összeesküvésük bukásra lett ítélve. „A Grősz-perben a vádlottak kihallgatásából és a tárgyi bizonyítékok, a jegyzőkönyvek, a nyilatkozatok, a naplók és egyéb

80 Vajda (2014): 1042.
81 K. Havas (1939): 77.
82 Vajda (2014): 1037.
83 Boldizsár (1987): 163.
84 Uo. 166.
85 Boldizsár (1952a): 58–75.

dokumentumok légiójából derült ki, hogy ez a népellenes és hazaáruló szervezkedés is vérengzés és háború árán akarta megdönteni népköztársaságunkat, eltörölni demokráciánkat."[86]

A toll fegyverével címmel kötetbe gyűjtve is kiadták a sajtóban 1951-ben és 1952 első félévében megjelent propagandacikkeit.[87] Azokat az írásait, amelyek a Szovjetuniónak és a szocialista tábornak a nyugati országok ellen folytatott ideológiai háborúját, az ún. békeharcot próbálták indokolni. A könyv bevezetőjében így érvelt a válogatás elve mellett:

> „A békeharc ma már életünk egyik legfőbb tartalma lett, a nemzetközi békemozgalom ügye és a békefront ránk eső szakaszának védelme: ezek a kérdések állnak a kötet cikkeinek a középpontjában. Van olyan írás, amely leleplezi az imperialisták gonosztetteit, megmutatja a béketábor erkölcsi és anyagi fölényét és ily módon közvetve állást foglal a béke ügyében, és van olyan cikk, amelynek tárgya maga a békemozgalom, tehát közvetlenül foglalkozik a békeharc kérdésével."[88]

Egyik cikke az előzőleg már említett Grősz-perről szól – eredetileg a *Magyar Nemzet*ben, tehát az általa szerkesztett napilapban jelent meg –, és a bírósági tárgyalást értékelte. „A Grősz-perben elhangzott a bíróság szigorú és igazságos ítélete (…) és azt a büntetést mérte az összeesküvőkre, amit azok megérdemeltek és ami az egész országban minden becsületes emberben megnyugvást keltett."[89] Gondolatmenete hasonló volt, mint az előzőleg ismertetett könyvében: az imperialisták a vádlottakat felbérelve akarták a népi demokráciát megdönteni. Okfejtését úgy folytatta, hogy mindezt háborút szítva, az ország elpusztításával tervezték. Az olvasói számára pedig olyannyira érzelemmel telítve akarta bemutatni ezeket a gonosztevőket, hogy meg tudják gyűlölni őket. Így „gyomorémelyítő részletekre" utalt, amelyek a „vallomásokból törtek fel, mint felhőszakadás után a bűzös kloáka-lé". „Gyilkosok bújtatása és dédelgetése legfeljebb azt mutatták meg, hogy a jellem micsoda kapcabetyárjai, az emberi méltóság micsoda arculcsapói, a papi reverenda micsoda beszennyezői emelték kezüket a magyar nép szabadságára és függetlenségére."[90] Boldizsár Iván természetesen megértette Rákosi elvtárs tanítását a nép ellenségeinek újabb és újabb leleplezéséről, Nagy Ferencék, Mindszentyék és Rajkék ártalmatlanná tételéről és megbüntetéséről. Az útmutatást pedig továbbította olvasóinak. „A békeharc minél konkrétabb fokozása, népi demokráciánk hazai ellenségei és az imperialisták háborús szándékai közötti állandó összefüggés felismerése, a párt politikájának minél hívebb követése: ezek azok a tanulságok, amelyeket a Grősz-ítélet másnapján levonhatunk."[91] Megjegyezzük, hogy aki ezeket írta – mint fentebb bemutattuk –, mélyen vallásos katolikus költőként indult el az irodalom útján. Hiába, így változott meg egyházi vezetőiről a véleménye a kommunista párt szolgálatában annak, aki nemrég még a német munkatáborban csak azt az egyet hiányolta, hogy nem imával fejezik be a napot.

---

86 Uo. 184.
87 Boldizsár (1952b)
88 Uo. 5.
89 Uo. 43.
90 Uo. 43–44.
91 Uo. 47.

8. Az ingadozó

„A jó kommunista együtt ingadozik pártja irányvonalával" – tartották. Ennek megfelelően Boldizsár Iván is elkezdett ingadozni. Sztálin halála után Nagy Imre köréhez csatlakozott. Miután újra Rákosi tűnt az erősebbnek, visszavonulót fújt. Vissza Rákosihoz. Még Ortutay Gyula, egykori kriptokommunista miniszter, az egyházi iskolák államosítója is enyhe iróniával említette naplójegyzeteiben azt a folyamatos pálfordulás-sorozatot, amit Boldizsár végrehajtott azért, hogy a hatalom közelében maradhasson. 1954 májusában: „*Boldizsár* Ivánnal tegnap összeakadtam, séta közben, ő már lát bizonyos jeleket. Szerinte *Rákosi* véglegesen a második helyre került, *Nagy* Imre a tényleges vezető, ő diktál."[92] Fél évvel később:

> „Szellemi életünk valósággal Kállai kettőst jár, immár teljesen kótyagosan: két lépés jobbra, két lépés balra, s aztán veszett forgás. *Boldizsár* Ivánkám is messzire előszaladt a *Nagy* Imre propagálásában, aztán némi fenyegető előjelek hallatán összeroskadt, és sürgősen hódolásra jelentkezett *Rákosinál.*"[93]

Alig egy hónap múlva ismét megváltozott a véleménye: „*Boldizsár* Iván (…) *Rákosit* dicsőítette (…) utálja az öreget, s haragszik *Nagy* Imrére, mert olyan pipogya és tehetségtelen. (…) A legnagyobb baj az, mondja Iván, hogy Nagy Imre olyan lusta és tehetségtelen, semmi vezetői energiája és akarata nincs."[94] Azután 1955 végén utolérte a rettegés, mi lesz, ha a megerősödött Rákosi őt is megbünteti, mert egy ideig Nagyot támogatta: „*Boldizsár,* úgy látom, nagy félelemben él: attól tart, hogy *Rákosi* az írók »ellenforradalmáért« is *Nagy* Imrét teszi felelőssé, és egy pert akaszt a nyakába, s majd abba a perbe *Méray*ékkal őt is belekeverik."[95] S mielőtt valaki azt hinné, hogy Ortutay rossz véleménnyel volt Boldizsárról, vagy valamiért gúnyolódott volna vele, nem így volt. Barátjának tekintette, s ezért tárgyilagosan írt róla. Kapcsolatukat 1976-ban így foglalta össze: „Nagyon féltem Ivánt, ő is kedves embere életemnek, s a maga módján mindig is tisztességes volt hozzám."[96]

Aztán 1956-ban Boldizsár Iván újra Nagy Imre mellé állt. Lapot alapított, valódi reformokat követelt. Erről így írt Ortutay az 1956. október 25-i feljegyzésében: „*Boldizsár*, szegény feje, ekkor kezd megint hozzám járogatni, bár ezekben a napokban sokáig *Nagy* Imre és köre, aztán az újságírók felé keresi a lehetőséget, pedig hány megszégyenítésben van része."[97] Érdekes, hogy 1953 és 1956 között a Rákosi és a Nagy Imre tábor többségében állandó volt, Boldizsár azon kevesek közé tartozott, aki nemcsak többször átment a szekértábor egyik oldaláról a másikra, amikor érdekei miatt ezt fontosnak találta, hanem úgy váltogatta politikai nézeteit, mint ahogy az emberek a fehérneműjüket. Ezért aztán mindkét fél utálta és megvetette. Egy 1957 februárjában keletkezett állambiztonsági jelentés szerint az

92 Ortutay (2009a): 506. Kiemelések az eredetiben.
93 Uo. 544. Kiemelések az eredetiben.
94 Ortutay (2009b): 17–18. Kiemelések az eredetiben.
95 Uo. 79. Kiemelések az eredetiben.
96 Ortutay (2009b): 430.
97 Uo. 127.

emlékezetes Tildy-Losonczy sajtófogadás előtt felelősségre vonták Losonczy Gézát, hogyan engedhette be Boldizsár Iványt. A vita úgy végződött, hogy Losonczy felkérte Boldizsárt: közkívánatra hagyja el a termet.[98]

Visszatérve Ortutay Gyula tudósítására, 1956. november 4-én Boldizsár „kétségbeesett", november 15-én pedig már „pesszimista" volt. Két nap múlva, november 17-én letartóztatták. A saját maga számára gyártott legenda szerint a szovjetek börtönbe zárták. Ortutay szerint fél háromkor vitték el Boldizsárt, s a napot a megmentésére tett kísérletekkel töltötte. Másnap a fogoly már szabadlábon is volt. Kiengedték. Talán korábbi szolgálatai, talán összeköttetései miatt. Meglátogatta Ortutayt és vidáman mesélte el neki félnapos fogságának élményeit, többek között azt, hogy az őt kihallgató Münnich Ferenctől még borotvát is kapott, hogy rendbe tegye magát.

Így aztán rövid időn belül a visszarendeződés és Kádár János megtorló rendszerének a híve lett. Már 1956. december 6-án részt vett az Országos Béketanács elnökségi ülésén. December 16-án beszámolt Ortutaynak Kádárral tartott sajtókonferenciájáról. Ecsetelte, hogy milyen jókedvű és határozott volt Kádár. Ortutay szerint alig várta Boldizsár, hogy újra dolgozhasson.[99] Magyarra lefordítva, hogy újra szolgálhassa a kommunista rendszert. Ez pedig a másik oldalnak nem tetszett. Egy jelentés szerint „nagy a csodálkozás, hogy olyanokat engednek vissza vezető pozícióba, mint Boldizsár Iván. Nem szabad vele egy levegőt szívni. Féjának, Tamásinak, Némethnek, Kodolányinak az a véleménye: ha orgánumuk lenne, azzal kezdenék: »El a boldizsárokkal, mihályfiernőkkel a magyar közéletből!«"[100]

1958-ban, feltehetőleg jó barátja, Münnich Ferenc, a minisztertanács akkori elnökhelyettese közbenjárására megbízták a brüsszeli világkiállítás magyar pavilonja tématervének kidolgozásával. Nagy szolgálatot tett a rendszernek, sikerült az ország hagyományait és fejlődését úgy bemutatnia, mintha semmi sem történt volna két évvel azelőtt. Ezután újra mindent megkapott. Magyar Pen Klub, Nemzetközi Pen Klub, Béke Világtanács és még ahány szervezett létezett, ahova egy megbízható emberét bejuttathatta a magyar vezetés, oda Boldizsárt küldte. Persze ezért cserébe kisebb-nagyobb szolgálatokat tett. Dezinformálta, összeugrasztotta az emigráns szervezeteket, hozta-vitte a híreket megbízói utasításai alapján. Míg egy magyar dolgozó örült, ha háromévente kapott nyugati útlevelet, és megtakarított pénzén eljuthatott Ausztriába, esetleg Olaszországba, addig ő a családjával együtt, állami pénzen, kiemelt napidíjjal jutalmazva, a világ összes országát beutazhatta.

Mindezek mellett 1960–1988-ig, haláláig, a *The New Hungarian Quarterly* című negyedéves, angol nyelvű folyóiratot szerkesztette.

98 Ilkei (2014): 8.
99 Ortutay (2009b): 165.
100 Ilkei (2014): 62.

9. A konfabulátor

1959-től, a rendszerbe való visszailleszkedésétől számolatlanul jelentek meg novellái, regényei, útirajzai. Hatalmas mennyiségük miatt említésük is túlmutatna ezen tanulmány keretein, azonban egyet kiemelünk közülük. 1964-ben jelent meg a *Kortárs* irodalmi és kritikai folyóiratban „Királyalma" címmel.[101] Egy két évtizeddel korábbi történet – amelynek természetesen ő volt a főhőse – kívánkozott ki belőle hirtelen. Így indokolta időszerűségét:

> „Húsz esztendeje hordozom magamban és magammal. Nem volt hónap, hogy eszembe ne jutott volna: voltak évek, amikor naponta mérkőztem az emlékkel. Most azért írom meg, mert a világ mintha derűsebb arcát nyújtaná csókra felénk. A jó szándék ritkábban ütközik meg a félelemmel, a felelősség nem húz csuklyát a fejére és a kötelesség nem áll ki egy szál karddal istenítéletre a muszájjal."[102]

A derűsebb arcát nyújtó világon feltehetőleg a konszolidálódó hatalmat értette, amely ekkor már engedékenyebb volt az írók felé. A cselekmény röviden: Boldizsár – katonaszökevényként – karpaszományosi őrmesteri egyenruhájára századosi rendfokozatot varrt fel magának, és hamisított nyílt paranccsal megpróbálta kiszabadítani a munkaszolgálatból Szerb Antalt, Sárközi Györgyöt és Halász Gábort. Kísérlete nem sikerült, nem mentek vele. Ugyanis a századparancsnokuk egy irodalomszerető tanárember volt, aki jól bánt velük, és nem akarták felcserélni ezt a viszonylagos biztonságot a bizonytalan bujkálásra. A szomorú befejezés: a jó hadnagyot másnap leváltották, a századot elvezényelték a nyugati határszélre, és két hét múlva már nem élt a három író.

A történet nagyon megható, kitűnően alátámasztja az antiszemita, németekkel kollaboráló magyar közigazgatás és katonaság – egyébként liberális körökben máig fenntartott – narratíváját. Persze akadt közöttük egy-egy rendes ember, sőt ellenálló is. Természetesen a legnagyobb hős maga az írója volt, aki egyes szám első személyben ismertette az eseményeket a korabeli olvasóival. A baj csak az, hogy a novellából mindössze annyi igaz, hogy a három irodalmár munkaszolgálatos, Boldizsár pedig katonaszökevény volt.

A 701/304-es kisegítő munkásszázadban szolgált három fehér karszalagos író sorsát kettőjük szobatársa, Szánthó Dénes újságíró már 1945-ben lejegyezte és megjelentette a *Demokrácia* című napilapban.[103] Ebben egy szóval sem említette Boldizsár kísérletét. Másrészt bemutatta a századparancsnokot, egy főhadnagyot. Szentesi Péternek hívták, civilben egy szőrmegyár kistisztviselője, rendkívül korrupt ember volt, és nem menesztették a század elvezénylésekor. Tehát sehogy sem illik rá a Boldizsár által leírt irodalomkedvelő hadnagy képe, aki kifejezetten óvta az írókat és nem igaz a leváltása sem.

Ungvári Tamás 1994-ben egyik esszéjében a történet ellentmondásaira hívta fel a figyelmet: Boldizsár szerint a „szabadítási kísérlete" után – másnap váltották le a hadnagyot és vezényelték el a századot, ami Szánthó Dénes szerint 1944. november 27-én történt[104] –

---

101 Boldizsár (1964)

102 Uo. 1906.

103 Szánthó (1945)

104 A dátumot alátámasztja egy másik túlélő, Fenyő József visszaemlékezése is. Fenyő (1968): 372.

két héttel már nem élt a három író. Ezzel szemben az igazság az, hogy Szerb Antal 1945. január 27-én, Sárközi György 1945. március 8-án és Halász Gábor 1945 márciusában hunyt el.[105]

A leírtak teljesen egyértelmű cáfolatát maga Boldizsár Iván szolgáltatta, más helyen. Ugyanis a Hadtörténeti Intézet Irattárában található kétoldalas, sajátkezűleg írt önéletrajzában, és annak 1958. március 10-én kelt, bővebb, gépelt, általa aláírt változatában a következő szöveg szerepel az ellenállási mozgalomban való részvételének bizonyítékaként: összekötő volt különböző fegyveres ellenálló csoportok között. 1944 októberében Tartsay Vilmossal, Kiss Jánossal és Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt elfogták. A Margit körúti fegyházba vitték, és annak kiürítésekor sikerült kiszabadulnia.[106] Ez a kiürítés 1944. december 11-én este kezdődött el. Tekintsünk most el attól az apróságtól, hogy az ellenállás katonai vezetését 1944. november 22-én tartóztatták le és nem októberben. Azonban, ha ugyanekkor Boldizsárt is tényleg elfogták, ebből és az önéletrajzából az következik, hogy 1944. november 22-től 1944. december 11-ig a fogházban volt. Az általa leírt [állítólagos] szabadítási kísérlet pedig, mint fentebb említettük, a munkásszázad indulása, 1944. november 27-e előtti nap, azaz november 26-án történt. Tehát Boldizsár biztos nem lehetett annak főszereplője.

Lengyel Balázs író is foglalkozott a novella állításaival. Nemes Nagy Ágnessel, akit nem sokkal korábban vett feleségül, utoljára a nyilas hatalomátvétel után találkoztak Szerb Antallal és Halász Gáborral. A Boldizsár-féle akciót nem említették, azonban egy alkalommal Szerb elmesélte nekik, hogy számára két ismeretlen főhadnagy, Görgey Guidó és Thassy Jenő autójukhoz invitálták őt, és biztatták, hogy menjen velük, megmentik, de nem merte magát rájuk bízni.[107]

Ez a változat állhat legközelebb ahhoz, ami megtörtént, de úgy tűnik, ez sem teljesen pontos, ha feltételezzük, hogy az egyik résztvevő, Thassy Jenő jól emlékszik rá. Könyve szerint korábbi mentési kísérleteikről értesülve Szerb Antal felesége, Bálint Klára kereste fel őt, miután az író századát elindították az ország nyugati határa felé. Egy Adler gépkocsin, néhány igazolvánnyal és nyílt paranccsal felszerelkezve Görgeyvel utánuk hajtottak. Arra számítottak, hogy utolérve a menetet, majd rögtönöznek valamit. Többször igazoltatták őket és érdeklődtek úticéljuk felől. Az egyik ellenőrző pontnál kiderült, hogy telefonon már értesítették a szolgálatosokat érkezésükről. Egy már elfogott, a csendőrök beszélgetését kihallgató szökevény zászlós ezt elmondta nekik, és javasolta, hogy ne menjenek tovább. Így is tettek, visszafordultak.[108]

> „Mi késő éjszaka vergődtünk vissza Budára, siralmas hangulatban. Merész szabadítás helyett megfutamodtunk, mert féltettük saját bőrünket. A sors iróniája, hogy ebből a meddő kísérletből évtizedek során legenda született. Szerb Antal »özvegye«, Klári a legvadabb Rákosi időben megírta, hogy két »horthysta főhadnagy« Görgey és Thassy, megkísérelték Tóni elrejtését, majd mikor elvitték, utána mentek, hogy kiszabadítsák. A legenda szerint utolérték, és már-már sikerrel jártak, amikor Szerb Antal kijelentette, hogy ő marad társaival, ha azok nem jöhetnek vele, így pusztult a magyar irodalom egyik mestere.[109]

105 Ungvári (1994)
106 HM HIM KI Boldizsár Iván 5736. sz. ti. ogy.
107 Lengyel (1995): 5.
108 Thassy (1996): 378–380.
109 A hivatkozott írás: Szerb (1959).

> Ez a legenda nőtt és dagadt, a Kádár-korszak »köszönőembere Nyugat felé«, Boldizsár Iván színdarabot írt köréje, magát szőve bele megmentőként. A történet magvát Guidótól szedte a háború után, amikor ő fiatal külügyér volt egy múló pillanatig, míg Rákosiék be nem zárták Recskre, esztendőkre.
> A legendát Guidó és én együttesen lőttük le a rendszerváltozás után, amikor mint két hazalátogató »amerikás« a Kossuth rádió tudakolta tőlünk, hogy mi is történt."[110]

Tehát ezt a próbálkozást színesíthette ki és formálhatta át magára Boldizsár Iván. Lengyel Balázs egyébként lényegre törően konfabulált történetnek nevezte el az ismertetett novellát.

A fenti és a sok hasonló eset miatt Boldizsárnak a háborúról és a magyar ellenállásról szóló írásait csak erős kritikával, független dokumentumokkal alátámasztható esetekben lenne szabad történelmi forrásként felhasználni.

10. Az utolsó tánc

Vajda Miklós fent említett esszéjében megemlítette, hogy 1988-ban – halála előtt két és fél hónappal – Boldizsár országgyűlési képviselőként Bős-Nagymaros ügyben a kormány ellen szavazott.[111] Szerinte ez egy újabb metamorfózisa lett volna. Lehetségesnek tartjuk, hogy egy semmit sem befolyásoló szavazattal próbálta magát a demokratikus ellenzékkel elfogadtatni, később hozzájuk csatlakozni. Hogy ez saját gondolata volt, vagy megint küldték, nagy valószínűséggel sohasem fogjuk megtudni…

Források és irodalom

Levéltári források

BFL = Budapest Főváros Levéltára
HM HIM KI = Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár

Periodikák

Budapesti Közlöny, Honvédségi Közlöny, Keleti Ujság, Kis Ujság, Magyar Fórum, Magyar Országos, Tudósitó, Magyar Sajtó, Magyarság, Pásztortűz, Pesti Hirlap, Pesti Napló, Szabad Nép, Szabadság, Zászlónk

110 Uo. 380–381.

111 Ez *A Bős-Nagymarosi beruházás helyzetéről szóló tájékoztató tárgyalása* volt 1988. október 7-én. A miniszteri jelentést tizenkilenc ellenszavazattal fogadták el. Mivel nem névszerinti szavazás volt, így az *Országgyűlési Napló* nem örökítette meg, hogyan szavaztak a képviselők. Vajda Miklós közlését alátámasztja a *Nagymaros Bizottság* munkája, amely a képviselőkkel folytatott levelezés után nyilvánosságra hozta az ellenszavazatot leadók nevét. Vajda (2014): 1036., Kéri (1989): 32.

Feldolgozások, sajtócikkek, visszaemlékezések

Bártfai Szabó (1988) = Bártfai Szabó László: *Az utolsó emberig. Egy csapatparancsnok visszaemlékezései a Don menti harcokra.* Budapest, 1988.

Bata (1987) = Bata Imre: Élete: szolgálat és írás. Boldizsár Iván 75. születésnapjára. *Népszabadság,* 1987. október 30., 6.

Bethlen (1932a) = Bethlen Iván: Papen. *Fiatal Magyarság,* 1932/10. 121.

Bethlen (1932b) = Bethlen Iván: Mussolini. *Fiatal Magyarság,* 1932/12. 149.

Bethlen (1933a) = Bethlen Iván: Politizálás és politika. *Fiatal Magyarság,* 1933/3. 46–48.

Bethlen (1933b) = Bethlen Iván: Szerelmes vers a moziban. *Erdélyi Helikon,* 1933/9. 628.

Bethlen (1933c) = b. i. [Bethlen Iván]: Harmadik Birodalom? *Fiatal Magyarság,* 1933/7. 126–128.

Bethlen (1933d) = Bethlen Iván: Uj fiatalság. Megmozdulás. *Nemzeti Ujság,* 1933. november 5., 15.

Boldizsár (1934a) = Boldizsár Iván: A boberhausi vita a Dunavölgyről. *Magyar Szemle,* 1934/9–12. 362–366.

Boldizsár (1934b) = Boldizsár Iván: Az új Németország egy vidéki kisvárosban. A régi német rendszeretet tart rendet az új rendben is. *Nemzeti Ujság,* 1934. október 12., 7.

Boldizsár (1934c) = Boldizsár Iván: Reggeltől estig német fiatalok között. Politika, krumpliásás, népdal. *Nemzeti Ujság,* 1934. november 11., 20.

Boldizsár (1934d) = Boldizsár Iván: Ahol mindent túlméreteznek: Keményebb a munka, jobb az élelmezés, hangosabb a jelszó és nagyobb a Hitler-kép a német munkatáborokban. *Nemzeti Ujság,* 1934. november 23., 7.

Boldizsár (1935a) = Boldizsár Iván: Tormay Cecile: Virágok városa, szirének hazája. *Napkelet,* 1935/7. 474–475.

Boldizsár (1935b) = Boldizsár Iván: A budapesti városszéli telep. *Katolikus Szemle,* 1935/8. 481–488.

Boldizsár (1935c) = Boldizsár Iván: Erdély második trianonja. *Napkelet,* 1935/11. 733–740.

Boldizsár (1935d) = Boldizsár Iván: Latiatuc feleim zumtuchel, mi a költő?... Egy csángó fiu magyar verset irt, amikor már majdnem román lett… *Nemzeti Ujság,* 1935. november 27., 10.

Boldizsár (1939) = Boldizsár Iván: *A gazdag parasztok országa.* Budapest, Franklin-Társulat, 1939.

Boldizsár (1945) = Boldizsár Iván: „Én dolgozni akarok, nem politizálni". Új Magyarország, 1945. július 3., 3.

Boldizsár (1946a) = Boldizsár Iván (szerk.): *Az Új Magyarország 1946-os évkönyve.* h. n. [Budapest], é. n. [1946.]

Boldizsár (1946b) = Boldizsár Iván: *A másik Magyarország. A magyar ellenállási mozgalom története.* Budapest, 1946.

Boldizsár (1948) = Boldizsár Iván: *Fortocska. Így él Moszkva.* Budapest, Cserépfalvi kiadás, 1948.

Boldizsár (1949) = Boldizsár Iván: *Téli párbaj.* Budapest, Athenaeum, é. n. [1949.]

Boldizsár (1952a) = Boldizsár Iván: Összeesküvés a magyar nép ellen. Budapest, Szikra, 1952.

Boldizsár (1952b) = Boldizsár Iván: *A toll fegyverével.* Budapest, Művelt Nép, 1952.
Boldizsár (1964) = Boldizsár Iván: Királyalma. *Kortárs,* 1964/12. 1906–1911.
Boldizsár (1975) = Boldizsár Iván: *Halálaim.* Budapest, Szépirodalmi, 1975.
Boldizsár (1977a) = Boldizsár Iván: Pályám emlékezete, avagy emlékezetem pályája. Új Írás, 1977/10. 115–128.
Boldizsár (1977b) = Boldizsár Iván: *A félelem iskolája.* Budapest, Szépirodalmi, 1977.
Boldizsár (1978) = Boldizsár Iván: *A sétáló szobor.* Budapest, Szépirodalmi, 1978.
Boldizsár (1982) = Boldizsár Iván: *Don – Buda – Párizs.* Budapest, Magvető, 1982.
Boldizsár (1987) = Boldizsár Iván: *Keser-édes.* Budapest, Magvető, 1987.
Boldizsár (1989) = Boldizsár Iván: *A lebegők.* Budapest, Magvető, 1989.

Fenyő (1968) = Fenyő József: Mi történt Balfon 1945. március 31-én? *Soproni Szemle,* 1968/4. 372–375.

Haas (1995) = Haas György: *Második Trianon.* h. n. [Békéscsaba], Tevan, 1995.
Hegedűs (1987) = Hegedűs Géza: *A tegnap alkonya.* Budapest, Szépirodalmi, 1987.
Ilkei (2014) = Ilkei Csaba: *A hálózat jelenti – Titkos iratok erdejében.* Budapest, Szerzői kiadás, 2014. mek.oszk.hu/15000/15086/

K. Havas (1939) = K. Havas Géza: Nem tudok asszimilálódni! *Szép Szó,* 1939/január–február. 76–79.
Kása (2021) = Kása Csaba (szerk.): Mester Miklós: *Az autonom Erdély. Nemzetpolitikai írások 1929–1980.* Székelyudvarhely, Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, 2021.
Kása (2022) = Kása Csaba: Mester Miklós élete és munkássága. In: Kása Csaba (szerk.): *Mester Miklós: Magyarság, becsület, tudás. Parlamenti felszólalások 1939–1943.* Budapest, Kárpáttech, 2022. 5–94.
Kása (2023) = Kása Csaba (szerk., a kísérő tanulmányt írta és a kiadást gondozta): Csanády György*: A májusi Nagyáldozat.* Budapest, 1941. Reprint kiadás. Székelyudvarhely, 2023.
Kéri (1989) = Kéri Edit: A tizenkilencek. *Hitel,* 1989/4. 32–33.
Kéry (1982) = Kéry László: Boldizsár Iván könnyedsége és komolysága hetvenedik születésnapján. *Népszabadság,* 1982. október 29., 7.

Lengyel (1995) = Lengyel Balázs: Élet és halál. Dokumentumok Szerb Antal, Halász Gábor és Sárközi György történetéről. Élet és Irodalom, 1995/12. 5.

Ortutay (2009a) = Ortutay Gyula: *Napló.* I. Pécs, Alexandra, 2009.
Ortutay (2009b) = Ortutay Gyula: *Napló.* II. Pécs, Alexandra, 2009.
Ortutay (2010) = Ortutay Gyula: *Napló.* III. Pécs, Alexandra, 2010.

Páva (1994) = Páva István: „MAGYARABB MAGYAR" In: *Sík Sándor pedagógiája a „Fiatal Magyarság"-ban.* Pécs, 1994. 19–79.

Szánthó (1945) = Szánthó Dénes: Magyar író élete és halála a munkatáborban. Szerb Antal, Halász Gábor és Sárközi György emlékezetére. *Demokrácia,* 1945. május 13., 5.

Szerb (1959) = Szerb Antalné: Szerb Antal utolsó hónapjai. *Irodalomtörténet,* 1959/3–4. 449–452.

Thassy (1996) = Thassy Jenő: *Veszélyes vidék.* Budapest, Pesti Szalon, 1996.

Ungvári (1994) = Ungvári Tamás: De profundis. Élet és Irodalom, 1994/51–52. 7.

Vajda (1987) = Vajda Miklós: „Az emberekben végül is ritkán csalódtam." Születésnapi beszélgetés a hetvenöt éves Boldizsár Ivánnal. *Magyar Nemzet,* 1987. október 30., 4.

Vajda (2014) = Vajda Miklós: Franz Kafka pesti ismerőse. Arcképvázlat Boldizsár Iványról. *Holmi,* 2014/9. 1036–1055.

Egy autóban Péter Gáborral

Vásárhelyi Miklós és pályatársai előtörténete

Mező Gábor*

Egy személyes bevezetéssel kezdeném. Amikor 2007-ben egyetemi tanulmányaim végén megírtam a *Náci filmpropaganda* című szakdolgozatomat, nem gondoltam, hogy nagyjából tizenöt évvel később a kommunista változattal kapcsolatban jegyzek majd tanulmányt. Pedig valahol sorsszerű, s még inkább: rendszerszerű.

A modern propagandagépezet valamikor az első világháború környékén kezdett el teljes erejével működni, majd a nácik és a bolsevikok, kommunisták tökéletesítették, járatták a csúcsra. Maga a kifejezés – a propaganda – egyébként először 1622-ben bukkant fel, amikor XV. Gergely pápa kiadta a *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*-t.[1] A katolikus egyház vezetője a keresztes hadjáratok kudarca után hozta létre a pápai propaganda intézményét, amely egyfajta rábeszéléssel próbált híveket, illetve hívőket toborozni. Az ebben erősen ellenérdekelt református országokban, területeken, illetve közösségekben éppen ezért a szó pejoratív kicsengéssel bírt, viszont a katolikus országokban pozitív értelme volt.

Ahogyan említettem, a köztudatba igazán 1918 után került be, miután a „Nagy Háborúban" fény derült a fontosságára a meggyőzés területén. Adolf Hitler szintén az első világháborúban tanulta meg a propaganda kiemelkedő szerepét. A *Mein Kampf*ban, azaz a *Harcom*ban részben erre vezette vissza a német vereséget. „Amit nálunk elmulasztottak, azt az ellenfél határtalan ügyességgel és valóban zseniális számítással használta ki. Az ellenség propagandájából én is sokat tanultam."[2]

Ez valóban így volt, börtönévei alatt volt ideje művelődni, konspirálni és átvenni bizonyos módszereket. Például attól az amerikai George Creeltől, aki könyvkiadó, illetve a Tájékoztatási Bizottság elnöke volt, és *Hogyan reklámozzuk Amerikát* című kötetében pontosan összefoglalta, milyen hirdetési technikákkal vették rá az amerikaiakat arra, hogy háborúzni menjenek a távoli Németország ellenében.[3] Elsősorban azzal, hogy megteremtették a bestiális, könyörtelen német figura képét, aki ellen minden tisztességes amerikai hazafinak harcolnia kell.

---

* Újságíró, a *Századvég Alapítvány* vezető kutatója. E-mail: szazadveg@szazadveg.hu

1 Lásd Molnár Antal: Hitterjesztés Szent Kongregációja és Európa a 17–19. század között c. előadását. abtk.hu/hirek/2914-molnar-antal-eloadasa-a-propaganda-fide-kongregacio-negy-evszazados-alapitasanak-romai-emlekulesen

2 Hitler (1996): 147.

3 www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/az_amerikai_propaganda_mestere_george_creel

Maga Hitler is felismerte, hogy a propagandának az érzelemhez, nem az értelemhez kell szólnia: „Minél kisebb a tudományos tehertétel és minél inkább a tömeg érzelméhez szól a propaganda, annál átütőbb az eredmény."[4]

Érzelmekre hatni. Természetesen ez sem náci találmány, egészen Marxig visszamehetünk. Utóbbiról írta Horváth Attila jogtörténész megkerülhetetlen művében azt, hogy

> „a politikai közéletben elsőként vezette be a gyűlöletnek azt a szélsőséges formáját, amely a tudományos vitákban korábban ismeretlen volt. Ebben a francia forradalom jakobinusainak hagyományait folytatta. (…) Marx a tudományosnak mondott vitákban nevezte először az ellenfelét »csőcseléknek, emberi trágyának, szemétnek, szánalmas söpredéknek«, a legjelentősebb német munkásvezetőt, Lasalle-t pedig »félkretén zsidó niggernek«."[5]

Önmagukért beszélő sorok. Ebben az írásban azt igyekszem bemutatni, hogyan vált egyeduralkodóvá Magyarországon a negyvenes évek végére a kommunista propaganda, illetve azt, milyen szerepet játszottak ebben az úgynevezett „nagyimrés" értelmiségiek. Egészen pontosan azok az újságírók, illetve propagandisták, akik '53 után Nagy Imre legszűkebb hatalmi köréhez tartoztak.

1. Seregszemle

Történetünk kezdetén, 1944 őszén Magyarország kettős katonai megszállás alá került, a nácik még itt voltak, a szovjetek már megérkeztek. Majd „ahogy befejeződtek a harcok a pesti oldalon a fővárosban, már a következő napon Darvas József, Kállai Gyula és Zilahy Lajos szerkesztésében kiadták a *Szabadság* című lapot."[6]

Bár utóbbi népfrontos kiadványnak volt álcázva, valójában kommunista irányítás alatt állt. Tanulmányom egyik főszereplője, Erdős Péter is ehhez az újsághoz került. A zsidó származású Erdőst 1944-ben Buchenwaldba hurcolták, majd az amerikaiak bevonulása után a Vöröskereszt Svájcba vitte. Hazatérésére a már a rendszerváltás idején megjelent életút-interjúkötetében így emlékezett:

> „Amikor hazaértem, bementem a pártközpontba. Szőnyi Tibort kerestem, és jelentettem neki, hogy hazajöttem. (…) elmentem Nagy Péterhez, aki szintén Svájcból jött haza, irodalomtörténész, de akkor [a] külügyben dolgozott. Nagy Péter már lelkes volt, elvitt a politikai rendőrséghez, ahol fölajánlották, lépjek be alhadnagynak. Aki ezt fölajánlotta, Nagy Péter egyik barátja volt. Az ajánlat mellé, mintegy kedvcsinálónak elmesélte, hogy Péter Gábor milyen nagyszerű ember, meg milyen izgalmas s szép munka a konspiráció. Szóval leadott egy fantasztikus legendát az ÁVH-ról, bár akkor ez a megnevezés még nem létezett. Együtt jöttünk el, sétáltunk végig a Népköztársaság

4 Hitler (1996): 150.
5 Horváth (2013): 21.
6 Uo. 14.

> útján, kérdezte, no, belépek-e alhadnagynak, mert akkor már másnap elvisz Péter Gáborhoz. Mondtam, hogy nem, mert költő akarok lenni. (…) Aztán valahogy, talán mégis Szőnyi segítségével, egy rövid időre elkerültem a MADISZ-ba, funkcionáriusnak. Utána pedig a *Szabadság* szerkesztőségében lettem újságíró."[7]

Ő hívhatja magát annak, objektíven szemlélve propagandista volt.
A Nagy Imre-kör egy másik igazán ismert alakja, Vásárhelyi Miklós is a *Szabadság*nál kezdte. Ő abban az életút-interjúban beszélt erről, amely később a *Beszélő*ben is megjelent.[8]

> „Minden kommunista első útja a pártba vezetett. Nem emlékszem, hogy kitől, de órák alatt megtudtam, hogy a párt a Tisza Kálmán téren van, a Volksbund volt székházában. Természetesen oda mentem be, s mint minden kommunistának, nekem is az lett volna a vágyam és a kívánságom, hogy a kialakuló apparátusba kerüljek. (…) Azt hiszem Apró [Antal] adta azt a tanácsot, hogy menjek át a József körútra, ahol éppen a *Szabadság*, az első új lap alakul. Ott van Haraszti [Sándor], beszéljek vele, így is történt, odamentem, és nagyon nagy örömmel fogadtak, mert ott még alig voltak kommunisták. Különben is, Haraszti szemében ez nem számított. Az pedig egy teljesen más reláció volt, hogy velem a múltam miatt esetleg lesznek majd problémák. Ott maradtam a *Szabadság*nál, és egy-két nap alatt megnyertem Horváth Márton bizalmát is, akit az illegalitásból nem ismertem."[9]

Vásárhelyi ekkor már – évtizedekkel a történtek után – egészen nyíltan beszélt, beszélhetett arról, hogy a *Szabadság* tényleg ál-népfrontos lap volt:

> „Kezdetben ő [Horváth Márton] volt a *Szabadság* főszerkesztője, bár a címlapon mindenféle nevek szerepeltek, Zilahy [Lajos]-tól kezdve, Darvas [József], Kállai Gyula, Kovár Lőrinc, Lestyán Sándor stb. Formálisan ez egy népfrontos, demokratikus lap volt. De ha valaki csak fél órát ott volt, akkor kiderült, hogy a tényleges vezető a névtelen és a lap impresszumában nem is szereplő Horváth Márton volt."[10]

Vásárhelyi – Erdős Pétertől eltérően – részt vett az illegális mozgalomban és az ellenállásban is. De nem is ez az igazán izgalmas vele kapcsolatban, hanem az a fasiszta kanyar, amit később szorgalmasan igyekeztek kimagyarázni a vele szolidáris újságírók és szerzők. A propagandista – én továbbra sem fogom vele kapcsolatban az újságíró kifejezést használni, ugyanis ahogyan a többieket, úgy őt sem tekintem, tekinthetjük annak – 1917-ben született Fiumében, ami ma Rijeka néven Horvátországhoz tartozik. Pályafutása kezdetéről az egyik irodalminak szánt méltatásában így írtak:

---

7 Acsay–Erdős (1990): 6.
8 Hegedűs B.–Kozák (1985–1987)
9 Uo.
10 Uo.

> „Debrecenben lett jogvégzett pályakezdő, majd egy gépekkel kereskedő vállalat alkalmazottja. Rövidesen a »világot megforgatni« akaró, minden ízében homo politicus. Saját szavait használom, amikor emlékezem rá, hogy ifjúként Mussolini elvei és tevékenysége egy időre »csapdába ejtik«. A kijózanodás gyors és radikális."[11]

Máshol, egészen hasonló stílusban:

> „Radikalizmusa előbb az olasz fasizmus csodálójává tette, majd éles fordulattal az illegális kommunista párthoz csatlakozott. Olyan eszméknek lett kritikátlan híve, amelyeket igazából nem ismert, a propaganda sugallta képet hitte valóságnak. Vásárhelyi Miklós tehát saját bőrén tapasztalhatta meg a propaganda hatását, mégis – vagy éppen ezért – újságíróvá lett, egy időre maga is a »rábeszélőgép« működtetője, majd újabb keserű tapasztalatok után sajtótörténész."[12]

A mentegetési szándék ebből a cikkből is könnyen felismerhető. Ezt csak azért jegyzem meg, mert ez az utólagos átírás, szépítés, a kényes részletek kiradírozása, elhagyása, esetleg „sietős összefoglalása" rendszerszerű. Sajátja a kései kommunista, majd posztkommunista újságírásnak, történelemírásnak is.

Az eszméket igazából nem is ismerte – erről írt felettébb engedékenyen a fenti szerző, egy olyan nagytudású értelmiségiről, aki a Rákosi-diktatúra idején már harmincéves volt. Mire szolgált ez? A szándék leleplezése nem bonyolult: egyfajta naivitást, kedves ártatlanságot akar elhitetni az olvasóval. Hiszen állandóan visszatérő mozzanat ez is: szinte minden esetben megtévedt, esetleg hibázó, de azokból tanuló szereplőket festenek elénk. Mintha az eszméhez hasonlóan ők is folyamatosan „javulnának".

Az kétségtelen, hogy Vásárhelyi nagyon sokat tudott a propagandáról, és a *Szabadság*tól hamar a legfontosabb kommunista laphoz, a *Szabad Nép*hez került. Egyik „nagyimrés" társa, Méray Tibor így emlékezett erre: „'46-ban ismertem meg, akkor, amikor 22 éves fejjel odakerültem a *Szabad Nép*hez. Ő már az »öregek« közé tartozott, nemcsak azért, mert már 27 éves volt, hanem főképpen azért, mert majdnem évtizedes illegális pártmúlt állt mögötte."[13]

Mennyire más ez a belsős, őszintébb szemszög: Vásárhelyi öreg, rutinos elvtárs, mozgalmi ember. De folytassuk Méray szövegét:

> „Hamarosan ő lett a szerkesztőbizottság titkára – Révai, Horváth Márton és Losonczy Géza után a negyedik ember a lapnál. De mert Révai többnyire a pártközpont fellegeiben székelt és Géza – megannyi vonzó emberi tulajdonsága mellett – a legjobb akarattal sem volt rohammunkásnak nevezhető, Vásárhelyi igazából a második helyet töltötte be. A »fordulat éve« Benjámin László önmarcangoló, szép szavával: a »pilleszárnyú« sikerek mindannyiunkat megszédítettek, nem utolsó sorban Losonczyt és Vásárhelyit. Ahogy ma mondanánk, erősen »begőzöltek«, egy vagy két éven át nem volt könnyű szót váltani velük."[14]

---

11 Wisinger (2001): 1.
12 Varga (2000): 19.
13 Méray (2001): 16.
14 Uo. 16.

A fordulat éve, a megszédülés: ugyanaz a narratív játszma, amit az előbb láttunk, a sötét múlt megszépítésének kísérlete.

A 'pilleszárnyú sikerek' költői képével szemben kétségtelen tény, hogy a *Szabad Nép* hamar „kisajátította a baloldali sajtó irányítójának szerepét, a munkásosztály egyetlen hiteles szószólójaként a *Népszavá*t igyekezett háttérbe szorítani".[15] Utóbbit – ahogyan a mögötte álló Szociáldemokrata Pártot – a Szovjetunióban már tökéletesített bolsevik taktika szerint gyengítették, bomlasztották, ugyanazzal a szalámizós-játszmával, amellyel annyi országban és annyi területen sikeresek voltak. A *Népszavá*n belül tulajdonképpen két erősebb csoport létezett. Ott voltak az ún. „jobboldali szociáldemokrata" újságírók, akik a demokrácia szabályai szerint dolgoztak, valamint azok a zömmel kriptokommunista, azaz tulajdonképpen „beépült" újságírók, propagandisták, akik már egyértelműen Rákosiék utasításait követték.

> „A konfliktusok kihatottak a lap színvonalára, emiatt a példányszám is fokozatosan csökkent. Az olvasók elsősorban azért távolodtak el a *Népszavá*tól, mert autentikus szociáldemokrata állásfoglalások helyett felemás tétovázást tapasztaltak. A szerkesztők egyre inkább a kommunista párt politikájának rendelték alá a belpolitikai tudósításokat."[16]

Amíg a nagy hagyományú *Népszava* leépült, arctalanná, hiteltelenné vált, a *Szabad Nép* felvirágzott. És ott szép lassan átvették az irányítást azok a későbbi „nagyimrések", akik ekkor még a legvadabb, legszélsőségesebb rákosisták, sztálinisták voltak.

> „A Kommunista Párt tanult és gyakorlott újságírók terén nagyon rosszul állt. (…) Még Révai József is csak lassan írta meg hírhedt vezércikkeit, pedig egy tucat munkatárs dolgozott a keze alá. (…) Végül is leginkább a Horváth Márton által a laphoz hívott fiatalok váltak a *Szabad Nép* meghatározó tényezőjévé: Vásárhelyi Miklós, Gimes Miklós, Méray Tibor, Kende Péter, Patkó Imre, Lőcsei Pál, Kornai János, Molnár Miklós. Később ők voltak azok, akik Nagy Imrét támogatják a Rákosi ellen folytatott hatalmi harcában."[17]

Volt még egy kétségtelenül ügyes trükkjük Rákosi Mátyáséknak: a papírhiányra hivatkozva is el lehetett „sorvasztani" a már ekkor is ellenségként kezelt médiumokat. Rákosi már 1945 tavaszán sem kertelt: „meg kell szerezni a sajtó irányítását. A harc most a sajtó területére tevődik át. Jó fegyver van a kezünkben: a papírkiutalás. A reakciós lapokat ki kell éheztetni."[18]

És a terv bevált: a veszélyesnek tartott lapokat egymás után kiiktatták, visszaszorították, míg a *Szabad Nép*et 1948-ban már 350 ezres példányszámban nyomták ki.[19] Sőt, egész – ma divatos szóval – „brand" épült köré, például bevezették az úgynevezett *Szabad Nép*-félórákat, amelyek már tényleg Orwell klasszikus regényének, az 1984-nek a világát előlegezték meg.

---

15 Horváth (2013): 16.
16 Uo. 17.
17 Uo. 20.
18 Uo. 19.
19 Uo. 21.

A propaganda zászlóshajója kétségtelenül a *Szabad Nép* volt. Maga Erdős kissé irigykedve így beszélt erről: „Mi [a *Szabadság*] voltunk a kommunista párt bulvárlapja, és a *Szabad Nép* volt a komoly pártlap. Darvas Szilárd, aki a *Szabadság*nál dolgozott, egyszer azt mondta, mi csak bejárók vagyunk, a *Szabad Nép*esek pedig a benntlakók."[20]

Természetesen mindannyiukra szüksége volt a pártnak az ellenségek ellen indított hadjáratban. Az első komoly politikai ellenfél a Kisgazdapárt volt.

2. A Magyar Közösség

Bár a Szovjetunióból Magyarországra „postázott" Rákosiék azt gondolhatták, hogy már a '45-ös választást is megnyerhetik, hatalmas pofont kaptak. A magyar társadalom nagyrésze egyáltalán nem kért a szovjet megszállással ránk erőltetett, itthon komoly társadalmi bázissal nem rendelkező kommunistákból. Sokan emlékeztek még '19 véres proletárdiktatúrájára, mások meg úgy nőttek fel a Horthy-rendszerben, hogy a nácik mellett a „vörösök" jelentették a legnagyobb veszélyt a hazánkra. Részben e később alaposan megszolgált bizalmatlanság és ellenérzés következménye volt az az előbb említett '45-ös választás, amelyen a Független Kisgazdapárt elsöprő győzelmet arathatott. Az FKGP megszerezte a szavazatok 57 százalékát, ráadásul a kommunistákat még a szocdemek is megelőzték. A rezsim szempontjából vizsgálva teljesen logikus, hogy először a kisgazdákkal, valamint erős, jól szervezett, legitim hátországukkal, a jellemzően náci- és kommunistaellenes, zömmel angol-, illetve Nyugat-barát polgári elittel kellett leszámolni. Erre szolgált az a Magyar Közösség-koncepciós per is, amelyet csak a legutóbbi években látunk igazán tisztán, nem utolsó sorban Szekér Nóra kutatásainak és ragyogó könyvének köszönhetően.[21]

Bár a nyílt hadjárat csak 1947-ben indult el – ezt az esztendőt nevezte Méray Tibor szépelgőn, a régi narratívát ismételve a „fordulat évének"[22] –, a támadás már korábban megkezdődött. Az egyik legfontosabb fegyver Rákosiék kezében a sajtó, illetve a propaganda volt. A kommunista lapok és a hozzájuk csatlakozó, illetve időközben „felfalt" médiumok egy előre felépített stratégia szerint lejáratták, megfélemlítették a politikai ellenfeleket. Ennek hátteréről és módszereiről már jóval később viszonylag nyíltan és őszintén beszélt Erdős Péter.

> „A *Szabadság*nál pillanatokon belül sztár lettem, nem volt főnököm, sőt én hatalmaskodtam mindenkivel. (…) Akkor még más volt az újságírás. Én például rendkívül ügyes voltam a koalíciós partnerpártok elleni anyagok összegyűjtésében. Akkor nem riportokat kellett írni, hanem leleplező riportokat. Nekem is ez volt a specialitásom."[23]

20 Acsay–Erdős (1990): 12.
21 Szekér (2020)
22 Szokás 1947-et, de 1948-at, illetve ezt a két évet is együtt a fordulat éveinek nevezni.
23 Acsay–Erdős (1990): 17.

Azt is megválaszolta, hogy kiket kellett lejáratni.

> „Mindenkit. A Pfeiffer-pártot, a kisgazdapárti szélhámosokat, a vagyonukat kimentő tőkéseket. (…) ha leleplező riportot vittem, akkor dicsfény lengett körül, ha nem, akkor semmi nem lengett körül, esetleg nem is közölték az írásomat. De nekem hetente 3–4 napon is jelentek meg első oldalas riportjaim. Ez főleg azért volt lehetséges, mert hamar kiépültek az információs kapcsolataim, szinte kész riportanyagokat kaptam, csak meg kellett írni. Ahhoz, hogy az összeszedett adatokat kissé dramatizáljam, nekem jó érzékem volt. Mindig volt érzékem ahhoz, hogy egyetlen mondatban foglaljak össze valamit. Ilyeneket: az imperialisták országokat foglaltak el az olajért, a Fogaskerékgyárban pedig elcsöpögtetik. Többször előfordult, hogy Rákosi fölhasználta a beszédeiben a riportjaim szlogenjét."[24]

Most olvasva nem kevéssé visszatetsző ez a büszkeség – hogy a diktátor felhasználta Erdős nem túl eredetien összeszőtt hazugságait –, de a kulcsmondat érzésem szerint a következő: „Ez [mármint a koalíciós partnerek lejáratása] főleg azért volt lehetséges, mert hamar kiépültek az információs kapcsolataim, szinte kész riportanyagokat kaptam, csak meg kellett írni."[25]

Információs kapcsolat, szinte kész riportanyagok – mire gondolhatott? Nyilvánvalóan valamilyen belsős forrásra. Mondjuk a politikai rendőrségre, illetve a kommunista pártra, a vezetésre, akik tulajdonképpen együtt rakták össze ezeket az ügyeket. Legtöbbször már létező, a Szovjetunióban már többször bevetett, eljátszott, megírt sémákra.

Ezt támasztja alá az a memoár, amelyet egy volt ÁVH-s tiszt, Kiss József jegyzett,[26] és csak a rendszerváltás után jelent meg magánkiadásban. Kiss – akit már „később", a Tito, majd Rajk László elleni belső hadjárat idején internáltak rövidebb időre – a könyvében arról írt, hogy Erdős bejárt a politikai rendőrségre. Egészen pontosan a Politikai Rendészeti Osztályra (1945–1946), illetve az abból lett Államvédelmi Osztályra (1946–1948). Kiss szerint Erdős elsősorban Róna Tiborral lehetett összekötve. Utóbbi sem volt akárki, leszerelése után a hatvanas évekre az ország egyik legismertebb humoristája lett, de ugyanúgy az erőszakszervezettől indult, ahogyan Komlós János. Utóbbi a Mikroszkóp Színpadot, Róna a Vidám Színpadot vezette. Az ő nevét azért sem nagyon ismerhetjük, mert jóval később furcsa körülmények között disszidált.

De vissza Kiss szövegéhez:

> „Tehát az eddigiek után elindult az Útlevél Osztályon az új élet, amit az ÁVO irányított a háttérből. (…) Az volt a feladatuk, hogy a külföldi magyar követségről beérkező útlevélkérelmeket, vagy meghosszabbításokat lenyomozzák, a kérelmezőt azonosítsák és az információkat begyűjtsék. (…) Közel két évig voltam egy szobában Róna Tiborral, úgy hogy eléggé megismerhettem életfelfogását, gondolkodását és elképzeléseit.

24 Acsay–Erdős (1990): 17.
25 Uo.
26 Kiss (1996)

> Irodalmi ösztönei voltak /ami később írásaiban, színházigazgatói működésében megnyilvánult/ állandóan bejártak hozzá újságírók, írók. Szerkesztette egy darabig a Rendőr Újságot, áttekintő összefoglalásokat irt, könyvekről- kiadásokról tárgyalt, színdarabokban vállalt társszerzőséget."[27]

Róna írásai valóban rendszeresen megjelentek a *Magyar Rendőr*ben.[28]

> „A vele eltöltött idő alatt ismerkedtem meg sok olyan személlyel, akik semmi kapcsolatot nem tartottak velem, semmi dolgunk nem volt egymással – folytatta Kiss. – Írók, újságírók közül csak egyet említek meg, aki az életem későbbi szakaszában szerepelt. Ez Erdős Péter újságíró volt. Mivel Róna Tiborral egy szobában voltam, barátaival akarva-akaratlan találkoznom kellett. Az együtt eltöltött húsz hónap alatt Erdős Péter 3–4 esetben kereste föl Rónát s bár újságírásról beszéltek, de Erdős mindig megtoldotta a szövegét, hogy valakinek az ügyében információt kérjen."[29]

Szóval a volt ÁVH-s tiszt szerint Erdős felkereste a politikai rendőrséget információkért. Így illeszthetőek egymáshoz a mozaik-darabkák, láthatjuk, hogyan is gyűjthetett Erdős „anyagokat" „a koalíciós partnerpártok ellen".[30]

> De Kiss egy üzletről is beszámolt:
>
> „Utolsó alkalomkor Erdős kiment Rónával az Eötvös utcai Ottó féle vendéglőbe, ott beszélgettek, utána visszajöttek. Sablonos színházi dolgokkal traktálták egymást, majd Erdős eltávozott. Róna Tibor másnap nagyon idegesen viselkedett és elmondta, hogy Erdőssel van egy közös barátjuk /azt hiszem, egy iskolába jártak/ [S.] István, a győri Gyapjúfonó budapesti igazgatója. [S.], vagy a feleségének dúsgazdag rokonai vannak nyugaton és [S.] szeretne kimenni. Azt nem meri megkockáztatni, hogy egyenesen kivándorló útlevelet kérjen, fél attól, hogy akkor a Gazdasági Rendőrség felfigyel rá és nem engedik ki. Arra kérte Róna Tibort, hogy Weller Antallal [őrnagy] intézze el, hogy megkapja a kivándorló útlevelet. [S.] ezért Rónának átadja a Fehér György utcai komfortos lakását, Erdős Péter újságíró, aki összehozta az ügyet, kap 10 ezer forintot [S.]-től a közvetítésért."[31]

A volt államvédelmi tiszt hosszasan leírta, hogyan beszélték meg Wellerrel az ügyet, de végül „megvolt a zöld út. Svéd útlevelet kapott, Róna lakást, Erdős pedig 10 ezer forintot. (…)

Később a Fehér György utcai lakást Róna eladta, (azt hiszem az apja halála után) és visszaköltözött édesanyjához a Bástya-u. 15-be."[32]

---

27 Uo. 22.

28 Lásd: Róna Tibor: Beszélgetés dr. Villányi András r. ezredessel, a GRO vezetőjével. *Magyar Rendőr,* 1947/2. 3.

29 Kiss (1996): 23.

30 Acsay–Erdős (1990): 17.

31 Kiss (1996): 23.

32 Uo.

Egy másik, későbbi cikkből[33] kiderítettem, hogy Róna Tibor később valóban a Bástya utcában élt. Ez is megerősíti az amúgy is teljesen hitelesnek tűnő, részletes leírást.

Tény, hogy Kiss József több hasonló esetről beszámolt, állítása szerint a politikai rendőrség a párt embereivel összejátszva valódi lakásmaffiát alkotott. A módszer ördögi volt, de nem túl bonyolult: a lakás jómódú vagy gazdag tulajdonosa vagy amúgy is el akarta hagyni az országot, vagy internálták, esetleg éppen a propaganda segítségével noszogatták a távozásra. A lényeg: az útlevélért cserében elvették a lakását, a házát, üzletét, ingóságait, majd szétosztották az összezabrált holmit.[34] Szomorú mellékszál: azóta sem igazán kutatta senki ezeknek az elvtársi családoknak elzabrált és attól kezdve sajátként kezelt tulajdonait, hogy melyik festményt, melyik bútort hogyan, honnan szerezték.

Visszatérve Erdősre. Hamar buzgó és ismert propagandistává vált. Ahogyan társai, úgy ő is 1947-ben lépett igazán előre. Ekkor még létezett szabad, szabadabb sajtó Magyarországon, így néha az áldozatok még fel tudtak lépni a gyűlöletkeltés és nyílt uszítás ellen. Erről tanúskodik az a kommunista válaszcikk, amely az ismert propagandalapban, az *Igaz Szó*-ban jelent meg. Ebben az írásban természetesen már Erdős az „áldozat": „Gordon [Ferenc] követ és Nagy [Ferenc] miniszterelnök el akarták némítani az újságírót aki leleplezte a diszszidált diplomaták, fasiszták, reakciósok, valamint az emigrált nagytőkések svájci hadjáratát a demokratikus Magyarország ellen" – írta címében az újság.[35] A cikkben „megőrizték" Erdős eredeti „riportjának" – annak nevezték – a címét, amely gyakorlatilag megegyezett ezzel: „A disszidált diplomaták, fasiszták, reakciósok és emigráns nagytőkések hadjárata Svájcban Magyarország ellen".[36]

Ezt az írás szerint nem a *Szabadság*ban, hanem az „egyik budapesti hetilap január 25-i számában" jegyezte Erdős. Az akkori hadjárat célpontja természetesen a Kisgazdapárt, illetve Nagy Ferenc miniszterelnök volt.

> „Ez részletesen és mint azóta kiderült, pontosan beszámolt az összeesküvők külföldi tevékenységéről. Pár hét múlva Gordon Ferenc tiltakozott az összeesküvőket ért támadás ellen Nagy Ferencnél, így kezdte levelét: »Meggyőződésem, hogy az ilyen cikkíró a lehető legrosszabb szolgálatot teszi és a legkevésbbé sem járul hozzá a magyar köztársaság megbecsülésének öregbítéséhez. Sőt az is meggyőződésem, hogy a nevezettnek és a hozzá hasonlóknak nem is ez a céljuk, hanem egyedül és kizárólag az, hogy a maguk jelentéktelen személyét előtérbe tolják és valami kicsinyes karrierbeli előnyhöz jussanak«."[37]

Hadd említsem meg, hogy igen pontosnak tűnik ez a leírás.

---

33 Erőss András meséli. *Uj Világ,* 1973. március 16., 2.

34 Az államvédelem útlevelekkel kapcsolatos munkájáról lásd: Krahulcsán (2011)

35 Gárdos Miklós: Gordon követ és Nagy miniszterelnök el akarták némítani az újságírót, aki leleplezte a diszszidált diplomaták, fasiszták, reakciósok, valamint az emigrált nagytőkések svájci hadjáratát a demokratikus Magyarország ellen. *Igaz Szó,* 1947. június. 11., 3.

36 Uo.

37 Uo.

> „Erdős Péter cikke magán viseli a múltban oly joggal elítélt piszkolódó riportok minden ismérvét (…) Kvalifikálhatatlan általánosítás és rágalom az, amit Erdős úr megenged magának akkor, amikor azt írja, hogy folyik a magyar pénz, a reakciós nyugateurópai sajtó olcsón hajlandó rágalmazni Magyarországot."[38]

„Kvalifikálhatatlan általánosítás és rágalom az, amit Erdős úr megenged magának" – írta Gordon Ferenc, aki nyilván a propagandista bármelyik cikkéről leírhatta volna ugyanezt. Az *Igaz Szó* szerint persze ez is csak az árulást bizonyította: „Így képviselte Bernben a magyar nép pénzén Gordon Ferenc a magyar nép ellenségeit. Így igyekezett kiütni a tollat Nagy Ferenc az összeesküvők leleplezőinek kezéből. Most békén élnek külföldön az összeharácsolt pénzből."[39] Az *Igaz Szó* lejáratóanyaga 1947. június 11-én jelent meg. „Békén élnek külföldön az összeharácsolt pénzből" – írta a szerző, Gárdos Miklós. Ebből az igaz – szó – mindössze annyi volt, hogy Nagy és Gordon valóban külföldön maradtak. Pontosan tudták, mi várhat itthon rájuk, és nem jöttek haza eljátszani a szerepüket a koncepciós perben, hogy a végén felakasszák, esetleg börtönbe zárják őket.

Tény, hogy Erdősék uszítása és a szovjet megszállók által támogatott kommunisták támadása sikeres volt: a kisgazda Nagy Ferencet még a szabadsága alatt, Svájcban lemondásra kényszerítették. Egészen pontosan június elsején, pár nappal azután, hogy május 28-án személyi titkárát, Kapócs Ferencet letartóztatták. Nagy Ferencet előbb a pártból is kizárták, majd állampolgárságától is megfosztották. A „berni követ" Gordon is érthető döntést hozott: a rágalomhadjárat után lemondott az állásáról, majd Nyugaton maradt.

Említettem, hogy az *Igaz Szó* lejáratóírását Gárdos Miklós szerezte, ő is ismert propagandista volt. Még a szovjet Vörös Hadsereggel jött vissza Magyarországra, pályafutása szinte töretlen maradt. Nyugdíjazásáig a *Magyarország* című hetilap főszerkesztő-helyettese volt. Fia is ismert értelmiségi: Gárdos Péter filmrendező.

Ha az alakuló diktatúra szemszögéből nézzük, Nagy Ferenc személyében sikerült egy igazán fontos bábut levenniük a sakktábláról. De maradt még feladat, Erdős is fáradhatatlanul „gyűjtötte az anyagokat". 1947 februárjában már a Magyar Szövetkezeti Központról (MSZK) írt. De az igazi célpontot már a címben megnevezte: "A Magyar Közösség utasítása alapján dolgoztak az MSzK szabotáló vezetői".[40]

> „A *Szabadság* elsőnek számolt be erről, hogy tíznapos nyomozás után a gazdasági rendőrség letartóztatta az MSzK vezetőit. A csütörtöki nap folyamán újabb két MSzK igazgatót vettek őrizetbe a GR-en (…) Megállapították, hogy Szemes Ernő tagja volt a Magyar Közösségnek, részt vett annak több ülésén és utasításokat kapott arra nézve, hogyan lássa el a közellátás szempontjából fontos munkakörét. (…) A nyomozást erélyesen folytatják tovább. Rövidesen újabb letartóztatások várhatók".[41]

---

38 Uo.

39 Uo.

40 Erdős Péter: A Magyar Közösség utasítása alapján dolgoztak az MSzK szabotáló vezetői. *Szabadság,* 1947. február 8., 4.

41 Uo. 4.

Erdős Péter ismét jól értesült volt. Szinte minden cikkében a Gazdasági Rendőrségre, avagy a Gazdaságrendészeti Osztályra, Ügyosztályra hivatkozott. Jól jellemzi az összefonódást az a régi tudósítás, amely egy már 1948-as klubnapról számolt be.

> „Klubnap a G. R. Ü.-n (…) A gazdasági rendészeti ügyosztály március 6-án d. u. 6 órai kezdettel tartotta meg műsoros klubnapját. A műsort Ascher Oszkár szavalóművész és művésztársai szolgáltatták. A műsort Erdős Péter újságíró az ügyosztály életéből merített tréfáival fejezte be, utána a bajtársak jó hangulatban maradtak együtt".[42]

Ez a rövidke híradás is a *Magyar Rendőr*ben jelent meg, mégpedig 1948. március 15-én. Abban a lapban, ahol Erdős említett partnere, Róna Tibor is dolgozott – egyfajta másodállásban. Sajnos azt nem jegyezték le, hogy Erdős milyen tréfákkal jelentkezett, pedig az „ügyosztály" kétségtelenül mozgalmas életet élt. Az olvasók számára ma már jobbára ismeretlen GR vagy GRÜ kiemelten fontos szerepet játszott a diktatúra felépítésében, annak gazdasági hátterének megteremtésében, illetve vélt vagy valós „ellenségeinek" a kiiktatásában.[43]

Közben Vásárhelyi Miklósék a *Szabad Nép*nél végezték a feladatukat. A Magyar Közösség elleni koncepciós ügyet a szolgálatokkal és a párttal együtt haladva építették fel. Olyan, később mártírnak, áldozatnak nevezett munkatársakkal, mint amilyen Gimes Miklós volt. Utóbbiról ezt írja a lexikon:

> „A háború alatt munkaszolgálatra hívták be, ahonnan 1944 nyarán megszökött, és beállt Tito hadseregébe. 1945 januárjában tért vissza Budapestre, belépett a kommunista pártba, a Szabad Nép munkatársaként dolgozott. 1953 után Nagy Imre reformpolitikájának a híve lett, emiatt a miniszterelnök elmozdításakor áthelyezték a Magyar Nemzethez".[44]

Szokásosan sovány, rövidke a leírás. Pedig már az indulás nagyon érdekes. Gimes 1944 nyarán megszökött a munkaszolgálatból és „beállt Tito hadseregébe", hogy onnan csak „1945 januárjában" térjen „vissza Budapestre". A jugoszláv partizánok között töltött időszak egybeesik a máig tabusított délvidéki népirtással, amelynek során húsz-negyvenezer magyart megöltek. A mészárlás – amellyel a magyar elitet, illetve a magyar férfilakosságot akarták megsemmisíteni – 1944. október 17-én kezdődött el és nagyjából 1945. február elején ért véget. Az áldozatok többsége teljesen ártatlan volt. Gimes Miklós szerepét egyelőre nem ismerjük, „anyalapja", a *Szabad Nép*ből lett *Népszabadság* 1989-ben ezt írta: „1942-től kapcsolatban áll az illegális kommunista mozgalommal. 1944-ben megszökik egy erdélyi munkaszolgálatos táborból, belép a kommunista pártba, és a háború végéig a jugoszláv partizánmozgalomban harcol".[45]

---

42 Klubnap a G. R. Ü.-n. *Magyar Rendőr,* 1948. március 15., 24.

43 Molnár (2010)

44 mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/kislex/biograf/gimesmik.htm

45 Ismeretlen szerző: Gimes Miklós. *Népszabadság*, 1989. június 16., 8.

Vásárhelyi Miklósék későbbi lapjában, a *Beszélő*ben kifejezetten tagadták, hogy tevőlegesen részt vett volna a vérengzésben – ezt se pro, se kontra nem tudjuk megítélni, de az biztos, hogy igen logikus volt részükről ezt a narratívát erősíteni:

> „A háború alatt munkaszolgálatosként fát vágott az erdélyi Kárpátokban. 1944 nyarán néhány barátjával megszökött, és eljutott Tito partizánjaihoz. Bizalmatlanul fogadták őket, fegyvert nem kaptak, a lovak csutakolását bízták rájuk. 1945 januárjában érkezett vissza Budapestre."[46]

Nem vagyok jogász, de annyit azért megjegyeznék: csoportosan elkövetett bűncselekményeknél a „lovak csutakolóit" is felelősségre vonják. Mit mondott a már említett propagandistatárs, Méray Tibor?

> „Volt még egy epizód, amikor Gimes Miklós barátunkat Budapesten letartóztatták Kádárék, én felkerestem Belgrádban a *Borba* és a *Politika* szerkesztőségében az újságíró ismerőseimet, és valamennyinek elmondtam, hogy a letartóztatott egy nagyon rendes ember, a második világháború végén a jugoszláv partizánokhoz csatlakozott, s velük együtt harcolt, s megkértem őket, emeljenek szót az érdekében, tiltakozzanak letartóztatása miatt."[47]

Szerinte „velük együtt harcolt". De itt is érdemes elgondolkodnunk a közlés célján – Méray itt mentegetni akarta Gimest a jugoszlávok előtt, ezért is emlegette „harcostársként". Az biztosnak tűnik, hogy ahogyan Erdősnek, úgy Gimesnek sem volt illegális múltja. Ezt maga Vásárhelyi is kiemelte: „Gimes »csak« munkaszolgálatos volt, és a munkaszolgálatban nagyon jó kapcsolatba került a baloldaliakkal".[48]

Aztán másokhoz hasonlóan, '45 után harcos kommunistává vált. Miután '47-ben letartóztatták a Magyar Közösség-ügy vádlottjait, ő volt az egyik azon propagandisták közül, akik halált követeltek. „Mi vagy ők!" – szögezte le 1947. április 6-án.[49]

> „Kicsi teremben folyt eddig az összeesküvők perének tárgyalása. Kevesen hallgatták végig a volt földbirtokosok, katonatisztek, bankigazgatók, Horthy-diplomaták beismerő vallomását. (…) Az ítélet előtti feszült pillanatban mások is jelennek meg a roppant teremben. Eljöttek a holtak: a fehér terror áldozatai, a Donnál pusztult második hadsereg katonái, a kommunista vértanúk, a csütörtökön temetett 2500 meggyilkolt munkaszolgálatos és a többiek, végeláthatatlan Borban. Az árnyékok, a halottak, az áldozatok némák.

De mielőtt az ítéletre sor kerülne, helyettük is megszólal az élők sokszázezer főnyi serege: »Ott ülnek a vádlottak padján ők, az urak, tizenhárman. Itt vagyunk mi, a dolgozó magyar nép. Sokszázezernyin, ők szolgasorban tartottak minket. (…) Elég volt! Mi vagy ők!

---

46 beszelo.c3.hu/cikkek/az-itelet-nagy-imre-es-buntarsai-ugyeben

47 Varjú (1996): 2.

48 Hegedűs B.–Kozák (1985–1987)

49 Gimes Miklós: Mi vagy ők! *Szabad Nép,* 1947. április 6., 7.

Valamelyikünknek pusztulnia kell. (…) Az ítéletre váró összeesküvők – saját bevallásuk szerint – a nép ellenségei. Tanuljuk meg gyűlölni őket a magyar demokrácia legnagyobb alakjától, tanuljunk gyűlölni Petőfitől.

Köztünk van a legnagyobb ellenség,
A cudar, az áruló testvérek!
Egy közülük százakat ront el, mint
A pohár bort az egy cseppnyi méreg.

A halálos ítéletet rájok!" [50]

Nem gondolom, hogy ezt az írást különösebben véleményeznem kellene.
Donáth Györgyék halálos ítéletéről – első fokon három embert is halálra ítéltek – 1947. április 17-én írt címlapján a *Szabad Nép*. Maga Losonczy Géza – monogrammal, de nyilvánvaló, hogy ő az – írt kommentárt.

„A népbíróság meghozta ítéletét az összeesküvők első csoportja fölött. Három halálos ítélet, két életfogytiglani fegyház, a többi hosszú évekre szóló kényszermunka és vagyonelkobzás – a nép bíróságának ítélete ezeket a büntetéseket szabta ki az összeesküvők fejére. Ha valamikor, úgy most igazán elmondhatjuk: ez a per nem a vádlottak és a bíróság ügye volt csupán. Ez az ügy a magyar nép nagy pere volt azokkal, akik békéjére, életére és jövőjére törtek. (…) S különösen gondoljanak erre azok a politikusok, akik, bár a demokratikus nemzetgyűlés tagjai, még az utóbbi hetekben sem hagytak fel vidéki nagygyűléseken és egyebütt az összeesküvők mentegetésével, a demokratikus köztársaság törvényes szerveinek és bíróságainak rágalmazásával. Ha az összeesküvők a népbíróság tárgyilagos ítélete szerint olyan bűnöket követtek el, amelyekért kötél, fegyház és kényszermunka jár, akkor a gonosztevők mentegetése és feldicsérése is megtorolást érdemlő cselekedet." [51]

Losonczy Géza Vásárhelyihez hasonlóan – és Erdőséktől eltérően – részt vett az illegális kommunista mozgalomban, nem mellékesen egy tiszántúli református papcsaládból származott. Ennek még később jelentősége lesz. Előbb a debreceni egyetemen, majd a Sorbonne-on tanult, „a francia fővárosból ő csempészte haza Révai József egyik munkájának, a Marxizmus és népiesség című tanulmánynak a kéziratát".[52]

Negyvenöt után ő is sebesen emelkedett: a *Szabad Nép* főmunkatársa, népművelési miniszterhelyettes, a Központi Vezetőség póttagja lett.

A Magyar Közösség-per legismertebb, kivégzett áldozata a már említett Donáth György volt. Vele kapcsolatban maradt fenn a következő felemelő emlékezés:

„Varga László – aki a persorozatban védőügyvéd volt – 2000-ben egy lakitelki konferencián életének egyik legmegrázóbb élményeként említette, hogy amikor a vádlotta-

50 Uo.
51 L. G.: A népbíróság meghozta ítéletét. *Szabad Nép,* 1947. április 17., 1.
52 Molnár (1989): 40.

> kat a tárgyalás során egy pillanatra őrizet nélkül hagyták, Donáth magához intette a többieket, s azt mondta nekik, valljanak mindent rá, hiszen neki nincs családja. Donáth ennek kapcsán a következőket mondta a bíróságnak: »Tegyük fel, hogy a bíróság arra az álláspontra helyezkedik, hogy a bűnösség megvan, a bűncselekmény megtörtént, s mi bűnösök vagyunk. Ebben az esetben különbséget kell tenni vezető és vezetettek között. Vállalom ezt a súlyosbító körülményt, ha a bíróság úgy találná, hogy ennek a társaságnak én voltam a vezetője. Kérem [a bíróságot], méltóztassák levonni ennek súlyosbító konzekvenciáját. Hogy ha a vezető súlyosabban bíráltatik el, akkor viszont a vezetett enyhébben bíráltatik el. Amilyen arányban súlyosbító körülmény tehát az esetleg megállapítható vezetés énrám nézve, ugyanoyan arányban legyen enyhítő körülmény vádlott társaimra.« Ezt a momentumot világítja meg Csicsery-Rónai István: »Egy másik csoport vádlottjaként a Markó utcai fogház udvarán körbejárva gyakran láttam a többi rab között Donáth Györgyöt, akit nem ismertem személyesen. Egyszer Szent-Iványi Domokos mellé kerültem, s hallottam, amint ő halkan Donáth felé intve János evangéliumából idézett: »Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki az életét adja barátaiért«."[53]

Donáth Györgyre semmit sem tudtak rábizonyítani, és azzal különösen nagy vihart kavart, amikor leleplezte, hogy a szovjet hatóságok is kihallgatták. Nem kért kegyelmet: „Állítom, hogy soha életemben bűncselekményt nem követtem el, akkor tiszta lelkiismeretem birtokában sokkal büszkébb vagyok annál, hogy bármilyen földi tényezőtől kegyelmet kérjek."[54]

A kegyelmi kérvényét végül az említett védőügyvédje nyújtotta be, azt azonban Tildy Zoltán köztársasági elnök elutasította. Az ítéletet – ötvenhat kapcsán érdekes a dátum – 1947. október 23-án hajtották végre. A *Szabad Nép*et természetesen nem a befolyásos Losonczy, esetleg Vásárhelyi vagy Gimes, hanem a fiatal Kende Péter képviselte a peren. Később így beszélt erről:

> „Én voltam az az újságíró, akit a Magyar Közösség perére kiküldtek, és én végig is ültem a pert. (...) Mint fiatal kommunista újságíró ezt a pert olyan instrukcióval követtem, hogy minél leleplezőbben, minél rágalmazóbban írjak a vádlottakról, kimutatva, hogy milyen károkat akartak okozni a magyar népi demokráciának, és hogy milyen megvetendőek.
> Tudósításokat adtam a napi tárgyalásokról, de a kommentárokat már nem én írtam, ahhoz túl fiatal voltam. Akkori életem egyik nagy politikai élménye volt ez a per, benne Donáth György szereplése. Donáth György kiváló képességű és rendkívül művelt ember volt, aki a háború utáni politikai életnek ahhoz a garnitúrájához tartozott, amely meghatározó lehetett volna egy finn típusú magyar fejlődés esetén. Donáth az én szememben azt az embertípust reprezentálta, amilyenek a vezető kommunisták lehettek a 20-as, 30-as években a bíróság előtt. (…) Engem ez a per bizonyos fokig megrázott, mert első ízben kerültem szembe a ténnyel, hogy a politikai ellenfeleimnek is lehet igazuk.

---

53 Csurka (2004): 54–55.
54 Uo. 55.

> Hozzáteszem azonban, hogy én erről a szerkesztőségben nem sokat mondtam el. Lehetséges, hogy Vásárhelyi Miklósnak és Gimes Miklósnak teljesen magántermészetűen elmeséltem, hogy Donáth milyen karakán módon viselkedett, de nyilván már ezt is eléggé eltitkoltam. Föltételezem, hogy ha ma elolvasnám a Magyar Közösség elleni perről írott tudósításaimat, azt nagyon röstelleném. Nem is merném elolvasni, bár ezeket a tudósításokat rajtam kívül még ketten átírták."[55]

„Röstelleném" – írta egy olyan ügyről, amelynek ártatlan áldozatát kivégezték. Talán nem csak én érzem úgy, igen felemás vagy sovány ez a szembenézés. És az ébredés is várathatott magára, hiszen ugyanúgy propagandista maradt. Cikkei továbbra is megjelentek a *Szabad Nép*ben, illetve a többi lapban. Bár az általánossá vált harctól későbbi elmondása szerint elhatárolódott: „Röviddel a per után jött a támadás kiterjesztése, elkezdődött a kampány Kovács Béla ellen, majd folytatódott Nagy Ferenc ellen. Ez olyan nagypolitika volt, amiben én már egyáltalán nem vettem részt."[56]

Társai közben továbbra is megírták „szenzációs leleplezéseiket". Újabb és újabb célpontokat találva: „Az elítélt összeesküvők tiltott értékeit kezelték a PK valutázó tisztviselői – Újabb hat tőzsdést vettek őrizetbe" – írta Erdős Péter a Pénzintézeti Központtal kapcsolatban.

> „A valuta- és aranyspekuláció terén páratlanul szenzációs ügy története a következő: Dr. Keresztes Andrást az elmúlt év novemberében felkereste Arany Bálint, az összeesküvők életfogytiglani kényszermunkára ítélt vezetője és megbízta, hogy folytasson le általános könyvrevíziót a Parasztszövetségnél és annak vállalatainál."[57]

Az említett Arany Bálint is „nagy fogásnak" számított. „Értesülésünk szerint a nyomozásba hétfőn bekapcsolódott az államvédelmi osztály is, az ügyre vonatkozóan rövidesen kihallgatják az elítélt Arany Bálintot és a letartóztatásban levő Tóth Istvánt. A zugtőzsde teljes felszámolására a GR tovább folytatja munkáját. Erdős Péter".[58]

Arany azok közé tartozott, akik túlélték a terrort, és a nyolcvanas években már szabadabban beszélhettek arról, hogy mi, hogyan történt. A gépészmérnököt is az a Kardos György hallgatta ki, aki az egész Magyar Közösség-koncepciós ügy irányítója volt a Katonapolitikai Osztályon, hogy írói vénáját, illetve fantáziáját később szerzőként és a Magvető Kiadó vezetőjeként is kamatoztassa.

> „Még aznap este visszavittek a katonapolitikai osztályra. Kardos György elé kerültem. (…) Oldalt a félhomályban két markos ember ült. Kardos felolvasta előttem az előző éjszaka Villányi ezredes által összeállított jegyzőkönyvet. Most tudtam meg, hogy amíg a széken a kimerültségtől aludtam, Villányi miket írt össze. Tiltakoztam és kijelentettem, hogy az írásban foglaltakat nem ismerem el magaménak.

---

55 Kozák (1989): 70.

56 Uo.

57 Erdős Péter: Az elítélt összeesküvők tiltott értékeit kezelték a PK valutázó tisztviselői. *Szabadság,* 1947. április 30., 1.

58 Uo.

> A következő pillanatban leütöttek. Nem tudom, meddig fetrenghettem a padlón. Amikor magamhoz tértem, Kardos elém tette a jegyzőkönyvet. Kábult voltam, megjegyzés nélkül aláírtam."[59]

Arany egy Villányi nevű ezredest említett. Nyilvánvalóan Villányi Andrásról, a GRÜ vezetőjéről van szó.

> „Az ún. gazdasági típusú perek mind időrendileg, mind természetüket tekintve is beillenek a Rákosi-korszak »nagy« koncepciós pereinek sorába. Fontosságuk ellenére mégis elhanyagolt témának számítanak a kommunizmussal foglalkozó gazdaságtörténeti irodalmunkban. (…) A Gazdasági Rendészeti Ügyosztály (…) működésével kapcsolatban kevés anyaggal rendelkezünk, mivel az ügyosztály vezetője, Villányi András 1950-es kivégzése után nagy részét megsemmisítették".[60]

Az ő ügyosztálya, illetve a Katonapolitikai Osztály és az ÁVO, ÁVH természetesen összedolgozott. Ahogyan Erdősék is elvégezték a saját feladataikat. A Magyar Közösség-per egyik fő célpontja tehát Nagy Ferenc, illetve Kovács Béla volt. A kisgazdák talán két legelismertebb politikusa. Utóbbit, a párt főtitkárát – amint említettem – végül a szovjetek hurcolták el (titkára, a fiatal Göncz Árpád viszonylag simán megúszta az ügyet, ennek kapcsán vetett fel kérdéseket Máthé Áron történész mostanában).[61] Nagy miniszterelnök emigrációba kényszerítését már említettem, ugyanerre a sorsra jutott az Országgyűlés elnöke, Varga Béla is.

Vásárhelyi Miklós így beszélt később erről: „Emlékszem rá, hogy amikor már szerkesztőbizottsági tag voltam, és felelős a lapért, Kovács Béla letartóztatásakor, egy éjszaka felhívtam Rákosit, mert egyszerűen érthetetlen volt előttem a közlemény, ezért őt kérdeztem meg, hogy mi a helyzet, igaz-e a hír".[62] Igaz volt.

3. A MAORT

Kicsit ugranék az időben. Galgóczi Erzsébet a nyolcvanas évek közepén jelentette meg talán leghíresebb regényét, *Vidravas* címmel. A háromszoros József Attila-díjas, Kossuth-díjas írónő kétségtelenül a diktatúra kegyeltje, támogatottja volt, máskülönben nem is nyúlhatott volna ilyen témához. Hiszen az részben a Rákosi nevéhez köthető legsötétebb terror időszakáról szólt. Szerepelt benne az a MAORT-per, amely a korszak egyik leghírhedtebb koncepciós ügye volt.[63]

---

59 Arany (1990): 23.

60 Cseszka (2012): 7–12.

61 Máthé Áron: *„Mi magát nem besúgónak akarjuk, az van itt elég, mi a politikánk támogatását kívánjuk" Kérdőjelek Göncz Árpád életútjának 1945 és 1947 közötti szakaszához*. huszarvagasblog.hu/goncz_es_a_katpol.html

62 Hegedűs B.–Kozák (1985–1987)

63 Pál (2013)

A cenzúra természetesen még a nyolcvanas években is működött, a kézirat hosszabb huzavona után egy Tímár István[64] nevű jogászhoz is eljutott. Tímár elvtárs kíméletlen lektornak mutatkozott, azt írta: „egyetlen magyar könyvkiadó részéről sem lenne helyes a kézirat megjelentetése".[65]

Berzenkedése érthető: évtizedekkel azelőtt éppen ő, a volt ÁVO-s, ÁVH-s ezredes építette fel az egész ügyet. „A kézirat megjelenése még akkor is sértené az ország belpolitikai és külpolitikai érdekeit, ha azokon a szerző bizonyos változtatásokat eszközölne. Ez a kézirat Galgóczi Erzsébet magasra ívelő, gazdag írói pályafutásának olyan eltévelyedése, amelynek indokait képtelen vagyok felfogni." – írta Tímár.[66] Erre érkezett Galgóczi válasza, aki ekkor már nem kertelt: „Tímár István – akit nem egészen értek, miért kértek föl »szaklektornak«, hisz se nem történész, se nem irodalmár – az Államvédelmi Hatóság kötelékében dolgozott, mint ezredes 1948 végéig…"[67]

Felmerülhet a kérdés bennünk, ekkoriban honnan tudta ezt Galgóczi Erzsébet? A válasz kézenfekvő: részben onnan is, hogy szoros kapcsolatban állt az egykori ÁVH-val.

Ez viszont már a 'legvidámabb barakknak' nevezett, ekkorra jelentősen átalakult rezsim szabadabb, illetve szabadabbnak mutatott, mutatkozó világa volt, így aztán a mű hosszabb huzavona után, meghúzva, átírva, de mégiscsak megjelent. Egészen fent is rábólintottak, hiszen már a megszületésével, s létével is bizonyította az „emberi szocializmus" létezését, a „hibákkal való szembenézés" régi legendáját. Ezzel párhuzamosan a kommunista, majd posztkommunista sajtó akkor és később is a messzemenőkig dicsérte Galgóczi Erzsébet bátorságát, hiszen olyan témához nyúlt, amelyhez akkoriban szinte senki sem. És ez igaz is volt. De jó néhány háttérinformációt nem tártak az olvasók elé – egy részük nyilván maga sem tudta –, például azt, hogy az írónő Péter Gábor egészen szűk baráti köréhez tartozott.

Akkor inkább csak pletykálták, ma már szélesebb közönség előtt is ismert, hogy Galgóczi Erzsébet Gobbi Hilda színésznő szeretője, élettársa volt. Leszbikusságukat a homoszexualitást üldöző rendszerben nyíltan még nem vállalhatták fel.[68] Az viszont nyílt titok volt, hogy kikkel jártak össze. Gobbi Hilda az ÁVH volt vezetőjének, Péter Gábor feleségének, Simon Jolánnak a barátja és Péterék mozgalmi társa volt. Akkoriban sokat pletykáltak azokról a mulatozásokról és orgiákról, amelyek a negyvenes évek második felében, az ötvenes évek elején folytak a kommunista vezetőkáderek által olyannyira kedvelt Rózsadombon. Tanulmányunk szempontjából ez csak annyiban érdekes, hogy Galgóczi nem véletlenül talált rá erre a témára. Az sem elképzelhetetlen, hogy volt valamiféle háttérjátszma Péter és Tímár között.

A lényeg, hogy a mű fókuszában a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság „einstandolása" állt. Rákosi Mátyásék már régen „állami tulajdonba" akarták venni a tőkeerős céget, és ehhez kerestek ürügyet, egy indokot, egy koncepciót. „Mi legyen az? Ami jól bevált a Szovjetunióban: a szabotázs. És hamarosan megjelenik a lapokban, hogy

64 Életrajzát lásd: neb.hu/asset/phpo8xyhT.pdf

65 Borbándi (1996): 11.

66 Osztovits (1996): 13.

67 Uo.

68 Tóth Eszter Zsófia: Péter Gáborért rajongtak, de egymást szerették. pestisracok.hu/peter-gaborert-rajongtak-de-egymast-szerettek-gobbi-hilda-es-galgoczi-erzsebet-leszbikus-szerelme/

a MAORT vezetői visszafogják a termelést, tönkre akarják tenni a munkások államát. Ebből lett 1948-ban a Papp Simon-per, amely utóbb még a magyar irodalmat is pezsgésbe hozta."[69]

S ha már az irodalmat emlegettük, akkoriban is született egy alkotás, ez az a néhol Fehér-, de a korabeli sajtóban Szürkekönyvnek nevezett propagandakiadvány, amelynek szerkesztője maga Tímár István ÁVH-s ezredes volt. Vagyis társszerkesztője: a másik minden bizonnyal Vásárhelyi Miklós volt.

Így írt erről a tervről a Magyar Dolgozók Pártjának Politikai Bizottsága 1948-ban:

> „1. a Politikai Bizottság megállapítja, hogy a nyomozás kétségtelenül bebizonyította a MAORT-nál folyó szabotázst, melyet az amerikaiak irányítottak és magyar cinkosaik segítségével hajtottak végre. A jól végzett munkáért elismerését fejezi ki az ÁVO vezetőinek és mindazoknak az elvtársaknak, akik az eddigi legnagyobb arányú szabotázsakció felderítésében közreműködtek.
> 2. Szükségesnek tartja a Politikai Bizottság a MAORT szabotázsra vonatkozó nyomozati anyagnak »Fehérkönyv« jellegű közzétételét, mint a Magyar Belügyminisztérium hivatalos kiadványát, magyar és angol nyelven. A kiadvány előkészítéséért felelősek: Timár [István – a szerk.] és Vásárhelyi [Miklós – a szerk.] elvtársak. A megjelenés határideje: 1948. szeptember 28."[70]

A mű meg is jelent, ma is megvehető a különböző antikváriumokban. Szóval: Tímár István ÁVO-s főtiszt, Péter Gábor helyettese és Vásárhelyi Miklós a társszerkesztő. Tímár civilben jogász volt, ha így nézzük, tökéletes párost alkotott a propagandista Vásárhelyivel.

És hogyan építették fel a közvélemény előtt az ügyet?

> „Az országos és helyi napilapok 1948 szeptemberétől címoldalon, hangzatos címekkel és hatásos fordulatokkal foglalkoztak a MAORT vezetőinek letartóztatásával és az ellenük felhozott vádakkal. A MAORT által termelt kőolaj mennyiségének fokozatos csökkenését a vállalat amerikai és magyar vezetőinek tudatos szabotázsával magyarázták. A vád szerint e szabotázs a népi demokratikus államrendet volt hivatott megdönteni."[71]
> „1948. szeptember 24-én – szabotázsra hivatkozva – a vállalatot állami kezelésbe vették, mely – ha jogilag nem is – a gyakorlatban felért az államosítással. Az állítólagos bűnöket először az 1948 szeptemberében kiadott, az MDP Politikai Bizottsága döntése alapján a dr. Tímár István ÁVH-ezredes (Péter Gábor helyettese) és Vásárhelyi Miklós újságíró által szerkesztett, úgynevezett Szürke könyv közölte részletesen. Ez a propagandacélokat szolgáló kiadvány tartalmazta a vádlottakkal saját kezűleg leíratott »beismerő vallomásokat« is."[72]

69 Végh (2005): 30.
70 Törvénytelen szocializmus…: 12.
71 Srágli (2005): 217.
72 Uo. 217–218.

A *Szabad Nép* címlapján maga Vásárhelyi Miklós – szokása szerint V. M. monogrammal – írt terjedelmes cikket az ügyről. Csak néhány hosszabb részletet idéznék („A MAORT-szabotázs").

> „Miután három és fél esztendős küzdelemben sorra felszámoltuk a nemzetközi reakció legális köntösbe bujtatott magyarországi ügynökségeit, most sikerrel vertük vissza az imperialisták egyik nagyszabású kísérletét azon az új terepen is, amelynek különleges veszélyeire így figyelmeztetett Révai elvtárs: »A MAORT-ügy, a földművelésügyi minisztériumban leleplezett összeesküvés, a Mindszentyék által tervszerűen rendezett demokráciaellenes tömegtüntetések mutatják a halálraítélt kizsákmányoló osztályok ellenállásának fő formáit, a külföldi és a belföldi erők összefonódását a magyar demokrácia elleni harcban, a klerikális reakció, zsírosparasztság, horthysta bürokraták, valamint az amerikai imperialisták szoros együttműködését az osztályharc új, földalatti formájának alkalmazásával.«
> A MAORT-nál folytatott, New Yorkból irányított, nagyszabású szabotázs leleplezése arra figyelmeztet, hogy a megvert és illegalitásba kényszerült ellenséggel szemben folytatott harc egyre keményebbé és elkeseredettebbé válik s még nagyobb éberségre és fokozott harci készségre van szükség."[73]

Vásárhelyi az ügy magyar főbűnösét is bemutatta: „Legbizalmasabb munkatársuk dr. Pap Simon volt, akit Hitler annak idején a német Sasrend I. osztályú fokozatával tüntetett ki. A német imperialisták után az amerikai imperialistáknak adta el magát."

A megoldásra is rámutatott:

> „Népünk pedig ahhoz tartja magát, hogy amilyen az adjon Isten, olyan a fogadj Isten. Az amerikai imperialistáknak ezt a fészkét kifüstöltük s a szabotőrök helyébe becsületes emberek kerülnek. Éberségünket még inkább fokozzuk, okulva a MAORT tapasztalatokon s kíméletlenül elfojtjuk a szabotázst mindenütt, ahol az ellenség ezzel a fegyverrel tör ellenünk."[74]

Vásárhelyi cikke 1948. szeptember 28-án jelent meg – erre a napra időzítették a propagandakönyv kiadását is –, pár nappal később elvtársa, Losonczy Géza a *Szabad Nép* egész címlapját elfoglalta. Már címében is emelte a tétet: „A nagy szabotázs".[75]

De a propaganda minden vonalon működött. Bemutatták például azt a *Tűz* című filmet, amelyet „az államosított magyar filmgyártás első produkciójaként" ünnepeltek.[76]

---

73 V. M.: A MAORT-szabotázs. *Szabad Nép,* 1948. szeptember 28., 1.
74 Uo.
75 Losonczy Géza: A nagy szabotázs. *Szabad Nép,* 1948. október 3., 1.
76 Öt premiermozi mutatja be a „Tűz"-et. *Magyar Nap,* 1948. október 12., 2.

> „A filmet Méray Tibor novellájából Háy Gyula írta, főszerepeit Tolnay Klári, Földényi László, Básti Lajos, Rajnay Gábor, Várkonyi Zoltán és Ladányi Ferenc játsszák. Különösen aktuális most, a MAORT szabotázs kipattanása idején, mert cselekménye egy hasonló szabotázs körül bonyolódik."[77]

Valójában a már többször említett Méray és Háy együtt írták meg a forgatókönyvet, de ez részletkérdés. Az lényegesebb, hogy egy nyolcvanas évekbeli cikkből kiderül, hogy másra is felhasználták:[78]

> „A *Színház és Mozi* (1948/8. szám) beszámol a *Tűz* premier előtti vetítéséről: bemutatták az új mozidarabot a rendőrség néhány tisztjének. Mégpedig azoknak a tiszteknek, akik a MAORT-szabotázs nyomozását vezették. A tisztek kijelentették, »hogy ez a film tényleg híven tükrözi vissza azt a munkát, amit a demokratikus magyar nép érdekében, a mienké lett ország békéje és rendje védelmében folytat és a demokratikus rendőrség és munkásság viszonyát is úgy látták megelevenedni a filmen, ahogy ez az életben van «. (…) A cikk megszólaltat egy rendőrtisztet, aki ezt mondja: »Ha a Tűz nem is pontosan a MAORT-ügy, a lényeg, a politikai háttér ugyanaz!« (...) »Ritka eset, hogy az élet így megismétel egy írást. De Háy Gyula esetében ez a felszabadulás óta másodízben fordul elő. Két éve megírta a *Romok* című színművében az úri összeesküvést, ami néhány hónap múlva valóban napvilágra került. Most megírta a nagy szabotázst és íme. Mindenesetre bizonyítja, hogy íróink ma nemcsak kortársaik életét tartják szemmel, de a sorsukat mozgató erőket is.«"

A *Romok* születése is megér egy rövid kitérőt, Háy Gyula 1947-ben így nyilatkozott róla:

> „»A Romok«-kal kapcsolatban az a legenda terjedt el Budapesten, hogy megjósoltam benne az összeesküvést. Természetesen jósolni nem tudok, de a darabban mégis szó esik azokról az erőkről, típusokról, és konstellációkról, amelyekből az öszszeeskűvés származott. Ez azonban szerintem igen természetes és csupán a darab igazát bizonyítja.
> – Mikor írta a »Romok«-kat?
> – Még 1946 őszén fejeztem be a munkát. Mielőtt Svájcba utaztam. Vagyis 1946 novemberében átadtam a darabot Major Tamásnak és Zürichben ért a hír, hogy leleplezték azt az összeesküvést, amely a »Romok« hátterében valóban folyik. Meg kell vallanom, hogy ezen az eseményen cseppet sem csodálkoztam... .
> – Szóval sok politika van a darabban?
> – Sok politika és sok szerelem – válaszolja Háy Gyula."[79]

Érdemes eltűnődni, hogy hogyan születtek ezek a darabok. Illetve hogyan lett a fikcióból valós koncepciós per. Nem lehet, hogy Háy elvtárs is együtt dolgozott Rákosiékkal, Péter Gáborékkal?

---

77 Uo.

78 Bojár (1985): 23.

79 B. M.: Sok politika és sok szerelem van a „Romok"-ban. *Színház,* 1947/10. 6.

Egy film, nem film, gondolhatták, és a MAORT-perből azért készítettek egyet. A címe: *Gyarmat a föld alatt*.

> „A rendkívül izgalmas, fordulatos film azért emelkedik magasan a régi »bűnügyi« történetek fölé, mert alakjai nem kitalált, indokolatlanul jó, vagy gonosz személyek, hanem népünk igazi hősei és szabadságunk, békénk, életünk tényleges ellenségei. Az amerikai Dalton irányítja a szabotáló, gyilkoló bandát. (…) Daltont körülveszik, támogatják ügynökei. Pápai, a vállalat vezérigazgatója. Forrai, a minisztérium magasrangú tisztviselője, árulók, gyilkosok, a társadalom szemete."[80]

Természetesen vannak a filmben hősök is.

> „Az Államvédelmi Hatóság fiatal őrnagya, Budai, az egyik. (…) Nyerges termelési ellenőr, a film másik hőse. Nem szakember: gépszerelő, akit a párt, a nép állama azért küld a MAORT-hoz, hogy megállítsa az olajtermelés katasztrofális zuhanását."[81]

De mi az amerikaiak végső célja?

> „(...) nem vitás, hogy az amerikai imperialisták minden tervének alapja a háború. »Ha a helyzet megfordul…« mondja a filmben kajánul Dalton, s a mondat értelme világos, ha kitör az új világháború. Ha sikerül ismét lángba borítani a világot, ha lerombolhatjuk, amit a magyar nép erejét megfeszítve felépített, ha megint szabadjára engedhetjük a fasiszta fenevadakat – ez volt a lényege Dalton és bandája elképzelésének és ez volt az életben is a visszatérő dallam, vérgőzös vágyálom Rajktól és a MAORT szabotáló vezérigazgatójától, Papp Simontól Mindszentyig és Grőszig népünk minden leleplezett ellenségénél."[82]

1948 decemberére az ítélet is megszületett. És milyen az élet! Amíg Papp Simont halálra ítélték, addig az egyik propagandista pályafutása csúcsára ért: „Losonczy Gézát kinevezték miniszterelnökségi államtitkárrá (…) Szólnunk kell egészen más jellegű személyi eseményekről is (…) végül a MAORT-tárgyalás befejeződéséről. A MAORT vádlottai ügyében a napokban hirdetnek ítéletet."[83]

Jutalom és büntetés. A koncepciós eljáráshoz tartozik, hogy Papp Simonnak végül megkegyelmeztek, de önző okból: jórészt azért, hogy a börtönben is a diktatúrának dolgozzon.[84]

---

80 Nemes László: Gyarmat a föld alatt. *Irodalmi Ujság,* 1951. szeptember 27., 4.
81 Uo.
82 Uo.
83 A hét belpolitikája. *Uj Világ,* 1948. december 10., 2.
84 Vö. Papp (2000)

4. Egyház

Maradunk ennél az időpontnál: ’48 karácsonyán – ördögi időzítéssel –, a kommunista diktatúra végül a legnemesebb, legveszélyesebb „vadat”, Mindszenty József bíborost, Magyarország utolsó hercegprímását is „levadászta”. A kompromisszumokra nem hajlandó, a magyar érdekekért mindvégig kiálló főpapot nemcsak ekkor, hanem élete végéig üldözte a rendszer. Kényszerű emigrációja után leginkább szoros megfigyeléssel, lejáratással, illetve a Vatikánnal kötött kádári alkukkal megnehezítve az életét. Negyvenkilences koncepciós perét a külvilágnak is szánták. Akkoriban maga Vásárhelyi Miklós írt személyeskedő, gyűlölködő, még az ő teljesítményéhez képest is aljas, gonosz írást a *Szabad Nép*ben. Talán ez a legismertebb cikke. A címe: *Egy legenda vége*.

> „Mindszentyt az igazság és szabadság szimbólumának, bűnösségét – megdicsőülésnek, bűnhődését – mártíriumnak szánták. Mindszenty »mártíriumának« hadseregeket kellett volna pótolnia az imperialisták politikájában. De a tárgyalóteremben ez az utolsó kísérlet, ez a nagystílű és talán egy ideig hatásos hazugság is szertefoszlott. Egy szánalmas féreg, riadt gonosztevő, egy leleplezett Tartuffe áll a bíróság előtt, aki sutbadobva elveit és céljait, csak eggyel törődik, hogyan menthetné meg nyomorult életét. (…) A reakció nem szül hősöket, legfeljebb nagystílű kalandorokat, zsarnokokat, gonosztevőket és gyilkosokat (…)”.[85]

Nincs mit elemezni ezen a gyűlöletkeltő, primitív íráson. Mindszenty megbélyegzése, letartóztatása, majd elítélése a katolikus egyház elleni hadjárat egyik utolsó, fontos lépése volt.

De a diktatúra addig is módszeresen haladt előre. Az eljárás fontos eleme volt az a koncepciós ügy, amellyel egy keresztény falut, Pócspetrit bélyegeztek meg még 1948 nyarán. A kommunista vezetésnek és propagandának szüksége volt olyan ürügyre, amelyet felhasználva „elmagyarázhatta”, miért is kell elvenni az egyházi iskolákat. Bár a baloldali vagy liberális sajtóban azóta is szeretik félremagyarázni az esetet – és hitelt adni a kommunista koncepció részét képező „dulakodásnak” –, jóval valószínűbb, hogy az egyik intézkedő rendőr végül magát „intézte el”, akkor, amikor a falu lakossága az iskola elvétele ellen tiltakozott. A rendőr a sérülésébe belehalt, az államvédelem néhány órával később már nagy létszámú fegyveres különítménnyel szállt ki a helyszínre.

> „A falut hermetikusan elzárták a külvilágtól, majd megkezdték a »vizsgálatot«. Ez utóbbi abból állt, hogy a tiltakozáson résztvevőket és családtagjaikat módszeresen összeverték. (…) A falu elleni kommunista terrort Péter Gábor az ÁVH vezetője és Kádár János [későbbi] belügyminiszter személyesen, a helyszínen irányította.”[86]

---

85 V. M.: Egy legenda vége. *Szabad Nép,* 1949. február 6., 1.

86 Balogh Gábor: A pócspetri-ügy – Igazságtétel a rendszerváltoztatás idején. www.30eveszabadon.hu/a-pocspetri-ugy--igazsagtetel-a-rendszervaltoztatas-idejen

De nem egyedül utaztak oda:

> „A kapcsolatunk odáig megy vissza, hogy amikor a pócspetri dolog kirobbant, reggel egy nagy kocsi állt meg a házunk előtt, és fölvett engem – emlékezett Vásárhelyi Miklós.[87] – Utána elmentünk Péter Gáborért, majd Kádárért, és hármasban mentünk le Pócspetrire, ahol már kész helyzet fogadott. Az első riportot Pócspetriről egyébként én írtam a *Szabad Nép*be. Hogy milyen szituációkba kerülhet az ember, és hogy milyen szörnyűségeket követhet el, és hogy mindez mennyire a véletlenen múlik, azt ezen az eseten, a magam példáján tapasztalhattam. Mert én rémes dolgokat írtam Pócspetriről és mindarról, ami ott történt, de abból én nem találtam ki semmit, és magam nem nyomoztam ki semmit."

Vásárhelyi Miklós itt egészen biztosan hazudik. Véletlenekről beszél, az eddigiekből pontosan láttuk, teljesen logikus, hogy éppen őt vitték le. Oda egy tökéletesen megbízható, az ÁVH-val és a diktatúrával szoros szimbiózisban élő, dolgozó elvtárs kellett. Mit mondott még? Azt írta, csak arról számolt be, „ami ott történt, de abból én nem találtam ki semmit, és magam nem nyomoztam ki semmit".[88]

Már az is furcsa, hogy ezt kiemelte. Mire gondolhatunk? Nagyon is logikus azt feltételeznünk, hogy az ÁVH-s főtisztek, az említett Décsi, Péter és Vásárhelyi együtt építették fel az egész ügyet. Ahogyan azt a MAORT esetében is láthattuk. Néhány részlet Vásárhelyi cikkéből, amely két nappal később jelent meg a *Szabad Nép*ben.

> „Vér tapad a fekete reakció kezéhez (…) Két rendőr adja a díszőrséget a 22 éves Takács Gábor, bihari újgazda gyermekének holtteste mellett. (…) – Hát hogy lehet ilyet tenni? – Zokogja édesanyja. – 22 esztendeig arra neveltem, gyermekemet, hogy istenhívő, buzgó katolikus legyen, míg el nem került otthonról, együtt jártunk a templomba és most, a templomból jöttek a gyilkosai. Mit tanítottak a pócspetri templomban a hívőknek, nem a tízparancsolatot, hanem a gyilkolást?"[89]

Majd a szerző megnevezte a főbűnöst is:

> „Asztalos János 1945-ben került a községbe, miután előbbi állomáshelyéről, Hajdúhadházáról fasiszta múltja miatt jobbnak látta a felszabadulás után azonnal elkotródni. Néhány hónap múlva megszaporodtak a gazdag falusi plébánia lakói. Odajött anyja, húga, sógora és az egész pereputty ott élősködött a szerencsétlen, visszamaradott, lelki terror alatt nyögő pócspetri parasztok nyakán."[90]

---

87 Hegedűs B.–Kozák (1985–1987)
88 Uo.
89 Vásárhelyi Miklós: Vér tapad a fekete reakció kezéhez. *Szabad Nép,* 1948. június 6., 3.
90 Uo.

A lezárás is meglehetősen tipikus:

> „Felelniük kell bűneikért és a büntetésnek példamutatónak kell lennie. Mindenkinek lakolnia kell, aki részt vett a gyilkos tüntetésben, de elsősorban a horthysta gyilkosnak, az uszító plébánosnak és azoknak a felbujtóknak, akik felsőbb ösztönzésre a kereszténység védelmének hamis ürügye alatt pusztulásba, vérbe és gyalázatba próbálják sodorni a felemelkedő magyar parasztságot."[91]

Ha elolvassuk ezt a cikket, és elgondolkodunk az eddig ismertetett szerepén, érhető, hogy később Vásárhelyi Miklós hálás volt azért, mert nem került bele Ember Judit Pócspetri című dokumentumfilmjébe. Utóbbi a nyolcvanas évek egyik legfontosabb alkotása, de nyilvánvalóan torzó, hiányos, talán történelemhamisító is.

> „Ember Judit velem szemben annyiban volt kíméletes, hogy miközben idézi a különböző embereket, ezt a névsort velem kellett volna kezdeni, és ezt nem tette meg, amiért hálás vagyok neki, mert nem öröm egy ilyen dologban benne lenni. De azért a kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a fő riporter ott én voltam, és azóta se olvastam el ezt a cikkemet, de nyilván nagyon gyalázatos lehetett, mert másnap reggel Gerő külön felhívott telefonon, és gratulált, hogy milyen remek riportot írtam Pócspetriről."[92]

Ezt Vásárhelyi Miklós éppen abban az életút-interjúban mondta el, amelyből már sokat idéztem, és amelyet Hegedűs B. András és Kozák Gyula készített. Az a Hegedűs B. András, aki nem csupán szociológus volt, de éppen Vásárhelyiék csapatához tartozott: „1953-tól Nagy Imre politikai irányvonalát támogatta. 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkáraként szervezte a vitákat, többnek vezetője is volt."[93]

Ebből már azt is érthetjük, miért bízott meg benne Vásárhelyi. És ha elárulom, ki volt Hegedűs B. András korábbi felesége, akkor talán a filmrendezőnő engedékenységét is megértjük. Ember Mária, Ember Judit testvére.[94] Maga Kozák Gyula is fontos szerepet játszott Vásárhelyi későbbi pályafutásában – ő a nyolcvanas évek végén megalakult Történelmi Igazságtétel Bizottság létrehozásában játszott kulcsszerepet.

> „A Bizottság ötletének felvetője, Kozák Gyula 1988 márciusában készített első tervezetében a forradalom vezető gárdájaként a reformkommunistákat jelölte meg, a megalakulás, illetve a felhívás végleges szövegének elkészítése érdekében lezajlott egyeztetések során viszont hamar egyértelművé vált, hogy a reformkommunista megnevezés koránt sem fedheti le az 1956-os események résztvevőinek teljes spektrumát."[95]

Nagylelkű változtatás – írhatnánk szarkasztikusan.

---

91 Uo.

92 Hegedűs B.–Kozák (1985–1987)

93 www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:eletrajzok/hegedus

94 www.nevpont.hu/palyakep/hegedus-b-andras-3e180

95 Büky Orsolya: Történelmi igazságtétel, 1989. www.30eveszabadon.hu/tortenelmi-igazsagtetel-1989

De nemcsak Vásárhelyi tűnt fel Pócspetriben, hanem mások mellett a talán legismertebb kommunista írót is odavitték „riportot készíteni". „Kedden reggel a Pócspetribe utazó újságírók csoportjában feltűnt Déry Tibor, a kitűnő magyar író alakja is – írták éppen a *Szabadság*ban. – Déry Tibor szintén a Szabolcsmegyei faluba utazott, ott környezettanulmányt akar végezni és élményeiről novellát ír a közeljövőben".[96]

„Környezettanulmány" – mennyire érdekes a kifejezés arra gondolva, hogy az állambiztonságnál éppen így hívták a célpontok, csoportok feltérképezését. Déry mindenesetre nemcsak novellával, de kínzóan hosszú, manipulatív „riporttal" is jelentkezett. Az is – mint később a „novella" – a *Csillag*ban jelent meg. Ez a kommunisták propaganda-irodalmi folyóirata volt. Németh Andor szerkesztette.

> „Másfél napot töltöttem Pócspetriben. Június 8-án értem oda, a gyilkosság utáni napra. A falu rendőri zár alatt volt, 60–80 tagú készültség tartotta megszállva, az utcákon éjjel-nappal fegyveres járőrök, a falu határán se ki, se be, dolgozni a földekre is csak az járhatott, aki a készültség parancsnokától külön engedélyt szerzett".[97]

Ez még tárgyszerű, viszont Déry korai munkásságának tisztelőjeként igen elkeserítő olvasni azokat a sorokat, amelyekben a falu megvert, megfélemlített lakosságát elemezte.

> „Másfél nap után arra a meggyőződésre kényszerültem, hogy nyíltságuk álarc, magabiztonságuk konokság, őszinte szavuk hazug. (...) Eszük minden porcikájával, eszméletük minden mozdulatával, idegeik minden rostjával egy megmerevedett közösséghez tartoznak, amelynek a külvilággal szemben első s egyetlen ösztönös reakciója: a védekezés. A külvilág minden szavára sötétséggel felelnek."[98]

Ezen sincs mit elemeznünk. Magán a peren nemcsak Déry, hanem a kitűnő költő, Faludy György is ott volt. Már a rendszerváltás után, 1993-ban így emlékezett.

> „Amikor a Pócspetri-per tárgyalásán Déryvel ültünk, nem így festett a helyzet. A napnál világosabb volt, hogy a szerencsétlen pap ártatlan, de amikor kijöttünk a teremből, Déry csak ennyit mondott: írok egy cikket a bitang papról. Ekkor döbbentem rá, hogy a kommunista hit ennyire képes rombolni még egy értelmes ember fejében is."[99]

Erről így írt talán legismertebb művében, a *Pokolbéli víg napjaim* című memoárban: „A Mindszenty-per idején súlyos isiásszal feküdtem a Lukácsban, bár, ha nem vagyok beteg, sem engednek a tárgyalásra: ekkora jó viszonyt a rendszerrel nem tartottam fenn. (…) Annál mohóbb érdeklődéssel ültem végig a pócspetri plébános ügyének tárgyalását."[100]

---

96 H. I.: Láttuk, hallottuk. *Szabadság,* 1948. június 10., 3.
97 Déry Tibor: Pócspetri. *Csillag,* 1948. július 1., 37.
98 Uo.
99 Faludy (1993): 9.
100 Faludy (2011)

Faludy György arról sem itt, sem máshol nem írt – legalábbis nem találtam a nyomát –, hogy ő maga milyen anyagot adott le Pócspetriről. Pedig nem magánemberként volt ott a tárgyaláson – a *Népszava* küldte oda. A következő „tudósítás" 1948. június 11-én jelent meg.

> „(...) Nincs döntőbb érv az iskolák államosítása mellett, mint ez a tárgyalás és a gyilkos út, amely ehhez a tárgyaláshoz vezetett. És mi a tanulság? Az elsőrendű vádlott már felmérte eszével. Mert esze, az van. Ezzel a fölényes ésszel állt a nép fölé – nem mellé – és vezette őket tetszése szerint. (…) Most már látja, mit vétett. De azt is tudja: csak a középső szeme volt a láncnak. Ahogy a hívek nem indultak volna gyilkosságra önélküle. Ő sem indította volna a híveket a püspöki kar körlevelei nélkül."[101]

Ebből is látjuk, ki volt a fő célpont: Mindszenty és a püspöki kar. A cikk fölött csak egy monogram állt: „f.gy." Nyilvánvaló, hogy Faludy Györgyöt takarta.

Nemcsak ők, de Losonczy Géza is kivette a részét a lejáratásból, mondhatjuk, hogy Vásárhelyihez hasonlóan ő is az egyház elleni uszítás élharcosa volt. És elsősorban politikus, 1945 júniusában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, majd ebben az évben és 1947-ben is bejutott a parlamentbe. Már említettem, hogy 1946 őszétől póttagként az MKP Központi Vezetőségének (KV) tagja lett. Azt is, hogy az 1948-as esztendő fontos volt az életében: ősszel bekerült a KV Agitációs és Propaganda Bizottságába, decemberben pedig kinevezték politikai államtitkárrá.[102]

Az emigráns sajtóban erről még meg lehetett írni az igazat.

> „Nógrády miniszterelnökségi államtitkár helyét Losonczy Géza veszi át. Losonczy Géza 30 éves fiatalember. Hírlapíró, aki a szociáldemokrata párt lapjánál, a *Népszavá*nál dolgozott, majd összeköttetésbe lépett moszkvai ügynökökkel. A háború után a kommunista párt képviselője lett és a kommunista párt hivatalos lapjánál, a *Szabad Nép*nél dolgozott főmunkatársként. Gyakran indult moszkvai kirándulásokra s elnyerte Moszkva kegyét. Losonczy Géza személyében a sztálini ideológia egyik legfanatikusabb megszállottja kezébe került a miniszterelnöki államtitkárság".[103]

Igen pontos megfogalmazás. Éppen ekkor, karácsony másnapján, december 26-án tartóztatták le Mindszenty József bíborost. Maga a dátum is az előre megtervezett színjáték fontos eleme volt. Losonczy szilveszter előestéjén, harmincadikán elmagyarázta az olvasóknak a diktatúra verzióját. A „cikk" már a címével sem hagyott megválaszolatlan kérdéseket: „Kétezer amerikai holdas birtokhatár, új világháború, megszállás Mindszenty tervei között – Losonczy Géza államtitkár elvtárs a Mindszenty-ügy hátteréről".[104]

---

101 F. Gy.: A pócspetri plébános a litánián uszított a zendülésre. *Népszava,* 1948. június 11., 1.

102 neb.hu/asset/phpbYKVix.pdf

103 Moszkva emberei a magyar hadsereg élén! *Délamerikai Magyarság,* 1948. december 14., 2.

104 Kétezer amerikai holdas birtokhatár, új világháború, megszállás Mindszenty tervei között. *Tiszántúli Néplap,* 1948. december 30., 1.

Figyeljük csak a hatalmas ferdítést:

> „A magyar sajtó az elmúlt esztendők során szinte pártkülönbség nélkül foglalkozott Mindszenty múltjával és egyöntetű vélemény alakult ki abban, hogy Mindszenty a Horthy-ellenforradalom legfanatikusabb és legharcosabb hívei közé tartozott. Kérlelhetetlen és erőszakos ellensége volt a magyar népnek és a demokráciának, azt hirdette, hogy a katolikus egyház nem lehet ellensége a nyilas mozgalomnak és a fasizmusnak."[105]

Már itt feltűnnek a lejáratás legfontosabb elemei – amelyek közül néhány egészen máig megmaradt –, a nyilasokkal való „összejátszás" vádja, a demokrácia-ellenesség, amelyet képtelenség elemeznünk, hiszen Mindszenty sohasem élt valódi demokráciában, illetve az erőszakosság és a fanatizmus. A folytatásban Losonczy gyakorlatilag elmondja, miért is volt fontos lejáratni: túlságosan jó híre volt.

> „Idehaza, de főleg nyugaton Mindszentyt állandóan megkísérelték úgy feltüntetni, mint a magyar ellenállási mozgalom egyik hősét, aki bátran szembeszállt a nyilasokkal a nácikkal és ezért börtönbüntetést is szenvedett. Nyilvánvaló, hogy annak a Mindszentynek, aki egész közéleti működése alatt egyik bábja és harcosa volt a magyar fasizmusnak, nem lehetett semmi elvi ellentéte sem Horthyval, sem Szálasival".[106]

Az írás folytatásában Losonczy – vagyis a diktatúra – beleszőtte az ügybe az összes lehetséges politikai ellenfelet, a szabadság utolsó védelmezőit, például Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Eckhardt Tibor politikusokat. Ők ekkor már Amerikában éltek emigránsként, Sulyokot és Pfeiffert '47-ben üldözték el – jelentős részben Erdős Péterék lejáratócikkeire építve –, az angolszász-barát Eckhardt már 1945-től az amerikai antikommunista emigráció vezéralakja volt.

Itt már mindenkinek üzentek: senkinek nincs kegyelem! Mindszenty letartóztatása így egyrészt egyfajta végpont, másrészről viszont csak a kezdet volt. Erre utalt az a fenyegető „előadás", amelyet szintén Losonczy tartott a párt Politikai Akadémiáján. Erről 1949 januárjában így írt a *Népszava*.

> „Előadása bevezetőjében a klerikális reakció kérdésével foglalkozott. Megállapította, hogy a reakciónak ez a válfaja a közhiedelemmel ellentétben nem a felszabadulás után keletkezett. A klerikális reakciónak a magyar történelemben jelentős szerepe volt. A katolikus egyház vezetői négy évszázad óta mindvégig az idegen uralkodóház, az idegen érdekek leghűbb szövetségesei, a feudális és később kapitalista elnyomás és kizsákmányolás legszilárdabb támaszai, a középkori sötétség és felekezeti türelmetlenség hordozói voltak."[107]

---

105 Uo.

106 Uo.

107 A katolikus egyház vezetői még nem szakítottak a múlttal. *Népszava,* 1949. január 20., 5.

Az amúgy református családból származó Losonczy éppen a protestáns egyházakat hozta fel jó példaként.

> „A Mindszenty-ügynek véleményünk szerint nagyon komoly figyelmeztetésnek kell lennie a katolikus egyház vezetői számára, mert az eddigi úton eddig is vétek és felelőtlenség volt járni, most azonban megbocsáthatatlan bűn és oktalanság lenne. A katolikus egyház vezetői vegyenek példát a protestáns egyházakban megindult egészséges tisztulási folyamatról."[108]

Újra és újra ugyanazok a nevek – megtanulták ők is a Hitler által megfogalmazott leckét: ha eleget ismételsz egy hazugságot, az a tömeg szemében igazsággá válik.

Kétségtelen, hogy Losonczy is a diktatúra első vonalába tartozott. Érdekes ebből a szempontból az a korabeli *Szabad Nép*-tudósítás, amely egy csehszlovákiai ceremóniáról számolt be.

> „A Fehér Oroszlán Rend I. fokozatát Rákosi elvtárs a Népfront elnöke, Dobi miniszterelnök, Rajk elvtárs külügyminiszter, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Kádár János és Rónai Sándor elvtársak, Erdei államminiszter, Bolgár Elek prágai magyar követ kapták. Losonczy Géza, Béres Andor, Kiss Roland, Zöld Sándor államtitkárok, Nógrádi Sándor, Pálffy György, Péter Gábor altábornagyok és Sebestyén Pál a Fehér Oroszlán Rend II. fokozatát kapták."[109]

Losonczy tehát a közvetlen első vonal – Rákosi, Rajk, Kádár, Farkas, Gerő, Dobi és Rónai – után következett, ugyanazt a díjat kapta meg, amit Péter Gábor vagy éppen a nemsokára kivégzett Pálffy György. Előbbi az ÁVH-t, utóbbi a Katonapolitikai Osztályt vezette. Így – elsősorban morálisan vagy a felelősségüket, helyzetüket vizsgálva – Losonczyt is el tudjuk helyezni az akkori ranglétrán.

5. Végjáték

Ez már a totális terror időszaka volt, olyan korszak, ahol a kommunista párt – részben azért, mert valódi politikai ellenfél és ellenség nélkül maradt – már saját magát kezdte felfalni. A fenti tudósítás 1949 áprilisában jelent meg. Alig több mint egy hónappal később letartóztatták a nem sokkal korábban kitüntetett Rajk Lászlót. Július ötödikén Pálffy György következett, akit családi nyaralás közben, egy balatonlellei moziban kaptak el. A koncepciós ügyben végül Erdősre is sor került. Ekkor már sokba került a svájci szál, 1950-ben kémkedés vádjával fogták el, majd három évet magánzárkában töltött Kistarcsán. De sor került Losonczyra is, akit 1951 januárjában előbb leváltottak államtitkári posztjáról, majd március 17-én az Államvédelmi Hatóság letartóztatta. Ő tizenöt évet kapott első fokon, csak 1954-ben szabadult, majd a Nagy Imre-szárny befolyásos politikusa lett.

---

108 Uo.

109 Ünnepélyesen aláírták a magyar-csehszlovák barátsági szerződést. *Szabad Nép,* 1949. április 17., 2.

Vásárhelyi Miklós ekkor még megúszta a börtönt. Sőt, a rezsim újra és újra biztosította a bizalmáról.

> „'49 tavaszán behívatott Rákosi, és azt mondta, hogy ki kell mennem néhány napra Amerikába. Kiderült, hogy különböző okmányokat kell magammal vinnem, Magyarország fejlődéséről, demokráciájáról, a Mindszenty-ügyről, amelyik nagy port vert fel külföldön. Azt mondta: »Nézze, nekünk a külügyben nincs olyan emberünk, akire ezt rá tudnánk bízni, úgyhogy ezt magára bízzuk.« És akkor már nagyon forszírozták az ENSZ-be való felvételünket, és ezért küldték ki ezeket az okmányokat."[110]

Izgalmas, amikor arról beszél, hogy sokan furcsállták, ő miért nem került rács mögé. A következő kérdésre: „tulajdonképpen hogyan úsztad meg?", ő maga is az ÁVH-s kapcsolatot hozta fel:

> „Az összes részletet nem ismerem. Azt körülbelül sejtem, hogy kik voltak azok, akik nagyon forszírozták, és újra meg újra napirendre tűzték, hogy ideje volna már engem is a többiekhez odacsapni. A főszerepet nyilván Betlen játszotta [Vásárhelyi Miklós az egész interjúban a szintén szabadnépes Betlen Oszkárt említi nemeziseként], és nyilván szekundáltak neki az Országos Ifjúsági Bizottság volt tagjai is, akik régi számlát akartak kiegyenlíteni. Valószínűnek tartom, hogy ez részben sem sikerült nekik, mert én Péter Gáborral, de különösen Décsi Gyulával normális viszonyban voltam. Azt nem mondom, hogy ők túlságosan exponálták volna magukat értem, de az ő részükről nyilván nem indult volna el kezdeményezés arra, hogy engem elvigyenek, hiszen Décsit még az illegalitásból jól ismertem."[111]

Majd Péter Gáborral kapcsolatban így folytatta:

> „Amikor '45-ben a háborús bűnösöket hazahozták, és az első perek, az első kihallgatások voltak, és ő ezzel nagy reklámot akart magának csinálni, akkor először a véletlen hozta úgy, hogy amikor Szálasiékat repülőgépen hazahozták, engem küldött ki a lap. Amit akkor írtam, az nagyon tetszett neki, és a továbbiakban mindig azt kérte, hogy én menjek ki tudósítani. Sokszor beszélgettünk, kialakult közöttünk egy normális beszélgető viszony. Péter Gábor nagyon halk szavú ember volt, szívesen hallgatta a másikat, kérdezett külpolitikáról, világpolitikáról. Az a kép, ami bennem kialakult róla, nem felel meg a közhiedelemnek. Egyszerű és tanulatlan ember volt, de semmiképpen sem egy bunkó. Décsi pedig olvasott, művelt, intelligens ember volt."[112]

„Művelt, intelligens ember, normális beszélgető viszony"... De a következő jelenet is igen erős csoportkohézióról árulkodik.

---

110 Hegedűs B.–Kozák (1985–1987)
111 Uo.
112 Uo.

„Néhány nap vagy hét múlva elterjedt a híre annak, hogy a hatóságnál nagy lebukások voltak. Nekem véletlenül egy ennél közelebbi információm is akadt. Az ötös buszon találkoztam Dékánnyal, akiről tudtam, hogy rokona Rákosinak. Üdvözöltük egymást, és kérdeztem, hogy mi van? Azt mondja: »Nem tudom, hogy mi lehet, behívattak a pártközpontba, most megyek, és úgy néz ki, hogy valami nagyon fontos beosztást fogok kapni.«
Tényleg elég fontos beosztást kapott, mert néhány óra múlva ő lett Péter Gábor utódja. Ezt én, persze csak pár hónappal később tudtam meg.
Néhány nap múlva Bálint Istvánnak, az ÁVH orvosának a feleségével, akit szintén régről ismertem, találkoztam a buszon, és ő zokogva mondta nekem, hogy a férjét elvitték. Akkor aztán folyamatosan hallottam, hogy Bauer [Miklós]-t is elvitték, Lakos Éva is lebukott, Száberszky pedig főbe lőtte magát...
Néhány nap múlva Janikovszky Éva jött Edithez panaszkodni, akivel évfolyamtársak voltak, hogy elvitték az ő férjét is, aki szintén ávós orvos volt. Így aztán lassan összeállt a kép, hogy akiket mi ismertünk, mint vezetőket, azokat vagy mind kidobták, vagy le is csukták. Néhányan jelentkeztek is. Koós Bélát, aki az Államvédelmi Hatóság párttitkára volt, odarakták a Lapkiadóhoz, miközben a feleségét letartóztatták. Őszintén szólva nagyon nagy megkönnyebbüléssel fogadtam ezeket a híreket, mert bizonyos mértékig sok mindenre magyarázatul szolgáltak. Ugyanis, ha kiderül, hogy az ÁVO élén csupa gazember állt, akiket most mind lecsuknak, akkor – legalábbis így gondoltam –, majd magyarázatot fogok találni sok mindenre, ami az elmúlt évek folyamán történt”.[113]

A kérdés, amelyre a további kutatások folyamán is kereshetjük a választ: tulajdonképpen a hivatalos munkaviszonyon túl, mi is különböztette meg Vásárhelyi Miklósékat a korszak vezető ÁVH-s főtisztjeitől? Mert objektíven, távolról, kívülről nézve jogosnak tűnhet a megjegyzés: tényleg „egy brancsot” alkottak. Hogy ’89-ben ők legyenek az éppen rendszert váltó ország szinte kizárólagosan ünnepelt hősei.

Források és irodalom

Periodikák

Délamerikai Magyarság, *Igaz Szó, Irodalmi Ujság, Magyar Rendőr, Népszabadság, Népszava*, *Szabadság, Szinház, Tiszántúli Néplap*, *Uj Világ, Csillag*, *Magyar Nap*

Online források

abtk.hu/hirek/2914-molnar-antal-eloadasa-a-propaganda-fide-kongregacio-negy-evszazados-alapitasanak-romai-emlekulesen

beszelo.c3.hu/cikkek/az-itelet-nagy-imre-es-buntarsai-ugyeben

113 Uo.

huszarvagasblog.hu/goncz_es_a_katpol.html

mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/kislex/biograf/gimesmik.htm

mult-kor.hu/cikk.php?id=5290

neb.hu/asset/phpbYKVix.pdf

pestisracok.hu/peter-gaborert-rajongtak-de-egymast-szerettek-gobbi-hilda-es-galgoczi-erzsebet-leszbikus-szerelme/

www.30eveszabadon.hu/a-pocspetri-ugy--igazsagtetel-a-rendszervaltoztatas-idejen

www.30eveszabadon.hu/tortenelmi-igazsagtetel-1989

www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/az_amerikai_propaganda_mestere_george_creel

www.nevpont.hu/palyakep/hegedus-b-andras-3e180

www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:eletrajzok/hegedus

Feldolgozások, interjúk, visszaemlékezések

Acsay–Erdős (1990) = Acsay Júlia – Erdős Péter: *Hogyan készül a popmenedzser?* Budapest, Unió, 1990.

Arany (1990) = Arany Bálint: Újra a Katonapolitikán; főkihallgatóm Kardos György. *Hitel,* 1990/4. 23–24.

Bojár (1985) = Bojár Sándor albuma. *Mozgó Képek,* 1985/11. 24–25.

Borbándi (1996) = Borbándi Gyula: Egy regény regénye – In memoriam Galgóczi Erzsébet. *Bécsi Napló,* 1996/3. 11.

Cseszka (2012) = Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre (1945–1953).* Budapest, Gondolat, 2012.

Csurka (2004) = Csurka Dóra: Dr. Donáth György – az utolsó szó jogán. *Valóság,* 2004/6. 50–55.

Faludy (1993) = Furcsa vidék a világ, Faludy Györggyel Gréczy Zsolt beszélgetett. *Kurír,* 1993. július 15., 9.

Faludy (2011) = Faludy György: *Pokolbéli víg napjaim*. konyvtar.dia.hu/html/muvek/FALUDY/faludy00690/faludy00690_o/faludy00690_o.html

Hegedűs–Kozák (1985–1987) = Hegedűs B. András – Kozák Gyula: „*Vásárhelyi elvtárs, maga nem érti, miről van itten szó!"* beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Evasarhelyi-elvtars-maga-nem-erti-mirol-van-itten-szo%E2%80%9D
Hitler (1996) = Adolf Hitler: *Harcom*. nemzeti.net/contents/library/01-HARCOMSS.pdf
Horváth (2013) = Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf

Kiss (1996) = Kiss József: *ÁVO-s voltam, ÁVO-sok vertek*. Sydney, Ausztrália, Magánkiadás, 1996.
Kozák (1989) = Kozák Gyula: Sajtó alatt – Beszélgetés Kende Péterrel. *Mozgó Világ,* 1989/9. 61–84.
Krahulcsán (2011) = Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlevél Osztály szervezettörténete,
1956–1962. *Betekintő,* 2011/4. 1–23. betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_4_krahulcsan_0.pdf

Méray Tibor: Búcsúzunk Vásárhelyi Miklóstól. *Beszélő,* 2001/9. 15–20.
Molnár (1989) = Molnár Miklós: Losonczy Géza emlékezete. *Kapu,* 1989/11. 40–43.
Molnár (2010) = Molnár János: Razziák a fővárosban: A gazdasági rendőrség tevékenysége 1945–1948 között. *Múltunk*, 2010/4. 46–64.

Osztovits (1996) = Osztovits Ágnes: A Vidravas regénye. *Magyar Nemzet,* 1996. február 21., 13.

Pál (2013) = Pál Zoltán: „Külföldről irányított szabotázsakció" – Koncepciós per a MAORT ellen 1948-ban. *Kommentár,* 2013/2. 54–68. kommentar.info.hu/uploads/2013/2/1592080335.pdf
Papp (2000) = Papp Simon: *Életem*. Zalaegerszeg, Magyar Olajipari Múzeum, 2000.

Srágli (2005) = Srágli Lajos: Az amerikai tőke és sorsa a magyarországi olajiparban (1899–1989). kki.hu/assets/upload/KULUGY_KulugyiSzemle_2005__3-4sragi.pdf

Szekér (2020) = Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest, Jaffa, 2020.

Törvénytelen szocializmus = Törvénytelen szocializmus – A Tényfeltáró Bizottság jelentése 2. *Új Magyarország,* 1991. május 31., 12–13.

Varga (2000) = Varga Péter: Fiumei út. *Élet és Irodalom,* 2000/41. 19.
Varjú (1996) = Varjú Márta: Itt élned, s halnod kell, de nem 32 évesen. *Magyar Szó,* 1996. november 21., 2.
Végh (2005) =Végh Alpár: Szerencse fel. *Magyar Nemzet,* 2005. április 2., 30–31.

Wisinger (2001) = Wisinger István: Vásárhelyi Miklós (1917–2001). *Magyar Sajtó*, 2001/7., 1.

A katolikus sajtó és az államhatalom a Kádár-rendszerben

Soós Viktor Attila*

1. Bevezetés

A 20. század egyik legbefolyásosabb, legmeghatározóbb hatalmi tényezőjévé a sajtó vált. Már a 19. század második felében hangsúlyos színt képviseltek a hírlapok, napi és heti periodikák, a századfordulót követő években pedig az írott, nyomtatott sajtó széles néprétegeket ért el, később a rádió, majd a televízió hasonló funkciót töltött be. A közvetített politikai- és pártpropaganda sokkal többekhez eljutott, mint amekkora tömeget az egyházak a saját csatornáikon keresztül elértek. Ezért a pártállami diktatúrában az agitáció, a propaganda, a média kiemelkedő szerepet játszott, 1948-tól a Párt felügyelte és irányította a sajtót. 1945 után drasztikusan lecsökkent az egyházi sajtótermékek száma, a Rákosi-diktatúra kiépítői arra törekedtek, hogy a társadalmat megfosszák a hatalommal szembeni önérvényesítés eszközeitől, hiszen hatalomtechnikai okokból nem engedhették meg az állami ellenőrzéstől független információs csatornák működését. Később a Kádár-rendszer is szoros ellenőrzés alatt tartotta az engedélyezett egyházi sajtótermékeket, ezzel párhuzamosan a pártállam a teljes sajtó palettáját felhasználta, amikor az egyházak lejáratása, befeketítése volt a cél. Nemcsak a politikai napilapok, a *Szabad Nép* vagy 1956-tól utóda, a *Népszabadság* jártak ebben az élen, hanem a pártállami vezetés bármely réteglapot felhasznált a céljai eléréséhez. Még a szatirikus vicclapok is, mint például a *Ludas Matyi*, előszeretettel közöltek egyházellenes karikatúrákat, szinte nem volt olyan sajtótermék, ahol a „klerikális reakció" kifejezés mint ellenség ne szerepelt volna.

E tanulmányban azonban nem a pártállam, hanem a katolikus egyház sajtótermékeinek helyzetét, megjelenésének kereteit mutatom be a Kádár-rendszer évtizedeiben. A magyar katolikus sajtó a pártállam idején nagyon komoly kihívásokkal nézett szembe. A kommunista diktatúra ideológiai meggyőződéstől vezérelve deklaráltan szembehelyezkedett a vallás szinte minden megnyilvánulási formájával, a magyarországi tradicionális egyházi struktúra és a hívők közössége pedig szintén nagyon nehéz helyzetbe került 1948 után. Az egyházüldözés számos formáját tapasztalhatta meg az ország, melyek eredményeként a Rákosi-korszakban teljesen marginalizálódott a korábban nagy presztízsnek örvendő egyházi sajtó. Az 1956-os forradalom leverését követően berendezkedő Kádár-rendszer más módszerekkel ugyan, de fenntartotta az általános egyházellenességet, a pártvezetés azonban igyekezett bizonyos teret engedni a vallásos közélet működésének.

* A Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja. E-mail: attila.viktor.soos@neb.hu

Jelen tanulmány a katolikus sajtó történetét csupán a Kádár-korszak időszakában vizsgálja részletesebben, ugyanakkor ahhoz, hogy reális képet kaphassunk az 1956–1989 közötti periódus viszonyairól, érdemes futó pillantást vetni a 20. század középső harmadának magyar egyházi sajtójára, illetve azokra a főbb csomópontokra, amelyek meghatározták a későbbi fejleményeket.

2. Előzmények – a katolikus sajtó 1945–1956 között

A magyar katolicizmus – mint az ország legnagyobb felekezete – a dualista monarchiában is vezető szerepet töltött be az egyházak rangsorában. Katolikus volt az uralkodó dinasztia minden tagja és a király, Ferenc József, a katolikus főpapok és politikusok a közéletben nagy súllyal voltak jelen. A katolikus sajtó ennek ellenére az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején, az 1890-es években került első ízben radikálisan szembe az államhatalommal. A Wekerle Sándor kormányzata által kezdeményezett liberális reformcsomag – az ún. egyházpolitikai törvények – komoly ellenállást váltott ki katolikus körökben, és erre az időszakra tehető az első keresztényszociális szellemiségű lapok megjelenése is.[1] A XIII. Leó pápa által 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklika az egyre nagyobb jelentőségre szert tevő munkáskérdésre igyekezett katolikus választ adni, az egyház fokozottabb szociális szerepvállalását hangsúlyozva. A kereszténységszociális gondolat első magyar hívei Giesswein Sándor és Prohászka Ottokár voltak, működésük csúcspontja pedig a 20. század első évtizedeire esett.[2]

Az első világháború, illetve a forradalmak radikálisan átalakították a katolikusok helyzetét, az 1919-es proletárdiktatúra idején pedig a katolikus sajtó lényegében szünetelt. A Tanácsköztársaság rendkívül mély nyomokat hagyott a magyar vallásos közéleten, az antiklerikális intézkedések egész sorát foganatosító politikai rendszer után pedig a katolikus sajtó nagyon tudatosan szervezte meg magát, melyben vezető szerepet játszott Bangha Béla jezsuita szerzetes, akit kortársai sajtóapostolnak neveztek. A Horthy-korszak magát tudatosan a forradalmakkal szemben határozta meg, és kifejezetten támogatta a tradicionális keresztény felekezeteket. A két háború közötti Magyarországon a katolikus mozgalmak és sajtójuk virágkorukat élték, melynek a második világháború és az ország összeomlása vetett véget. 1944 tavaszán a német megszállással megindult az állami szuverenitás radikális korlátozódása, majd a német megszállókat szovjet csapatok követték.[3]

Az 1945-ös év az újrakezdés éve lett, a romokban heverő országot ugyanis újra kellett indítani, sok esetben fizikailag is: a lebombázott városok infrastruktúráját, a közlekedési útvonalak sérüléseit. A Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944 decemberétől olyan rendeleteket adott ki, amelyek szabályozták az új viszonyokat. Így született meg 1945. február 22-én az 1945. évi 390. M. E. rendelet a sajtórendészeti intézkedések újabb szabályozásáról, amely elsőként rendezte a sajtóviszonyokat a háború végnapjaiban.

---

1 A Wekerle-kormány egyházpolitikai reformjai közül a polgári házasság és polgári anyakönyvezés bevezetése volt a legfontosabb. A törvényjavaslatok vitája nagyon komoly ellenérzéseket generált katolikus körökben, ami később a Wekerle-kormány bukásához is hozzájárult. Lásd Fazekas (2008).

2 Giesswein pályaképéhez ajánlott Gergely (1996), valamint Klestenitz (2019). Prohászka életútjához: Gergely (1994), Gergely (1996), Szabó (2007).

3 Az 1945-ös fordulat reális értékeléséhez ajánlott Horváth–Kiss (2017).

Az 1939. szeptember 2-án életbe léptetett különleges jogrend sajtókorlátozásait ekkor még nem számolták fel teljesen, a sajtóellenőrzés fennmaradt, a korábbi viszonyokhoz hasonlóan azt a Miniszterelnökség alá integrálták. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a kormányzat zárolta az országban rendelkezésre álló papírkészleteket, amely a lapkiadás alapját jelentette.[4] A lapengedélyek kiadása – részben a papírhiányra hivatkozva – folyamatos politikai visszaélések terepe lett, hiszen csak az új rendszer által preferált lapok jelenhettek meg, melyekben az új, legálisan működő politikai pártok megegyeztek. 1945 novembere után az új kormány létrehozta a Tájékoztatásügyi Minisztériumot, amelyet Balla Antal, a régi vágású liberális politikus és közíró vezetett, a sajtóügyek, lapengedélyek kiadása az új intézmény hatásköre alá került. Ezeket az ügyeket azonban szociáldemokrata és kommunista munkatársak koordinálták, így Balla liberális szemlélete nem érvényesülhetett.[5]

Bár a köztársaság bevezetéséről szóló 1946. évi I. törvény deklarálta a gondolat- és véleményszabadságot, a sajtócenzúrát ennek ellenére fenntartották.[6]

Az 1945 előtti években 174 katolikus jellegű sajtótermék jelent meg Magyarországon, közülük két napilap, a reggeli *Nemzeti Újság* és a déli *Új Nemzedék,* és három országos terjesztésű hetilap. 1945 után mindössze három, rendszeresen megjelenő katolikus lap kapott engedélyt. Az *Új Ember* mellett megjelent *A Szív* és a *Vigilia*.[7]

A Jézus Társasága által szerkesztett és kiadott, a Jézus Szíve Szövetség heti értesítője, *A Szív* újság 1944. december 30. és 1945. május 19. között szünetelt, majd 1946. október 26. és november 30. közötti újabb szünetelését leszámítva 1948. augusztus 30-ig jelenhetett meg. Az 1945 előtt működő, keresztény szellemű hírlapokat, folyóiratokat fokozatosan megszüntették, munkatársaikat nagy számban elbocsátották, egzisztenciájukat tönkretették. A hazai katolikus egyház és a hozzá kapcsolódó értelmiségiek egy csoportja elérkezettnek látta az időt, hogy új orgánum beindításával hangot adjon világnézetének. Mivel már nem rendelkeztek olyan anyagi javakkal és háttérrel, hogy fontos funkciókat betöltő napilap megindítására gondoljanak, elsősorban egy hetilap alapítását tűzték ki célul. Ez volt az *Új Ember* keletkezésének gondolati csírája, amely 1945-ben a legfontosabb katolikus lap lett, elsőként jelenhetett meg egyházi orgánumként a koalíció éveiben.[8] A katolikus hetilap létrehozásában döntő szerepet játszott az Actio Catholica[9] (AC) és annak igazgatója, Mihalovics Zsigmond[10] kanonok, valamint Takáts Ernő teológus, a Stephaneum vezérigazgatója. Ahogy Gianone András *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948* című kötetében, „Az Új Ember megindításának körülményei" fejezetben bemutatja, 1945 tavaszán több katolikus szervezet kért lapengedélyt a miniszterelnökségen és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál (SZEB), de a nagy múltú és tapasztalattal bíró szervezetek, mint a Központi Sajtóvállalat[11] vagy a Szent István Társulat[12] nem kapott, míg az AC, melynek nem igazán volt

4 Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 340. M. E. számú rendelete a nyomdaiparban felhasználható papír bejelentéséről és zárolásáról. *Rendeletek Tára 1945.* 31. sz. rendelet, 39–40.

5 Horváth (2013): 8. Az újabb kori magyar médiatörténethez lásd Bajomi-Lázár (2005).

6 Horváth (2013): 8.

7 Az 1945 előtti katolikus lapokról lásd Klestenitz (2015). 181., *A Szív*ről lásd Sz. Nagy (2017): 100–113.

8 Elmer (1995); Szeghalmi (2000); Soós (2011); Soós (2018).

9 Gianone (2010)

10 Seres (1993)

11 Klestenitz (2015)

12 Sz. Nagy (2015): 266.

tapasztalata és szakember gárdája ezen a téren, sikerrel járt és egy nyolc oldalas hetilap megjelentetésére kapott engedélyt 1945. május 12-én. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár jóváhagyása még a *Kereszt* című hetilapra vonatkozott, mely az utcai árusítás jogával nyolc oldalas terjedelemre szólt.[13] Bár a lapengedélyt Balogh István írta alá, az igazi engedélyt Kliment Jefremovics Vorosilov marsall, a SZEB elnöke adta meg, akihez személyesen ment el Balogh páter és az előterjesztés után 24 órán belül megkapta a beleegyezést.[14]

A hetilap főszerkesztőjének a neves pap költőt, a piarista rend vezető személyiségét, Sík Sándor professzort kérték fel. Sík az előkészített első számban egy általános bocsánatkérést kívánt közölni az 1944-es hazai zsidóüldözéssel kapcsolatban, amelyet Mihalovics Zsigmond és a bencés szerzetes tanárok nem tartottak szerencsésnek. Így Sík Sándor nem vállalta az új lap főszerkesztői feladatát. Egy másik probléma a lap elnevezése volt. Végül Sík Sándor javaslatát fogadták el. A lapengedély a *„Kereszt"* lapcímre vonatkozott, azonban azt vetette fel a piarista költő, hogy amikor az egész országnak és ezen belül a katolikus társadalomnak megújulásra van szüksége, akkor az új lap címe utalhatna erre. Sík Sándor ezért az *Új Ember*t javasolta, utalva Szent Pál Efezusi levelének egyik passzusára: „Öltsétek magatokra az új embert."[15] Ezt a felvetést mindenki támogatta. Kérték és meg is kapták a lap címváltoztatásra vonatkozó engedélyt.

Főszerkesztőnek a fiatal bencés irodalomtörténészt, Pénzes Balduint tették meg, akinek nem volt ugyan lapszerkesztői gyakorlata, mégis megállta a helyét az első, nehéz időszakban. Jó szemű és határozott főszerkesztőnek bizonyult az első számok tanúsága szerint, nem ijedt meg a kommunista lapok kereszténységellenes tendenciáitól. A gazdasági ügyek koordinátora Saád Béla lett. Nagy érdeme, hogy a háború utáni nehéz időszakban jól működő és gazdaságilag is önálló orgánummá tette a meginduló *Új Ember*t. A lap a második világháborút követő években, 1945–1947 között, bátran kiállt a felvidéki magyarságért, közérdekű kérdésekkel foglalkozott, felemelte szavát a lelkiismereti és vallásszabadság mellett, szót emelt a világi sajtóban megjelenő dezinformációk ellen, hitelesen hozta a püspöki kar véleményét, írt a hitoktatással kapcsolatos nehézségekről, a hazai németek kitelepítésével kapcsolatos püspökkari tiltakozó átiratról, melyet a miniszterelnöknek, Dinnyés Lajosnak küldtek. Szeghalmi Elemér írja az *Új Ember* 1997. június 1-jei számában:

> „Pénzes Balduin, a lap akkori főszerkesztője (…) több alkalommal beszámolt az Új Ember működésével kapcsolatban a Gyorskocsi utcai ÁVO és az Állami Egyházügyi Hivatal közvetlen nyomásának megnyilvánulásairól. A lap betiltása minden pillanatban bekövetkezhetett. (…) Pénzes szerint – egy időben hetenként kellett megjelennie a Gyorskocsi utcai »meghallgatáson« – minden onnan való kijövetelét az isteni gondviselés segítő kezének tulajdonította".[16]

1935. február 2-án jelent meg először a *Vigilia,* amely az egyetemes katolikus szellemiség szépirodalmi és kritikai folyóirata volt, 1944 áprilisa és 1946 novembere között szünetelt.

---

13 Gianone (2010): 186–193.; Az engedélyt Balogh István írta alá, 1852/ME/1945. szám alatt adták ki.

14 Balogh István nyilatkozata. Harminc éve történt. *Új Ember,* 1974. december 22.

15 Ef, 4,24

16 *Új Ember,* 1997. június 1., Amire nem szívesen emlékszem, Szeghalmi Elemér.

1946-ban Juhász Vilmos szervezte meg a *Vigilia* munkaközösséget Sík Sándor vezetésével, Mihelics Vid, Possonyi László és Rónay György támogatásával. Az újjászületett *Vigilia* szervesen beleépült a háború utáni magyar egyházi és irodalmi életébe.

Röviden szólni kell a *Kereszt* békemozgalmi, kéthetenként megjelenő lapról is, melynek első száma 1950. november 1-jén látott napvilágot. Az újság elindulása egybeesett a papi békemozgalom néhány hónappal korábbi megalakulásával, valamint az állam és a Magyar Katolikus Egyház 1950 nyarán aláírt megállapodásával. A *Kereszt* nevű lap politikai célja egyértelmű volt: a papi békemozgalom támogatása, a „haladó" egyházi erők felkarolása. Tartalmilag a kommunista kormány céljainak egyházi támogatása, a mezőgazdaság, az ipari termelés, a békeharc, a békekölcsön, „haladó" egyházi személyek közéleti szereplésének ismertetése, s időszerű politikai kérdések szerepeltek döntő mértékben az újságban. Beszédes, hogy a békemozgalom lapja minden egyházi engedély nélkül kezdte meg működését. A *Kereszt* nem volt hosszú életű, utolsó száma 1956. augusztus 5-én jelent meg. Körülbelül a megszűnéssel egyidőben, 1956. augusztus 12-én az egyházi hatóság jóváhagyásával *Katolikus Szó* címmel, hetilapot indítottak.

Az engedélyezett katolikus sajtótermékek mellett, az állampárt céljait kiszolgáló egyházi periodikák is napvilágot láttak. A kommunista hatalmi politika és taktika döntően az erő szavát alkalmazta a rendszer tételezett ellenségeivel szemben. Így történhetett meg, hogy a magyar katolikus klérus egy része fizikai atrocitásoknak volt kitéve, többen találták magukat börtönben elveik melletti kiállásukért. Ugyanakkor az erőszakos fellépéssel párhuzamban idővel megjelent a belső bomlasztás, manipulálás technikája, amivel az egyes ellenségesnek ítélt szervezeteket belülről igyekeztek kikezdeni. Az 1951-ben létrehozott Állami Egyházi Hivatal (ÁEH) és az állambiztonsági hatóságok arra törekedtek, hogy az egyházi sajtót teljes mértékben irányításuk alá vonják. Ehhez el kellett érniük, hogy a magyar katolikus sajtó vezető személyiségeit a saját embereikből állítsák össze. Mára teljesen világos a kutatók előtt, hogy a katolikus sajtó 1945-től, különösen pedig 1948-tól folyamatosan veszített identitásából.

A második világháborút követően 1947 volt az utolsó viszonylag szabad év a katolikus sajtó történetében. Ezt követően lassan felmorzsolódott az egyházi sajtó, és ugyan voltak lapjaik, sőt a békemozgalom is indított újságot, de ezek teljesen cenzúrázott orgánumok voltak, egészen 1990-ig.

A Rákosi-korszak a katolikus közélet és sajtó totális ellehetetlenítésére törekedett, a felfokozott félelem légköre, az állami terror, a katolikus főpapok letartóztatása nagyon komoly válságot generált egyházi körökben. A korszak sajtója alapvetően kézivezérelt lett, ami azt jelentette, hogy a legfelsőbb pártvezetés – elsősorban Rákosi Mátyás és köre – személyesen felügyelte a lapokat, és közvetlenül irányította az egyes szerkesztőségeket.[17] A kommunista berendezkedés nyilvánosságára elsősorban az egypártrendszer, illetve az állampárti működés gyakorolt hatást, és az a tény, hogy a magántulajdont a sajtó területén gyakorlatilag felszámolták.[18] Az 1956-os forradalom – elbukása ellenére is – több területen generált változásokat. A sajtó területén megváltozott bizonyos személyi kör, továbbá új néven jelent

[17] Horváth (2013): 9.
[18] Takács (2012): 15–16.

meg az állampárt lapja – *Szabad Nép*ből *Népszabadság* lett. A cél, a feladat nem változott: a párt, immár a Magyar Szocialista Munkáspárt politikájának és politikusainak támogatása. Az egyházak, különösen a pártállammal szembe kerülő papok, lelkészek, világiak továbbra is ellenségnek számítottak, de a Kádár-rendszer – tanulva a Rákosi-korszak erőszakpolitikájából –, egy rafináltabb, körmönfontabb taktikát választott. Az egyházak vezetői közül a kompromisszumra készeket magához édesgette; állambiztonsági akciókkal számos vezető pozícióban lévő személyt szerveztek be. Az egyházi sajtó területén jelentős mértékben voltak jelen a hálózatok emberei. Csak megbízható, az ÁEH és az állambiztonság támogatásával, felügyeletével lehetett az egyházi sajtó területén tevékenykedni.

3. Katolikus sajtó a Kádár-korszakban

Az 1956-os forradalom a magyarországi kommunista mozgalom és a pártvezetés legkomolyabb válságát eredményezte az 1945–1989 közötti periódusban. A szabadság rövid napjai alatt a Magyar Dolgozók Pártja gyakorlatilag szétesett, utódja pedig szintén a forradalom napjaiban jött létre Kádár János vezetésével, Magyar Szocialista Munkáspárt néven. A Forgószél hadművelet keretében november 4-én meginduló második szovjet intervenciót követően, a régi-új kommunista vezetés a Rákosi-rendszer módszereivel élve stabilizálta magát; a terror és erőpolitika éveit azonban az a belátás kísérte, hogy az 1956 előtti kommunista rendszert nem lehet restaurálni hosszútávon, így idővel a konszolidáció irányába fordultak. Ez azt is jelentette, hogy Rákosit és híveit tudatosan kiszorították a pártvezetésből, 1963-ban pedig a rendszer általános amnesztiát hirdetett, mely azonban nem mindenkire vonatkozott.

A kibontakozó kádári konszolidáció azonban, bár az élet számtalan területén könnyebbséget hozott a lakosságnak, a rendszer alapvető vallásellenességét és diktatúrajellegét 1989-es bukásáig megtartotta. Ennek egyik első jele a katolikus kisközösségek elleni támadássorozat volt 1961–1962-ben, melynek során annak tagjai nagy számmal kerültek börtönbe.[19] A mérleg másik serpenyőjében viszont ott volt a Vatikánnal való kapcsolatok – illetve az ezzel szorosan összefüggő Mindszenty-kérdés – rendezése, valamint távlatokban az új esztergomi érsek, Lékai László beiktatása.. Az állampárt természetesen a vallásos hit felszámolását tekintette feladatának, így a magyarországi egyházakkal való viszonyát e cél eléréséhez rendelt taktika részeként alakította. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Kádár-korszak egyházpolitikája az egyházak eljelentéktelenítésére törekedett, még akkor is, ha bizonyos kérdésekben mérsékeltebben járt el, mint ahogy az a Rákosi-korszakban történt. Például főpapok elleni koncepciós perek ekkor már nem voltak.

Az egyházak állami ellenőrzésének legfontosabb szerve továbbra is az ÁEH maradt, melyet 1957-ben a Művelődésügyi Minisztérium alá helyeztek, ettől kezdve 1959-ig a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala néven működött. 1959-ben visszaállították a korábbi struktúrát, és az ÁEH-t közvetlenül a Minisztertanács alá rendelték.

[19] Soós (2013): 84–109.; Soós (2017): 132–137.; Wirthné Diera (2015); Wirthné Diera (2021): 57–77.; Wirthné Diera (2022a): 367–387.; Wirthné Diera (2022b): 57–82.

3.1. Az 1960-as évek katolikus sajtója és az államhatalom

Az egyházi sajtó helyzetével az állampárt folyamatosan foglalkozott, az ÁEH pedig 1961-ben átfogó jelentésében vont mérleget az 1956 után eltelt öt évről.[20] Az országban ekkor tizenhárom egyházi lap jelent meg, melyek közül három heti- (88.600 példányban), kettő kétheti (23.700 példányban), öt pedig (14.500 példányban) havilap volt. Ezeken felül szintén kiadtak egy negyedéves periodikát 1000 példányban. Továbbá két kőnyomatos kiadvány is megjelent, a katolikus *Magyar Kurir,* illetve a református *Hungarian Church Press*. Az összes egyházi lapot az ÁEH lektorálta, a kifejezés azonban eufemizmust takar, ugyanis ez gyakorlatilag előzetes cenzúrát jelentett. Az ÁEH 1961-ben elégedetten tekintett vissza az elmúlt öt évére, kielégítőnek tartotta az egyházi sajtó helyzetét. Megállapították, hogy az egyházi lapok politikailag nem zavarják a szocializmus építését.[21] Az összefoglaló arról is tájékoztatott, hogy az elmúlt években a lapok környezetéből sikerült eltávolítani a „reakciós elemeket", amelyek elsődlegesen felelősek voltak az esetleges anomáliákért. A szerkesztőségekkel kialakított viszonyt ekkor pozitívnak értékelték, hiszen olyan légkört alakítottak ki, amely lehetővé tette, hogy az egyházpolitikai terveket, elképzeléseket politikai módszerekkel valósítsák meg.[22]

A *Katolikus Szó* folyóirat megjelentetését a katolikus egyház felső vezetése nagyon intenzíven ellenezte 1956 után, ezért annak elindításáért az államhatalomnak komoly erőfeszítéseket kellett tennie. Sikerült a folyóirat vezetését teljes mértékben lojális munkatársakkal betölteni. Az ÁEH összefoglalója kiemelte, hogy helyes volt a lap profilját fokozatosan és türelmesen megváltoztatni, Horváth Richárd, valamint Miháczi József vezetésével pedig „stabil és haladó gondolkodású" szerkesztőség jött létre.[23]

Az *Új Ember* működése komoly problémákat okozott az 1956 előtti években, érdemi ráhatása a szerkesztőségre az ÁEH-nak nem volt. Ez az állapot 1956 után megszűnt, hiszen személyi változások eszközlésével sikerült biztosítani a párt uralmát a lap felett. Legfontosabb sikerként Saád Béla felelős szerkesztő munkáját emelték ki, aki befolyásának megtartása végett sikeresen hangolta át a lap jellegét. 1961-ben az *Új Ember* megváltoztatott profilját kielégítőnek találták az ÁEH munkatársai, és úgy vélték, ezen nem kell jelentősen módosítani. Azaz nem akarták intenzívebben balra hangolni a katolikus lapot, hiszen a cél az volt – s itt látható, hogy ebben az esetben is nagyon körmönfont hatalmi manipulációval van dolgunk –, hogy a lapot a katolikus közösség továbbra is a sajátjának tartsa, ugyanakkor azért a párt főbb üzeneteit át tudja adni, vagy azokhoz legalábbis jóindulatúan közelítsen.[24]

A legtöbb problémát a hatalomnak korábban a *Vigilia* okozta, hiszen a lap „magas színvonalon fejtett ki ideológiailag és politikailag egyaránt ellenséges tevékenységet".[25] Gondot okozott továbbá, hogy bár a lapnak nyolcfős felügyelőbizottsága volt, de a tényleges irányvonalat a pesti piaristák határozták meg, akik tradicionálisan magasan képzett szakemberei voltak a legtöbb tudományterületnek. 1956 után az ellenállókat igyekeztek kiszorí-

20 MNL OL XIX–A–21–d 0029–1–1961. 16. d. Az egyházi sajtó helyzete, 1961. április 6.
21 Uo. 1.
22 Uo. 2.
23 MNL OL XIX–A–21–d 0029–1–1961. 16. d. Az egyházi sajtó helyzete, 1961. április 6.
24 Uo.
25 Uo. 3–4.

tani, Sík Sándort pedig megfigyelés alatt tartották. A *Vigilia* hatása továbbra is meghatározó volt, az volt a fő törekvése, hogy felvértezze a papokat és a híveket, hogy a materialista közegben hogyan lehet megtartani hitüket, hogyan lehet az egyházat segíteni, hogy az új helyzetben is megtalálja a helyét. Azt vallották, hogy a szocializmuson belül a legteljesebben együtt kell működni az állammal.[26]

Az új elv az lett, hogy a szocialista társadalmat nem kell mindenáron elutasítani, hanem sokkal inkább befolyásolni kell, hatást gyakorolni annak alakulására. Ez a koncepció megfelelt a hivatalnak és a pártvezetésnek is, így radikálisan nem kívántak beavatkozni a lap irányvonalába.

1961-ben öt pontban összegezték a főbb cselekvési irányokat. Egyrészt úgy gondolták, hogy az egyházi lapoknak mindenekelőtt nemzetközi kérdésekkel kell foglalkozniuk, leleplezve az imperialista tábor háborús politikáját (USA, NSZK, Vatikán), mellyel párhuzamosan hangsúlyozható a szocialista tábor békepolitikája. Másodsorban úgy vélték, kerülni kell a szocializmus építésének témakörét, elegendőnek tartották az eddig elért eredmények bemutatását, illetve annak hangsúlyozását, hogy mivel a vallásos emberek is tagjai a szocialista társadalmaknak, érdekeltek abban, hogy a szocializmus sikeres legyen. Harmadrészt hátráltatni igyekeztek az ökumené kiteljesedését, nem akarták megengedni, hogy a demokratikus jelszavak hangoztatásával az egyházak lényegesen közeledjenek egymáshoz. Utóbbi elv egyértelműen az 'oszd meg és uralkodj' elvének fokozott érvényesítése volt, szocialista közegben. Negyedszer megengedhetőnek gondolták, hogy a lapok ideológiai kérdésekben megnyilvánulhassanak, arra azonban ügyelni kell, hogy ezek az írások ne kerüljenek túlsúlyba, illetve ne legyenek ellenséges tónusúak. Az utolsó pontban kifejtették, hogy nem kell kifejezetten törekedni az egyházi lapok színvonalának emelésére, annyit kell csupán biztosítani, hogy az ÁEH mindenkor saját elvárásai alapján tudja mozgatni azokat.[27]

1961. november 2-án a Központi Szemináriumban sajtókonferenciát rendeztek olasz újságírók és a magyar katolikus sajtó képviselőinek részvételével. Telepó Sándor, az ÁEH sajtófelelőse a következő feljegyzést készítette a találkozóról Miklós Imre, az ÁEH elnökhelyettese részére:

> „Mellékelem Saád főszerkesztő feljegyzését az olasz újságírókkal való találkozóról. Megjegyzem még, hogy értesülésem szerint különösen jól szerepelt: Saád Béla szerkesztő, Mihelics Vid szerkesztő, Endrődi Zoltán püspöki helynök, Vitányi György prépost, dr. Csontos Gyula plébános, Csepregi Ignác igazgató. Javaslom, hogy a konzultáció két fő szervezőjét a hivatal vezetősége hívja be, és külön dicsérje meg. (Pottyondi rektor és Erdey prodékán) Budapest, 1961. 11. 03."

Saád négyoldalas beszámolójának végén ezt olvashatjuk:

> „Általában a konferencia lebonyolítására jó módszernek bizonyult az, hogy Erdey prodékán mint vitavezető szerepelt, aki a feltett kérdés természetéhez illeszkedve szólította fel válaszra a kérdéshez legmegfelelőbb jelenlévőket. A jövőre vonatkozóan azonban

26 Uo.
27 Uo. 9.

> szerény megítélésem szerint még ennél is jobb lebonyolítást lehet elérni, ha olyan esetben, amikor újságírókról lévén szó, nem az elnöklést, hanem a vitavezetést újságíróra bízzuk, ami természetesen hat, hiszen így egy magyar katolikus újságíró nyújt technikai segítséget nyugati kollégáinak, s mindjárt lehetővé teszi azt is, hogy a kérdések világos megfogalmazásban jussanak az érintettekhez. Bár az is lehetséges, hogy ez a módszer nagyon rendezettként hatna, mert ahogy most lebonyolódott, nagyon természetes volt, és nyoma sem volt annak, mintha bármi előkészítés lett volna."[28]

Körmönfont, finom technikákkal manipulálták az ÁEH munkatársai a felekezeti sajtó életét, akár egy konferencia ügyrendjének és kivitelezésének befolyásolásával is.

Az 1962-es év során újraértékelték a katolikus sajtó helyzetét. Ekkor az *Új Ember* cikkeinek politikai színvonalát egyenetlennek tartották, amelyből arra következtettek, hogy a szerkesztőség bizonyos kérdésekben nem egységes. Saád Béla szerkesztő helyzetét megfelelőnek ítélték, összességében a lap irányvonalát jónak tartották. A *Katolikus Szó* szintén pozitív értékelést kapott, mivel benne teológiai szaktekintélyek is publikáltak, a *Vigilia* azonban még mindig a kritizált státuszban maradt, amely „szocialista szempontból" nem fejlődött szinte semmit.[29]

Érdekes képet ad az egyházi sajtó helyzetéről, ha szemügyre vesszük, hogy 1963-ban mennyit fizettek az *Új Ember* és a *Vigilia* vezetőinek. Az *Új Ember* hetilapot a II. kategóriába sorolták, a *Vigiliát* pedig a III.-ba. Ennek megfelelően alakították ki a fizetéseket. Saád Béla, az *Új Ember* főszerkesztője havi 4500 Ft-ot, Pénzes József Balduin főszerkesztő-helyettes 3600 Ft-ot, Mihelics Vid főmunkatárs 3200 Ft-ot, Magyar Ferenc főmunkatárs 3500 Ft-ot kapott. A *Vigiliá*ban szintén dolgozó Mihelics Vid, mint szerkesztő 2500 Ft, Saád Béla főmunkatárs pedig 3000 Ft fizetést kapott.[30] Ezek az összegek akkor elég komoly keresetnek számítottak, amely azt is bizonyítja, hogy az állampárt a céljai elérésére, az egyházi sajtó kézbentartására és – adott esetben manipulálására – egyáltalán nem sajnálta a pénzt. Ráadásul az ÁEH időnként jellemzést készített a sajtó munkatársairól, és csak a megbízhatók maradhattak, illetve kerülhettek be a megfelelő orgánumokba. A lojalitás minimum feltétel volt, vagyis az állam egyházpolitikai irányvonalának elismerése, és természetesen csakis azon cikkek, interjúk kerülhettek a lapokba, melyek ezen feltételt teljesítették.

A '60-as évek derekán megnőtt a nyugati sajtótermékek hazai behozatala, forgalma, ezért esedékessé vált a „postatörvény" még 1956 előtti passzusának módosítása, amely így szólt: „Magyarországon fasiszta, demokrácia- és szovjetellenes kiadványoknak a Posta útján történő szállítása tilos." Ezt a következő módosított szöveg váltotta fel:

> „A Magyar Népköztársaságban a Posta az Ottawai egyezmény 60. cikk 1/d. bekezdése alapján megtagadhatja az olyan postai küldemények szállítását és kézbesítését, amelyek a Magyar Népköztársaság alkotmányában foglalt rendelkezések megváltoztatására

---

28 Az idézett iratok egy helyen lelhetőek fel: MNL OL XIX–A–21–b 1. tétel S–5410–1961. 54. d.

29 MNL OL XIX–A–21–d 0045–1–1962. 21. d. Feljegyzés a katolikus sajtó helyzetéről, 1962. május 18.

30 Telepó Sándor ÁEH csoportvezető levele az *Új Ember* szerkesztőségéhez, 1963. szeptember 9. MNL OL XIX–A–21–b 51586. 150. d.

> lázítanak, sértik az ország társadalmi rendjét, kül- és belpolitikai, vagy gazdasági érdekeit, kárt okoznak a népek közötti barátságnak és az emberiség békéjének, vagy pedig a közerkölcsbe ütköznek."[31]

A változtatásokra azért kerülhetett sor, mert, ha valakinek a küldeményét politikai okokból elkobozták, vagy visszaküldték a feladónak, akkor erre a módosított szövegre hivatkoztak, amely összességében szalonképesebb volt, mint az 1956 előtti törvényszöveg. Ha úgy tűnik, hogy ez a változtatás csupán játék volt a szavakkal, gondoljunk arra, hogy pont ezeknek a finom technikáknak az alkalmazása jellemezte a Kádár-rendszer konszolidációját, hiszen így sokkal jobb képet lehetett kialakítani nyugaton a hazai szocialista rendszerről.

1965. március 9-én a Tájékoztatási Hivatalban (TH) megbeszélést tartottak a külföldi sajtótermékekkel kapcsolatos teendőkről és a munka koordinálásáról.[32] Ezen részt vett az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya részéről Orbán László, az ÁEH-ból Prantner József, a Művelődési Minisztériumból Aczél György, a Belügyminisztériumból Galambos József, a Külügyminisztériumból Szilágyi Béla, és a TH-ból Kádár Jánosné Tamáska Mária, valamint Naményi Géza. Az előterjesztő Kádár Jánosné, akinek jelentőségét emelte, hogy férje, Kádár János a szocialista Magyarország első számú vezetője volt. A külföldről érkező egyházi jellegű kiadványokat ekkor három csoportba osztották. Az első csoportba a liturgikus könyveket, bibliákat, a második csoportba a teológiai műveket, a harmadik csoportba a kommunistaellenes kiadványokat sorolták. Az első kategóriájú könyveknél a TH, az ÁEH és a Belügyminisztérium volt az illetékes, a második csoportba tartozó könyveknél a TH és az ÁEH. Az ÁEH személyi listát állított össze arról, hogy egyes egyházi személyek melyik csoportba tartoznak: 1. minden külföldről érkező sajtóterméket megkaphatnak; 2. lazábban kezelendők és nem mindent kaphatnak meg; 3. szigorúan kezelendők, akik nem kaphattak meg külföldről érkező sajtótermékeket. A listát az ÁEH rendszeresen felülvizsgálta, és szükség esetén kiegészítette.[33] A Külügyminisztérium is segíthetett a munkában. Ezek a listák rendelkezésünkre állnak, és rendkívül tanulságosak.

A fő koordináló központi szerv a TH volt. Ez a tevékenység a hazánkba akkreditált újságírókra, diplomatákra és munkatársaikra is kiterjedt, sőt kulturális vonatkozásban is ismerték a nyugati szakértőket, ebben a Kulturális Kapcsolatok Intézete nyújtott segítséget. Hasonlóan figyelemmel kísérték a kereskedőket is, akik Magyarországon vendégeskedtek vagy dolgoztak, ugyanígy azon magyar állampolgárokat is számontartották, akik hosszabb időre nyugati tanulmányútra mentek, ebben segített a Tudományos és Felsőoktatási Tanács. A munka kiterjedt az ösztöndíjasokra is, de tárgyaltak a hazatérő emigránsok könyveinek ellenőrzéséről is: már előre közölték velük, milyen könyveket nem hozhatnak be az országba. Ebben a munkában a vámhatóság közreműködésére támaszkodtak.[34]

---

31 MNL OL XIX–A–21–d 0031–1–1965. 9. d.

32 MNL OL XIX–A–21–d 36–1–1965. 37. d. Az értekezlet előkészítéséről: Feljegyzés Prantner József részére, 1965. január 14.

33 MNL OL XIX–A–21–a S-36-1-1964 34. d. Miklós Imre Kádár Jánosnénak 1964. február 29-i levelében küldte meg azt a névsort, mely felekezetenként sorolta három kategóriába az egyházi személyeket.

34 MNL OL XIX–A–21–d 0031–1–1965. 35. d.

Talán meglepő, de Kádár János olvasta az *Új Ember*t. Azt nem tudjuk, hogy rendszeresen-e, de az biztos, hogy Pénzes Balduin „1945. május 9. és a mi hazánk" című cikkét[35] igen, mellyel kapcsolatban 1965. május 10-én egy rövid levelet írt a szerzőnek, az *Új Ember* szerkesztőjének. Kádár ebben megdicsérte a szerkesztőt lojális cikkéért, melyet újságja közölt le. Így fogalmazott a párt első titkára:

> „Tisztelt Uram!
> Ma olvastam az Új Ember május 9.-i számában megjelent vezércikkét. Különböző világnézeti alapállásunkból következően gyakran adódik, hogy egy-egy állásfoglalás a másik félnél nem talál megértésre, sőt elutasítást vált ki. Örvendetes, hogy manapság már más is van. Erre gondolva, szeretném megmondani Önnek: üdvözlöm azt a népi hazával szemben lojális (ugyanakkor hívő katolikus) állásfoglalást, amelyet szóban forgó cikkében kifejez."[36]

A levelet Kádár nemcsak Pénzes Balduin főszerkesztőnek, hanem Prantner Józsefnek, az ÁEH elnökének is elküldte. Kádár saját kezével ezt írta a levél fölé: „Tájékoztatásul. A régebben szélsőségesen reakciós szerzőnek szóbanforgó cikke véleményem szerint valóban jó, pozitív. Azért írtam Neki, mert célszerűnek tartom, hogy (…) érzékeltessük, hogy azt is észrevesszük, ha valakinek állásfoglalása pozitív irányban fejlődik."[37]

Két évtized kellett, míg Pénzes Balduin olyan cikket írt, amely elnyerte Kádár János tetszését. Pénzes megítélése, tevékenysége nem egyértelmű, sokat alakult, változott azért, hogy az *Új Ember* megjelenhessen. A lapnál az igazán komoly állambiztonsági és ÁEH kapcsolatokkal Saád Béla rendelkezett.

A Politikai Bizottság 1968. március 4-én határozatot hozott arról, hogy állandó egyházi sajtótudósítót küld ki Rómába. Minderre lehetőséget adott az, hogy a Római Pápai Magyar Intézet (PMI) a püspöki kar felügyelete alá került. A PMI-t a pártállam a katolikus emigráció megosztására használta. A római külképviselet támogatásával az Intézetben kívánták a tudósítót elhelyezni, aki a nyugati közvéleményt tájékoztathatta.[38]

Egy későbbi – 1970. január 8-i – ÁEH-s javaslatból tudhatunk meg részleteket arról, hogy miért hozták létre az egyházi sajtótudósítói állást, és mi volt a feladata.[39] A pozíció ötlete beleilleszkedett a '60-as évek második felében erőteljesen meginduló nemzetközi egyházi hírszerzési folyamatokba, amelyek egyik eleme a Világosság rezidentúra létrehozása volt.[40] Emellett több nemzetközi egyházi szervezetbe – Keresztyén Békekonferencia, Lutheránus Világszövetség – telepített az állambiztonság egyházi személyeket, akiknek az adott szervezetbe történő pozíciószerzését az ÁEH is segítette. A sajtótudósítói állás létrehozását az tette szükségessé, hogy a magyar egyházi életről rendszeres és hiteles forrásokból származó anyagokat helyezzenek el, amivel a „szélsőséges egyházi reakciót háttérbe akarták szorítani".

---

35 Pénzes Balduin: 1945. május 9. és a mi hazánk. *Új Ember*, 1965. május 9. 1.

36 MNL OL XIX–A–21–a S-36-2-1965. 24. d.

37 MNL OL XIX–A–21–a S-36-2-1965. 24. d.

38 MNL OL M-KS 288. f. 5. cs. 448. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitikai helyzetről és javaslatok a további feladatokra. 69.

39 MNL OL XIX–A–21–d 0031–2–1970. 56. d.

40 Szabó–Soós (2006); Soós (2020)

Az állandó tudósító kiküldésével az volt a cél, hogy intenzívebben befolyásolják a nyugati közvéleményt a Magyar Római Katolikus Egyház életéről, tevékenységéről. A javaslat szerint felmerült, hogy a tudósítót a magyarországi római katolikus lapok kiadója, azaz az AC, küldje ki a püspöki karral egyetértésben.

> „A kiküldendő személy feleljen meg bizalmunknak, alkalmas legyen arra, hogy a tudósító tevékenységével járó tennivalóknak eleget tudjon tenni, továbbá megfelelő kapcsolatot tudjon tartani külképviseletünkkel, valamint az MTI tudósítójával, aki jelenleg a Népszabadság tudósítója. Legalább két nyelvet bírjon, olasz, francia vagy német."[41]

Az ÁEH azt javasolta, hogy a kiutazó tudósító ne egyházi személy legyen, hanem laikus, aki valamelyik egyházi lapnál már régebb óta dolgozik. Ezzel azt akarták elérni, hogy ne függjön az egyházaktól. A kint tartózkodására hosszabb időt irányoztak elő. Az anyagi kiadásait az AC fedezte. Az ÁEH azt javasolta, hogy a tudósító lakhatására a püspöki kar a Pápai Magyar Intézetben biztosítson lehetőséget. A tudósító legfontosabb feladataként azt írták elő, hogy teremtsen megfelelő kapcsolatokat a Vatikánt körülvevő tudósítókkal, sajtóirodákkal, fordítson kiemelt figyelmet a Vatikán hivatalos lapjára és rádiójára. Feladata a hazai katolikus sajtó friss külföldi hírekkel való ellátása, sajtófogadáson való részvétel volt. Ugyanakkor az is a feladatai közé tartozott, hogy a nyugati közvéleményt és emigrációt tájékoztassa a hazai egyházi eseményekről, azzal a céllal, hogy cáfolják azon nyugati híreszteléseket, melyek szerint Magyarországon nem tevékenykedhet szabadon az egyház. Fontos célkitűzés volt az olaszországi magyar emigráció egységének megbontása, fellazítása is. A jelölt kiválasztásánál végül abban körvonalazódott egyetértés, hogy legyen megbízható, a szocialista hazához hű, egyetemet végzett, két nyelvet beszélő személy, akinek neve van egyházi körökben, jó szervező, irányító, mozgékony, megfelelő politikai érzékkel bír, kapcsolatban áll a római magyar nagykövetséggel, különösen pedig a sajtóattaséval. A tudósító számára előírták, hogy évi összefoglalót készítsen a leadott és megjelent anyagairól, kapcsolatairól és tapasztalatairól.[42]

1969 januárjában az ÁEH-ban tárgyalták a *Vigilia* felelős szerkesztői posztjának betöltését[43] – ne feledjük, a folyóirat mindig is komoly problémákat okozott az ÁEH-nak. A *Vigiliá*t egy háromtagú ideiglenes szerkesztőség – Dorombi Károly igazgatási rész, Rónay György irodalmi rovat és szerkesztés, Nyíri Tamás teológiai rovat – vezette. A megbeszélésen előkerült, hogy a *Vigilia* jogi státusa rendezetlen. A lap Sík Sándor nevén működött, és ezt a helyzetet a TH nem kívánta fenntartani. Saád javaslatára négy fő került szóba a felelős szerkesztői vagy főszerkesztői pozícióra, Rónay György, Magyar Ferenc, Dorombi Károly és Pilinszky János. Saáddal az ÁEH munkatársai közölték, hogy a *Vigilia* ügye nem rá, hanem a püspöki karra tartozik, így vele csak informatív megbeszélést folytatnak. Végül Rónay Györgyöt tartották elfogadhatónak, de kitért a javaslat arra is, hogy Rónay személyével kapcsolatban korábban voltak problémák. Megállapították, hogy Rónay 1967-től aktívabban

41 MNL OL XIX–A–21–d 0031–2–1970. 1–2. 56. d.
42 MNL OL XIX–A–21–d 0031–2–1970. 56. d.
43 MNL OL XIX–A–21–d 0031–3–1969. 50. d.

tevékenykedett a *Vigilia*nál, cikkei, tanulmányai, versei arra utaltak az ÁEH munkatársa számára, hogy reálisan mérte fel az akkori politikai helyzetet. Az ÁEH a *Vigilia* szerkesztőbizottságát kívánta erősíteni, ennek érdekében Nyíri Tamás beválasztását javasolták, akit kitűnően képzett haladó teológusnak tartottak, továbbá Csanád Bélát, akinek személye szintén megfelelőnek tűnt. Eddig az időszakig az *Új Ember* és a *Vigilia* kiadója azonos személy, Saád Béla volt. Ezen az anyagi függőséget jelentő összefonódáson kívántak változtatni azzal, hogy a *Vigilia* felelős kiadójának Várkonyi Imrét, az AC igazgatóját javasolták. Ezzel a *Vigilia* jogi helyzetét is rendezni kívánták.[44]

A '60-as évek sajtóhelyzetét az egyházak, így a katolikus sajtó felügyeletét, ellenőrzését ellátó ÁEH összefoglaló jelentése alapján tudjuk a legjobban áttekinteni. A Katolikus Főosztály 1969 decemberében készített jelentést a katolikus sajtó helyzetéről, az öt katolikus sajtótermék – *Katolikus Szó, Új Ember, Vigilia, Teológia, Magyar Kurir* – működéséről, a püspöki kar szerepéről a sajtótermékek irányításában, az ÁEH felelősségéről a katolikus sajtó helyzetének alakulásában, és emellett javaslatok megfogalmazására is sor került.[45] A jelentés első mondata különleges, beszédes, ami alapján felmerülnek rögtön kérdések is: „A katolikus sajtó helyzetének vizsgálata indokolt, azért mert a lapok három év óta minden előzetes cenzúra nélkül jelennek meg és időszerű a tapasztalatok összegzése és a szükséges tanulságok levonása."[46] E mondat alapján megállapíthatjuk, hogy 1966-ig előzetes cenzúra nélkül nem jelenhettek meg egyházi, katolikus lapok. Miért volt erre szükség? Nem voltak megbízhatók a szerkesztők, újságírók? Valamennyi biztosan nem, de a többségük igen. Mi változott a '60-as évek második felére? Mi vezetett oda az 1956-os forradalom után tíz évvel, hogy a pártállam egyházakat felügyelő szerve, az ÁEH nem alkalmazta már a teljes cenzúrát? Hogyan működött tovább az ellenőrzés, miként tartották kézben a katolikus sajtót? Nézzük tovább az összefoglaló jelentést!

Ez az öt lap az akkori magyar katolicizmus egy-egy irányzatát képviselte, és így volt köztük bizonyos profilbeli eltérés. Az ÁEH által fenntartott előzetes cenzúra eltörlése kapcsán azt fogalmazták meg, hogy azt „a szocialista fejlődésünk során és az egyházpolitikában elért eredményeink tették lehetővé, s egyben szükségszerűvé is. Az élet igazolta ezen intézkedések helyességét."[47] Megállapították, hogy az ÁEH nem készült fel a cenzúra megszüntetése utáni helyzetre. A Katolikus Főosztály szerint mindezek ellenére nem volt megfelelő a szerkesztőségeken, felelős szerkesztőkön keresztüli befolyásolás, de azt is problémaként vetette fel, hogy a '60-as évek utolsó harmadában nem volt felelőse a katolikus sajtónak az ÁEH-ban. Az öt katolikus lapról megállapították, hogy politikailag kielégítően írnak, de tükrözik a katolikus egyház bonyolult és ellentmondásos helyzetét. Nyíltan reakciós tartalmú cikkek, írások nem jelentek meg, de „ideológiai burokba csomagolt politikai támadások, ha nem is uralkodó tendenciaként, előfordulnak az Új Emberben".[48] A katolikus lapok szocialista rendszerrel kapcsolatos kijelentései kapcsán az ÁEH megállapította, hogy a *Katolikus Szó* és ritkábban a *Vigilia* – ezeknek szerzői nagyrészt Beresztóczy Miklós, Horváth Richárd,

44 MNL OL XIX–A–21–d 0031–3–1969. 50. d.
45 MNL OL XIX–A–21–d 0031–8/a–1969. 50. d.
46 Uo. 1.
47 Uo.
48 Uo. 2.

Vitányi György és Timkó Imre voltak – kivételével a lapokból hiányzott a szocialista társadalmi rendszer melletti kiállás, a szocializmus teológiai indoklása. A politikai lojalitásban a rendszerhez közelebb álló szerzőket is „óvatosnak" tartották.[49]

A '60-as évek közepén az egyházat, így a katolikus sajtót is leginkább a II. vatikáni zsinat, az annak hatására elindult teológiai mozgások határozták meg. A pártállam különös lehetőséget látott a zsinat következményeképpen előtérbe kerülő modernista teológiai gondolatok támogatására. A jelentés foglalkozik a katolikus sajtó ezekhez való viszonyulásával is. Beresztóczy Miklós, Vitányi György néhány írásától eltekintve, kísérletet sem láttak arra, hogy a zsinat előremutató állásfoglalásaihoz kapcsolódó szellemet a magyar katolicizmusra átültessék, vagy ezek alapján átfogóbban, elméleti síkon is elemezzék a magyarországi egyházi viszonyokat. Néhány szerző – Gál Ferenc, Szennay András, Nyíri Tamás – írásában egyenesen bizonyos visszalépést tapasztaltak a dialógust illetően, főleg ahogyan vitatták vagy elmarasztalták egyes „haladó személyek" törekvéseit a párbeszéd további szélesítésére. E negatív tünetek jellemző megnyilvánulásaként „sekélyes és szinte semmitmondó" tudósításként tekintettek az őszi püspöki szinódusról az *Új Ember*ben megjelent cikkre. A sajtóban megjelent ezen problémákat a katolikus egyház ideológiai gyengeségeként fogták fel. A magyar teológiát konzervatívnak látták, amit a „hazai progresszív erők korszerűsítési törekvései" nem tudtak áttörni.[50]

A szerkesztőségeket a felelős szerkesztőkön keresztül befolyásolták, hogy mit jelentethetnek meg és mit tilos lehozni az újságokban. A *Katolikus Szó*t tartották a „leghaladóbbnak", ez volt a békemozgalom lapja, „amiben a leginkább felfedezhető volt a korszerű szellem".[51] A lap élen járt a „lojalitás teológia" megalapozásában, az imperializmus bírálatában. Horváth Richárddal elégedettek voltak, mert „megfelelően" irányította a lap munkáját. Kritikaként azt vetették fel, hogy bátrabban kritizálhatná az egyházban és a többi lapban megjelenő konzervatív, reakciós tendenciákat.[52] Az *Új Ember*nek a hatása is szélesebb körű volt, mivel a legnagyobb példányszámban jelent meg. A lap tartalmi fejlődését a legproblematikusnak tartották, ezért ezen orgánum helyzetének megjavítását vélték a legsürgetőbb feladatnak. Politikailag ugyan megfelelőnek minősítették a lap munkáját – azt állapították meg, hogy nem adott teret a reakciónak –, de a jelentés szerint többet tehetett volna a papság és a katolikus közvélemény formálásában. Ehhez viszont új vezetők kellettek. A kritika leginkább a Katolikus Szemmel rovatot és Saád Bélát érte. Az ÁEH úgy látta, hogy az *Új Ember*nek nagy volt az önállósága, a főszerkesztő több esetben káros manipulációkat folytatott. Az terjedt el, hogy „az Új Ember Saád családi vállalkozása". Kritikaként felvetették azt is, hogy a lapban nem kapnak helyet olyan jó tollú és politikai lojalitásban a pártállamhoz közelálló papok, mint Horváth Richárd, Beresztóczy Miklós, Vitányi György és mások. Veszélyes tünetként értékelték, hogy az *Új Ember* főszerkesztője, Saád Béla körül egy fiatal, „reakciós" beállítottságú csoport alakult. Úgy látták, hogy Saád célja a fiatalítás ürügyén egy Fidelitas elnevezésű egységes katolikus sajtócentrum megteremtése.[53]

---

49 Uo. 2.
50 MNL OL XIX–A–21–d 0031–8/a–1969. 3. 50. d.
51 Uo. 4.
52 Uo.
53 Uo. 5.

A *Vigiliát* irodalmilag jónak, korszerűnek találták, ám kifogásolták, hogy hiányoztak belőle az állam és az egyház együttműködését mélyebben megalapozó cikkek, tanulmányok. A szerkesztői gárdát megfelelőnek tartották, Rónay György irányítói munkáját nem tekintették rossznak, de mindenképpen javításra valónak, főleg az elméleti igényesség, a korszerűsítés bátrabb ösztönzése tekintetében.[54] A *Teológia* első számának beköszöntőjében vállaltakat figyelembe véve a lap nem töltötte be megfelelően a hivatását. Túlságosan soknak találták benne az elvont jellegű, lavírozó, nem egyszer konzervatív tendenciájú tanulmányokat. Hiányolták a szocialista társadalmi átalakuláshoz megalapozást nyújtó teológiai cikkeket. A problémákat, hiányosságokat az ÁEH visszavezette a felelős szerkesztő, Radó Polikárp gyengeségeire és Gál Ferenc, valamint Szennay András bizonyos monopolisztikus helyzetére, mivel ezek az emberek „túlságosan kisajátították" maguknak a *Teológiá*t.[55] Az ÁEH jelentése szerint a *Magyar Kurír* az egyházpolitikai eseményeket megfelelően prezentálta, jól kommentálta, a híranyagot megfelelően szűrte, egyházpolitikailag hasznos tevékenységet végzett. Arra tettek javaslatot, hogy fel kell frissíteni a szerkesztőséget, célszerű az lenne, hogy több nyelven jelenhessen meg a kőnyomatos termék a nemzetközi tájékoztatás céljából.[56]

Az egyházpolitikai helyzet 1956 után azt kívánta, hogy a püspöki kar ne rendelkezzen a katolikus sajtó felett befolyással. Ez a '60-as évek végére megváltozott, és az volt a cél, hogy a püspöki kar nagyobb felelősséggel foglalkozzon a katolikus sajtóval. Nem akarták teljesen a felügyelete alá rendelni, de a püspököktől nagyobb szerepet vártak a sajtó helyzetének javításában.[57]

Az ÁEH megállapította, hogy a katolikus sajtóban a jelenlegi helyzet kialakulásáért felelősség terheli a lapok tulajdonosát, az AC-t, és annak vezetőjét, Várkonyi Imrét. Kimondták, hogy személy szerint felelős azért, hogy nem lépett fel kellő határozottsággal Saád túlzott önállóságra való törekvéseivel szemben, és engedte, hogy rossz irányba menjenek a dolgok az egyházi sajtóban. A kritika élesen fogalmazott és a '70-es, '80-as évekre előre vetítette a jövőbeni feladatokat is. Elvárták, hogy a püspöki karnak és az AC-nak legyenek elképzelései, hogyan lehet a helyzeten javítani, miként kell bánni az újságírókkal. Hiányosságként említették, hogy a Magyar Újságírók Országos Szövetségében nem volt megfelelően rendezve az egyházi újságírók helyzete, politikai mentalitásuk formálását elhanyagolták.[58]

Javaslatot fogalmaztak meg a tennivalókra: az AC mint laptulajdonos lépjen fel a hibák kiküszöbölésére, valósítsa meg az egyházi lapok közötti koordinálást és ellenőrzést. A püspöki kar felelősségét is növelni kívánták a sajtó munkájáért, oly módon, hogy az ösztönözze a korszerű teológia művelését és ellenőrizze is a katolikus sajtót, de mindezek mellett ez ne jelentse a teljes alárendelést.

Irányként szabták meg, hogy a katolikus sajtó képviselje a progresszív törekvéseket, szorítsa vissza a különböző irányzatok közötti lavírozást, álljon ki a „haladó" teológiai irányzatok mellett.

---

54 Uo.
55 MNL OL XIX–A–21–d 0031–8/a–1969. 5–6. 50. d.
56 Uo. 6.
57 Uo. 6–7.
58 MNL OL XIX–A–21–d 0031–8/a–1969. 7. 50. d.

Személyi kérdésekkel kapcsolatban a maximálisan lojális Saád leváltásáról döntöttek, helyére Magyar Ferenc vagy Márkus László jöhetett számításba. „Rendet" kívántak tenni a fiatal újságírók között, akár gyors és radikális eljárással is. Igényként fogalmazták meg, hogy a püspökök is gyakrabban írjanak a lapokba. Ennek azért lehetett fontos szerepe, mert a katolikus társadalom felnézett a legmagasabb tisztséget betöltő pásztoraira, így a püspökök tekintélye legitimálhatta volna az orgánumot, melyben írásaikat elhelyezik. Ez fontos volt a párt egyházpolitikájára, hiszen az éppen abban volt érdekelt, hogy az állam–egyház kapcsolatot nyugvópontra juttassák, az állam totális hegemóniájának leplezése érdekében.

Zárásként egyértelművé tették, hogy miként kellene képezni a katolikus sajtó munkatársait:

> „Hasznos lenne a katolikus újságírók részére speciális kurzust szervezni negyedévenként előadással, konzultációval, arra alkalmas papi előadók és jól felkészült világi újságírók bevonásával. Szükséges lenne a katolikus újságírók MÚOSZ-hoz való viszonyát rendezni, esetleg külön szakosztályt szervezni a részükre, vagy valamilyen más formában. Az is szükségesnek látszik, hogy meghatározott sajtó tájékoztatókon részt vennének, nem csupán a jobb tájékozódásuk miatt, hanem azért is, hogy pozitív hatásoknak legyenek kitéve, ne éljenek túlságosan befelé fordultan."[59]

A '60-as években több változást megért a katolikus sajtó. Az *Új Ember*t nem tudták eléggé átalakítani, kellően lojálissá tenni. A '70-es évek elején menesztették Saád Bélát, aki bár az állambiztonsággal is együttműködött, ennek ellenére fel kellett hagynia a lap vezetésével. Saád javaslata, miszerint Fidelitas néven, az ÁEH alapításával létrejöjjön egy szövetkezet a különböző sajtóvállalatokból – *Új Ember*, *Vigilia*, *Magyar Kurir* és *Szent István Társulat* – nem valósult meg. A *Katolikus Szó*, a békepapi mozgalom szócsöve, nem érte el a remélt és várt olvasottságot, érdeklődést. A *Vigilia*t továbbra is problémás lapnak látták, a pártállam nem tudta teljesen a hatása alá vonni. Az 1967-ben létrehozott *Teológia* a kezdeti időszakban még nem mutatta azt az elvárt lojalitást, amely később, a '70-es, '80-as években már jellemzője lett.

3.2. Az 1970-es évek katolikus sajtója és az államhatalom

A '70-es évek eleje a katolikus sajtótermékek szerkesztőségeinek megreformálásáról, megváltoztatásáról szólt. Az ÁEH egy 1970. június 30-án kelt alternatív javaslattervezetet készített a katolikus sajtó helyzetének rendezésére, melyben minden szerkesztőséget áttekintett, és az egyes vezetők, munkatársak lecserélését fogalmazta meg.[60] Az ÁEH azzal indokolta a változások szükségességét, hogy a katolikus sajtó jobban feleljen meg a valós egyházpolitikai helyzetnek és követelményeknek.[61]

---

59 Uo. 9.

60 MNL OL XIX–A–21–c 122/9. Alternatív javaslattervezet a katolikus sajtó – és részben könyvkiadás – helyzetének rendezésére. 41. d.

61 Uo.

Az 1970 közepén készült javaslat elsőként az *Új Ember*rel foglalkozott. Megállapították, – amint fentebb is szó volt róla – hogy ennél a sajtóterméknél a „legrosszabb a helyzet", kívánatos Saád Béla sürgős lecserélése. Azt javasolták, hogy az *Új Ember* megjelenésének 25. évfordulója megünneplése után kerüljön sor Saád nyugdíjazására. A személyi összetételt azonban csak fokozatosan kívánta módosítani az ÁEH, úgy, hogy még két évig posztján hagynák Pénzes Balduint, mert gyakorlati szempontból nem tűnt helyesnek Saáddal együtt nyugdíjazni. Felelős szerkesztőnek négy jelöltet vettek számításba: Magyar Ferencet, Márkus Lászlót, Pfeifer Jánost, Weisz Ferencet. Segédszerkesztőnek vagy névváltoztatás után helyettes szerkesztőnek javasolták Márkus Lászlót, Bády Ferencet, Balássy Lászlót és Sinkó Ferencet. A *Magyar Kurir*ral kapcsolatban megállapították, hogy ennél a lapnál politikai okokból még fontosabb a gyors csere, mint az *Új Ember* esetében. Jámbor Dezső lemondása miatt már 1970. augusztus 1-ig le akarták bonyolítani az igazgató-főszerkesztő cseréjét. Az ÁEH az alábbi szempontokra hívta fel a figyelmet: „A Magyar Kurir formátuma és elsődleges tartalma – szerepe megváltoztatása is célunk, ide is politikailag alkalmas tekintélyes, jó tollú és jó szervező készséggel rendelkező vezetőség szükséges."[62] A javaslat alapján az ÁEH igazgató-főszerkesztőnek Magyar Ferenc, Szabó Géza, Vitányi György, Pfeifer János és Weisz Ferenc személyét javasolta. Helyettes szerkesztőnek pedig Szabó Géza, Ruppert János, Bády Ferenc, Weisz Ferenc neve merült fel. Végül egyik személyi javaslat sem valósult meg. A dokumentumon kézzel írva még egy név szerepelt, Márkus Lászlóé, aki végül befutó lett, és 1970. augusztustól vezette a szerkesztőséget. A *Teológia* kapcsán az ÁEH azt a megállapítást tette, hogy Radó Polikárp lecserélése indokoltnak látszik, mert idős kora és gyengesége miatt nem felelt meg a pártállami követelményeknek. Emellett néhány munkatárs kinevezésével frissíteni akartak a szerzői gárdán is. Személyi javaslataik a következők voltak: Radó Polikárp helyére főszerkesztőnek Nyíri Tamás, Szennay András vagy Pfeifer János kerülhetne. Felelős szerkesztőnek Szennay András, Csanád Béla, Ruppert János neve merült fel. A *Vigilia* esetében Rónay György főszerkesztővel elégedettek voltak. Helyettes szerkesztőnek Ruppert Jánost, Csanád Bélát, Paskai Lászlót és Balássy Lászlót jelölték.[63]

Az ÁEH az 1970-es év vége felé külön feljegyzést készített az *Új Ember* tartalmáról.[64] A legnagyobb példányszámban megjelenő katolikus hetilap értékelése kapcsán a következő kérdéseket vetette fel a hivatal: Hogyan teljesíti az 1950-es megállapodásban vállalt kötelezettségeit? Megfelelően közvetíti-e a katolikus közvéleményhez a párt, a kormány politikáját? Érvényesülnek-e a lap munkájában a pártállam egyházpolitikai törekvései? Foglalkozik-e az állam és a katolikus egyház együttműködésének továbbfejlesztésével? Úgy vélték ekkor, hogy a társadalomban a hívő emberek túlnyomó többsége akarja és munkájával támogatja a szocialista társadalmat. Ezen hívek igényeit figyelembe veszi-e a lap? Figyelembe veszi-e a lojális és az együttműködésben tovább haladni kész püspöki kar igényeit? Hogyan illeszkedik bele a nemzetközi katolikus sajtó helyzetébe, a nemzetközi kapcsolatokat a Magyar Népköztársaság kül- és egyházpolitikai helyzetének és törekvéseinek megfelelően kezeli-e?[65]

62 Uo.
63 Uo.
64 MNL OL XIX–A–21–c 122.2/2. Feljegyzés az Új Ember című katolikus hetilap tartalmáról. 41. d.
65 Uo. 1.

Az ÁEH megállapította, hogy helyes lépés volt a közvetlen hivatali ellenőrzés – cenzúra – megszüntetése. Bár a cenzúra eltörlése utáni három évben nem fejlődött úgy a lap színvonala, ahogy azt az ÁEH elvárta, de az *Új Ember* alapvető politikai tartalmát és fő politikai irányát kielégítőnek tartották. Szerintük a lap ugyan nem mindig egyértelműen és világosan segítette az állam és a katolikus egyház együttműködését, de sajátos eszközeivel igyekezett közvetíteni a párt és a kormány politikai célkitűzéseit a papság és a hívők számára. Az ÁEH a lap belső tartalmát, írásainak színvonalát tartotta akadálynak abban, hogy az *Új Ember* nagyobb nemzetközi és hazai tekintélyt vívjon ki magának. A Feljegyzés azt is tartalmazta, hogy az *Új Ember* az egyházpolitika közvetítésében túlságos óvatosságot tanúsított, a lap hasábjain megjelenő anyagok főleg dokumentatív jellegű beszámolók, nem pedig elemző, elmélyült, a valós helyzetet bemutató írások. Hibaként rótták fel, hogy a hívőknek a szocializmus építésében való részvételét, a hívő ember és a szocializmus kapcsolatát alig-alig tűzte napirendjére a lap. Ezt az 1970-es évben – miután az ÁEH szerint lett volna erre lehetőség, nyilván az 1945-ös év 25. évfordulójára gondolva – a lap nem kísérelte meg. Legsúlyosabb hiányosságnak azt tartották, hogy gyakran a konzervatív nézetek és a reakciós tendenciák hatása alá került a lap. Kritikaként vetették fel azt is, hogy a lap a dialogizálás jegyében kötözködik, csipkelődik és nem a gyakorlati együttműködés formáit teszi vitatémává. A lap vezetői és újságírói félreértették a dialógust és magát ezt a témát elsekélyesítették. Ennek példájaként a „Katolikus Szemmel" című rovatot emelték ki, amit azért hoztak létre, hogy a dialógus fóruma legyen, és helyette „egy rossz emlékű, konzervatív apológia »rovat«-ként" jelentkezett. A Feljegyzés a tartalmi hibák mellett formai problémákat is megemlített: „A lap hibái közé tartozik újságírói, szerkesztési, tördelési színtelensége, nem egyszer konzervatív, reakciós tendenciája címek kiválasztásánál, cikkek kiemelésénél, vagy »elrejtésénél«; egymást ütő, zavart keltő közlemények »egymás mellé« helyezésénél és így tovább."[66] Megállapították, hogy a lap nem állt ki egyértelműen, határozottan és konzekvensen az állam és egyház együtt munkálkodásának fejlesztése mellett, még a zsinati szellem továbbításában is törés volt az *Új Ember* munkájában, nem felelt meg a szocializmust építő katolikus hívők és az együttműködésben tovább haladni kész püspöki kar igényeinek, nem találtak egyértelmű arculatot a lapnál.

Az ÁEH hasonlóképpen értékelte a *Vigiliá*t is az 1971. március 15-én kelt feljegyzésében.[67] Azt vizsgálták, mennyiben felelt meg a lap az elmúlt kétévben az általános és egyházpolitikai helyzetnek, a párt célkitűzéseinek. Mennyire fogadja el a katolikus közvélemény, az egyház a lapot és megfelelően közvetíti-e a párt politikáját? Milyen helye van a katolikus sajtón belül és mennyire tud ösztönözni a „korszerűtlen, reakciós nézetek" bírálatára, hogy segíti a korszerűbb irodalmi-teológiai gondolatok megerősödését, terjesztését?[68]

Az ilyen jellegű kérdésfelvetések mindig aktuális politikai célkitűzések mentén fogalmazódtak meg, a sajtóorgánumok és munkatársaik lojalitásának ellenőrzése ugyanis kulcsfontossággal bírt a Kádár-korszakban. Az ÁEH megállapította, hogy a *Vigilia* fő tendenciáját, tartalmi színvonalát, korszerűségét tekintve alapvetően megfelelt az elvárásoknak, de

66 MNL OL XIX–A–21–c 122.2/2. Feljegyzés az Új Ember című katolikus hetilap tartalmáról. 4. 41. d.
67 MNL OL XIX–A–21–c 122.2/10. Feljegyzés a Vigília című katolikus folyóirat tartalmáról. 41. d.
68 Uo.

a katolikus egyházra jellemző ellentmondások – ha nem is olyan mértékben, mint az *Új Ember*nél és a *Teológiá*nál –, a *Vigiliá*nál is tapasztalhatók voltak. Az ÁEH nyílt „reakciós" tendenciát nem talált, de burkolt kétértelműséget, túlzó óvatosságot, bátortalanságot igen. A lap irodalmi oldalát tartották erősebbnek, korszerűnek, azzal a kitétellel, hogy ez még tovább fokozható. Jónak ítélték meg a lap dokumentum rovatát és az elmúlt kétévben gyakorlattá vált beszélgetéseket, interjúkat olyan neves közéleti, irodalmi személyiségekkel, mint Lukács György, Déri Tibor, Veress Péter, Vas István. A folyóirat szerkesztése, belső arányai, formátuma az ÁEH számára kielégítő volt. Megítélésük szerint Rónay György megfelelően kézbentartotta a lap irányítását. Összegezve megállapították, hogy a *Vigilia* színvonala az elmúlt két évben emelkedett, de a lehetőségeket nem hasznosította, így nem mindenben felelt meg az egyházpolitikai igényeknek. Az ÁEH ezekhez értékelő ellenőrzéssel kíván ösztönzést adni.[69]

A Vatikáni Rádió adásait rendszeresen figyelemmel kísérték a Magyar Rádióban. Erről tanúskodik egy levél, amely megköszöni Dr. Kiss Kálmánnak, a rádió és televízió elnökhelyettesének tájékoztatását, melyet az ÁEH-nak nyújtott. Az elnökhelyettes levelében utalt rá, hogy a Magyar Rádió rendszeresen figyelte a külföldi adók magyar nyelvű adásait, amiről összefoglaló elemzést készítettek. Javasolták, hogy az ÁEH hallgassa a Vatikáni Rádiót, ami „részese egy összehangolt politikai agitációs rendszernek".[70]

Egy püspök spontán módon nem adhatott interjút, mert ahhoz előzetes engedélyre volt szüksége. Ha valaki egy egyházi vezetővel cikket szeretett volna készíteni, szintén engedélyt kellett kérni az ÁEH-tól. Erre a metódusra jellemző példa: 1972 februárjában Hajós Vilmos, a Hazafias Népfront Győr–Sopron megyei titkára Kacziba József püspökkel akart a *Kisalföld* hasábjain beszélgetni, ehhez viszont az ÁEH engedélye kellett. Előzőleg leírta, milyen témában, milyen kérdéseket intéz majd a püspökhöz, Szeifert József, az ÁEH munkatársa pedig megadta az engedélyt, sőt kilátásba helyezte, hogy buzdítani fogják a püspököt a beszélgetésre.[71]

A Magyar Rádióban egyházi félóra is volt. Ennek megtartásához hajszálpontos forgatókönyvet dolgoztak ki, s ezt az AC igazgatójának, Várkonyi Imrének és az ÁEH-nak kellett előzetesen jóváhagyni.[72] Figyelemre méltó Szántay Istvánnak, az AC főtitkárának beszámolója Márkus Lászlónak, a *Magyar Kurír* főszerkesztőjének egyházi hírforrásairól. Szántay, aki kiadója volt a katolikus sajtótermékeknek, személy szerint felsorolta azon személyeket, akiktől a híreket kapta Márkus, s ezt az ÁEH rendelkezésére bocsátotta.[73]

Több olyan kérdéskör került elő a katolikus sajtóban 1972-ben, amely felkavarta az állóvizet, és egymással szembefordított olyan köröket az egyházon belül, akik amúgy sem feltétlenül voltak jóban. Ezek az ügyek rávilágítottak meglévő, a felszín alatt megbújó problémákra. A békepapi mozgalom vezetőinek ereje, a püspökökkel szembeni fellépése; a szocialista társadalommal kapcsolatos kérdések; a római katolikus papok helyzete Magyarországon; a püspöki kar viszonya a katolikus sajtóhoz, beleszólási lehetősége a mindennapi működésbe, a megjelenő cikkek tartalmába.

---

69 Uo. 3.
70 MNL OL XIX–A–21–d 0031-4-1971. 63. d.
71 MNL OL XIX–A–21–b 19-69347-1972. 184. d.
72 MNL OL XIX–A–21–b 17-70877-1972. 184. d.
73 Uo.

A *Katolikus Szó* 1972. június 25-i számában Beresztóczy Miklós támadást intézett a Csanádi egyházmegye vezetése, Udvardy József püspök ellen. A cikk kapcsán az ÁEH készített egy dokumentumot „Észrevételek" címmel.[74] Szemére vetették Beresztóczynak, hogy nem tájékozódott eléggé, és a papsággal kapcsolatos megállapításai nem voltak megalapozottak.

A *Vigilia* 1972-es decemberi számában – ez is egy klasszikus példa a korszak sajtóirányításának anomáliáiról, a túlközpontosított rendszerek hibalehetőségeiről – nemkívánatos cikk jelent meg, „A kereszténység jövője a szocialista társadalmakban" címmel.[75] Ebből kifolyólag Miklós Imre azonnal berendelte Rónay Györgyöt, a *Vigilia* felelős szerkesztőjét az ÁEH-ba, és számonkérte a történteket. Erről a következő feljegyzést olvashatjuk:

> „(...) néhányan olyan kitételeket is alkalmaztak válaszukban, amelyek megjelentetése a magyar sajtóban megengedhetetlen. (…) Rónay magára vállalta a felelősséget, megértette és egyetértett azzal a megállapítással, hogy objektíve súlyos kárt okoztak. Felszólításomra írásban is összefoglalta az üggyel kapcsolatos véleményét és ígéretet tett arra nézve, hogy többé ilyen nem fordul elő. (…) Közöltem Rónayval: a jelenlegi eset súlyosságára és arra való tekintettel is, hogy korábbi figyelmeztetéseim nem érték el a kívánt eredményt, átmeneti időre, további intézkedésig mutassák be előzetesen jóváhagyásra a Vigilia következő negyedévi szerkesztői terveit, valamint azokat az írásokat, amelyeket külföldi szerzőtől szeretnének megjelentetni. Abban is megállapodtunk, hogy emigrációs személyektől csak külön engedéllyel hozhatnak le írást. Rónay kérésére beleegyeztem abba, hogy egyes olyan cikkeknél, amelyekkel kapcsolatban bizonytalanság merülne fel, előzetesen kikéri tanácsunkat."[76]

Ez a fajta számonkérés a korszakban korántsem volt egyedülálló, hiszen a főszerkesztők kézbentartása, a személyes felelősségre vonás a rendszer sajtóellenőrzésének fontos eszköze volt.

Az ÁEH figyelemmel kísérte a nem egyházi kiadású világi folyóiratokat is. Így került figyelmük fókuszába az *Ifjúsági Magazin,* a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) lapja 1973. decemberi számának egyik cikke, melyben Szalatnai Rezső pozitívan írt Pázmány Péterről. A bíborost a haladás és a nemzeti függetlenség élharcosaként ábrázolta. Ez élesen szemben állt az ÁEH Pázmányról kialakított képével, a Hivatal nagyon károsnak tartotta, hogy a KISZ folyóiratában ez a cikk megjelenhetett. Minderről feljegyzést készítettek Mona Gyula részére, aki az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály helyettes vezetője volt.[77]

Kádár Jánosné, aki a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának osztályvezetője volt, a következőkre hívta fel az ÁEH figyelmét. Az *Útitárs* 1974. májusi számának hatodik oldalán megjelent a „Karizmatikus mozgalom a rk. egyházban" című cikk. Miklós Imre megköszönte a figyelmességet, majd ennek nyomán figyelmük előterébe került a katolikus egyházban már működő karizmatikus mozgalom, melyet egyházpolitikai érdekeikkel szembenállónak neveznek, mert ennek elterjedése károsan befolyásolná egyházpolitikai céljaikat.

---

74 MNL OL XIX–A–21–a S-36-6-1972.

75 Bevezetés egy ankét elé. *Vigilia,* 1972/12. 829–830.; A kereszténység jövője a szocialista társadalmakban. *Vigilia,* 1972/12. 831–852.

76 MNL OL XIX–A–21–b 16-71346-1972. 183. d.

77 MNL OL XIX–A–21–d 0031–1–1973. 78. d.

Ezért ezzel a mozgalommal a jövőben megfelelő tervek alapján foglalkozni fognak – írta a Hivatal vezetője Kádár Jánosnénak, 1974. november 5-én.[78] Közismert: az ilyen jellegű mozgalmak a Kádár-rendszerben üldöztetésnek voltak kitéve, mert veszélyt, ellenséget látott bennük a pártállam.

1974-ben Miklós Imre a Külügyminisztérium vezetőjét, Várkonyi Pétert értesítette arról az igényről, miszerint az *Új Ember* példányszámát célszerű lenne 68 ezerről 70 ezerre emelni, mivel külföldi előfizetők részéről egyre nagyobb az igény a lap iránt. Ráadásul az irányvonal kézben tartott, így érdemes felhasználni a külpropaganda terén.[79]

1974-ben a TH újraszabályozta az újságíróképzés bizonyos aspektusait, az Újságíró Szakvizsga Bizottság és az Újságíró Felvételi Bizottság működését. Ugyanakkor az egyházi és katonai szervezetek újságíróinak továbbra sem kellett kötelezően elvégezni az újságíró iskolát.[80]

Az 1975-ben Magyarország „felszabadulásának" 30. évfordulóját ünnepelték. Nagy lehetőségnek bizonyult ez az egyházi sajtóorgánumainknak a szocialista hazához való töretlen hűségük kifejezésére. A lapoknak terveket kellett készíteniük arról, milyen cikkekkel fognak megemlékezni az évfordulóról. Ezeket be kellett küldeniük az ÁEH-ba, ott értékelték ezeket, s a szükséges korrekciókról is döntöttek. Az *Új Ember* tervezetében alapvetően pozitívnak tartották a visszaemlékezéseket, a szerzők személyét (Várkonyi Imre, Magyar Ferenc, Pénzes Balduin), ám az egyes cikkekkel kapcsolatban fenntartásukat hangoztatták. Attól féltek, hogy ezek az írások sok buktatót rejthetnek magukban és olyan sebeket szakítanak fel, melyek nem tartoznak az *Új Ember* profiljába. A *Katolikus Szó* tervezetében arra törekedett, hogy a „felszabadulást" követő 30 esztendő fejlődését mutassa be. A *Magyar Kurir* túlzottan terjedelmes témaköre már az ÁEH-nak is sok volt. Azt javasolták, hogy csak a megtörtént megemlékezésekről adjanak hírt. A leginkább problémásnak a *Vigilia* egyik cikkét látták, mert az Doromby Károly tollából a lap 40 éves fennállását akarta összekötni a „felszabadulás" 30. évfordulójával.

Az ÁEH szerint nagyon komoly figyelmet igényelt az az interjútervezet, amely alapján Hegyi Béla kívánt beszélgetni Nyíri Tamással a mai magyar teológia felelősségéről és az eltelt 30 év teológiájának fejlődéséről. Az ÁEH itt előzetes tartalmi konzultációt és az írás előzetes tanulmányozását tartotta szükségesnek. A *Teológia* három írás megjelentetését tervezte az évforduló alkalmából; a Hivatal különösebb észrevételt nem tett ugyan ezekkel kapcsolatban, de összefoglalásképpen megjegyezte, hogy az egyházi sajtó nem magáról a „felszabadulás" eseményéről, hanem az azt követő folyamatokról akart írni. Ezért az ÁEH a következő szempontok alapján kívánta a tervek átdolgozását:

„– a lapok méltassák a 30 év fejlődésének eredményeit,
– ismerjék el az állam és egyház jó viszonyát, tárják fel az ehhez vezető út csomópontjait, s név szerint említsék meg azokat, akik ezen munkálkodtak,
– hangsúlyozzák, hogy az eddig megkötött megállapodások jelentik az egyetlen lehetséges utat az egyház számára,

78 MNL OL XIX–A–21–a S–36–4–1974. 42. d.
79 MNL OL XIX–A–21–d 0031–2/a/1974. 80. d. Miklós Imre levele Várkonyi Péterhez, 1974. május 13.
80 Takács (2012): 284.

– emeljék ki a hívők és a nem hívők közös cselekvését, együttműködését,
– ennek tükrében szólaltassák meg a püspököket,
– a katolikus sajtó azon munkálkodjon, hogy a békemozgalmi emberek is szólaljanak meg a fent említett szempontok alapján a katolikus sajtóban".[81]

Az ÁEH Tájékoztatási és sajtóosztálya félévenként munkatervet, majd beszámolót készített. Tevékenységét összehangolta az MSZMP kongresszusainak dokumentumaival, a párt programjával, határozataival. Szakmai továbbképzéseket szervezett, tájékoztatót tartott a sajtóval kapcsolatos munka színvonalának emeléséről, melynek az volt a célja, hogy minél jobban előmozdítsa a gyakorlati egyházpolitikai munkát. Félévente három alkalommal, február, április és június hónapban a Hivatal tájékoztatót készített. Ebben ismertetést adtak a legújabb könyvek megjelenéséről, mellyel segíteni akarták a szakmai-ideológiai felkészülést. Az egyházi lapszerkesztők figyelmét arra is felhívták, hogy közöljenek olyan írásokat, melyek segítik a fiatal papokat abban, hogy megértsék az egyházi vezetés társadalompolitikai kérdésekben elfoglalt „pozitív" álláspontját.

Az ÁEH sajtóosztályának feladata volt a Magyar Újságírók Országos Szövetségével való kapcsolattartás is. Félévente három alkalommal a lapszerkesztők és vezető munkatársaik részére tájékoztató előadást szerveztek. Figyelmük kiterjedt az egyházi lapok újságíró-utánpótlásának tervszerű kialakítására is. Beiskolázási tervet készítettek, a javasolt személyeket politikai szempontból előzetes vizsgálat alá vonták. Havonta egyszer külön összejövetelen értékelték az egyházi lapok tartalmával kapcsolatos észrevételeket. Munkájukat összehangolták a Magyarok Világszövetségével, valamint a Hazafias Népfronttal és az Országos Béketanáccsal is. A hírközlő szervek számára (MTI, Magyar Rádió stb.) ajánlásokat tettek a közlendő híranyagokra. Figyelmük kiterjedt a rádió külföldi adásaira is. Tapasztalataikat, ismereteiket a megyei területfelelősökkel megosztották, s megszervezték a vidéki kiszállásokat. A sajtóosztály feladata volt az ÁEH-ban keletkező anyagok dokumentálása és selejtezése is. Ehhez megfelelő rendszer kialakítása volt szükség. Figyelemmel kísérték a rádióban leadott egyházi félórákat, amelyeknek teljes szövegét előzetesen cenzúrázták, de figyelték a nemzetközi sajtóban az egyházakkal kapcsolatban megjelent összes híradást is. Ehhez felhasználták a különböző társszervektől (például Tájékoztatási Hivatal, Belügyminisztérium, Külügyminisztérium stb.) kapott információkat is.[82]

1977-ben Kádár János a Vatikánba látogatott. Az ÁEH sajtóosztálya nagy figyelmet szentelt a látogatás nyugati sajtóvisszhangjának. A nyugati sajtóorgánumok pozitívan értékelték a találkozót, ugyanakkor néhányan megjegyezték, hogy a nyitás mellett voltak „zavaró" tényezők. Több írás bírálta a Vatikán keleti egyházpolitikáját, s kifogásolták, hogy egyetlen szó sem esett a találkozón Mindszenty bíborosról. A magyar egyházi lapok részletesen, nagy terjedelemben, nagyon pozitívan számoltak be a találkozóról. Hasonlóan nagy nyilvánosságot kapott a rádió és a televízió adásában a két vezető találkozása. Elhallgatták viszont, hogy a pápa szót emelt Kádár Jánosnál a még börtönben lévő egyetlen magyar pap, Lénárd Ödön szabadon bocsátásáért, akit a látogatást követően kiengedtek a börtönből.

81 MNL OL XIX–A–21–c 0003–32–1974. 8. d. Grnák Károly: Észrevételek az egyházi lapok és folyóiratok hazánk felszabadulásának 30. évfordulójával kapcsolatos féléves terveiről. 1974. október 21.

82 MNL OL XIX–A–21–d 0012–2–1975. 89. d.

Ugyanebben az évben az ÁEH összefoglaló jelentést készített az egyházi lapok és felelős szerkesztőik politikai befolyásolásának tapasztalatairól. Legfontosabb eredménynek azt tartották, hogy szervezett, tervszerű munkakapcsolatot sikerült kialakítani velük. Esetenként az ÁEH elnökhelyettese szinten részt vett a szerkesztőbizottsági üléseken. Megkezdték a fiatal egyházi újságírók „képzését". A Hivatal ezeknek az intézkedéseknek tudta be, hogy az egyházi lapok és folyóiratok profiljuknak megfelelően foglalkoztak társadalompolitikai kérdésekkel, jól reagáltak a jelentősebb hazai és nemzetközi eseményekre és kihívásokra (neutronbomba, szolidaritás, moszkvai világvallások kongresszusa), a kiemelt évfordulókra (április 4., augusztus 20., a nagy októberi szocialista forradalom). Jövőbeni feladataiknak tartották, hogy a már elkészült befolyásolási terveiket maradéktalanul végrehajtsák. Minden egyházi lapra külön befolyásolási tervet készítettek.[83]

1977-ben a következő fontosabb társadalompolitikai célkitűzések támogatását várták el az egyházi sajtótól: a kormány, a Hazafias Népfront által megjelölt legfontosabb feladatok olvasók felé való közvetítése, a szocialista haza szeretete gondolatának elmélyítése az olvasókban az elért eredmények bemutatásával, az egyházpolitika hivatalos vonalától eltérő írások mellőzése, a békés egymás mellett élés, az enyhülés, a leszerelés politikájának propagálása, a szocialista országok által kezdeményezett békepolitika támogatása. A kormány nem volt szűkmarkú a fent említett politikai célokat kiszolgáló egyházi sajtó vezetőivel. Számos kitüntetésben, anyagi elismerésben részesítette őket.[84]

Rónay György halála után Hegyi Béla Kádár Jánoshoz írt beadványt. Hegyi attól tartott, hogy nem ő lesz Rónay utódja a *Vigilia* című lapnál. Miután Hegyi feltárta Kádár János előtt személyes problémáját, s kifejezte az egyház és az állam jelen politikájának továbbviteli szándékát, levelét a következőkkel zárta:

> „Örömmel olvastam ugyanis a párt legutóbbi határozatát. És elgondolkoztam: bárcsak mindaz minél rövidebb idő alatt megvalósulna, amit tartalmaz. Okos, higgadt, őszinte elemzés volt. Biztos vagyok abban, hogy sok segítséget fog kapni a határozat gyakorlati teendőihez minden becsületes embertől, mert biztosítva látják e politika folyamatosságát és megújuló erejét."[85]

A Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala gyakran figyelemmel kísérte – nyilván egyéb szervek segítségével – a Szabad Európa Rádió adásait, különösen a magyar sajtószemlét. Ezen belül két műsort tanulmányoztak: a Magyar Lapszemlét és a Magyar Folyóiratszemlét. Részletesen elemezték a műsorok tartalmát, koncepcióját, célját, módszerét és a potenciális hallgatóságot. Foglalkoztak azzal is, hogyan ellensúlyozhatnák a SZER magyar sajtószemléit. Kimutatást készítettek arról, hogy a SZER milyen magyar sajtóorgánumokat idéz. Arra a következtetésre jutottak, hogy el kell érni, hogy a hazai sajtóorgánumok szerkesztői legyenek tisztában a felelősségükkel. A bíráló írások legyenek tárgyszerűek, de jelezzék határozottabban az általános tendenciákat, ne lehessen a kritikákat felhasználni a szocialista társadalom elleni támadások során.

---

83 MNL OL XIX–A–21–d 0033–4/1977. 104. d.
84 MNL OL XIX–A–21–a S–36–9/1977. 45. d.
85 MNL OL XIX–A–21–a M–6–9–1978. 46. d.

Összességében az 1970-es évek sajtóirányításában komoly változások nem következtek be, a hangsúlyeltolódás azonban megindult a szofisztikáltabb irányítási módszerek irányába.

3.3. Az 1980-as évek katolikus sajtója és az államhatalom

Az 1980-as években a korábbi tendenciák folytatódtak, a sajtóellenőrzés még mindig prioritást élvezett a társadalom manipulálásának terén. 1986-ra – mintegy 30 év után – megszületett az új sajtótörvény, amely gyakorlatilag semmilyen újítást nem vezetett be, fenntartva az 1959-es szabályozás főbb kereteit. A rendszer így utolsó korrekciós kísérletében sem tudott lényegesen szabadulni a korábbi gyakorlattól, a rendszerváltás előestéjén a sajtó szabadsága még mindig csupán vágyálom volt.[86]

Márkus László, a *Magyar Kurir* főszerkesztője 1980-ban nyugdíjba készült. Ezzel kapcsolatban Miklós Imréhez írt levelet annak érdekében, hogy megfelelő nyugellátásban részesüljön. Ezt követően megbeszélésre került sor az ÁEH-ban. Kifejtette, hogy a *Magyar Kurir* összes dolgaiban, így többek között a főszerkesztői fizetésben is rendezetlenséget érzékel. Straub István – az ÁEH elnökhelyettese –, biztosította őt, hogy nyugdíjazása esetén anyagi és erkölcsi kár nem éri. Márkus kifejtette, hogy az a kívánsága, hogy nyugdíjának összege havi 8500 Ft legyen. Az ÁEH vezetői közölték, hogy a nyugdíj összegét a hivatalos dokumentumok, a munkaviszonyra vonatkozó okmányok tanulmányozása alapján állapítják meg. Érdekes, hogy ezen tárgyalásról a Belügyminisztérium illetékeseit is tájékoztatták.[87] Ez és az ehhez hasonló apróbb ügyek rávilágítanak arra, mennyire bonyolult volt az a szisztéma, amelyet a pártállam, a társadalom – jelen esetben az egyházi sajtó – ellenőrzése érdekében fenntartott. Az élet szinte minden területén működésbe léphettek ellenőrző mechanizmusok, az iskolai felvételitől a nyugdíj megállapításokig.

1980-ban a magyar katolikus püspöki kar sajtóirodát állított fel, vezetője Magyar Ferenc lett. A sajtóiroda kapcsolatot tartott az egyházmegyék kijelölt munkatársaival, feladata volt a főpásztorokat információkkal ellátni, a hazánkba akkreditált külföldi sajtótudósítókkal kapcsolatot tartani a Külügyminisztérium szándékainak megfelelően.[88] Magyar Ferenc kinevezése alkalmából 1980. július 21-én bemutatkozó látogatáson vett részt dr. Bányász Rezsőnél, a Külügyminisztérium sajtófőosztályának vezetőjénél. Tájékoztatta a püspöki kar sajtóirodájának megalakulásáról, majd átnyújtotta a leendő sajtóiroda működési szabályzatát. Ismertette azt a szándékát, hogy a jövőben nagyobb egyházi vonatkozású események előtt sajtótájékoztatót tartanak, és arra meghívnák a külföldi tudósítókat is. Bányász Rezső elmondta, hogy segíti a sajtóiroda működését, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a külföldi újságírók fogadását a Külügyminisztériummal és az ÁEH-val egyeztetnie kell.[89]

Érdekes küzdelem bontakozott ki 1980-ban a Hegyi Béla által vezetett *Vigilia* és Lékai László bíboros között. A konfliktus lényege az volt, hogy a bíboros ellenőrzést kívánt

86 Horváth (2013): 10–11.

87 Emlékeztető Németh László főszerkesztővel folytatott megbeszélésről, 1980. május 8. MNL OL XIX–A–21–b 16–26957–1980. 281. d.

88 A Magyarországi Római Katolikus Püspöki Kar Sajtóirodájának működési szabályzata. MNL OL XIX–A–21–b 33283–1981. 291. d.

89 Feljegyzés a Magyar Püspöki Kar Sajtóirodájáról. MNL OL XIX–A–21–b 16–26957–1980. 281. d.

bevezetni a *Vigilia* szerkesztésében. Ezért Hegyi Béla védelemért Miklós Imréhez, az ÁEH vezetőjéhez fordult. 1980. november 13-án a Széher úti kórház külön szobájában Lékai bíboros fogadta a *Vigilia* szerkesztőbizottságát és főszerkesztőjét. Számonkérte, hogy miért nem teljesítették a kérését egy cikkel kapcsolatosan. A bíboros úgy érvelt, hogy semmi olyan írás nem jelenhet meg, amely a katolikus közgondolkodást sérti. Hegyi Béla és társai a II. Vatikáni Zsinat Gaudium et Spes[90] határozatával érveltek, és elutasították a gettógondolkodást. A vita mögött feltehetően szemléletbeli problémák húzódtak, Hegyi Béla pedig azért fordult Miklós Imréhez, mert főszerkesztői hivatalát féltette.[91]

Az ÁEH fontos feladatának tekintette a tőkés országok felé irányuló propagandatevékenységet is. E munkát alapvetően az egyházakon keresztül közvetett formában végezte. Ennek során jelentős szerepet szánt az egyházak, ezen belül a katolikus egyház külügyi tevékenységének. Ez a folyamat a személyes kapcsolatokban, a konferenciákon, a világszervezetekben való részvételen át valósult meg. Mindezt segítette a Magyar Rádió külföldi adása, a *Magyar Hírek* (a Magyarok Világszövetsége[92] lapja), továbbá az MTI külföldi hírszolgálata, ahol a katolikus egyház lehetőséget kapott állásfoglalásokat és fontosabb egyházpolitikai eseményekről beszámolókat megjelentetni. Az ÁEH a propagandamunkájában az ún. preventív (megelőző) módszert használta, azaz a magyar egyház életéről a cenzúrázott egyházi sajtó és az MTI adott rendszeresen tudósítást. A nyugatiak kénytelenek voltak ezt az információs hírbázist használni, amikor tájékozódni kívántak az egyház életéről. Eleinte sok fenntartásuk volt, de ezt a Vatikán diplomáciája (Ostpolitik) és az egyházi felső vezetés eloszlatta.

E propagandatevékenységben fontos szerepet vállalt Lékai László bíboros, aki többször fogadott külföldi újságírókat, egész újságírócsoportokat, és interjút adott nyugati hetilapoknak, sőt a Szabad Európa Rádiónak is. Az interjúk lényege az volt, hogy a magyar katolikus egyház és az állam kapcsolatai rendezettek. Ezt a propagandatevékenységet segítette a nagy egyházi ünnepek (például Szent Gellért-ünnepség) hazai és külföldi látványos zarándoklattal egybekötött megünneplése. Természetesen az ÁEH elnöke maga is jól szolgálta a nyugat megtévesztését sajtótájékoztatók tartásával, s azáltal, hogy elment Rómába, Bécsbe vagy az Egyesült Államokba, és tájékoztatást adott a magyar egyház helyzetéről. Ebbe a tevékenységi körbe illeszkedik a már korábban említett püspökkari iroda létrehozása vagy a Szent István Társulat könyveinek Nyugat-Európában történő árusítása is. Idézzük Lékai bíboros nyilatkozatát, melyet a bécsi *Die Presse*nek 1981. május 20-án adott:

> „A magyar katolikus egyház nem veri ököllel az asztalt, helyette türelmes tárgyalásokkal igyekszik megerősíteni társadalmi jelenlétét (...) Az egyház igyekszik lojális alapról tárgyalni a magyar állammal. (...) A teológiai levelező kurzuson jelenleg 452 személy kap kiképzést. (...) Az egyház (...) pótolja a szociális-karitatív szektorban jelentkezett hiányt."[93]

---

90 Gaudium et spes: a II. vatikáni zsinat 1965-ös lelkipásztori konstitúciója, mely az egyház és a világ kapcsolatrendszerét vizsgálja. Jelentése: öröm és reménység.

91 MNL OL XIX–A–21–a S–36–10/a–1980. 49. d.

92 Magyarok Világszövetsége: 1938-ban létrehozott szervezet, mely a külhoni magyarság összefogására létesült. Mind a második világháború alatt, mind a pártállam éveiben a külpolitika egyik fontos intézményeként működött.

93 MNL OL XIX–A–21–c 7–1981. 188. d.

A bíboros még nyilatkozott a bázisközösségekről is. Az állam szándékának megfelelően az „Oszd meg és uralkodj!"-elv alapján hangsúlyozta, hogy egyes csoportokkal együtt lehet működni, míg másokkal – például, akik a katonaságot megtagadják –, nem lehet együttműködni. Az egész nyilatkozat így olyan benyomást kelthetett az olvasóban, hogy Magyarországon minden rendben van. Azt a nyilatkozat elfelejtette megemlíteni, hogy az egyháznak a működését kizárólag a hittanórákra és a templom falai közé szorította vissza az állam. Ez volt a *kis lépések politikájának* eredménye és a vallásszabadság megvalósulása a szocialista Magyarországon viszonylatban.

A nemzetközi vallási párbeszédbe ekkor már a magyarok is beleszólhattak, egyre több római katolikus személyiséget engedtek ki nyugati konferenciákra – természetesen lojalitási szempontok figyelembevételével. A Katolikus Újságírók Szövetségének római kongresszusára Magyar Ferenc és Goják János utazhatott el. Időnként újra és újra tárgyalt az ÁEH az egyházi lapok felelős szerkesztőivel. Így került sor 1981. december 17-én Magyar Ferenc felelős szerkesztővel való találkozásra. A beszélgetés során Magyar megjegyezte, hogy az ÁEH részéről több megértést, munkáját segítő figyelmességet kapott, mint a Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjaitól.[94]

Az ÁEH a *Katolikus Szó* békemozgalmi lap vezetőivel folytatott megbeszélést. Bíró Imre, Miháczi József, Szabó Géza hangsúlyozták, hogy 1982-ben hangot kívánnak annak adni, hogy a nemzetközi feszültségek éleződésének idején is fejlődik hazánk, a belső rend szilárd, a társadalmi élet kiegyensúlyozott. A lap a békemozgalommal összefonódott, fő feladatnak a papság politikai elkötelezettségének tudatosítását és elmélyítését tartotta. A Bulányi-féle[95] bázismozgalom kérdését nem kívánták megoldani, de minden eszközzel segíteni kívánták a püspöki kart az egyház belső rendjének, fegyelmének megszilárdításában. A területi mozgalmi munka fejlesztését fontosnak tartották, a megyei bizottságokkal való kapcsolat kiszélesítését úgyszintén, melynek elősegítésére újjászervezték az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága (OBKB) Titkárságának instruktori rendszerét.

A teológiákon szélesíteni kívánták befolyásukat, ezért a szemináriumokban a hazafiság témakörében a mozgalom és a lap vezetői előadásokat tartanak. Felmerült, hogy teológusoknak pályázatot hirdetnek és pályadíjat tűznek ki a téma feldolgozására. Megfogalmazódott az is, hogy a református és evangélikus lapok vezetőivel szorosabb kapcsolatra törekednek és a Keresztyén Békekonferenciáról rendszeresebben akarnak tudósítani. A Berlini konferencia tevékenységének politikailag érett kommentálását alapvető feladatnak tartották. Egyes megyékben – Csongrád, Vas – a lap megjelenésének népszerűsítését jónak látták. Bugár Péter elnökhelyettes elmondta, hogy elégedettek a lap munkájával, amely az OBKB és az Országos Béketanács munkáját megfelelően segíti, de a szerkesztőség egyházpolitikai folyamatokra történő gyors, politikailag érett reagálási képességét fejlesztendőnek nevezte. A feszült nemzetközi helyzet erőfeszítést kíván a béke híveitől, a lapnak teret kell adni a béke, a leszerelés, a fegyverkorlátozás, a nemzetközi biztonság kérdéseinek. A belpolitikai problémákat a társadalmi összefogás, a szocialista nemzeti egység platformján kell

94 MNL OL XIX–A–21–b 10–33001–1981. 293. d.

95 Bulányi György piarista pap. Az általa szervezett Bokor bázisközösség tagjai megtagadták a fegyveres katonai szolgálatot. A püspöki kar is elítélte a tanait.

megoldani. A II. Vatikáni Zsinat megkezdésének 20. évfordulója, XXIII. János pápa születésének 100. évfordulója jó alkalmat adtak az egyházpolitika irányvonalának alátámasztására.[96]

Látszik, hogy a hatalom kizárólagosan csak azokat az egyházi szereplőket és mozgalmakat engedte nyilvánosan működni, akiket vagy amelyeket ellenőrzése alatt tudott tartani. A bázisközösségekkel pedig a legnagyobb probléma az volt, hogy egyszerűen nem lehetett felettük hatékony ellenőrzést megvalósítani. Állambiztonsági kockázatot jelentett működésük, amelyet egyrészt fel kellett számolni, másrészt pedig a legálisan működő egyházi hatóságokkal hitelteleníttetni kellett.

1982-ben Magyar Ferenc, az *Új Ember* felelős szerkesztője azzal a kéréssel fordult Miklós Imre államtitkárhoz, hogy a szerkesztőségénél dolgozó két munkatársát, Marsall Lászlónét és Giczy Györgyöt felvegyék az újságíró-iskolába.[97] A *Vigilia*nak öt évre előre könyvkiadási tervet kellett készítenie, és ezt az ÁEH-val jóvá kellett hagyatnia. Az előterjesztett könyvek közül Márai Sándor regényének kiadását nem engedték, mert az író és a Magyar Népköztársaság kulturális intézményeinek kapcsolata még rendezetlen volt.

1982. június 17-én az ÁEH-ban Bakó István, Szabó Géza kanonokkal, a békepapi mozgalom jeles tagjával, a *Katolikus Szó* felelős szerkesztőjével megbeszélést folytatott. Az ÁEH kritikával illette, hogy a *Katolikus Szó* kevés támogatást ad a katolikus egyházvezetésnek, elsősorban Lékai bíborosnak az egyház belső rendje megszilárdítása érdekében kifejtett harcához. Kifogásolták, hogy fontos eseményekre megkésve reagál az újság. Ilyen volt például Kádár elvtárs 70. születésnapja. Politikailag több bátorságot vártak tőle a nemzetközi események kommentálásában is. Szabó Géza kanonok megígérte, hogy a fent említett hiányosságokat leküzdik.[98]

1982-ben Hegyi Bélával, a *Vigilia* főszerkesztőjével kapcsolatban az ÁEH azt kifogásolta, hogy a főszerkesztő és lapja túl önálló, mely elfogadhatatlan az egyházvezetés és a Hivatal számára. Hegyi függetlenedni igyekezett Várkonyi Imrétől, aki mint lapkiadó, jogosult volt ellenőrizni a főszerkesztő tevékenységét. Ugyanakkor olyan személyeknek adott munkalehetőséget, mint Bálint B. András, akit az ÁEH nem tartott elfogadható személynek. Hasonlóan rossz szemmel nézték Békés Gellérttel, a *Katolikus Szemle* folyóirat szerkesztőjével való kapcsolatát. Az ÁEH kifogásolta Faludy György verseinek megjelentetését is. Maga Lékai bíboros is bizalmatlanságát fejezte ki Hegyi tevékenységével és túlzott önállóságával kapcsolatban. Az ÁEH elhatározta, hogy amennyiben Hegyi Béla nem változtat magatartásán a fent említett kérdésekben, kezdeményezni fogják a lap éléről az eltávolítását.[99] Az ÁEH belső jegyzőkönyveiből kimutatható, hogy totális ellenőrzésre törekedett az egyházi sajtó felett. Módszereiben azonban óvatos volt. Vigyázott arra, hogy indirekt módon gyakoroljon befolyást a főszerkesztőre és az újságírókra. Erre azért volt szüksége, hogy a külvilág felé demonstrálhassa, hogy az egyházi sajtó szabad. Még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy az állam intenciói érvényesülnek az egyházi sajtó hasábjain.

---

96 MNL OL XIX–A–21–b 16–35187–1982. 311. d.

97 MNL OL XIX–A–21–b 10–35220–1982. 308. d.

98 MNL OL XIX–A–21–b 16–36603–1982. 311. d.

99 Feljegyzés Hegyi Béla, a Vigilia főszerkesztőjének tevékenységéről, 1982. augusztus 9. MNL OL XIX–A–21–d 0031–2–1982. 193. d.

Az ÁEH-nak az egyházi sajtó vezető személyiségeiről készített éves értékelésében a *Magyar Kurír* főszerkesztőjét, Goják Jánost illetően megjegyezték: „Goják szakmailag felkészült, politikailag elkötelezett, kiegyensúlyozott személyiség. A főosztályunktól kapott segítséget igényli, és munkájában hasznosítja." A *Katolikus Szó* vezetője Szabó Géza kanonok, az újság vezetője kifejezte azt az elhatározást, hogy az Országos Béketanács vezetéséhez meglévő kapcsolataikat szorosabbra fűzik, fejlesztik a lap megyei tudósítói hálózatát, politikai szempontból átszervezik a lap struktúráját. A *Teológia* irányítója Szennay András pannonhalmi főapát volt, akinek magas műveltségét és felkészültségét az ÁEH munkatársai is elismerték. Összességében a folyóiratról jó benyomásuk volt a pártállam képviselőinek. A *Vigilia,* Hegyi Béla főszerkesztővel az élén, továbbra is negatív értékelést kapott; az a fajta önállóság, amit kivívott, mind állami, mind az egyház vezetői részről elfogadhatatlan volt.[100]

Fontos szerepet kapott a katolikus rádiós jelenlét is a sajtóellenőrzés során. „A 25. évfordulóját ünneplő katolikus rádiós félórák szerkesztősége tevékenységét szakmailag korrekt módon, politikai érdekeinknek megfelelően végezték." A Szent István Társulat: „[az] elmúlt év őszén a Hivatal elnöke által jóváhagyott módosított működési szabályzata jó politikai lehetőséget ad számunkra a könyvkiadói tevékenység érdekeink szerinti alakítására." Az Ecclesia Szövetkezet munkájával az ÁEH elégedett volt. Összességében az ÁEH feladatként határozta meg a még intenzívebb kapcsolattartást a lapok és folyóiratok felelős vezetőivel, a sajtóirányítást pedig továbbra is közvetett eszközökkel, a kulcspozícióban lévő egyházi emberei útján, a szerkesztőségek politikai felelősségére építve akarta végezni. A politikai befolyásolást úgy kívánta fenntartani, hogy az egyházi vezetésnek az eddigieknél több konkrét segítséget ad az egyház belső egysége megszilárdításához. Ezen túl felmerült a *Katolikus Szó* mozgalmi jellegének erősítése. A nyugati egyházi kiadókkal való kapcsolattartásban is az ÁEH politikai érdekeinek megfelelő figyelembevétele volt az irányadó.[101]

1982-ben „Az építő bíboros" címmel filmet készítettek Lékai Lászlóról. Ennek bemutatójára belföldi és külföldi neves személyeket, szervezetek vezetőit, újságírókat hívtak meg. Forgatókönyvét természetesen az ÁEH részletesen áttanulmányozta és engedélyezte. A film célja az volt, hogy demonstratív módon bemutassa az állam és az egyház kiegyensúlyozott, rendezett kapcsolatát. Ezzel mintegy nyomást gyakoroljon II. János Pál pápára, aki nem volt ennyire elégedett a Magyar Katolikus Egyház teljesítményével, az állam és az egyház „kiegyensúlyozott" kapcsolatával. A Magyar Rádió a '80-as évek első felében is figyelemmel kísérte a Vatikán magyar nyelvű adásait. A műsorokat részletesen elemezték, s erről tartalmi összefoglalót készítettek. 1982. szeptember 22-én Zeley László írta az összefoglaló jelentést, aki érdekes hangsúlyváltást állapított meg a Vatikáni Rádió magyar adásában. 1982 májusáig a Vatikáni Rádió eltávolodott az addig képviselt hivatalos egyházpolitikai irányvonaltól, s az egyházi autonómiát, a hitoktatás nehézségeit, sőt még a Bulányi-ügyet is felkarolta. 1982 májusa óta újra hangsúlyváltás következett, s most már az egyház egyetemességére, az alázatra és a krisztusi megbékélés fontosságára helyeződött a hangsúly. Zeley szerint mindez annak volt betudható, hogy a Vatikáni Rádió magyar szekciója Szabó Ferenc jezsuita vezetésével tiltakozott az ellen, hogy a jezsuita rend élére pápai megbízottat neveztek ki.

---

100 Feljegyzés Hegyi Béla, a Vigilia főszerkesztőjének tevékenységéről, 1982. augusztus 9. MNL OL XIX–A–21–d 0031–2–1982. 193. d.

101 Jelentés a katolikus egyházi sajtó politikai felügyeletének tapasztalatairól, 1982. szeptember 8. MNL OL XIX–A–21–d 0031–3–1982. 123. d.

Zeley László elemzését Hárs István, a Magyar Rádió elnöke továbbította Miklós Imrének a következő megjegyzéssel: „Mellékelten küldöm egyik munkatársam feljegyzését, aki az ellenséges rádiópropagandával foglalkozik, a Vatikáni Rádió magyar nyelvű adásainál tapasztalható hangsúlyváltásról."[102]

Új színfolt volt, hogy 1983 karácsonyán az ÁEH Tájékoztatási Osztálya kezdeményezésére vezető egyházi személyek különböző világi lapokban is szót kaptak. A *Magyar Nemzet*ben például dr. Szakos Gyula székesfehérvári püspök: „A béke mindennapi életfeltétel" című írásában a béke, a leszerelés, a család, az ifjúság felelősségével foglalkozott. A *Magyar Hírlap* mellékletében Cserháti József pécsi püspök a magyar műemlékvédelemről beszélt. A Magyar Rádió külföldi adásaiban Lékai bíboros a békéről, a leszerelésről, a családról szólt. Mindezt karácsonykor, Krisztus születésének ünnepén. Tehát szerepelni ekkor már lehetett, de hogy mit mondjanak a főpapok, azt előre meghatározták nekik.[103]

Ezeknek a szereplési lehetőségeknek korlátai is voltak. 1983 végén például Miklós Imre, az ÁEH elnöke felelősségre vonta Cserháti József pécsi püspököt a *Kritika* című lapban adott interjújával kapcsolatban, amiért a püspök nem kért előzetes engedélyt. Azt is érthetetlennek tartotta Miklós, miért nyilatkozott úgy a püspök a világi személyek egyházi szolgálatával, a plébániai hitoktatással és a karitatív tevékenységet folytató női szerzetesrendekkel kapcsolatosan, hogy ezen kérdések azért nem kerültek eddig megoldásra, mert az állam ezt nem akarta. Ezzel szemben Miklós Imre szerint éppen az egyház nincs felkészülve e feladatok megoldására. Cserháti püspök sajnálkozását fejezte ki az interjúval kapcsolatosan. Az ügy azért volt különösen kényes az ÁEH elnökének, mert a *Kritika*ban megjelent cikkre felfigyelt a nemzetközi sajtó is.[104]

1984. február 23-án Lékai bíboros értesítette Miklós Imrét, hogy a *Vigilia* eddigi főszerkesztőjét, Hegyi Bélát felmentette, és új főszerkesztővé Lukács László piarista tanárt kívánja kinevezni. A bíboros konfliktusba került a főszerkesztővel, miután nem teljesítette az 1980-ban kelt kinevezésében szereplő követelményeket.[105]

A *Vigilia* fennállásának 50. évfordulója alkalmából 1985. február 15-én irodalmi estet rendeztek a Kossuth Klubban, melynek főszereplői a folyóiratban publikáló írók és költők voltak, akik saját műveikből adtak elő részleteket.[106]

1986. január 11-én töltötte be Magyar Ferenc a *Vigilia*, a *Teológia* felelős kiadója, az *Új Ember* felelős szerkesztője, a *Magyar Kurir* és a magyar püspöki kar sajtóirodájának igazgatója a 70. életévét. Az ÁEH vezetése azt javasolta, hogy újságírói tevékenységének, valamint az egyház és az állam közötti jó kapcsolat munkálása terén szerzett érdemei elismeréseként a Munka Érdemrend Arany fokozatában részesüljön. A születésnap és nyugdíjazása jó alkalom volt arra, hogy az ÁEH kezdeményezze a katolikus sajtó irányításának átalakítását. Indokolatlannak tartották, hogy egy kézben összpontosuljon a katolikus sajtó minden felelős beosztása. Az ÁEH javasolta, hogy a kitüntetést követően Magyar Ferencet életkorára való tekintettel mentsék fel megbízatásai alól, kivéve a püspöki kar sajtóirodájának vezetését, ezt továbbra is megtarthatja. Az *Új Ember* felelős szerkesztőjének Tóth Sándort javasol-

102 MNL OL XIX–A–21–a V–37–2–1982. 52. d.
103 MNL OL XIX–A–21–c 0003–16–1983. 10. d.
104 MNL OL XIX–A–21–a S–36–8–1983. 54. d.
105 MNL OL XIX–A–21–a S–36–5–1984. 56. d.
106 MNL OL XIX–A–21–a S–36–1–1985. 58. d.

ták, akit Miklós Imre politikailag elkötelezettnek és az eddigi vonalvezetés továbbvivőjének tartott. A *Teológia* felelős kiadójának az AC igazgatóját vagy főtitkárát javasolták. A *Magyar Kurir* igazgatójának Mach Károlyt, az AC főtitkárát ajánlották.[107] Az ÁEH részéről Klein Péter által készített feljegyzésen olvasható, hogy a javaslatokat Tóth Ferenccel, a III/III-1-b. alosztály („illegális" szerzetesrendekkel, illetve a katolikus egyházi vezetéssel szembeni elhárítás) vezetőjével egyeztették. Az ÁEH és a BM kéz a kézben működött együtt.

1986. május 30-án a Kathpress[108] bécsi szerkesztője levelet írt Magyar Ferencnek, a püspöki kar sajtóirodája vezetőjének. Magyar előzőleg azzal vádolta a bécsi lapot, hogy ellenséges magatartást tanúsít a magyar püspöki kar elnöke és tagjai iránt. Magyar a Bulányi-ügy, a katonai szolgálatot megtagadók kérdése miatt emelt kifogást. Erre válaszolt részletesen az osztrák lap szerkesztője, és visszautasította Magyar Ferenc kifogásait. A püspöki kar sajtóirodájának vezetője a teljes levelezést megküldte Miklós Imrének, az ÁEH elnökének.[109]

Az ÁEH a nyolcvanas évek második felében is félévenként értékelte az egyházi sajtó teljesítményét. Megállapították, hogy az egyházi lapok jól teljesítenek. A *Katolikus Szó* a nagy októberi szocialista forradalom ünnepén azt írta, hogy „ez a nap egy új világ felé nyitott utat." Ez a dicshimnusz meglehetősen érdekes, ha mellé tesszük a kommunizmus több mint százmillió áldozatát. Az ÁEH úgy értékelte, hogy az egyházi lapok bőségesen beszámoltak az állami és egyházi vezetők találkozóiról, építkezésekről, sőt az új női szerzetesrend elindulásáról is. Külön megemlítette, hogy a legtöbb figyelmet a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1986. október 17-i nyilatkozatának szentelték. Ebben a nyilatkozatában a püspöki kar nem állt ki a katonai szolgálatot megtagadó fiatalok mellett, sőt elítélte őket. Lékai bíboros halála után több értékelő cikk jelent meg idehaza és külföldön egyaránt az elmúlt évtizedek egyházpolitikájáról. A *Katolikus Szó* előszeretettel idézte a bíborost halála után is: „A magyarországi marxista rendszernek sikerült megvalósítania azt, amire a katolikus világ képtelennek bizonyult: a szociális harmóniát." Ugyanez a lap nem egyszer elítélte Mindszentyt és hangoztatta, hogy elvei károsan hatottak a magyar egyházra. Az ÁEH adminisztrációja 1987. március 4-én a katolikus sajtó tevékenységéről és személyi kérdésekről készített előterjesztést Miklós Imre részére. Mindenekelőtt az *Új Ember* felelős szerkesztői állásának betöltése okozott fejtörést. Felmerült Tóth Sándor neve, akit tehetséges, elkötelezett újságírónak tartottak, de a lap felelős szerkesztői feladatát egyelőre még túl nagy falatnak gondolták számára. Először felelős szerkesztő helyettesnek tervezték kinevezni, hogy tapasztalatokat szerezzen. Lehetőséget kívántak adni az új esztergomi érseknek, Paskai Lászlónak, hogy átgondolhassa a személyi változásokat. Az ÁEH Magyar Ferencet javasolta, akinek szakmai tudását, gazdag tapasztalatait, a társadalmi rendszer melletti elkötelezettségét, a nemzetközi munkában szerzett kapcsolatait jól tudná hasznosítani Paskai László érsek. Magyar Ferenc felelős szerkesztő vezetésével a lap megfelelt a legfontosabb politikai és egyházpolitikai követelményeknek. A szerkesztőségben – az értékelés szerint – jól felkészült, politikailag tájékozott, egyházpolitikánkat értő újságírók dolgoztak.[110]

---

107 Feljegyzés Miklós elvtárs részére. 1985. november 10. MNL OL XIX–A–21–d 0075–1985. 141. d.

108 Kathpress: 1947-ben létrehozott osztrák katolikus hírügynökség, székhelye Bécsben van.

109 MNL OL XIX–A–21–c 122.2–27–1986. 42. d. A Kathpress főszerkesztőjének levele Magyar Ferenchez és a válasz. 1986. június 11.

110 MNL OL XIX–A–21–d 0021/1–1–1987. 223. d.

A *Katolikus Szó* teljesítményével kevésbé voltak elégedettek. A Szabó Géza vezette lap tartalmilag jellegtelenebbé vált, állapították meg. A *Magyar Kurir* végre kéthetenként francia és német nyelven is megjelent. Ennek nagyon örült az ÁEH, tartalmilag pedig dicsérték a Goják János által vezetett kőnyomatost. Az öröm mélyebb oka valószínűleg az volt, hogy ezáltal közvetlenül tudták félreinformálni, francia és német nyelven az olvasókat. A *Vigiliá*nál új főszerkesztő dolgozott: Lukács László, aki „átgondolt koncepcióval és következetesen látott munkához". Az ÁEH elégedett volt a váltással. A *Teológia* munkáját is jónak értékelték. A Szennay András pannonhalmi főapát által vezetett negyedéves periodika kapcsán azt is megállapították, hogy „A tanulmányok, tudományos dolgozatok elismerik és tiszteletben tartják egyházpolitikai viszonyainkat." Mindennek fényében a következő személyi változásokra tettek javaslatot: Tóth Sándort az *Új Ember* felelős szerkesztőjének javasolták, mert „munkáját hozzáértéssel, kellő politikai elkötelezettséggel végzi." Az AC igazgatójának posztjára Fábián Jánost, dr. Baróti Jánost, Csontos Barnát, vagy dr. Koncz Lajost akarták – a felsorolás sorrendje fontos volt. A *Magyar Kurir* igazgatójának pedig Mach Károlyt szemelték ki. Ezzel egy időben Bakonyi Józsefet mint ifjú békepapot a MÚOSZ iskolájába kívánták küldeni. A nyugati sajtó, például a *The Washington Post* 1987. március 3-i számában Paskai megítélését a Bulányival való párbeszédtől tette függővé.

1988-ban, a rendszerváltás előestéjén, az ÁEH újfent áttekintette a katolikus sajtó helyzetét, kiemelve, hogy milyen jellegű személyi változásokra lenne szükség.[111] Az *Új Ember* vezetését alapvetően ekkor jónak látták, Magyar Ferenc felelős szerkesztő esetében azonban a korábbi hiányosságokat fenntartották, illetve utaltak rá, hogy a lap olyan cikkeket is közölt, amelyek az állam és az egyház együttműködését kritikusan kezelték. Ugyanakkor informális megbeszéléseket folytattak a hivatal embereivel, többek között Tóth Sándor olvasó-szerkesztővel, valamint Giczy György és Szerdahelyi Csongor publicistákkal, a megbeszélések pedig általában konstruktívnak bizonyultak. A *Magyar Kurir* esete egy kicsit bonyolultabb volt, ugyanis Goják János felelős szerkesztő kapcsolata döntően anyagi okokból megromlott Magyar Ferenccel, aki mint a Magyar Kurir Rt. igazgatója a lapot finanszírozta. Mivel azonban a részvénytársaság anyagi helyzete nem volt kielégítő, a lap finanszírozása egyre nehézkesebbé vált, így a havi megjelenés mellett döntöttek a korábbi félhavi helyett. Az ÁEH javasolta, hogy a lapot részesítsék évi félmillió forint segélyben, hiszen a lap irányvonala állampárti szempontból megfelelő. Szabó Gézával, a *Katolikus Szó* felelős szerkesztőjével nem voltak megelégedve, mert az újság politikai és békemozgalmi jellege nem volt kielégítő. Az ÁEH a szerkesztői feladatok átadását javasolta Bakonyi Józsefnek, ami végül mégsem történt meg. A *Vigilia* folyóirattal szemben ekkor, 1988-ban nem voltak érdemi kifogások.[112]

Az 1989-es év folyamán a változások felgyorsultak, október 23-án kikiáltották a köztársaságot, 1990 tavaszán pedig véget ért a pártállami diktatúra, hiszen szabad választásokon a korábbi ellenzéki mozgalmakból alakult pártok elsöprő győzelmet arattak. Az ÁEH-t még az 1989-es év során felszámolták, az egyházak állami irányítása, illetve az egyházi sajtó manipulálása megszűnt. A sebek azonban, melyeket a magyar egyházi társadalom a pártállam évei alatt elszenvedett, olyan mélyek voltak, hogy azokból a kilábalás csak nagyon lassan indulhatott meg.

---

111 Egyházi sajtó. Jelentés a katolikus sajtó és irányító szervei káderhelyzetéről, javaslat néhány vezető személycserére, 1988. március 7. MNL OL XIX–A–21–d 0019/1–2–1988.

112 159019 Egyházi sajtó MNL OL XIX–A–21–d 0019/1–2–1988.

3.4. Hálózati személyek a katolikus sajtó munkatársai között

Jelen tanulmány elsősorban az ÁEH felügyeletét, irányítását mutatta be a katolikus sajtó vonatkozásában a Kádár-korszakban, de ki kell térnünk arra, hogy a szerkesztők, újságírók egy jelentős része rendelkezett állambiztonsági érintettséggel. Szisztematikus feltárása, bemutatása még nem történt meg ennek a kérdéskörnek, de néhány adat, hálózati érintettség már publikálásra került, így ezek ismertek. Saád Béla, az *Új Ember* szerkesztője „Kövér" fedőnéven, Szecsődi József az *Új Ember* munkatársa „Sipos Péter", Magyar Ferenc, az *Új Ember* nagyhatalmú főszerkesztője „Igaz Sándor" fedőnéven, Goják János a *Magyar Kurír,* félhivatalos egyházi lap vezetője „Salamon" fedőnéven hálózati személyek voltak. Továbbá említhetnénk Márkus Lászlót, akit „Maróti Lajos", illetve „Marosi Lajos" fedőnéven tartottak nyilván. A sor tovább folytatható, de talán elég ennyi példa arra, hogy érzékeltessük, a magyar katolikus sajtó egyáltalán nem volt szabad. Ráadásul az ÁEH munkatársai, különösképpen pedig Miklós Imre, részletesen megbeszélte a sajtó képviselőivel azokat az irányelveket, amelyek mentén a sajtó működhetett.

4. Összefoglalás

A katolikus sajtó a Kádár-korszakban teljesen ellenőrzött, felügyelt módon működött. A pártállam egyházakat nyomon követő, minden területet lefedő, ellenőrző szervei, így az ÁEH és a BM teljesen kontrollálták, hogy ki dolgozhatott a sajtó területén és különösen beleszóltak abba, hogy mi jelenhet meg ezeken a felületeken.

A pártállam határozatai, elvi iránymutatásai megszabták a keretet, melynek mindennapi gyakorlattá válása az ÁEH és a BM munkatársainak szakavatott tevékenysége révén megvalósult. Eredményként fel lehetett mutatni, hogy az egyházak – így a katolikus egyház is –, adhattak ki hetilapot, havilapot, folyóiratot, de ezek tartalma csak az ÁEH jóváhagyása után juthatott el az olvasókhoz. A teljes ellenőrzés, felügyelet alatt tartott sajtóban dolgozó munkatársak erősen függtek a pártállam egyházakat kézben tartó szerveitől.

Ugyanakkor az egyházon belüli információáramlás, tájékoztatás megkerülhetetlen csatornái voltak az *Új Ember,* a *Vigilia,* a *Teológia* és a *Magyar Kurir*.

Források és irodalom

Levéltárak

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Nyomtatott források

Rendeletek Tára

Priodikák

Új Ember, Vigilia

Feldolgozások, visszaemlékezések

Bajomi-Lázár (2005) = Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

Elmer (1995) = Elmer István: *A történelem orgonáján Isten játszik. 50 éves az Új Ember.* Budapest, Új Ember Kiadó, 1995.

Fazekas (2008) = Fazekas Csaba: *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák-Magyar Monarchiában*. Miskolc, Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézete, 2008.

Gergely (1994) = Gergely Jenő: *Prohászka Ottokár. A napbaöltözött ember*. Budapest, Gondolat, 1994.

Gergely (1996) = Gergely Jenő: Giesswein Sándor, a politikus. *Limes*, 1996/4. 99–108.

Gianone (2010) = Gianone András: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932 – 1948*. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010.

Horváth (2013) = Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2013.

Horváth–Kiss (2017) = Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás – Magyarország 1945*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.

Klestenitz (2015) = Klestenitz Tibor: Az újrakezdés reménye. A katolikus újságírás helyzete 1945 után. In: Marton József – Diósi Dávid (szerk.): *Megmenekültem az oroszlán torkából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948.* Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat–Verbum, 2015. 177–216.

Klestenitz (2019) = Klestenitz Tibor: A párbeszéd embere. Giesswein Sándor arcképe. In: Petrás Éva (szerk.): *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka – 75 éves a Kereszténydemokrata Néppárt*. Budapest, Barankovits István Alapítvány – Gondolat, 33–49. Budapest.

Seres (1993) = Seres Ferenc: *Mihalovics Zsigmond élete és műve.* Pilisszentlélek, „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell" Alapítvány Út, Igazság, Élet Kiadója, 1993.

Soós (2011) = Soós Viktor Attila: Pénzes Balduin, az író és szerkesztő. Historiográfiai áttekintés. *Vasi Szemle,* 2011/1. 67–75.

Soós (2013) = Soós Viktor Attila: A megtorlás éve. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium fellépése a „klerikális reakció" ellen. In: Ólmosi Zoltán – Szabó Csaba (szerk.): *Amikor „fellazult tételben fogalmazódott meg a világ". Magyarország a hatvanas években.* Budapest, L'Harmattan – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2013. 84–109.

Soós (2017) = Soós Viktor Attila: Ifjúsági vezetők „begyűjtése" (1961). A „Fekete Hollók"-ügy. In: Tabajdi Gábor (szerk.): *„Illegális ifjúsági munka" Cserkészközösségek a diktatúrában.* Budapest, Magyar Cserkészszövetség, 2017. 132–137.

Soós (2018) = Soós Viktor Attila: Új ember egy új lap élén. Pénzes Balduin életútja és főszerkesztői tevékenysége. In: Dénesi Tamás – Boros Zoltán (szerk.): *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején II.* Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, 2018. 121–143.

Soós (2020) = Soós Viktor Attila: „Ék" fedőnevű konspirált lakás a hírszerzés szolgálatában. *Korall,* 2020/79. 87–111.

Szabó – Soós (2006) = Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: *„Világosság" – Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen.* Budapest, Új Ember, 2006.

Szabó (2007) = Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927) Budapest, Szent István Társulat, 2007.

Szeghalmi (2000) = Szeghalmi Elemér: *Keresztény küzdelmek és megtorpanások 1945–1956.* Budapest, Új Ember, 2000.

Sz. Nagy (2015) = Sz. Nagy Gábor: Az Új Ember megszüntetésére tett lépések 1945 végén. In: Klestenitz Tibor – Sz. Nagy Gábor (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2014.* Budapest, MTA BTK, 2015. 261–274.

Sz. Nagy (2017) = Sz. Nagy Gábor: „A politika nem a mi feladatunk". A Szív politikai állásfoglalásai a koalíciós időszakban. *Egyháztörténeti Szemle,* 2017/1. 100–113.

Takács (2012) = Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág – Politikatörténeti Intézet, 2012.

Wirthné Diera (2015) = Wirthné, Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban: az 1961-es „Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése.* Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2015.

Wirthné Diera (2021) = Wirthné, Diera Bernadett: Katolikus ifjúsági közösségek 1956 előtt és után. *Századvég,* 2021/4. 57–77.

Wirthné Diera (2022a) = Wirthné Diera Bernadett: A Magyar Katolikus Egyház tagjai ellen folytatott perek 1956 után – különös tekintettel a „fekete hollók"-ügyre. In: Bors-Bulbuk Zsuzsanna – Soós Viktor Attila (szerk.): *Bíbor színnel jelzett vértanúság. Tanulmányok Mindszenty József bíboros, hercegprímás életéről és a magyar egyházügy 1945–1989 közötti helyzetéről.* Zalaegerszeg, Mindszentyneum, 2022. 367–387.

Wirthné Diera (2022b) = Wirthné Diera Bernadett: Egyházi hálózatok versus állambiztonsági hálózatok katolikus kisközösségek a hatvanas évek első felében. In: Borvendég Zsuzsanna (szerk.): *Hamis gulyás: Új megközelítések a szocialista Magyarország gazdaság- és társadalomtörténetéhez.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2022. 57–82.

Születéstörténet

*A **Szabad Nép** metamorfózisa, a **Népszabadság** létrejötte, vagyis a „világ proletárjaiból” a „globális középosztályig” tartó út kezdete*

Máthé Áron*

Lázad a középosztály? – teszi fel a kérdést „Gépromboló középosztály” címmel írott esszéjében Friss Róbert a *Népszabadság* egyik 2013. augusztusi számában. Friss szerint Francis Fukuyama a *The Wall Street Journal*ben, Slavoj Žižek pedig a *London Review of Books*ban azt írja: „a tiltakozások új hullámát Törökországtól Brazíliáig az új globális középosztály indította el.”

> „Nemcsak materiális jólétet, hanem aktív politikai részvételt is akarnak, nem elégszenek meg a mandarinstátusszal. Ha ez így lenne, az maga volna a Nyugat erős, öntudatos, majdnem azt mondtuk, osztályharcos középosztálya. Amely meghasonlottan ugyan éppen kapitalizmusellenes jelszavakkal, de voltaképp egy élhetőbb kapitalizmusért, pontosabban a nyugati jóléti államok szociális rendszerének »helyreállításáért« vonul utcára. (…) Tényleg egy »új, globális, forradalmi középosztály« születésének vagyunk tanúi? (…) Talán korai még a globális középosztály meglétéről beszélni. (…) Indulatait és tudatosságát tekintve pedig mintha ez a »forradalmi globális közép« – sántító hasonlattal – még csak a hajdani proletárok géprombolásánál tartana.”

Hozzáteszi: az Orbán-kormány a hatalmát kiszolgáló mandarinréteget hazudja középosztálynak a piaccal szemben. Bezzeg például Kínában, ahol a bölcs vezetők éppen ellenkezőleg a piac hatalmát igyekeznek erősíteni.[1]

Úgy tűnik, hogy Friss ebben az írásában mintha azon a véleményen lenne, hogy „globális középosztály” hajtja végre azt a forradalmat, amit negyedszázaddal azelőtt még a „világ proletárjaitól” reméltek. A „globális középosztály” kifejezés persze nem ebben az írásban bukkant fel először. Tulajdonképpen az ezt leíró társadalomtudományi gondolat „nyugati termék” – mint ahogyan egykor a „nemzetközi proletariátus” fogalma is azt volt.

Milyen metamorfózison ment keresztül az a lap, amely a világ proletárjaitól néhány évtized alatt, maga mögött hagyva a klasszikus kommunizmust, eljutott a globális középosztályig?

A *Népszabadság* fejléce ebből a szempontból tanulságos. 1989. október 7-ig a Magyar Szocialista Munkáspárt központi napilapjaként, ezután öt évig „szocialista napilapként” definiálta magát, majd ezt az alcímet 1994-től az „országos napilap” megjelölés váltotta.

* A Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnökhelyettese. E-mail: aron.mathe@neb.hu

1 Friss Róbert: Gépromboló középosztály. *Népszabadság*, 2013. augusztus 17. Hétvégi melléklet, 1., illetve 9.

Az MSZMP központi lapja, a *Népszabadság* hosszú évtizedekig a legfontosabb magyarországi pártlapnak számított. A korabeli tréfa kiválóan szemlélteti megkerülhetetlenségét: „Mi erről a véleményed, elvtárs?" „Nem tudom, még nem olvastam a Népszabadságot". A *Szabad Nép*et meghatározó primitív szellemiség és szélsőséges uszítás ugyan az idő múltával egyre ritkábban jellemezte a *Népszabadság*ot, ugyanakkor egy-egy leleplező cikkel vagy maró kritikával emberi sorsokat és életműveket tudott tönkre tenni.

1. A megalapítástól a szovjet bevonulásig

Kádár János 1956. november 1-jén jelentette be rádión, hogy a kommunisták új pártjaként a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) helyett megalakul a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP). Az új párt rögtön szükségét érezte a legsötétebb diktatúra szócsöve, a *Szabad Nép* felváltásának, legalábbis ami az elnevezést illeti. Gyakorlatilag egy trükkel, megfordítva a szóösszetételt, a szakítást és a folytonosságot egyaránt jelképező *Népszabadság* címet adták a november 2-ától megjelenő napilapnak. Az új cím kitalálásakor Táncsicsra hivatkoztak, mint a „népszabadság hősére".[2] A forradalom leverése után az elsők között kivégzett Dudás József biztosította a megjelenés nyomdai feltételeit, és ő volt az is, aki éjszakánként gépkocsit adott vezetővel (és fegyveres őrrel), hogy hazaszállítsa a *Népszabadság* munkatársait.[3]

Az első szám címlapjára Kádár „népünk dicsőséges felkelését" üdvözlő, az MSZMP megalakulását bejelentő és Nagy Imre Magyarország semlegességét kinyilvánító rádióbeszéde került. A legelső időkben a lap – ha nem is azonosult a forradalom célkitűzéseivel, de – semlegesebb hangot ütött meg. A november 2-a és 4-e közötti számokban megjelent írások többsége szerző feltüntetése nélkül került az olvasók elé. Az impresszum alapján a felelős szerkesztő ekkor az a Haraszti Sándor volt, aki egyebek mellett közreműködött az MSZMP programnyilatkozatának megfogalmazásában (majd később Nagy Imrével menekült a jugoszláv nagykövetségre és két évre börtönbe is került).

A szerkesztő kilétét ezután viszont sűrű homály fedi, hiszen annyit közöltek mindösszesze, hogy „szerkeszti: a szerkesztő bizottság." Papp István szerint ugyan dokumentált jegyzőkönyv nem áll rendelkezésünkre róla, de okkal feltételezhetjük, hogy Fehér Lajos már ekkor megkapta a főszerkesztő-helyettesi pozíciót, vagyis a gyakorlatban ő felelt a lap tartalmáért.[4]

Fehér megpróbálta rábeszélni egykori szabadnépes kollégáit (pl. Fekete Sándort, Gimes Miklóst, Kende Pétert, Kornai Jánost és másokat), hogy csatlakozzanak az új pártlaphoz, ők azonban a felkérésre – Fekete Sándor kivételével – mind nemet mondtak.[5] Kádár – akivel a '40-es évekből az illegális munkából és az ellenállásból is jól ismerték egymást – fontos szerepet szánt Fehérnek, hiszen a *Népszabadság* irányítása egyértelműen kiemelt pártfeladatnak számított. Az újdonsült pártvezető úgy indokolta Fehér megbízatását, hogy ebben a helyzetben az új elvárásokat támogató főszerkesztőre van szükség. Kinevezésével együtt járt az is, hogy tagja lett az Ideiglenes Központi Bizottságnak.[6]

---

2 Lásd pl.: Bölöni (1946)

3 Rab László: „Dudás a Népszabadság három számának megjelenését biztosította". *Népszabadság*, 2006. november 4., 4. Dudás Józsefről bővebben lásd: Drucza–Szekér (2016): 15–25.

4 Papp (2017): 167.

5 Uo.

6 Uo.

Az agrárproletár családból származó, ambiciózus Fehér Lajos egyetemei évei alatt, 1937–38 környékén ismerkedett meg a kommunista eszmékkel. Középiskolai tanári oklevele kézbevétele után szűk két évig a Nemzeti Parasztpárt orgánumaként megjelenő *Szabad Szó* című hetilapnál dolgozott újságírójaként, de részt vett a debreceni *Tiszántúl* című napilap szerkesztésében is. 1943 nyarán rövid ideig a Kisgazdapárt lapjánál, a *Kis Újság*nál dolgozott. 1942-től tevékenykedett az illegális kommunista pártban, a Györffy-kollégisták között agitált, amiért a politikai rendőrség le is tartóztatta, majd elengedte. 1943 szeptemberétől a kommunisták falusi csoportjának tagjaként röplapokat készített és terjesztett. 1944 nyarán jött el az ő ideje, amikor is Pálffy György, a kommunista párt katonai bizottsága vezetőjének kapcsolattartója lett. Az általa irányított fegyveres csoportok különböző – leggyakrabban robbantásos – akciókat hajtottak végre. Fehér az ÁVO alapítóatyái- és anyái közé tartozott, ő is jelen volt a Tisza Kálmán téren, amikor pártutasításra létrehozták a politikai rendőrséget, melynek 1945 januárjában helyettes vezetőjévé nevezték ki, és rendőr alezredesi rendfokozatot kapott. Nem érezvén túl jól magát a közegben, többször kérelmezte áthelyezését. Végül 1946 őszén – a kommunista terminológiával élve agrárszakembernek számító Fehér – a Nagy Imre szerkesztette *Szabad Föld*höz került, melynek feladata a falusi lakosság megszólítása volt. 1947 tavaszától az újság felelős szerkesztője lett. Nem véletlen, hogy amikor Nagy Imre 1953 júliusában kormányra került, ő határozottan kiállt az új miniszterelnök agrárpolitikai programja mellett. Az MDP III. kongresszusán póttagként bekerült a Központi Vezetőség (KV) soraiba, 1954 júliusában pedig a párt központi napilapja, a *Szabad Nép* hat fős szerkesztőbizottságának tagja és agrárrovatának vezetője lett. Nagy Imre bukása után neki is mennie kellett a laptól és a fővárosból is. Fájdalomdíj gyanánt 1955 májusában a Balaton–Nagybereki Állami Gazdaság igazgatójává nevezték ki. A forradalom kirobbanásának hírére 1956. október 23-án vidéki „száműzetéséből" visszatért Budapestre, s még aznap éjjel beválasztották a KV Katonai Bizottságába, amelyet a felkelés leverésének irányítására hoztak létre, részt vett a katonai diktatúra tervének kidolgozásában. Október 31-én jelen volt az MSZMP megalakításánál. A rövid életrajzból is kitűnik, hogy Fehér Lajos megbízható elvtársnak számított, aki ráadásul értett az újságíráshoz is.[7]

2. A kétfrontos harc „baloldala"

A november 4-i lapszámok elkészültek, de már nem tudták őket kiszállítani a szovjet támadás miatt. Miután Kádár és társai november 7-én megérkeztek Budapestre Szolnokról egy szovjet páncéloskonvoj utasaiként, másnap újra is indult a *Népszabadság*, felvállalva az előző számokat is, a negyedik számmal.[8] Ez végső soron beleilleszkedett a Kádár-féle „Forradalmi Munkás-Paraszt kormány" azon törekvéseibe, hogy „eladhatóbbá" tegyék a diktatúra restaurációját. Ez megmutatkozott abban, hogy november folyamán még látszat-tárgyalásokat folytattak a munkástanácsokkal, továbbá a retorikában, s abban is, hogy például a karhatalmista csoportok tagjai egy ideig Bocskai-sapkát viseltek. A *Népszabadság* szintén fontos

7 Bővebben lásd a Nemzeti Emlékezet Bizottsága holnapjának szócikkét, https://neb.hu/hu/feher-lajos

8 Egyedüliként megtörve ezzel az Újságíró Szövetség által egy nappal korábban hirdetett sztrájkot, amely különben leginkább egy demonstratív gesztus volt, ugyanis a szovjetek nem engedték, hogy megjelenjenek az újságok.

szerepet töltött be ebben a megtévesztő kampányban. A november 8-i lapszám első oldalán közölték az MSZMP IKB (Ideiglenes Központi Bizottság) felhívását „Magyar kommunisták! Magyar Dolgozók Pártjának tagjai! Elvtársak!" címmel, s ebben megmagyarázták a kommunista párt új nevét: „Hogy a múlt hibáival való határozott szakítást ily módon is világossá tegyük, határoztuk el, hogy a párt nevét megváltoztatjuk: a Magyar Szocialista Munkáspárt nevet vesszük fel." A következő, november 10-i számban az „Induljon meg az élet" című vezércikkben még ezt is közölték: „Pártunk és kormányunk azt is félreérthetetlenül leszögezi, hogy szentnek tartja és megvédelmezi mindazokat a vívmányokat, amelyeket az október 23-án megindult nagy nemzeti demokratikus mozgalom kiharcolt."

Közben a kádári propaganda egyik fő hivatkozási alapja, a „kétfrontos harc", vagyis a régi, a kommunista diktatúrát változtatva megőrző, kádári politikát elutasító Rákosi-féle káderek és az „ellenforradalmárok" ellen vívott küzdelem „baloldala" megjelent a sajtó vonatkozásában is. Két vérbeli keményvonalas kommunista, Andics Erzsébet és Berei Andor, akik a szovjet csapatokkal érkeztek Szolnokra, nem hallva meg az „idők szavát", november 6-án a régi pártlapot, a *Szabad Nép*et indította újra. Néhány napig szovjet teherautókon hozták fel Budapestre, és úgy terjesztették. Volt-e oka Kádárnak a félelemre az új *Szabad Néppel* kapcsolatban?

November 6-án jelent meg az újraindított *Szabad Nép* „első" száma – t.i. a szovjet intervenció utáni első száma, amelynek mindössze két oldala közül az elsőt lényegében Kádár Jánosék különböző felhívásai töltötték ki. A második oldalon pedig többek között beszélgetést is közöltek Kádárral.[9] A november 11-ig megjelent hat szám hangvételét tekintve nem különbözött a párhuzamosan megjelenő *Népszabadság*tól. Kis szójátékkal élve, az utolsó számban tükröződött a munkástanácsokat övező tanácstalanság:

> „Jóformán spontán, minden szervezés és intézkedés nélkül alakultak meg az elmúlt két hétben munkástanácsaink. A nagy lelkesedés és frissesség, ami a választások során megnyilvánult, arra vall, hogy a munkások és értelmiségi dolgozók széles rétege részt kér a vállalatok, intézmények irányításából, többet, mint amiben — gazdaságpolitikánk hibái miatt — eddig része volt. Pártunk és kormányunk örömmel üdvözli ezeket a kezdeményezéseket, mert valóban helyes lépés a munkásdemokrácia megvalósítása, az Üzemek autonómiájának megteremtése felé. Lehetővé teszi a gyár egész kollektívájának aktív részvételét sorsa irányításában, az ipari termelés tartalékainak feltárásában és kihasználásában. Olyan hatalmas előnye ez a helyes gazdálkodásnak, amit nem nélkülözhet a gazdasági élet mechanizmusa, a legjobban felépített üzemi szervezet sem. Éppen ezért pártunk nemcsak helyesli a munkástanácsok életrehívását, hanem üzemi alapszervein keresztül jelentős segítséget kíván adni részükre."[10]

Természetesen siettek hozzátenni, hogy a munkástanácsokban a „kommunistaellenes szédelgők" mindenféle demagóg javaslattal a hálójukba kerítették a dolgozókat!

A *Szabad Nép* azonban nem volt alkalmas arra, hogy az imázsváltáson dolgozó diktatúra szolgálatát ellássa. Elsősorban a neve miatt, másodsorban pedig azért, mert a lap hasábjain nem igazán bírálták a Rákosi-féle vezetés hibáit. Arról nem is beszélve, hogy a *Szabad*

---

9 Esti beszélgetés. *Szabad Nép,* 1956. november 6., 2.

10 Az üzemi munkástanácsokról. *Szabad Nép,* 1956. november 11., 3.

Nép fejlécén önhatalmúan a következő megjelölést használta: „A Magyar Szocialista Munkáspárt központi lapja". Így hamarosan kiderült, hogy az új vezetésnek sem a lapra, sem Andicsékra nincs már szüksége. Kádár számára azért is volt veszélyes a kezdeményezés, hiszen egy ideig a régi, keményvonalas gárda rá nézve is adatokat gyűjtött, hogy legyen a kezükben valami, ha esetleg nem seperne jól az új seprű.[11] Ráadásul Hruscsovnak fél szemmel figyelnie kellett a Molotov vezette ortodox Sztálin-hívőkre, s ebből kifolyólag Moszkvában egy másik magyar kommunistákból álló csapat is készenlétben állt, hogy ha kell, Kádár helyett folytassa a rendteremtést.[12]

November 11-én a *Népszabadság* éles támadást intézett a *Szabad Nép* ellen, majd a két sztálinista „ultrát" visszavitték a Szovjetunióba. Már a név nélkül megjelenő vezércikkben is a következő volt olvasható: „félreérthetetlenül és világosan le kell szögezni: nem leszünk a rákosista restaurátorok pártja, nem kívánjuk sorainkban látni azokat, akiket súlyos felelősség terhel az elmúlt esztendők bűneiért és vétkeiért".[13] Néhány oldallal beljebb pedig még konkrétabb volt az elhatárolódás a korábbi pártlaptól.

> „Az utcákon néhány napja újra látható a *Szabad Nép* elnevezésű lap, amely az MSZMP központi lapjának titulálja magát. Úgy látszik, vannak emberek, akiknek az utóbbi napok tragikus eseményei alatt bedugult a fülük, vagy elhomályosodott a látásuk. Az egész ország tudja – ezt adta tudtul az MSZMP alapító nyilatkozata is –, hogy az új párt központi lapja a *Népszabadság*. S ez az új név nem formai kérdés, nagyon is lényeges mozzanat. A *Szabad Nép* néhány évi hősies illegális, és néhány éves eredményes legális harc után dicstelen útra tévedt, a Rákosi–Gerő-féle klikknek lett a szócsöve. S ha a szerkesztőségben voltak is becsületes, tiszta szándékú elvtársak, akik néha-néha nyíltan felléptek vagy kijátszották a szektás restaurátorok éberségét, a lap lényegében elvesztette hitelét, az olvasók végérvényesen megvonták tőle bizalmukat. Nem véletlen, hogy a tüntető fiatalok is követelték: szűnjék meg a *Szabad Nép*. Az MSZMP elvetette a *Szabad Nép*et, mert elvetette és elveti mindazt, ami rossz, bűnös volt a Rákosi–Gerő-féle politikában."[14]

Ezzel a *Szabad Nép–Népszabadság* metamorfózis mögötti politikai szándék is világossá vált, s Kádárék helyzetének – a szovjet galaxison belüli – stabilizálódásával a *Népszabadság* is „előlépett". A *Népszabadságot* ugyanis eleinte csak az MSZMP *budapesti* lapjaként, majd a november 11-i KB ülést követően már az MSZMP központi lapjaként adták ki.

---

11 Máthé (2014): 67–68.

12 Lásd Reczek–Máthé–Jankowiak–Kościański (2021): 338.

13 Új úton. *Népszabadság,* 1956. november 11., 1.

14 Amiből nem kérünk. *Népszabadság,* 1956. november 11., 3.

3. „Útkeresés”

Az újraindult *Népszabadság* első pár számában többnyire csak közlemények, rádióbeszédek jelentek meg, a november 12-i számot például teljes egészében Kádár János beszéde töltötte ki.[15] Ekkor a hangvétel is meglehetősen visszafogott volt, mintha még nem kristályosodott volna ki, hogy pontosan mit is kellene képviselnie az új pártlapnak. Mint arra már utaltunk, ekkor még a kádári vezetésnek is sok kétértelmű megnyilvánulása volt, hiszen a letartóztatások, a statáriális eljárások és kivégzések, a fizikai bántalmazások mellett a megengedő, kiegyezésre törekvő gesztusok is megjelentek. Gyakoriak a biztatónak szánt, a közállapotok javulását hangsúlyozó, a nyugalomra ösztönző írások, és persze idővel megjelentek a felszólító, akár a retorziót is kilátásba helyező tartalmak is. A kimondottan politikainak mondható cikkek a forradalom kitörése óta eltelt időszak értékelésével foglalkoztak. Ami megfigyelhető, az a fegyveres ellenállás rendkívül élesen való elítélése és a munkás-paraszt kormány forradalmiságának hangsúlyozása.[16]

November18-án:

> „A magyar nép vére nem folyt hiába. Más az ellenforradalom és ismét más a függetlenség kérdése. A kormányunk által segítségül hívott szovjet csapatok csupán azokat zúzták szét, akik a fehérterror uralmát akarták meghonosítani hazánkban, és meg akarták semmisíteni a munkáshatalmat. Csak ezt és semmi többet! (...) Nemzeti függetlenségünk a forradalom fő követelése volt. S nincs olyan becsületes ember Magyarországon, aki ne lenne hajlandó utolsó csepp véréig küzdeni a független Magyarországért. Ezt akarja a forradalmi munkás-paraszt kormány is.”[17]

Ugyanakkor az első, valóban kemény hangvételű írás csak a november 21-i számban jelent meg. Ebben már előkerült az örökös hivatkozási pont, a Köztársasági téri pártház ostroma is.

> „[A] Köztársaság téri fák árnyékában ásítozó gödrök még ma is szörnyű napokról beszélnek. Azokról a napokról, amikor a nemzeti kormány által elrendelt tűzszünetet felrúgva, fegyveres fehérterroristák és fékevesztett felkelők tulajdonképpen a munkásmozgalom hű fiai ellen rendeztek kegyetlen vérfürdőt.”[18]

Ezért aztán nem is meglepő, hogy az emberek gyakran megvették, majd összetépték vagy felgyújtották a *Népszabadság* nyomtatott példányait. Déry Tibor írja például a következőt: „Az emberek ötpéldányonként megveszik a Népszabadságot, kitépik az utolsó oldalt, ahol a melbourne-i olimpia hírei vannak, majd a többit elégetik. A rendőr csak nézi és elfordul.”[19]

---

15 Nem azért vagyunk felelős poszton ilyen nehéz időkben, hogy szépeket mondjunk, hanem azért, hogy igazat mondjunk és a nép érdekében cselekedjünk. Kádár János elvtárs, a forradalmi munkás-paraszt kormány miniszterelnökének beszéde. *Népszabadság,* 1956. november 12., 1–2.

16 Pl. Néhány elvitathatatlan tény. *Népszabadság,* 1956. november 17., 2.; Tettek és követelések. *Népszabadság,* 1956. november 18., 3.

17 A független Magyarországért. *Népszabadság,* 1956. november 18., 1.

18 Mi történt a Köztársaság téren. *Népszabadság,* 1956. november 21., 4.

19 Idézi Standeisky (1996): 166.

Vélhetően ez Budapesten egy elég elterjedt látvány lehetett, Balás-Piri László is hasonló jelenetet idézett fel 1956 decemberéből a Móricz Zsigmond körtérről. Úgy tűnt, hogy a *Népszabadság* folytatja elődje, a *Szabad Nép* pályafutását, amelynek példányait 1956. október 23-án használták fáklyaként a tüntetők a Kossuth téren.

4. A „szovjetellenes" cikk és Fehér felmentése

Mindazonáltal a lappal nem az volt az új vezetés legfőbb baja, hogy nem örvendett túlzottan nagy népszerűségnek, hanem az, hogy a szovjeteket enyhén bíráló cikket akart megjelentetni. Tito november 11-i beszédében üdvözölte a magyar forradalom eltiprását, kiállt a Kádár-kormány mellett, segítséget ajánlott fel neki, ezzel párhuzamosan viszont bírálta a szovjet politikát. Ez összhangban állt Tito saját kétfrontos harcával, ami egyrészt a szocializmus mindenáron való fenntartását, másrészt a szuverenitásnak akár a szovjetekkel szembeni megőrzését is jelentette. Erre válaszul a *Pravda* igencsak keményen beleszállt a jugoszláv diktátorba. A *Népszabadság* lehozta Tito pulai beszédét és a *Pravda* bírálatát is, majd újságírói, élükön Fehér Lajossal, szerkesztőségi állásfoglalást kívántak közzétenni, amiben elhatárolódnak a szovjet pártlaptól (mindez nem állt volna távol az akkori kádári irányvonaltól). Az „Amivel nem értünk egyet" címet viselő írást le is adták a nyomdába, ám annak levonata eljutott Kádárhoz, aki gyorsan el is szabotálta a közlést – nem engedhette meg, hogy a szovjeteket akár csak egy kicsit is bíráló írás jelenjen meg ország első számú lapjában. Határozottan nekiment ezért a szerkesztőségnek, az ügyet az Ideiglenes Intézőbizottság elé vitte, annak november 21-i ülésén kifejtette:

> „[A] magyar munkások hatalmát szovjet proletárok vérén tartjuk fenn. De most, ilyen helyzetben a Szovjetuniót kioktatni árulást jelent, szovjetellenességet jelent. 8 ember képes volt foglalkozni azzal, hogy a Pravdának milyen válaszcikket írjunk, de azzal, hogy az egész világnak meg tudjuk mutatni az ellenforradalom gaztetteit, hetek óta nem tudunk előrejutni. A Pravda-cikk: most arról van szó, hogy mi bíráljuk a Szovjetuniót? Igaz, hogy a Pravda-cikk nem szentírás, de a Tito-beszéd sem szentírás. Megmondtam a jugoszláv elvtársaknak, hogy ilyen kurzus Magyarországon nem lesz, hogy a Szovjetunió belügyeibe avatkozzunk. (...) A Tito-beszéd magyar vonatkozású dolgait – ami sokat segít – elsikkasztják. Pedig erre újból és újból, ha ismétlés is, vissza kell térni. De a Szovjetunióra vonatkozó részét kommentálják (...) világos, hogy most nem a Pravdát kell kioktatni."[20]

Ennek hatására Fehér finomított az álláspontón, elküldte a kiszedett változatot Kádárnak, aki aznap estére magához hívatta a főszerkesztőt és helyetteseit. Dühében hozzájuk hajította az összegyűrt kefelevonatot és egyebek mellett azt vágta a fejükhöz, hogy „ha maguk nem fogják csinálni, akkor majd napszámosokkal indítjuk az újságot".[21] Értelemszerűen a „szovjet-

[20] MNL OL MKS 288. f. 5/3. ő. e. Idézi: Sipos (1992): 133.
[21] Vásárhelyi (1995): 469.

ellenes" cikk sosem jelent meg. Erre a *Népszabadság* szerkesztősége kommunista szempontból „ingadozó álláspontra csúszott át" és november 24-én sztrájkba kezdett. Kádár azonban gyors és hatásos intézkedés-sorozatot foganatosított. Leváltották a főszerkesztőt, Fehér Lajost, akinek a helyére Friss István került.[22] Az újságírókat emellett egyenként vizsgálták ki. Az újságot a régi, kitartó elvtárs, Münnich Ferenc mint a Fegyveres Erők Minisztere, és a szovjet biztonsági szervek régi munkatársa alá rendelték. Természetesen megjelentek gyorsan az önkritikák és a fogadkozások. Ez arra mindenképpen jó volt, hogy a szerkesztőségből ne távolítsanak el és a pártból se zárjanak ki senkit.

Az új főszerkesztő, Friss István fiatalon, 1922-ben lépett be a német kommunista pártba. 1925-ben tért haza, majd rögtön bekapcsolódott az illegális kommunisták tevékenységébe, 1926-ban a párt fedőszervének számító Magyarországi Szocialista Munkáspárt választási kampányát irányította. 1928-ban a *Kommunista* című lap szerkesztése és terjesztése miatt letartóztatták és négy év börtönbüntetésre ítélték. 1933-as szabadulása után a Szovjetunióba emigrált, s elvégezte a moszkvai nemzetközi Lenin iskolát. Egy nyugat-európai kitérő után 1941-től került vissza a Szovjetunióba. A Komintern munkatársa lett, cikkei jelentek meg az *Új Hang*ban, a magyar kommunisták kulturális és irodalmi folyóiratában, majd 1941. szeptember végétől a moszkvai Kossuth rádió szerkesztőségében dolgozott. 1945-ben immár Budapesten az MKP minisztériumi törvényelőkészítő irodájának vezetője lett, később pedig az MDP gazdaságpolitikával foglalkozó osztályait vezette. Tagja volt a központi vezetőségnek.

Harsányan ellenezte a Nagy Imre-féle új gazdaságpolitikát, s mivel Gerő Ernő közeli szövetségesének számított, 1954 októberében felmentették a KV Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztályának vezetése alól, s kinevezték a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete igazgatójává. 1955. májustól 1956. márciusig az MDP ideológiai és kulturális folyóirata, a *Társadalmi Szemle* főszerkesztője volt. A forradalom alatt a Szovjetunióba menekült. 1956. november 5-én Ungvárról érkezett Szolnokra, bekerült az új állampártként kiépülő MSZMP első, 21 fős Ideiglenes Központi Bizottságába, s élete végéig tagja maradt a testületnek.[23] Friss kinevezésében szilárd párthűsége és tapasztaltsága mellett kétségkívül nagy szerepet játszott Nagy Imre-ellenessége is.

Ami pedig az 1956-os restaurációt illeti, a *Népszabadság* után a teljes Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) megrostálására is sor került, majd megrendezték az írópereket is.

---

22 Kádár ezt a Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt első titkárának kívánságára összehívott központi bizottsági ülésen jelentette be. Az ominózus ülésen azt is indítványozta, hogy az új vezetés „szedje össze" azokat a szóba jöhető elvtársakat, akik már dolgoztak rádiónál, újságnál, vagyis jártasak a szerkesztési munkában, „és ha még esetleg alacsonyabb színvonalú is lesz a lap, de biztosítani lehet, hogy a szerkesztőségekben az Intéző Bizottság, illetve a kormány vonalát képviseljék". Lehetőséget kívánt adni a „tévelygőknek" is: „Ugyanakkor mondjuk meg a szerkesztőségekből most kikerülő elvtársaknak, hogy ha meggondolják magukat, megváltozik álláspontjuk és készek arra, hogy a kormány, a párt vonalával kapcsolatos politikát folytassanak, visszajöhetnek és újra dolgozhatnak." Megjegyezte: „A szerkesztőség magatartását, amitől elhatárolom Fehér elvtárs tevékenységét, egyszerűen csak árulásnak tudom minősíteni." Idézi: Sipos (1992): 137.

23 Bővebben lásd a Nemzeti Emlékezet Bizottsága holnapjának szócikkét, https://neb.hu/hu/friss-istvan

5. Szovjet jelentés a sajtóviszonyokról

A november 16-án Budapestre érkezett Georgij Malenkov, Mihail Szuszlov és Averkij Arisztov, valamennyien a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének tagjai. A szovjet vezetők utazásának célja természetesen az volt, hogy támogassák Kádárékat az „ellenforradalommal" szembeni kemény fellépést illetően.[24] A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) Központi Bizottságához K-vonalon továbbított jelentésükben a következőket írták a magyarországi sajtóhelyzetről:

> „Beszélgettünk Kádár elvtárssal arról a teljesen halaszthatatlan szükségszerűségről, hogy határozottan rendet kell tenni a sajtó és a rádió vonalán, meg kell akadályozni Fehér Lajos provokációs tevékenységét, arról, hogy rendkívül fontos a vezetés szilárdságának megvalósítása, hogy nem szabad megengedni, hogy a vezetésre az ingadozók, még inkább az olyan személyek hassanak, mint Fehér Lajos, akik viselkedését és sajtóbeli tevékenységét árulásként kell értékelni. Kádár elvtárs egyetértett ezzel, és a maga részéről teljes mértékben kiállt e mellett az irányvonal mellett. Ma Kádár elvtárs összegyűjtötte a KB-tagokat, s ezzel kapcsolatban éles hangú bejelentést tett."[25]

A Kremlből pedig Hruscsov élesen bírálta Malenkovot: miért engedi, hogy a magyar újságok forradalomról írjanak.[26] Hruscsovnak igaza volt, valóban voltak a *Népszabadság*ban is olyan írások, melyekben forradalomként hivatkoztak még az eseményre. Idővel persze ez kikopott.

A jelentéstevők kiemelték azt is, hogy a szerkesztőség által előkészített, a *Pravda* cikke ellen irányuló „jugoszlávbarát cikket" Kádár provokációként és a kormány elleni támadásként értékelte, az újság szerkesztőségének viselkedését pedig mint „árulást". „Kijelentette, hogy a rádiónak és a többi információs szerveknek a párt akarata és utasításai szerint kell írniuk, s amennyiben a dolog másként történik, velük szemben a proletárdiktatúra módszereit kell alkalmaznunk" – tették hozzá Malenkovék. Beszámoltak Fehér Lajos felmentéséről és a szerkesztőség „káros munkatársaktól" való megtisztításáról is, valamint tolmácsolták Kádár véleményét, miszerint „szét kellett zavarni a régi szerkesztőséget". Friss Istvánról kijelentették, hogy mind Kádár, mind a román elvtársak jó viszonyban vannak vele. Az új főszerkesztő – így a szerzők – „még a Kominternben végzett munkájáról ismert és véleményük szerint teljesen megbízható kommunista, jelenleg KB-tag."[27]

Azt is jelentették Moszkvának, hogy Nagy Imre és társai Magyarországról történő eltávolítása

> „pozitív hatást gyakorol Kádár elvtárs és az intézőbizottság többi tagjainak hangulatára", és „valamennyien határozottabbakká váltak a jugoszlávbarát elemekkel kapcsolatban, szilárdabbak az ingadozó munkatársak elleni harcban, akik akadályozzák a párt konszolidálódásának ügyét, a KB és a kormány megerősödését".[28]

---

24 Földes (2018): 103.

25 Malenkov, Szuszlov és Arisztov jelentése az SZKP KB-nak, 1956. november 24. In: Szakolczai (2006): 338–339.

26 Földes (2018): 103.

27 Uo.

28 Uo.

6. „A *Népszabadság* rögtön a puskák után jön” – új irányelvek a sajtóban

Fontos kitérnünk arra, hogy a párt milyen alapvetéseket fogalmazott meg a sajtó működésével, és különösen a *Népszabadság* szerepével kapcsolatban. Az már a fentiekből is kitűnik, hogy az új vezetés a kezdetektől nagy fontosságot tulajdonított a párt hivatalos álláspontját közlő központi orgánumnak, ami megmutatkozott egyebek mellett abban is, hogy mennyire fontosnak látták a „rendezett viszonyok” kialakítását a lapnál, s hogy már november 8-án újraindították azt. „Nyíltan kell a párt álláspontját hirdetni (…) Nem volt Magyarországon október 23-án forradalom. Nekünk most minden erőt erre a magyarázatra kell fordítani” – szögezte le 1956. november 21-én Kádár az Ideiglenes Intézőbizottság ülésén.[29] Pár hónappal később pedig arra figyelmeztette elvtársait, hogy „a *Népszabadság* rögtön a puskák után jön”, vagyis megkerülhetetlen a rendszer legitimációjának biztosítása szempontjából.[30]

Ehhez ugyanakkor mindenképp szakítani kellett a *Szabad Nép Pravdá*t másoló, széles körben viszolygást keltő szellemiségével. Az új irányelvekről Kádár így nyilatkozott az 1957. szeptember 7-i titkársági ülésen: „Kizárólagos pártirányítás a sajtó napi ügyeiben eddig negatívumot adott (…) Kisebb íráskészséggel rendelkező ember utasított nagyobb íráskészségű és a kérdéshez jobban értő embert is, éppen ebből jöttek ki a túlteljesítések.” Szükség van tehát egy új rendszer kialakítására,

> „amibe beletartozik az általános irányítás, a figyelem felhívása, de feltétlen ő [az újságíró] mondja meg, hogy hogyan. Ha nem hajtják végre a kapott utasítást, akkor egy hónap múlva megmondhatjuk: látja mit csinált, magára volt bízva, hogy mit ír és hogyan oldja meg feladatát. Így tudjuk biztosítani, hogy felelős legyen a lapért. Persze, itt nem a sajtószabadság mellett akarok kardoskodni, de a pártirányításnak másutt kell érvényesülnie.”[31]

Nem sokkal később a sajtó irányításának és ellenőrzésének kérdését pedig így határozta meg:

> „Szóba került a sajtó irányításának kérdése (…) Itt van egy javaslatom (...) Állítsuk vissza a szerkesztőbizottságokat, főszerkesztők, felelős szerkesztők felelősségét, és ha már eddig kibírtuk, hogy nem valami jó cikkek fognak megjelenni, vagy nem jól írnak meg valamit, inkább éljünk az utólagos bírálat jogával és felelősségre vonással. Ennek tehát hatékonynak kell lennie. Mi fog itt történni? Észrevételezzük a cikket. Újra rosszul írnak? Újra szólunk. Vagy megjavul a lap, vagy nem lesz tartható és akkor leváltják a szerkesztőt, ha pedig nagyon csúnya dolgot csinál, büntető eljárást indítanak ellene, ha még csúnyábbat, börtönbe kerül.”[32]

---

29 Idézi Cseh–Kalmár–Pór (1999): 217.

30 Idézi Balogh (2017): 221.

31 Részletek Kádár Jánosnak az MSZMP KB Titkárságának 1957. szeptember 7-ei ülésén elhangzott hozzászólásából. Cseh–Kalmár–Pór (1999): 277.

32 Uo. 278.

Ebből lettek aztán a főszerkesztői értekezleteken minden alkalommal elhangzó „lapbírálatok", amikor az agitprop osztály és a Tájékoztatási Hivatal[33] munkatársai összegyűjtötték kifogásaikat.

A *Szabad Nép* az ötvenes években nagyon is világos igazodási pontot adott a többi orgánum részére, ami gyakorlatilag uniformizálta a magyar sajtó egészét. A központi pártlap szerepe a Kádár-rendszerben fokozatosan megváltozott, a sajtóirányítás igyekezett kerülni a teljes egyhangúságot. Kialakult az eligazításoknak egy olyan struktúrája, amelyben már nem kellett mindig az elsőszámú pártlapra figyelni.[34] A *Népszabadság*nak ugyanakkor kettős feladatot kellett ellátnia, vagyis egyszerre betölteni a pártlap és a néplap funkcióját. Ez a pártélet eseményeinek ismertetését, a párttagok érvekkel való ellátását és a pártszervezetek tevékenységéhez való segítségnyújtást jelentett egyfelől, másfelől pedig a széles tömegeknek a közélet kérdéseinek „megfelelő" értelmezéséhez szükséges információkkal való ellátását is. A néplapszerű profilt erősítette, hogy a *Népszabadság* a fővárosban szerkesztett lapok közül egyedüliként számottevő vidéki, falusi olvasótáborral bírt.[35]

Ami a konkrét számokat illeti, az 1961. augusztusi állapotokat véve alapul, az ország elsőszámú lapja mintegy 675 ezer eladott napi példánnyal toronymagasan vezette a rangsort (ez magasabb volt, mint a megyei napilapok együttes példányszáma). A második helyen, jócskán lemaradva, a szakszervezeti lap, a *Népszava* állt, a maga 208 ezres példányszámával. A *Magyar Nemzet*ből ekkor összesen 88 ezer darab fogyott naponta.[36] Nem túlzás azt mondani, hogy a *Népszabadság* példányszámának kiemelkedően dinamikus emelkedése a Kádár-féle diktatúra által kínált alku kényszerű elfogadásának fokmérője lehetett. A bővülés villámgyors volta miatt a megjelenő igényeket nem is lehetett teljes mértékben kielégíteni. Mindez a pártállami apparátus számára is örvendetes fejleménynek számított – ugyanakkor meglepő nem igazán lehetett, hiszen nagyon más központi, országos lap nem létezett. S ami volt, azt nem hagyták volna a központi pártlap fölé növekedni.

7. Kitekintés: a többi kommunista diktatúra központi sajtótermékei

Hasonló törésre, illetve újraindulásra mint amilyenre a *Szabad Nép–Népszabadság* esetében sor került, másutt nem volt példa. A példányszám miatt azonban érdekes kitekinteni a szovjetek által megszállt országok központi kommunista sajtótermékeinek sorsára. Lengyelországban a párt központi lapja, a *Trybuna Ludu* mindössze 240 ezer példányban jelent meg a hatvanas évek elején, ugyanis elsősorban vezetőknek és pártaktivistáknak készült. Később azonban növekedni kezdett a példányszáma, 1981 végére elérte az 1 milliót. Egészen távolról hasonlítható az 1956 utáni magyarországi helyzethez az a meghökkentő adat, hogy a hadiállapot idején, egészen a diktatúra bukásáig a lap kiadott példányszáma tovább nőtt és elérte az 1,9 milliót! Másfelől az is igaz, hogy az 1948-tól megjelenő *Trybuna Ludu* a *Népsza-*

33 A Tájékoztatási Hivatal történetének korai szakaszáról lásd: Csatári (2015): 44–61.; Csatári (2021): 24–40.; Csatári (2022): 72–81.; ill. Csatári (2023): 119–139.

34 A szovjet típusú médiairányításról lásd bővebben: Horváth (2013)

35 Takács (2012): 59.

36 MNL OL XIX-A-24-a 10. d. 1146/1961.

*badság*gal ellentétben már 1990-ben megszűnt. Annyiban azonban a *Népszabadság*hoz hasonlított, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt utolsó, XI. kongresszusán 1990. január 29-én váltás történt a lap életében. Igaz, itt nemcsak a fejlécében, hanem még új nevet is vett fel: *Trybuna Kongresowa* lett.[37]

A csehszlovák kommunista pártlap, a *Rudé právo* szintén magas, 1 milliós példányszámmal bírt. 1990 után néhány szerkesztő a szociáldemokratákhoz közel álló újságot indított egyszerűen csak *Právo* címmel – igaz, közben a *Rudé právo* története is folytatódott. Némileg más stratégiát követett a kelet-német kommunista állampárt. A *Neues Deutschland*, a kommunista párt központi bizottságának sajtóterméke 1,1 milliós példányban jelent meg, de az igazi néplap a *Berliner Zeitung* volt, amelynek példányszáma 6 millió volt![38] Igaz, 1990-re ez valamivel félmillió alá zuhant. A *Neues Deutschland* 1989 decemberétől a Partei des Demokratischen Sozialismus (PDS), majd annak utódja, a Die Linke lapjaként jelent meg.

8. A *Szabad Nép* örököse

A magyar történetírás sajátossága, hogy bő három évtizeddel a diktatúra bukása után is a lényeget érintő viták zajlanak a kommunista berendezkedés mibenlétéről. Ebben a vitában fogalmazta meg Földváryné Kiss Réka a következőket:

> „A kérdés tehát az, vajon a Rákosi- és a Kádár-korszak jellegében különbözött-e egymástól, avagy sokkal inkább a szovjet típusú rendszer bevezetésének, majd a megszilárdult rendszer üzemszerű működtetésének egymást követő fázisairól, az ezekhez igazított eltérő hatalomgyakorlási stílusokról beszélhetünk. (…) Miközben a rendszer kedvezőbb arcát mutatta, a jellege, a lényege maradhatott ugyanaz."[39]

A *Népszabadság* születéstörténete ebben a keretrendszerben értelmezhető. A MSZMP KB újságja végül a diktatúra folytonosságát szimbolizálva – és levetve az álarcot – 1958. február 1-jén, a magyar sajtó napján bejelentette: a *Szabad Nép* régi évfolyamszámozását folytatja, a III. évfolyam 26. száma után a XVI. évfolyam 27. száma következett. Az indoklás szerint a *Népszabadság* „örököse s egyben utóda a proletárhatalom megteremtéséért és erősítéséért vívott harc" fő letéteményesének, „az olvasók százezreinek és millióinak megbecsült és szeretett lapjának".[40] Vagyis a Rákosi-féle diktatúra egyik, a forradalom idején tűzbe dobott, gyűlölt szimbólumának.

---

37 Craig R. Whitney: Upheaval in the East; Like the Party, East Europe's Official Communist Press Is in Deep Trouble. *The New York Times,* 1990. február 12., 12.

38 Tomka (2020): 384.

39 Földváryné Kiss: (2022): 202.

40 A magyar sajtó napja. *Népszabadság,* 1958. február 1., 3.

Források és irodalom

Levéltári források

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) XIX-A-24-a 10. d. 1146/1961.

Online források

https://neb.hu/hu/friss-istvan
https://neb.hu/hu/feher-lajos

Periodikák

Népszabadság, Szabad Nép, The New York Times

Feldolgozások

Balogh (2017) = Balogh Magdolna: *Rabul ejtett értelmek*. Budapest, Balassi, 2017.
Bölöni (1946) = Bölöni György: *Hallja kend Táncsics*. Budapest, Szikra, 1946.

Csatári (2015) = Csatári Bence: A Tájékoztatási Hivatal sajtóirányító munkája a Magyar Rádió és Televízióban az ötvenes évek második felében. *Levéltári Szemle,* 2021/3. 44–61.
Csatári (2021) = Csatári Bence: A Tájékoztatási Hivatal lapengedélyezési eljárásai Gyáros László elnöksége alatt. *Polymatheia,* 2021/3–4. 24–40.
Csatári (2022) = Csatári Bence: A Tájékoztatási Hivatal szerepe a külpolitikai médiaügyekben 1960 és 1963 között. *Magyar Művészet,* 2022/6. 72–81.
Csatári (2023) = Csatári Bence: A Tájékoztatási Hivatal kapcsolata a kormányzattal 1958–1963 között. *Betekintő,* 2023/1. 119–139.
Cseh–Kalmár–Pór (1999) = Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitika és cenzúra 1956–1963*. Budapest, Osiris, 1999.

Drucza–Szekér (2016) = Drucza Attila – Szekér Nóra: Dudás József. A megtorlás első áldozata. *Rubicon,* 2016/10. 15–25.

Földes (2018) = Földes György: Kádár János és a nemzet (1956. november). In: uő: *Ívek és töréspontok. Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Budapest, Napvilág, 2018.
Földváryné Kiss Réka (2022) = Földváryné Kiss Réka: *Folytonosság és/vagy megszakítottság? Megjegyzések a kádári berendezkedés kérdéséhez*. In: Rainer M. János (szerk.): *A szovjet típusú rendszer időszakának vitatott kérdései*. Pécs, Kronosz, 2022.

Horváth (2013) = Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2013.

Máthé (2014) = Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere 1966–1967*. Budapest, Századvég, 2014.

Papp (2017) = Papp István: *Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe*. Budapest-Pécs, Kronosz, 2017.

Reczek–Máthé–Jankowiak–Kościański (2021) = Rafał Reczek – Máthé Áron – Stanisław Jankowiak – Rafał Kościański: *A szabadság városai. Poznań és Budapest 1956.* Poznań-Budapest, IPN – UAM – Lengyel Intézet, Budapest, 2021.

Sipos (1992) = Sipos Levente: A Népszabadság letiltott cikke 1956 novemberében. *Múltunk,* 1992/1. 131–144.

Standeisky (1996) = Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.

Szakolczai (2006) = Szakolczai Attila (szerk.): *1956*. Budapest, Osiris, 2006.

Takács (2012) = Takács Róbert: *Politikai újságírás a Kádár-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó – Politikatörténeti Intézet, 2012.

Tomka (2020) = Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris, 2020.

Vásárhelyi (1995) = Vásárhelyi Miklós: A Kádár-rendszer tájékoztatási politikája. A cenzúra visszaállítása 1956 után. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris, 1995.

A kulturális élet különböző területeire „igazolt” ávósok a Kádár-korszakban

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó*

1. Bevezető

1989 őszén a nyugat-magyarországi Körmenden író-olvasó találkozót szerveztek, ahol a Kádár-korszak népszerű íróját, Berkesi Andrást látták vendégül. Ez volt az első olyan nyilvános (nem hivatalos!) szembesítés, ahol áldozatok vontak felelősségre egy korábbi ávós kihallgató tisztet az általa elkövetett bűnökért. A katpolos és ávós múlttal is rendelkező Berkesi a szocializmus legismertebb íróinak egyike volt, jövedelme sokszorosa volt az akkori magyar átlagkeresetnek. Regényei, amelyek nagy részét ávós munkatapasztalatai ihlették, közel 5 millió példányban keltek el.[1]

Berkesi egyik legnagyobb ügye az 1948 és 1950 között lezajlott persorozat volt, melyben a Magyar Harcosok Bajtársi Közössége (MHBK) szervezettel kapcsolatban álló, hazai ellenállási szervezkedés tagjait vonták felelősségre: a badeni Szovjet Katonai Törvényszék 16, míg a hazai igazságügyi szervek két perben, összesen 54 személy esetében hoztak elmarasztaló ítéletet.[2] Berkesi kihallgatóként vett részt a vizsgálatban, többek között ő kényszerített ki vallomást Böröcz Sándor körmendi evangélikus lelkészből, Baliko Mihály és Nagy Sándor körmendi lakosokból, akiket 25 évi kényszermunkára ítélt a Baden bei Wien-ben székelő szovjet katonai hadbíróság. A rendben megkezdett 1989-es körmendi találkozón Baliko Mihály fia és a szovjet Gulágot megjárt Nagy Sándor szembesítette Berkesit tetteivel, aki először mindent tagadott és provokátornak nevezte a kérdezőket, majd – bár a korabeli sajtó igyekezett óvatosan beszámolni a történtekről[3] – elismerte, hogy ő volt az a kihallgató tiszt.[4] A rendezvényt követően Berkesinek még számos könyve jelent meg, 1997-ben bekövetkezett haláláig hivatalosan senki nem kérte rajta számon ÁVH-s múltját.

---

* Tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. E-mail: zsitnyanyi.ildiko@abtl.hu

1 Berkesi András pályájáról, ÁVH-s tevékenységéről lásd bővebben: Mirák (2016).

2 Az MHBK-ügyről lásd bővebben: Zsitnyányi (2002).

3 Berkesi-botrány Körmenden? *Vas Népe,* 1989. november 7., 1.

4 A kommunista párt belső köreiben folyó tisztogatás során 1950 szeptemberében őrizetbe vették Berkesit, és a Budapesti Katonai Törvényszék 1951. március 21-én közokirat-hamisítás, hivatali hatalommal való visszaélés, hamis tanúzásra való bírás és szolgálati titok megsértése vádjával tíz év börtönre ítélte. Azonban 1954. júliusban a Katonai Felsőbíróságon zajlott perújítási tárgyaláson Berkesi arra hivatkozott, hogy presszió hatása alatt vallott, és zárt tárgyaláson az ügyész kérésére részletesen beszámolt a maga által is alkalmazott kényszerítő eszközökről. A Katonai Felsőbíróság 1954. július 29-én az ítéletet hatályon kívül helyezte, Berkesit bűncselekmény hiányában az összes vádpont alól jogerősen felmentették, és szabadlábra helyezték. 1956. május 12-én a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14–16-i ülésén hozott határozatot a Rákosi-korszak éveiben, a „munkásmozgalmi személyek ellen indított törvénysértő perek" lezárásáról. Ebben 258 olyan államvédelmi tisztet – köztük Berkesi András – neveztek meg, akik részt vettek a párton és a politikai rendőrségen belüli leszámolások során lefolytatott koncepciós ügyekben, és 11 olyat, akiket ténylegesen felelősségre vontak a törvénysértésekért. De volt egy 132 főből álló névsor azokról, akiket már korábban más területekre irányítottak,[5] akik közül többen váltak a „kádári-konszolidáció" éveiben a közvéleményt befolyásoló és formáló médiumok meghatározó szereplőivé, dolgoztak fedésben a külügyben vagy valamelyik korabeli külkereskedelmi vállalatnál. Hogy Berkesi András áv. őrnagyon kívül csak néhányat említsünk, Komlós János (áv. őrnagy) fordító-újságíró-humorista, Ipper Pál (áv. őrnagy) újságíró, Radványi Dezső (áv. őrnagy) újságíró, Tihanyi János (áv. alezredes) osztályvezető, kiadó-igazgató, Koós Béla (áv. alezredes) MTV szerkesztő, Toldi Ferenc (áv. őrnagy) újságíró, dr. Váradi György (áv. őrnagy) szerkesztő-riporter mind olyan, korábban már bizonyított káderek voltak, akik előéletüknél fogva élvezhették a politikai vezetés bizalmát és soha nem fordultak szembe azokkal az eszmékkel, amelyek miatt annak idején a politikai rendőrséghez jelentkeztek. Tökéletesen tudták, mi az, amit elvárnak tőlük, melyek azok a határok, amelyeken belül mozoghattak, vagy amit még feszegethetnek. A Rákosi-korszakhoz, a kádári megtorlások időszakához, a nyílt erőszakhoz képest ez sokak számára szókimondóbbnak, szabadabbnak tűnhetett/tűnhet, de ez csak egy viszonylagos szabadságot adott, az „élhetőségnek" megvolt az ára. A látszólag nemzeti egységre törekvő kádári konszolidáció fenntartásának segítése valójában a társadalom további kiszorítását jelentette a politikából, egyfajta szabadabb véleménynyilvánítás látszatát keltve, de szigorúan kijelölt alapelvek mentén. Ahogy később Komlós János egykori államvédelmi őrnagy fogalmazott, „aki nem tudta kitalálni, hogy aznap hogyan kell táncolni, azt megtáncoltatták".[6] És a „kiválasztottak" mindig tudták hogyan kell táncolni. Önként jelentkeztek a politikai rendőrséghez, többször kerültek vezető beosztásba is, minden hatáskörben igyekeztek jól teljesíteni, gyakran túl is szárnyalni a politikai rendőrség elvárásait.

2. Elmaradt ávósperek

A Nagy Imre vezetése alatt álló Minisztertanács 1953. július 17-i ülésén, az 500/6/1953. számú nyilvánosságra nem hozott határozatával elrendelte az Államvédelmi Hatóságnak a Belügyminisztériummal történő összevonását. Az így létrejött egységesített Belügyminisztérium szervezeti felépítéséről az 1953. július 22-én kelt 01. számú belügyminiszteri parancs rendelkezett,[7] amelyből kiderült, hogy gyakorlatilag az ÁVH szinte teljes szervezetét és állományát „átvette".[8] A „szocialista törvényesség" égisze alatt az államvédelmi munkát is revízió alá

5 A teljes listát lásd MNL OL M-KS 288. f. 5/273. ő. e. A törvénysértések gyakorlati végrehajtásában felelős államvédelmi vezetők és beosztottak, 1962. augusztus 2. 241–257.

6 Komlós(1970): 160.

7 ÁBTL 4. 2. 01/1953. 07. 22. sz. BM parancs. A szervezeti felépítésről lásd bővebben, Cserényi-Zsitnyányi (2013)

8 Erről lásd bővebben Cserényi-Zsitnyányi (2013).

vonták, de csak részlegesen. Az ÁVH tényleges irányítását ellátó kommunista párt felelősségét elhallgatva alkották meg a „Péter és bandája” elnevezést, amely az államvédelem néhány nevesített tagjára – utóbb, 1962-ben Kádár a testület egészére – hárította a hatóság által elkövetett felmérhetetlen mennyiségű törvénytelenséget. Kádár a forradalom leverését követően nem vállalhatta fel a gyűlölt hatóság visszaállítását, azonban a hatalom megtartását „igénylő” megtorlások megalapozásához szükség volt az egykori államvédelmi állományra, amelyet a rendőrség keretén belül szerveződő politikai nyomozó osztályok vettek át,[9] megalkotva így az erőszakszervezet kádári modelljét. Az állambiztonsági munka és a szerv legfőbb feladata lényegében nem változott: az egypártrendszeren alapuló – immár – szocialista állam fenntartása és zavartalan működésének biztosítása, mindezt a belügyminisztérium keretei között végrehajtva, s továbbra is alárendelve a párt irányításának. Kádár, aki maga is megjárta az Andrássy út 60. pincéit, megelégedett néhány kiválasztott „fejjel”. 1957. január 8-ig 4986 volt ÁVH-s ügyét vizsgálták felül.[10] A felülvizsgált személyek közül 4971 kapott olyan igazolást, hogy nem volt részese a megszüntetett államvédelmi szervek által elkövetett törvénysértéseknek, s ily módon bármely állami és társadalmi szervnél és vállalatnál alkalmazható, de nem utolsósorban felhasználható a kádári megtorló akciókban.

Sőt, maga Kádár is nyakig benne volt az Államvédelmi Hatóság által elkövetett törvénytelenségekben: mint belügyminiszter, Rajk László félreállítása után első intézkedései között honorálta Péter Gábor apparátusának érdemeit, hiszen maga adta ki azt a rendeletet, mely szerint a szervezet 1948 szeptemberétől a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságává alakulva nagyobb mozgásteret, kiterjedtebb hatáskört birtokolva működött tovább. De elévülhetetlen érdemet szerzett a Rajk-ügyben is, többször eljárt ellenőrizni a vizsgálatot, részt vett a kivégzéseken is. A kompromittáló iratokat, így a Rajk-, és a Péter-ügy iratait azonban megsemmisítették, a részlegesen fennmaradt felülvizsgálati anyagok pedig hallgatnak Kádár bűnökkel teli múltjáról.

Mindezekre pontot téve, az MSZMP Központi Bizottsága 1962. augusztus 14–16-i ülésén határozatot hozott a személyi kultusz éveiben a „munkásmozgalmi személyek ellen indított törvénysértő perek” lezárásáról, természetesen a szovjet példát követve. A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1961. októberi, XXII. kongresszusa is elítélte a hasonló ügyeket, tehát a magyar kommunista pártnak is el kellett ítélnie, ahogy azt 1956-ban, az SZKP XX. kongresszusa után is tette.[11] Ez jó alkalom volt megszabadulni az ÁVH-s örökségtől, a személyi kultusz éveiben elkövetett törvénytelenségek egy – csekély – részétől, gyakorlatilag a felelősséget a „cég” egy szűk csoportjára hárítva. Ennek a „kötelezettségnek” eleget téve, mind a Belügyminisztérium, mind pedig Kádár megbízásából a Biszku Béla vezette bizottság vizsgálat alá vette a személyi kultusz alatt elkövetett törvénytelenségeket, a munkásmozgalmi személyek ellen lefolytatott koncepciós pereket, azok előzményeit, a nyomozások menetét és módszereit, valamint az azokban részt vett ávósokat. A Biszku-jelentés szerint

9 Zinner(2001): 61–62.

10 Münnich Ferenc elnökhelyettes és dr. Szénási Géza legfőbb ügyész 5004. számú közös rendeletet adott ki „a volt államvédelmi szervek beosztottjainak elbocsátásáról és eddigi tevékenységének felülvizsgálatáról”. 1956. november 27.HU OSA 357-2-1 16. box-28. http://w3.osaarchivum.org/files/fa/357/2/1/16-28.pdf

11 MNL OL M-KS 288. f. 4/50-55. ő. e., 117–118. Jelentés és javaslat a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről. Jegyzőkönyv, 1962. augusztus 1416.

258 egykori ávós volt érintett a koncepciós ügyekben, ebből 11 személyt ítéltek el, 132 fő különböző okokból már elkerült az állományból, de 76 volt ávós még 1962 májusában is szolgálatot teljesített.[12]

A Központi Bizottság 1962. augusztusi határozata tehát végre nevén nevezte a fő felelősöket, feltárva az egykori Államvédelmi Hatóság által elkövetett rémtetteket, azonban semmilyen bírósági felelősségre vonásra nem került sor. A teljes igazság feltárását mellőzve, Kádár véglegesen lezártnak tekintette a korábbi „hibákkal" történő foglalkozást, hogy azután évtizedeken keresztül néhány bűnbakra hárítsa a párt felelősségét. A koncepciós anyagok megsemmisítéséről utasítás rendelkezett, az egykori tetteseket, részeseket pedig az összeállított listák alapján, személyes beszélgetések után bocsátották el. A felelősségre vonás az elkövetett bűnökhöz képest azonban elenyésző volt.

A jelentés szerint 258 fő volt érintett a koncepciós ügyekben, de természetesen ez a szám meg sem közelíti a valóságot, hiszen – idézve Farkas Vladimirt – ha csak a kommunisták elleni perek közreműködőit citálták volna bíróság elé, börtönbe kerül volna az Andrássy út 60. szinte teljes személyzete. És akkor még nem szóltunk azokról, akik aktívan részt vettek azokban a tömeges törvénytelenségekben, amelyeket nem a belső leszámolások részeként hajtott végre az Államvédelmi Hatóság…

3. Akitől még az ávósok is féltek – Komlós János

Komlós János személye, írói- és színházi pályafutása a Kádár-rendszer aranykorában teljesedett ki, alakja teljesen összeforrott az akkori személyzeti politikával, Aczél György legszűkebb bennfentes köréhez tartozott.[13] A Kádári-diktatúra feszültségét oldani hivatott, de a felülről irányított „rendszerkritikus" élettörténete azonban nemcsak ekkor fonódott össze a regnáló politikai hatalommal, hanem már jóval korábban is. Ügyelt arra, hogy hivatalos életrajzából kimaradjon ez az időszak, de életében figyelt arra is, hogy közéleti lexikonokban még a neve se legyen olvasható. Halála után évtizedeken keresztül nem nyúltak hozzá, egyrészt mert sokan nem tudtak/nem akartak tudni ávós múltjáról, sokan pedig nem mertek beszélni róla.[14]

Komlós János György 1922. február 9-én született Budapesten, középosztálybeli zsidó polgári családban. Középiskolai tanulmányait 1932-ben kezdte meg az Abonyi utcai Pesti Izraelita Hitközség Reálgimnáziumában (ma Radnóti Miklós Gyakorlóiskola), majd a négy

12 MNL OL M-KS 288. f. 5/273. ő. e. MSZMP KB (ideiglenes) határozata, 1962. július 30. 238. Ettől kissé eltér – bár a teljes névsor is hiányzik – a belügyi és igazságügyi vezetők számára készített összefoglaló jelentés, amely szerint a volt Államvédelmi Hatóságtól a koncepciós ügyekben 249 személy vett részt. Közülük 11 főt ítéltek el a törvénysértésekért, az abban való részesség miatt fegyelmi úton 26 személyt bocsátottak el, egyéb fegyelmi okok miatt 11 főnek kellett távozni, 6 főt saját kérelmére leszereltek, 8 főt nyugdíjaztak és 97 személyt elbocsátottak. A törvénysértésekben közreműködők közül 4 fő disszidált, 10 személy pedig meghalt. MNL OL M-KS 288. f. 5/275. ő. e. Jelentés és javaslat a személyi kultusz idején elkövetett törvénysértésekről, 1962. augusztus 14. 46. Erről lásd még: Baráth (1999).

13 Aczél Györgyről lásd bővebben: Szekér (2022).

14 Komlósról lásd bővebben: Cserényi-Zsitnyányi (2019).

elemi után az akkori Ferenc József Országos Rabbiképzőben folytatta. 1941-ben érettségizett,[15] és mint rabbinövendék folytatta tanulmányait az iskola felső tagozatában. 1944 májusában munkaszolgálatra vitték, először Jászberénybe, a többségében egyetemistákból álló 101/306-os századhoz került, majd Budapestre irányították, ahonnan a front közeledtével megszökött, és az orosz hadsereg budapesti bevonulásáig hátralévő néhány hónapban Budapesten bujkált.

Komlós a háború végével belépett a Szociáldemokrata Pártba, és közellátási nyomozóként dolgozott a városházán.[16] 1945 májusában került a Belügyminisztérium állományába, önként jelentkezett a Budapesten szerveződő politikai rendőrséghez, továbbá egy 1945 augusztusi kimutatás szerint már azok között találjuk a nevét, akik nyomozói szakvizsgát tettek a Politikai Rendészeti Osztályon (PRO).[17] Komlós átlépve a kommunista pártba, 1946 őszén dr. Janikovszky Béla r. ny. alezredes beosztottjaként került az immáron egységes, politikai rendőrség VI. alosztályára,[18] amely az állami szféra megfigyelésével foglalkozott. 1947. tavaszán dr. Janikovszkyt Budapestről áthelyezték Szegedre, ahol az államvédelmi osztály vezető-helyettese, majd augusztus 8-tól vezetője lett, és „vitte magával” az addigra már megbízható nyomozóvá vált Komlós Jánost, aki főhadnagyi rangban egyben helyettese is lett a szegedi osztályon.

A hagyományosan konzervatív értékekkel bíró, többségében római katolikus vallású Tisza-parti megyeszékhely egyik kiemelt színtere volt a politikai csatározásoknak, ahol a kommunista párt csak az erőszak eszközeihez nyúlva tudta megvetni a lábát. A szegedi Államvédelmi Osztály 1947 szeptemberétől egy olyan összeesküvés koncepciójának a kidolgozásába kezdett, amelyben november elejétől sorra tartóztatta le az augusztusi országgyűlési választásokon fölényes győzelmet aratott Magyar Függetlenségi Párt helyi tagjait, vezetőit, törvényesen megválasztott országgyűlési képviselőit rémhírterjesztés és államellenes szervezkedés vádjával. A Falcione Kálmán hadbíró alezredes, megválasztott függetlenségi párti országgyűlési képviselő és társai ügyében megindított vizsgálatot dr. Janikovszky Béla vezette, az egyik kihallgató tiszt Komlós János volt.[19] 1948. január 19-én a 17 vádlottal szemben indított büntetőperben a vádlottak ugyan visszavonták kényszer hatására tett terhelő vallomásaikat, de a büntetések súlyosak voltak: elsőfokon öt személyt tízévi, a többieket egytől öt évig tartó börtönre ítélték.[20]

A szegedi Államvédelmi Osztály azonban teljes leszámolásra törekedett. Lévay Béla és társai ügye az akkor már javában zajló, a kisgazdapárti vezetésű Földművelődésügyi Minisztérium megtisztítását szolgáló ún. FM-per további szálának (is) tekinthető. Az „FKP Csongrád” fedőnév alatt folytatott nyomozás egyik kapcsolattartója Komlós János volt.

---

15 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyaték 2916. Komlós János személyzeti anyaga. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete Irodájának levele, 1961. június 5., 8.

16 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyaték 2916. Komlós János személyzeti anyaga. 20–21. Elbocsátási javaslat, 1952. november 14.

17 ÁBTL 1. 1. 1. d. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 157/1945. sz. parancsa. Nyomozói szaktanfolyam vizsgája, 1945. augusztus 22.

18 ÁBTL 1. 1. 1. d. 61. sz. körözvény, 1946. szeptember 25.

19 Komlós János Falcione Kálmán kihallgatója volt. ÁBTL 3.1.9. V-44150. 35–38. Jegyzőkönyv, 1947. november 30.

20 Uo. 46–58. Ítélet, 1948. február 7.

A szegedi államvédelmi osztály a fiktív összeesküvéssé alakított koncepcióba összesen 43 személyt vont be: ellenzéki képviselőket, szimpatizánsokat, nyugalmazott és hivatásos katonákat tartóztattak le és zártak be a rendőrpalotában kialakított fogdákba 1948 tavaszán. A koncepciós vizsgálatot követőena Szegedi Népbíróság Kiss Dezső vezette különtanácsa 1948. augusztus 6-án hozott ítéletet 40 személy ügyében, két hónaptól tíz évig tartó börtön-, illetve fogházbüntetésre ítélve az államvédelmi osztály által kreált szegedi Magyar Ellenállási Mozgalom vélt tagjait.[21]

Komlós 1949-ben visszakerült Budapestre és a BM-ÁVH Budakörnyéki Osztályának helyettes vezetője, majd augusztusban vezetője lett századosi rangban.[22] Februárban Pécsre vezényelték, ahol az ÁVH Pécsi Osztályának (később ÁVH Baranya megyei Osztály) vezetésével a korábbiaknál is nagyobb bizalmat kapott, és a „nagy ügy" lehetősége nem is váratott sokat magára. A Magyarország első „sahtijaként" emlegetett büntetőeljárásban az 1950. február 28-án a Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaság, a MESZHART tulajdonában lévő pécsbányai Széchenyi aknában történt, két halálos áldozatot követelő szerencsétlenséget „vizsgálták ki".[23] 1950 júliusában és augusztus elején négy személyt vettek őrizetbe: Wietorisz Róbert, Lugosi (Laurincsek) György és dr. Rihmer László bányamérnököket, valamint Mosonyi (Meicher) Sándor bányamestert. Komlós nem válogatva az eszközökben próbálta vallomásra bírni a bányamérnököket: éjszakai kihallgatások, alvásmegvonás, testi fenyítés, fogdaügynökök alkalmazása, sötétzárka. Dr. Rihmer László a következőket írta erről:

> „Kezdtek rendszeresen gyötörni, rám akarták erőszakolni a vádakat. Amit éjjel kimerülten aláírtam, másnap délben visszavontam. Ezért nagyon haragudtak rám! Ordítottak, fenyegettek, káromkodtak, elneveztek mindennek. Egyik éjjel bemutattak a pécsi ÁVH parancsnokának Komlós János (Kohn Izidor) őrnagynak.[24] Ugyanúgy gúnyolódott, kezeivel mutogatott, mint napjainkban, a televízióban. Nem bántott senkit, nem nyúlt senkihez, csak utasított. Nagyon fontos személy lehettem, mert egy éjszaka kipattant a cellám vasajtaja, s ott állt Komlós, 2–3 ávós törzstiszttel, kihízott pestiek lehettek. Meg akartak mutatni nekik! Én vigyázban álltam és Komlós kedvesen mosolyogva annyit mondott: »Rihmer Úr milyen szépen megnőtt a szakálla!« Bevágódott a vasajtó. Nagyon aranyos ember volt!"[25]

Az ÁVH kiemelten kezelte az ügyet, közel negyven tanút hallgattak meg. A Pécsi Megyei Uzsorabíróság Különtanácsa 1950. december 8-án megtartott zárt tárgyalásán Wietorisz Róbertet öt, Lugosi Györgyöt négy, Mosonyi Sándort három, Rihmer Lászlót pedig tízévi fegyházra ítélte, ami azonnal jogerőre emelkedett. A tárgyalásról és az ítéletről Komlós János

---

21 ÁBTL 3.1.9. V-44157. 343–376. Ítélet, 1948. augusztus 6.

22 Az Osztály székhelye Budapesten volt, a VIII. kerület, Csokonai utca 14. szám alatt, illetékességi területe kiterjedt Komárom-Esztergom, Nógrád-Hont és Észak-Pest vármegyékre. ÁBTL 2. 1. XI/4. 71. Jelentés, 1949. szeptember 9.

23 Az ügyről lásd bővebben: Cserényi-Zsitnyányi (2019a).

24 Komlós ekkor még százados volt, később kapott őrnagyi rendfokozatot.

25 Rihmer (1976)

áv. százados távmondatban értesítette az államvédelmi központot. Ami az ügy nyilvánosságra hozatalát illeti, Komlós és az államügyészség vezetője a „legszigorúbb konspiráció” betartását tartották követendőnek, vagyis senki nem szerezhetett róla tudomást a városban.[26] A konspiráció azonban nem volt teljes, hiszen Komlósnak arról is be kellett számolnia, hogy a tárgyalás reggelén a megyei bíróság épülete előtt megjelent Rihmer, Wietorisz és Lugosi felesége, akik részt akartak venni a tárgyaláson, és feltehetőleg ezzel a konspirációs bakival követte el azt a hibát, ami miatt feddésben részesült és végül nem maradhatott az osztály élen.

1950. december végén a budapesti központba került ismét, de már csak beosztottként a Vizsgálati Főosztályra. Komlós itt több olyan ügy nyomozását is vezette, amelyben halálos ítéletek születtek. Ő hallgatta ki az 1950 végén szovjet hadifogságból hazatért vitéz hodosi Karátsony Lászlót, akit a Katonai Ügyészség 1951. május 11-én folytatólagosan elkövetett háborús bűntett vádjában bűnösnek talált és kötél általi halálra, lefokozásra és teljes vagyonának elkobzására ítélte. Fellebbezését másodfokon a Katonai Főtörvényszék elutasította, az ítéletet 1951. október 2-án végrehajtották. De Komlós hallgatta ki a szintén szovjet hadifogságból hazatért Dr. Sédey (Schréder) Gyula magyar királyi rendőr vezérőrnagyot, Budapest korábbi rendőrfőkapitányát is, aki a vád szerint azzal, hogy a német megszállás alatt elvállalta a főkapitányság vezetését, háborús bűntettet követett el, ezért mind első, mind pedig másodfokon kötél általi halálra ítélték, életét végül a magyar vívóválogatott 1951-es stockholmi világbajnoki sikerének köszönhette.[27]

1951 tavaszán Komlós átkerült az I. (Hálózati) Főosztály 2. osztályára, amelynek feladata a „belső reakciós” erők illegális tevékenységének felderítése és megszüntetése volt.[28] Itt a „b” alosztály – amelynek feladata a „klerikális reakció” elleni harc volt – már egy nagy ügyön dolgozott: 1950 és 1951 között, a két évvel korábbi Mindszenty-per után a diktatúra újabb, immáron végzetes csapást mért a hívőkre, a római katolikus egyházra, a keresztény magyarságra. A „klerikális reakció” felszámolását célzó Grősz József római katolikus kalocsai érsekkel és társaival szembeni büntetőeljárásban és a hozzá kapcsolódó összesen 24 mellékperben több, mint száz ítélet született, köztük 15 végrehajtott halálos ítélet. Komlósra a pálosszentkúti rendház 1951. március 20-án letartóztatott főnöke, Vezér (Vizer) Ferenc pálos szerzetes, pálosszentkúti perjel elleni eljárás lefolytatását bízta a Vizsgálati Főosztály

26 ÁBTL 3.1.9. V-10227. 347–348. Távmondat, 1950. december 8. A nyomozati anyagból kiderül, hogy az ÁVH nem tudta „agyonhallgatni” az ügyet, mert a *Pécsi Napló* a vizsgálat ideje alatt több írásában is foglalkozott az esettel.

27 1951 júniusában rendezték Stockholmban a vívóvilágbajnokságot, ahol Elek Ilona tőrvívó és a magyar férfi kardcsapat aranyérmet, a női tőrcsapat pedig ezüstérmet szerzett. Sédey halálos ítélete hamar elterjedt, és a Magyar Vívó Szövetség egykori alelnöke érdekében a hazai sportvilág is megmozdult. 1951. június 21-én, a sikeres világbajnokságról hazatérő vívók levelet írtak Rákosi Mátyáshoz, amelyben kérték a halálos ítélet életfogytig tartó szabadságvesztésre történő enyhítését. A kegyelmi kérvényt Elek Ilonával az élen olyan sportolók írták alá, mint Horváth Kató, Nyári Magda, Sákovics Ilona, Vargha Ilus, Gerevich Aladár, Palócz Endre, Rajcsányi László, Pesthy Károly. A levél eredetije a kutatások során nem került elő, a közölt másolat szerint az MNL OL-ben található, jogtulajdonosként a Holokauszt Emlékközpont van feltüntetve. A levelet közli: mandadb.hu/tetel/466626/Maradok_hu_szabadsaggal__ujsagcikk. A levelet követően a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Sédey halálbüntetését 1951. július 9-én kegyelemből életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatta. Géppel írva az elsőfokú ítélet végén. ÁBTL 3.1.9. V-51855. 52. A Budapesti Megyei Bíróság ítélete, 1951. március 22. 55.

28 Cserényi-Zsitnyányi (2009)

vezetője. Az ÁVH forgatókönyve szerint Vezér 1944-ben szovjet katonák meggyilkolásában működött közre, így a „bizonyítási eljárás" elsősorban erre irányult.[29] Komlós az iratok szerint április 19-én vette át Vezér Ferenc György kihallgatását, ahogy az a róla készült fogdaügynöki jelentésben olvasható: „Új előadója rögtön azzal kezdte – mondja Vezér –, hogy veréssel fenyegette meg, ha nem fog őszintén vallani."[30] Mindent megtett azért, hogy alaposan előkészítse az ügyet a nyilvános tárgyalás lefolytatásához, ügyelve az előre megírt vallomásokra, a jól megrendezett szembesítésekre, de főként arra, hogy Vezér Ferenc „jól szerepeljen".[31]

A bírósági eljárás gyorsan lezajlott, Komlós az utolsó pillanatig elhitette a páterrel, hogy egy nagyobb ügy részeként lesz elítélve, így Vezér Ferenc csak a tárgyaláson szembesült azzal, hogy ő az egyetlen, akit emberöléssel vádolnak. A Budapesti Megyei Bíróság az 1951. június 28-án kelt ítéletében Vezér Ferencet bűnösnek találta és halálra ítélte, amelyet másodfokon a Legfelsőbb Bíróság 1951. július 31-én megerősített. Kivégezték Budapesten, 1951. augusztus 1-jén, más források szerint 3-án, és Vanay Frigyes álnéven temették el a Rákoskeresztúri Köztemető 298-as parcellájában.[32]

A Grősz-ügy után Komlós maradt az ÁVH I/2. (Belső reakció elleni harc) Osztályán, ahol 1951. októbertől az „e" alosztály[33] vezetőjének helyettese, majd 1952 márciusában már annak vezetője volt, őrnagyi rendfokozattal. Komlós egyik megbízatása az volt, hogy kapcsolatot tartson az államvédelmi szervek által kiemelt figyelmet kapott Központi Fizikai Kutatóintézet munkatársai közül beszervezett két ügynökkel, akiknek feladata volt egyrész dr. Szelényi Tiborra, másrészt dr. Kovács István igazgató, akadémikusra és környezetére vonatkozó jelentéseket adni.[34]

Bár a személyzeti anyagában arra utalnak, hogy Komlóst időközben az I/6. osztályra irányították alosztályvezetőnek, és végül onnan került ki a hivatalos állományból, az iratok mégis arról árulkodnak, hogy az I/2-e alosztály vezetője maradt egészen 1953 februári elbocsátásáig.[35] Azonban már korábban, 1952 novemberében felmerült az, hogy megválna tőle az ÁVH, mégpedig az alábbi okokra hivatkozva:

> „Gyakran fölényes, merev, öntelt. Apró részletmunkákkal nem szívesen foglalkozik, azok elvégzésére nem fordít kellő gondot, inkább a nagy ügyekkel szeret foglalkozni. Beosztottai felé mondott bírálata az elvtársakra inkább bántólag, mint nevelőleg hat. Szakmai és politikai felkészültségét érezteti másokkal, a beosztottjaival nem tud közvetlen kapcsolatot kiépíteni. Siránkozó, puha kispolgár, aki a kemény bírálat hatására

---

29 Valóban történtek gyilkosságok a Pálosszentkút környéki tanyavilágban 1944 és 1945 folyamán, de ezekhez Vezér Ferencnek semmi köze nem volt. Szabó (2001): 26.

30 ÁBTL 3. 1. 9. V-96674/3. 6. Vezér Ferenc fogdai magatartása, 1951. április 19.

31 Erről lásd még: Bertalan (2017): 49–54.

32 ÁBTL 2.1. Gy. 31/1951. 08. 03. Jelentés Vezér Ferenc temetéséről. 1992. február 17-én a Legfelsőbb Bíróság Vezér Ferencet felmentette a vádak alól.

33 Az alosztály feladatát az állami apparátus hivatalaiban, valamint az értelmiség, a kultúra, a művészet terén tevékenykedő „reakciós elemek" felderítésében határozták meg. Cserényi-Zsitnyányi (2009).

34 Erről lásd, ÁBTL 3.1.9. V-10219/1. sz. dosszié., ÁBTL 3.1.5. O-8522/1. sz. dosszié.

35 Lásd „r/12" fn. ügynök jelentése az ÁVH I/2-e alosztályának, amelyet Komlós vett 1953. február 11-én. ÁBTL 3.1.5. O-8514. Jelentése, 1953. február. 11. 172-173.

> összeomlik, letörik. Hibáin a kritikák hatására némileg változtatott, igen kis eredményt ért el ezen a téren. Kispolgári magatartása, megnyilvánulásai, amelyek annyira belerögződtek, hogy teljesen megszokottá váltak nála, nem teszi őt alkalmassá államvédelmi szolgálatra.”[36]

Komlós Jánost csak 1953. február közepén váltották le az I/2-e alosztály éléről és titoktartási nyilatkozat aláírását követően, őrnagyi rendfokozattal elbocsátották az ÁVH hivatásos állományából.[37] 1953 nyarán a Mezőgazdasági Kutatóintézethez került, majd a Távközlési Kutatóintézetnél és a Középgépipari Technológiai Intézetnél (KÖTI) dolgozott, mint műszaki fordító.[38] Itt is aktív politikai tevékenységet folytatott mint pártcsoport-bizalmi.

1956. február 21-én az I. (Kémelhárító) Főosztály vezetője, Balázsi Béla áv. alezredes javasolta Komlós visszavételét a szervhez mint titkos állományú tiszt, hiszen „politikai szempontból megbízható, párthű elvtárs”, aki „igen komoly operatív gyakorlattal és képességekkel rendelkezik.”[39] Végül 1956. júliusban került államvédelmi állományba, T-állományú tisztként az újonnan kinevezett Mátyás László vezette I. (Kémelhárító) Főosztály 1. osztályára, visszakapva régi rendfokozatát.[40] A megbízatás szerint fedőállásban a Külkereskedelmi Minisztérium Protokoll Osztályát vezette, tényleges feladata titkosszolgálati kémelhárító rezidensként a „Minisztérium és a külkereskedelmi vállalatok protokoll vonalán szervezett információs hálózat tartása, a szükséges operatív kombinációk előkészítése és végrehajtása, a kapitalista kereskedők tanulmányozása.”[41] Egyik kapcsolattartójának feljegyzése szerint:

> „Nevezett elvtárs a munkáját nagy hozzáértéssel és készségesen végezte. Miután teljesen átvette a meglévő hálózat irányítását az operatív munka ezen a területen lényegesen megjavult, több komolynak látszó ügyet vetett fel, ugyanakkor a már meglévő ügyekben is komoly ellenőrzést tudtunk rajta keresztül végrehajtani.”[42]

Komlós a forradalom leverését követően – elsők között belépve az MSZMP-be – maradt a Külkereskedelmi Minisztérium biztosította fedésben (operatív állományában), immáron mint a II/3. (Hírszerző) osztály egyik alosztályának vezetője. Bár ez volt az utolsó hivatásos beosztása, tartalékos tisztként kulturális pályafutása alatt is állambiztonsági nyilvántartásban maradt.[43] 1957. februárban tehát áthelyezték, és a Rádió magyar irodalmi osztályának szerkesztője, vezetője lett.

Komlós még abban az évben, 1957. november 1-én átkerült a Magyar Nemzethez, ahol a kulturális rovat belső munkatársa, majd 1958-tól vezetője lett. A párt további bizalmát élvezve 1962-ben a *Népszabadság* kulturális rovatának élére nevezték ki, és az MSZMP

---

36 ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyaték 2916. Komlós János személyzeti anyaga. 20–21. Elbocsájtási javaslat, 1952. november 14.
37 Uo. 24. Nyilatkozat, 1953. február 14.
38 Uo. 15. Feljegyzés, 1956. január 10.
39 Uo. 12–13. Javaslat, 1956. február 21.
40 Uo.
41 Uo.
42 Uo. 9. Feljegyzés, 1961. május 12.
43 Uo. 1. Tartalékos tiszti adatlap, 1966. január 12.

PB hozzájárulásával bekerült a szerkesztő bizottságba is. Aczél György támogatásával és teljes pártfogásával állították a lényegében neki megalapított Mikroszkóp Színpad élére, amelynek első bemutatóját 1967. október 13-án tartották. A színház felállításának célja Aczél megfogalmazása szerint az volt, hogy szatírikusan agitálva mutassa be a Kádár-rendszer „fonák jelenségeit", így a dekadenciát, az arisztokratizmust, a nyugatimádatot, a különféle polgári eszméket. Aczél javaslata szerint Komlós ezt „politikailag helyesen és jó hatásfokkal" képes megvalósítani.[44] Komlós kulturális „küldetéstudata" minden látszat ellenére abszolút alárendelődött a politikai szándéknak, vagyis annak, hogy „a közművelődés térképén a fehér foltok annál gyorsabban fognak eltűnni, minél inkább támogatjuk azt, hogy valóban vörös legyen az, ami vörös lehet, s tudjon azzá lenni, aminek vörösnek kell lenni."[45] Komlós 1980. július 18-án halt meg Budapesten.

4. (Meg)idézés bűnügyben – Radványi Dezső

Radványi Dezső 1945 és 1959 között – megszakítással – egyik vezető, sőt bizalmi munkatársa volt az államvédelmi/állambiztonsági szerveknek. Forgatókönyvíróként, valamint a dokumentumfilm-gyártás „atyjaként", évtizedeken keresztül dolgozott a Magyar Televíziónál, ÁVH-s múltjáról élete végéig hallgatott. Még az 1962-es felülvizsgálat sem veszélyeztette munkáját, amelyből pedig egyértelműen kiderül, hogy államvédelmi tisztként többször alkalmazott kényszerítő eszközöket a kihallgatások során.[46]

Radványi (Reinitz) Dezső 1922. február 16-án született Budapesten. Négy év gimnázium és a kereskedelmi iskola két osztálya után,[47] a család anyagi körülményei miatt abbahagyta tanulmányait. Textilgyári ipari tanulónak ment és síkhurkoló szakmunkás képesítést szerzett. A Lehel úti SILK Harisnyagyárban helyezkedett el 1936-ban, először mint tanonc, majd mint gépi hurkoló, 1942-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba.

1943 októberétől be kellett vonulnia munkaszolgálatra. A XIII/2 zászlóaljnál szolgált Kovászna megyében, Bereck faluban,[48] innen 1944. október végén megszökött, és a szovjet csapatok bevonulásáig Budapesten bujkált. 1945. januárban belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd 1945. január 18-án csatlakozott a Budapesten szerveződő politikai rendőrséghez, ahol először az V. kerületi rendőrkapitányság megszervezésével, majd a kerületi csoport vezetésével bízták meg.[49] Májusban kinevezték a XIII. kerületi politikai rendészeti csoport vezetőjének,[50] majd augusztustól decemberig az összevont IV.–IX. kerületi kapitányság politikai rendészeti csoportjának az élére került, immáron rendőr hadnagyként.[51] Még a nyár folyamán az Andrássy úti központba vezényelték a fővárosi egységeket koordináló ún. Külső Csoportfőnökséghez, amelynek hamarosan vezető-helyettese lett. 1946 júliusában kisebb

44 MNL OL M-KS 288. f. 41/70. ő. e. 22. Előterjesztés, 1967. március 10.
45 HU BFL-XXXV. 1. a. 2. 6. ő. e. 249. MSZMP Budapesti Pártértekezletének jegyzőkönyve, 1975. március 1.
46 ÁBTL 2.1. IX/64. 131. Radványi Dezső. Radványiról lásd bővebben: Cserényi-Zsitnyányi (2022): 9–31.
47 ÁBTL 2.1. V/4. Összefoglaló jegyzőkönyv Radványi Dezső kihallgatásáról, 1954. június 8. 95.
48 ÁBTL 2.8.1. 4599. Szolgálati adatlap.
49 ÁBTL 2.8.1. 4599. Szolgálati adatlap.
50 ÁBTL 1.1. - MÁ BFK PRO vez. 101/1945.06.14. sz. napiparancsa.
51 ÁBTL 2.1. V/4. 95.

átszervezést hajtottak végre az alosztályokon belül, így Radványi a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának II. alosztályához kerül, az ún. 6/1. (rendőri) szakcsoporthoz.[52] 1946. októbertől a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezeti keretében Radványi a XVI. alosztály alá tartozó V. kerületi csoport vezetője lett,[53] 1947-től mint alosztályvezető r. főhadnagyi rendfokozattal.[54] Kihallgató tisztként már ekkor bevonták olyan nagy ügyek vizsgálatába, mint a Magyar Közösség tagjaival szemben indított persorozat, ahol többek között Fáy Aladár[55] vagy dr. Tóth János[56] kihallgatója volt.

1948. január 14-én a XVI. alosztályt átnevezték VII. alosztállyá, így új számozás alatt futott tovább a Radványi Dezső által felügyelt budapesti kerületekben folyó államvédelmi munka, különös figyelemmel a fővárosi üzemi elhárításra, de később már idetartozott az egyházi szervezetek és társadalmi egyesületekben folyó hírszerzés is.[57] Mint Szücs Ernő egyik bizalmi embere, aktív szerepet is vállalt a Rajk László elleni persorozatban is. A Rajk-ügy egyik mellékperében, Vági Ferenc és társai ügyében megvádolt és elítélt dr. Kuti Gyula orvos és Aczél György, az MDP Baranya Megyei Pártbizottsága titkárának a kihallgatását folytatta le többedmagával.[58] Radványi volt a vizsgálótiszt a dr. Szebenyi Endre és társai per V. rendű vádlottjaként elítélt dr. Beck János belügyminisztériumi osztályvezető kihallgatása ügyében is, akit a Legfelsőbb Bíróság 1950. május 20-án jogerősen tízévi kényszermunkára ítélt. Azon a napon, amikor Rajk Lászlót kivégezték, a Magyar Közlöny 1949. október 15-i száma közölte azoknak az államvédelmi tiszteknek a nevét, akiket Kádár János javaslatára Szakasits Árpád kitüntetett „kiváló szolgálatteljesítésük elismeréséül”, így Radványi Dezső is megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjét.[59]

Radványi 1949. októbertől az átszervezett Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága állományában folytatta a munkáját, a VII. alosztályt két részre osztották, és a VII/a. (ipari/gazdasági elhárító) alosztály élére került.[60] Az alosztály legnagyobb ügye ekkor a Standard-per volt, amit a IV. (kémelhárító) alosztállyal együtt folytattak le. Az ipari elhárítás részéről a vizsgálatot összefogó Radványi, a források szerint a koncepció kidolgozásán és a per előkészítésén túl két személy, Fritz József,[61] a Ruggyantaárugyár, később a Chemolimpex tiszt-

52 ÁBTL 2.1. V/4. 95., ÁBTL 1. 1. 1. d. 50. sz. körözvény, 1946. július 27.

53 ÁBTL 1. 1. 1. d. 61. sz. körözvény, 1946. szeptember 25., ÁBTL 2.1. V/4. 95.

54 ÁBTL 2.1. V/4. 95.

55 Fáy Aladár festőművész, a dr. Mistéth Endre és társai elleni perben 9 évi fegyházbüntetésre ítélték. ÁBTL 1.1.9. V-2000/10. 73. Jegyzőkönyv, 1947. január 27.

56 Dr. Tóth János az alföldi tájegység vezetője, a hét közösségi per egyik fővádlottja, jogerősen 5 évi börtönbüntetésre ítélték. ÁBTL 3.1.9. V-2000/39. 124. Jelentés, 1947. január 24.

57 Müller (2013). Az eredeti dokumentumot lásd: ÁBTL 2.1. XI/4. 21. Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése, 1948. július 6.

58 ÁBTL 2.1. I/1-d. 395-396. Károlyi Márton feljegyzése, 1954. május 18. Vági Ferenc és társai ügyében 1950. március 27-én hozott ítéletet a Budapesti Büntetőtörvényszék dr. Olti Vilmos elnöklete alatt. A Legfelsőbb Bíróság május 20-án hozott jogerős ítéletével Aczél Györgyöt életfogytig, dr. Kuti Gyulát 13 évig tartó fegyházbüntetésre ítélte.

59 *Magyar Közlöny,* 216. szám. 1949. október 15.

60 ÁBTL 2.1. V/4. Kovács István tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. március 2.

61 Fritz Józsefet a Standard-ügy egyik mellékperében, a Vas Károly és társai ügy IV. rendű vádlottjaként a Legfelsőbb Bíróság 1950. június 15-én jogerősen életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. 1956. augusztus 16-án szabadult.

viselője és id. Scheuer Róbert[62] gépészmérnök kihallgatását folytatta le. A nyilvános főtárgyalást a dr. Olti Vilmos vezette Budapesti Büntetőtörvényszék büntetőtanácsa folytatta le, 1950. február 21-én, a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság 1950. május 4-én hozott jogerős ítéletet. A nyilvános pert követően két zárt tárgyalás megrendezésére került sor – Vas Károly és társai, valamint Czwerdely Andor és társai –, amelyek során 18 mérnököt, műszaki szakembert ítéltek el, akik a főperben még „bizonyítékot" szolgáltattak a vádlottak ellen. A fővádlottakat, Geiger Imre vezérigazgatót és Radó Zoltán minisztériumi főosztályvezetőt 1950. május 10-én kivégezték, a mellékperekben elítélt Ljubicic Gusztáv, a Nemzeti Gépkereskedelmi Rt. igazgatója, Hatos Jenő nyugalmazott huszár ezredes és a fentebb említett id. Scheuer Róbert a börtönben halt meg.

A jól teljesítő Radványit 1950. január 1-i hatállyal soron kívül őrnaggyá léptették elő,[63] és továbbra is osztályvezető-helyettes maradt, mégpedig az ÁVH I/4. (Szabotázselhárító) osztályán. Azonban hamarosan leváltották és 1950. március 3-val egy rövid időre a VI. (Vizsgálati) Főosztály 1. (Jogi) osztályára került mint csoportvezető.[64] Saját kérésére, 1950. május 12-én a Katonai Elhárító Főosztály II/3-c alosztályára helyezték át, ahol először beosztottként, majd az alosztály vezetőjeként dolgozott egészen a letartóztatásáig.[65]

Radványi félreállítása a Szücs Ernő államvédelmi ezredes és társaival szemben indított eljárássorozat egyik epizódja volt. Szücs Ernő államvédelmi alezredes, a Szovjetunióból hazatérve 1945-ben került a politikai rendőrséghez és szervezett maga köré egy olyan szűk, bizalmi kört, akiknek segítségével irányítás alá vont olyan nyereséges üzemeket, cégeket, melyeknek a jövedelmét kezdetektől fogva az államvédelem kiadásaira fordították. Szücs Ernő a vállalatok működtetésén és bevételén túl, további jövedelmező üzleteket folytatott: közvetítésével feltehetően több ezren jutottak útlevélhez, teljes vagyonukért cserébe. Szücs ezredes letartóztatásához a vele közvetlen munkakapcsolatban lévő államvédelmi tisztek terhelő vallomása (is) kellett, s a pártfőtitkárnak minden eszköze – még Moszkva engedélye is – meg volt az eljárások megindításához.[66] Rákosi ezzel egy hatalmas ziccert kapott ahhoz, hogy eltávolíthassa Szücsöt, aki a párton belüli dolgokról, a párt vezetőiről és a politikai rendőrségről „Gerendás" fedőnéven tájékoztatta a Szovjet Állambiztonsági Minisztériumot.[67] Szücs félreállítása, a hozzá köthető illegális gazdasági üzelmek napvilágra kerülése ÁVH-s lebukások sorozatát eredményezte volna, így a bizalmi emberek félreállítása is szükségessé vált. Több forrás is utal arra, hogy Radványi is tagja volt ennek az elit és titkos gazdasági csoportnak. Farkas Vladimir államvédelmi alezredes az alábbiak szerint emlékszik erre:

---

62 Id. Scheuer Róbertet a Standard-ügy egyik mellékperében, a Czwerdely Andor és társai ügy VII. rendű vádlottjaként a Legfelsőbb Bíróság jogerősen 10 évi börtönbüntetésre ítélte. A börtönben halt meg 1955. április 2-án.

63 ÁBTL 2.8.1. 250.100/1950. 01. 05. sz. ÁVH eln. rendelet. Állományparancs I.

64 ÁBTL 2.8.1. 9/1950.03.03. sz. ÁVH Bp. Állományparancs I.

65 ÁBTL 2.1. V/4. 95. Összefoglaló jegyzőkönyv Radványi Dezső kihallgatásáról, 1954. július 8. Az alosztály feladata volt a katonai kémelhárítás más osztályai és egyéb vidéki szervek megbízásából „környezetelés", külső megfigyelés, őrizetbe vétel és házkutatás végzése. Cserényi-Zsitnyányi (2009)

66 Huszár (2009): 34.

67 Szücs Ernő 1942. február 2-án Moszkvában írta alá azt a nyilatkozatot, amelyben kötelezte magát, hogy a Szovjetunió államvédelmi szerve vezetőségének utasításait mindig végrehajtja. Baráth (1999a); lásd erről még: Zinner (2013): 77.

> „(…) az ÁVH-n Szücs Ernő közvetlen irányítása alatt hivatalosan is létrejött egy különleges rendeltetésű nyomozati csoport, amelynek tevékenységét szigorú titokzatosság vette körül. E csoportba tartozott többek között Radványi Dezső és barátja Kovács István,[68] akiket később, 1950 őszén Szücs Ernővel és testvérével, Szücs Miklóssal[69] együtt szovjet kezdeményezésre letartóztattak. A pletykák szerint e csoport valódi szürke eminenciása azonban Sós Vera[70] volt, aki tudtommal a hatvanas években öngyilkosságot követett el. 1950 őszén tudtam meg Péter Gábortól, hogy Szücs Ernő ügynöki hálózatához köztiszteletnek örvendő magas párt-és állami funkcionáriusok sora tartozott.”[71]

A Szücs Ernővel kapcsolatban lévő államvédelmi tisztek őrizetbevétele különböző vélt vagy valós vádak alapján történt. Radványit 1950. szeptember 16-án tartóztatták le, a vizsgálatot korábbi főnöke, Károlyi Márton áv. alezredes vezette. A Budapesti Katonai Törvényszék a Vándor Ferenc és társai per III. rendű vádlottjaként az 1951. február 8-án tartott nyilvános tárgyaláson hatévi börtönbüntetésre ítélte, amelyet a Katonai Főtörvényszék 1951. február 16-án tartott tárgyalásán másodfokon jogerőre emelt.[72] 1953. szeptember 27-én közkegyelem folytán szabadlábra helyezték, majd a Klement Gottwald Villamossági Gyárban helyezkedett el. 1953. november 30-án „hazafias alapon” hálózati ügynöknek szervezte be a BM V/1. alosztálya, „Rimai Bálint” fedőnéven.1954 áprilisában átkerült a Budapesti Zöldség- és Gyümölcsforgalmi Trösztthöz előadónak, ahol tovább foglalkoztatták egészen a rehabilitációjáig.[73] Radványi 24 oldalas B-31861. sz., „Rima Bálint” fedőnevű dossziéjának megsemmisítésére 1974 decemberében tett javaslatot a BM Nyilvántartó Központ, amelyet december 31-én végrehajtottak.[74]

---

68 Kovács István 1945 októberében került a politikai rendőrséghez nyomozónak, majd 1949 januárjában elbocsátották és a Külügyminisztériumba került. Augusztusban visszavették a BM ÁVH-hoz és Szücs Ernő titkárságára helyezték századosi rangban.1950 szeptemberében a Szücs Ernő-ügyben letartóztatták és 1951 januárjában internálták. 1953. szeptember 1-én amnesztiával szabadult. Bővebben lásd az ÁBTL honlapján található archontológiát. www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:34904; ÁBTL 2.1. V/22. Kovács István-ügye.

69 Szücs Ernő testvére, Szücs Miklós (1910–1950) mérnök. A két világháború között Brnóban (Brünn) tanult, a második világégés idején Angliában volt a magyar antifasiszták egyike. 1947 és 1948 között a *Szabad Nép* londoni tudósítója, majd a Műszaki (másutt: Technológiai) Főiskola igazgatója volt. Trockizmussal gyanúsították meg – alaptalanul –, először 1949. július 6–9. között, majd július 12-étől (másutt: 16-ától, ezt az időpontot semmi sem bizonyítja) tartották őrizetben folyamatosan 1950. november 21-ig, amikor agyonverték ártatlanul.

70 Sós Vera (1926–1968) államvédelmi főhadnagy 1945-ben került a Belügyminisztériumba Zöld Sándor, majd Farkas Mihály belügyi államtitkárok mellé, 1946-tól Szücs Ernő titkárságán dolgozott. 1952-ben a Külügyminisztériumba került, majd 1953. januárban Péter Gábor és társai ügyében letartóztatták. 1954 februárjában a hadbíróság elé állították, amely ítéletében a rangjától megfosztotta, a pártból pedig kizárta, míg a közel egyévnyi elzárással a büntetés további részét letöltöttnek nyilvánította. 1956 után a Ferunion Külkereskedelmi Vállalatnál, később pedig a Kossuth Könyvkiadónál dolgozott, majd az ELTE magyartörténelem szakán diplomát szerzett. 1968-ban öngyilkos lett. Erről bővebben lásd lánya könyvét: Koós (2006). Sós Vera férje, Koós Béla 1957. októbertől a Magyar Televízió főmunkatársa, szerkesztője volt.

71 Farkas (1990)

72 ÁBTL 2.1. V/4-a. 367–371. Ítélet, 1951. február 8.

73 ÁBTL 2.1. IX/63. 24. Kizárási javaslat, 1954. szeptember 16.

74 ÁBTL 2.1. IX/63. 26. Jegyzőkönyv, 1974. december 31.

1954-ben felülvizsgálati kérelmet nyújtott be, a perújítási tárgyalást a Katonai Felsőbíróság folytatta le a nyilvánosság kizárásával 1954. július 30-án.[75] Ebben – elhallgatva a gazdasági visszaéléseket – Szücs személye már „csak" úgy merül fel, mint aki külön frakciót akart létrehozni a Hatóságon belül, lejáratva a felső vezetést és bomlasztva ezzel a munkát. A Vizsgálati Főosztály már a perújítási tárgyalás lefolytatása előtt javaslatot tett Radványi további foglalkoztatására: „Véleményünk szerint a Párt vizsgálja meg Radványi Párthoz való hűségét, s ettől függően képességeinek figyelembevételével a polgári területen, esetleg a jelenlegi beosztásánál felelősebb funkcióba való helyezését javasoljuk."[76]

Az 1954. július 30-i rehabilitációt követően kizárták a hálózatból és 1954 októberével visszavették az egységesített Belügyminisztérium állományába, ahol a VII. (Közlekedési és Postai Elhárító) Főosztály 1-a. alosztályára került mint alosztályvezető és egyben osztályvezető helyettes, majd 1956 márciusában ugyanitt már osztályvezető. 1955. november 7-e alkalmából, „kiváló, eredményes munkája elismeréséül" megkapta a Vörös Csillag Érdemrendet,[77] 1956. április 4-én alezredessé léptették elő.[78]

Radványi 1956. október 23-tól folyamatosan szolgálatban volt a Belügyminisztérium épületében, majd a szovjetek által kialakított ócsai katonai bázisra menekült. November 4-én a szovjet csapatokkal együtt tért vissza a fővárosba és folytatta az operatív munkát. Radványi a forradalom leverését követően, az újjászervezett Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának 4-es számmal jelölt „Ipari és közlekedési szabotázselhárító Osztály" állományában dolgozott tovább.1957. január 1-vel az osztály hivatalos megjelölése BM ORFK II. Főosztály IV. Osztálya, s ezen belül Radványi a negyedik (közlekedési szabotázs elhárító) alosztály élére került.[79] Az 1957-ben lefolytatott felülvizsgálat során Radványi Dezsőt először ugyan eltiltották a további szolgálattól,[80] ez azonban csak májusig szólt, amikor is kinevezték a Belügyminisztérium Tanulmányi és Módszertani Osztályának az élére. (E mellett 1958. április 1. és 1959. november 30. között a BM Testnevelési és Sportbizottság tagja volt.)[81] 1959-ben Horváth Gyula miniszterhelyettes azonban javasolta Radványi felmentését, mert – bár a propagandamunkát magas színvonalon végezte – elhanyagolta a nevelőmunka irányítását.[82]

1959. november 15-én végül felmentették a beosztásából, leszerelték, áthelyezték a Magyar Rádió és Televízióhoz, ahol 1971-től osztályvezetője volt az akkor megalakított MTV Dokumentumfilm Osztályának.[83] Írói-filmes pályafutása során több olyan forgató-

75 ÁBTL 2.1 V/4-a. 216-224. Ítélet, 1954. július 30.

76 ÁBTL 2.1. V/4. 104. Jelentés Radványi Dezső volt áv. őrnagy ügyében, 1954. június 21.

77 ÁBTL 4.2. II. sorozat, 3. d. 2-3/69/1955. november 5. sz. Bm parancs.

78 ÁBTL 2.8.1. 4599. 10. Szolgálati adatlap.

79 ÁBTL 2.8.1. 577. d. 0068/1957. január 1. sz. bm. I. helyettesének parancsa. Bővebben lásd még: Takács (2013); Cserényi-Zsitnyányi (2013a): 111., 162.

80 Baráth (1999): 95–108.

81 ÁBTL 4.2. 10-21/12/1958. április 1. sz. bm parancs., ÁBTL 4.2. 10–21/22/1959. november 30. sz. bm. parancs.

82 ÁBTL 2.8.1. 4599. Javaslat, 1959. október 24.

83 A televízióban 1988-ban megszűnt a dokumentumfilm-szerkesztőség, és önálló szerkesztőségként működött tovább, egészen a rendszerváltozásig, amikor is 1989. december 31-i hatállyal megszűnt, Radványi Dezső nyugdíjba vonult, a munkatársak pedig a TV2 állományába kerültek át.

könyvet írt (Fotó Háber, 1963), dokumentumkötetet szerkesztett (Idézés bűnügyben, 1967., Elfogatóparancs, 1968.), bűnügyi tárgyú rádiójátékokat szerzett, amelyeket nála hitelesebben nem is készíthetett volna el más.

Az 1980-as évek elejétől Radványi és forgatócsoportja külföldön készített riportsorozatával a nyugati magyar emigrációról, Izraelben élő prominens emberekről készítettek portréfilmeket. Arra vonatkozóan még nem került elő dokumentum – bár nagyban valószínűsíthető –, hogy ez már a kezdetektől fogva állambiztonsági tevékenység fedéseként történt. Azonban egy 1987. április 23-i dokumentumban a III. Főcsoportfőnökség akkori helyettese, – egyben a III/I. (Hírszerző) csoportfőnökség vezetője – Bogye János r. vezérőrnagy az Izraelben élő magyar emigráció megfigyelésére, operatív feldolgozására vonatkozó javaslatot hagyott jóvá:

> „A szocialista országokkal való kapcsolatok fejlesztésére, nemzetközi elszigeteltsége enyhítésére irányuló izraeli politika közvetítőjeként az Izraelben élő magyar származású zsidóság aktív kapcsolatépítő tevékenységet kezdett Magyarország irányába, ezért osztályunk is megkezdte – az emigrációs operatív munka lehetőségeinek felhasználásával – a tanulmányozó feldolgozó tevékenységet.”[84]

A III/I-7. (hírszerzés és bomlasztás az emigráns szervezetekben) osztály vezetőjének javaslata szerint a Magyar Televízió Dokumentum Műsorok Önálló Szerkesztősége forgatócsoportja 1987. május 18-tól június 8-ig Izraelbe utazik – „Eastern” fedőnevű intézkedés –, ahol neves, főleg magyar származású izraeli közéleti személyekkel és szervezetekkel, egyesületekkel készít interjút. A filmkészítés operatív célja a lehetséges célszemélyek tanulmányozása, információszerzés stb. volt. Az utazásával kapcsolatos minden költséget a MAFILM fedezi, a forgatócsoport tagjai pedig „ugyanazok, mint az utóbbi években (Radványi Dezső riporter, Kígyós Sándor rendező, Butskó György operatőr, Srankó Géza gyártásvezető.)”[85] A javaslat szerint az operatív munkát végző Dr. Szabó János r. alezredes, a BM III/I-7. Osztály vezetője szerkesztőként utazik a forgatócsoporttal, Dr. Kiss Károly fedőnévre kiállított szolgálati útlevéllel. A javaslatot Bogye János felterjesztette Harangozó Szilveszter r. altábornagy, állambiztonsági miniszterhelyettesnek, a III. Főcsoportfőnökség vezetőjének, aki azt jóváhagyta. Ebben már egyértelműen fogalmaznak a Magyar Televízió szerepét illetően, ugyanis a felterjesztés szerint az „utazással kapcsolatos valamennyi költséget a kiutazást legalizáló fedőszerv fedezi. (TV)”.[86] Radványi 1989. évi nyugdíjazásáig dolgozott a Magyar Televíziónál, 1993. február 4-én halt meg Budapest.

84 ÁBTL 3.2.10. A-146. Javaslat, 1987. április 23.

85 Uo.

86 ÁBTL 3.2.10. A-146. Bogye János r. vezérőrnagy javaslata, 1987. április.

5. Az „áttételes agitáció” mestere – Ipper Pál

Ipper Pál egykori államvédelmi százados a Kádár-rendszer egyik legismertebb politikai kommentátora volt, s mint ilyen, a korszak meghatározó személyisége is a politikai demagógia interpretálásában, a társadalom felülről irányított vélemény formálásában. Nem maradt fenn a személyi anyaga, így a politikai rendőrség hivatásos állományában 1947-től eltöltött hét évéről nehéz teljes képet alkotni. Kisebb kitérővel Ipper végig az egyházi vonalon dolgozott. Szerepe a nyomozások során – tartótisztként – elsősorban az információk gyűjtésében volt meghatározó, ritkább esetekben vezetett kihallgatásokat. Neve számtalan ügyben felbukkan, hiszen az általa (is) nagy számban foglalkoztatott ügynökhálózat átszőtte a katolikus egyház minden színterét.

Ipper Pál 1927. július 9-én született Budapesten, izraelita vallású családban, egyetlen gyermekként. Középiskolai tanulmányait 1938-tól a fővárosi V. kerületi Magyar Királyi Állami Berzsenyi Dániel Főgimnáziumban folytatta,[87] de 1941-ben kénytelen volt megszakítani az iskolát, és a Fogorvosi Műszergyárban helyezkedett el műszerészinasként, majd a villanymotorokat készítő Szalay István Részvénytársaság Villamos Szerelési Anyagok és Készülékek Gyára alkalmazásában dolgozott. 1945. január közepén jelentkezett a Magyar Kommunista Pártba, majd néhány nappal később részt vett a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) V. kerületi irodájának megalapításában.[88] Az eddig kutatott források szerint 1947. május 19-én került a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának (ÁVO) állományába[89] mint próbarendőr, azon belül is a IV. alosztályára.[90] Az itt dolgozó államvédelmisek célkeresztjébe az egyik legproblematikusabb elhárítási területnek számító fiatal generáció került, vagyis a pártokkal, az egyházakkal együttműködő ifjúsági egyesületek, valamint az egyetemek, főiskolák, középiskolák diáksága, de nemzetközisége és a katolikus egyházzal ápolt kapcsolata révén kiemelt figyelemben részesült a cserkészmozgalom is.[91]

Szücs Ernő felülvizsgálati anyagában olvasható, hogy Ipper az egykori államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személy volt, aki a Rajk László belügyminiszterrel szemben lefolytatott vizsgálatban, „mint kiértékelő és egyéb bizalmas feladatot végző személy vett részt”.[92] Szücs Ernő egykori titkárnője, Sós Vera[93] 1953. január 25-i kihallgatásán arról vallott, hogy Ipper és a Rajk-ügyben vizsgálótisztként részt vevő Kenessei Tamás százados[94] Dékán István – akkor még – áv. századost és annak beosztottjait figyelték meg, és

87 A források szerint Ipper 1938-ban már a II. osztály tanulója volt, azonban 1937-ben még nem szerepelt a Benkó Barnabás vezette I. osztály névsorában.

88 Háromszor át a Dunán… *Ifjú Kommunista,* 1970/3–4. 49.

89 Az MSZMP KB Külügyi Osztályának 1988. évi személyi javaslata ír röviden Ipper múltjáról, s ebben történik többek között utalás arra, hogy 1947 és 1953 között az Államvédelmi Hatóság beosztottja volt. MNL OL M-KS 288. f. 5/1018. ő. e. Javaslat, 1988. január 14.

90 ÁBTL 1.2. 108/1947. sz. MÁ ÁVO napiparancsa.

91 Müller (2013).

92 ÁBTL 2.1. IX/61. Feljegyzés Szűcs Ernő államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személyekről. 14., 51.

93 Sós Veráról lásd fentebb.

94 Dr. Kenessei Tamás áv. főhadnagy, a Rajk-ügy egyik vizsgálótisztje. 1951. április és 1952. február között az ÁVH Ellenőrzési Osztályának helyettes vezetője.

jelentettek róluk.[95] Dékán már 1945 januárjában részt vett a politikai rendőrség debreceni szervezésében, nem sokkal később Péter Gábor fővárosi egységéhez került, és lényegében 1950 áprilisáig ő volt a hírszerzés-kémelhárítás első embere. Szücsnek jelentős szerepe volt abban, hogy Dékánt 1950. júniusban eltávolították az ÁVH-tól. Szücs mint Moszkva embere nemcsak Rákosit tartotta megfigyelés alatt, hanem annak unokahúgát, Rákosi (D. Kardos) Évát, s így annak férjét, Dékánt is.[96] Hogy pontosan milyen anyagot gyűjtöttek Szücs hálózati személyei – köztük Ipper Pál –, nem tudjuk, erre vonatkozóan egyelőre nem áll több dokumentum a rendelkezésünkre.

Az 1948 őszétől a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága szervezeti keretében Ipper ún. egyházi vonalra került, mégpedig az újonnan létrejött III., a klerikális reakciót elhárító alosztályra, ahol 1948. szeptember 22-én rendőrnyomozó alhadnaggyá léptették elő,[97] 1949. februártól hadnagy.[98] Az 1950-ben a Belügyminisztériumtól függetlenített Államvédelmi Hatóság új szervezetében Ipper először nem egyházi vonalon folytatta államvédelmi pályafutását, hanem az I/3. (Kémelhárítás) Osztályra került, azon belül is a „b” alosztályra, amely angol vonalon végzett felderítő munkát. Az egyik ügynököt, akit Ipper 1949. november 9-én beszervezett, és akivel a kapcsolatot tartotta, az iratok szerint Szücs Miklós megfigyelésével bízta meg,[99] szintén Szücs Ernő utasítására, aki a saját testvérét is folyamatos ellenőrzés alatt tartotta.[100]

1950. június 2-án tehát Ipper még az ÁVH I/3-b alosztályán dolgozott mint áv. nyomozó hadnagy, majd a hónap végén egy újabb ügy vizsgálatának kezdeményezőjeként találkozunk a nevével, ráadásul egy másik alosztályon.[101] Hogy 1950 júniusában pontosan mikor került át Ipper az I/2. („Belső reakció elhárító”) osztály „b” alosztályára, parancs hiányában egyelőre nem tudjuk, de ettől kezdve 1953. évi leszereléséig itt dolgozott elhárító tisztként, 1951 áprilisától főhadnagyi rangban.[102] Az alosztály feladata a történelmi- és kisegyházakkal, valamint az egyes szektákkal szembeni elhárítás – megfigyelés, felderítés, bomlasztás stb. – volt. Ipper Pált 1951. november 2-án, ugyanazon a napon, amikor Jámbor Árpádot áv. őrnagyot kinevezték az alosztály élére, megbízták az alosztályvezető-helyettesi teendők ellátásával, amelyet 1952-ben véglegesítettek. Munkájának további elismeréseként a hónap végén kitüntették a Népköztársaság Érdemrend arany fokozatával is.[103]

Ipper tehát 1950 közepétől egyházi vonalon dolgozott. Utalásokból ugyan tudjuk, hogy minden egyházi vezetőről vezettek dossziét, de ezek nem mindegyike maradt fenn.[104]

---

95 ÁBTL 2.1. IX/61. Feljegyzés Szücs Ernő államvédelmi ezredes által foglalkoztatott hálózati személyekről. 14, 17.

96 Köszönöm Zinner Tibornak, hogy erre felhívta a figyelmemet.

97 ÁBTL 1.2. 13/1948. 09. 22. sz. BM ÁVH vez. napiparancsa.

98 ÁBTL 1.3. 49/1949. 02. 28. sz. BM ÁVH vez. napiparancsa.

99 ÁBTL 3.1.5. O-11196/11. Jelentés, 1950. június 2. 289.

100 Zinner (2013): 76.

101 ÁBTL 3.1.5. O-14759/1. Javaslat személyi dosszié nyitására, 1950. június 27. 1.

102 ÁBTL 2.8.1. 558. d. 97-4800/1951. ÁVH. vez. parancsa, 1951. április 4.

103 ÁBTL 2.8.1. 559. d. 0720/98/1951. december 1. sz. N.E.T. határozata.

104 Soós Viktor Attila kutatásaiból is tudjuk, hogy az ÁVH egyházi elhárítással foglalkozó alosztálya minden főpapról operatív dossziét nyitott, hosszú éveken keresztül folytattak megfigyelést, gyártottak ügyeket, végeztek beszervezéseket. Terror volt a papok ellen. *Vas Népe,* 2013. október 22., 1.

Ipper szerepe a nyomozások során – tartótisztként – elsősorban az információk gyűjtésében volt meghatározó, ritkább esetekben vezetett kihallgatásokat. Neve számtalan ügyben felbukkan, hiszen az általa (is) nagy számban foglalkoztatott ügynökhálózat átszőtte a katolikus egyház minden színterét: Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök, Badalik Bertalan veszprémi, Pétery József váci, Shvoy Lajos székesfehérvári és Hamvas Endre csanádi püspökök, Bárd János kalocsai, Endrey Mihály egri segédpüspök csak néhány név, akikkel Ipper „foglalkozott". Megfigyelésükre ügynökhálózatot épített ki – „Hívő", „Kertész", „Kelemen", „Baba", „Rózsa", „Balassa", „Kornél" –, akikkel rendszeresen tartotta a kapcsolatot, értékelte a jelentéseket, de az egyes ügyekben keletkezett ún. „K" (lehallgatás, levélellenőrzés) anyagok is hozzá futottak be. Egyik legnagyobb vizsgálati ügye Pázmány Géza egykori cserkész őrsvezető és a vele kapcsolatban álló személyek ellen lefolytatott nyomozás volt.[105]

Ipper Pál 1953. július 6-án még az ÁVH vezetőjének dicséretében részesült a Béke Világtanács magyarországi ülésszakának lebonyolításában játszott szerepéért,[106] az államvédelem kötelékéből azonban nem sokkal később váratlanul elbocsátották. A Belügyminisztérium IV. (Belső reakció elleni harc) Osztályának[107] „új" állományába átvett személyek között már nem is szerepel a neve,[108] végül 1953. szeptember 1-jei hatállyal került ki a hivatásos állományból.[109] Innen a Magyar Rádióhoz került, valamint felvételt nyert az ELTE magyartörténelem szakára. Itt esti, majd levelező tagozaton 1958-ban végzett, 1960-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett angol szakos diplomát. A Magyar Rádiónál a műsorszerkesztőség, majd az irodalmi osztály, később az idegennyelvű adások, végül a politikai adások főszerkesztőségének munkatársa volt. 1956. október 23-a a Rádióban érte, ahol hírszerkesztői feladatok mellett az agitprop főosztály munkatársaként végzett pártmunkát. Október 24-én éjszaka az MDP PB az egyes területek operatív irányítására szervezési, agitációs és katonai csoportokat hozott létre. Az Agitációs Csoport foglalkozott a rádió és a sajtó kérdéseivel, s mint ilyen, ide tartozott a rádió szerkesztősége is Benke Valéria vezetésével, a szerkesztőbizottság egyik tagja Ipper Pál volt. A műsorszerkesztés feladatain kívül nekik kellett eljuttatni a közlemények szövegeit a parlamenti adóstúdióhoz és irányítása alatt működött a *Szabad Nép* szerkesztőbizottsága is. Ipper így október 29-ig az Akadémia utcai Pártközpontban tartózkodott, melyről így vallott később:

> „A párt székházában töltött napokért egyesek 'fő-sztálinistának' denunciáltak, ám az idő igazolta döntéseinket. Éppúgy, mint későbbi megbízatásomat. 1956 végén ugyanis Gács László, a Rádió kormánybiztosa azzal bízott meg, hogy politikai részvételemmel segítsem elő a vidéki stúdiók konszolidálódását. Így aztán egy ideig ezek irányítása, s a munkával együtt járó országjárás lett a dolgom."[110]

105 ÁBTL 1.11.9. 10.d./I. Jelentés, 1954. december 22. 57.

106 ÁBTL 1.4. 10-1011/1953. 042/1953. július 6. sz. ÁVH. vez. parancsa.

107 Az akkor tíz alosztállyal megalakuló Belső reakció elleni harc Osztály ötödik alosztálya foglalkozott az egyházi elhárítással, Földes György áv. százados vezetésével.

108 ÁTBL 2.8.1. BM állományparancsok – 1-53/1953. 23/1953. július. 31. sz. BM parancsa.

109 ÁBTL 2.8.1. BMH állományparancsok – 1-100/1953. 54/4/1953. szeptember 26. sz. BM helyettes parancsa.

110 Nádor (1979)

Vagyis folytatva az agitprop munkát ügyelt arra, hogy a vidéki rádiókban mi hangozzon el. A kádári megtorlásban azonban nem csak a politikai agitációval vette ki a részét, hanem az 1957. január végén megalakuló munkásőrség tagjaként is, ahová az elsők között lépett be:

> „1957. május elsején Ipper Pál munkásőr-egyenruhában közvetítette a pécsi felvonulást, a Nádor szálló első emeletéről. 1957 őszén a rádiós munkásőrszázad otthonra lelt a Bródy Sándor utcai épületben. Ipper Pál itt teljesített szolgálatot, több fővárosi ünnepély biztosításában vett részt, és helyt állt a nappali és az éjszakai kiképzéseken. Egészen 1963-ig volt munkásőr. Amikor kinevezték a Rádió New York-i tudósítójának, leszerelt.”[111]

Tanúként részt vett a Snagovba hurcolt, majd a Nagy Imre és társai elleni per részeként 1958. augusztus 18-án 15 évi börtönbüntetésre ítélt Tánczos Gáborral szemben indított vizsgálatban is.[112]

1959-ben visszatért Budapestre, ahol a Rádió hírszerkesztőségének turnusvezetője volt, vagyis csak az ő aláírásával lehetett anyagot leadni. Ekkor már a televíziózásban is kipróbálhatta magát, amiről később így nyilatkozott:

> „1959–60-ban kezdtem a televízióban, egy Élőújság-kommentárral. A hét »elődje« volt ez; ha jól emlékszem: vasárnaponként jelentkezett. Amint a tévéhíradó kezdett kialakulni, előbb ritkán, majd mind sűrűbben jelentkeztem. Ma is vállalom ezeket. Legfőképpen azért, mert úgy érzem, érdemben hozzájárultak annak a nemzeti egységre törekvő politikának a kifejezéséhez, amelyet »kádárinak« szoktunk nevezni.”[113]

1959 januárjától három éven át volt műsoron a tévé vasárnapi képes hetilapja, az *Élőújság*. A műsor szigorú pártirányítás alatt állt, tartalmát és stílusát az MSZMP Budapesti Pártbizottságának Agitációs és Propaganda Osztálya határozta meg. 1963-ban a Televízióhoz került, ősztől az MRT[114] New York-i ENSZ-tudósítójaként dolgozott, de hangban már részt vett az első televíziós Fórumokon.

Ipper Pál 1969 őszén tért haza New Yorkból, és decemberben, a magyar sajtó napján kitüntették a Rózsa Ferenc-díj II. fokozatával. Ettől kezdve mind a Televíziónál, mind pedig a Rádiónál állandó munkatársként dolgozott egészen 1984-ig: a TV műsorvezető-szerkesztője, 1974-től a már napi három kiadásban jelentkezett Híradó főmunkatársa, külpolitikai kommentátora volt.

---

111 Illés (1981). Ipper ugyanebben a cikkben vall a Munkásőrségnél eltöltött évekről is: „Szerettem köztük lenni, jó volt osztozni örömükben és gondjaikban. Néha arra gondolok, miért is volt ez így? Azért talán, mert egy cél fűtött bennünket? Vagy azért, mert ide nem érnek az anyagiasság, a pozícióharc, az önzés, a kicsinyesség hullámverései? Azért, mert a munkásőrök közösségi emberek, mert többségükben ott izzik a forradalmiság parázsa, mert mindig az egész társadalom érdekeit tartják szem előtt? Ezekért is, meg még sok mindenért [...]”

112 ÁBTL 3.1.9. V-150384/1. Jelentés, 1957. február 10. 206.

113 Nádor (1979): 45.

114 A Magyar Rádióból és annak televíziós főosztályából hozták létre 1958-ban a Magyar Rádió és Televíziót (MRT). 1974-ben vált szét Magyar Rádióra (MR) és Magyar Televízióra (MTV).

1971-ben elindította a 168 óra című rádiós politikai magazinműsorát, amely mérföldkő volt a kommunista rádiózás stílustörténetében. Az egyre feszültebb politikai-gazdasági légkört oldani hivatott, de egyben manipulatív céllal meginduló műsor személyes hangvétele egy újfajta stílust teremtve tudta befolyásolni a hallgatókat. A 168 óra a korszak legtöbb politikai orgánumánál szókimondóbb volt – és lehetett is –, hiszen politikai elvárás volt vele szemben, hogy a szókimondás benyomását keltse. Ipper ennek lényegét később így fogalmazta meg:

> „Újságírói, szerkesztői meggyőződésem, hogy az áttételes agitáció hatásfoka sokkal nagyobb, mint a direkté. (...) Ha ugyanis valakit egy kormányhatározat, vagy egy vállalati intézkedés helyességéről meg szeretnék győzni, a kételkedő, az ellenkezést tartalmazó kérdéseket is föl kell tennem. Módot kell adni a vitára, hogy az érveknek végül hitelük legyen. Akit egyvégtében dicsérnek: eleve gyanússá válik. (…) Ezt sajnos nálunk kevesen értik meg, és igen sokan azt szeretnék, ha a sajtó nem tenne egyebet, csak ismertetne és magasztalna minden határozatot. Egyik rákfenénk, hogy gyakran csak fekete-fehérben vagyunk képesek gondolkodni: amit mi csinálunk, az úgy jó, ahogy van, amit ők, az úgy rossz, ahogy van. Pedig szerintem az agitációban még igen-igen sok szín felhasználható. Így a fekete meg a fehér csak összemosódik – szürkévé."[115]

1983-ban kitüntették a Szocialista Magyarországért Érdemrenddel,[116] majd végleg elkerült a médiától és a Külügyminisztérium főosztályvezető-helyetteseként 1984-ben családjával a Canberra-i magyar nagykövetségre került mint ideiglenes ügyvivő. (1983 februárjában rákerült az olasz hatóságok tiltónévjegyzék listájára, amely szerint tilos volt beutaznia Olaszországba még 1987-ben is.)[117] 1986-ban az ausztráliai magyar nagykövetség rendkívüli és meghatalmazott nagykövete, majd ugyanezen év augusztus 1-jétől a nagykövetség vezetője lett, akkreditálva egyúttal Új-Zélandra is.[118]

1988. január 14-én az MSZMP KB Külügyi Osztálya – a Külügyminisztérium kezdeményezésére – javasolta a Politikai Bizottságnak Ipper felmentését és nyugállományba helyezését.[119] 1988. október 25-én először az Új-Zélandon való képviseletére kapott megbízatása alól mentették fel,[120] majd decemberben végleg hazarendelték és nyugállományba került.[121]

A kutatott és hozzáférhető állambiztonsági iratokból kitűnik, hogy Ipper Pál elsősorban nem mint vizsgáló, hanem mint tartótiszt dolgozott az Államvédelmi Hatóság kötelékében. Az egyházak tevékenységének ellenőrzése, megfigyelése, manipulálása a kommunista titkosszolgálatok számára a pártállami időszak egészében kiemelt feladat volt. Ipper beosztása és feladatai először az ifjúság-, majd nagyobb részt az egyházi elhárítás területére terjedtek

---

115 Nádor (1979): 48.

116 *Magyar Közlöny,* 1983/51. 921.

117 ÁBTL 3.2.5. O-8-500/1. 325–326. Tájékoztatás, 1984. augusztus 13., ÁBTL 3.2.5. O-8-500/2. 329–333. Tájékoztatás, 1987. október 27.

118 *Magyar Közlöny,* 1986/41. 1065.

119 MNL OL M-KS 288. f. 5/1018 ö. e. Javaslat, 1988. január 26. 85–87.

120 *Magyar Közlöny,* 1988/50. 1166.

121 Baráth–Gecsényi (2015): 190.

ki, itt épített és foglalkoztatott széleskörű ügynök-hálózatot, és készített elő olyan ügyeket, melyek következtében a hazai papság számtalan tagját hurcolták meg a kommunista diktatúra évtizedeiben. Ipper 1990. január 16-án halt meg Budapesten.

*

A bemutatott államvédelmi „kettős” életutak közel nem teljesek, további közlésre a tanulmány terjedelmi okokból sem ad lehetőséget, sőt a további kutatásoknak köszönhetően bizonyára még bővülni fog a névsor. Eddigi ismereteink – és a fent bemutatott életrajzok – alapján mégsem elhamarkodott felvázolni egy olyan általános életpályamodellt, hogy egykori ávósok miként kerülhettek a kulturális élet legszélesebben értelmezett területeire. A politikai rendőrség megalakulásának korai időszakában állományba került ávósok egy része áldozatául esett a párton belüli tisztogatási akcióknak az 1950-es évek első felében. Börtönbe vagy vizsgálati fogságba kerültek, vagy egyszerűen csak elbocsátották őket, sőt az előbbiek ügyét 1953 után felülvizsgálták, és az érintetteket általában rehabilitálták. A töretlenül kommunista meggyőződésű egykori ávósok az 1956-os forradalom leverése után kikerültek az állományból, és ettől kezdve más területeken szolgálták tovább – gyakran nem elszakítva a korábbi kötelékeket még fedésben – az immár Kádár János irányította pártállamot. Életük végéig tagadták ÁVH-s múltjukat, de soha nem fordultak szembe azokkal az eszmékkel, amelyek miatt annak idején a politikai rendőrséghez jelentkeztek. A képzettebb, műveltebb és intelligensebb tisztek a művelődés, a média területein szóródtak szét, vagyis ott, ahol az egyik leginkább kézzelfogható és legközvetlenebb kapcsolat volt az emberek felé. Ahogy Apró Antal megfogalmazta,

> „Moszkvában legutóbb Mikoján elvtárs felhívta a figyelmet, hogy ne tekintsük a televíziót olyan tartós fogyasztási cikknek, mint a porszívót, mosógépet és ahogy mi általában éveken át tekintettük, hanem a politikai vezetés egyik legfontosabb eszközének tekintsük és áldozzunk is erre.”[122]

A média területére helyezett, korábban már bizonyított káderek – akik már előéletüknél fogva élvezhették a politikai vezetés bizalmát – jó érzékkel nyúltak a feladatokhoz. Az általuk képviselt kádári kultúrpolitika annak a tudatformálásnak és alkunak a része volt, amelyben évtizedeken keresztül tartották a társadalmat.

A bevezetőben már említett Berkesi András a körmendi rendezvényt követően, 1992-ben jelentette meg új kötetét, *A tanút meg kell ölni* címmel, amelyben a következőt írja a Katpol és az ÁVH egykori kihallgatója:

> „A nagy tanulság tehát az: ha már elhatároztam, hogy megölöm az ellenségemet, akkor úgy végzek vele, hogy senki se lássa, senki se tudjon róla. Megkérdeztem tőle: Mi lenne akkor, ha mégis akadna egy tanú? A tanút meg kell ölni. – válaszolta. Te jó ég! – mondtam neki – te nem lehetsz ennyire cinikus, nem válhatsz hidegvérű gyilkossá! Nem, nem vagyok az. Ma még nem…”[123]

---

122 MNL OL M-KS 288. f. 5/151. ő. e. 36. Jelentés a Magyar Rádió és Televízió műsorpolitikájáról és káderhelyzetéről, 1959. október 6.

123 Berkesi (1992): (Fülszöveg).

Források és irodalom

Archívumok, levéltárak

ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)

BFL (Budapest Főváros Levéltára)

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

OSA Archívum
w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=59&-lang=hu

Online adatbázisok

www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:::NO::P5_PRS_ID:34904

mandadb.hu/tetel/466626/Maradok_hu_szabadsaggal__ujsagcikk

Periodikák

Magyar Közlöny
Ifjú Kommunista
Vas Népe

Feldolgozások

Baráth (1999) = Baráth Magdolna: A Belügyminisztérium „megtisztítása" a volt ÁVH-soktól, 1956–1962. Standesky Éva – Rainer M. János (szerk.): *Évkönyv VII.* Budapest, 1956-os Intézet, 1999. 95–108.

Baráth (1999a) = Baráth Magdolna: „Valaki figyel." Feljelentett pártvezérek. *Beszélő,* 4. évf. 10. beszelo.c3.hu/cikkek/%E2%80%9Evalaki-figyel%E2%80%9D

Baráth–Gecsényi (2015) = Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015.

Berkesi (1992) = Berkesi András: *A tanút meg kell ölni.* Budapest, Nótárius, 1992.

Bertalan (2017) = Bertalan Péter: Történelmi hálózatok. Magyar Pálos Rend contra Állambiztonság. *Egyháztörténeti Szemle,* XVIII/1.

Borvendég (2022) = Borvendég Zsuzsanna: *Az impexek kora*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2022.

Cserényi-Zsitnyányi (2009) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). *Betekintő,* 2009/2. www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi

Cserényi-Zsitnyányi (2013) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956.In: Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2013.

Cserényi-Zsitnyányi (2013a) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: A BM II/4. (Közlekedésielhárító) Osztály.In:Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2013.

Cserényi-Zsitnyányi (2019) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Komlós János államvédelmi fellépéseinek színterei. *Arc és álarc. A Hamvas Intézet folyóirata,* 2019/1. 23–47.

Cserényi-Zsitnyányi (2019a) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Aknamunka. Szabotázsperek a Rákosi-korszakban*. Budapest, Jaffa, 2019.

Cserényi-Zsitnyányi (2022) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Radványi Dezső két élete. *Arc és Álarc.* Különszám. 2022. 9–31.

Farkas Vladimír (1990) = Farkas Vladimír: *Nincs mentség – Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990.

Huszár Tibor (2009) = Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai 1946-1955*. Budapest, Corvina, 2009.

Illés (1981) = Illés György: Alapítók között. *Munkásőr,* 1981/11. 11.

Komlós (1970) = Komlós János: *Fő a fejünk*. Budapest, Szépirodalmi, 1970.

Koós (2006) = Koós Anna: *A nem kívánt hagyaték*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2006.

Mirák (2016) = Mirák Katalin: Az ÁVH-tól a Magvetőig. Egy belügyes pályakép: Berkesi András. In: Péterfi Gábor –Fekete Bálint (szerk.): *Történelemtanítás a XXI. század elején*. Budapest, L'Harmattan, 2016.

Müller (2013) = Müller Rolf: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember). *Betekintő,* 2013/3. www.betekinto.hu/2013_3_muller

Nádor (1979) = Nádor Tamás: A véleménymondás „trükkjei”. Beszélgetés Ipper Pállal. *Rádió és Televízió Szemle,* 1979/1. 42–49.

Rihmer (1976) = Rihmer László: *Három év börtön ártatlanul.* Budapest. (Kézirat, Rihmer László hagyatéka. Másolat a szerző birtokában)

Szabó (2001) = Szabó Csaba (szerk., a bevezető tanulmányt írta és a mutatókat összeállította): *A Grősz-per előkészítése 1951.* Budapest, Budapest Főváros Levéltára–Osiris, 2001.

Szekér (2022) = Szekér Nóra: Aczél György, a Kádár-korszak kultúrpolitikájának koordinátora. *Múlt-kor*. 2022/tavasz.

Takács (2013) = Takács Tibor: A BM II/6. (Ipariszabotázs-elhárító) Osztály. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest, ÁBTL – L'Harmattan, 2013.

Vörös (2016) = Vörös Géza: *Fejezetek a kommunista politikai rendőrség egyházi elhárításának történetéből*. PhD dolgozat. real-phd.mtak.hu/437/1/3189077.pdf

Zinner (2001) = Zinner Tibor (2001): *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet, 2001.

Zinner (2013) = Zinner Tibor: *„A nagy politikai affér" a Rajk–Brankov-ügy.* Budapest, Saxum, 2013.

Zsitnyányi (2002) = Zsitnyányi Ildikó: Egy titkos „háború" természete. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége tagjaival szemben lefolytatott internálási és büntetőeljárási gyakorlatok 1948–1950. *Hadtörténelmi Közlemények,* 2002/4. 1086–1101.

Nyakleves Nyugatról

Kísérletek a „gulyáskommunizmus" legitimálására a nyugati társutas sajtóban

Borvendég Zsuzsanna*

1. Bevezetés

A huszadik századot a totális diktatúrák térnyerése és világháborúk véres eseményei határozták meg. Már a két világégés között is kitüntetett szerepet kapott a sajtó, amely egyre inkább propaganda terjesztésére és dezinformációk elhintésére szolgált, vagyis hatékony politikai eszköz volt a hatalmi játszmák során. A hidegháború időszakában azonban jelentősége minden korábbihoz képest megemelkedett. A kétpólusú világban a média hadszíntérré vált, a tömegek manipulálásának – cizelláltan kifejezve: a véleményformálásnak – elsődleges platformja lett. A világ két vezető nagyhatalma a tudományos-technikai forradalom által kiváltott technológiai verseny lázában égett, amely magával hozta a hírszerzés felértékelődését és a titkosszolgálati módszerek kifinomultabbá válását is. A média a titkosszolgálatok befolyásolási és behatolási csatornájává avanzsált.

Miközben a sajtómunkások magukat a negyedik hatalmi ágként tüntették fel, akik a mérleg nyelveként ellenőrzik a demokratikusan megválasztott politikusok magatartását – bátran szembeszállva a korrupcióval és egyéb tisztességtelen magatartással – aközben szemérmesen hallgattak arról, hogy a tömegtájékoztatás piaci alapon működik, vagyis a profittermelés a legfontosabb célja. A profit nem minden esetben jelent pénzhozamot, lehet kapcsolati tőke, vagy hatalomszerzési, -kiterjesztési lehetőség és politikai haszon is – bármi, ami a tulajdonosi kör érdekét szolgálja. Mivel a médiában függetlenség nem létezik, így a teljes objektivitás sem várható el tőle – ezt az evidenciát a szocialista újságírás nem is tagadta: „A különbség a nyugati sajtó és miközöttünk az, hogy mi tudatosan vállaljuk a hatalom szolgálatát, a párt politikáját tudatosan vállalja minden magyar újságíró, akkor is, ha ő maga történetesen nem is a párt tagja."[1] – foglalta össze Pálfy József, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének (MÚOSZ) elnöke a sajtó szerepét 1974-ben.

Hasonló kiindulópontja volt a Kádár-rendszer idején az újságírókat oktató tankönyveknek is. A Gombó Pál által írt tananyag így definiálja a médiumok szerepét: „Az újságírás a sajtóban megnyilvánuló politikai-közéleti tevékenység, amely a közvélemény tájékoztatással és publicisztikával való befolyásolására irányul."[2] Mindez nyílt beismerése volt annak, hogy a rendszer a médiát hatalomtechnikai eszköznek tekinti, azon keresztül propagandagépezetet üzemeltet. Természetesen nem lepődhetünk meg azon, hogy egy diktatúra minden lehetséges eszközt felhasznál totális hatalmának kiteljesítésére, az azonban máig kényes

* Történész, európai parlamenti képviselő.

1 Kováts (1996)

2 Gombó (1977): 17.

témának számít, hogy a nyugati demokráciákban sem volt ez másként. A sajtómunkások akarva-akaratlanul kiszolgálták a politikai elvárásokat, függetlenül attól, hogy a vasfüggöny melyik oldalán munkálkodtak. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden újságíró tudatosan és vállaltan valamilyen titkosszolgálatnak dolgozott volna, de azt igen, hogy nem maradhattak függetlenek a hidegháborús versengés következményeitől, követelményeitől. Mindkét nagyhatalom törekedett az ellenséges világrend fellazítására, ellenállás szítására társadalmi szinten. Az Egyesült Államok hírszerzése rádióállomásokat üzemeltetett, amelyek a szovjet érdekszféra országaiba sugározták adásaikat, a szovjetek pedig hatalmas energiát fordítottak arra, hogy beférkőzzenek a nyugati szerkesztőségekbe, újságírószervezetekbe, humanistának álcázott ideológiájukkal megmérgezzék a szabad világ írástudóit. Az ideológiai hadviselés és ezáltal a média szerepe minden korábbinál nagyobb jelentőségre tett szert a huszadik század második felében.

Keveset hallunk arról, hogy ebben a propagandaháborúban a hazai sajtómunkásoknak is érdemi feladat jutott. A nyugati közvélemény manipulálása részben a Kádár-rendszer saját kezdeményezése volt hatalmának elfogadtatására, részben pedig a szovjet imperialista terjeszkedés eszközeként szolgált, vagyis a keleti blokk titkosszolgálati együttműködésének keretében értelmezhető. Jelen tanulmány azt kívánja bemutatni, miképpen használta Kádár János a médiát a szabad világ közvéleményének befolyásolására, és hogyan asszisztált ehhez a nyugati sajtó egy része akár gazdasági megfontolásokból, akár a kommunizmus felsőbbrendűségébe vetett hitük által vezérelve.

2. A befolyásolási hadművelet nyitánya

1945 után Magyarország szovjet gyarmattá vált. A megszállók nemcsak a politikai rendszerüket kényszerítették rá hazánkra, de a hidegháborús frontvonalak kialakításában és fenntartásában is szerepet kellett vállalnunk. Mivel a korszak fő jellemzője az volt, hogy a két nagyhatalom közötti nyílt fegyveres összeütközéseket kerülték – azokat helyi konfliktusok mögé bújtatták – a titkosszolgálati hadviselés soha korábban nem látott jelentőségre tett szert. Magyarország is kivette részét a titkos hadműveletekből, két meghatározó területen ütőképes erőt mutatva: a gazdasági együttműködések kialakításában és az ideológiai semlegesítés terepén.

Elmondható, hogy mindkét feladat teljesítésének előfeltétele a jó nemzetközi kapcsolatrendszer kiépítése volt, amely a kádári nyugati nyitás politikájával megvalósult. Az ötvenes évek közepén a Szovjetunió meghirdette a békés egymás mellett élést, mivel belátta, hogy hosszútávon nem tudja tartani az éles versenyhelyzetet az Amerikai Egyesült Államokkal. Birodalmi súlyának fenntartásához egyre inkább szüksége lett a nyugati technológia megszerzésére és a tőke beáramlására is, amelyben szövetségesre talált az 1956-os forradalom utáni kormányzatban.

Kádár János súlyos legitimációs problémákkal küzdött hatalomra kerülése után, és felismerte, hogy új hatalomtechnikai eszközökhöz kell fordulnia, ha el akarja magát fogadtatni a magyar társadalommal. A szövetséginek nevezett politika alapja az életszínvonal emelésének és a magánélet nyugalmának ígérete lett, amelynek megteremtéséhez leginkább tőkére és technológiára volt szükség, vagyis a szovjet vezetés célok és az eszközök szintjén is partnerre talált a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) vezérkarában.

A tőkés kapcsolatok felfuttatása a kádári „konszolidáció" kulcsa lett tehát, ehhez azonban a nyugati világnak túl kellett lépnie 1956 sokkján. Kádár János 1956–1957-ben a legelutasítottabb politikus volt a keleti blokkból, a hatvanas évekre viszont a legnépszerűbbé vált. A metamorfózis rendkívül rövid idő alatt ment végbe, az emberi emlékezet ilyen gyors eltorzításához tudatos és szervezett manipulációra volt szükség, amelyben a társutas értelmiség önkéntes segítséget nyújtott. Már 1957-ből vannak adataink arról, hogy baloldali zsurnaliszták igyekeztek tisztára mosni Kádár János véres kezét Nyugat-Európában.

Haynal Kornél[3] egy ügynöki jelentésében számolt be Otto Frei svájci laptudósítóval folytatott beszélgetéséről. A beszélgetés 1957. február 19-én történt, azokban a napokban, amikor Magyarországon éppen kibontakozóban volt a tízezreket érintő jogi megtorlás. Otto Frei szavai akár megerősítést is adhattak Kádár Jánosnak a retorziók levezénylésében, hiszen biztosították arról: a Nyugat ezúttal is hallgatni fog.

> „Hangsúlyozta, hogy ő úgy látja, a helyzet most már rohamosan normalizálódni fog, és Kádár János kormánya meg fog szilárdulni. A mai helyzetet már a normálishoz közelállónak minősítette, s hozzáfűzte, hogy emberileg mély tisztelettel adózik Kádár Jánosnak, akit igen becsületes és egyenes embernek tart. Megkérdeztem, hogy erről mi a véleményük a többi újságíróknak Nyugaton. Frei – akinek kiterjedt ismeretsége van – közölte, hogy a nyugati országok sajtótudósítóinak jelentős része osztozik az ő véleményében. Tragikusnak találják Kádárnak azt a kényszerű helyzetét, hogy kénytelen volt a szovjet csapatok segítségével kormányra lépni, Kádár emberi mivoltát, jellemét makulátlannak tartják, s becsülik a börtönökben töltött időben tanúsított megingathatatlan magatartása miatt is. Aki megjárta a Rákosi-börtönöket – mondotta Frei – az véleményem szerint nem térhet vissza a régi módszerekhez. Frei egyébként aggodalmát fejezte ki afölött, hogy Kádár Jánosnak lesz-e elég ereje ahhoz, hogy a maga elgondolásait érvényesíteni tudja a régi funkcionárius apparátussal és a véleménye szerint a Szovjetunióban újjáéledő sztálinizmussal szemben."[4]

Az idézetből láthatjuk, hogy a Kádár-mítosz a rendszerrel együtt született. A moszkvai retrográd és bigott kommunista elittel szemben fellépő, hazája és népe érdekeit a megszálló erőkkel szemben is érvényesítő vezető alakjáról szóló narratíva, amely hangsúlyozza, hogy maga is elszenvedte a sztálinizmus sötét éveit, már akkor elterjedőben volt, amikor a megtorlások legkegyetlenebb fejezete még le sem zárult. Mivel a jelentésben megelevenedő beszélgetés alig három hónappal a forradalom eltiprása után zajlott, felmerülhet a kérdés, hogy vajon mekkora szerepe lehetett ebben a tudatosságnak? Volt-e már szervezett propaganda-

---

[3] Haynal Kornél 1950-től az Államvédelmi Hatóság állományában szolgált, akkor még Hayn Kornél néven. 1945. május elsején lépett be a Magyar Kommunista Pártba, amely először a *Szabad Magyarország*hoz helyezte, majd hamarosan a Magyar Központi Híradóhoz került. A Magyar Távirati Iroda (MTI) kiválásával Haynal a távirati iroda tudósítója lett, Prágában, Berlinben is több évet töltött, ahol „Nyisztor", illetve „Nyerges" fedőnéven fogadta és teljesítette a BM utasításait. A hatvanas évek elején a Magyar Rádió és Televízió elnökhelyettese volt, ezt követően 1966–1971 között az osztrák fővárosban látta el a sajtóattaséi feladatokat.

[4] ÁBTL 3.2.3. Mt-536/2. 20. Jelentés dr. Otto Frei svájci laptudósítóval folytatott beszélgetésről. A beszélgetés helye és időpontja: Berlin, 1957. február 19.

tevékenység ekkor Kádárék elfogadtatására a nyugati médiában, vagy pusztán a társutas értelmiség önkezdeményezéséről volt-e szó? Nem tudhatjuk, hiszen a szovjet titkosszolgálatnak is érdeke volt, hogy Kádárt elfogadtassa Nyugaton, az ő befolyásolási hadműveleteik akár már meg is kezdődhettek ekkora. A későbbi történések tükrében ugyanis nyilvánvaló, hogy a Kreml felhasználta a magyarok és Kádár jóhírét arra, hogy olyan ajtókat is megnyissanak a kapitalista Nyugaton (különösen iparvállalatoknál és kutatóintézeteknél), amelyek a Szovjetunióból érkezett szakemberek előtt zárva maradtak volna. Érdekükben állt tehát, hogy a „különutas" hírében álló pártfőtitkár elismertsége növekedjen a vasfüggöny túloldalán.

3. Kádár János és a filantróp milliárdos

A békés egymás mellett élés elképzelése ugyan eredetileg a szovjetekhez köthető, de az Egyesült Államok számára is kívánatos volt a politikai enyhülés lehetősége, mivel középtávon nem látták legyőzhetőnek a kommunista szuperbirodalmat. Az élhető status quo fenntartása mindkét nagyhatalom számára fellélegzést adott a fenyegető atomháború rémképétől, miközben a pénzügyi és üzleti élet képviselői előtt megnyílt a gazdasági együttműködés lehetősége. A keleti blokk kiéheztetett piacai hatalmas profittal kecsegtettek, ahol a kevésbé versenyképes, akár leselejtezett berendezések, technológiák is jó áron értékesíthetők voltak. A gazdasági csatornák megnyitásánál azonban kiderült, hogy Kádár János szalonképessé fésülése előfeltétele az üzletkötéseknek, ugyanis a nyugati emberek szemében a magyar szabadságharc eltipróival szóba állni felért a sátánnal való lepaktálással. Így a nyugati baráti sajtó visszhangja nemcsak Kádárnak és a szovjeteknek volt fontos, hanem azoknak a tőkéseknek is, akik befektetéseikkel szerettek volna megjelenni a régióban.

Az Egyesült Államokban nagy port vert fel Cyrus Eaton, clevelandi iparmágnás tevékenysége, aki 1958-ban személyesen látogatott el Moszkvába, és vette fel a kapcsolatot Hruscsovval.[5] Eaton 1883-ban született a kanadai Pugwash településen, és már gyermekkorában kapcsolatba került a Rockefeller családdal. Diploma után áttelepült az Egyesült Államokba, ahol az idősebb John D. Rockefeller bizalmasa és rövidesen üzlettársa lett, a '20-as évekre már az üzleti világ ismert figurájává vált, számos nagyvállalat igazgatójaként és részvényeseként érdekeltségei voltak az olaj-, acél- és elektromos iparban, később pedig vasúttársaságot is birtokolt. Eaton az '50-es évek közepén, vagyis Sztálin halála után, a világpolitika enyhülésével párhuzamosan fordult a szocialista blokk felé. Érdeklődése nyilván nem volt független a mögötte álló pénzügyi körök spekulációitól sem. Ennek bizonyítéka, hogy 1973-ban David Rockefeller személyes jelenlétében nyílt meg Moszkvában a Chase Manhattan Bank kirendeltsége.[6]

Eaton 1958-as moszkvai látogatása után az üzletember és a szovjet pártfőtitkár között személyes barátság alakult ki. Az amerikai rendszeres látogatója lett a Szovjetuniónak és a szatellit államoknak, de Hruscsov és más magas rangú pártemberek is megfordultak Eaton clevelandi birtokán. Az iparmágnás közeledése a Szovjetunió felé éles támadásokat váltott ki

5 ÁBTL 3.2.4. K-614. 68–70. Feljegyzés Apró elvtárs részére, 1960. június 7.

6 Barabás Péter: Az amerikai ceruzától a tízmilliárdos megállapodásig. *Népszava*, 1973. június 17., 7.

az észak-amerikai jobboldali médiumokban. A CIA adatbázisában ma megtalálhatók olyan televízió- és rádióadások leiratai, amelyek Eaton szovjetbarát megnyilvánulásait kritizálták. Ezekben visszatérő motívum, hogy Eaton kijelentette: az Egyesült Államokban nagyobb elnyomás van, mint Németországban volt a hitleri Gestapo működésének idején, és kérte meghallgatását az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottság előtt, hogy kifejtse, miért roppant igazságtalan a szovjetrendszer ellenséges megítélése.[7] Cyrus Eaton kiállása a bolsevik birodalommal való gazdasági kapcsolatok élénkítése mellett érthetően kavart politikai vitákat az Egyesült Államokban. A baloldali erők és a társutas értelmiség határozottan támogatták a békés egymás mellett élés elméletét. Ennek a törekvésnek a szovjetek számos formában teret engedtek a világpolitika színpadán: nemzetközi szervezeteket (például Béke Világtanács), emberi jogi mozgalmakat segítettek és hoztak létre azért, hogy a nyugati társadalmak támogatását is elnyerjék, és ezáltal alulról, saját szavazópolgáraik felhasználásával manipulálják a kapitalista országok kormányait nyitottságra a kommunista államok felé. A világbéke fennhangon történő hirdetése a vietnámi háború poklának árnyékában valóban képes volt embertömegeket megszólítani Amerikában is. Szovjet részről tehát a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok szükségszerűségét a béke fenntartásával indokolták.[8]

Eaton számára azonban nem volt elegendő a baloldali gondolkodók és orgánumok támogatása, a republikánus szavazókat és – nem utolsó sorban – a magyar emigrációt is meg kívánta győzni arról, hogy nem ördögtől való a kommunistákkal való üzletelés. Jó érzékkel mérte fel, hogy ehhez elsősorban Kádár Jánosról kell kedvező képet kialakítania az amerikai közvéleményben. 1959 nyarán bejelentkezett hát a magyar kormánynál, és felajánlotta, hogy Budapestre látogat, majd tapasztalatait hitelesen megírja saját újságjaiban. Kádár János és Cyrus Eaton közvetlen érdekei találkoztak.

Az új magyar pártvezetés szövetségeseket keresett az ország határain belül és kívül egyaránt. A magyar külügy érzékelte, hogy változik az Egyesült Államok viselkedése a szocialista államokkal szemben, így 1958 első felében egyre komolyabban mertült fel, hogy normalizálják a két ország kapcsolatát, amelyet számos politikai és diplomáciai probléma terhelt, a legkényesebb talán Mindszenty József hercegprímás helyzetének rendezetlensége volt. 1958 júniusában Nagy Imre kivégzésével azonban rövid távon minden remény elszállt, az USA már-már azt fontolgatta, hogy a politikai gyilkosságra válaszul megszakítja a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal.[9] Ez végül nem történt meg, de a közeledés hivatalos útjai hosszú időre ellehetetlenültek. Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a párt legfelsőbb köreiben is hírértékű volt, hogy egy amerikai milliárdos – aki ráadásul ekkor már Hruscsovot is barátjának mondhatta – kopogtatott az ajtón. Az Eatonnal kiépített kapcsolatok alakulását a párt legfelsőbb testülete, a Politikai Bizottság (PB) is nyomon követte, a főbb irányvonalak megadása ezen a szinten dőlt el:

---

7 CIA FOIA Transcript of Broadcast by Fulton Lewis, Jr., 1958. június 13. www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP63T00245R000100220037-6.pdf

8 A különböző népek és országok közötti békés együttélés és a kereskedelmi hálózatok kiterjedtsége között a hálózatokkal foglalkozó kutatók összefüggést fedeznek fel. Dorussen–Ward (2010)

9 A magyar–amerikai diplomáciai kapcsolatokról lásd: Borhi (2015).

> „A kapcsolatok rendezésében hivatalos vonalon gyors eredményekre számítani nem lehet; megállapítható viszont, elsősorban Cyrus Eaton tájékoztatásai és javaslatai, valamint más amerikai állampolgárok magánjellegű ajánlatai alapján, hogy nem hivatalos jellegű akcióknak kedvező hatása lehet a hivatalos kapcsolatok alakulására is."[10]

– fogalmazta meg Péter János külügyminiszter-helyettes és Hollai Imre, az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője.

A látogatásból több évig tartó, szerteágazó kapcsolatok alakultak ki, amelyből mindkét fél profitált. Rövid távon is bejött Eaton számítása, sikerült elfogadtatni Kádárt az amerikai közvélemény szemében. Nyilatkozataiban rendszeresen visszatérő fordulatként megemlítette, hogy ő ugyan kapitalista, de be kell látni, hogy a szocialista országok maguk választották meg saját rendszerüket, amelyen a nyugati társadalmaknak se lehetőségük, se joguk változtatni.[11] Okfejtésében arra nem tért ki, hogy amennyiben a keleti blokk országai valóban szabadon döntöttek rendszerük megválasztásakor, mi szükség lehet a szovjet katonai jelenlétre a térségben, és végképp mellőzte annak megválaszolását, hogy mi ellen küzdve adták a vérüket a magyar szabadságharcosok néhány évvel korábban.

Eatonnek az első magyarországi látogatása után nem sokkal lehetősége nyílt olyan gesztust gyakorolni Kádár irányába, amellyel végképp lekötelezte a pártvezért, ezzel biztosítva a nyitottságot saját üzleti elképzelései iránt. 1960 szeptemberében Kádár New Yorkba érkezett, de nem az Amerikai Egyesült Államok meghívására. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) ülésén vett részt a magyar delegáció vezetőjeként. Az ENSZ magyar ügyet tárgyaló bizottsága ekkor még működött, Kádárék számára sarkalatos kérdés volt az 1956-os szovjet beavatkozást és annak következményeit vizsgáló testület végső állásfoglalása, hiszen hatalmuk legitimációja volt a tét. A diplomáciai elszigeteltségben lévő magyar delegáció számára lehetőségként adódott Eaton meghívása, aki díszebéden fogadta a magyar politikusokat. Az eseményről a helyi sajtó is hírt adott. Eaton így nyilatkozott Kádárról: „Állandóan tanácsolom barátaimnak, látogassanak el Magyarországra, ahogyan feleségem és én tettük, hogy saját szemükkel lássák, mennyire bízik a magyar nép kormányában, amely helyesen irányítja az ország ügyeit."[12]

4. Társutasok az emigráns sajtóban

Eaton már első magyarországi látogatása alkalmával felvetette, hogy érdemes lenne a hazai vezetésnek kapcsolatba lépnie Gombos Zoltánnal, az amerikai laptulajdonossal, aki újságjain keresztül sokezer emigráns magyarhoz elér, így befolyásolni tudja az óhazához és a kommunista vezetéshez fűződő viszonyulásukat. Gombos is hajlandó volt a kádári kormányzattal együttműködni, cserébe anyagi hasznot remélt: át akarta venni az amerikai

---

10 ÁBTL 3.2.4. K-614. 21. Előterjesztés az MSZMP KB Politikai Bizottságához a magyar–amerikai kapcsolatok javítására vonatkozó javaslatokról. Dátum nélkül.

11 A New York Times 1960. szeptember 25-i számából idézte Polgár Dénes: Cyrus Eaton ebédje Kádár János tiszteletére. *Esti Hírlap*, 1960. szeptember 27., 1.

12 Uo.

térség IKKA-képviseletét.[13] A kádári állambiztonság viszonyulása az emigrációhoz fokozatosan változott.[14] Az 1956 előtti időszak ellenséges hangvétele enyhült, a szövetségi politika kialakításával párhuzamosan egyre kevésbé a nyugati magyarság közösségeinek bomlasztása, és tekintélyeinek lejáratása volt a cél, inkább a megnyerésükre fókuszáltak, a támogatásukat kívánták elérni. Rájöttek, hogy segítségükkel sokkal eredményesebb lehet a Nyugat felé közeledés politikája.

Gombos Zoltán erdélyi származású újságíró és laptulajdonos 1925-ben emigrált az Egyesült Államokba. 1939-ben vásárolta meg a clevelandi *Szabadság* című napilapot, majd több magyar nyelvű újság tulajdonosa lett, többek között a New Yorkban megjelenő *Amerikai Magyar Népszaváé*.[15] Politikailag a Demokrata Párthoz állt közel,[16] és médiabirodalmának köszönhetően a '70-es évekre az amerikai politikai életben is számottevő figurává vált: 1980-ban Carter elnök meghívására helyet kapott a Madridban megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciára kiutazó amerikai küldöttségben.[17] Az általa kiadott lapok az amerikai magyar emigráció döntő többségéhez eljutottak, így meghatározó szerepet játszottak a Magyarországról kialakult közvélemény formálásában. 1956 után még a baloldali érzelmű személyek is erős kritikával viszonyultak Kádárhoz és kormányához, így a Gombos által kiadott lapok hangvétele sem lehetett túlságosan baráti, ha nem akarták elveszíteni olvasóikat.

1961-ben az Egyesült Államokba látogatott egy magyar delegáció Eaton meghívására, és találkoztak Gombossal is, aki felajánlotta szolgálatait, miközben mentegetőzött: a jelenlegi viszonyok között nem lehetne a piacon megmaradnia, ha a magyarországi rendszerrel szemben megengedőbb hangot ütne meg. Ennek ellenére ígéretet tett arra, hogy fokozatosan új irányba állítja újságjait. Politikai irányváltása azonban lassabban következett be, mint az MSZMP vezetői várták volna tőle. Egy 1964-es jelentésben arról számolt be a hírszerzés, hogy a Gombos tulajdonában álló 16 lap rendszeresen kritikai éllel ír a szovjet blokkról és a szocializmusról, bár a hangvétel észrevehetően enyhült.[18] Gombos továbbra is bizonygatta, hogy átállítja a lapjait a Kádár-rendszer lojális megítélésére, de ezt csak fokozatosan lehet megtenni, ugyanis a hirtelen irányváltás ellenállást fog szülni az amerikai magyarok körében. Gombos zsarolási potenciálnak érzékelte helyzetét a magyarországi döntéshozókkal fenntartott kapcsolatban, és hangoztatta, hogy újságjainak megemelt példányszámával az emigráns magyar sajtó hozzávetőlegesen 95%-át a kezében tartja: „Hivatkozott arra, hogy ennek keretében sikerrel olvasztotta be a legszélsőségesebb lapok viszonylag nagy számát."

---

13 IKKA (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) csomagküldő szolgálatot a második világháború után a kommunista vezetés honosította meg Magyarországon azzal a céllal, hogy valutabevételi forráshoz jussanak. Az emigrációba szakadt magyarság többségének maradtak itthon közeli rokonai, akiket segíteni szerettek volna, és ezen keresztül lehetőségük volt, hogy olyan árucikkeket juttassanak el szeretteikhez, amelyekhez idehaza nem lehetett hozzájutni. Külföldön az IKKA képviseleteken befizetett valutáért eleinte előre összeállított csomagokat küldhettek haza, később már árlistából válogathatták össze a portékákat, majd a '60-as évekre megjelentek az IKKA utalványok, amelyeket speciális boltokban lehetett beváltani.

14 Az emigráció történetéről lásd: Borbándi (1989).

15 Elhunyt Gombos Zoltán. *Amerikai Magyar Népszava*, 1984. december 7., 1.

16 Borbándi (1996): 173.

17 Borbándi (1989): 213.

18 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 82. Tájékoztató jelentés, 1964. június 26.

– idézték őt az állambiztonsági jelentésben.[19] Megerősítette, hogy a kezében lévő sajtóbirodalom hasznára válhatna a kádári hatalomnak, „burkoltabb utalásokkal azonban itt is érzékeltette, hogy a változások realizálását lényegesen befolyásolhatja, hogy őt bevonjuk-e és milyen haszonnal esetleges üzleteinkbe".[20]

Gombos lapjainak hangneme az elkövetkező egy-két évben jelentősen enyhült Kádár Jánossal és politikájával kapcsolatban. 1966-ban már azt lehet olvasni a hírszerzés összefoglalójában, hogy a jobboldali emigráció tagjai „általános támadást indítottak Gombos Zoltán és Cyrus Eaton ellen, amiért üzleti kapcsolatban vannak az IKKÁ-val".[21] Bár az IKKA-képviselet felett soha nem szerzett befolyást Gombos, a konszolidáció útjára lépett Kádár-rendszert ekkor már nagyon pozitívan jelenítette meg lapjaiban, a „gulyáskommunizmus" hírének terjesztőjévé, valódi társutassá vált, és ezt az amerikai magyarság egy része nem tolerálta. A későbbiekben Gombos Zoltán a Kádár-rendszer és a keleti blokk tökéletesen lojális partnere lett, még az állambiztonság ügynöke által írt – vagyis a Kádár-rendszer által íratott – szatirikus cikket is cenzúrázta, mert túlzottan kritikusnak ítélte meg a Szovjetunióval szemben.[22]

5. Célkeresztben: a nyugatnémet politikai elit

Mindezzel párhuzamosan Európában is megkezdődött Kádár mosdatása. A nyugatnémet FDP (Szabaddemokrata Párt) mögött álló tőkés érdekeltségek – hasonlóan Cyrus Eaton elgondolásához – szerettek volna betörni a keleti blokk piacaira, ehhez azonban nekik is szükségük volt arra, hogy a német társadalom elfeledkezzen 1956 eltiprásának véres képeiről.

A berlini magyar nagykövetség egyik főmunkatársa, Kurtán Sándor jelezte 1957 augusztusában feletteseinek, hogy egy újságíró felajánlotta,

> „ír egy 15–20 oldalas tájékoztatót az FDP részére, hogy a választási szónokok »objektív« jelentés alapján tudjanak szembeszállni a CDU (Kereszténydemokrata Unió) szónokok érveivel. A CDU választási szónokai rendkívül aktívan használják fel a magyarországi eseményeket erőpolitikájuk helyességének alátámasztására. Az FDP és SPD (Németország Szociáldemokrata Pártja) nem tud ezzel szembeszállni saját külpolitikai vonala érdekében, mivel nem ismerik nálunk a tényleges helyzetet."[23]

Az újságírót Emil Hoffmannak hívták.
Hoffmann ekkor már évek óta kapcsolatban állt a berlini magyar nagykövetség embereivel, kereskedelemmel foglalkozó cégein keresztül pedig bekapcsolódott a Kelet–Nyugat közötti árucsereforgalomba. Az egykori náci propagandista[24] az ötvenes évek közepén úgy gondolta, hogy kialakult kapcsolatrendszerét Magyarországon fogja tovább bővíteni, amihez remek

19 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/4. 58. Beszélgetés Gombos Zoltánnal, 1963. december 12.
20 Uo.
21 ÁBTL 3.2.5. O-8-073/7. 79. Jelentés, 1966. október 15.
22 Mező (2016): 88–89.
23 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/17–18. Feljegyzés dr. Hoffmann Emil nyugatnémet újságíró magyarországi látogatásáról, 1957. augusztus 10.
24 Emil Hoffmann náci múltjáról lásd: Borvendég (2020): 15–42.

lehetőséget nyújtott Kádár János legitimációs válsága. Hoffmann úgy gondolkodott, hogy segít a pártvezérnek megteremteni az elismertséget, cserébe pedig támogatást nyer vállalkozásaihoz a magyar kormánytól. Hoffmann ötletét örömmel fogadta a budapesti külügyi vezetés, és gazdag programot állítottak össze számára, hogy saját maga szerezhessen tapasztalatot a „magyar valóságról".

Az üzlet megköttetett: a magyar fél ígéretet tett arra, hogy támogatni fogják Hoffmann vállalkozását, cserébe azonban

> „a pártok részére készítendő tájékoztatásban a következőkből indul ki: cáfolja, hogy Magyarország »csatlós«, hogy semmiféle változás nem következett be a múlt években lévő állapotokhoz képest, [megerősíti], hogy »szabadságharcosokat« nem végeznek ki. Kifejti, hogy a kormány stabil. A lakosság kiábrándult a Nyugatból. Sok intézkedés és változás következett be a gazdasági életben, ami növeli az életszínvonalat."[25]

A tájékoztató elkészült, és bár arról nincs közvetlen információnk, hogy milyen hatással volt a célközönségre, Hoffmann további karrierútjából arra következtethetünk, hogy meghozta az elvárt eredményt. Az ex-náci propagandista, aki még Goebbels mellett tanulta a szakmát, olyan kapcsolatrendszert építhetett ki a szocialista Magyarországon, amelyeken keresztül a '60-as évek közepéig meghatározó szerepet játszott hazánk külkereskedelmi életében és „jószolgálati" tevékenységet is végzett annak érdekében, hogy a nyugati közvélemény szemében Kádár János szalonképessé váljon.

Hoffmann 1957 novemberében azzal az ajánlattal érkezett Budapestre, hogy ír egy könyvet a magyar viszonyokról. A keleti blokk titkosszolgálatai előtt korábban azzal keltette fel a figyelmet, hogy *West-Ost-Handel im Zwielicht* címmel 1955-ben megjelentetett egy könyvet, ami elnyerte a szovjetek tetszését. A kommunista nagyhatalom vezetése úgy ítélte meg, hogy kedvező színben tünteti fel a szocialista országok belső viszonyait, hatékonyan propagálja a nyugati cégek előtt a vasfüggöny túloldalán kötendő üzleteket. Az volt az általános vélekedés, hogy ennek a könyvnek a hatására kezdtek másként gondolkodni a szocialista blokkról. Ilyen előzmények után természetesen szívesen vette a kádári berendezkedés egy hasonló szemléletű kiadvány megjelenését, amely kifejezetten kommunista érdekek szemszögéből ír Magyarországról. A külügyi adminisztráció az információk összegyűjtéséhez segítséget is nyújtott: megszervezték Hoffmann találkozóit, látogatásait. A német laptulajdonos egyeztethetett a Magyar Távirati Iroda, az Országos Tervhivatal, a Központi Statisztikai Hivatal, de még a Hazafias Népfront képviselőivel is. Mindennek ellenére a könyv nem látott napvilágot az elkövetkező két év során, ugyanis a megjelentetésére nem vállalkozott egyetlen nyugatnémet kiadó sem arra hivatkozva, hogy még nem érett meg a politikai környezet egy ilyen „pozitív jellegű" írás kiadására.[26] A könyv tervezett tematikáját áttekintve egyáltalán nem meglepő, hogy Hoffmann nem talált hozzá kiadót. Végletes elfogultság, a kádári narratíva kritikátlan átvétele tükröződik a fejezetcímekből, amely ekkor

---

25 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/20. Feljegyzés dr. Hoffmann Emil nyugatnémet újságíró magyarországi látogatásáról, 1957. augusztus 10.

26 ÁBTL 3.1.5. O-12344/1-a. 275/32. Feljegyzés, 1959. április 6.

még felháborodást váltott volna ki a vasfüggöny szabadabb oldalán, hiszen alig egy év telt el a magyar szabadságharc katartikus napjai óta. Néhány évvel később azonban már elhárultak az erkölcsi akadályok.

1961-ben megjelent Hoffmann egy nagyobb lélegzetvételű értekezése a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, a közép- és kelet-európai országok gazdasági együttműködési szervezete) működéséről, amely a *Világ nagy piacai* című könyvsorozat harmadik köteteként látott napvilágot.[27] A szerző nem egyszerűen csak felvázolta a KGST működését, hanem összehasonlította a Közös Piac lehetőségeivel is, és egyértelműen a szocialista együttműködés mellett tette le a voksát. A Kelet–Nyugat közötti kereskedelem elkötelezett híve szólalt meg a könyv lapjain, aki meglepően jól tájékozott volt a szovjet blokk országainak belső viszonyait illetően, gazdasági adatsorai és következtetései pontosak voltak: „Megállapítható, hogy a tanulmányban szereplő számszerű adatok egy jelentős része titkos anyag. Az ellenőrzött részeknél még a számszerű adatok is pontosan stimmelnek."[28] – állapította meg egy felkért szakértő az írásról. Egyértelmű volt, hogy Hoffmann a KGST belső használatra készült számításait, tervezeteit használta, amelyből információkat emelt ki arra vonatkozóan, hogy a Szovjetunió mekkora és milyen konstrukciójú hiteleket nyújtott az egyes országoknak és részletesen bemutatta a tagállamok műszaki-tudományos együttműködését is. A kötet elfogultságának mértékéről tanúskodik a magyarországi külkereskedelem egyik szürke eminenciásaként ismert Nyerges János, aki felkérésre véleményezte Hoffmann könyvét. Ezzel a gondolattal summázza véleményét: egy kicsit túlzó az írás, amennyiben jobb színben tünteti fel a KGST-t, mint a Közös Piacot.[29]

Hoffmann tehát felhasználta propagandában jártas ismereteit arra, hogy az új magyarországi pártvezetés elismertségét javítsa, 1956 eltiprásának véres emlékét pedig tompítsa a nyugati közvélemény szemében. Motivációja hasonló volt Cyrus Eatonéhoz: gazdasági lehetőséget látott a monopolizált keleti piacokkal való kapcsolatokban. Néhány évig profitált is számára az együttműködés. Kádárék reklámokkal és közvetlen támogatásokkal segítették kereskedelmi folyóiratának kiadását, miközben üzleti szerződéseket is köthetett külkereskedelmi vállalatokkal.

6. Kádár az út szélén

Emil Hoffmann egy régi barátjával, Gustav Meisnerrel együtt jelentette meg a Kádárék által is támogatott gazdasági lapját. Meissner maga is kompromittálódott 1945 előtt: a Harmadik Birodalom lelkes híve és vezető funkcionáriusa volt. Újságírói végzettségével a hitleri Németország propagandistájaként tevékenykedett, Dánia megszállása után a koppenhágai német követségen teljesített szolgálatot mint sajtóattasé, de járt a keleti fronton is. 1944-ben úgy írtak róla, mint Dánia legveszélyesebb emberéről, aki a német hírszerzés szeme és füle volt a síkvidéki kis országban.[30] A német biztonsági rendőrség, a SiPo és a hírszerzés, az SD

---

27 Hoffmann (1961)

28 ÁBTL 3.1.5. O-12344/4-a. 269. Feljegyzés, 1962. június 7.

29 ÁBTL 3.1.5. O-12344/6. 195. Jelentés, 1962. június 12.

30 CIA, FOIA, Special collection of Gustav Meissner, 1944 áprilisa. www.cia.gov/library/readingroom/docs/MEISSNER%2C%20GUSTAV_0004.pdf

tagjaként ismerte őt az amerikai hírszerzés.[31] Mindennek ellenére elkerülte a felelősségre vonást a háború után. Egy CIA jelentésből arra lehet következtetni, hogy hamis információk alapján mentesítették őt a náci bűnösség vádja alól,[32] bár a magyar állambiztonság szerint az angolok letartóztatták és 1947-ig internálva volt.[33] A hatvanas évekre már ő is üzletemberként jelent meg a blokkban, kereskedőként és lapkiadóként jegyezte őt a hazai állambiztonság. Az ő egyik látogatásához köthető a nyugati sajtó manipulálása érdekében megszervezett legérdekesebb állambiztonsági akció, amelyben a pártfőtitkár személyesen vállalt közreműködést.

1962. december 9-én Meissner Magyarországon tartózkodott, és az egyik újságíró – aki állambiztonsági ügynökként azt a feladatot kapta, hogy megfigyelje és kísérgesse az országban – egy kirándulásra invitálta őt a Dunakanyarba. Leányfalu magasságában a beépített „idegenvezető" észrevette, hogy az út szélén éppen Kádár János sétálgat a nejével. Miután felhívta a német újságíró figyelmét a „véletlen szerencsére", megkérdezte, hogy megálljanak-e egy pillanatra, szeretne-e beszélgetésbe bocsátkozni az ország első emberével. Az újságíró természetesen kapva-kapott az alkalmon és az álla is leesett, hogy Magyarország leghatalmasabb embere, aki a kormány és az állampárt feje egy személyben, mindenfajta védőőrizet nélkül, szabadon sétálgat az utcán és beszélgetésbe elegyedik egy arra járó idegennel. Kádár Jánosné – aki hajdan az államvédelem levélellenőrző részlegén harcolt a „reakciós" elhajlók ellen – maga volt a megtestesült bűbáj. Végtelen kedvességgel győzködte az újságírót, hogy térjen vissza tavasszal, hiszen a lebilincselő Dunakanyar akkor mutatja legszebb arcát a turistáknak.[34] Csak találgatni lehet, mekkora konspirációt és szervezést igényelt ez a néhány perces beszélgetés, de bármekkora energiát is fektettek bele, megérte. Napokon belül megjelent a háromrészes cikksorozat első epizódja a nyugatnémet sajtóban: *Találkozás Kádárral* címmel. A forradalom véreskezű gyilkosa úgy lépett a nyugati közvélemény elé, mint a népmesei Mátyás király, aki álruha nélkül is leereszkedhetett a nép közé, hiszen szeretet, elismerés vette körül, nem volt mitől félnie.

> „Az elmúlt héten Budapesten tartózkodtunk. Erről több folytatásban fogunk beszámolni. Ma politikai benyomásainkkal kezdjük.
> Vasárnap van. Végre eltűnt a nedveshideg gőzharang Budapest fölül. Tiszta, fagyos ég alatt a város színesebbé vált. A hőmérő mínusz tíz fokra süllyedt. A Duna zajlik. Útban vagyunk Visegrád felé. Visegrád egy nyáron igen látogatott fürdőhely, amelynek történelmi vonzereje is van, a Salamon torony romjai és Corvin Mátyás király reneszánsz palotája itt található. A híres kastélykútból állítólag valamikor piros és fehér magyar borok lépcsőzetes vízeséshez hasonlóan szöktek fel a magasba ünnepélyek alkalmával.
> Nagyjából félúton találkozunk Kádár Jánossal. Sportos világosbarna szarvasbőr kabátot visel. Kádárné is, aki elkíséri őt délelőtti sétáján, a téli kirándulásra célszerűen és

31 CIA, FOIA, Special collection of Gustav Meissner, dátum nélkül. www.cia.gov/library/readingroom/docs/MEISSNER%2C%20GUSTAV_0003.pdf

32 CIA, FOIA, Special collection of Gustav Meissner, 1965. január 11. www.cia.gov/library/readingroom/docs/MEISSNER%2C%20HANS%20OTTO_0024.pdf

33 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 119. „Reményi" jelentése, 1962. december 10.

34 ÁBTL 3.1.5. O-12344/5. 117. „Reményi" jelentése, 1962. december 10.

egyszerűen öltözött fel. Magyar ismerősöm, az egyik szakminisztérium szerkesztője és osztályvezetője, megállította Skodáját, hogy üdvözölje a pártvezért és miniszterelnököt, vagyis Magyarország leghatalmasabb emberét. Tőle tudja meg Kádár, hogy én egy Bonnból érkezett látogató vagyok. Szívélyesen kezet fog velem. Kádárné sajnálkozását fejezi ki, hogy a telet választottam ki utazásom időpontjául, és azt mondja, hogy feltétlenül még egyszer el kell jönnöm Budapestre májusban, amikor a Duna partjai vidám színpompát öltenek. Politikáról nem beszélünk. De Magyarországról beszélni már magában véve is politika. Mert Kádár elsősorban magyar és csak azután politikus és ideológus. Németül búcsúznak el tőlem mindketten és folytatják sétájukat. Egészen egyedül vannak. Nagyjából ötszáz méter távolságban követi őket egy fekete Mercédesz – Kádár szolgálati kocsija. Rendőri védelem sehol nem látható. Kádárnak erre nincsen szüksége, mondja a kísérőm. Utóbbi pártonkívüli, mint honvédtiszt a németek oldalán harcolt, kilenczer megsebesült és végül három évig orosz fogságban volt. Ami őt Kádárhoz köti, az a magyarság."[35]

A cikksorozat három részen keresztül elemezte a kádári Magyarország hétköznapjait, olyan képet jelenítve meg, amelynek nem sok köze volt a valósághoz. Árubőség, jólét és szabadság köszön vissza a sorokból, amelyek állítják: az életszínvonal a nyugatnémet minőséghez közelít. De Meissner szerint nemcsak a gazdaság fejlődött dinamikusan, hanem a diktatúra szemléletmódjában is alapvető változások történtek a személyi kultuszhoz viszonyítva: előtérbe került a nemzeti érdek. A társutassá vált egykori szélsőjobboldali újságírók visszavisszatérő fordulata Kádár jellemzése kapcsán a nacionalizmus és a magyarságára való utalás, amelynek büszke vállalása szerintük a pártfőtitkár egyik legfőbb erénye. Közhelyszerű megállapítás ma már, hogy a magyarországi kommunista pártelit számára az ősbűnök eredője a nacionalizmus és a „magyarkodás" volt; hazánkat Hitler „utolsó csatlósaként" feltüntetni és ennek segítségével – erős csúsztatással – a nemzeti érzelmeket egy szélsőséges, gyilkos eszmével azonosítani, a hatalmuk legfőbb legitimációja lett. Számukra az igazodási pontot a kommunista internacionalizmus megkérdőjelezhetetlen felsőbbrendűsége jelentette, vagyis Kádárt nacionalizmussal jellemezni igencsak megalapozatlan, sőt az ő elbeszélési keretükben értelmezve egyenesen rágalmazásnak számít. Ennek ellenére láthatóan jó szemmel nézte a kádári propagandagépezet a meggyőződésükkel ellentétes narratívát, mivel tudták, hogy abban a közegben ezzel érhetnek célt.

A fent idézett szöveg még egy értelmezésbeli csúsztatást tartalmaz. A Meissnert kísérő újságíró a cikk szerint a németek oldalán harcolt a második világháborúban honvédtisztként, majd megjárta a szovjet fogságot is, de jobboldali beállítottsága ellenére mégis Kádár támogatója lett – ami összekötötte őket, az a magyarságuk volt. A csúsztatást ott követte el a német újságíró, amikor bölcsen elhallgatta, hogy útitársa valójában munkaszolgálatosként került a frontra, de már előtte is kapcsolatban volt szélsőbaloldali szervezetekkel, „fogsága" idején pedig aktívan dolgozott a szovjet titkosszolgálatoknak. A Német Szövetségi Köztársaság állampolgárai számára a teljes igazság kevéssé lett volna meggyőző, de ha egy korábban németbarát katonatiszt Kádár-pártiságáról olvasnak, az azt sugallja, hogy Magyarország tényleg új utakon jár.

35 ÁBTL 3.1.5. O-12344/12. 71–72. A *Der Exklusive Dienst* 1962. december 16. számának fordítása.

7. A Nyugat semlegesítése

A kádári Magyarország nemcsak saját önképének befolyásolása miatt tartotta fontosnak a nyugati médiával fenntartott nexusokat, hanem a szovjet titkosszolgálati munkamegosztásban is hárult rá ezzel kapcsolatos feladat.

A MÚOSZ a kezdetektől tagja volt a szovjetek által létrehozott és irányított Nemzetközi Újságíró Szervezetnek (NÚSZ), amely keretet nyújtott a médiamunkások titkosszolgálati felhasználására, és szükség esetén segítette a kommunista kormányok belső problémáinak kezelését is. A NÚSZ 1956-ban például azért juttatott pénzt a hazai újságírószövetségnek, hogy segítsen stabilizálni az új kormány hatalmát azáltal, hogy kiszelektálják a lojalitásukban megkérdőjelezhető sajtómunkásokat a MÚOSZ kötelékéből. Vadász Ferenc, a szövetség főtitkára így emlékszik vissza a történtekre: „Egyébként mind Krjucskovval,[36] mind a baráti országok követségeinek sajtóattaséival az első napoktól kezdve, [értsd: a forradalom első napjaitól kezdve – B. Zs.] függetlenül a választott szervek tevékenységétől, rendszeresen tartottuk a baráti kapcsolatot és tájékoztattuk őket a nálunk lezajló eseményekről. Ez is közrejátszott abban, hogy a Prágában székelő Nemzetközi Újságíró Szervezet még novemberben jelentős anyagi segélyt küldött a szövetség számára, határozottan azzal az óhajjal, hogy az erősítse azokat a magyar újságírókat, akik segítik a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt a viszonyok konszolidálásában."[37]

A sajtóvilág megzabolázását hamarosan végre is hajtották, az autonómiájától megfosztott MÚOSZ élére Siklósi Norbertet nevezték ki kormánybiztosnak, aki minden olyan munkatársnak megszüntette a tagságát, akivel kapcsolatban a legkisebb gyanú is felmerülhetett, hogy nem elkötelezett az új hatalom szolgálatában. A MÚOSZ-tagság megvonása egyben egzisztenciális ellehetetlenítést is jelentett, hiszen enélkül senki nem helyezkedhetett el újságíróként.

Siklósi Norbert szerepe a Kádár-rendszer médiavilágában továbbra is meghatározó maradt, és szoros együttműködésben tevékenykedett a prágai székhellyel működő NÚSZ-szal, beteljesítve a szovjet elvárásokat a titkosszolgálati munkamegosztásban.

A NÚSZ közvetlenül a Szovjet Kommunista Párt (SZKP) Központi Bizottságának Nemzetközi Osztálya alá tartozott, és a szovjet titkosszolgálat fedőszervezeteként tevékenykedett.[38] Legfontosabb feladatai között a nyugati újságíró-szövetségekbe való beépülés, a harmadik világ tömegtájékoztatása feletti befolyás megszerzése, a szovjet érdekszférán kívüli baloldali mozgalmak támogatása és mindezen tevékenységekhez szükséges pénzügyi fedezet biztosítása szerepeltek.

---

36 Vlagyimir Krjucskov (1924–2007) 1988 és 1991 között a KGB elnöke volt. Magyarországot jól ismerte, hiszen 1954 és 1959 között követségi titkárként dolgozott Budapesten. Szerepe volt Kádár hatlomra juttatásában és az új kormány helyzetének megszilárdításában, de személyesen részt vállalt a főtitkár megbuktatásában is, hiszen 1988 tavaszán a vele folytatott bizalmas beszélgetés után egyezett bele Kádár, hogy a pártértekezleten bejelentse visszavonulását. Huszár (2003): 307.

37 ÁBTL 3.1.9. V-150387/6. 64.

38 Archiv Bezpečnostnich Složek, Praha (Állambiztonsági Levéltár, Prága) OB II. Správa, MV r. e. 2501. Kiértékelés a Nemzetközi Újságíró Szervezetről, 1989. december 22. Köszönöm Milan Bártának, hogy a dokumentumot a rendelkezésemre bocsátotta, valamint Baucsek Csabának, hogy az irat magyarra fordításánál a segítségemre volt!

A MÚOSZ látványos eredményeket ért el a rá kiosztott feladatok ellátásában. A ’70-es évekre nem volt olyan említésre méltó újságírószövetség Nyugat-Európában, amelynek elnökségében ne ültek volna magyar publicisták, akik szovjet utasításra bármikor politikai állásfoglalásra bírták a legapolitikusabb szervezetet is. Az idegenforgalmi újságírók nemzetközi testületében szerzett először jelentős befolyást a MÚOSZ, amely egyértelműen Siklósi Norbert lobbitevékenységének volt köszönhető. Siklósi már 1957-ben, vagyis a megtorlások legvéresebb időszakában felállította a hazai újságírószövetségen belül az Idegenforgalmi Szakosztályt,[39] amikor a szovjet tankok ágyúcsövei szinte még füstölögtek, ráadásul az emberek nagy többsége számára az utazás elérhetetlen volt. Ha turizmusról még nem is beszélhetünk, de az erre szakosodó médiamunkások már megjelentek a MÚOSZ-on belül, és helyet kaptak a nyugati kollégáikat tömörítő FIJET (Fédération Internationale des Journalistes et Écrivains du Tourisme – Idegenforgalmi Újságírók és Írók Nemzetközi Szövetsége) nevű szervezet tagságában, sőt a hetvenes évek elejére a szervezet főtitkári posztját is magyar zsurnaliszta töltötte be. A szövetség által kiadott a *Vue Touristique* című magazint rendszeresen forgathatták a repülőjáratok utasai, de hozzáférhetők voltak a nyugati utazásszervezők irodáiban, szállodákban és turisztikai információs pontokon egyaránt. A kiadvány szerkesztőbizottságában pedig ott ültek a Nyugat „semlegesítésén” fáradozó és a „haladó” szellemiséget képviselő magyar tollforgatók.

Ez a szisztéma, vagyis a szakújságíró-szervezeteken keresztül való beépülés a nyugati közvélemény formálói közé, más szövetségek esetében is működött. A „legvidámabb barakk” képviselői jelen voltak a FIPREGA (Fédération Internationale de la Presse Gastronomique – Gasztronómiai Újságírók Nemzetközi Szövetsége),[40] a FIPRESCI (Fédération Internationale de la Presse Cinématographique – Filmkritikusok Nemzetközi Szövetsége) és az AIPS (Association Internationale de la Press Sportive – Nemzetközi Sportújságíró Szövetség) vezetőségében is. A MÚOSZ legfontosabb feladata az International Federation of Journalist – Nemzetközi Újságíró Szövetség (IFJ) és a NÚSZ közötti együttműködés kialakítása volt, amelyen ugyan hosszú éveket kellett dolgozniuk, de a hetvenes évek közepére a két világrend legnagyobb létszámú újságírószövetségei egymásra találtak.

A nyugati közeledéshez a NÚSZ diplomáciai helyszínt is biztosított. A ’60-as évek közepére felépült a balatonszéplaki Hotel Interpress, amely a MÚOSZ kezelésébe került, és arra szolgált, hogy a megkörnyékezésre kiszemelt nyugati újságírókat vendégül lássák, akár üdültetési célból, akár valamilyen konferencia vagy egyéb szakmai rendezvény alkalmából.[41]

A NÚSZ 1962-ben Budapesten tartotta ötödik kongresszusát, amely után a magyar főváros az újságíróképzésnek álcázott KGB-s tippkutatás[42] fontos színhelye lett. Döntés

---

39 László Gyula: *50 éves a Turisztikai és Gasztronómiai Szakosztály.* www.muosz.hu/cikk.php?page=szakosztalyok&id=1105&fo=6&iid=53

40 E szervezet tagságába való felvétel érdekében hozta létre a MÚOSZ a Gasztronómiai Szakosztályt, amely az Idegenforgalmi Szakosztály kibővítésével járt együtt. Ennek köszönhetően a ’60-as évek végére az Idegenforgalmi és Gasztronómiai Szakosztály a MÚOSZ legnagyobb lélekszámú és legtevékenyebb csoportja lett.

41 MÚOSZ Levéltár. Dr. Lutz József igazgató jelentése az Interpress Nemzetközi Újságíró Üdülő munkájáról a Nemzetközi Újságíró Szervezet 1977. január 10–13-i budapesti tanácskozása részére, 1977. január 10.

42 A tippkutatás a titkosszolgálatok ügynöki hálózatépítésének első fázisa, amikor célirányosan, meghatározott feladat teljesítésére keresnek alkalmas személyeket.

született ugyanis arról, hogy Budapesten nyitja meg kapuit a NÚSZ Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központja, ahol esősorban a harmadik világból verbuvált fiatal publicistákat kívántak képezni a szakma rejtelmei mellett a kommunista eszme terjesztésére, és az együttműködéshez elengedhetetlen konspirált kapcsolattartásra is. 1963 szeptemberétől egészen a rendszerváltoztatásig működött az intézmény, sok száz külföldi diák képzését és tanulmányozását biztosítva a titkosszolgálatok számára.

8. Konklúzió

A tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy milyen tudatos manipulációk alkalmazásával hívták életre a társadalmi emlékezetben máig élő képet a 'gulyáskommunizmusról'. A diktatúra által irányított és cenzúrázott hazai sajtó önmagában kevés lett volna ehhez, ezért partnerre igyekeztek találni a nyugati médiában is. A két világháború között már jelentős társutas értelmiségi hálózat segítette a kommunista ideológia terjesztését a fejlett világban, de a baloldali értelmiség elkötelezettsége mellé felzárkóztak az opportunista megfontolásokat követő tőkés érdekek is, amelyek üzleti érdekekből igyekeztek jó színben feltüntetni a kádári Magyarországot. Kialakultak és elterjedtek azok a fogalmak, amelyekkel a diktatúra saját magát kívánta jellemezni a világ előtt, és amelyeket kritikátlanul használunk mai napig a korszak leírására: 'gulyáskommunizmus', 'puha diktatúra', 'legvidámabb barakk', 'fridzsiderszocializmus' stb. A nyugati médiának egy része tehát segítette a szovjet blokk megítélésének javulását, és mindezt azzal a céllal tette, hogy előnyhöz juttassanak háttérben meghúzódó gazdasági érdekeket, miközben mindezt árnyalták politikai és titkosszolgálati törekvések is.

A média különböző érdekek mentén való befolyásolása és felhasználása a tömegek manipulálására nemcsak a hidegháború idején volt jellemző, de napjainkra soha nem látott mérteteket öltött. Sőt a technológia fejlődésével hatékonyabbá vált. Udo Ulfkotte német zsurnaliszta aprólékosan mutatta be, hogyan működik ma a média világában a korrupció, miképpen vesztegetik meg óriásvállalatok vagy nemzetállami irányítás alatt álló szervezetek az újságírókat, milyen mértéket ölt a zsarolás és adott esetben a fenyegetés a szakmában.[43] A „negyedik hatalmi ág" ténylegesen azzá vált, aminek hirdette magát, csak nem a politikai hatalom kontrollálása a feladata a nép nevében, hanem a tulajdonosi háttér szándékainak érvényre juttatása a többségi társadalommal és sok esetben a demokratikus felhatalmazással rendelkező államhatalommal szemben. A média befolyása – megtámogatva a gigacégek birtokában lévő internetes közösségi platformokkal – olyan méreteket öltött napjainkra, amelyre nincs történelmi analógiánk, nehéz megjósolni, hová vezetnek ezek a folyamatok.

43 Ulfkotte (2015)

Források és irodalom

Archívumok, levéltárak

ÁBTL (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára)
Archiv Bezpečnostnich Složek, Praha (Állambiztonsági Levéltár, Prága)
MÚOSZ Levéltár (Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Levéltár)

Online források

CIA FOIA (Central Intelligence Agency's Freedeom of Information Act Electronic Reading Room)
www.muosz.hu/cikk.php?page=szakosztalyok&id=1105&fo=6&iid=53

Periodikák

Amerikai Magyar Népszava, Esti Hírlap, Népszava

Feldolgozások

Borbándi (1989) = Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I–II.* Budapest, Európa, 1989.

Borbándi (1996) = Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország. A nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996.

Borhi (2015) = Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában – Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, Osiris, 2015.

Borvendég (2020) = Borvendég Zsuzsanna: *Mesés kémjátszmák. A nyugati külkereskedelmi hálózatok kiépülése 1945 után*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2020.

Douressen–Ward (2010) = Han Douressen – Hugh Ward: Trade networks and the Kantian Peace. *Journal of Peace Research,* 2010/1. 29–42.

Gombó (1977) = Gombó Pál: *Sajtóismeret*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977.

Hoffmann (1961) = Emil Hoffmann: *COMECON, der gemeinsame Markt in Osteuropa*. Opladen, C. W. Leske Verlag, 1961.

Huszár (2003) = Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza. 1957. november – 1989. június.* Budapest, Szabad Tér – Kossuth, 2003.

Kováts (1996) = Kováts Ildikó: A magyar újságírók egyesületi élete (1896–1996). In: Simányi József (szerk.): *A Magyar Újságírók Országos Szövetségének évkönyve 1996*. Budapest, MÚOSZ, 1996.

Mező (2016) = Mező Gábor: *Nyilasból kommunista besúgó. Egy „politikai prostituált" története*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2016. www.hamvasintezet.hu/wp-content/uploads/2018/10/Kutasi-ko%CC%88nyv_jav.pdf

Ulfkotte (2015) = Udo Ulfkotte: *Megvásárolt újságírók. Hogyan irányítják a politikusok, a titkosszolgálatok és a pénztőke Németország médiáját?* Budapest, Patmos Records, 2015.

Vörös Látóhatár

Egy egykori emigráns folyóirat itthoni utóélete

Nagymihály Zoltán*

A címben szereplő, *Vörös Látóhatár*ra vonatkozó megfogalmazást a Rómában megjelenő *Katolikus Szemle* használta, a Vámos Imre és Horváth Béla szerkesztők 1962. februári hazatérését kommentáló szerkesztőségi írásában.[1] Annak megítélését, hogy a nívós és az emigráció szellemi köreiben ismertséget szerzett, Münchenben megjelenő irodalmi-politikai lap, a *Látóhatár* jellegének megváltozásával a szellemi horizont beborult vagy éppen tisztult – e jelzőket a Sydney-ben nyomdafestéket kapó *Független Magyarország*,[2] illetve a budapesti Kossuth Rádió használta[3] –, az élethelyzeten kívül az értékelők eszme- és gondolkodásvilága is erőteljesen befolyásolta.

A *Látóhatár* alcímében ígért itthoni utóéletének bemutatásához elengedhetetlen az előzmények, különösen a hazatérést közvetlenül befolyásoló tényezők rövid összefoglalása. A lapot a Nemzeti Parasztpártban szerepet vállaló fiatal emigránsok alapították 1950 végén Zürichben. Külhoni politikai szerveződésük ellehetetlenülése után, irodalmi ambícióiknak eleget téve szerettek volna hiánypótló, az emigráns palettán baloldalinak számító, de a népi gondolatot vállaló, színvonalas folyóiratot szerkeszteni.[4] A kísérletnek hamar tekintélyes szellemi támogatói akadtak: nemcsak a szerkesztők politikai példaképének tekintett, az emigrációs vitákban állandó aktivitást mutató Kovács Imre, hanem Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Borsody István, sőt a polgári radikális eszmevilágból érkező, de a népi gondolat számos elemével szimpatizáló Jászi Oszkár is.[5] Az első komolyabb szerkesztőségi belvita – azaz

* Tudományos segédmunkatárs, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (RETÖRKI). E-mail: nagymihaly.zoltan@retorki.hu

1 Vörös Látóhatár. *Katolikus Szemle,* 1962/1. 79.

2 Beborult „Látóhatár". *Független Magyarország,* 1961. február 17., 3.

3 A Szabad Európa Rádió hírösszefoglalója alapján a *Látóhatár* magyarországi megjelenéséről és az azt üdvözlő Kossuth Rádió-s jegyzetről több emigráns lap, így például a *Kanadai Magyarság* is hírt adott: Megjelent a Látóhatár Magyarországon. *Kanadai Magyarság,* 1962. április 14., 3.

4 Az alakulás körülményeiről szóló visszaemlékezések több évtized távlatából sem voltak mentesek a vitáktól. Az első megjelent számokon felelős kiadóként Borsos Sándor, szerkesztőként Vámos Imre szerepelt. Vámos és Borsos valóban kétszemélyes alapításról, míg Borbándi Gyula és Molnár József sokkal inkább egyfajta kollektív munka eredményéről beszélt. Vámos (1989): 8.; Borbándi (1989): 225–233.; Molnár (1988): 561. Borsos Sándor parasztpárti társaihoz írt 1957-es körlevelét lásd Szeredi Pál forrásközlő kötetében: Szeredi (2014): 175.

5 A *Látóhatár* kezdeti történetéről lásd: Borbándi (2000): 13–46.

a Párizsban élő felelős kiadó, a valamiféle sajátos, népfrontos jellegű politikai szerveződésekbe fogó és inkább erre fókuszáló Borsos Sándorral való szakítás – után a folyóirat Münchenbe költözött.[6] Nemsokára kialakult az öttagú, a lap szerkesztését és szellemiségét a következő években meghatározó mag, melynek tagjai a felelős szerkesztő Vámos Imre mellett Borbándi Gyula, Molnár József, Bikich Gábor és Horváth Béla lettek.[7]

Az '56-os forradalom nemcsak egy agilis új emigráció és így a lap számára potenciális szerzőgárda, a forradalom tanúinak megérkezését jelentette, de – közvetett következményként – a Szabad Európa Rádió (SZER) szerepének átértékeléséhez is vezetett. Mindez nagyban befolyásolta a lap történetének további alakulását, hiszen a szerkesztők egyben a SZER munkatársai is voltak. Április 30-ai hatállyal közülük háromnak – Vámosnak, Horváthnak és Molnárnak – felmondtak: az egyes személyek megélhetési nehézségei és az új pénzkereseti lehetőségek feltárása (ezeket időlegesen a Londonban újjáalakult Magyar Írók Szövetsége Külföldön biztosította) természetesen hatással volt a szerkesztőségi munkálatokra.[8] Az anyagi természetű problémák éppúgy szerepet játszottak a szerkesztők közti 1958. tavaszi–nyári viszályban, mint az egyre terebélyesedő személyi ellentétek, valamint a jogi helyzet tisztázatlansága. Az egyre mérgesedő helyzetet nem véletlenül jellemezte úgy a békítésre kísérletet tevő utolsó javaslatában Cs. Szabó László, hogy „a *Látóhatár* válsága több tekintetben emlékeztet az emigrációs politikai életben tapasztalható féltékeny pozícióharchoz".[9] A folyóirat körüli vita komolyságát nagyobb távlatokba helyezve a neves író, – egyben a lap állandó munkatársa – így értékelte:

> „Ha (…) nincs megegyezés, a *Látóhatár* elvben is, gyakorlatilag is fennmaradhat ugyan, de a nagytekintélyű lap a személyes viszályok és kölcsönös sérelmek miatt nyílt testvérharcban alkonyulna le, a magyar honfiakat mészárló hazai moszkovita helytartók, s a Szálasi emlékének áldozó menekült nyilasok közös gyönyörűségére."[10]

Cs. Szabónak végül nem lett teljesen igaza: az alkony legalábbis nem azonnal, és az általa ekkor feltételezetthez képest más módon következett be. Horváth és Vámos továbbvitte a *Látóhatár* nevet, Borbándi, Molnár és Bikich pedig *Új Látóhatár* néven jelentetett meg lapot a bajor fővárosban. (Ez utóbbi egészen a magyar rendszerváltás évéig, szabályos időközönként megjelent, Borbándi és Molnár az utolsó számig szerkesztő maradt.)[11]

Szerkesztők közötti viszonyromlás, lapok megszűnése, újjáalakulása, egyes fontos szerzők kiválása nem volt szokatlan folyamat az emigráció, sőt, szűken véve az általunk vizsgált folyóirat esetében sem. Haza is tértek már emigrációjukból neves művészek, írók vagy éppen agilis, netán eleve 'küldött' politikusok. Ami a Horváth–Vámos-féle *Látóhatár*ral történt, az ugyanakkor egyáltalán nem volt szokványos jelenség. Ahogy Budapestre való visszatérésük

---

6 A vita dokumentumait lásd: Szeredi (2015a): 162–167., 171–180., 185–186., 190–192.

7 Borbándi (2000): 47–63.

8 Borbándi Gyula is csupán azért maradhatott munkatárs, mert tagja volt az üzemi tanácsnak, így elbocsátása munkajogi következményekkel járt volna. Borbándi (2004): 216–231.

9 A Cs. Szabó László által készített feljegyzést lásd Baumgartner Bernadette forrásközlésében: Baumgartner (2018): 766.

10 Uo. 768.

11 Történetéről lásd: Borbándi (2000): 143–557.

után, 1962-ben egy Lesznai Annához – Jászi Oszkár korábbi feleségéhez írt – magánlevelében a két szerkesztő megfogalmazta: „Azt, hogy a *Látóhatár* Budapesten tovább folytathatja megjelenését, mi elég fontos irodalomtörténeti tényként tekintjük. Tudtunkkal ez az első eset a szocialista országok irodalmában, hogy egy külföldön megjelent folyóirat tovább él a szülőhazában."[12] A *Látóhatár* ugyanakkor a valóságban nem lett és nem lehetett az éppen konszolidációt hirdető Kádár-féle vezetés nyitása az emigráció felé: aktuális lakóhelytől függetlenül az otthoni befogadás a hatvanas évek kezdetén értelemszerűen és teljes joggal együtt járt az emigrációból való kizárással. Túl eleven volt még az 1956-os forradalom és a brutális megtorlás emléke bármiféle kiegyezéshez – vagy esetünkben inkább feltétel nélküli megadáshoz. Az emigráció legfontosabb tényezői – politikai színképtől szinte függetlenül – annak vették a történteket, ami az valójában volt. Ahogy a *Katolikus Szemle* bevezetőben idézett rövid cikke fogalmazott: „A lap tartalma sokkal messzebb mutatott: arrafelé, ahová jól végzett munkájuk tudatában el is mentek. Nem írhatjuk: hazafelé, mert ha Magyarországra mentek is, nem a magyar nép várta őket."[13]

A „Meszlényi" fedőnevű ügynök[14] már 1958 nyarán, a felbomlás napjaiban kendőzetlen nyíltsággal adott tippet a *Látóhatár* „megvételére". „Így, ahogy mondom, megvegyük, vagyis mi itthonról finanszírozzuk" – erősítette meg az idézett jelentésben.[15] Az 1958-as és 1959-es évben még csak kisebb mértékben változott a lap hangvétele: érezhető ugyanakkor, hogy az addig nem kizárólagosan, de fontos színfoltként jelenlévő népi gondolat kezdett eltűnni a lap karakteréből. Meghatározó és formát szabó szerzők tűntek el a hasábokról (legfeltűnőbben Kovács Imre),[16] egyre inkább Fenyő Miksa, a *Nyugat* egykori szerkesztője és mecénása lett a legfontosabb, irányadó személyiség. Utóbbi hosszú cikkben támadta Aylmer Macartney magyarbarát angol történészt[17] vagy éppen Szabó Dezső eszme-

12 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 6. dosszié. 92. Horváth Béla és Vámos Imre levele Lesznai Annának, 1962. július 3.

13 Vörös Látóhatár. *Katolikus Szemle,* 1962/1. 79.

14 „Meszlényi" beazonosítása hosszú ideig némi zavart okozott a kérdést kutatók körében. Az utóbbi években többen megírták, hogy a rövid ideig emigrációban élő (1955–56), majd hazatérése után a SZER-ről könyvet író Fahidy Józsefet takarja. A sportújságírót Olaszországban való kinnmaradása után Vámos Imre hívta Münchenbe. Bővebben lásd: Szőnyei (2020); Kónyáné–Petrikné (2017).

15 ÁBTL 3.2.5. O-8-49/1. 85–86. „Meszlényi" jelentése a Látóhatárról, 1958. június 10.

16 Kovács Imre 1958. augusztus 13-án keményhangú levelet küldött Vámos Imrének. Ebben a következőképpen fogalmazott: „Nem igen használtam erősebb kifejezéseket emigráns életemben, de most meg kell mondanom, hogy egyéni elhatározásotok a *Látóhatár* megjelentetésére, a saját nevetek alatt és a szerkesztőbizottság változatlan feltüntetésével, amihez azt hiszem, senki nem adta beleegyezését, mint ahogy magam is a leveletekből értesültem róla, nem annyira erély, mint inkább aljasság, ami meggyőzött a veletek szemben hangoztatott vádak alaposságáról. (…) Július 28-án majdnem egész nap együtt voltunk Münchenben, s egy szóval sem említettétek, hogy mire készültök, pedig akkor már a lap a nyomdában volt, valószínűleg kiszedve. (…) A nevem nem szerepelhet az általatok kiadott *Látóhatár*on, ha még egyszer megjelentek, az úgynevezett májusi–júniusi számon való feltűntetésemet tévesen alapulónak igazítsátok helyre, magamnak fenntartva azt a jogot, hogy tőletek függetlenül egy új folyóirat megteremtésében részt vegyek." A levelet teljes terjedelmében lásd: Szeredi (2015b): 136–137.

17 Fenyő Macartney *October fifteenth – A History of Modern Hungary, 1929–1945* című könyvéről írt értékelését azzal a felütéssel indította, hogy „[h]a Macartney munkáját egyedül abból a hazafias szempontból tanulmányoznók, hogy milyen álláspontot foglal el Magyarországgal szemben, rokonszenves-e neki hazánk, (…) akkor magyar ember nem tehet egyebet, mint hogy tisztelettel megemeli kalapját." A kritika szerint ugyanakkor a történész „nem látja a fáktól az erdőt", felületes, és egyoldalú informátorai voltak. Szerinte túlzottan megértően, sőt pozitívan viszonyul a szélsőjobboldal szereplőihez, köztük Szálasi Ferenchez is. Az írás érdekes része,

rendszerét.[18] Éppen így feltűnést keltett Horváth Béla nyílt offenzívája Szabó Zoltán ellen.[19] 1959-ben megjelent egy, a tizedik évfordulóra szánt jubileumi szám – amelyben Cs. Szabó László, Határ Győző, Koestler Arthur, Hatvany Bertalan, Borsody István és Faludy György neve és megjelenése még valamiféle folytonosságot jelzett –,[20] ezután azonban két év szünet következett a megjelenésben.

---

amelyben Fenyő egyértelműen német cselekedetnek minősíti Kassa bombázását – az ezzel kapcsolatos igazság mind a mai napig nem tisztázott, az emigrációban is hosszú vitákat folytattak róla. Szintén a *Látóhatár* ezen évfolyamában szentelt figyelmet a Macartney-könyvnek Major Róbert, aki elsősorban a zsidókérdésben tett megfogalmazásai és informátorainak kiválasztása miatt vette bírálat alá a brit történészt. Fenyő (1958a): 33–43.; Major (1958): 78–80. Érdekes adalék, hogy Fenyő eredetileg a londoni *Irodalmi Ujság*ba szánta az írást, amelynek közlését azonban Faludy György szerkesztő elutasította. „Kétségtelenül nem szeretjük a szerzőt és könyve minden kitűnősége ellenére áporodott levegőjű és az igazság pózában hazudik" – írta Faludy, ugyanakkor arra figyelmeztette Fenyőt, hogy mivel a kötet amúgy is régen jelent meg, már nem kellene felhívni rá a figyelmet. Egyben azt vélelmezte, hogy a történész „titkos és nyílt feljelentések egész sorát" fogja megtenni a kritika miatt. Fenyő ezután kérte Faludyt, hogy juttassa el a szöveget a *Látóhatár*hoz. A levelezésekből az is kiderül, hogy Major fent említett kéziratát is Faludy ajánlotta a szerkesztők figyelmébe. *Faludy György levele Fenyő Miksának*, 1958. április 14.; *Fenyő Miksa levele Faludy Györgynek*, 1958. április 15.; *Fenyő Miksa levele Vámos Imrének*, 1958. augusztus 28. ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 2. dosszié. 41–42., 58.

18 A lap Fenyő New York-i Petőfi Körben tartott 1958. decemberi előadását közölte Szabó Dezsőről. Bár a kritikus írása elején úgy fogalmazott, igyekszik „tárgyilagosan szólni" az elhunyt íróról, a húsz oldalra rúgó bírálat inkább valamiféle vádirat Szabó Dezső személye és szellemisége ellen. Az írás tárgya gőgös, hálátlan, gyűlölködő, megrögzött antiszemita, sőt már Hitler megjelenése előtt a nemzetiszocializmus tulajdonképpeni ideológusa (sic!). (A náci politikával való vélt párhuzamok sorolása visszatérő eleme az írásnak.) A kritikus némi ellentmondásba is került önmagával, azt állítva, hogy Szabó Dezső hatásai „még ma [tehát 1956 után – N. Z.] sem ültek el teljesen, legfeljebb ha ma már nem mindenki tudja, hogy eredetük Szabó Dezső igéire vihető vissza" – néhány oldallal később ugyanakkor azzal indokolja, hogy nem taglalja Szabó hírhedt náciellenes pamfletjeit, mert „a harmincas évek második felében írásainak nem volt agitációs hatása, Szabó Dezső ekkor már kuriózum volt." Fenyő (1958b): 9–28. Az írásnak külön nyomatékot ad a *Látóhatár* korábbi időszakának Szabó Dezsőhöz való viszonyulása. A folyóirat nevéhez Szabó Dezső *Az egész látóhatár I–II.* című könyve adta az ihletet, és Vámos Imre korábban meleg szavakkal méltatta Szabót „az újkori magyar szellem egyik legnagyobb géniuszaként". Fenyő Miksa is, érezve a problémát, a következő szavakkal ajánlotta előadásának szövegét Vámos Imre figyelmébe: „Passzol-e nektek ez a bálványdöntögetés? Nem jelent-e számotokra is Szabó Dezső neve olyan ideált, mit véleményetek szerint nem szabad trónjáról lerángatni? Mert ha igen, nem fontos, hogy az én bírálatom megjelenjen. Őszintén nyilatkozzatok erről." Vámos a következőképpen válaszolt: „Nagyon éles, eleven, színes és remek portré; róla különbet még nem írtak. Valamikor diákkoromban én is rajongtam érte, ezt nem szégyenlem bevallani, nem *Az elsodort falu*ért, a *Csodálatos élet*ért vagy a *Segítség*ért, hanem a pamfletistáért. Nála senki jobban nem tudott bálványt dönteni, nagy érdemének tekintettem és tekintem ma is, hogy ő rombolta le irodalomban-politikában a Horthy-rendszer álnagyságainak tekintélyét. Nem hiszem, hogy hatástalan volt működése, amikor megtért és hadat üzent a nácizmusnak, mert aztán nála hangosabban – és ehhez bátorság is kellett – kevesen gyűlölték a magyarországi és német fasizmust. Akkoriban jártam el, mint diák, előadásaira, amit a Lövölde téren tartott egy kocsmában, ez már a háború idején volt. Nekünk, néhány felsős gimnazistának, Szabó Dezső az antinácizmus bálványa volt. Később eléggé kiábrándultam belőle, *Az egész látóhatár* néhány esszéjén és pamfletjén kívül nem hiszem, hogy ma türelmem volna valamit is végig olvasni tőle." Vámos kifogást csak az ellen emelt, hogy Fenyő közölni kívánta, hogy az előadás a New York-i Petőfi Kör estjén hangzott el – a szervezet tagjait „hangoskodó, műveletlen, gyülevész népségnek" titulálta, akik közül „senki fontos nem volt az otthoni Petőfi Körben". Borbándi (2000): 21.; Vámos (1951): 50.; ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 2. dosszié. 77., 92. Fenyő Miksa levele Vámos Imrének, 1958. október 26.; Vámos Imre levele Fenyő Miksának, 1958. december 21.

19 Horváth (1958): 57–60.

20 Cs. Szabó (1959): 1–22.; Határ (1959): 23–28.; Koestler (1959): 29–37.; Hatvany (1959): 38–40.; Borsody (1959): 56–61.; Faludy (1959a): 41–50.; Faludy (1959b): 126.

Ez utóbbi azonban már egy teljesen más történet része volt. Vámos Imre ekkor már hajlandó volt nemcsak találkozni, de együttműködni is az állambiztonság megbízottjaival, sőt – Horváth Bélával együtt – a hazatérés lehetőségét is hamar felvetette. Előtte ugyanakkor – mint egy 1960. októberi állambiztonsági jelentés fogalmaz – „a birtokukban lévő kompromittáló anyagokat az emigráció bomlasztására fel akarják használni".[21] Az alku tehát megkötteteett, a hivatalos beszervezés megtörtént: a *Látóhatár* újra megjelenhetett, a szerkesztők anyagi ellentételezéshez jutottak. Ahogy a „Központban" használt szakzsargon rögzítette: „1960 második felében fokozatos elv alapján végrehajtottuk a Nyugat-Németországban megjelenő *Látóhatár* című emigrációs folyóirat szerkesztőinek, »Nelki« és »Bertmann« bevonását."[22] Ettől kezdve a folyóirat – nyomtatási helytől függetlenül – megszűnt emigráns irodalomként funkcionálni. A szerzők nem saját lelkiismeretüknek feleltek meg, és legkevésbé sem a magyarság lehetőségeit vagy a nemzeti érdekek érvényesítésének legjobb módját keresték. Saját – erősen orwelli – megfogalmazásuk szerint „mindig iparkodtak függetlenségüket megtartani" a „hidegháborús alapítványoktól".[23] Valójában a finanszírozás – a kiadványból ezer példányt vett a magyar állambiztonság, ez 2158,5 német márkába került – immár a hidegháború másik „oldaláról" érkezett,[24] a feladat pedig – hogy a későbbi összegző jelentésekből idézzünk – az irodalmi emigráció „dezorganizálása", majd a „bomlási folyamat" mélyítése lett.[25] Először a korábban Vámost és Horváthot rádiós elbocsátásuk után – kétségkívül az Egyesült Államok különböző szervezetein keresztül – finanszírozó Magyar Írók Szövetsége Külföldön került terítékre – a „leleplezés" során Faludy György szerzőkhöz írt magánleveleiből is hosszasan idéztek.[26] A *Látóhatár* köreivel semmiképpen sem ellenséges *Független Magyarország* ekképpen értékelte a mintegy hatvan oldalas „tiltakozás" megjelenését:

> „Szegény Horváth és Vámos 1961-ig azt gondolta, hogy aki ajándékot ad, az nem teszi szolgájává azt, aki elfogadja?! (…) Alig tud szabadulni az olvasó a benyomástól, hogy a pesti propagandaszerveknek adtak hónapokra szóló csemegét. Kérdés, hogy akaratlanul-e? Oldalakon át úgy dobbannak a mondatok, mint valamelyik '56 előtti kirakatper önvádjában. (…) Úgy látszik, hogy Vámost és Horváth Bélát valóságos kényszerítő erők vitték odáig, hogy ezt a füzetet kiadják. (…) Rossz alcímet adtak a füzetnek,

21 ÁBTL 3.2.1. Bt-129. 48–53. Jelentés „Kerekes" fn. ügyben, 1960. október 18.
22 ÁBTL 3.2.3. Mt-401/1. 53–54. Lovas jelentése Komlósi Károlynak, 1961. március 30.
23 Horváth–Vámos (1961): 1.
24 ÁBTL 3.2.1. Bt-129. 48–53. Jelentés „Kerekes" fn. ügyben, 1960. október 18.
25 ÁBTL 3.2.3. Mt-401/1. 53–54. Jelentés „Bertmann" és „Nelki" ügyében, 1961. március 31.
26 Horváth–Vámos (1961): 1–60.; Horváth (1961): 87–96. A magánlevelezés kiteregetését többek között Kannás Alajos költő és Tábori Pál író is helytelenítette. Előbbi súlyos visszaélésnek nevezte a történteket, amelyekre Faludy nem szolgált rá, utóbbi pedig elképzelhetőnek tartotta, hogy a történtek miatt Faludy az állását is elveszíti. Horváth Béla szerint ugyanakkor kétszínűségével Faludy „szúrta hátba tőrrel" őket, míg Vámos úgy reagált: Faludynak jobb, ha kirúgják, legalább „megszabadulhat ettől a társaságtól". ÁBTL, Kerekes János, Bt-123/melléklet – 3. dosszié, 359–361. Kannás Alajos levele Horváth Bélának, 1961. július 22.; Horváth Béla levele Kannás Alajosnak, 1961. július 28.; ÁBTL, Kerekes János, Bt-123/melléklet – 5. dosszié, 237–239. Tábori Pál levele Vámos Imrének, 1961. január 7.; Vámos Imre levele Tábori Pálnak, 1961. január 12.

> mert nem a magyar írók és az amerikaiak, hanem legfeljebb a *Budapesti rendszer és az amerikaiak* lett volna a pontos alcím. (…) Akik Nyugaton vannak, azoknak csak a magyar érdekek kizárólagos szolgálatában volna szabad akár az USA, akár a szovjet önérdekű politikáját bírálniuk!"[27]

A vártnál kisebb – hogy ismét a pártállam szakzsargonját idézzük: „dezorganizáló" hatást jelzi az is, hogy a *Látóhatár*t erkölcsi tőkéjükkel és írásaikkal továbbra is támogató szerzők közül is néhányan helytelenítették az alkalmazott módszereket és a támadások hangvételét. Határ Győző – bár jelezte, „szent meggyőződése", hogy a szerkesztők „tisztakezű emberek", akiknek az irodalom a szívügye – magánlevélben idézte fel a pletykákat, miszerint a pénzt a lapra „Kádártól kapjátok, és guruló rubelen éltek és írtok".[28] Mikes György szerint bár az említett vád „szennyes vagy ostoba, mégis, az az érzésem, világossá kell tenni, hogy ha a szabadságjogokért harcoltok és ellenzitek a diktatúrát, akkor a Kádár-Hruscsov-félét sem kedvelitek".[29] Tábori Pál, a Hontalan Írók PEN Clubjának korábbi elnöke hasonlóan vélekedett, szerinte a szerzők „elkerülhetetlenül remek anyagot szolgáltattak a kommunista világpropagandának", írásuk politikai része sokszor naiv, igazságtalan és tudatlan.[30] A leghatározottabb hangvételű tiltakozást a Szabad Európa Rádió magyar osztályát alapító Dessewffy Gyula korábbi felesége, Dessewffy (Bársony) Éva küldte a szerkesztőknek, aki „goebbelsi" hangneműnek nevezte „a nyilvánosságnak rendezett nagymosást", egyben jelezte: „A *Látóhatár*t ez egyoldalú formájában kérem, ne küldje többé."[31] A régi szerzők közül szinte egyetlenként Major Róbert állt ki a közlemény mellett, üdvözölve, hogy az „először mutatott rá nyíltan és bátran az emigráns irodalom prostituáltságára".[32]

Vámos és Horváth hivatalosan 1962 februárjában tért haza.[33] Ők maguk ezt már korábban megtették volna, de a szervek még ki akarták használni a kínálkozó propagandalehetőségeket. Az újabb *Tiltakozás*t tartalmazó 1962-es első szám a Szabad Európa Rádió tevékenységét vette sajátos módon górcső alá.[34] Ezt ugyanakkor sem németországi, sem a megkeresett londoni nyomda nem volt hajlandó kinyomtatni – utóbbi arra hivatkozva, hogy „a példányszám olyan megállapításokat tartalmaz, amely (…) ütközik az angol törvényekkel".[35] Így e kiadvány már nemcsak szellemi, de fizikai értelemben is Budapesten készült – ez ráadásul kiváló fedőtörténetként szolgált a már rég eldöntött hazatérés megindoklására:

---

27 Beborult „Látóhatár". *Független Magyarország,* 1961. február 17., 3.

28 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 2. dosszié. 616. Határ Győző levele Horváth Bélának és Vámos Imrének, 1961. július 29.

29 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 4. dosszié. 56–57. Mikes György levele Horváth Bélának és Vámos Imrének, 1961. december 27.

30 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 5. dosszié. 237. Tábori Pál levele Vámos Imrének, 1961. január 7.

31 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 1. dosszié. 597. Dessewffy Éva levele Vámos Imrének, 1961. február 9.

32 ÁBTL 3.2.3. Mt-401/1. 58–61. Tájékoztató jelentés a Látóhatár 1961. januári számának visszhangjáról, 1961. március 30.

33 A hazatérésükről szóló tudósítást lásd „Haza nélkül, idegenben nem lehet élni". Horváth Béla költő és Vámos Imre a Magyar Sajtó Házában. *Esti Hírlap,* 1962. március 10., 1.

34 Horváth–Vámos (1962b): 3–39.

35 ÁBTL Bt-123/melléklet – 1. dosszié, 130. Bednárczyk C. levele Vámos Imrének, 1962. március 13.

> „Ha az írói szabadságnak ez a megsértése még Angolországban is megtörténhet, be kell látnunk, hogy munkánkat tovább nem folytathatjuk. Bizonyosak vagyunk abban, hogy hazánkban több emberi jogunk és írói szabadságunk lesz, mint eddig volt az úgynevezett szabad világban."[36]

A fizikai hazatérés konspiratív módon történt – még a hozzájuk legközelebb álló emigránsok előtt is titkolták szándékukat. Fenyő Miksának, Major Róbertnek, Mikes Györgynek és Sárkány Istvánnak 1962. február 22-én, Bécsből adták fel a hazatérésüket közlő és megindokló leveleiket.[37] Az irodalmi és politikai emigráció meglehetős egységben értékelte Horváth és Vámos búcsúját. Az *Új Látóhatár*ban Csokits János költő Horváth munkásságát értékelő esszéjében emlékeztetett, hogy a költő „attól a kormánytól kért és kapott engedélyt a szabad hazatérésre" – és egyben adott számára komoly propagandaértéket –, „amely (…) Bibó Istvánt öt év óta börtönben tartja".[38] Ahogy Csokitsnak, úgy az *Irodalmi Ujság* szerzőjének sem volt különösebb kétsége afelől, hogy a *Látóhatár* utolsó számainak megjelenését már a budapesti rezsim finanszírozta.[39] A hazatérők még azoktól sem kaptak megértést, akik ideológiailag legközelebb álltak az otthoni rendszerhez. Az egykori harcostárs, a *Látóhatár* alapító kiadója, a szocializmus mellett nyíltan elkötelezett Borsos Sándor Vámos Imréhez, „egy volt baráthoz" címezte búcsúlevelét a Londonban megjelenő *Szocialista Élet* című lapban. Ebben az otthoni rendszert óvta a „hirtelen megtéréstől" – szerinte Horváth és Vámos a hazatérők azon táborához tartoznak, akiknek „előbb próbát kell kiállniuk", mert „sokat vétkeztek, könnyelműsködtek és felelőtlenkedtek".[40] A *Délamerikai Magyarság* viccrovata pedig a maga módján búcsúzott: „Miért engedték vissza Magyarországra Horváth Bélát és Vámos Imrét? Engedmény a klérus felé, hogy legyen egy farizeus is, meg egy vámos."[41]

Eközben a *Látóhatár* és a „hamis tanúk" otthoni befogadása is elkezdődött. Az előkészítés a felszín alatt már régóta folyt. Egy jelentés 1961 tavaszán – a fizikai hazatérés előtt csaknem egy évvel – javaslatot tett arra, hogy „már most felvegyük a kapcsolatot a Művelődési Minisztérium illetékes szerveivel és konkrét megbeszélést folytassunk arra vonatkozóan, hogy végleges hazatérésük esetén milyen ígéreteket tehetünk itthoni elhelyezkedésükkel kapcsolatban".[42] Ezzel nem is akadt probléma: a *Látóhatár* szerkesztése mellett Vámos a *Magyar Nemzet* belső munkatársaként, Horváth pedig a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos főmunkatársaként helyezkedett el. A valós eseménysorozat ismeretében nagyfokú

---

36 Horváth–Vámos (1962a): 1.

37 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 6. dosszié. 316–337. Horváth Béla és Vámos Imre levele Fenyő Miksának; Horváth Béla és Vámos Imre levele Major Róbertnek; Horváth Béla és Vámos Imre levele Mikes Györgynek; Horváth Béla és Vámos Imre Sárkány Istvánnak.

38 Csokits (1962): 193.

39 Szánalmas szegénylegények. *Irodalmi Ujság,* 1962. április 1., 2.; Csokits (1962): 221–223.

40 Borsos (1962): 163–167.

41 Délamerikai Magyarság (1962): 4.

42 ÁBTL 3.2.1. Bt-129. 48–53. Mészáros József rendőr őrnagy, Maróti János rendőr őrnagy, Tömpe András rendőr vezérőrnagy jelentése „Kerekes" fn. ügyben..

cinizmusra vall egy Határ Győzőnek írt Vámos-levél azon közlése, miszerint „aránylag gyorsan sikerült elhelyezkednünk”.[43] A hazatérés és a „leleplezések” aládúcolása is már régen elkezdődött. A *Magyar Nemzet* hasábjain nem akárki, Komlós János, a lap kulturális rovatvezetője, egykori államvédelmi őrnagy[44] számolt be a magyar olvasóknak a még Münchenben kinyomtatott *Látóhatár*-számok „disszidensekétől” alapvetően eltérő hangvételéről. Bár megrótta őket az Egyesült Államokkal szemben megfogalmazott „európai koncepcióért”, amely „ebben a formában az európai burzsoázia kiszolgálását jelenti”,[45] elismerte: „valamelyest kiszélesül az emigrációs látóhatár, a polgári horizont”. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett: „De a teljes igazság szemhatára és az emberiség perspektívája nem azonos ezzel. Tisztább, világosabb és tágasabb.”[46] Egy évvel később, de még a hivatalos hazatérés előtt, szintén Komlós számolt be az aktuális fejleményekről: ekkor már elégedetten állapította meg, hogy Horváth és Vámos „szembeszáll a bizonytalan reménykedéssel”, amelyet egyesek az új amerikai politika iránt táplálnak, valamint azért is megdicsérte a szerkesztőket, hogy a Nyugat általános válságának „képét” is megrajzolták.[47]

A hazatérés után cél volt komoly emigráns szerzők megszólítása és körbefonása – ez azonban csak korlátozottan sikerült. Az első, már teljes egészében Budapesten szerkesztett számot ugyan Zilahy Lajos fiától búcsúzó verse vezette be – ám az Egyesült Államokban élő tekintélyes író azonnal tisztázta: az már 1958-ban megjelent a *Látóhatár* Münchenben szerkesztett számában, a magyarországi lapnak nem adott kéziratot.[48] „Tagja vagyok a Pen Club in Exile-nek és osztozni akarok a száműzött írótársaim sorsában mindaddig, amíg valamennyien hazatérhetünk új életet kezdeni, vagy csöndesen befejezni, vagy akár csak látogatóba.”[49] Sikerült viszont megnyerni és továbbra is a laphoz kapcsolni Lesznai Annát,[50] az Izraelben élő Ladányi Lászlót,[51] az atomháború és a fegyverkezés ellen felszólaló Szent-Györgyi Albertet,[52] az anyanyelv fontosságáról író Kósa Jánost[53] és a Francia Rádió magyar adásánál dolgozó

43 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 2. dosszié. 624. Vámos Imre levele Határ Győzőnek, 1962. szeptember 10. E levél természetszerűleg nem tett említést arról, hogy mindennek további „ára” is volt: egy 1960. augusztusi állambiztonsági javaslat szerint – a „hírszerző lehetőségeink” felmérésére – segítséget kell kérni a hazatérőktől. Világossá kell tenni előttük, hogy amennyiben nem vállalják a „segítséget”, akkor hazatérhetnek ugyan, de „az egzisztencia megteremtésében nem áll módunkban segítséget nyújtani”. ÁBTL 3.2.1. Bt-123/1. 293. Maróti János csoportvezető javaslata „Kerekes” fedőnevű jelölt ügyében, 1960. augusztus 3.

44 Komlós János „előéletéről” lásd többek között: Cserényi-Zsitnyányi (2019): 23–47.

45 Komlós (1962): 4–5.

46 Komlós (1961): 3.

47 Komlós (1962): 4.

48 Zilahy (1958): 1–2.; Zilahy (1962): 3–5.

49 Zilahy (1963): 4.

50 Lesznai Anna elsősorban versekkel, de elbeszéléssel is jelentkezett a lapban 1962 és 1965 között. Lásd többek között: Lesznai (1963): 28–31.; Lesznai (1965): 280–288.

51 Ladányi (1962): 114–127.

52 Szent-Györgyi (1962): 133–136.; Szent-Györgyi (1964): 755–765. Szent-Györgyi nem emelt kifogást a kért cikk közlése ellen – amely eredetileg a *Scientific American* c. lapban jelent meg –, „ha jól van fordítva, bárhol megjelenhet”. ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 5. dosszié. 17. Szent-Györgyi Albert levele a Látóhatár szerkesztőinek, 1962. július 26.

53 Kósa (1963): 32–36. Kósa Horváth Bélának írt levelében szívmelengető érzésnek tartotta „gondolatait magyar nyomtatásban látni”. ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 3. dosszié. 421. Kósa János levele Horváth Bélának, 1963. december 27.

Bolgár Lászlót.[54] Fenyő Miksa nehezen állt kötélnek: mindenképpen meg kívánta várni az első otthon szerkesztett számot, „aztán ha úgy látom, hogy semmi lelkiismereti konfliktusba nem bonyolódok, szívesen írok nektek".[55] Végül csupán 1969-ben jelent meg egy, a Gondolat által kiadott *Miért szép?* című, verselemzéseket tartalmazó antológiáról[56] szóló könyvelemzése.[57] Az emigráns szerzők megjelenése egyre ritkult, a *Látóhatár* teljesen betagozódott a magyar lapstruktúrába. 1963-ban a szerkesztőség kibővült Fodor Józseffel, 1964 közepétől pedig Mesterházi Lajossal. Mindezzel egy időben Vámos gyakorlatilag kivonult a szerkesztés folyamatából, írásai az első számok után már nem jelentek meg a lapban – neve ugyanakkor az impresszum része maradt, nem tűnt volna jó üzenetnek a friss hazatérő gyors kiábrándulásának és sértődöttségének hírverése.[58] Horváth Béla közben folytatásokban közölte terjengős és csapongó visszaemlékezés sorozatát „Emlékezések és magyarázatok" címmel.[59] Bár a korábbi emigránstársaikkal való levelezés során az otthoni szabadságról és saját meg nem alkuvásukról lelkendeztek,[60] a *Látóhatár*ra sem vonatkozhattak más szabályok, mint laptársaira. Az ekkor a Kiadói Főigazgatóság élén álló Köpeczi Béla már az első évfolyamból kiszedette Tamási Áron székely novelláját és Sárkány István elbeszélését – az előbbit a „román elvtársak" esetleges megsértése, utóbbit túlzottan erotikus tartalma miatt.[61] Horváth és Vámos az évek során hamar légüres térbe került: 1964 júniusában a hálózat soraiból is kizárták őket, hiszen „itthoni ügynöki lehetőségeik" igen korlátozottnak számítottak.[62]

Vámos Imre és Horváth Béla beszervezésének történetéről többen publikáltak már.[63] E rövid tanulmány keretei között aligha lehetett célunk az emigráció és otthon, emigráció és állambiztonság viszonyának komplex bemutatása. E viszonyrendszerben a „nem lehet két úrnak szolgálni" bibliai tanulsága, illetve a „két szék között a pad alá esés" népi bölcsessége juthat eszünkbe. Csokits János fent már idézett éles, ugyanakkor korrekt hangvételű összegzésében a következő, némiképp megengedő gondolat olvasható: „Horváth Béla esete nem egy költő magánügye, nem is csupán irodalmi vagy politikai botrány, hanem ezeken túl, jellegzetes kórtünet emigrációnk beteglapján. Példa, amely a száműzetésben élő magyar költő sorsát és e sorsnak a lehetetlennel határos voltát jelképezi."[64] Némileg ezzel egybecsengő

54 Bolgár (1963): 58–61.; Bolgár (1964): 111–116. Bolgár László Horváth Bélának írott leveleiben támogatónak mutatkozott a Látóhatár magyarországi megjelentetésével kapcsolatban, és reményét fejezte ki, hogy „a jövőben megnyerik nagyobb számú külföldön élő író és publicista kollaborációját". ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 1. dosszié. 171. Bolgár László levele Horváth Bélának, 1963. november 17.

55 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 2. dosszié. 355. Fenyő Miksa levele Vámos Imrének, 1963. szeptember 8.

56 Albert–Vargha–Bárány (1967).

57 Fenyő (1969): 205–210.

58 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/2. 95/7-8. Maróti János alezredes összefoglaló jelentése a „Nelky" fedőnevű ügynök ügyében, 1964. január 30.; ÁBTL 3.2.3. Mt-401/1. 173–174. Virág Ferenc rendőr őrnagy jelentése a „Bergmann" fn. ügynökkel lefolytatott találkozóról, 1964. január 10. (A „Nelki" fedőnév „Nelky" változatban, a „Bertmann" fedőnév „Bergmann" változatban is szerepel a dokumentumokban.)

59 Horváth (1963–1968)

60 ÁBTL 3.2.1. Bt-123/melléklet, 5. dosszié. 457. Vámos Imre levele Veress Sándornak, 1962. március 28.

61 ÁBTL 3.2.3. Mt-401/1. 95–96. Virág Ferenc rendőrőrnagy jelentés „Kerekes" és „Bodrogi" fn. ügynökökkel való találkozóról, 1962. december 5.

62 ÁBTL 3.2.1. Bt-129. 87. Javaslat „Bergman" fn. ügynök hálózatból való kizárásáról, 1964. június 3.

63 Kasza (2009): 165–191.; Szőnyei (2012): 792–811.; Borvendég (2013).

64 Csokits (1962): 201.

módon Horváth Béla – önigazoló „naplóelemzésében" – Márai Sándor kapcsán „az emigrációs irodalmi halált" mint általános jelenséget kívánta bemutatni.[65] Nem kevesen voltak ugyanakkor, akik megkísérelték a lehetetlent, és a Kárpát-medencén kívül is maradandó értékeket hoztak létre. A történelem őket, azokat igazolta, akik elkerülték a lelki meghasonlást, nem kötöttek hamis kompromisszumot, hanem a maguk értékrendje és lehetősége szerint keresték a magyar kibontakozás útját.

Források és irodalom

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Bergman, Bt-129
Bergman, Mt-401/1
Kerekes János, Bt-123/Melléklet – 1–6. dosszié
Kerekes János, Bt-123/2
Magyar Írók Szövetsége Külföldön, O-8-49 – 1. dosszié

Feldolgozások, sajtócikkek, visszaemlékezések

Albert–Vargha–Bárány (1967) = Albert Zsuzsa – Vargha Kálmán – Bárány György (szerk.): *Miért szép?* Budapest, Gondolat, 1967.

Baumgartner (2018) = Baumgartner Bernadette: A müncheni Látóhatár folyóirat 1958-as válsága Borbándi Gyula levelezésének tükrében. *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények,* 2018, 745–770.

Beborult „Látóhatár". *Független Magyarország,* 1961. február 17., 3.

Bolgár (1963) = Bolgár László: Jean Rostand aforizmái. *Látóhatár,* 1963/1. 58–61.

Bolgár (1964) = Bolgár László: Francia nyelvész a finnugor őstörténetről. *Látóhatár,* 1964/1. 111–116.

Borbándi (1989) = Borbándi Gyula: Vallomás egy terápiáról. *Jelenkor,* 1989/3. 225–233.

Borbándi (2000) = Borbándi Gyula: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* Budapest, Európa, 2000.

Borbándi (2004) = Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Budapest, Mundus, 2004.

Borsody (1959) = Borsody István: Jászi és Masaryk. Két könyv története. *Látóhatár,* 1959/1. 56–61.

Borsos (1962) = Borsos Sándor: Nyílt levél egy volt baráthoz. *Szocialista Élet,* 1962/június, 163–167.

Borvendég (2013) = Borvendég Zsuzsanna: Célszemély a Látóhatáron. Vámos Imre beszervezésének története. *Betekintő,* 2013/3.

[65] Horváth (1962): 56–64.

Cs. Szabó (1959) = Cs. Szabó László: Fantáziák. *Látóhatár,* 1959/1. 1–22.
Cserényi-Zsitnyányi (2019) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Komlós János államvédelmi fellépésének színterei. *Arc és Álarc,* 2019/1. 23–47.
Csokits (1962) = Csokits János: A hamis tanú. *Új Látóhatár,* 1962/3. 193–229.
Délamerikai Magyarság (1962) = Magyar humor. *Délamerikai Magyarság,* 1962. május 31., 4.

Faludy (1959a) = Faludy György: Szamárvásár. *Látóhatár,* 1959/1. 41–50.
Faludy (1959b) = Faludy György: Levél. *Látóhatár,* 1959/1. 126.
Fenyő (1958a) = Fenyő Miksa: C. A. Macartney magyar történelme, 1925–1945. *Látóhatár,* 1958/3. 33–43.
Fenyő (1958b) = Fenyő Miksa: Szabó Dezső. *Látóhatár,* 1958/6. 9–28.
Fenyő (1969) = Fenyő Miksa: Miért szép? *Látóhatár,* 1969/3–4. 205–210.

Határ (1959) = Határ Győző: Börtön-kívüli versek. Horváth Bélának. *Látóhatár,* 1959/1. 23–28.
Hatvany (1959) = Hatvany Bertalan: Boldogisten éneke. A Második Ige 11–30. versei. *Látóhatár,* 1959/1. 38–40.
„Haza nélkül, idegenben nem lehet élni". Horváth Béla költő és Vámos Imre a Magyar Sajtó Házában. *Esti Hírlap,* 1962. március 10., 1.
Horváth (1958) = Horváth Béla: „Éjfélkor a pap nem misézett". Írói arckép az Írószövetség tisztújítása alkalmából. *Látóhatár,* 1958/5. 57–60.
Horváth (1961) = Horváth Béla: Az új generáció meséje. Az Írószövetség kilenc költője. *Látóhatár,* 1961/1. 87–96.
Horváth (1962) = Horváth Béla: Márai estéje. Írói halál az emigrációban. *Látóhatár,* 1962/2. 56–64.
Horváth (1963–1968) = Horváth Béla: Emlékezések és magyarázatok. *Látóhatár,* 1963/1. 182–192.; 1963/2. 131–137.; 1964/1. 172–176.; 1964/2. 361–368.; 1964/3. 473–480.; 1964/5. 766–774.; 1964/6. 1123–1136.; 1965/1. 31–41.; 1965/3. 555–568.; 1965/4. 750–759.; 1965/5. 879–884.; 1965/6. 1083–1096.; 1966/1–2. 73–82.; 1966/3–4. 265–280.; 1966/5–6. 469–481.; 1966/7–8. 629–641.; 1966/9–10. 865–874.; 1966/11–12. 1040–1050.; 1967/1–2. 53–63.; 1967/3–4. 235–247.; 1967/5–6. 435–442.; 1967/11–12. 1006–1010.; 1968/3–4. 315–317.
Horváth–Vámos (1961) = Horváth Béla – Vámos Imre: Tiltakozás. A magyar írók és az amerikaiak. *Látóhatár,* 1961/1. 1–60.
Horváth–Vámos (1962a) = Horváth Béla–Vámos Imre: [Levél az Olvasókhoz]. *Látóhatár,* 1962/1. 1.
Horváth–Vámos (1962b) = Horváth Béla – Vámos Imre: Tiltakozás. A Szabad Európa Rádió és Magyarország. *Látóhatár,* 1962/1. 3–39.

Kasza (2009) = Kasza László: *Mókusok az angolkertben. Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál.* Budapest, Noran, 2009. 165–191.
Koestler (1959) = Koestler Arthur: Az alvajáró. *Látóhatár,* 1959/1., 29–37.
Komlós (1961) = Komlós János: Meddig terjed a Látóhatár? Magyar disszidensek lázadása a Kultúra Szabadsága ellen. *Magyar Nemzet,* 1961. március 12., 2–3.

Komlós (1962) = Komlós János: Európa a Látóhatárban. *Magyar Nemzet*, 1962. január 21., 4–5.
Kónyáné–Petrikné (2017) = Kónyáné Kutrucz Katalin – Petrikné Vámos Ida: *Ügynök-sorsok. Ügynök? Sorsok?* Budapest, NEB, 2017.
Kósa (1963) = Kósa János: Több nyelven beszélünk. A kétnyelvű író esete. *Látóhatár,* 1963/1. 32–36.

Ladányi (1962) = Ladányi László: Élet s halál között. Variációk, gondolatok egy Babits versre. *Látóhatár,* 1962/2. 114–127.
Lesznai (1963) = Lesznai Anna: Kéthangú ének. *Látóhatár,* 1963/1. 28–31.
Lesznai (1965) = Lesznai Anna: Lizó. *Látóhatár,* 1965/2. 280–288.

Major (1958) = Major Róbert: Macartney a magyar zsidókról. *Látóhatár,* 1958/4. 78–80.
Megjelent a Látóhatár Magyarországon. *Kanadai Magyarság,* 1962. április 14., 3.
Molnár (1988) = Molnár József: Egyoldalú levélváltás Bata Imrével. *Új Látóhatár,* 1988/4. 559–563.

Szánalmas szegénylegények. *Irodalmi Ujság,* 1962. április 1., 2.
Szent-Györgyi (1962) = Szent-Györgyi Albert: A legbiztosabb óvóhely a béke. *Látóhatár,* 1962/2. 133–136.
Szent-Györgyi (1964) = Szent-Györgyi Albert: Tudomány, erkölcs és politika. *Látóhatár,* 1964/5. 755–765.
Szeredi (2014) = Szeredi Pál (szerk.): *Ami eddig rejtve volt… Dokumentumok a népi emigrációból, 1947–1953.* Pilisszentkereszt, Barangoló, 2014. 165–202.
Szeredi (2015a) = Szeredi Pál (szerk.): *Viták, ellentétek, útkeresés…: Dokumentumok a népi emigrációból II., 1950–1956*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2015.
Szeredi (2015b) = Szeredi Pál (szerk.): *Nézetek ütközése. Dokumentumok a népi emigráció történetéből III., 1956–1964.* Pilisszentkereszt, Barangoló, 2015.
Szőnyei (2012) = Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990 I.* Budapest, Noran, 2012. 792–811.
Szőnyei (2020) = Szőnyei Tamás: Egy (két) ügynök azonosítása. *Élet és Irodalom,* 2020. 11. 06.

Vámos (1951) = Vámos Imre [Janus]: Az elsodort emigráció. Látóhatár, 1951/1. 50.
Vámos (1989) = Vámos Imre: Az Irodalmi Újság és az Új Látóhatár. *Magyar Nemzet,* 1989. június 8., 8.
Vörös Látóhatár. *Katolikus Szemle,* 1962/1. 79.

Zilahy (1958) = Zilahy Lajos: Üzenet. *Látóhatár,* 1958/5. 1–2.
Zilahy (1962) = Zilahy Lajos: Üzenet. *Látóhatár,* 1962/2., 3–5.
Zilahy (1963) = Zilahy Lajos: Levél. *Magyarországi Hírek,* 1963. január 18., 4.

„A túlsó partról jelentem”

Ipper Pál és az Egyesült Államok

Balogh Máté Gergely*

1. Bevezetés

A hidegháború korszakában a Magyar Népköztársaságban a kommunista propaganda egyik fő célpontja természetesen a nyugati tömb vezető hatalma, az Amerikai Egyesült Államok volt. Ezzel a cél egyértelmű volt, a magyar közvélemény Amerika-képének befolyásolása, meghatározása. Glant Tibor *Amerika, a csodák és csalódások földje*[1] című, útikönyvekről szóló monográfiájában kifejti, hogy a kommunista diktatúra évtizedei alatt Magyarországon az Amerikai Egyesült Államokról folytatott diskurzus erősen korlátozott volt, nem sok információ juthatott el a nagyközönségig, hiszen alapvetően gyanúsnak számított, aki ezzel a témával foglalkozott. 1949 és 1957 között a magyarországi egyetemeken bezárathatták a nyugati nyelvekkel, kultúrákkal foglalkozó tanszékeket, köztük az angol tanszékeket is. A keleti és a nyugati tömb közötti enyhülés előrehaladtával és a magyar-amerikai kétoldalú kapcsolatok javulásának hatására az Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos hangnem is változásnak indult Magyarországon.[2] Ezzel párhuzamosan az 1960-as évek elején a nyugati nyelvi tanszékek újra kinyithattak, majd az 1970-es évek elején létrejöhetett a magyarországi amerikanisztika. Itt fontos megemlíteni Országh László iskolateremtő munkásságát a Kossuth Lajos Tudományegyetemen (KLTE), a Debreceni Egyetem jogelődjén; mérföldkő volt, hogy 1972-ben megjelenhetett a *Bevezetés az amerikanisztikába*[3] című egyetemi tankönyv. Azonban még ebben az időszakban sem létesülhettek önálló amerikanisztika tanszékek, a tudományterület az aczéli külpolitika „tiltott” és „tűrt” kategóriájának határán mozgott. Bármilyen amerikai témájú könyvet cenzúráztak – köztük a szépirodalmi műveket is –, de a tudományos csereprogramokat már engedélyezték.[4]

A hivatalos politika elzárkózott Amerikától, a Magyarországon élők erősen korlátozottan férhettek hozzá bármilyen információhoz a kapitalista országról, az Amerika-képet elsősorban a populáris kultúra és az utazási irodalom határozta meg.[5] Ezen belül külön kategóriát képeztek az Amerikába küldött újságírók, hivatalos tudósítók, mint Boldizsár Iván,[6]

* Egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet. E-mail: balogh.mate@arts.unideb.hu

1 Glant (2013)

2 Glant (2018): 121.

3 Országh (1972)

4 Glant (2013): 225.

5 Uo. 226.

6 Boldizsár (1971)

Vitray Tamás,[7] Kulcsár István,[8] – vagy Ipper Pál, akik sajtómunkásságuk mellett általában könyv formájában is közreadták beszámolóikat amerikai élményeikről. Az Egyesült Államokról a nagyközönség számára elérhető források, az Amerikáról szóló könyvek és egyéb kiadványok kínálatának szűkös volta miatt az ő szerepük még inkább felértékelődött, „a magyar olvasóközönség csak és kizárólag az általuk működtetett szűrőn keresztül ismerhette meg az Egyesült Államokat."[9] Borvendég Zsuzsanna, Mező Gábor és mások kutatásából jól tudjuk, hogy a sajtóvilág és a hírszerzés gyakran szorosan összefonódik,[10] hiszen ezeken keresztül befolyásolni lehet a közvéleményt. Természetesen az újságíró jó információforrás is lehet a hírszerzés számára, vagy adott esetben alkalmas fedőfoglalkozás is, hiszen sokszor szabadabban mozoghat, mint például egy diplomata.[11]

Ipper Pál, a magyar rádiózás, televíziózás jól ismert, meghatározó alakja volt a Kádár-rendszer alatt. Egyrészt mint állandó amerikai tudósító, másrészt mint a korszak egyik legbefolyásosabb külpolitikai újságírója, politikai kommentátora, fontos szerepet játszott a magyar közönség véleményének alakításában, a Kádár-rendszer hivatalos Amerika-képének formálásában. A tanulmány témája, hogy Ipper Pál milyen képet festett útikönyveiben, beszámolóiban az Amerikai Egyesült Államokról. A következő fejezet röviden vázolja Ipper életútját, majd sor kerül maguknak a könyveknek a bemutatására. Ezután következik néhány fontosabb témakör sorra vétele, megvizsgálva, hogyan írt könyveiben Ipper az Amerikai Egyesült Államok sajtójáról, politikájáról, gazdaságáról, társadalmáról, valamint az amerikai magyarokról. Ezek után a konklúzió arra a kérdésre ad választ, hogy ezekkel a könyvekkel Ipper hogyan és merre igyekezett befolyásolni a magyar közvéleményt, valamint hogy ez mennyiben szolgálta a rendszer érdekét.

2. Ipper Pál életútja

Ipper Pál életének, állambiztonsági múltjának, hátterének bemutatásához Cserényi-Zsitnyányi Ildikó és Vörös Géza tanulmányait, valamint Mező Gábor oknyomozó újságíró cikkeit használtam fel. Erre többek között azért is volt szükség, mert Ipper Pál állambiztonsági személyzeti anyaga a mai napig nem került elő – így a fent említett kutatások is közvetett forrásokon alapulnak. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Archontológiája szerint Ipper 1927. június 9-én született Budapesten,[12] izraelita vallású családban.[13] 1941-ben kénytelen volt megszakítani tanulmányait, műszerészinasként helyezkedett el a Fogorvosi Műszergyárban. 1945-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, 1947-ben vette állományba az Államvédelmi Osztály (ÁVO), ahol elsősorban ifjúsági, egyházi, valamint rövid

7 Vitray (1972)
8 Kulcsár (1987)
9 Glant (2013): 231.
10 Borvendég (2022): 136.
11 Shulsky-Schmitt (2002)
12 ÁBTL
13 Cserényi-Zsitnyányi (2020): 11.

ideig angol vonalon dolgozott.[14] Ipper gyorsan lépdelt felfelé az ÁVO, majd az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) ranglétráján, egészen az alosztályvezetői beosztásig, innen szerelt le 1953 szeptemberében, és került a Magyar Rádióhoz.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó kutatásai alapján tudjuk, egyáltalán nem volt ritka jelenség, hogy valaki az állambiztonságtól „leszerelve” a kultúra területére kerüljön – sőt, bizonyos szempontból ez „a korszak egyik jellemzőjének tekinthető.”[15] Mező Gábor kutatásai alapján feltételezi, hogy Ipper a rádióban is folytathatta az együttműködést az állambiztonsággal, majd az 1956-os forradalom leverése után részt vett a megtorlásban és a Munkásőrség megszervezésében.[16] Ipper ezzel párhuzamosan egyetemi tanulmányokba kezdett, először az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen végzett magyar-történelem szakon, majd 1960-ban angol szakos diplomát szerzett a debreceni KLTE-n. Ekkor itt a korábban már említett, a magyarországi amerikanisztika alapjait lefektető Országh László volt a tanszékvezető, azaz Ipper ezen a szakterületen, az akkori körülmények között Magyarországon elérhető legmagasabb szintű képzésben részesült. 1963 és 1969 között a Magyar Rádió és Televízió állandó tudósítójaként dolgozott New Yorkban, majd hazatérve 1984-ig folytatta munkáját a Magyar Rádiónál és a Magyar Televíziónál. A *168 óra* című rádiós politikai magazinműsora a korszakban nagy népszerűségnek örvendett, mérföldkőnek számított a korabeli politikai újságírásban.[17] 1984-ben diplomataként Ausztráliába került, először ideiglenes ügyvivő, majd nagykövet volt. 1988-ban hazarendelték, nyugállományba helyezték, 1990-ben hunyt el.

3. Ipper Pál Amerikáról írt könyvei

Ipper Amerikában töltött éveinek élményeiről, tapasztalatairól több könyvet is írt. A könyvek között az első a Gondolat Kiadónál 1970-ben megjelent *A túlsó partról jelentem,* amely New York-i tudósítóként eltöltött éveinek összefoglalója. A fülszöveg szerint a könyvben Ipper „az értő szemtanú hitelességével” ad számot „az USA és az ENSZ minden jelentősebb eseményéről” „J.F. Kennedy meggyilkolásától az első emberek holdra lépéséig […] harag és előítélet nélkül […] a szemtanú hitelességével és sokoldalú tárgyilagosságával.”[18] *A túlsó partról jelentem* gyakorlatilag Ipper Amerikából írt tudósításainak gyűjteménye napló- és levélrészletekkel kiegészítve, amelyben az éppen akkor aktuális eseményeket veszi számba kronológiai sorrendben. Gyakran kommentálja, a magyar nagyközönség számára értelmezi is ezeket az eseményeket, véleményt fűz hozzájuk. Nem véletlenül ismétli a rövid fülszöveg a „szemtanú” és a „hitelesség” szavakat; tudósításaiban a korábbi állambiztonsági tiszt Ipper a pártatlan, objektív megfigyelő szerepében tetszeleg.

14 Uo. 14.
15 Uo. 27.
16 Mező (2022)
17 Cserényi-Zsitnyányi (2020): 25.
18 Ipper (1970)

Az 1973-as *Újvilági utazások* műfaji szempontból közelebb áll a klasszikus útikönyvhöz, „riportok, beszámolók, tudósítások, értékelések”[19] gyűjteménye, amelyen keresztül Ipper az amerikai kontinensen megtett útjairól számol be. A fülszöveg szerint a „városok és a találkozások leírásán túl” ez a könyv szintén bemutatja „a világ leggazdagabb kapitalista társadalmának mélyén forrongó és világpolitikát »csináló« erőket,” mindemellett természetesen „tárgyilagos képet rajzol, valóságos anatómiai atlaszt ad az olvasó kezébe.” Ebben a könyvben Ipper viszonylag kötetlenül ír különböző témákról, nem az aktuális eseményeket tárgyalja, hanem a meglátogatott helyeket, tájakat, városokat mutatja be (New York mellett Chicagot, Los Angelest, Texast, vagy éppen Miamit), és ehhez kapcsolódóan tér ki politikai, társadalmi kérdésekre is (például a média, bűnözés, rasszizmus, fegyvertartás stb.). Ipper ezenkívül Latin-Amerikában tett útjairól is ír ebben a könyvben, és ennek során is gyakran kitér az Egyesült Államokra, bemutatja az USA befolyását a különböző latin-amerikai országok politikájára, gazdaságára, társadalmára.

Ipper írt egy harmadik könyvet is az Amerikai Egyesült Államokról, de ez nem volt hozzáférhető a nyilvánosság számára. 1971-ben adták ki *Az amerikai propaganda módszereiről*[20] címmel, a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontjánál (TK). A TK-t nem sokkal korábban, 1969-ben hozták létre az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztályának felügyelete alatt, Grósz Károly szorgalmazására.[21] Szerepe a Rádió és a Televízió, valamint az MSZMP Központi Bizottsága számára végzett közvéleménykutatások elvégzése, valamint a publikálható eredmények közreadása volt. A TK az állambiztonságtól is kapott megbízásokat, Révész szerint az ezen tanulmány által vizsgált időszakban elsősorban a nyugati propagandaszervek információinak hazai fogadtatásával kapcsolatban[22] – erre vonatkozhatott Ipper könyve is. Mivel *Az amerikai propaganda módszereiről* nem a nagyközönség számára készült, nem befolyásolta a közvélemény Amerika-képét sem, így ezen tanulmány keretein belül nem mutatjuk be részletesen.

Ipper a két hidegháborús tömb közötti viszony javulásának és a magyar-amerikai viszony normalizálási folyamatának kezdetén élt Amerikában és írta meg könyveit. 1963-ban került New Yorkba tudósítóként, amikor a „magyar kérdés” végleg lekerült az ENSZ napirendjéről,[23] és megkezdődött az Egyesült Államok és Magyarország közötti kétoldalú kapcsolatok rendezése.[24] Az 1963 és 1969 közötti időszak különösen eseménydús és viharos volt Amerika történelmében, hiszen néhány héttel Ipper érkezése után került sor Kennedy elnök meggyilkolására, és Magyarországra való hazaindulása előtt nem sokkal szállt a Holdra az első ember. Mindemellett a hatvanas éveket áthatotta a vietnami háború, valamint a forrongó belpolitikai helyzet, a politikai gyilkosságok (John és Robert Kennedy, Martin Luther King), tüntetések, zavargások, különféle társadalmi változások. A tanulmány következő része Ipper könyveinek néhány jellemző témáját tárgyalja – mint az amerikai sajtó, az amerikai politika, a gazdaság, a társadalom és az emberek, valamint az amerikai magyarok – ezen keresztül rámutatva, milyen Amerika-képet közvetített az olvasók felé a szerző.

---

19 Ipper (1973): 5.
20 Ipper (1971)
21 Révész (2020): 3.
22 Uo. 6.
23 Borhi (2015): 217.
24 Ezzel kapcsolatban lásd Glant (2018): 109–121.

4. Ipper Pál véleménye az amerikai sajtóról – propagandista a propagandáról

Az amerikai sajtó, média különösen gyakori téma Ipper Amerikáról írt könyveiben. Erre részben magyarázat, hogy újságíróként nyilvánvalóan közel állt hozzá ez a kérdéskör, ráadásul állandó tudósítóként feladata is volt beszámolni az aktuális amerikai eseményekről, és ehhez többek között az amerikai sajtót is forrásul használta fel. A magyar állambiztonság számára szintén kiemelkedő fontossággal bírt az „ellenséges propaganda” vizsgálata, hiszen ahogy Révész is utal rá, „ezt a feladatot Magyarország kapta a szocialista országok tömbjében.”[25] Ipper érdeklődése nem feltétlenül hozható kapcsolatba az állambiztonság ilyen irányú munkájával, de mindenesetre egyfajta magyarázatot ad arra, hogy hazatérése után miért kérte fel a TK *Az amerikai propaganda módszereiről* című tanulmány megírására.

Ahogy az előre sejthető, Ipper erősen kritikusan viszonyul az amerikai sajtóhoz, negatív képet rajzol róla, amit jól mutat, hogy az *Újvilági utazások* amerikai médiáról szóló egyik fejezetének a „Hogyan csináljunk propagandát?”[26] címet adta. De mit ért ő propaganda fogalma alatt? Először is „az amerikai propaganda egyik legzseniálisabb ötletének és leglátványosabb eredményének” tartja, hogy az amerikai szóhasználatban a propaganda kizárólag a kommunista propagandára utalhat.[27] Az amerikai sajtó „úgy tesz, mintha nem a kormány álláspontját képviselné, legfeljebb csak ismertetné.”[28] Az amerikai újságírók függetlennek, objektívnek tüntetik fel magukat akkor is, amikor valójában kizárólag az amerikai kormányzat álláspontját közvetítik. Ipper több, különböző szempont alapján is két részre osztja az amerikai „propagandagépezetet.” Ezek közül az első az, hogy üzenete bel- vagy külföldre irányul-e.[29] Kiemeli, hogy például az Amerika Hangja Rádió kifejezetten külföldieknek szól, nem is fejthet ki propagandatevékenységet az Egyesült Államok területén. Ezért arra hívja fel a figyelmet, hogy tévúton járnak, akik „az Amerika Hangja – vagy ha úgy tetszik, a BBC vagy a SZER [Szabad Európa Rádió] – hírszerkesztési és kommentálási módszereit” példaképnek tekintik, és „a mi hazai műsorszórásunkkal paralelként”[30] értékelik. Ez alatt azt érti, hogy itt külföldre irányuló propagandaadókról van szó, míg a magyar média esetében a hazai közönség tájékoztatásáról. Később külön fejezetben is foglalkozik az Amerika Hangjával, részletesen elemzi annak történetét, műsorszerkesztési elveit és kapcsolatát az Egyesült Államok Információs Ügynökségével (USIA).[31]

Ezenkívül Ipper másképpen is csoportosítja az amerikai médiát, például „állami és maszek propagandagépezetre.”[32] Ez alatt azt érti, hogy az amerikaiak nagy része azt gondolja,

25 Révész (2020): 6.
26 Ipper (1973): 12.
27 Uo. 12.
28 Uo. 16–17.
29 Uo. 13.
30 Uo. 13.
31 Uo. 44–56.
32 Uo. 15.

hogy amit a lapokban olvasnak, a rádióban hallanak, „az független, csak a magántulajdonosnak engedelmeskedő, de azért államilag érdektelen újságírók műve”,[33] és még a legnyilvánvalóbb eseteket sem tartják állami propagandának. Mindemellett Ipper úgy véli, hogy a „kereskedelmi propagandának” is vannak „politikai agitációs vonatkozásai”,[34] „a kereskedelmi propaganda, az ún. hirdetés soha, sehol nem lehet független a politikaitól, legfeljebb az áttétel fokában lehetnek különbségek.”[35] Ezt a Coca-Cola esetén keresztül szemlélteti, amelynek hirdetései az egész világon az amerikai jelenlétet szimbolizálják. „A kereskedelmi propaganda első számú politikai feladata az Egyesült Államokban és szerte a világon az amerikai életforma propagálása és az ezzel kapcsolatos tudatformálás.”[36] A hirdetőipar és a politika közötti kapcsolatra való példaként hivatkozik arra, hogy kampányidőszakban a politikusok is igénybe veszik az „egyébként fogpasztát hirdető cégek” szolgálatait.[37]

A következő csoportosítási szempont a „tömeg, illetve exkluzív propaganda”.[38] Ezt a felosztást használva végigveszi a sajtót, rádiót, televíziót, minden egyes médiumban bemutatva a két kategória közötti különbséget, és példát hozva mind a tömegeket, mind az elitet célzó propagandára. Az „exkluzív propaganda” eszközei között találhatóak olyan amerikai sajtótermékek, amelyek elnyerték Ipper tetszését, köztük nagyra becsüli a *The New York Times*-t, amelynek olvasásához „minimálisan középiskolai, de inkább főiskolai végzettség kell.” Nem véletlen, hogy „világszerte folyton idézik bölcs, megfontolt, befolyásos és gyakran remekművű szerkesztőségi cikkeit, és munkatársainak néha tényleg szenzációs megállapításait egy-egy kényes politikai ügyben.”[39] De az Egyesült Államokban nem a *The New York Times* vagy más hasonló lapok a népszerűek, hanem a szenzációhajhász bulvárlapok, amelyek a „legdirektebb propagandát” csinálják.[40]

Ipper az amerikai televíziózásról különösen sötét képet fest, Walter Lippmann[41] amerikai publicistát idézi, aki szerint „Míg a tévének állítólag szabadnak kellene lennie, a valóságban a kereskedelem kreatúrájává, szolgájává és prostituáltjává vált.”[42] A kereskedelmi tévéállomások „tízpercenként hirdető antihumánus, a legalja érzelmeket izgató”[43] műsorpolitikájának köszönhetően ezeket a csatornákat komoly, befolyásos emberek már nem is nézik. Az amerikai tévé tele van erőszakkal: Robert Kennedy halála után kísérletet tettek arra, hogy megpróbálják „megszüntetni a lakosság erőszakra nevelését”, de a helyzet rosszabb lett, mint korábban volt, még több erőszak van a tévében.[44] Ipper szerint a média szenzációhajhászásának köszönhető, hogy „az amerikai átlagember – ha van ilyen egyáltalán – be van

33 Uo. 16.
34 Uo. 22.
35 Uo.
36 Uo. 23.
37 Uo. 60–61.
38 Uo. 25.
39 Uo. 26–27.
40 Uo. 27.
41 Walter Lippmann (1889–1974), amerikai politikus, politikai elemző, Pulitzer-díjas újságíró.
42 Ipper (1970): 236–237.
43 Uo. 263.
44 Uo. 332.

oltva minden szenzáció ellen, olyan sokszor és olyan töményen kapja azt.”[45] Ezt azzal igyekszik alátámasztani, hogy az amerikai közvélemény hamar túltette magát John F. Kennedy meggyilkolásán, „minden csoda csak három napig tart”, igazából ez az emberek nagy részét már nem érdekli, „az ügy az amerikaiak számára lezárult.”[46] Ez természetesen nem igaz, hiszen mind a mai napig *óriási* köz*érdeklődésre tart számot* bármilyen új információ a Kennedy-gyilkossággal kapcsolatban, elég csak a 2022 decemberében nyilvánosságra hozott dokumentumokat övező *érdeklődésre*, vagy az az*óta megjelent, a témát boncolgató könyvek, filmek hadára* gondolni.

De ha lehetőség adódik rá, Ipper nem rest tanulni az amerikai „propagandagépezettől” sem. 1973-ban még az amerikai propaganda egyik „trükkjeként” mutat rá arra, hogy az *„örömmel vesz és elő is segít bizonyos mértékű bírálatot”* az amerikai kormányzattal szemben, hogy objektívebbnek mutassa magát. Ipper szerint az amerikai sajtó egyik legfontosabb *módszerének lényege: „kezdj bírálattal, ha dicsérni akarsz.”*[47] Csakhogy később, egy 1979-es interjúban már így nyilatkozik:

> „Újságírói, szerkesztői meggyőződésem, hogy az áttételes agitáció hatásfoka sokkal nagyobb, mint a direkté (…) Ha ugyanis valakit (…) meg szeretnénk győzni, a kételkedő, az ellenkezést tartalmazó kérdéseket is föl kell tennem. (…) Akit egyvégtében dicsérnek: eleve gyanússá válik.”[48]

5. Az amerikai politika: a „világkapitalizmus legfőbb bástyájának” „gyerekes cirkusza”

A túlsó partról jelentem első New York-i tudósításának keltezése 1963. november 22., az a nap, amikor John F. Kennedy elnököt meggyilkolták Dallasban, Texas államban, amely Ipper aznapi tudósítása alapján „a szélsőjobboldali erők, a John Birch társaság főerődje.”[49] Ahogy az egész korszakot, Ipper tudósításait is körül lengi a Kennedy-gyilkosság rejtélyének légköre, többször is hangot ad annak, hogy az amerikai társadalom jelentős részével együtt ő is (jogosan) kételkedik a hivatalos narratívában, tehát hogy Lee Harvey Oswald egyedül ölte volna meg Kennedyt, valamint, hogy nincs semmiféle összeesküvés. A Kennedy-gyilkosságról és körülményeiről egyenesen az állítja, hogy „leleplező erővel hatott az európai – keleti és nyugati – közvéleményre” az amerikai propaganda által lefestett amerikai életformával kapcsolatban.[50] A gyilkosság körülményeit vizsgáló Warren-bizottság jelentésének nyilvánosságra hozatala utáni, 1964. szeptember 28-i keltezésű „beszámolójában”[51] sorra veszi az amerikai

45 Ipper (1973): 11.
46 Uo. 12.
47 Uo. 39.
48 Cserényi-Zsitnyányi (2020): 25.
49 Ipper (1970): 45.
50 Ipper (1973): 11.
51 Ipper (1970): 81–84., 229.

sajtóban megjelent, a jelentést vitató állításokat, az azzal kapcsolatban megfogalmazott kételyeket. Van viszont olyan része is a jelentésnek, amit Ipper nem vitat; különösen azt, hogy nem volt külföldi összeesküvés az ügyben. Ezzel kapcsolatban Dean Rusk külügyminiszter vallomását is idézi, aki nagyon valószínűtlennek tartotta, hogy a Szovjetunió bármilyen szempontból is érintett lett volna az elnök elleni merényletben. Ezzel szemben Ipper finoman utal arra, hogy annál kevésbé kizárható a „szélsőjobboldali összeesküvés" gyanúja. A szélsőjobboldali szál később, 1967 elején újra felmerül, Jim Garrison louisianai kerületi államügyésznek (district attorney) a Kennedy-gyilkosság ügyében folytatott nyomozása kapcsán. Ekkor Ipper „kubai ellenforradalmár emigráns szervezkedőket",[52] az FBI-t, valamint a CIA-t emlegeti, és megpróbálja a merénylettel, a nyomozás látókörébe került személyekkel kapcsolatba hozni Nagy Ferenc volt magyar miniszterelnököt is. Ipper semmi konkrétat sem állít, csak „véletlen egybeesésekre" hivatkozik. Nyilván kísérletet tesz arra, hogy ha áttételesen is, de összekösse a jobboldali magyar emigrációt a népszerű Kennedy elnök meggyilkolásával.

Robert F. Kennedy neve is többször felmerül Ipper írásaiban, kezdetben negatív kontextusban. 1967-ben még így ír róla: „McCarthy szenátor volt boszorkányüldöző bizottságának egykori famulusa már felöltötte magára a demokrata szamárral díszített mérsékelt liberális"[53] jelmezét. Később, 1968-ban már helyeslően idéz Kennedy könyvéből. Amikor Kennedy az amerikai társadalom, politika problémáiról beszél, Ipper úgy utal rá, mint aki a „haldokló kapitalizmust" szeretné megmenteni, „a szívátültetést megkísérlő orvos szeretne lenni."[54] Ez nyilván nem független attól, hogy ugyanebben az írásában Kennedy erősen bírálta a Johnson-kormány Vietnámmal kapcsolatos külpolitikáját, amire Ipper természetesen szintén utal. Néhány hónappal később Robert Kennedyt is meggyilkolják, ekkor Ipper helyeselve idézi utolsó beszédének szavait: „Minden azt bizonyítja, az ország változtatásokat akar és békét Vietnamban."[55]

A Kennedy fivérek mellett talán leggyakrabban Barry Goldwater republikánus politikus, arizonai szenátor, Lyndon B. Johnson 1964-es kihívójának neve merül fel Ipper írásaiban – majdnem mindig mint negatív, elrettentő példa. *A túlsó partról jelentem* beszámolóiban Goldwater szinte egy személyben testesíti meg az amerikai jobboldal Ipper számára legelítélendőbb tulajdonságait. 1964-es kampánya kapcsán nagypolitikai szintre emelt fajgyűlöletről beszél: „Goldwater egész választási programja a fajgyűlöletre, a konzervativizmusra alapul."[56] Az 1964-es elnökválasztáson végül Goldwater alulmaradt Johnsonnal szemben, amit Ipper így kommentál: „Goldwaterral a reakció szenvedett súlyos és példátlan vereséget az Egyesült Államokban",[57] a déli államokban, ahol Goldwater nyert, pedig a reakció maradt hatalmon. Később azonban Ipper kiemeli, hogy az amerikai szélsőjobboldal veresége valójában csak látszólagos. Az, hogy Goldwaterre sok millió amerikai szavazott, bizonyíték arra, hogy „ilyen sok ember fejében gyökeredzik mélyen az antikommunizmus és a

52 Uo. 226–227.
53 Uo. 220.
54 Uo. 270.
55 Uo. 307.
56 Uo. 77.
57 Uo. 84–85.

fajgyűlölet.”[58] Látható, hogy Ipper szótárában a szélsőjobboldal, a fajgyűlölet, a konzervativizmus, az antikommunizmus és a reakció szinte egyazon dologra utalnak, és tetszőlegesen felcserélhetőek egymással. Igyekszik összemosni, a lehető legszélsőségesebbnek feltüntetni az amerikai jobboldal minden irányzatát.

Ipper alapvetően tisztában van az amerikai politikai rendszer játékszabályaival, a fontosabb szereplőkkel. Írásaiból kitűnik, hogy rendszeresen tájékozódott az aktuális eseményekről az amerikai sajtóból, sőt, állítása szerint előfizetett olyan folyóiratokra is, mint a *Foreign Affairs,* vagy szaklapokra, mint a *Business Week,*[59] valamint olvasott politikáról vagy politikusok által írt könyveket. Az amerikai választásokat, különösen az előválasztásokat „gyerekes cirkusznak” írja le, ami semmilyen valódi választási alternatívát sem kínál.[60] Az Egyesült Államok alkotmányáról azonban elismerően ír: „a maga korában forradalmi dokumentum volt, és betűi szerint a mai napig is számtalan pozitív, haladó tételt tartalmaz.” Azonban ez egy elszigetelt ország alaptörvénye, míg „az USA a világkapitalizmus legfőbb bástyája lett”, katonai és gazdasági erejének köszönhetően „az egyetlen imperialista hatalom, mely határától távol is kötelességének tartja védelmezni a kapitalizmus érdekeit mindenféle nemzeti és társadalmi változtatni akarással szemben.”[61] Ez a változás azonban egyáltalán nem tükröződik az amerikai alkotmányban, és Ipper szerint ez a magyarázata annak, hogy az amerikai politikai rendszerben a külpolitika szinte teljesen az elnök jogköre. A másik, amerikaiak számára különleges jelentőséggel bíró történelmi dokumentumról, a Függetlenségi Nyilatkozatról, valamint az amerikai függetlenségi háborúról is elismerően ír, kiemelve, hogy Jefferson „százezrek álmát” váltotta valóra a „szabad, független, külső beavatkozásoktól, gyarmatosítótól mentes Észak-Amerikáról.” Ezt szembe állítja saját korával, amikor is az amerikaiak „a Függetlenségi Nyilatkozat szellemével és betűjével ellentétben” részesei lettek a vietnámi háborúnak, egy olyan ország és nép ellen harcolnak, „mely semmi egyebet nem akar, mint a Jefferson által megfogalmazott függetlenséget.”[62]

Az amerikai külpolitikát Ipper teljes mértékben az amerikai nagyvállalatok, pénzügyi érdekeltségek által meghatározottnak festi le. Az Egyesült Államok számára a korszak legmeghatározóbb konfliktusa természetesen a vietnámi háború. Ennek eseményeiről Ipper ugyan nem számol be napról napra, de gyakran utal rá, és folyamatosan ostorozza az amerikaiak részvételét a konfliktusban. Értelmezése szerint a politikai világhelyzet megváltozott, a Szovjetunió Kommunista Pártjának sztálini bűnöket leleplező XX. kongresszusát követően a szocialista országok fejlődése egészségesebbé vált, a volt gyarmatok függetlenné váltak, valamint „1956 tanulságai a Szuezi-csatornánál és Magyarországnál” rádöbbentették az amerikai vezetést, „hogy vége a dullesi »felszabadítási« ábrándoknak.”[63] Így az amerikai külpolitika, és vele együtt a klasszikus „monopoltőke” egyre inkább háttérbe szorul. A nagytőke elkezd kihátrálni az aktívabb amerikai külpolitika, és így a vietnámi háború mögül, szembefordul Johnson politikájával. Ipper folyamatosan tudósít a háborút övező politikai és

58 Uo. 85.
59 Ipper (1973): 27–28.
60 Ipper (1970): 319.
61 Uo. 151–152.
62 Uo. 183.
63 Uo. 214.

társadalmi megosztottságról, gyakran idézi amerikai politikusok vietnámi kivonulással kapcsolatos nyilatkozatait, mint például Robert F. Kennedyt,[64] vagy Fulbright szenátort.[65] Az amerikai jelenlétre nemcsak Vietnámban mutat rá, hanem az *Újvilági utazások*ban megörökített latin-amerikai útjai során is folyamatosan felhívja a figyelmet az amerikai politikai, katonai, gazdasági beavatkozásra, és erősen kritizálja azt Mexikóban, Dominikában és Venezuelában.[66]

6. Az amerikai gazdaság

Míg az amerikai politika területén Ipper viszonylag jól informáltnak, jól tájékozottnak tűnik, a gazdasággal kapcsolatban nem ez a helyzet, itt úgy tűnik, komoly hiányosságai vannak. Jó példa erre, hogy *A túlsó partról jelentem* alapján 1965 decemberében hallott először McChesney Martinról, aki a Federal Reserve (Ipper fordításában a „Szövetségi Tartalékok")[67] igazgatóságának leghosszabb ideig szolgáló elnöke volt. Saját bevallása szerint egy szót sem értett abból, hogy miért váltott ki „előbb megdöbbent ijedelmet, aztán dühös beletörődést" a Johnson-kormányból a kamatláb emelésének a híre? Ezzel a magát mindig jól értesültnek, tájékozottnak bemutató tudósító azt jelzi a magyar olvasóközönség számára, hogy az amerikai gazdaság bonyolult működését nem könnyű, de nem is kell megérteni, hiszen valójában úgyis csak a kapitalista nagyvállalatok, tőkés érdekcsoportok egymás közötti játszmájáról van szó.

De ha ennyire tájékozatlan a területen, akkor mit tart fontosnak elmondani az amerikai gazdaságról, a gazdaság kérdéseiről? Valójában ezzel kapcsolatban elsősorban a munkások helyzetéről ír, a nagytőkéről, valamint a technológiáról. Először is, azt elismeri, hogy „az amerikai munkás ma jobban él, mint valaha."[68] Viszont a fehér munkásosztály életszínvonalemelkedésének ára az volt, hogy Amerika „négerek tízmillióit tette az ország páriáivá."[69] Az amerikai munkás politikai kérdések iránt nem érdeklődik, a szervezett munkásság „kizárólag bérköveteléseivel törődik, s ahogy itt mondani szokták nem ér rá odafigyelni, mert a család második autójáért harcol."[70] Az amerikai szakszervezetek „évtizedek óta a legreakciósabb imperialista politika" szolgálatában állnak, bár a vietnámi háború kapcsán Ipper elképzelhetőnek tartja, hogy a tagság a jövőben fel fog lépni a „munkásáruló" vezetés ellen.[71] Mindenesetre erre kevés esélyt ad, mert „diktatórikus korporáció" jellegű vezetés jellemzi a szakszervezeteket, amelyek vezetősége adott esetben az erőszaktól sem riad vissza.[72] Ipper amerikai szakszervezeti mozgalomról alkotott negatív képét jól mutatja, hogy úgy véli, „a kapitalizmus jövőjéért aggódó (…) nagyiparosok manapság többet látszanak tenni a legkiáltóbb szociális igazságtalanságok egy részének csökkentése érdekében, mint a szakszervezeti mozgalom."[73]

---

64 Uo. 257–258.
65 Uo. 223.
66 Ipper (1973): 164–213.
67 Ipper (1970): 206.
68 Uo. 112.
69 Ipper (1973): 150.
70 Uo. 137.
71 Uo. 256.
72 Uo. 260.
73 Uo. 261.

A nagytőkés csoportokkal kapcsolatban Ipper felismeri, hogy bizonyos szempontból egy elitváltás, vagy legalábbis a nagytőkés elit két csoportja közötti konfliktus zajlik az Egyesült Államokon belül. „Az úgynevezett északkeleti vagy klasszikusan imperialista”[74] tőkéscsoportok (Rockefeller, Morgan) számára nem előnyös a vietnámi katonai beavatkozás, ellenben a feltörekvő délnyugati csoportok, akik érdekeltek a hadiiparban, a repülőgép és helikoptergyártásban, kifejezetten támogatják a háborút. Ezek közül külön kiemeli és részletesebben be is mutatja a texasi olajiparos réteget,[75] valamint a kaliforniai hadiipart (pl. Lockheed).[76] Ipper egészen addig megy, hogy ebben a keretben értelmezi Kennedy elnök meggyilkolását, ami azzal járt, hogy végül Johnson került az elnöki székbe: „1963. november 22-én [az északkeleti tőkéscsoport] csatát vesztett a konkurrenciával szemben, mely szinte észrevétlenül hatalommá nőtt, és azon a dallasi napon (…) bekerült a Fehér Házba. Északkelet nemcsak csatát, profitot is vesztett.”[77] Viszont amíg a nagytőkések a politikai pozíciókért csatáznak, a kisvállalkozók, kiskereskedők napi szintű nehézségekkel küzdenek, „a maszekok pedig, a szó New York-i értelmében vett maszekok, lassan kihalnak,” bekebelezik, kiszorítják őket a nagy láncok, hiába igyekeznek mindenféle plusz szolgáltatást nyújtani.[78]

A hidegháború fontos aspektusa volt a két tömb közötti technológiai verseny. Ekkorra az amerikai ipar ebből a szempontból jóval a szovjet előtt járt; olyannyira, hogy a CIA ebben a korszakban írt jelentése alapján a szovjet gyártmányú műszaki cikkek gyakran a második világháború előtt gyártott amerikai cikkek színvonalán voltak.[79] Ipper beszámolóiból azonban ez nem derül ki, viszonylag keveset ír a technológiáról. Ezek közül egyik példa, amikor Iowán keresztülutazva megállt egy farmon, és meggyőződött róla, hogy „gépekkel, technikával mindent el lehet érni, jobb termelést, zsírosabb tejet, civilizációs-technikai felemelkedést.”[80] Azaz a magasfokú gépesítés, termelékenység, hatékonyság „kész XXI. század. Legalábbis ami a technikát illeti. Ami azonban tudását, ismereteit, a világtól alkotott felfogását illeti, az a XVIII. századba való.”[81] Tehát hiába veszik körül az amerikai farmert a legmodernebb eszközök, ha különben kulturálatlan, tájékozatlan. Hazautazása előtt Ipper beszámolt a Holdra szállásról is, ami az amerikai űrkutatás, az amerikai űripar, és természetesen az egész emberiség egyik nagy eredménye. De Ipper helyreteszi azokat az olvasókat, akik túlértékelnék ennek az eseménynek a fontosságát, amikor egy olyan angol tudóst idéz, aki szerint „izgalmas cselekmény ugyan ez az út, de a Holdról való ismereteinket nem gyarapítja különösebben.” És hogy lehűtse a szovjetek feletti győzelmet ünneplő amerikaiakat, az Ipper által idézett kutató azt is megjegyzi, „komoly jelei vannak annak, hogy az oroszok nagy lépésekre készülnek az űrkutatásban, olyanokra, amelyeknek tudományos jelentősége felülmúlja az Önökét.”[82]

74 Ipper (1973): 19.
75 Uo. 215.
76 Ipper (1970): 218–219.
77 Uo. 220.
78 Uo. 64–66.
79 CIA (1966): 16.
80 Ipper (1973): 128.
81 Uo. 127.
82 Uo. 351.

De Ipper az amerikai kapitalizmussal szemben megfogalmazott minden kritikája ellenére is elismeri, hogy azért az állami kézben lévő mexikói telefontársaság üzemeltette hálózat „rosszabbul is működik, mint a szédületes verseny hajtotta észak-amerikai társaságoké."[83]

7. Az amerikai társadalom, az amerikai emberek

A túlsó partról jelentem az 1968-as év „beszámolóit" egy fiktív levéllel kezdi, amit a tudósító egy Magyarországon élő barátjának küld. Ez a levél érzékletesen foglalja össze, hogyan vélekedik könyveiben Ipper az amerikai társadalomról. Levelét az ismert viccel kezdi, amikor is a „haldokló kapitalizmus" kapcsán a Párizsból visszatérő turista így sóhajt fel: „Micsoda szép halál!"[84] Ipper azonban megpróbálja szétoszlatni a kapitalista rendszer „haldoklásával" kapcsolatos „tévhiteket", és bemutatni, hogy az Egyesült Államokban ennek a folyamatnak a jelei, bár lassú lefolyásúak, de „ennyi idő után saját szememmel és nemcsak a szemináriumi brosúrák alapján, felismerhetőek lettek."[85] A vietnámi háború katalizátora ezeknek a változásoknak, ugyanis segít felszínre hozni az Egyesült Államokban jelen lévő problémákat, amelyeket eddig sikerült nemcsak elrejteni, „de egyes jeleit mások számára még irigylésre méltónak is feltüntetni." És hogy mik ezek a problémák? Ipper természetesen ezt is az olvasó tudtára adja:

> „A kétségtelen anyagi gazdagság, ami a lakosság húsz százalékának »klasszikus« nyomorával párosul, a vitathatatlan technikai civilizáció [a] lakosság nagy többségének elképesztő kulturálatlanságával jár, a letagadhatatlan szabadságjogok, ami a minden képzeletet felülmúló propaganda-apparátus hatása alatt »agymosássá« válik."[86]

A felsorolt társadalmi bajok már régóta léteznek, de az amerikaiak csak most kezdik őket felismerni. Ipper folytatja az Egyesült Államok betegségeinek számbavételét: beszél a „négerkérdésről", a társadalmi egyenlőtlenségekről, a bűnözésről, a kábítószerek terjedéséről, a társadalmi elégedetlenségről, az elmebetegek egyre növekvő számáról, és a válság más jeleiről.[87] Ipper feltételezi, hogy képzeletbeli levelezőpartnere valószínűleg sok állításával vitatkozna, de leszögezi, hogy álláspontja „a magam tapasztalata, és archívumomat gyűjtögető és rendezgető feleségem munkájának eredménye."[88] Azaz úgy próbálja magát beállítani, mint aki nemcsak egy véleményt közöl, hanem tényekre, tapasztalatokra alapozva von le logikus következtetéseket.

Ipper az amerikai átlagembert alapvetően tájékozatlannak, tanulatlannak, érdektelennek festi le, akit teljesen hatalmába kerített a propaganda. Az amerikai életformával kapcsolatban a szabadság, egyéniség hangoztatását álmítosznak tartja, „amelyet a környezet lelki

83 Uo. 177.
84 Ipper (1970): 267.
85 Uo. 268.
86 Uo. 270.
87 Uo. 274.
88 Uo. 275.

és anyagi terrorja megsemmisít”, különösen az amerikai kisvárosban „azonos anyagi szinten kell élni, (…) nem lehet másképpen szavazni és más templomba járni.”[89] Itt nincs színház, könyvesbolt, de nincs is rá szükség, mert csak az értelmiség olvas.[90] Könyveiben sokszor hangoztatja, mennyire kulturálatlanok az amerikaiak. Például Hartsdale községben, ahol Bartók Béla nyugszik, nincs semmilyen különösebb síremlék, a helyiek „továbbra sem tudják, hogy temetőjük a kor legnagyobb zenei zsenijének földi maradványait rejti.”[91] Leírása alapján Amerikában az emberek nem olvasnak szépirodalmat, nem járnak színházba, New Yorkban sem. Aki színházjegyet vesz, az is csak azért teszi, hogy támogassa a művészetet, amiről Ippernek „azok a debreceni cívisek jutottak esz[ébe], akikről nem is tudom, hol olvastam, hogy még a század elején a színházat »támogatva« családostul és töltöttkáposztástul vonultak egy-egy páholyba, hogy kvaterkázás közben nézzék az előadást.”[92]

Sok esetben ezt a tudatlanságot véli felfedezni az antikommunizmus mögött is. Az *Újvilági utazások*ban elmesél egy történetet, amikor texasi utazása során házigazdája 80 éves édesapja 200 mérföldet vezetett, hogy találkozzon vele, és „végre életében először láthasson egy élő kommunistát.”[93] Ipper a tudatlanságot, a tájékozatlanságot tartja a rasszizmus egyik legfontosabb okának is: „a nyilvánvalóan szándékos sötétben tartás talán az egyik legfőbb tényezője az amerikai Dél legfontosabb, legmélyebb, és talán a legkevésbé megoldható problémájának, a faji megkülönböztetésnek a gyökere.”[94] A feketebőrűek ellen irányuló fajgyűlölettel kapcsolatban a másik felismerése, hogy ennek „legaktívabb elemei” a „fehér lumpenproletárok”, a „kisemberek”, akik gyakran bevándorlók, és attól tartanak, hogy a feketék „egyenjogúságot kapva fölébük kerülhetnek.” Itt Ipper arra a következtetésre jut, hogy esetükben „egyszerűen csak a közvetlen és világosan kimutatható gazdasági, anyagi érdekeltség”[95] teremti meg a faji gyűlölködést.

Márpedig Ipper Amerikából mindent átható, irracionális fajgyűlöletről számol be, amire rengeteg példát is hoz; többek között, hogy az egyik afrikai ENSZ-tisztviselőt fekete bőre miatt nem fogadták be bérlőként az egyik New York-i lakásba.[96] Ipper tudósítói szolgálatának idejére esett a szegregáció ellen tiltakozásul meghirdetett 1964-es New York-i iskolabojkott, amiről részletesen beszámolt, és jelentésének következtetése, hogy a bojkottáló fekete gyerekek nagy többsége „szívesen és szorgalmasan járna még a mi hazai helyproblémákkal küzdő iskoláinkba is, s nemcsak az egyenrangúságot élvezné, de az összehasonlíthatatlanul magasabb szintű oktatást is.”[97] A bojkottot nem sokkal követő, egy fekete tinédzser halála miatt kitört harlemi zavargásokkal kapcsolatban fontosnak tartja megemlíteni, hogy úgy tűnik, a rendőrök által lelőtt fiú az iskolában viszont nem részesült hátrányos megkülönböztetésben, ami „az igazgató, a tanári kar tagjainak érdeme – akik között véletlenül nagy

89 Ipper (1973): 89.
90 Uo. 93.
91 Ipper (1970): 119.
92 Uo. 115.
93 Ipper (1973): 112.
94 Uo. 150.
95 Uo. 155.
96 Ipper (1970): 62.
97 Uo. 64.

számban vannak a harmincas évek Európájának emigránsai."[98] Azaz Ipper úgy próbálja beállítani a helyzetet, hogy azok, akik már megtapasztalták a rasszizmust, a faji alapú gyűlöletet Európában, felismerik annak jeleit, és ellen tudnak neki állni Amerikában is.

Látható, hogy Ipper igyekezett tájékozódni az amerikai fekete társadalmat érintő legfontosabb kérdésekben. Például utal az 1965-ös Moynihan-jelentésre (bár Moynihan nevét rosszul írja le), amely kapcsolatot fedezett fel az egyedülálló anyák részére folyósítható segélyek és a nagyvárosi fekete családok felbomlása között.[99] Általában támogatóan, szimpátiával viszonyul az amerikai feketék polgárjogi mozgalmához. Nem feltétlenül ért egyet Martin Luther King erőszakmentes módszereivel, és a lelkész meggyilkolása után megkérdőjelezi, hogy „vajon a módszer, amelyben őszintén hitt, eredményre vezethet-e ebben a fasizálódó társadalomban?"[100] Az 1964-es harlemi zavargások alkalmával azonban kritikával illeti az igazán radikális, erőszakos fekete militánsokat. A betöréseket, autógyújtogatásokat elkövető csoportokat „baloldali szektásként" aposztrofálja, és arról ír, hogy tevékenységük csak arra jó, hogy az „amerikai reakció felhördülhessen: íme a rombolás a kommunisták műve." Pedig Ipper szerint az Amerikai Kommunista Párt elszigetelte magát tőlük – sőt, ezek a csoportok még a Kínai Kommunista Párttal is kapcsolatban állnak![101]

A kommunista, ateista Ipper sokszor értetlenül áll az amerikai keresztény vallásosság előtt. Erre jó példa, hogyan tálalja a magyar olvasók számára Jacqueline Kennedy, John F. Kennedy özvegyének házassági terveit: „Onassis, görögkatolikus létére, vallása ellenére újra nősülhet. Menyasszonyát, aki római katolikus, azonban a Vatikán büntetése fenyegeti."[102] Ez a „tudósítás" azonban több sebből is vérzik. Először is, Ipper keveri a görögkatolikus és az ortodox kereszténységet. Görögként Onassis természetesen görög ortodox, nem görögkatolikus, ami alatt keleti rítusú katolikust értünk. Másodszor, a katolikus egyház nem tiltja az özvegyek újraházasodását, és bár sokan helytelenítették Jacqueline Kennedy újbóli házasságát, egyházi kiközösítésről nem volt szó. Ipper hasonlóan gondban van a húsvét ünneplésével is. Az, hogy nem tudott „jelentős amerikai népszokásokat felfedezni, amelyek különböznének európai társaikétól" talán arra vezethető vissza, hogy egyik kultúrkör népszokásait sem ismeri igazán. Árulkodó, hogy a legnagyobb keresztény ünnep kapcsán meg sem említi annak vallásos gyökereit; csak arról ír, hogy 1928-ban a Népszövetség állapította meg a húsvét időpontját, valamint, hogy „a világ nagyobbik fele számára ismeretlen a tavasz eljövetelének ilyenfajta megünneplése."[103] Különösen furcsa ezt olvasni egy olyan volt állambiztonsági tiszttől, aki korábban egyházi vonalon dolgozott.

Ipper gyakran ír a különféle társadalmi problémák elharapózásáról, mint például a pornográfia, perverzitások és a mindenhol indokolatlanul jelen lévő szexualitás,[104] vagy a kábítószer, amit a Vietnámból hazatérő, a polgári társadalomba újra beilleszkedni nem tudó katonákkal kapcsol össze.[105] Az *Újvilági utazások* külön fejezetet szentel az amerikai

98 Ipper (1970): 73.
99 Ipper (1973): 87.
100 Ipper (1970): 299.
101 Uo. 76.
102 Uo. 325.
103 Uo. 230., 231.
104 Uo. 116.
105 Uo. 252.

bűnözésnek, amit valós problémának tart,[106] de úgy véli, „a bűnözés amúgy is elképesztő adatain is túltesz a Nixon-ellenes sajtó bűnözési hisztériakeltése.”[107] Sokat ír az elharapózó erőszakról is, amit egyrészt a televízió számlájára ír, de alapvetően erőszakosnak tartja az amerikai társadalmat, ahol karácsonyra a gyerekeknek is tengerészgyalogos felszerelést, partizánvadász berendezést és vallató-eszközöket, játékfegyvereket és kémfelszerelést vesznek.[108]

Könyveiben Ipper többször is érzékelteti, hogy a hidegháborús ellentét, a két ország közötti ideológiai, politikai különbségek ellenére azért van szerethető oldala is az amerikaiaknak. Amikor 1965 novemberében egy napra elment az áram, „az ideges, rohanó, érdektelen, holttesteken is átlépő gépekből egyszeriben ember, igen, ez a helyes kifejezés: ember lett.”[109] Ipper felidézi, hogyan segítettek egymásnak a New York-iak az áramszünet idején. Az Újvilági utazások végén arról ír, milyen amerikai családokkal találkozott az útja során, és ezeket a gondolatokat fogalmazza meg: „Amikor a családokat néztem, sose hittem el, hogy az amerikai emberek rosszabbak lennének másoknál, s hogy ezek a családapák kevésbé vágynák a békét, mint én.”[110]

8. Az amerikai magyarok

Ipper éppen 1963. október 23-án, az 1956-os forradalom és szabadságharc kitörésének hetedik évfordulóján érkezett New York-ba. A „dátumra való tekintettel” a magyar éttermeket „most nem próbáltuk ki”, egy német vendéglőbe mentek, ahol „éppen a Lili Marlent játszotta a gépzene.”[111] A második világháború idejéből származó német sanzonon „senki sem lepődött meg: itt demokrácia van, mindent lehet… csak nem nekünk.”[112] A ki nem mondott asszociáció egyértelmű: abban az országban lehet október 23-ra emlékezni, ahol szintén büntetlenül lehet nosztalgiából a nemzetiszocializmus időszakában népszerű dalokat hallgatni, bezzeg a kommunistákat üldözik.

A magyar-amerikai viszony normalizálásával és az Amerika-kép alakulásával párhuzamosan, Ipper Pál amerikai tartózkodásának idején változás történt a Kádár-rendszer amerikai magyarokhoz való hozzáállásában is. Míg korábban szinte minden Amerikában élő magyart potenciálisan ellenségesnek tekintettek a kommunista rendszerrel szemben, az enyhülés alatt árnyaltabb megközelítést alkalmaztak.[113] A „lojális emigráció” köreiben igyekezték minél jobb színben feltüntetni a Magyar Népköztársaságot, és hazalátogatásra csábítani az amerikai magyarokat. Ez több célt is szolgált, egyrészt javítani próbálták vele Magyarország nemzetközi megítélését, másrészt esetlegesen dollárban realizált anyagi bevételt reméltek a Magyarországra érkező amerikai turistáktól.

106 Ipper (1973): 74.
107 Uo. 76.
108 Ipper (1970): 145.
109 Uo. 129.
110 Ipper (1973): 163.
111 Ipper (1970): 15.
112 Uo. 15.
113 Glant (2013): 230–231.

A „fasiszta" emigránsok mellett megjelentek a rendszer által alkotott narratívában azok, „akik csak azért hagyták el az országot, hogy jobban éljenek és autójuk legyen, de idegenként mozognak az amerikai kultúrában; vágynak haza, de nem mernek hazatérni, bár félelmük természetesen alaptalan."[114] Ipper jellemzése az amerikai magyarok bizonyos csoportjairól pontosan beleillik ebbe a vonulatba, azokról beszél, akik alig beszélnek angolul, „magyarok között laknak, rendszerint magyarnál dolgoznak, magyar egyesületbe járnak, a pestieket imitáló eszpresszóban isszák a feketét, és a Fradi esélyeit latolgatják."[115] Ipper arra is felhívja a figyelmet, hogy nem csak Magyarországról mennek Amerikába az emberek: „mi magyarok hajlandók vagyunk azt hinni, hogy csak tőlünk disszidálnak – vagy hogy szabatosabb legyek: emigrálnak – évtizedek óta az emberek Amerikába."[116] Az „agy-kiszárítás" (a „brain drain", agyelszívás szó szerinti fordítása) miatt panaszkodnak a kanadaiak, a mexikóiak, és a nyugat-európaiak is. Itt Ipper gyakorlatilag egyenlőségjelet tesz a politikai üldöztetés elől Amerikába menekülők és a jobb munkalehetőségek, jobb élet érdekében Amerikába költözők közé.

Ipper könyveiben többször megjelennek a magyar kormánnyal nem szimpatizáló magyarok, a „fasiszta emigráció" is. Ilyenkor próbálja csökkenteni a jelentőségüket, lehetőleg nevetségessé tenni őket. New York-ba való megérkezésekor arról számol be, hogy a „lapok alig emlékeztek meg október 23-ról, a *Herald Tribune* csak a magyar bizottmány rövid levélkéjét közölte le, amelyben a Kádár-kormányt szidják. Egyébként egy szó sem." Bár volt tüntetés a magyar képviselet előtt, „jöttek a tüntetők Fábián Béla[117] vezetésével, és úgy százméternyiről ordítoztak", de ez „egyébként itt már nem is ügy." A másnapi lapokban „a magyar tüntetésről még egy hírecske sincs",[118] legfeljebb a bulvárlapokban. Amikor az esti tévéhíradásokban mégiscsak szó van a tüntetésről, akkor azt így jellemzi: „a politikai bűnözésnek valami olyan fokán, amit mi – a magunk szempontjából – soha, de soha nem csináltunk." Ugyanis „húsz főnyi tüntető csoportocska lármázott a missziónk előtt", de a tévében „az egész úgy nézett ki, hogy az egy komoly ügy volt." Az amerikai televízió úgy mutatta be, mintha nagy tömeg tüntetett volna, Ipper szerint azért, hogy ezzel is azt mutassa, hogy demokrácia van, mert lehet tüntetni, de nem engedik közel a tüntetőket a képviselethez, és hogy ehhez képest Magyarországon a szovjetek lábbal tiporták a forradalmat.[119] Azaz Ipper azt sugallja, hogy Amerikában már nem is hír október 23-a, vagy ha mégis az, akkor az a „propaganda", a politikai manipuláció része. Néhány évvel később, 1966. november 4-én, a szovjet invázió tizedik évfordulóján egyenesen azt állítja, hogy „a New York-i magyar ENSZ képviselet székháza előtt tüntető néhány tucat ember nagy része kubai emigráns volt", akik „egy magyar ellenforradalmi szervezettől mindössze néhány dollárt kaptak a tüntetésen való részvételért."[120]

---

114 Uo. 230.

115 Ipper (1973): 65–66.

116 Uo. 68.

117 Fábián Béla (1889–1966), egykori szabadelvű politikus, a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja – Borbándi (2006): 56., 61.

118 Ipper (1970): 21.

119 Uo. 33.

120 Ipper (1973): 160.

Bár Ipper próbálja politikai szempontból teljesen jelentéktelennek bemutatni az amerikai magyar emigrációt, bizonyos dolgokra – mint például a magyar-amerikai viszony alakulására – igenis volt ráhatása az amerikai magyaroknak. Különösen igaz ez a Szent Korona esetére: akárhányszor felröppent a sajtóhír, hogy az amerikaiak esetleg hajlandóak lennének visszaadni Magyarországnak a Szent Koronát, tiltakozási hullám indult el az amerikai magyarok között. A lobbizás eredményeként a többi kelet-európai emigráns politikai erő segítségével 1978-ig sikerült is megakadályozni a Szent Korona hazahozatalát, pedig erre a Magyar Népköztársaság vezetése részéről már korábban megvolt a szándék.[121] Még Ipperben is felmerül a Federal Reserve szerepével kapcsolatos kérdései között, hogy vajon „István királyunk koronája is a széfek egyikében van-e?”[122]

Ipper említést tesz az amerikai magyar médiáról, magyar rádióműsorokról is: „ezekről a műsorokról érdemes volna akár külön tanulmányt írni, annyira bizonyítják az erre igényt tartó emigráció primitívségét és az egésznek üzleties jellegét.”[123] 1956 után ezek a rádióállomások, rádióműsorok Kádár-ellenesek voltak, beálltak a „szitok-hadjáratba,” de mióta rájöttek, hogy ez anyagi szempontból ráfizetéssel jár, a műsor nagy része hirdetésekből áll. Ezek között „első helyen a magyarországi turistautakat hirdető utazási irodák ajánlatai állnak”, valamint „a kötelező jogdíjak kifizetése nélkül” sugárzott magyar nóták, és különféle ódivatú hirdetések, mint például nokedliszaggató.[124]

De Ipper nem minden magyar nyelvű sajtóterméket tart ilyen primitívnek, és/vagy „fasisztának.” Jó véleménnyel van a Los Angeles-i Magyar Rádióról, és annak tulajdonosáról, Erdődi Liliről, aki a hirdetések és a magyar nóták mellé „időnként megpróbálkozik némi kultúrát is nyújtani.”[125] Itt sem felejti el megemlíteni, hogy Erdődi dolga különösen nehéz, „mert Los Angelesben a sok becsületesen élő magyar emigráns mellett nagyszámú 45-ös fasiszta és 56-os »szabadságharcos« is összegyűlt, és agresszív, erőszakos eszközökkel akarnak minden szócsövet felhasználni elkeseredett eszméik propagálására.”[126] Szintén elismerően nyilatkozik az *Amerikai Magyar Népszavá*ról, amelynek főszerkesztője, Gombos Zoltán, éppen Ipper amerikai tartózkodása alatt látogatott először Magyarországra, és „nagyon tárgyilagos volt ez az első beszámoló, és igen-igen kedvező képet festett a hazai helyzetről.”[127]

Természetesen vannak olyan amerikai magyarok is, akikre Ipper büszke. Külön kiemeli az atomfegyver kifejlesztésére irányuló Manhattan Projectben résztvevő magyar származású tudósokat, elmesélve az anekdotát (amelynek hitelességét természetesen ő is megkérdőjelezi), amely szerint (a projektben valójában részt sem vevő) Einstein távollétében magyarul kezdtek beszélni a megbeszélésen jelenlévő tudósok.[128] Los Angelessel, „A film néhai fellegvárával”[129] kapcsolatban is kiemeli a magyarok hozzájárulását Hollywoodhoz,

121 Glant (2018): 128., valamint Balogh (2018)
122 Ipper (1970): 207.
123 Ipper (1973): 66.
124 Uo.
125 Ipper (1973): 136.
126 Uo.
127 Uo.
128 Uo. 67.
129 Uo. 134.

és büszkén sorolja, milyen sok magyar származású színésszel, producerrel sikerült interjúkat készítenie ottani tartózkodása során. Mindezt rögtön azután, hogy leírta, milyen liberális Los Angeles, és hogy a McCarthyzmus is itt talált legnagyobb ellenállásra, „amikor világhírű művészek, írók, fiatalemberek tiltakoztak az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság terrorja ellen."[130]

9. Milyen Ipper Pál Amerikája?

Bár Ipper igyekszik az objektivitás, tárgyilagosság látszatát kelteni, valójában természetesen propagandáról van szó, de az enyhülés időszakára az Egyesült Államokkal kapcsolatos kommunista propaganda is mérséklődött. Ipper Pál jó stílusban, olvasmányosan, érthetően író, felkészült újságíró volt. Mielőtt kiment volna Amerikába – mint fent említettem –, célirányosan tanulmányokat is végzett, valamint írásaiból látszik, hogy alaposan tájékozódott az amerikai sajtóból, és ismerte az amerikai szépirodalmat, de sokszor hivatkozott amerikai társadalomtudósokra, politikai elemzőkre is (Danier Patrick Moynihan,[131] Arthur Schlesinger[132] stb.), akiket feltehetően angolul olvasott. Doktoranduszi kutatásom eredményeivel összehasonlítva[133] megállapítható, hogy Ipper Pál amerikai témában tájékozottabbnak, olvasottabbnak tűnik, mint az ugyanebben a korszakban készült magyar állambiztonsági tankönyvek szerzői, akik hírszerzőtisztek voltak. Ez elsősorban a politika területére igaz, ugyanis történelmi, gazdasági, vallási kérdésekben Ipper ismeretei hiányosak.

Glant Tibor így jellemzi a kommunizmus alatt a magyar közönség számára írt útikönyvek Amerika-képét: „Ez az Amerika egyszerre idegen, félelmetes és nevetséges, felszínes és kulturálatlan."[134] Az Ipper Pál által bemutatott Amerika-leírás is sok szempontból megfelel ennek a megállapításnak. Az amerikai médiát propagandisztikusnak mutatja be, ahol antikommunista agymosás folyik, és a reklámipar módszereivel befolyásolják a közvéleményt. Mindemellett az amerikai média alantas, szenzációhajhász, véres és erőszakos. Az amerikai politikát szintén erőszakosnak írja le, ahol a politikai gyilkosságok szinte mindennaposak, a szélsőjobboldal nyíltan és a színfalak mögött is szervezkedik. Az amerikai demokrácia Ipper értelmezésében csak cirkusz, színjáték, valójában a tőkéscsoportok erőviszonyai döntenek az igazán fontos kérdésekben. Igaz, hogy az amerikai munkások jól élnek, de narratívája szerint ennek ára a fekete lakosság és a harmadik világ országainak a kizsákmányolása. Ipper Amerikájában az emberek kulturálatlanok, tájékozatlanok, érdektelenek, bigott vallásosság jellemzi őket – és természetesen erőszakosak is. Emellett Amerikában tombol a fajgyűlölet, nagyok a társadalmi különbségek, és a nagyvárosokban komoly probléma a bűnözés. Ipper az amerikai gazdaság, ipar, technológia, tudomány eredményeit igyekszik figyelmen kívül hagyni, vagy ha ezt nem tudja megtenni, akkor megpróbálja azok jelentőségét kétségbe vonni, mint például a Holdra szállás esetén. Ipper könyvei alapján az

130 Uo. 135.
131 Uo. 87.
132 Ipper (1970): 308.
133 Balogh (2021)
134 Glant (2013): 231.

amerikai magyarok egy része, a „fasiszta emigráció” megkeseredett, a múltban élő, jelentéktelen és ma már nevetséges. De élnek Amerikában jóravaló, megtévesztett magyarok, akik csalódtak, és megbánták már, hogy kimentek, szívesen jönnének haza.

Összességében Ipper könyvei tipikus példái a Kádár-rendszer Amerikai Egyesült Államokkal kapcsolatos propagandájának. Ez egy torz, a valóságnak csak elemeit tartalmazó narratíva Amerikáról, ami arra volt hivatott, hogy ellensúlyozza a populáris kultúra és az emberek közötti kommunikáció szintjén létező, pozitív Amerika-képet.

Források és irodalom

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Archontológia: Ipper Pál. https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:46261,ELETRAJZ

Balogh (2018) = Balogh Máté Gergely: Killing the Canard: Saint Stephen's Crown, Nixon, Budapest, and the Hungarian Lobby. *Hungarian Journal of English and American Studies,* 2018/1. 165–190.

Balogh (2021) = Balogh Máté Gergely: *The United States of America through the Eyes of Hungarian State Security, 1956–1989.* Debreceni Egyetem, 2021. https://dea.lib.unideb.hu/items/e3aa7737-7310-4a5e-9d58-55c1cb2d8d91/full

Boldizsár (1971) = Boldizsár Iván: *New York percről percre (útinapló).* Budapest, Magvető, 1971.

Borbándi (2006) = Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985.* Hága, Mikes International és Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 2006.

Borhi (2009) = Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok, 1949–1989. Források.* Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2009.

Borhi (2015) = Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában: Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig.* Budapest, Osiris, 2015.

Borvendég (2022) = Borvendég Zsuzsanna: *A kádári Magyarország titkos élete.* Budapest, Kárpátia, 2022.

CIA (1966) = US and USSR: Comparisons of Size and Use of Gross National Product, 1955–64. *Central Intelligence Agency – Freedom of Information Act Reading Room.* https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP07-00617R000100120001-8.pdf

Cserényi-Zsitnyányi (2020) = Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Egy véleménymondó „trükkjei”. Adalékok Ipper Pál államvédelmi múltjához. *Arc és Álarc. A Hamvas Intézet folyóirata,* 2020/2. 9–27.

Glant (2013) = Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.

Glant (2018) = Glant Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

Ipper (1970) = Ipper Pál: *A túlsó partról jelentem.* Budapest, Gondolat, 1970.
Ipper (1971) = Ipper Pál: *Az amerikai propaganda módszereiről*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1971.
Ipper (1973) = Ipper Pál: Újvilági utazások. Budapest, Gondolat, 1973.

Kulcsár (1987) = Kulcsár István: *Tudósítás Átlagamerikából.* Budapest, Gondolat, 1987.

Mező (2022) = Mező Gábor: „Fő-sztálinistának denunciáltak, ám az idő igazolta döntéseinket" – ÁVH-s tisztből lett alapító munkásőr Ipper Pál, aki utóbbira 1981-ben is büszke volt. *Pesti Srácok,* 2022. május 16. https://pestisracok.hu/fo-sztalinistanak-denuncialtak-am-az-ido-igazolta-donteseinket-avh-s-tisztbol-lett-alapito-munkasor-ipper-pal-aki-utobbira-1981-ben-is-buszke-volt/

Országh (1972) = Országh László: *Bevezetés az amerikanisztikába.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1972.

Révész (2020) = Révész Sándor: A Tömegkommunikációs Kutatóközpont (TK) és a rendszer. *Jel-Kép,* 2020/3. 3–10. http://communicatio.hu/jelkep/2020/3/JelKep_2020_3_Revesz_Sandor.pdf

Shulsky-Schmitt (2002) = Abram N. Shulsky – Gary J. Schmitt: *Silent Warfare – Understanding the World of Intelligence.* Washington, D.C., Potomac Books, 2002.

Vitray (1972) = Vitray Tamás: *Amerikai mozaik.* Budapest, Táncsics, 1972.
Vörös (2015) = Vörös Géza: Egyházüldözők arcképcsarnoka. *Betekintő,* 2015/1. https://betekinto.hu/2015_1_voros

„Zengődi" és „Aliszka"

Egy meghiúsult és egy félig sikeres beszervezés tanulságai

Soós Mihály*

1. Bevezetés

1956 novembere után a Kádár nevével fémjelzett, újra berendezkedő egypárti államszocialista hatalom, a forradalom kirobbantásában fontos szerepet játszó újságírótársadalom megbüntetésére és megregulázásra szánta el magát.

> „Az ellenforradalom szellemi előkészítésében – direkt vagy közvetett módon – része volt a magyar sajtónak is. Az újságírók között elterjedt a nacionalizmus, a revizionizmus – és különösen 1956. október 23. után az ellenforradalmi események zavart okoztak a fejekben. Ezért szükségessé vált az újságírók politikai és közéleti tevékenységének felülvizsgálása."[1]

Ezeket a Siklósi Norbert[2] által megfogalmazott mondatokat Borvendég Zsuzsanna idézi az *Újságírásnak álcázva* című könyvében.[3] Írásának tanúsága szerint a kádári hatalom mindent megtett azért, hogy a forradalom leverése után kizárólag a szocialista társadalmi rend feltétlen támogatói dolgozhassanak újságíróként. 1957 augusztusától elkezdődött a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) tagságának teljes átvilágítása, amelynek folyományaként nyolcszáz főt zártak ki a szövetségből. A bennmaradtak – tagságukkal járó privilégiumként – kizárólagos művelői lettek az írott, a rádiós, majd később a televíziós újságírásnak. Az újságírói utánpótlást biztosító képzést pedig kivették az egyetemi oktatás köréből és „a megbízhatatlan elemektől" megtisztított MÚOSZ hatáskörébe helyezték.[4] A sajtó ilyen módon megszűrt és kiválogatott munkatársai a rendszer megbízható szövetségeseiként mindennapos munkájukkal igyekeztek legitimálni az 1957-től fokozatosan megszilárduló hatalmat, majd az 1960-as évek konszolidációja szellemi hátterének biztosításában is lényeges

* Levéltáros-történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. E-mail: soos.mihaly@abtl.hu

1 Siklósi Norbert jelentése a MÚOSZ újjászervező bizottságának munkájáról, 1958. május 6. Cseh–Kalmár–Pór (1999): 309.

2 Siklósi Norbert (1924–2008) 1945-től volt a Magyar Kommunista Párt tagja. 1950-től a *Szabad Nép* munkatársa, 1954-től a Szabolcs-Szatmár Megyei *Néplap* főszerkesztője, az 1956-os forradalom leverése után a MÚOSZ és az Írószövetség kormánybiztosa. 1958 és 1973 között a MÚOSZ főtitkára, 1973-től a Lapkiadó Vállalat igazgatója majd vezérigazgatója.

3 Borvendég (2015)

4 Uo. 18.

szerep jutott nekik. Szolgálataikra a gazdasági pangást hozó 1970-es években, valamint a teljes morális és gazdasági csőddel végződő és a rendszer bukását magával hozó 1980-as években is számítottak.

Az újságírótársadalom tagjainak jelentékeny része azonban nemcsak az írott vagy az elektronikus sajtóban végzett munkájával, hanem az állambiztonsági szervek működésének közvetlen támogatásával is az állampárt és a diktatúra céljait szolgálta, tevékenyen segített annak fenntartásában. A Belügyminisztérium (BM) belső elhárításért felelős III/III. Csoportfőnöksége, a kémelhárítást végző III/II., valamint a hírszerzési feladatokat ellátó III/I. Csoportfőnökség egyaránt foglalkoztathatta az újságírás különböző területein dolgozó hálózati személyeket. Az újságírók azonban speciális képzettségük és munkájuk, valamint nyelvtudásuk és gyakori külföldi utazásaik miatt kiemelten számíthattak a belügyi hírszerzés és a katonai felderítés, az MNVK/2. (Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége) érdeklődésére, így valószínűleg leggyakrabban ezekkel a szervekkel alakítottak ki titkos együttműködést.

2. A hírszerző ügynökök beszervezésének elméleti háttere

2.1. Tippkutatástól a beszervezésig

A Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökségének látókörébe került minden olyan személyt, akiről olyan információval rendelkeztek, hogy hírszerzési lehetőségeik vannak, *tippnek* neveztek.[5] A tippek természetesen nem véletlenül kerültek a hírszerzés közelébe, hanem tudatos, szervezett tevékenység következtében. A *tippkutatást*, mint a hálózatépítés első fázisát, legális lehetőségek útján, már beszervezett ügynökök segítségével, illetve más operatív eszközök felhasználásával, mint például a célkeresztbe került személy közterületeken történő helyváltoztatásainak és találkozásainak ellenőrzésével, az úgynevezett *külső figyeléssel* vagy *környezettanulmány*[6] készítésével folytatták.[7] Sokat elárul azonban ennek a tevékenységnek a meghatározó módjáról az állambiztonsági tanulmánynak az a kitétele, miszerint „a tippkutatás legfontosabb és egyben legeredményesebb eszköze az ügynökség."[8]

Az egy-egy tippszemélyről megszerzett elsődleges adatok még nem voltak elegendőek ahhoz, hogy megalapozottan dönteni tudjanak beszervezésük kérdésében, ezért szükséges volt további ellenőrzésük és tanulmányozásuk. Ennek eszközei részben azonosak voltak a már a tippkutatás során addig alkalmazottakkal, úgymint a legális úton beszerezhető sajtótermékekből, kiadványokból származó adatok gyűjtése, a külső figyelés folytatása, újabb lakóhelyi és munkahelyi környezettanulmányok összeállítása, illetve értesülések, adatok gyűjtése hálózati személyek közreműködésével. Ezeken túl a tippszemélyek tanulmányozásának

5 ÁBTL 4.1. A-3112. 17.

6 Környezettanulmány: összefoglaló jelentés, amely az állambiztonsági szervek érdeklődési körébe került személyek életkörülményeire, politikai és általános emberi magatartására, személyi tulajdonságaira vagy más kapcsolódó operatív értékű adatokra vonatkozó megállapításokat tartalmaz. ÁBTL 4.1. A-3036. 113.

7 ÁBTL 4.1. A-3112. 18.

8 Uo. 19.

ebben a szakaszában már számításba vették operatív technika alkalmazását, például a telefon- vagy a lakáslehallgatást, a tipp belügyi nyilvántartásokban való ellenőrzését, valamint hivatásos hírszerző tiszt személyes kapcsolatfelvételét is az ellenőrzött személlyel.[9]

A tippkutatás, majd az azt követő további tanulmányozás során a hírszerző ügynöknek kiszemelt személyekről többféle információt kellett gyűjteniük az állambiztonsági szerveknek, hogy bizonyosságot nyerjenek beszervezhetőségükről. Elsőként dönteni kellett a *beszervezés célszerűségéről,* számba kellett venni a tippszemélyek hírszerző lehetőségének tényleges mértékét. Csak ennek alapos és többoldalú vizsgálata garantálhatta, hogy olyan jelölteket választanak ki, akik a későbbiekben hasznos tagjai lehettek a hírszerző hálózatnak.[10]

A hírszerző lehetőségeken túl a *beszervezési jelöltek megbízhatóságának*, azaz elsődlegesen annak az ellenőrzése is elengedhetetlen volt, hogy érdekeltek-e a hírszerzőszervvel való kapcsolat kialakításában, fenntartásában, és van-e hajlandóság részükről az információk szolgáltatására. Az érdekeltséget több tényező és körülmény befolyásolta, például a politikai meggyőződés, vagy akár az anyagi haszonszerzés lehetősége is. Megbízhatóságuk értékelése szempontjából az érdekeltség mellett a másik fontos aspektusnak a jelöltek személyiségét, illetve életfelfogását tekintették. Ennek megfelelően az állambiztonsági szervek nagy hangsúlyt fektettek a politikai elveik, emellett életkörülményeik, valamint jellemük alapos tanulmányozására is.[11]

A célszerűségen és a megbízhatóságon kívül kiemelt fontossága volt még a leendő *hírszerző ügynök alkalmasságának* is. Az alkalmasság vizsgálata során az állambiztonsági szervek a tippek általános intelligenciáját, szak- és nyelvismeretét, illetve egészségi állapotát és a hírszerző feladatok ellátásához szükséges személyi tulajdonságait vették górcső alá. Ez utóbbiak közül különösen fontosnak tartották és kiemelték a határozottságot, a bátorságot, a leleményességet és a jó memóriát.[12]

A minden tekintetben megfelelőnek tűnő jelöltek esetében az állambiztonsági szerveknek a beszervezés előtti utolsó lényeges teendője mindazon körülményeknek a tisztázása volt, amelyek alapján megközelítő pontossággal előre választ kaphattak arra a kérdésre, hogy a tervezett beszervezés sikeres lesz-e vagy sem. Az eredményes hírszerző tevékenység végzéséhez szükséges személyes adottságok mérlegelése mellett ekkor már figyelembe kellett venniük azt is, hogy a jelölt megközelíthetősége, a vele való személyes kontaktus megteremtésének a lehetősége fennáll-e.[13]

2.2. A beszervezés alapja és formája

Abban az esetben, ha a hírszerzőszerv a fenti mérlegelés eredményképpen az ügynöki beszervezés végrehajtása mellett döntött, arról is határoznia kellett, hogy a beszervezési jelöltet milyen módon fogják bevonni a titkosszolgálattal való együttműködésbe. Dönteniük kellett

9 Uo. 20–21.
10 Uo. 12–13.
11 Uo. 13–14.
12 Uo. 15.
13 Uo. 16.

a *beszervezés alapjáról*, azaz arról, hogy a jövendő ügynök politikai nézeteinek, meggyőződésének beszervezőiével való azonosságát, anyagi érdekeit vagy erkölcsi kompromittáltságát használják fel annak érdekében, hogy a jelölt a hírszerzőhálózat tagjává váljon. Ennek megfelelően a beszervezésnek három különböző alapja lehetett: *az eszmei-politikai, az anyagi, illetve az erkölcsi-pszichológiai alap*.[14] Természetesen nagyon ritkán fordult elő, hogy egy jelöltet kizárólag egyetlen alap alkalmazásával nyertek meg maguknak az állambiztonsági szervek, de minden egyes esetben létezett egy fő alap, amelyre meghatározó módon támaszkodtak a beszervezés végrehajtásakor.[15] Mivel a hírszerzés kvalifikált, a kitűzött ideológiai-hatalmi célokkal azonosulni képes titkos munkatársakat igényelt, beszervezésük az esetek jó részében eszmei-politikai alapon történt.

A hírszerző ügynökök beszervezésének utolsó, lényegi eleme a kivitelezés formájának megválasztása volt, vagyis meg kellett határozniuk, hogy mennyi ideig tartson, majd a konkrét beszervezési beszélgetés milyen mederben folyjon, hogy a beszervezési jelölt ne utasítsa el az együttműködésre tett ajánlatot.[16] Ezek alapján háromféle beszervezési módot ismerünk. Egyik a *beszervezés fokozatos formája*, amelynek keretén belül a jelöltet nem egyetlen beszélgetés során vonták be a hírszerzőszervvel való együttműködésbe, hanem fokozatosan, hosszabb idő alatt. A beszervező ezt a formát alkalmazva először személyes kapcsolatot létesített a beszervezési jelölttel. Elfogadható ürüggyel kisebb feladatokat adott neki, hogy vele a folyamatos kapcsolattartást biztosítsa, ám személyét mindaddig fedésben tartotta, amíg a jelölt számára egyre komolyabb feladatok kijelölésével és azok végrehajtatásával eljutott a beszervezés pillanatáig.[17] A másik a *közvetlen ajánlattétel*, amely esetén a beszervező egy beszélgetés keretében tett nyílt ajánlatot a jelölt számára a titkos együttműködés kialakítására. A hírszerzésben gyakori eszmei-politikai alapon történő beszervezés esetén ezt a formát csak akkor alkalmazták, ha előzetesen biztosak voltak abban, hogy a jelölt igent fog mondani a beszervező kérésére.[18] A harmadik pedig a kettő kombinációjának tekinthető *átmeneti forma*. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy megtervezték és meg is kezdték a beszervezést egyik vagy a másik módon, de az ennek során felmerült új információk, illetve körülmények hatására megváltoztatták eredeti tervüket, és az addig nem alkalmazott formára tértek át.[19]

3. Dossziék, fedőnevek, beszervezők

A tippkutatás eredményeképpen kiválasztott, s a további tanulmányozáson átesett jelöltek állambiztonsági feldolgozásának iratait – beleértve a sikeres vagy a sikertelen beszervezési beszélgetésekről tanúskodókat egyaránt –, *beszervezési ügydossziékba* gyűjtötték. Ilyen irategyüttesek őrizték meg számunkra a „Zengődi" és „Aliszka" fedőnevű jelöltek hírszerzőszolgálatba vonására tett kísérletének dokumentumait is. Egyik volt a Z-2137, a másik pedig

14 Uo. 28–33.
15 Uo. 34–35.
16 Uo. 36.
17 Uo. 37–38.
18 Uo. 40.
19 Uo. 42.

a Z-2482. Irattározás után a dossziék új jelölést kaptak, az előbbiből K-1362 lett, az utóbbiból pedig Bt-289. A jelzetek közötti különbség árulkodó, a K-jel *kutató dossziéra*, a beszervezési kísérlet sikertelenségére, a Bt jelölés viszont *beszervezési dossziéra*, tehát a kísérlet sikerességére utal.

A „Zengődi" és az „Aliszka" fedőnév egyaránt újságírót, pontosabban televíziós újságírót takar. Ennek a szakmának a képviselői, illetve az őket tömörítő szervezet, a MÚOSZ is a hírszerzés érdeklődésének homlokterében állt, így nagyon sok újságíró és a szakmai szervezetük is fontos része volt a BM és a Honvédelmi Minisztérium (HM) alá tartozó hírszerzőszervek tevékenységének. Az újságíró szervezet kiemelt szerepét bizonyítja a BM III/I. Csoportfőnökség 1972. május 30-án kiadott ügyrendje is, amelyben a következőket olvashatjuk: „Munkájának fedése és elősegítése céljából együttműködik más állami szervekkel (KÜM,[20] KKM[21] stb.) és egyéb társadalmi szervekkel (MÚOSZ stb.)."[22]

A két ügynökjelölt beszervezésének kísérlete néhány év különbséggel az 1970-es években történt. „Zengődi" esetében ezt a BM III/I-3. osztálya kezdeményezte 1973 áprilisában. A polgári hírszerzésnek ez az osztálya ebben az időszakban az NSZK elleni politikai-gazdasági kémkedésért volt felelős. „Aliszka" hírszerzőhálózatba való bevonását pedig a BM III/I-11. Osztály Press rezidentúra alosztálya indította el három évvel később, 1976 februárjában. A BM III/I-11. Osztálya ekkor harmadik országos, illetve a hazai bázison folyó hírszerzést folytatott. A Press rezidentúra érdemi iratai nincsenek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) kezelésében. Az ÁBTL-ben őrzött szervezeti anyagokból, működésének csak bizonyos szegmenseire lehet következtetni. Ami bizonyosnak tűnik, hogy 1968. július 26-án, a Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú parancsa rendelkezett a létrehozásáról.[23] A teljes média állambiztonsági felügyeletét ellátó alosztályt, miként a további hazai bázisú hírszerző részlegeket is, 1978-tól kiemelték a III/I-11. Osztály szervezetéből és III/I-B. Önálló Alosztályként szervezték újjá.[24]

„Zengődi" és „Aliszka" tanulmányozása során, majd a konkrét beszervezési beszélgetések lefolytatásában mindkét esetben a hírszerző csoportfőnökség több beosztott tisztje, illetve vezetője is közreműködött. Közülük kiemelkedő szerepe volt a jelöltek beszervezéséért felelős, azt előkészítő és a végrehajtást megkísérlő két titkos állományú tisztnek, akiknek a nevét tartalmazzák a beszervezési ügydossziék. „Zengődi" állambiztonsági feldolgozásáért és hírszerzőhálózatba való bevonásáért *Tokaji György rendőr százados* felelt. Az 1942-es születésű, munkásszármazású titkos állományú tiszt, érettségi után két évig segédmunkásként dolgozott, majd elektroműszerész tanuló volt. Sorkatonai szolgálatát 1963 és 1965 között teljesítette, innen szakaszvezetőként szerelt le. Ezt követően 1966 januárjától a BM Pest megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályán kezdte meg szolgálatát alhadnagyi rendfokozatban. Még ugyanebben az évben tagja lett az MSZMP-nek, pártmunkáját mint KISZ-vezetőségi tag (KISZ: Kommunista Ifjúsági Szövetség) végezte. 1969 őszétől a BM Idegen Nyelvi Főiskolán, 1971 nyarától pedig egy évig a BM Rendőrtiszti Főiskolán volt hallgató. Tanulmányait kitüntetéses oklevél megszerzésével 1972-ben fejezte be, ezt követően került a BM III/I-3.

20 Külügyminisztérium
21 Külkereskedelmi Minisztérium
22 ÁBTL 4.2. 67-121/1972. 3.
23 ÁBTL 4.2. 10-21/17/1968. 5.
24 Tóth (2013): 430.

Osztályára főoperatív tiszti beosztásba. Néhány napos betegséget követő, 1974. október 2-án bekövetkezett halála után felettesei az elhunyt százados szorgalmát, fegyelmezett magatartását, jó operatív érzékét, illetve szakértelmét emelték ki, amely segítségével a rábízott feladatokat eredményesen látta el.[25] Az értékelés természetesen nem utalt azokra az esetekre, amikor Tokaji százados valamilyen oknál fogva nem tudta teljesíteni a tőle elvártakat. „Zengődi" beszervezésének kudarca ezek közé tartozott.

„Aliszka" beszervezésének a legfontosabb szereplője a Press rezidentúra *„Orosz" fedőnevű titkos állományú tisztje, Oláh János rendőr százados* volt. Sajnos, ellentétben Tokaji György esetével, Oláh János személyi anyagai nem kerültek az ÁBTL kezelésébe. Ennek hiányában életútjából csak egy-két részletet ismerhetünk, azonban „Aliszka" beszervezése körüli tényked ése is igen sokat elárul személyének fontosságáról. Oláh Jánosnak meghatározó szerepe volt a *Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ)*[26] budapesti székhelyű *Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központjának*[27] működtetésében. Az 1963 őszén indult iskolának legális szerepe a fejlődő országok sajtómunkásainak szakmai képzésében és ideológiai befolyásolásában volt. Ezeken túl azonban más feladatokat is ellátott. „A Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ alapításának egyértelmű célja az volt, hogy a NÚSZ szervezésében tippszemélyeket kutassanak fel a magyar és – minden bizonnyal – a szovjet hírszerzés számára."[28] Ennek a titkosszolgálati fedőszervnek volt egy rövid átmenet időszak után a vezetője Oláh János rendőr százados, aki fedőfoglalkozásában hosszú ideig tevékenykedett, még 1975-ben is ő töltötte be ezt a pozíciót.[29] Ebben a tekintetben a következő esztendő sem hozott változást, így lehetett „Aliszka" 1976-os beszervezésének is kulcsszereplője a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ igazgatója.

4. „Zengődi" beszervezésének kudarcos története

A beszervezési ügydossziéjában található önéletrajzának tanúsága szerint „Zengődi", azaz *Elek János* televíziós újságíró a szocialista rendszerhez hű családba született. Édesapja 1930-tól vett részt a munkásmozgalomban, 1945-től volt párttag, munkahelyi alapszervezetében az agitációs-propaganda titkár funkcióját töltötte be. 1957 és 1969 között munkásőrként is szolgálta az államszocialista rendszert. Édesanyja, 1963-ban bekövetkezett haláláig, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Pest megyei bizottságának volt a munkatársa. Az 1947-ben született Elek János 1970-ben diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara (ELTE BTK) német-magyar szakán, de angolul és oroszul is tudott. 1970 decemberétől a Magyar Televízióban a TV Híradó külpolitikai szerkesztőjeként dolgozott.

---

25 ÁBTL 2.8.2.1. – 196.

26 A Nemzetközi Újságíró Szervezetet 1946-ban alapították, amelynek egyaránt tagjai lettek a szovjetek által megszállt országok és a nyugat-európai államok újságíró szervezetei is, székhelye 1947-től Prága lett. A jugoszláv újságírók kizárása és a szovjetek dominanciája miatt 1950-ig a polgári demokratikus országok újságíróinak jelentős része kilépett a szervezetből.

27 A Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ működéséről lásd Taller (2022): 191–194.

28 Borvendég (2015): 65.

29 Uo. 43–44.

1961-től KISZ-, 1969-től MSZMP-tag volt.[30] 1971 őszétől a MÚOSZ újságíró iskolájába járt. Felvételét az iskola kétéves tagozatára Matúz Józsefné főszerkesztő[31] javaslatára, a különböző társadalom-, kül-, gazdaság- és kultúrpolitikai, illetve ideológiai tesztkérdésekre adott és 85%-osra értékelt válaszaival érte el. „A teszt alapján politikai és ideológiai felkészültsége és tájékozottsága jó, megfelel az igényeknek" – olvashatjuk felvételi lapján.[32]

4.1. Elek János mint tipp – az operatív célú tanulmányozás első szakasza

A szorgalmas, megbízható Elek János a szocialista társadalmi renddel szembeni elkötelezettsége, felkészültsége, képességei alapján lett tippszemély. A beszervezési jelölttel 1973 áprilisában kezdett foglalkozni a BM III/I. Csoportfőnökség, *„Herceg" fedőnevű titkos munkatársa,*[33] *Heltai András* külpolitikai újságíró[34] két hónappal korábbi jelzése alapján.[35] A BM III/I. Csoportfőnökség 3. osztálya 1973. május 18-án utasításban közölte a Press rezidentúra vezetőjével, hogy Elek Jánost, a TV Híradó külpolitikai szerkesztőjét, a MÚOSZ iskolájának hallgatóját operatív felhasználás céljából tanulmányozás alá vonták. Egyben kérték a rezidentúra vezetőjét, fedőnevén *„Rozsos"* elvtársat, azaz *Hidasi János* rendőr alezredest,[36] hogy ismerkedjenek meg Elekkel, állapítsák meg, hogy alkalmas-e hálózati munka végzésére, s a személyes benyomásaikról küldjenek jelentést.[37] A Press rezidentúra válasza az utasításra 1973. május 30-án készült el. A *„Borsi"* fedőnévvel aláírt és *„Rozsos"* által láttamozott levél – amelyhez csatolták Elek felvételi anyagát is –, arról tanúskodik, hogy szerzője, *„Borsi",* aki talán a MÚOSZ újságíró iskolájának a tanára volt, de valódi személye sajnos ismeretlen, 1971 őszén került kapcsolatba a célszeméllyel, s inkább felszínes benyomásait írta le (mozgékony, magabiztos megjelenésű, nem zárkózott, de ismerőseit megválogatja), mintsem hogy mélyebb jellemzést adott volna róla. Politikai szempontból megbízhatónak tartotta. Levélzáró megjegyzésében *„Borsi"* elismerte, hogy információinak többsége nem közvetlenül

30 ÁBTL 3.2.4. K-1362. 38. Önéletrajz, 1973. február 23.

31 Matúz Józsefné (1924–2007) 1957 májusa és 1985 decembere között főszerkesztője volt a Magyar Televízió hírműsorának, amely *Képes Krónika*, *Keddtől keddig*, majd 1958-tól *TV Híradó* néven került adásba.

32 ÁBTL 3.2.4. K-1362. 40/4–40/7, 40/1.

33 ÁBTL 3.2.1. Bt-1082. 93. Javaslat, 1965. január 27.

34 Heltai András (1931–) külpolitikai újságíró. 1950-től a Magyar Távirati Iroda (MTI) munkatársa, 1969 és 1975 között az MTI Külföldi Adások Szerkesztőségének a vezetője volt. Az 1960-as, '70-es és a '80-as években, egészen 1993-ig Ausztriában, Svájcban, illetve az Amerikai Egyesült Államokban volt tudósító.

35 ÁBTL 3.2.4. K-1362. 48. Összefoglaló jelentés. 1973. június 25.

36 Hidasi János (1929–?) rendőr alezredes. 1947-től szolgált a Belügyminisztériumban, 1951-től 1957-ig a kémelhárítás kötelékében. 1957 és 1960 között elvégezte a BM Idegen Nyelvi Főiskolát, ezután került a hírszerző III/I-es Csoportfőnökségre. 1962-től 1967-ig külföldön rezidenshelyettes volt. A Press rezidentúra vezetőjévé 1972 májusában nevezték ki. 1974. július 1-ig töltötte be ezt a pozíciót, ekkor fegyelmi úton leváltották. Fedőszervi beosztásként a MÚOSZ Nemzetközi Osztályának helyettes vezetője volt. 1975. március 31-én SZT nyugállományba került, de legális nyugdíjazásáról nem intézkedtek. 1975 júliusától 1982 júniusáig a Hungexpo sajtóosztályát vezette. 1983 augusztusában nyugállományba helyezték. ÁBTL 2.8.2.1.- 208.

37 3.2.4. K-1362 45. Utasítás, 1973. május 18.

Elektől, hanem tanáraitól, évfolyamtársaitól és saját tapasztalataiból származik. Közölte azt is, hogy mivel Elek János előrehozta év végi vizsgáit, záródolgozatát leadta, befejezte tanulmányait, így közvetlen tanulmányozására már nincs lehetősége.[38]

Ezt követően 1973. június 5-én környezettanulmányt készítettek Elekről és feleségéről, majd 1973. június 25-én Tokaji György százados összefoglaló jelentést állított össze az ügyében. Ebben Elek János beszervezését – alkalmassága esetén – mihamarabb, még Bulgáriába tervezett kihelyezése előtt célszerűnek tartotta. *Bogye János osztályvezető, alezredes,*[39] a csoportfőnökség későbbi vezetője 1973. június 28-án Tokajinak szóló utasításában javaslatot várt Elek megismerésére. „Kérek sürgős javaslatot: megismerését hol, hogyan, milyen legendával hajtjuk végre? Ettől függően kell beszervezési javaslatát elkészíteni."[40] A *„Zengődi"* fedőnevű jelölt személyes megismerésére 1973. augusztus 23-án készült el a javaslat, amely a BM Útlevél Osztályára való behívást, majd ott a hírszerző szervek nyílt színvallását követően az együttműködés vállalására való gyors rábírást tartalmazta. Bogye alezredes ezt nem találta megfelelőnek, és lényegi változtatást kért. „Enyhébb magatartási vonal legyen, ez túl rámenős! Abból induljunk ki, hogy sokat járt és jár külföldre, milyen tapasztalatokat szerzett, benyomásai stb. Hogyan ítéli meg a nemzetközi helyzetet stb. Előbb így pol.[itikai]-lag tanulmányozni, aztán majd lépni!"[41]

4.2. Elek János tanulmányozásának második szakasza – a beszervezés meghiúsulása

Tokaji százados 1973. szeptember 20-án Elek János személyes megismeréséről számolt be. Meglehetősen általános jelentés született egy valószínűleg rendkívül óvatosan folytatott beszélgetés nyomán. Bogye János feddése komoly hatást ért el, a megismerés során rámenősségnek már nyoma sem volt. Erről tanúskodik Tokaji záró megjegyzése: „Véleményem szerint az akció elérte célját, megteremtettem a lehetőségét, hogy „Zengődi"-vel bármikor találkozhassak és 4-5 találkozó után dönteni fogunk arról, hogy „Zengődi"-t bevonjuk-e operatív együttműködésbe vagy sem."[42]

1973. október 11-én ismét találkozott Tokaji György Elek Jánossal. Munkáiról, a közelkeleti eseményekről, majd az újságíró szakmai terveiről beszélgettek. Elek a külföldi kiküldetéséről ekkor már nem mint a közeli jövő eseményéről szólt, hanem egy két-három év múlva megvalósulható lehetőségről. Tokaji ettől függetlenül továbbra is rendkívül óvatos

38 Uo. 46–47. Jelentés, 1973. május 30.

39 Bogye János (1931–) rendőr altábornagy, diplomata. 1949–50-ben a BM Rádiótávírász Tiszti Iskola hallgatója volt, 1950-től szolgált a Belügyminisztériumban. 1955 és 1957 között a Buenos Aires-i rezidentúrán operatív tiszt, 1960 és 1965 között Rómában diplomata, illetve rezidenshelyettes volt. 1965-től 1974-ig a BM III/I. osztályain töltött be különböző funkciókat, 1971 novembere és 1974 januárja között a III/I-3. Osztálynak volt a vezetője. 1977 januárja és 1989 novembere között főcsoportfőnök-helyettes, egyben a II-I/I. Csoportfőnökség vezetője volt, ezt követően nyugállományba helyezték. ÁBTL 2.8.2.1. - 775.

40 ÁBTL 3.2.4. K-1362. 48. Összefoglaló jelentés, 1973. június 25.

41 Uo. 53. Javaslat, 1973. augusztus 23.

42 Uo. 55. Jelentés, 1973. szeptember 20.

volt, s arról faggatta a jelöltet, hogy ha erre, tehát kiküldetésére sor kerülne, segítene-e a BM szerveinek bizonyos kérdésekben, így például a világpolitikát döntően befolyásoló országok külpolitikájának megítélésben. Elek János ekkor már nyilvánvalóan tudatában volt a személye iránti érdeklődés céljának, s mindent megtett, hogy meghiúsítsa beszélgetőpartnerének és a mögötte álló belügyi hírszerzésnek a szándékát. Általános, semmitmondó ígéretet tett kiküldetésének esetére, addig pedig elzárkózott a konkrét együttműködéstől. „A kötetlen formát szeretem az élet minden területén" – hangsúlyozta Elek. Majd így folytatta: „Előre kötelezettséget nem vállalok és határozott ígéretet sem adhatok. Amennyiben a kihelyezés előtt megkeresnek megbeszélhetjük a segítségnyújtás kérdését."[43] Tokaji jelentésének lezárásából egyértelműen kiderül, hogy Elek János magatartásának mi volt az oka.

> „››Zengődi‹‹ megnyilvánulásaiból érezni lehet, hogy tisztában van a segítségnyújtás módjával. Valakivel beszélhetett erről a kérdésről. Feltehető, hogy Baló György volt évfolyamtársával, aki szintén a TV Híradónál dolgozik. Baló hasonló kifogásokkal élt, majdnem szó szerint ugyanazokat mondta el, mint ››Zengődi‹‹, amikor *Aleva [György] elvtárs*[44] felkereste és segítséget kért tőle."[45]

Bogye János nem akarta, hogy Elek ilyen könnyen kibújhasson az ügynöki feladatok vállalása alól. Tokaji jelentése után még újabb feladatot szabott meg beosztottjának, s kilátásba helyezte saját beavatkozását is a beszervezés sikeressége érdekében. „Z. álláspontja nem fogadható el. Keresni kell egy konkrét feladatot (értékelés, elemzés stb.) és megkérni a segítségre. Ha kihelyezése előtt jelentkezik, az már késő! Esetleg én is beszélek vele."[46] A meglévő iratokból nem derül ki, hogy ezután mi történt *„Zengődi"* ügyében a következő év közepéig. Külföldre helyezésének bizonytalan, távoli időpontba való kitolódása, és stabil ellenállása a hírszerzőszerv beszervezési kísérletével szemben valószínűleg meghátrálásra kényszerítette a BM III/I-3. Osztályának vezetőjét. 1974. július 1-jén Tokaji György javasolta, Bogye János pedig jóváhagyta Elek anyagának irattárba helyezését, amely egyben a beszervezésétől való elállást is jelentette. Elek János további munkáját *„Herceg"* fedőnevű titkos munkatársuk segítségével kívánták figyelemmel kísérni, külföldi kihelyezése esetén pedig újbóli megkeresését tervezték.

5. A hírszerző szervek félsikere: „Aliszka" beszervezése

Az *„Aliszka"* fedőnév a már említett *Baló Györgyöt,* Elek János egykori egyetemi évfolyamtársát, televíziós újságírót takarja. Balót már az 1970-es évek fordulóján megpróbálták beszervezni, Eleket pedig – amint láttuk – 1973-ban. Baló első beszervezési kísérletének nincs

43 Uo. 57. Jelentés, 1973. október 16.

44 Dr. Aleva György rendőr százados (1933–2014). 1970-ben a III/I-3. Osztályának állományában szolgált, később diplomata volt.

45 ÁBTL K-1362. 58. Jelentés, 1973. október 16.

46 Uo. 56.

meg az anyaga, de Tokaji százados fentebb idézett 1973-as megállapításán túl, a BM III/I. Csoportfőnökség 3. osztálya számára 1970. május 3-án róla készített környezettanulmány is utal arra, hogy már ekkor az állambiztonsági szervek látókörébe került.[47] Mindketten sikeresen ki tudtak bújni ezek alól a kísérletek alól, de amíg a meglévő források alapján úgy tűnik, hogy Elek végleg megszabadult a hírszerzőszerv érdeklődésétől, Baló Györgynek nem volt ilyen szerencséje.

5.1. „A fedőszerv cégére alatt" – Oláh János és Baló György találkozásai

A BM III/I. Csoportfőnökség 1970 után 1976 februárjától közelített újra Balóhoz. Az első találkozásra a Press rezidentúra *„Orosz" fedőnevű SZT-tisztje* és Baló György között 1976. február 5-én került sor a MÚOSZ székházában. *„Orosz"*-ról a dosszié egy későbbi iratából derül ki, hogy azonos Oláh János rendőr századossal, akinek a feladata az volt, hogy tisztázza, célszerű-e Baló személyével tippként foglalkozni, s egyben megkezdeni operatív feldolgozását. Meghívására jó alkalmat teremtett, hogy *Fábián Ferenc, a MÚOSZ főtitkárhelyettese*[48] – 1968 decemberétől maga is a BM III/I. Csoportfőnökség titkos munkatársa volt *„Újfalusi" fedőnéven*[49] – javasolta Balót bevonni az NÚSZ újságíróiskolájának tanári karába. Oláh felvázolta előtte a Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ céljait, hangsúlyozva, hogy a szakmai képzés mellett mennyire fontos a *politikai-ideológiai nevelés* és a *befolyásolás*. Oláh János szerint Baló azonnal megértette az iskola feladatainak a lényegét, és egészen fellelkesült, hogy milyen jelentős tevékenységet kell kifejtenie hazánk és a szocializmus propagandája érdekében az itthoni és a külföldre tervezett tanfolyamokon. Értékelése szerint Baló „a szocializmus híve, propagandistája, a szocializmussal elkötelezett újságíró", akivel célszerű tippként tovább foglalkozni. Ennek alapján, *„Csegei" fedőnevű SZT-tiszt*, *Szimon József*[50] célszerűnek tartotta Baló György mindenre kiterjedő, alapos feldolgozását elkezdeni, beleértve ebbe személyes ellenőrzését is, egyben javasolta, hogy „Aliszka" fedőnéven jelöltként kezeljék.[51]

A BM III/I-11. Osztály beszerezte az ELTE Bölcsészettudományi Kara Dékáni Hivatalából Baló 1969. június 27-én keletkezett jellemzését,[52] átkérte az 1970-ben készült környezettanulmányát[53] a BM III/I-3. Osztályától, 1976. március 31-én pedig egy újat készí-

47 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1. 34–37. Környezettanulmány, 1970. május 3.

48 Fábián Ferenc (1920–?) újságíró. A *Népszabadság* külföldi tudósítója volt 1957-től 1961-ig Kínában, 1964 és 1966 között Lengyelországban, 1966-tól 1967-ig Vietnamban, 1969-től 1974-ig Párizsban. 1974 és 1985 között a MÚOSZ főtitkárhelyettese. 1985 és 1988 között az MTI és a *Népszabadság* brüsszeli tudósítója.

49 ÁBTL 3.2.1. Bt-1578 43–44. Beszervezési javaslat, 1968. december 18.

50 Szimon József rendőr alezredes (1927–?) 1956. július 1-jétől szolgált a Belügyminisztériumban. 1961-ben került a hírszerzés állományába. 1967-től a BM III/I-3. Osztályán kapott beosztást. 1975 novemberétől helyezték a BM III/I-11. Osztályára, ekkortól lett a Press rezidentúra vezetője. Fedőmunkaként a MÚOSZ Nemzetközi Osztályát vezette. Rezidensi feladatait 1979. február 28-ig látta el. 1984. augusztus 31-én helyezték nyugállományba. ÁBTL 2.8.2.1.- 484.

51 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1. 38–43. Jelentés, 1976. február 9.

52 Uo. 24. Jellemzés, 1969. június 27.

53 Uo. 34–37. Környezettanulmány, 1970. május 3.

tettek róla.[54] Felhasználták 1976-ban írt önéletrajzát is.[55] Mindezekből kiderül, hogy Baló György értelmiségi családból származott, szülei újságírók és mindketten régi munkásmozgalmi múlttal rendelkező párttagok voltak, birtokosai a Szocialista Hazáért Érdemrendnek. Fiukat fiatal korától kezdve a szocialista társadalomhoz való ragaszkodásra nevelték. Sikerrel. Iskolásévei alatt, majd a munkahelyén is a KISZ elvhű, meggyőződéses tagja volt. Baló egyetemi tanulmányait az ELTE BTK angol-német szakán folytatta, de oroszul és franciául is beszélt. Már egyetemi évei alatt foglalkoztatták egy-egy újságnál fordítóként, tolmácsként, idegenvezetői munkát vállalt, ezenkívül rendszeresen dolgozott a Magyar Rádió Angol Szekciójának. Környezetében mindenkivel szemben kedvesnek, közvetlennek tartották, de emellett a kiegyensúlyozott, a határozott, a komoly, a céltudatos és a józan életű jelzőkkel is illették. A hírszerzés számára kiemelten fontos tulajdonsága volt kellemes, barátkozó modora, amellyel könnyen elnyerte mások bizalmát, valamint diszkréciója, amely megakadályozta, hogy illetéktelenekkel beszéljen rájuk nem tartozó témákról. Tanulmányai befejezése után, 1970 szeptemberétől a Magyar Televízióhoz került, a TV Híradó szerkesztő-riportere lett. Elek Jánoshoz hasonlóan a következő években ő is elvégezte a MÚOSZ kétéves újságíró iskoláját, s 1975 novemberétől már a Politikai Adások Főszerkesztősége külpolitikai szerkesztőségének munkatársaként dolgozott tovább. Elsősorban az ázsiai és az afrikai fejlődő országok iránt érdeklődött.

Oláh János rendőrszázados 1976. március 9-én a MÚOSZ éttermében találkozott legközelebb Baló Györggyel, és folytatta a tanulmányozását. Célja volt felmérni az együttműködési készségét, valamint fokozatos bevonása érdekében felkérni őt „egyelőre a fedőszerv cégére" alatt az újságírói tanfolyam hallgatóinak tanulmányozására. Baló vállalta, hogy már órái előtt megismerkedik a hallgatókkal, s ennek érdekében részt vesz a NÚSZ iskola afrikai estjén. Ígéreteit be is tartotta. Oláh értékelése szerint a hírszerzés Balóval fenntartott kapcsolatai erősödtek, állítása szerint a fiatal újságíró kérte a bizalmas jellegű munkában való részvétel lehetőségét. Szimon József megjegyzésében azonban ennek ellentmondva úgy látta, hogy az addigi tanulmányozó munka nem folyt eléggé tervszerűen és mélyrehatóan, s a beszervezési jelölttel való titkos együttműködési kapcsolat kialakításáig még sok a tennivaló.[56]

Oláh János 1976. májusi 24-i összefoglaló jelentésében ismét kiemelte Baló szakmai, ideológiai felkészültségét, előnyös személyi tulajdonságait, valamint nézeteik azonosságát, amely alapján „jó, baráti kapcsolat" alakult ki közöttük. Két nappal korábbi találkozójuk talán legfontosabb momentuma az volt, hogy Oláh közölte Balóval, egy több hónapos amerikai egyesült államokbeli tanulmányútra mehet, ahol televíziós szemináriumon fog részt venni. Egyben arról is tájékoztatta, hogy jelölését az állambiztonsági szervek is jóváhagyták, akik kiutazása előtt felkészítik majd, ám bizonyos kéréseik is lesznek, amelyek teljesítésével segítheti munkájukat.[57]

54 Uo. 30–32. Környezettanulmány, 1976. március 31.
55 Uo. 25. Önéletrajz, 1976.
56 Uo. 44–48. Jelentés, 1976. április 27.
57 Uo. 49–53. Összefoglaló jelentés, 1976. május 24.

5.2. Az előkészületek befejeződése – beszervezés két részletben

Ugyanezen a napon, tehát 1976. május 24-én Oláh János elkészítette Baló György *beszervezési javaslatát,*[58] amelyet *Berényi István rendőr alezredes, a BM III/I-11. Osztályának a vezetője*[59] engedélyezett is. Baló beszervezésének célszerűségét Oláh öt pontban foglalta össze. Ezek a következők voltak: titkos munkatársként folyamatosan részt vehet a NUSZ iskola hallgatóinak operatív tanulmányozásában; külföldi utazásai során tippkutató és információszerző feladatokat is elláthat; hazai bázison, azaz Magyarországon is bevethető lesz; néhány év múlva külföldi tudósítóként is számításba jöhet, és szolgálhatja a hírszerzés céljait, illetve már közelgő amerikai ösztöndíjas útján is célobjektum-feltérképező munkával bízhatják meg.

Az 1976. június 2-ra tervezett *beszervezési beszélgetést,*[60] Oláh János, *dr. Dercze István* a *„Központi Hírszerző Szolgálat századosának"*[61] társaságában folytatta le az *„Aliszka"* fedőnevű jelölttel. Oláh kibújt a fedőszerv cégére alól, és közölte vele, hogy ő is ennél a szervnél dolgozik, s előadta számára, hogy aktuálisan és perspektivikusan miben számítana rá a magyar hírszerzés. Baló György megköszönte a szervek bizalmát, s közölte beszélgetőpartnereivel – amivel azok nyilván tisztában voltak –, hogy ötödéves egyetemi hallgató korában egyszer már megkeresték, de akkor visszautasította az együttműködést. Ezúttal azonban vállalta azt, de számos kérdése akadt a leterheltségre, a rendszerességre, az együttműködés időtartamára vonatkozóan. Egyúttal közölte aggályait a magyar állampolgárokkal és azokkal a külföldiekkel szemben folytatott munka kapcsán, akikkel baráti viszonyt ápol. Válaszul a hírszerzés tisztjei igyekeztek eloszlatni általános aggályait, s hangsúlyozták a hazafias meggyőződés és az önkéntesség fontosságát döntése meghozatalában. Ugyanakkor némi nyomásgyakorlásra is sort kerítettek, amikor közölték vele, hogy vannak olyan esetek, amikor csak olyan ember utazhat egy-egy külföldi útra, aki el tudja látni azokat a feladatokat is, amelyeket a hírszerzéstől kap. Baló együttműködési szándéka és készsége ellenére, *az írásbeli beszervezési dokumentumot*, *a „Megbízást"*, annak elolvasása után nem írta alá, mert úgy vélte, hogy az többet foglal magában, mint amiről beszélgettek, függősége a szervtől szorosabb lenne, mint amilyenre számított.

1976. június 16-án Oláh János Dercze István társaságában formálisan is beszervezte Baló Györgyöt *titkos munkatársnak.*[62] Okulva a korábbi tapasztalataikból, engedtek Baló

---

58 Uo. 54–57. Javaslat, 1976. május 24.

59 Berényi István rendőr ezredes (1926–2015) 1945-től teljesített szolgálatot a Belügyminisztériumban, 1951 és 1952 között a Dzserzsinszkij Államvédelmi Tisztiiskola hallgatója volt. 1962-ig az államvédelem-állambiztonság különböző területein szolgált, többnyire alosztályvezetői beosztásban. 1963 júniusában került a BM III/I. Csoportfőnökség állományába. Volt főoperatív beosztott, 1964 és 1968 között londoni rezidens, 1970 szeptemberétől 1981 januárjáig a BM III/I-11. Osztályának a vezetője. 1985 júniusában nyugállományba helyezték. ÁBTL 2.8.2.1.-1025.

60 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1. 58–66. Jelentés, 1976. június 3.

61 Dr. Dercze István (1941–2004) 1964 márciusától szolgált a Belügyminisztériumban, 1969-ig a BM III/II. és BM III/I. Csoportfőnökségnél is. 1969-től már csak a III/I. Csoportfőnökség állományában teljesített szolgálatot. 1975 és 1979 között a BM III/I-11. Osztályán volt alosztályvezető. 1980 és 1982 között párttitkár a BM 3-as Pártbizottságán, 1983-tól 1988-ig diplomata, egyben SZT-tiszt. 1989. december 1-től a BM III/I. Csoportfőnöke volt. www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:1075527,ELETRAJZ

62 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1. 68–74. Jelentés, 1976. július 7.

kérésének, és nem iratták alá vele a beszervezési dokumentumot, megelégedtek a szóbeli megállapodással. Ennek értelmében elsősorban a politikai, gazdasági információszerzésben számítottak rá, s kikötötték, hogy kiutazásai előtt mindig felkészítésben fogják részesíteni. Az új titkos munkatárs pedig elfogadta, hogy a megszerzett információit írásban bocsátja a szerv rendelkezésére. Emellett Baló vállalta, hogy betartja a konspiráció szabályait, s mindig tájékoztatja a hírszerzést külföldi kapcsolatairól. Látszólag fair megállapodás történt a felek között, azonban a hírszerzés hosszútávú terveiben sokkal több szerepelt. „Amit elvállalt, annak alapján is már jelentős feladatok adhatók neki. Később a rendszeres munka során mindig előbbre léphetünk egy-egy lépést. Így a személyek tanulmányozásában is."[63]

5.3. Az amerikai tanulmányút után – Baló kizárása a hálózatból

Baló György 1976. szeptember 9-én utazott ki az Egyesült Államokba, hatvanhét napos tanulmányútjára. Előtte, 1976. augusztus 12-én és 31-én, majd szeptember 3-án tartottak számára felkészítést[64] a *„Zajos" fedőnevű K-lakásban*.[65]

Ezen alkalmak során mindenekelőtt felhívták a figyelmét a kint tartózkodása alatt várhatóan felbukkanó amerikai elhárításra és annak módszereire. Balót a hosszas tájékoztatás során elhangzottak közül leginkább a saját szobája és telefonja lehallgatásának eshetősége foglalkoztatta. Állambiztonsági felkészítőivel megbeszélték azt is, hogyan viselkedjen külföldi tanulmányútja alatt. Ezzel kapcsolatosan egyszerű, tömör utasítás kapott, amely szerint: „Ennek lényege, hogy az semmiben se térjen el az itthoni magatartásától, véleménye ugyanaz legyen, mint itthon. Ez az elkötelezett kommunista újságíró magatartása."[66] Konkrét információkat a televíziós szemináriumról és az azt rendező *Syracuse Egyetem*ről vártak el új titkos munkatársuktól. Az egyetem politikai, ideológiai tanszékeinek tevékenysége, a szocialista országokkal kapcsolatos tanulmányozó munkájuk, a szeminárium megszervezésének célja, az ott folyó oktatási módszerek, különös tekintettel az ideológiai-politikai befolyásolásra, a szervező minisztérium szerepvállalása, a szeminárium résztvevőinek összetétele, illetve az azon politikai-ideológiai ismereteket oktatók jellemvonásai érdekelték a hírszerzőszolgálatot. A felkészítés során Baló György kérdéssel fordult az állambiztonsági tisztekhez, amely az 1956-os forradalom 20. évfordulójához kapcsolódott. Arról érdeklődött tőlük, hogy várható-e az emigráció részéről valamilyen mozgolódás, s hogy megkereshetik-e majd őt ezzel kapcsolatban Egyesült Államokban élő magyar emberek. Beszervezői erre azt tanácsolták neki, hogy ne menjen el semmilyen 1956-os megemlékezésre, elkerülve így az ilyen típusú találkozások lehetőségét. Végezetül érdemes megemlíteni Balónak a felkészítés végén elhangzott kijelentését, amely szerint megértette, mennyire jelentős az ő és a hozzá hasonló

63 Uo. 74.

64 Uo. 77–81. Jelentés, 1976. szeptember 1. illetve 82–83. Jelentés, 1976. szeptember 6.

65 Konspirált lakás: az állambiztonsági szervek fedés alatt működött bérleménye, amelyet hálózati személyekkel, szigorúan titkos állományú tisztekkel való találkozásra, illetve operatív akciók lefolytatására, ellenséges objektumok, személyek időszakos megfigyelésére használtak. ÁBTL 4.2. 10-22/22/1976. Vö.: Tabajdi (2010).

66 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1. 78. Jelentés, 1976. szeptember 1.

állampolgárok segítsége. A sok, néha jelentéktelennek tűnő információ együtt, összegyűjtve igen jelentős lehet, s a maga részéről mindent megtesz, hogy az állambiztonsági szerveket érdeklő kérdésekre hazatérte után részletes feleletet tudjon adni. Ehhez a megjegyzéshez teljesen adekvát Oláh százados értékelésének első mondata: „››Aliszka‹‹ az eddigi találkozókon és így ezen is igazolta várakozásunkat."[67]

Arról, hogy milyen konkrét információkat szolgáltatott amerikai útja után és a későbbiekben, nincs ismeretünk, mert ügynöki jelentéseit tartalmazó munka dossziéja nincs az ÁBTL kezelésében. A hálózatból való kizárására 1981. május 29-én tett javaslatot *Széll István alezredes,*[68] amelyet a III/I-B. Önálló Alosztály, a Press rezidentúra vezetője, *Dömény József*[69] engedélyezett.[70] A javaslatból az derül ki, hogy foglalkoztatása tulajdonképpen egy feladat végrehajtására szorítkozott. Amerikai útjáról tett jelentése azonban nem lehetett igazán értékes, mert erről így fogalmaztak: „Feladatát globálisan végrehajtotta."[71] Ezt követően néhány kiutazása után Baló György még írt beszámolókat, de jelentései amerikai beszámolójához hasonlóan általánosak voltak, amelyek sem operatív, sem információs értékkel nem bírtak. Folyamatosan igyekezett magát a kapcsolattartás alól kivonni, kapcsolattartóját nem tájékoztatta külföldi útjairól. 1978-ban a tényleges kapcsolata meg is szűnt a hírszerző szervekkel. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy 1981 májusában Széll alezredes így értékelt: „A kapcsolattartás során nem értük el a kitűzött célunkat, ››Aliszka‹‹ nevelése, illetve vezetése nem hozta meg a kellő eredményt. Magatartásában mindvégig érezhető volt a szervünktől való idegenkedés."[72]

6. Konklúziók

A Kádár-rendszer hírszerzőszervei céljaik elérése érdekében *kiemelt fontosságot tulajdonítottak az újságíró szakmának, az újságíróknak.* Körükből folyamatosan törekedtek ügynökök, köztük tehetséges, fiatal szakemberek beszervezésére, így biztosítva az állandó utánpótlást.

Borvendég Zsuzsanna kutatásaiból tudjuk, hogy a Press rezidentúra a magyarországi sajtóélet titkosszolgálati-hírszerzési felügyeletét látta el, vagyis tartotta a kapcsolatot a külföldre kihelyezett tudósítókkal. A Magyarországra beérkező nyugati újságírók irányítását,

---

67 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1. 83. Jelentés, 1976. szeptember 6.

68 Széll István rendőr alezredes (1930–?) 1954-től szolgált a Belügyminisztériumban, hadnagyi rendfokozatban. 1968 júniusában végezte el a BM Idegen Nyelvi Főiskolát, 1968. július 1-től alezredes és a BM III/I. Csoportfőnökség állományában főoperatív beosztott. 1985 májusában a BM III/I-B. Önálló Alosztálytól, a Press rezidentúrától helyezték nyugállományba. ÁBTL 2.8.1.-17185., ÁBTL 2.8.2.6. 00172/1968., ÁBTL 2.8.2.6. 00173/1968., ÁBTL 2.8.2.6. 008/91.

69 Dömény József rendőr alezredes (1928–?) 1948-ban a BM Államvédelmi Hatóságánál kezdte szolgálatát. 1953 és 1956 között diplomata, egyben 1959-ig a Hírszerző osztályon alosztályvezető volt. 1963-tól a BM III/I. Csoportfőnökségen dolgozott. Csoportvezető, alosztályvezető-helyettes, majd alosztályvezető volt. 1980 márciusa és 1987 szeptembere között a BM III/I-B. Önálló Alosztályt, a Press rezidentúrát irányította. 1987. szeptember 30-án nyugállományba helyezték. ÁBTL 2.8.2.1.-1069

70 ÁBTL 3.2.1. Bt-289/1 95–96. Javaslat, 1981. május 29.

71 Uo. 96.

72 Uo. 96.

kíséretét is a rezidentúra tagjai látták el, valamint az ő feladatuk volt a külföldre irányuló propaganda terjesztése is. Ehhez a tárgyalt példák kapcsán hozzátehetjük, hogy *fontos szerepe lehetett a sajtóban dolgozó személyek, újságírók ügynöki beszervezésének lebonyolításában is.*

A hírszerzőszervek *nem véletlenszerűen, átgondolatlanul próbálták gyarapítani* ügynöki hálózatuk újságíró tagjainak a számát. A tippkutatás, majd azt követően a további tanulmányozás során feltérképezték jelöltjeik hírszerző lehetőségét, emberi-politikai megbízhatóságát és alkalmasságát is. A beszervezhetőség kérdését viszont nem mindig ítélték meg jól. A beszervezési jelölt oldaláról nézve ez azt jelenti, hogy kellő kurázsi birtokában *lehetett nemet mondani*. Ezt bizonyítja *„Zengődi",* azaz Elek János példája. Ebből következően nem tartható az az álláspont, hogy a hírszerzés által kiszemelt minden jelöltnek ügynökké kellett válnia, illetve nem igaz az a sommás megállapítás sem, hogy a külpolitikai újságírók mindegyike hálózati személy volt.

A beszervezett ügynökök esetében pedig, amint azt *„Aliszka"*, azaz Baló György példájából láttuk, *volt némi lehetőség* a munka kvázi szabotálása útján, akár viszonylag rövid időn belül is *kibújni a feladatvégzés alól, s így kikerülni a hálózatból.* Természetesen nem tudhatjuk pontosan, hogy a jelöltek milyen arányban tagadták meg az együttműködést, de az ügynöki munkát elutasítókkal, vagy az azt a beszervezés után elszabotálókkal szemben lennénk igazságtalanok, ha ragaszkodnánk ahhoz a téves állításhoz, hogy minden külpolitikai újságíró hírszerző volt a Kádár-rendszerben. Valószínűleg többen lehettek a megkörnyékezettek közül, akik kötélnek álltak, s szolgálták a hírszerző szerv, illetve a magyar, esetleg a szovjet pártállam érdekeit, mint akik nem. Mindazonáltal Elek János és Baló György története a sokszor ügynöki múlttal rendelkező, önigazolást kereső személyeknek az álláspontját is cáfolja, amely szerint senki nem futhatott be nagyívű külpolitikai újságírói karriert az állambiztonsági munkában való tevékeny részvétel nélkül. Esetükben bőven elég volt a magas szintű szakmai felkészültség és a szocializmus ügye iránti teljes elkötelezettség.

Végezetül azonban meg kell jegyeznünk, hogy a katonai hírszerzés, az *MNVK/2. tevékenységéről korlátozott ismereteink* vannak. A BM III/I. Csoportfőnökség levéltárba került iratmennyiségéhez képest kevés kutatható anyag áll rendelkezésünkre, ezért nem ismerjük egykori ügynökhálózatukat, még annyira sem, mint a BM III/I. Csoportfőnökségét. Így minden bizonnyal lehetett sok olyan személy, aki soha nem dolgozott a belügyi hírszerzés számára, vagy csak rövid ideig tette azt, de a *katonai hírszerzés ügynöke, más szóval megnyertje* volt.[73]

73 Lásd Borvendég (2016): 4–6.

Források és irodalom

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai:
2.8.1.-17185 Széll István

2.8.2.1. BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottjainak iratai:
2.8.2.1.-196. Tokaji György
2.8.2.1.-208. Hidasi János
2.8.2.1.-484. Szimon József
2.8.2.1.-775. Bogye János
2.8.2.1.-1025. Berényi István
2.8.2.1.-1069. Dömény József

2.8.2.6. BM III. Főcsoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottjainak együtt kezelt iratai:
2.8.2.6. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0172. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1968. július 4.
2.8.2.6. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0173. számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1968. július 5.
2.8.2.6. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 008/91 számú parancsa a személyi állományra vonatkozólag, 1985. május 20.

3.2.1. Bt dossziék:
3.2.1. Bt-289/1. „Aliszka”
3.2.1. Bt-1082. „Urbán”
3.2.1. Bt-1578. „Újfalusi”

3.2.4. Kutató dossziék (K-dossziék):
3.2.4. K-1362. „Zengődi”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag):
4.1. A–3112. A beszervező munka 1971.
4.1. A–3036. Állambiztonsági értelmező kéziszótár. Összeállította: Gergely Attila r. alezredes. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980.

4.2. Parancsgyűjtemény:
4.2. 10-21/17/1968. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 0017. számú parancsa. A III/I. Csoportfőnökség tevékenységének szabályozása, 1968. július 26.
4.2. 67-121/1972. A Belügyminisztérium III/I. csoportfőnökség ügyrendje, 1972. május 30.

4.2. 10-22/22/1976. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 22. számú parancsa, 1976. A belügyminisztérium állambiztonsági szervei konspirált villái, lakásai, állandó felügyelő- és tartózkodási helyei, találkozási lakásai létesítésének, szervezésének felhasználási szabályzata kiadására.

Feldolgozások

Borvendég (2015) = Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A nemzetközi újságíró szervezet Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2015.

Borvendég (2016) = Borvendég Zsuzsanna: „Hírügynökségek" A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében. *Betekintő,* 2016/3. www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_3_borvendeg.pdf

Cseh–Kalmár–Pór (1999) = Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit. (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitika és cenzúra, 1956–1963*. Budapest, Osiris, 1999.

Tabajdi (2010) = Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia: Titkos lakások Budapesten 1956–1978 *Betekintő,* 2010/4. betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_4_tabajdi.pdf

Taller (2022) = Taller János: „Mondd, te kit választanál?" *Arc és Álarc*, Különszám. 2022.

Tóth (2013) = Tóth Eszter: A politikai hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 2013. 338–445.

A szent korona hazatérésének híre a magyar és az amerikai sajtóban: ami elhangzott, és ami nem

Glant Tibor*

A Szent Korona hazatérése a hidegháborús kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok ikonikus pillanata volt; olyan politikai és médiaesemény, amelyről mindenki azonnal tudta, hogy történelemformáló hatása van. Ez a történet azonban nem két-, hanem háromszereplős, hiszen az amerikai magyarság is főszereplője volt az eseményeknek. Ebben a tanulmányban, kronológiai sorrendben megvizsgáljuk az előzményeket, a hazatérést és annak sajtóvisszhangját és utórezgéseit, a magyar, az amerikai és az amerikai–magyar emigráns sajtóban. Elöljáróban leszögezzük, hogy a hagyományos sajtóelemzés ebben a kontextusban nem működik, hiszen a magyar sajtó szigorú pártirányítás alatt állt, a Szent Korona pedig tabutéma volt még a „liberális" Kádár-korszakban is. Az amerikai sajtóban a téma sokadrangú ügynek számított, amerikai-magyar körökben viszont kiemelten fontos identitáspolitikai kérdésnek. Az amerikaiak azért nem is erőltették a témát, mert az megnyithatta volna Trianon esetleges felülvizsgálatának kérdését, az újvilági (amerikai és kanadai), politikailag aktív magyar emigráció döntő többsége számára a visszaszolgáltatás Kádár „megkoronázását" jelentette volna, Kádárék pedig, noha nyilvánvalóan nagyon szerették volna megkapni a Szent Koronát, annak szakrális és alkotmányos örökségétől (Szent Korona-tan) tarthattak – joggal. Így a sajtóban megjelent információk mellett az is fontos, hogy mi nem jelent meg, miről nem volt/lehetett szó a nagy nyilvánosság előtt.

1. 1977 előtt

A Szent Koronát a Magyar Királyi Koronaőrség vitte német (mai osztrák) földre és adta át az amerikai hadseregnek 1945 nyarán. Az amerikaiak 1947-ben hajlandóak lettek volna visszaszolgáltatni a koronázási ékszereket, de Nagy Ferenc kormánya azt kérte, hogy egyelőre ne tegyék, mert fennáll a veszélye annak, hogy a szovjet megszállók ezeket a nemzeti ereklyéinket is elviszik. A Rákosi-rezsim többször próbálta zsarolás útján visszaszerezni a klenódiumokat, ezért az amerikai külügy hivatalos közleményt adott ki 1951-ben: a Szent Korona a magyar nemzet tulajdona, az amerikaiak megőrzésre vették át, nem tekintik hadizsák-

* Egyetemi docens, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet, Észak-amerikai nem önálló Tanszék. E-mail:glant.tibor@arts.unideb.hu

mánynak, de sem Magyarország belső berendezkedése, sem a kétoldalú kapcsolatok állapota nem teszi lehetővé a koronázási ékszerek kiadását Budapestnek, ezért a téma nincs napirenden.[1] Egészen 1977 őszéig ez maradt a hivatalos amerikai kormányzati álláspont a témában. Ebbe a magyar fél azonban nem volt hajlandó belenyugodni, így az „általánosnak" hazudott 1963-as amnesztia után meginduló titkos, kétoldalú tárgyalásokban kiemelt témaként kezelték a klenódiumok sorsát. Amerikai részről tudomásul vették, hogy ez Budapest számára fontos, de nem voltak hajlandóak lépni a kérdésben akkor sem, amikor 1969-ben megkezdődött a kétoldalú kapcsolatok intenzív normalizálása. Sem a Johnson-, sem a Nixon-Ford-korszakban nem létezett olyan elnöki utasítás, amely konkrétan említette volna a magyar koronázási ékszerek kérdését.[2]

Ezért a Szent Korona 1945 utáni történetének feldolgozása és az őrzési helyével kapcsolatos spekulációk bemutatása átkerült a sajtó világába. Az erre vonatkozó anyagokat a magyar külügy 1965-ben kérte be a társminisztériumoktól és hét dossziéba rendezte a teljes anyagot.[3] Ezzel párhuzamosan az állambiztonság a „Szabadságharcosok" nevű dosszié mellékleteibe gyűjtötte a nyugati (elsősorban amerikai) magyar sajtóból a Koronára vonatkozó cikkeket.[4] Ebből az anyagból 1967-ben adattak közre szemelvényeket Gárdos Miklóssal a *Magyarország* hasábjain (1967/1. szám), és itt hangzott el először nyilvánosan, hogy „senkinek sincs joga ahhoz, hogy a magyar nemzeti vagyon egy részét letétként vagy más formában visszatartsa." (5. o.) Ezt a lap egy „spontán" olvasói kérdésre adott válaszában 1971-ben kétszer megismételte.[5] A témát 1973-ban és 1974-ben a *Magyar Hírlap*ban melegítették fel: a két egyoldalas cikk a koronázási ékszerek történetét foglalja össze és hangsúlyosan kitér arra, hogy azokat vissza kellene kapnunk.[6] Az 1967 és 1974 között megjelent cikkekben az is közös, hogy amikor megemlítik Patrick J. Kelleher amerikai művészettörténész 1951-ben Rómában megjelent könyvét, az abban található fotók kapcsán mindig hangsúlyozzák, hogy az amerikaiak szétszedték a Koronát – ezzel azt sugallva, hogy „barbár" módon bántak vele. Ezekből a cikkekből gyakran szó szerint visszaköszön az akkorra begyűjtött külügyi és hírszerzési anyag. Ezért elmondhatjuk, hogy 1977 nyaráig Kádárék szerint a magyar közvéleménynek ezt kellett tudnia és gondolnia a Szent Koronáról és annak amerikai őrzéséről.

Az amerikai sajtó az 1960-as évek közepéig hallgatott a kérdésről. 1964. május 12-én azután a *Cleveland Plain Dealer* hasábjain Charles A. Vanik képviselő (később az 1978-as hivatalos amerikai küldöttség tagja) vetette fel azt, hogy esetleg vissza lehetne szolgáltatni a klenódiumokat. Erre a témára C. L. Sulzberger erősített rá a *The New York Times* 1965. július 14-i számában, „Külügyek: betöltetlen püspökség, hiányzó korona" című írásában. Ezt követte három hasonló témájú cikk a *The New York Times*ban, a *Palm Beach Post*ban és a *Wichita Eagle and Beacon Magazine*ben.[7] Ezekre a cikkekre reagálva lépett a magyar külügy, és ezekre az információkra építették az 1967 és 1974 közötti magyar nyilvános sajtóanyagokat.

---

1 A részleteket lásd Glant (2018): 27–73.

2 Glant (2018): 87–156.

3 MNL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 00591: 1965: 15. doboz.

4 ÁBTL 3.2.5 O-8-2011-88/-162/-163/-163a/-192.

5 Gárdos Miklós: Korona-krónika. 1967/7. 5–6.; Hol van a magyar korona? 1971/2. 13.; valamint egy szerző és cím nélküli szerkesztőségi közlemény, 1971/19. 2.

6 Benczúr Zsuzsa: A magyar korona kalandjai. 1973. augusztus 18. Hétvége II., Váczy Péter: A magyar királyi korona a kutatások tükrében. 1974. augusztus 17. Hétvége II.

7 Ezek a cikkek mind szerepelnek a fentebb (3. lábjegyzetben) bemutatott külügyi anyagban.

1969-ben megindult a kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok normalizálása, és ennek során felmerült a Szent Korona hazaküldésének lehetősége is. S bár ezt Kissinger nyíltan tagadta, ő maga kért „pro és kontra" elemzést az esetleges visszaszolgáltatásról egyik legfőbb bizalmasától. Helmut Sonnenfeldt 1971 júniusában azt írta főnökének, hogy a visszaszolgáltatással belpolitikai téren többet veszítenének, mint nyernének, és nem tanácsolta a Korona ügyének összekapcsolását Mindszenty Budapestről való távozásával sem. 1971 októberében a *Salzburger Nachrichten* mégis egy „Mindszentyt a Koronáért" csere lehetőségéről írt.[8] 1970–71-től a Szent Korona esetleges hazatérése felkerült a fősodratú amerikai sajtó „menüjére" és egy érdekes, 1977-ig évente megismételt amerikai belpolitikai „rituálét" eredményezett. Budapesti forrásokra hivatkozva egy jó nevű amerikai újságíró megszellőztette, hogy a téma napirenden van, s erre a politikailag aktív emigráció nyílt politikai tiltakozásba kezdett. Tízezrével írtak alá protestáló leveleket, és nyomást helyeztek saját körzetük kongreszszusi képviselőire és szövetségi államuk szenátoraira, hogy lépjenek fel az esetleges visszaszolgáltatás ellen. A politikai tiltakozások eredménye mindig ugyanaz lett: a Fehér Ház hivatalos közleményben jelezte, hogy nincs napirenden a téma, és megismételte az 1951 óta azonos szövegű – fentebb már ismertetett – állásfoglalását. Bizonyítani nem tudjuk, de az ügy mögött a magyar külügyet sejtjük, s ez egyben arra utal, hogy a budapesti, Amerikával foglalkozó új elit megtanult „amerikaiul" beszélni az amerikaiakkal. Nixon és Ford számára a kérdés „szükséges rossz" volt: bár valóban nem is kívántak erről tárgyalni, a cáfolatokat rendszeresen ki kellett adni, mert nem akarták elidegeníteni a kelet-európai szavazókat a kétévente megrendezett országos választásokon. A visszaszolgáltatást kezdeményező hivatalos amerikai kormányzati döntés kiszivárgásáig (1977. november 4.) ez a „rituálé" dominálta a Korona kérdését az angol nyelvű amerikai sajtóban.[9]

Az emigráns sajtó már az 1940-es évek végétől közölt cikkeket a Szent Koronáról. Ebben élen járt a müncheni *Hungária*, amely előbb cikksorozatot közölt „A Szent Korona kalandos útja Budától Németországig" címmel (1949), majd 1950-ben interjút készített Pajtás Ernő ezredessel, a Magyar Királyi Koronaőrség utolsó parancsnokával. Ezt az anyagot az amerikai és a magyar külügy egyaránt ismerte és felhasználta. 1959-ben a szintén müncheni *Hadak Útján* közölt írást „A Szent Korona és hányatott" sorsa címmel. A Szent Korona amerikai kézre adását az amerikai hírszerzés nézőpontjából a magyar származású, kihallgató tisztként szolgáló Himler Márton mesélte el interjúkban, majd magyar nyelven, New Yorkban kiadott visszaemlékezésében.[10] Himlert az emigráció szélsőséges (szálasista) vonala ezért habzó szájjal zsidózta és hazaárulózta. 1971-ben Balogh László az *Amerikai Magyar Világ*ban, 1975-ben pedig Sziklay Andor a *Szabadság*ban (a „Magyar lábnyomok" című, népszerű sorozatában) közölt újabb információkat a Szent Korona 1945 előtti és utáni történetéről.[11] *Az Ember* 1955. október 22-i száma címlapon tette fel a mindenkit leginkább érdeklő

---

8 A részleteket lásd Kissinger Magyarországgal kapcsolatos anyagai között: Folder: Hungary, National Security Council Files: Country File: Europe, 693. doboz, Nixon Elnöki Könyvtár. Itt található Sonnenfeldt Kissinger számára írt memoranduma is: *The Crown of St. Stephen: Should We Return It?* 1971. június 9., 3.

9 A konkrét forrásokat és további részleteket lásd Glant (2014) és Balogh (2018).

10 Himler (1958). Himler kéziratban maradt visszaemlékezési 2021-ben jelentek meg.

11 Sziklay Andor C. Klay néven az amerikai külügynek is dolgozott jogi szakértőként. 1972-ben hosszú jogi elemzést írt a Szent Korona esetleges visszaszolgáltatásával kapcsolatban. Iratai egy része az OSZK kéziratárában találhatóak.

kérdést: „Hol van a magyar korona? Amerikai kézben, az bizonyos – de hol?" (Erre – nem nyilvános – választ a magyar külügy is csak 1970-ben kapott Washingtontól.)[12] Az amerikai sajtó kapcsán fentebb bemutatott rituálében pedig az emigráns sajtó is aktívan részt vett. A téma első nyilvános megszellőztetésekor egy sor fizetett hirdetés jelent meg „Kádár megkoronázása" ellen tiltakozva, és felszólalt a sajtóban az emigráció számos ikonikus alakja, így Frey András és Eckhardt Tibor is.[13] A politikai és sajtóbéli tiltakozások sikere elhitette az emigrációval, hogy a demokratikus politika eszköztárával, megfelelően hangos tiltakozással bármikor meg lehet akadályozni a visszaszolgáltatást. Ez azonban csak addig működött, amíg a Fehér Ház sem akarta visszaadni a koronázási ékszereket.[14] 1977-ben azonban drámai fordulat történt.

2. 1977–78: Az előkészítés

A visszaszolgáltatás Jimmy Carter elnök személyes döntése volt, és az amerikai külügy 1977. augusztus 20-át javasolta első lehetséges dátumként. Az új, demokrata kormányzatban azonban Cyrus Vance külügyminiszter mellett volt egy másik „dudás" is, a Columbia Egyetemről elcsábított Zbigniew Brzezinski nemzetbiztonsági főtanácsadó, aki azt kérte az elnöktől, hogy halassza el a döntést addig, amíg ki nem dolgoznak egy egységes stratégiát a teljes közép-kelet-európai térségre. A nemzetbiztonság és a külügy egész nyáron egyeztetett és Carter elnök szeptember 13-án írta alá a 21-es számú elnöki utasítást, melyben a Szent Korona repatriálását és a kétoldalú MFN-megállapodás (a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény) aláírását jelölte meg azonnali feladatként magyar vonalon. S noha az amerikai külügy már 1977 februárjában szivárogtatni kezdett a visszaszolgáltatás közelségéről Budapest felé, Puja Frigyes külügyminiszterrel pedig október 1-jén közölték hivatalosan a hírt, az amerikai sajtó csak ezt követően, éppen november 4-én adott hírt a döntésről.[15]

Az időzítés nyilvánvalóan a döntést elutasító kongresszusi képviselők (elsősorban Mary Rose Oakar, Ohio 20. körzetének demokrata párti kongresszusi képviselője) műve volt: november 4-e Szálasi 1944-es, Szent Korona előtt tett esküjének és Kádár 1956-os hatalomátvételének „közös" évfordulója. Az amerikai sajtó így tehát csak 1977 novemberétől foglalkozott a Korona kérdésével, akkor viszont napi szinten: volt kongresszusi meghallgatás (november 9.) és számos nagy tüntetés, sőt Bob Dole kansasi szenátor a Legfelsőbb Bíróság elé vitte az ügyet. A per és a tiltakozások további csúszásokat eredményeztek, így módosult az időpont 1977. december elejéről 1978 januárjára. Erre a kínos PR-helyzetre (november 4-én) az amerikai külügy egy előre elkészített, hatoldalas, sajtónyilvános dokumentummal válaszolt, melyben megpróbálták elmagyarázni, hogy az 1976-ban még szalonképtelen Budapest hogyan vált elfogadott partnerré az új, demokrata adminisztráció számára.[16]

---

12 William P. Rogers külügyminiszter 1970 júniusában közölte Washingtonban a később még részletesen tárgyalt Boldizsár Iványal, hogy a Szent Koronát Fort Knoxban őrzik. Borhi (2015): 291–292.

13 Ezek a cikkek megtalálhatóak az Arcanum adatbázisban, valamint a szegedi Vasváry-gyűjteményben (vasvary.sk-szeged.hu/).

14 Balogh (2018): 165–166. és 180–181.

15 Glant (2018): 163–175.

16 Uo. 175–186.

Ez a „szalonképessé tételi kampány" a két külügy közös projektje volt. Esztergályos Ferenc washingtoni nagykövet már 1977. januárban jelezte Pujának, hogy szerinte Magyarországból az amerikaiak az őszi belgrádi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletre „bezzeg-országot" akarnak csinálni. Miután a Budapesten szolgáló amerikai diplomaták szivárogtatni kezdtek februárban, Kádár tette meg az első nyilvános gesztust: közel húszévnyi huzavona után engedélyezte, hogy (április elején) aláírják az első kétoldalú műszaki, tudományos, oktatási és kulturális csereegyezményt a két ország között. Augusztusban azután beengedték Budapestre a magyar háttérrel is rendelkező Arthur Schneier New York-i főrabbit (Park East zsinagóga), akit az állambiztonság az „ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták" között tartott nyilvántartásban. Ebbe a „liberális egyházpolitikai" vonalba illeszkedett Billy Graham baptista lelkész és két magas rangú amerikai katolikus pap szeptemberi látogatása is. A három látogatásról a magyar sajtó szót sem ejtett, az amerikai sajtóban viszont nagy visszhangja volt a dolognak, különösen Graham látogatásának. November 5-én a *The Washington Post* így írt: „A magyar zsidóknak soha nem volt még ilyen jó dolga." És hogy a sajtókampány és a valóság között mekkora szakadék tátongott? Ugyanebből az időszakból az amerikai külügyi és Fehér Ház-i iratok között több dokumentum található a sátoraljaújhelyi zsidótemetőben történt sírrongálásokról, a párizsi *Magyar Füzetek* 2. száma pedig arról számolt be, hogy 1977 nyarán az újpesti metodisták feje fölül, az Állami Egyházügyi Hivatal előzetes értesítés nélkül eladta az imaházat és a vasárnapi igehirdetésre érkezőket a rendőrség oszlatta fel.[17]

1977 novemberében a State Department mégis azt írta a fentebb említett, „igen, de" logikát alkalmazó hatoldalas dokumentumban, hogy:

> „Az emberi jogokat előtérbe helyező mai világban Magyarország jelentősen eltérő képet mutat szövetségeseivel szemben. Az ottani kommunista rendszer (miként máshol is) köszönőviszonyban sincs a demokráciával [az angol eredetiben: »a far cry from being democratic«], de manapság Kádár működteti a legkevésbé elnyomó rezsimet a Varsói Szerződésen belül."

A kivándorlással és családegyesítéssel kapcsolatos ügyekről így ír: „A Helsinki Záróokmány aláírása óta mintegy 300 magyar emigrált az Egyesült Államokba családegyesítés címén. Ebben az időszakban mindössze 24 problémás esetet találtunk, és ezeket részletesen letárgyaltuk a magyar hatóságokkal. Ma már csak 6 rendezetlen ügy van." A gazdasági helyzetről ezt olvashatjuk: „A gazdaság terén elmozdulás történt a rugalmatlan központi tervezés felől egy racionálisabb gazdasági modell irányába az Új Gazdasági Mechanizmus keretében." Az ÚGM-et Kádár a munkásokkal és a keményvonalas, ortodox kommunistákkal szemben is megvédte. „A magyar gazdaság a hetvenes évek első felében kimondottan jól teljesített, és az életszínvonal rohamosan emelkedett." Az olajválság ezt a gazdasági növekedést azonban lelassította, így a „teljes fogyasztás 1976-ban csak 2%-kal nőtt."[18] Így vált az 1976 decemberében még szalonképtelen kádári diktatúra egyetlen év alatt megbecsült tárgyalópartnerré, és ez váltotta ki az emigráns sajtó minden korábbinál hevesebb tiltakozását.

---

17 A részleteket lásd Glant (2023).

18 Ezt az anyagot az amerikai delegáció minden tagja kézhez kapta.

A hazatérést ellenző emigráció egyenlőtlen feltételek mellett volt kénytelen megvívni „az utolsó csatát Szent István koronájáért". Az 1970 óta ismert belpolitikai „rituálé" ezúttal nem működhetett, hiszen az elnöki döntés már jóval korábban megszületett. Ráadásul a Fehér Ház komoly támogatókat is fel tudott vonultatni a döntés mellett. A november 9-i kongresszusi meghallgatáson Nagy Ferenc (aki 1947-ben még azt kérte, hogy ne adják vissza a Koronát) és Király Béla ('56 egyik legnagyobb hőse, a Nemzetőrség főparancsnoka, akit itthon halálra ítéltek) egyaránt a visszaszolgáltatás mellett érvelt. Háttérbeszélgetésekben Deák István (Columbia), Charles Gáti és John Lukacs, sőt még az 1968-ban dezertáló, majd távollétében halálra ítélt korábbi Kádár-kedvenc, Radványi János is támogatta Carter lépését. Ugyanakkor a washingtoni tiltakozó tüntetéseken olyan 1956-os ikonok szólaltak fel a döntés ellen, mint a Pongrácz-fivérek, vagy, a nyugati parton, a kaliforniai magyarok ikonikus vezetője, Szeleczky Zita. A Szent Korona és a koronázási ékszerek hazaküldését a Kádár-rezsim legitimálásának és 1956 elárulásának tekintették. A három nagy keleti-parti tüntetés (november 9. és 29., valamint karácsony) mellett például Los Angelesben, az '56-os emlékműnél virrasztottak december 10-én. Az amerikai magyar sajtóban megjelent tiltakozások közös eleme a hitetlenkedés és a döbbenet, a State Department PR-anyagának tételes cáfolata, valamint a döntést támogatók esetenként durva és személyeskedő támadása volt. Az eleve sikertelenségre ítélt tiltakozó kampányhoz az amerikai magyarok kongresszusi képviselők és szenátorok egész sorát nyerték meg és sikeresen mozgósították a legnagyobb szakszervezeti szövetség, az AFL–CIO vezetőségét is.[19] S noha ez volt a legjobban szervezett, legnagyobb sajtónyilvánosságot kiváltó amerikai kampány a teljes hidegháború időszakában, a hazai sajtó erről egyetlen szót sem ejtett.

Kádár ugyan minden kompromisszumra kész volt azért, hogy megkapja a Szent Koronát, de erről a magyar közvélemény mit sem tudott. A kommunista diktátor a *Magyar Hírlap*ot használta az amerikai témájú hírek közlésére, mert az volt a legkevésbé olvasott országos napilap.[20] Augusztus 20-án jelent meg a lapban Imre Gábor tollából egy gúnyolódó ismertetés az 1942-es *Magyar államélet* című kötetről, külön kiemelve a Szent Korona-tan abszurditását. November 6-án ugyanitt egy mínuszos hírben tudósítottak arról (a 3. oldalon), hogy visszakapjuk a Szent Koronát. December 16-án minden országos napilap lehozta a közös amerikai-magyar kommünikét a Szent Korona közelgő hazatéréséről, de a hivatalos levélváltást már nem tették közzé. Az MSZMP felső vezetése (a december 13-i és 28-i PB-ülésen) úgy döntött, hogy sem az amerikai küldöttség érkezésének időpontját, sem a koronaékszerek szállítási útvonalát nem közölheti le a sajtó, és hogy a televíziós közvetítés felvételről menjen. A nyugati újságírókat a megszokott külügyi protokoll mellett be kell engedni, kivéve a Szabad Európa Rádió (SZER) és a „fasiszta magyar lapok" tudósítóit.[21] Minderről egy

---

19 A kampányt egy clevelandi magyar aktivista és amatőr történész, Simontsits Attila dokumentálta (1983) és nevezte el utolsó csatának a Koronáért. Ugyanő fontos részletekre derített fényt a Korona 1945-ös története kapcsán és ő azonosította be pontosan az elásás helyszínét Mattsee-ban, ahol emléktáblát is elhelyeztek (2001).

20 Az MSZMP PB jegyzőkönyvei, 1977. december 13. és 28. (adatbazisokonline.mnl.gov.hu).

21 Itt érhető tetten Kádár azon szándéka, hogy bármi áron megkapja a Szent Koronát, hiszen kénytelen volt végül beengedni a SZER és az Amerika Hangja tudósítóit is. Erről később még ejtünk szót. A csúsztatott „élő" közvetítés oka az volt, hogy Vance külügyminiszter előre elküldött beszédében szerepelt egy utalás arra, hogy Bandholtz tábornok 1919-ben személyes biztonságát kockára téve védte meg a Nemzeti Múzeum műkincseit a fosztogató román katonáktól: ez viszont Ceaușescu 60. születésnapjának előestéjén nem fért bele a magyar-román viszonyba. Nagy János keményen lobbizott az ominózus mondat ellen és végül Vance ki is hagyta azt beszédéből. Glant (2018): 237–238.

sor sem jelent meg a sajtóban, december 18-án viszont egy komoly történész, (id.) Bertényi Iván közölt érdekes összefoglalót a Szent Korona történetéről.[22] Sem az amerikai, sem a magyar sajtóban nem esett szó arról, hogy magyar és amerikai szakértők, december közepén, Fort Knoxban szakmai átadás-átvételt csináltak a koronázási ékszerekről.[23] A kommunista magyar sajtó a Szent Koronára mindvégig – szigorúan kisbetűvel írva – „korona"-ként és múzeumi műtárgyként (esetenként nemzeti kincsként) utalt.

3. A Szent Korona két napja: 1978. január 5–6.

Azt gondolhatnánk, hogy az Air Force 2 január 5-i érkezéséről és a másnapi eseményekről a különböző beszámolók összecsengenek, hiszen a két külügy aktívan együttműködött az esemény előkészítésében és egyformán érdekelt volt annak sikeres lebonyolításban is. Ez azonban nem egészen így történt: a magyar sajtó látványosan kerülte a pártvezetés számára kínos kérdéseket, az amerikai sajtó nem szólt az újvilági tiltakozásokról és tovább erőltette a „legvidámabb barakk" toposzt Budapesttel kapcsolatban, az emigráns sajtó pedig a politikai kudarcot próbálta feldolgozni.

A Szent Korona hazatérésével kapcsolatos, „politikai értékeinknek megfelelő és mértéktartó" tudósítás közlésére a pártvezetés a *Népszabadság*ot jelölte ki a december 13-i PB-ülésen. A külföldi magyarság számára a Magyarok Világszövetsége (valójában a külügy) által terjesztett *Magyar Hírek* volt hivatott beszámolni, az aczéli értelmiség számára pedig a párt egyik vezető ideológusa, Boldizsár Iván írt tárcát az *ÉS*-be, „A korona napja – percről percre" címmel. Az előzetes terveknek megfelelően az Air Force 2 érkezéséről január 6-án be is számolt a *Népszabadság*, az átadási ünnepségről készült „száraz" tudósítást és a két delegációvezető (Cyrus Vance és Apró Antal) hivatalos beszédét pedig 7-én hozta címlapon (a 3. oldalon folytatva), fotókkal. A többi országos és megyei napilap ezt a tudósítást vette át. Rényi Péter, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese, hosszabb vezércikkben foglalta össze, mit kell gondolnunk a Szent Korona hazatéréséről a lap vasárnapi, január 8-i számában. A *Magyar Hírek* beszámolóját Szántó Miklós öntötte végleges formába, Boldizsár írása az *ÉS*-ben pedig január 14-én jelent meg, az 5–6. oldalon. Az eseményről még a *Vigilia* emlékezhetett meg az 1978. márciusi számban; szerző nélküli nyitó írásukban egyedül ők nevezhették „Szent" Koronának. 1978-ban azután a Magyar Televízió dokumentumfilmet készített „A korona haza kerül" címmel, és ezt többször le is adták.

A magyar tudósításokkal kapcsolatban az igazán izgalmas kérdés az, hogy mi maradt ki belőlük. A két leglátványosabb elem a SZER és az Amerika Hangja (AH) tudósítóinak jelenléte, illetve a szovjet zászlók hiánya volt. Az előkészítő tárgyalások során Brzezinski egy sor kényelmetlen kompromisszumot kényszerített rá Kádárékra Philip M. Kaiser amerikai nagyköveten keresztül. Ezek közé tartozott, hogy Budapest engedje be a SZER és az AH tudósítóját is. A kommunisták számára közellenségnek számító SZER-t Thomas Bodin

[22] Bertényi Iván: Koronázási ékszereink. *Magyar Hírlap,* 1977. december 18., 8. A 2018. március 22-én a magyar Parlamentben tartott Szent Korona konferencián Bertényi azt mesélte, hogy 1977 nyarán szóltak neki, hogy kezdhet dolgozni a „korona" történetét feldolgozó könyvén. A kötet 1978 és 1996 között négy kiadást ért meg és máig alapműnek számít.

[23] Glant (2018): 212–218. és 233–235.

képviselte, aki a koronázási ékszereket szállító elnöki repülővel érkezett és távozott. Az AH pedig a magyar osztály vezetőjét, Takács Józsefet küldte, aki ekkor még hivatalosan tiltó névjegyzéken volt. Vance tolmácsának a szintén tiltó névjegyzéken lévő Tóth Csanádot ('56-os menekült, majd diákaktivista) jelölték, sőt az amerikai fél azt is elérte, hogy Budapest fogadja a hivatalos amerikai küldöttség tagjaként azt a Deák Istvánt, akit 1973-ban mondvacsinált indokkal kiutasítottak Magyarországról. Róluk a magyar tudósításokban természetesen szó sem eshetett, ezért a *Népszabadság* a 25 fős amerikai delegáció közel egynegyedét kitevő magyarok közül csak Szent-Györgyi Albertet nevesítette, a többiek „az amerikai társadalom és magyar származású amerikaiak több képviselője" kategóriába kerültek. Sem Deák, sem Takács, sem Tóth nem látszik sem a híradófelvételeken, sem a sajtófotókon, bár a történész professzor bekerült a fentebb említett 1978-as dokumentumfilmbe.[24]

Az 1978-ban nyilvánosság elé nem tárt történetek közül nézzünk három amerikai példát, Victor Covey művészettörténész tíz évvel későbbi (másodkézből való) visszaemlékezését, Takács József beszámolóját, valamint Deák István legendás kiretusálását a *Magyar Hírek* címlapjáról. A történetek önmagukért beszélnek, és sokat elárulnak a kései hidegháború sajtónyilvánosságáról. Megjegyezzük, hogy egyikről sem találtunk írásbeli beszámolót sem a magyar külügyi, sem az állambiztonsági anyagban.

Egy 1988-ban készült szakmai életút-interjúban Charles Parkhurst, a washingtoni Nemzeti Galéria helyettes vezetője szerint Covey az alábbi történetet mesélte el neki a Szent Korona éjszakai útja kapcsán a reptértől a Parlament épületéig:

> „Fogalmam nem volt arról, hogy mennyire szent volt számukra az a tárgy. Az emberek letérdeltek az út mentén, ahogy elhaladt mellettük. Rendkívül fontos volt számukra. Olyan volt, mintha fény vette volna körül. Hihetetlen volt! Sugárzott ezekre az emberekre. Síri csend honolt. Úgy vitték, mint egy gyermeket. Ahogyan Jézus Krisztus ment a Templomba galambok és édesanyja társaságában."[25]

Ebből kiderül, hogy bár sem az érkezés időpontja, sem a szállítás útvonala nem volt nyilvános, a hitben élők egy része mégis tudomást szerzett a részletekről és így tisztelgett egyik legfontosabb nemzeti kincsünk előtt. Ennek a felemelő és megható történetnek az elhallgatása nem feltétlenül volt szándékos: az amerikai küldöttség ugyanis az Intercontinental Szállóba hajtott a repülőtérről, a szakértők és a Szent Korona pedig – más útvonalon – a Parlamentbe utazott, egy második, éjszakai szakmai átvételre.

Takács hivatalos beszámolóját William H. Luersnek, a külügy európai ügyekért felelős csoportfőnökének nyújtotta be 1978 januárjának második felében. Luers a hivatalos amerikai

---

24 Glant (2018): 223–229. és 236–241. A hivatalos amerikai küldöttség tagja volt Szent-Györgyi és Deák mellett Litkei Marianne Sprague (az amerikai nők képviselőjeként), Gombos Zoltán lapkiadó, Károly Elemér, a legnagyobb amerikai magyar biztosítótársaság vezetője, Ted Weiss New York-i képviselő, a Kongresszus egyetlen, Magyarországon született tagja akkoriban, valamint a fentebb már említett Schneier főrabbi, aki Bécsben született, de Magyarországon bujkálva élte túl a Holocaustot és folyékonyan beszélt magyarul.

25 Parkhurst a második világháború utáni amerikai műkincsmentő alakulat (The Monuments Men) tagja volt és a müncheni műkincs lerakatban személyesen is őrizte a Szent Koronát. 1977-ben a Nemzeti Galéria második embere volt, és ő rakta össze az amerikai szakmai csapatot Fort Knox-ra és Budapestre is. A részleteket lásd Glant (2018): 53–54., 63–64., 215. és 246.

küldöttség tagja volt, így már január 7-én elhagyta Magyarországot. Takács 1978. január 4. és 17. között tartózkodott Budapesten. Korábban csak egyszer, 1970-ben, diplomata útlevéllel engedték be, ezúttal azonban – SZER-es kollégájával ellentétben –, nem kellett az Air Force 2-vel jönnie és mennie. Január 6-áról így számolt be:

> „Minden ünnepség hangsúlyozta az Egyesült Államok szerepét. Minden esemény hatékonyan volt megszervezve, ízléses és méltóságteljes volt, és figyeltek az Egyesült Államok számára fontos részletekre. Vörös zászlót sehol sem láttunk, és ez volt az első alkalom, amikor egy vezető magyar politikus, Apró Antal, úgy szólt 1945-ről, hogy nem említette meg a Szovjetuniót."

Egy meg nem nevezett középiskolai tanárt idézi: „A Korona hazatérésének nem volna különösebb jelentősége, ha nem az Egyesült Államok adta volna vissza." Hivatkozik barátjára, Vance tolmácsára is. Tóth megkérdezte az egyik magyar külügyest, hogy miért nem hívták meg a diplomáciai testület tagjait, és erre ezt a választ kapta: „Mert túl sokan jöttek volna el." Szabadon beszélhetett Illyés Gyulával és Juhász Ferenccel, Hofi főnökével, Komlós Jánossal, sajtóvonalon pedig Ipper Pállal, Boldizsár Ivánnal, valamint Rényi Péterrel és Vajda Péterrel a *Népszabadság*, továbbá Köves Tiborral az *MTI* részéről. Büszkén jegyezte meg, hogy az AH története során először az ő tudósításuk is bekerült a hivatalos magyar sajtószemlébe („washingtoni rádió" néven: erről mindenki tudta, hogy konkrétan melyik rádió az). Magyar „kollégái" látszólag örültek neki, és tőlük hallotta az első koronás viccet is: „Gromiko elvtárs úton van Budapestre két repülőgépnyi karórával, mert az oroszok is vissza akarnak adni valamit, amit 1945-ben ők vittek el." Szakmai látogatáson járt még a MEDICOR-nál, Bábolnán és Székesfehérváron is. A Mikroszkópban megnézte Komlóst és Hofit, és élvezettel mesélte, hogy a közönséggel játszottak egy rádiószignál-felismerő játékot: ennek során az Amerika Hangja bejelentkező jelét a közönség kétharmada felismerte, a varsói rádióét viszont senki. A legmélyebb benyomást mégis a Boldizsár Ivánnal folyatott, január 8-i beszélgetés tette rá. Kádár egyik legfőbb bizalmasa személyesen kereste fel őt szállodai szobájában és átbeszélgették a délutánt. Boldizsár az amerikai-magyar kapcsolatok új dimenziójában azt várja, hogy Washington kisegíti Budapestet gazdasági vonalon, ezzel tovább erősítve a kádári „liberalizációt". Reméli, hogy a szovjet-amerikai viszony is javulni fog, mert az amerikai-magyar viszony ettől függ. Boldizsár szerint „[az] USA a leghatalmasabb, a legbefolyásosabb, és végül, de nem utolsó sorban a legjóindulatúbb birodalom a történelem során" – és erre a jóindulatra Magyarország számít is. Részletesen átbeszélték Boldizsár tervezett cikkét az *ÉS* számára, és Takács elismerően jegyzi meg, hogy magyar partnere betartotta azt az ígéretét, miszerint megemlékezik Tóth Csanád édesapjához fűződő viszonyáról és későbbi koncepciós peréről is.[26]

---

26 Takács József: „Report on a Trip to Hungary" 1978. március 22. 7 old. Folder: POLITICAL US-Hungary Crown Follow-up 1978, RG 59 GRDS, Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729 Records Relating to the Hungarian Holy Crown (Crown of St. Stephen), 1. doboz, National Archives II. Tóth Csanád édesapja Boldizsár első főszerkesztője volt a *Nemzeti Újság*nál. 1945 után koncepciós perben elítélték és börtönben halt meg. Vance eredetileg Takácsot akarta tolmácsnak, de ő elérte, hogy Tóthot vigyék, és így őt is beengedjék Magyarországra.

Amikor 1998 januárjában először hallottam Deák Istvántól, hogy kiretusálták egy címlapfotóról, a történetet némi kétkedéssel fogadtam – pedig nem volt igazam. Deák elmesélte, hogy a január 6-i, esti fogadáson készült egy olyan kép, amelyen kart karba öltve áll Ruttkai Éva színésznővel, de mire a kép felkerült a pártállam nyugati magyarok számára készített kiadványának címlapjára, ő eltűnt onnan. Erről az „elkövető", a Magyarok Világszövetségének akkori elnöke 2006-ban, Bloomingtonban magyar nyelven megjelent emlékirataiban így számol be:

> „Azon ötletem támadt, hogy a fotósunk terelje össze az amerikai magyar csoport elérhető tagjait, készítsen képet velük a nagy színésznő társaságában. Mit tesz Isten, villant a vaku, remek kép született, este kinagyítva már az asztalomon volt a címlapra való alkotás. Csak akkor sápadtam el, mikor megláttam Deák boldogan mosolygó arcát közvetlenül a művésznő balján. A fotóriporter látta rajtam, hogy baj van. Nehezen tértem magamhoz, kinyögtem az okot, legyintett, nem probléma. Nem is volt, a címlapkép megjelent, általános tetszést aratott."

Amikor Szántó 1982-ben a Columbián járt, Deák rákérdezett a fotóra, erre ő: „Tudod, a technika ördöge kiszámíthatatlan tréfákat művel."[27]

Az amerikai tudósítások központi elemei az ünnepélyesség, a „néptől a népnek" formula és a látványosan javuló kétoldalú kapcsolatok voltak. Budapesten járt többek között Eric Bourne, a *Christian Science Monitor* bécsi tudósítója, aki a helyszíni jelentést jegyezte, míg az elemző vezércikk Ward Morehouse írása. A *The New York Time*st Linda Charlton és Paul Hofmann, a *Los Angeles Time*st Murray Seeger, a *The Washington Post*ot pedig Michael Getler, az *Associated Press* munkatársa tudósította a helyszínről. Bevett szokás szerint ezeket a tudósításokat vette át több amerikai napilap, így például a *Chicago Tribune* vagy a *San Francisco Chronicle*. Ezek az írások a 2–3. oldalon jelentek meg, legfeljebb féloldalnyi terjedelemben. A SZER és az AH természetesen élő tudósításban számolt be a megérkezésről és az átadási ünnepségről, minden esetben szigorúan tartva magát a hivatalos amerikai kormányzati narratívához. 1997-ben készített interjúinkban Takács és Borbándi Gyula (akkoriban a SZER munkatársa) is elmondta, hogy bár heves belső viták voltak a visszaszolgáltatás kapcsán mindkét rádió szerkesztőségében, kifelé mindig a Carter elnök által meghatározott vonalat képviselték.[28] Televíziós vonalon a PBS csatornán futó *MacNeil/Lehrer Report* már az átadási ceremónia estéjén foglalkozott az üggyel. A stúdióban Király Béla a visszaszolgáltatás mellett, Nagy Julián református lelkész ellene érvelt. Király felhívta a figyelmet arra, hogy az átadás alkalmából a Parlamenten egyetlen vörös zászlót sem lehetett látni, és megismételte a kongresszusi vitában felhozott érveit azzal kapcsolatban, hogy a Szent Korona

---

27 Interjúm Deák Istvánnal, 1998. január. Szántó (2006): 549–550. Deák soha nem próbált elégtételt venni sem a családja zaklatásáért, sem kiutasításáért, sem pedig a fotóról való eltüntetése miatt.

28 Interjúim Takáccsal és Borbándival, 1997 nyarán. 1956-ban a rádiók egyes magyar munkatársai kínos helyzetbe hozták az amerikai kormányt, mert katonai segítséget ígértek és a további harcra buzdítottak még a második szovjet intervenció után is. Ezért a rádiók etnikai adásait szigorúan ellenőrizni kezdték. A SZER vonatkozó anyagai a stanfordi Hoover Institution-ben vannak: Radio Free Europe/Radio Liberty Records: Broadcast Archives. Az 1977. december és 1978. januári anyagok a 28. dobozban találhatóak. Ezek az anyagok az egyes adások összefoglalóit és értékelését tartalmazzák, napi bontásban.

hazatérése beindítja majd a magyar történelemről folyó vitákat, és ez ellene hat a kommunista történelemhamisításnak. Nagy azzal érvelt, hogy Magyarország nem szabad, a Korona Kádárt legitimálja, és a „néptől a népnek" formula pedig pusztán retorikai fogás. A színvonalas vitát végül a műsorvezetők zárták le.

4. Sajtóvisszhang és utórezgések

A Szent Korona visszaszolgáltatásának látványos amerikai gesztusát a nyugati országokban szolgáló magyar nagykövetek jelentései szerint a nemzetközi sajtó pozitívan értékelte. A vezető lapok Stockholmtól Rómáig Carter döntését dicsérték, s hozzájuk csatlakoztak a vezető amerikai napilapok is. Az 1978 elején készített magyar külügyi összefoglaló egyértelműen sikernek tekinti a történetet.[29] A fősodratú amerikai sajtóban az utolsó tudósítások az 1978. január 31-én megnyitott kiállításról szóltak, utána a téma lekerült az asztalról. Eközben az emigrációban élő magyarok véleménye a ceremónia után is erősen megoszlott: egyaránt jelentek meg szalonképtelen fröcsögések, intelligens tiltakozások, valamint beletörődő és egyetértő cikkek és tanulmányok is. Zárásként a legszínvonalasabb és legnagyobb befolyással bíró írások közül tekintünk át négyet.

Habsburg Ottó a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* című lap (az amerikai döntés egyik leghangosabb ellenzője) 1978. március 19-i számában fejtette ki nézeteit. „A Szent Korona és a magyar nép" című tanulmány fontosságát jelzi, hogy azt számos más amerikai magyar lap is lehozta és később különlenyomat formájában angolul és magyarul is terjesztették. A szerző rögtön az írás elején közli álláspontját:

> „Nem árulok zsákbamacskát, és már most, eszmefuttatásom elején megmondom, milyen végkövetkeztetésre jutottam az ügy lényegét illetően. Két konklúzióm van. Az egyik: helytelen volt, hogy a Carter-kormány a jelenlegi időpontban kiszolgáltatta a koronát egy parancsuralmi rendszernek, s ezért helyes volt, hogy a világ magyarsága megmozdult időleges visszatartása érdekében. Másik meggyőződésem: a bekövetkezett, és immáron megmásíthatatlan tényt, a korona visszaadását pragmatikusan tudomásul kell vennünk, s keresnünk kell a módot, hogy ezt a vissza nem fordítható tényt hogyan fordíthatjuk előnyünkre, egy negatív lépést, az amerikai kormány lépését az összmagyarság érdekében hogyan változtathatjuk át pozitív fejleménnyé."

Azért tartja helytelennek Carter döntését, mert Magyarországon nincs alkotmányos szabadság, a tiltakozó akciókat pedig így értékeli:

> „És így a vita és küzdelem, az egész megmozdulás lényege több volt, mint a korona visszatartása vagy visszavitele: a lényeget tekintve a kérdés a magyar szuverenitás kérdésévé szélesült. A kérdés mélyén az állt és áll, hogy bele lehet-e nyugodni az idegen megszállásba, és abba, hogy Magyarországon a hatalmat olyan rendszer gyakorolja, amely a népet nem kérdezi meg, amely szabad választáson soha nem áll a nép elé?

29 MNL XIX J-1-j KÜM Sz.T. 4-10-00255/2-6: 1978: 22. doboz.

> Arról volt és arról van szó, a szabad világ és a nyugati demokrácia vezető hatalma mintegy áldását adja-e egy olyan rezsimre, amely a magyar népnek nem engedi meg akarata szabad kifejezését, amely a magyarságot megfosztja attól, hogy kormányformáját maga válassza meg."

Ezután az amerikai külpolitikát veszi nagyító alá és a State Department korábban már idézett novemberi dokumentumát szedi ízekre: mondhat bármit az amerikai külügy, lehet számára szalonképes a Kádár-rezsim, Magyarországon akkor sem léteznek a polgári és politikai szabadságjogok. Esszéje végén reményeinek ad hangot:

> „Nem lehetetlen, hogy a Szent Koronával kapcsolatos kommunista számítások is meghiúsulnak, s a korona otthon többnek bizonyul, mint a rezsim szeretné, több lesz, mint – ahogy az egyik magyar funkcionárius mondta a bécsi televízióban »muzeális darab«. Mert, például, két nappal a visszatérés után a budai Mátyás-templomot zsúfolásig megtöltötte a főváros népe, a kapukon kívül is szorongtak, hogy meghallgassák Liszt Ferenc koronázási miséjét, s mikor felhangzott a méltóságos oratórium, még a cinikusok is hangosan zokogtak. A diktatúra ma még nagy diadallal örvendezik, hogy hatalmas külpolitikai sikert aratott, s nem is tagadható, hogy a jelenlegi amerikai kurzus ezt a diadalt házhoz szállította ennek a diktatúrának. De, ahogy a »Mindszenty-ügy« más dimenziókat vett, mint rendezői szerették volna, úgy nincs kizárva, hogy a korona is önállósítja magát, fölébe nő a szovjet gyarmatbirodalom Duna-parti diplomáciájának, s a Szent Korona, magyar földön – benső, erős, tartós szövetségre lép a magyar néppel."

A témában aligha jelenhetett volna meg ennél fontosabb cikk az emigrációs magyar sajtóban. És Habsburg Ottónak is igaza lett: a Szent Korona hazatérése felkavarta az állóvizet, és valóban beindított egy olyan történelmi diskurzust, amely nem volt összeegyeztethető az állampárt narratívájával. Ennek legékesebb példája az először 1983-ban bemutatott *István, a király* című rockopera.

A külföldi magyarság reakcióit Borbándi Gyula, az 1945 utáni emigráció legkiválóbb ismerője foglalta össze legendás müncheni folyóiratában, az *Új Látóhatár* 1978. júniusi számában. „A korona és a köztársaság" címet viselő esszében[30] Borbándi leszögezi, hogy a Szent Korona „ott van, ahol a helye: Magyarország fővárosában és a magyar nemzet tulajdonában". Ezután deklarálja, hogy Carter elnök döntése jogi úton nem támadható, és hogy a regáliák visszaszolgáltatása már nem legitimálhatja a Kádár-rezsimet, hiszen azt korábban a diplomáciai kapcsolatok felvételével a Nyugat már megtette. Az új, carteri amerikai külpolitika kapcsán megállapítja, hogy Brzezinski révén a korábbi globális egyensúlypolitikát a „politikai policentrizmus" váltotta fel. Ennek keretében az USA pontot tett az amerikai–magyar kapcsolatok igencsak viharos, 1948 és 1978 közti szakaszára, és a Korona visszaszolgáltatása és az MFN megadása egy új, barátibb korszak nyitánya a kétoldalú kapcsolatokban. Borbándi ezután összefoglalja a regáliák hazatérésének sajtóvisszhangját, majd azon meditál, hogy mi is lehet a Szent Korona új jelentése a magyarság számára.

Pogány András, az Amerikai–Magyar Szabadságharcos Szövetség (1966–1973), majd a Magyar Szabadságharcos Világszövetség (1973–1979) elnöke „Bevégeztetett" című

30 Borbándi Gyula: A korona és a köztársaság. *Új Látóhatár,* 1978/1–2. 1–23.

írásában[31] „bábszínháznak" és „szerencsétlen, az Egyesült Államok érdekeit is súlyosan sértő aktus"-nak nevezte a budapesti ünnepséget. Majd felteszi a kérdést, hogy a szabadföldi magyarok mindent megtettek-e ennek megakadályozására. Válasza egyértelmű, nem rajtuk múlt: „mindent megtettünk, ami emberileg lehetséges volt, hogy ezt megakadályozzuk". Ez a tiltakozó akció két hónap alatt jobban összehozta a szabadvilágban élő magyarokat, mint 1956 óta bármilyen esemény, és ha ez így marad, „a Szentkorona újra csodát tett". Úgy érzi, hogy a tiltakozásokkal sikeresen hiteltelenítették el a korábban elemzett PR-kampányt Kádár és rendszere „szalonképessé" tételére, de olyan erők fogtak össze ellenük, amikkel nem tudták felvenni a harcot. Felelősnek tartja VI. Pál pápát (katolikusként) éppúgy, mint Carter elnököt, a „lengyel-katolikus" Brzezinskit, valamint Nagy Ferencet és Király Bélát. Pogány szerint folytatni kell a harcot a magyar függetlenség visszaszerzéséig:

> „*Ugocsa non coronat.* Ugocsa ma a szabadföldi magyar emigráció, és mi nem vagyunk hajlandóak megkoronázni ezt a vérben és gyalázatban, árulásban és kétszínűségben született totalitáriánus diktátori rendszert, mely 1956 véres őszén, elesett hőseink holttetemén taposva ült be a hatalom székébe, moszkvai utasítás és engedély alapján. Áll a harc közöttünk és köztük, a szovjet gyeplőn rángatott kommunista budapesti szovjet helytartótanács és a történelmi Magyarország gondolatának képviselői között. És ez az a harc, mely nem ismer kompromisszumot."

Ne féltsük a Szent Koronát, mondja, és bízzunk abban, hogy annak jelenléte „odahaza is előidézi azt a csodát, amit elért idekint: testvéri egységbe fűzi össze az otthoni magyarságot és leleplezi azokat, akik saját magukat rekesztették ki sorainkból". Várja a napot, amikor az újra egyesült magyarság Budapesten ad majd hálát az Úrnak, hogy „a Szentkorona hazaérkezése indította el azt a nemzetépítő folyamatot, mely Szent István Magyarországának újjáépítéséhez vezetett".

Hasonlóan kritikus és önvizsgálatot szorgalmazó, de kevésbé nyíltan konfrontatív hangvételű írást tett közzé Stirling György[32] 1978. január 28-án az *Amerikai-Kanadai Magyar Élet* hasábjain. Egy meg nem nevezett amerikai politikust idéz, aki néhány évvel korábban a „szégyen két napjának" nevezte Jaltát és 1956-ot, amikor Amerika cserbenhagyta a magyarokat. 1978. január 6-a, Vízkereszt napja számára immár „a szégyen harmadik napja". Nem tud megbocsátani a döntés magyar származású támogatóinak, ahogyan azoknak sem, akik hazakísérték a Szent Koronát:

> „Azok pedig, akik bármilyen formában közreműködtek a Korona kiadásában, sőt odáig mentek, hogy kísérőjéül is szegődtek, mikor Kádárhoz vitték, mindörökre kirekesztették magukat az emigránsok közül. (…) Sorsuk nem lehet más, mint a megvetés, még akkor is, ha most legtöbbjük azt hangoztatja: ő nem emigráns, hanem magyar-amerikai, akinek jó az, ami »új hazájának« is jó."

---

31 *Torontói Magyar Élet,* 1978. január 21. Reprint: Pogány (1985): 183–186.

32 Stirlinget 1970-ben engedték ki – értsd: üldözték el – Magyarországról. (Ez bevett szokás volt a rendszerrel szemben kritikus értelmiségiekkel szemben, hiszen így járt 1975-ben Kopácsi Sándor és 1977-ben Heller Ágnes és Fehér Ferenc is.) 1975-ben hozta létre a Független Magyar Hírszolgálatot és rendszeresen írt a *Katolikus Magyarok Vasárnapjá*ba és a *Californiai Magyarság*ba is. 1996-ban hazatelepült.

A fősodratú amerikai sajtó beszámolóiból a „néptől a népnek" toposzt cáfolja: „A magyar népet – melynek állítólag hazaküldték a Koronát – elfelejtették meghívni az ünnepségre. Vagy inkább: nem merték meghívni", mert féltek egy újabb '56-tól. A kiállítás megnyitásának csúszása kapcsán árulástól tart, hiszen „évek óta gyúrták Kádárék a State Departmentet, hogy kijárják a Korona visszaadását", ám most úgy tesznek, „mintha váratlan meglepetés érte volna őket: »elő kell készíteni a helyet«! … Ugyan kérem!" Sérelmezi azt is, hogy a Szent Korona visszaszolgáltatását nem kötötték politikai feltételekhez, ahogyan azt a tiltakozók követelték, sőt Vance külügyminiszter Budapesten bejelentette, hogy az MFN-t is hamarosan megadják Kádáréknak. Zárásként így ír:

> „A magyar emigráció szegényebb lett a Szent Koronával és egy keserű, kiábrándító tapasztalattal ismét gazdagabb. Csatát vesztettünk ugyan, de a háborúnak még nincs vége. És a csatavesztés még nem tört le bennünket. Ellenkezőleg: mivel tudjuk, hogy az erkölcs és a jog a mi oldalunkon áll, a most történtek csak megerősítettek hitünkben. Az emigráció történelmi feladatot teljesít, melyre szükség van és a küzdelmet – ha olykor reménytelennek tűnik is – folytatnunk kell utolsó leheletünkig."

És az emigráció folytatta is ezt a harcot, egészen 1989-ig, amikor Magyarország visszanyerte függetlenségét.

5. Összegzés

1976 decemberében az amerikai nemzetbiztonság elemzést készített az elnök számára az esetleges visszaszolgáltatás lehetősége kapcsán, és azért foglalt állást ellene, mert határozott véleményük szerint az emigráció és a Kádár-rezsim egyaránt legitimációs kérdésnek tekintette a Szent Korona birtoklását. A december 11-én kelt feljegyzésben Kádárék kapcsán ezt olvashatjuk: „A kommunista kormányzat azonban azért is kéri kiszolgáltatásukat, mert birtoklásuktól legitimációt remél, és mert – számos emigráns véleménye szerint – hazatérésük a kommunista rendszerrel szembeni ellenállás végét jelenthetné".[33] Az 1977. január 20-án megalakult Carter-kormány viszont a visszaszolgáltatás mellett döntött, és ezt a döntést a viharos tiltakozások ellenére profi módon végre is hajtotta.

Így a demokratikusan megválasztott amerikai kormány és a budapesti rezsim közös érdeke volt, hogy a sajtót ellenőrzés alatt tartsa és a döntés mellé állítsa. Ennek Magyarországon nem volt akadálya, hiszen az amerikai döntésről a közvéleményt az utolsó utáni pillanatig nem is tájékoztatták, Amerikában azonban komoly kihívásnak bizonyult, hogy Kádárt egyetlen év alatt szalonképessé kellett tenni. Ezért a fősodratú amerikai sajtó a hivatalos kormányzati vonalat vitte, a tiltakozásokról és a Dole szenátor által kezdeményezett perről pedig „mínuszos" cikkekben, esetleg más lapszámban számolt be. Ezért az amerikai kormányzattal szemben a vitát a magyar emigráció (pontosabban annak döntő többsége) folytatta le, de ebben az egyébként is egyenlőtlen küzdelemben óriási versenyhátrányban volt, hiszen sajtója szinte kizárólag magyar nyelven íródott. A döntés ellen tiltakozó, politikailag aktív emigráció álláspontja legitim és érthető, de ezen a fórumon sem lehetett vita, hiszen az

33 A további részleteket lásd Glant (2018): 151–152.

elnöki döntés támogatói szóhoz sem juthattak az emigráns sajtóban. Ezért a Szent Korona hazatérésének sajtótörténeti szempontból legérdekesebb eleme nem az, amit leírtak, hanem az, amit nem – ahogyan azt Covey, Takács és Deák kapcsán be is mutattuk.

A történet másik fontos tanulsága, hogy a sajtón keresztül kommunikált vagy követhető publikus diplomácia nem fedi le a valóságot. Feltűnő, hogy sem a Kádár által kézivezérléssel működtetett kommunista magyar sajtó, sem az elvileg független, fősodratú amerikai média, sem az emigráns sajtó nem engedett teret érdemi vitának. A hivatalos magyar és a fősodratú amerikai sajtó ugyanis a politikai elit előre elkészített narratíváját vitte, az emigrációs sajtó pedig ebben nem tudott érdemi ellenállást kifejteni. 1978 igazi nyertese Kádár volt, hiszen az őt szalonképessé tevő kampány zárásaként, 1978. június 10-én John B. Oakes a *The New York Times* szombati számában féloldalas interjúban ismertette – minden kritikai megjegyzés nélkül – Kádár „eredményeit", sőt még az 1956-tal kapcsolatos narratíváját is.

Források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL):
3.2.5 O-8-2011-88/-162/-163/-163a/-192 „Szabadságharcosok" mellékletei

Hoover Institution Stanford, CA:
Radio Free Europe/Radio Liberty Records: Broadcast Archives, 28. doboz

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL):
XIX J-1-j Külügyminisztérium, Szigorúan titkos (OL XIX J-1-j KÜM Sz.T.)
MSZMP PB jegyzőkönyvek: 288. fond, 5/733 és 5/734 őregység adatbazisokonline.mnl.gov.hu

National Archives and Records Administration, College Park, MD
(Archives II): Record Group 59: General Records of the Department of State (RG 59 GRDS): Bureau of European Affairs, Office of East European Affairs A-1 5729, Records Relating to the Hungarian Holy Crown (Crown of St. Stephen), 1. doboz

National Gallery of Art, Washington, D.C.:
Record Group 3: Records of the Office of the Deputy or Assistant Director, Charles Parkhurst Oral History Program: A. C. Viebranz interjúja Charles Parkhurtsttel, 1988. november 10. és december 6.

Richard M. Nixon Presidential Library and Museum, Yorba Linda, CA:
National Security Council Files: Country File: Europe, 693. doboz.

Vasváry-gyűjtemény, Szeged:
Korona
Gombos Zoltán

Periodikák

Amerikai-Kanadai Magyar Élet, Amerikai-Magyar Népszava, Californiai Magyarság, Élet és Irodalom, Katolikus Magyarok Vasárnapja, Magyar Hírek, Magyar Hírlap, Magyarország, Népszabadság, Szabadság, Torontói Magyar Élet, Új Látóhatár, Vigilia

Feldolgozások, visszaemlékezések

Balogh (2018) = Balogh Máté Gergely: Killing the Canard: Saint Stephen's Crown, Nixon, Budapest and the Hungarian Lobby. *Hungarian Journal of English and American Studies* 24. 1. (2018), 163–189.

Berényi (1978) = Berényi Iván: *A magyar korona története.* Budapest, Kossuth, 1978. *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja.* 4. jav. kiad. Budapest, Kossuth, 1996.

Borhi (2015) = Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig.* Budapest, Osiris – MTA BTK-TTI, 2015.

Glant (2014) = Glant Tibor: A Ford-kormány és a Szent Korona, 1974–1977. *Századok,* 2014/1. 151–181.

Glant (2018) = Glant Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése.* Debrecen és Budapest, Debreceni Egyetemi Kiadó – BTK TTI, 2018.

Glant (2023) = Glant Tibor: Amerikai-magyar külügyi és sajtókampány Magyarország „szalonképessé" tételére 1977-ben. In: Andreides Gábor et. al. (szerk.): *Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok. Magyarország és a világ 1945 után.* Budapest, NEB, 2023. 476–487.

Himler (1958) = Himler Márton: *Így néztek ki a magyar nemzet sírásói. A magyar háborús bűnösök amerikaiak előtt tett vallomásának hiteles szövege.* New York, St. Marks Printing Corp., 1958.

Himler (2021) = Himler Márton: *Amerikai lettem.* Budapest, Európa, 2021.

Pogány (1985) = Pogány András: *Október útján a szabad világban… Válogatott cikkek, előadások és tanulmányok az elmúlt negyedszázad emigrációs küzdelmeiből, 1960–1984.* München, HERP, 1985.

Simontsits (1983) = Simontsits Attila (szerk.): *The Last Battle for St. Stephen's Crown. A Chronological Documentation.* Toronto, Weller Publishing Co., 1983.

Simontsits (2001) = Simontsits Attila: *A Szent Korona története, 1945–1983. Egy texasi hadnagy szerepe a korona megmentésében a második világháború végén.* Budapest, Püski, 2001.

Szántó (2006) = Szántó Miklós: *Életutam hét rendszerváltáson át.* Bloomington, IN, Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 2006.

A vidéki folyóiratok szerepe az ellenzék intézményesülésében

Szekér Nóra*

1. A kádári kultúrpolitika légköre

> „Rejtjeles lett a beszéd, csábított a jövő és pusztult a múlt, zárt osztályra került a történelem, hittük: azt is el lehet mondani, be lehet vallani, amit nem lehetett, lehetőségnek tűnt a zsákutca, s értékteremtésnek a sikerre való ácsingózás. Ez a torzult »teljesség« aztán az emlékezetüket megőrzött, e csalás valóságát észlelő, morális igénnyel élő alkotók látását is behatárolta-megfakította nemegyszer, úgyannyira, hogy – a föladhatatlannak tudott reményelv, no meg a tabuk kényszerének szorításában élve – még az ő műveik is annak a kádári »konszolidációs« tudatnak a kifejlését és talpon maradását segítették elő néhanap, amelynek erkölcs- és nemzetromboló természetét – ki előbb, ki utóbb – általában fölismerték. E folyamatba – így vagy úgy – bele is roppantak majd mindannyian; ki az emberi és morális tartásával, ki az alkotóerejével, ki pedig – sokak! – az életével fizetett."[1]

– jellemezte 2003-ban N. Pál József a kádári kultúrpolitika légkörét.
Az 1956-os események hivatalos értékeléséről született december 5-i párthatározat[2] nem csak ellenforradalomnak minősítette a történteket, de a felelősöket is meg kívánta nevezni. Az áruló pártelit, a Magyar Népköztársaság külső és belső ellenségeinek mesterkedései között ott találjuk okként Rákosi Mátyás és klikkjének túlkapásait is. Ez a párt saját magára vonatkoztatott kritikája egyben azt is jelentette, hogy a kádári politika '56 leverését és megtorlását követően új hatalomtechnikai attitűddel közelít a magyar társadalomhoz és a kultúrához. „A tapasztalás és várakozás különbségét mindig újra (…) át kell hidalni, hogy élni (…) lehessen"[3] – fogalmazott Reinhardt Koselleck az *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája* című művében. A Rákosi-korszak a valóság és a vágyak különbözőségéből fakadó feszültséget megfélemlítéssel próbálta kezelni. Ezzel azonban csak tovább fokozta a két élmény között feszülő ellentétet és gerjesztette azt az energiát, ami kirobbantotta a forradalmat. Tanulva 1956 tapasztalataiból Kádár rendszerében a realitások és a vágyak feszültségét oldani igyekeztek. A hatalom rendszerszinten nem adott teret a szabad gondolkodásnak, a magántulajdonnak, a személyes és közösségi autonómiának, de megteremtette azokat a kiskapukat, ahol ezek az igények ideig-óráig átélhetőek és a hiányukból fakadó feszültség levezethető.

* Történész. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. E-mail: szeker.nora@abtl.hu

1 N. Pál (2004): 345.

2 Vass–Ságvári (1964) 13–17.

3 Koselleck (2003): 242.

De mindemellett gondosan ügyelt arra is, hogy e kiskapuk ne váljanak a rendszer szerkezeti elemévé. A diktatúrát nem bontotta le, csak élhetőbbé formálta, nem adott a vágyakhoz igazított jövőképet, a jelenét a beletörődés hangulatára építette.[4]

Kádár János – Révész Sándor tolmácsolásában – így értékelte az írók jelentőségét az 1957. június 17-i PB-felszólalásában: „Bár nem jó politika éreztetni velük, hogy fontosak, azért mégsem szabad elfelejteni, hogy azok, »mert ha ők valamit nyögnek, egy csomó ember nyög utánuk.«"[5] E mondat a kultúra szerepét az új társadalomkezelési mechanizmus megközelítésében a megalázottságával, korlátaival és lehetőségeivel együtt érzékelteti. A kádári hatalom a kultúrára nem csupán propagandaeszközként tekintett, neki azokra a művészekre is szüksége volt, akik a hétköznapi valóságba való beágyazottság örökségét viszik tovább, akik tudják, mi az, ami össztársadalmi szinten fáj, és ezt a fájdalmat meg is tudják szólaltatni. Ezért nyitott a kultúra tőle idegen irányvonalai felé is: bár az számos veszélyt hordozott számára, de lehetőséget is. A Kádár-rendszer kultúrpolitikájában ez a kettősség szabta meg a hatalmi reflexeket. Ennek függvényeként esett tiltott kategóriába minden olyan mű, amelyik kendőzetlenül hangot adott az őszinte és közösségi szinten megélt fájdalomnak. Ha azonban néhány felhígító hatású betoldással érvényesült a beletörődés hangulata, a „jól van ez így" mellékzönge, az bekerülhetett a megjelentethető, tűrt kategóriába.

1957 októberében az állambiztonság egy belső tanulmányban összegezte az írók '56-os viselkedéséből levont tapasztalatait és már a jövőre vonatkoztatott következtetéseit.[6] E munka nyilvánosság elől elzárt, kendőzetlen beszédmódja szemléletes képet ad a kádári irodalompolitika logikájáról. Az összegzés szerint az 1956-os események formálásában az írók meghatározó szerepet játszottak és ez a szerep erősen kihatott öntudatosodásukra. Az „ellenforradalom" leverését követően az a hangulat erősödött fel közöttük, hogy az ő életükben a kommunista rendszernek nem lesz vége. Ebből fakadóan a „politikai koncepciójuk ma: »elutasítják a kalandor politikát«, s »nemzetnek élnie kell«, olyan megegyezésre kell jutni, amely a legkedvezőbb feltételek mellett teszi lehetővé az írók dolgozását, az értelmiség, a parasztság életét, a »nemzeti gondolat fennmaradását«."[7] Ugyanakkor az események során megélt jelentőségük tudatában saját magukat tárgyaló félnek tekintik és ezen az alapon keresik a „kibontakozás" útját. „Arra törekszenek, hogy szabad lehetőségeket biztosítsanak saját nézeteik hirdetésének."[8] Az összefoglaló szerint az írók szellemiségét jól tükrözik Tamási Áron *Gond és Hitvallás* című nyilatkozatának reakciós nézetei, melyből az állambiztonság e sorokat emeli ki:

> „Meg kell hát szerveznünk és éppen a szociális haladás érdekében, a nemzeti függetlenséget, s a népkormányzat útján meg kell teremtenünk az egységes társadalmat. (…) A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk."[9]

---

4 A jelen írás a Szekér (2017a), Szekér (2017b) és Szekér (2018) tanulmányokra épül.

5 Idézi: Révész (1997): 98.

6 ÁBTL 3.1.9 V-150392/5. 53–64. BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról. Az írói körökben tapasztalható jelenségek. 1957. október 1.

7 ÁBTL 3.1.9 V-150392/5. 56. BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról. Az írói körökben tapasztalható jelenségek. 1957. október 1.

8 Uo. 57.

9 ÁBTL 3.1.9 V-150387/1. 20. Magyar írók ellenforradalmi szerepe.

E program legteljesebb kidolgozása Bibó István tervezete a magyar kérdés kompromisszumos megoldására.[10]

A hatalom számára az írók által felvetett kompromisszum elfogadhatatlan, hiszen az a rendszer szerkezeti kereteit érintené. És ez – mint fogalmaz az összefoglaló – „nemcsak egyszerű irodalmi kérdés."[11] Ezzel a programmal szemben a „szocialista konszolidáció"[12] politikáját kell érvényre juttatni. Az írókban elsőként is tudatosítani kell, hogy nem tárgyaló felek és a fennálló hatalmi viszonyok között elképzelésük nem áll a realitás talaján. Világossá kell tenni számukra, hogy a szocialista konszolidáció politikájával nem összeegyeztethető saját nézeteik szabad kifejtése, ahogy autonóm csoporttá való szerveződésük sem.

> „Nem tartjuk helyesnek, hogy elősegítjük velünk szemben álló irodalmi áramlatok legális csoportként való elismerését, akár külön lapban, vagy irodalmi társaságban való önálló jelentkezésének engedélyezését. Meg kell akadályozni, hogy akár egy-egy lapot, társadalmi szervezetet, egy-egy csoport vezetése alá vonhasson. (…) Ez nem azt jelenti, hogy jelentőségükhöz mérten ne vonhassák be őket bármelyik szervezetbe, vagy laphoz, de semmiképpen ne engedjük, hogy rányomják bélyegüket, a vezetőszerepet magukhoz ragadják, mert ez a politikai népiesség, »harmadik utas« törekvések megélénkülését, legális működési lehetőségének résnyitását eredményezné."[13]

– fogalmazta meg az összefoglaló a népi írókra vonatkoztatott elveit. A nyilvánosság felé az MSZMP határozataként kiadott *Művelődéspolitikai irányelvek* mindezt így összegezte: „Nem biztosíthatunk (…) egyetlen irányzatnak sem önálló szervezeti és gazdasági keretet. Ilyen keret biztosítása ma azt jelentené, hogy egyes írói csoportok politikai gócokká válnának."[14] A szocialista konszolidáció jegyében ugyanakkor azoknak az íróknak, akik tudomásul veszik a fenti feltételeket a hatalom nyitva hagyja a személyes alkotás lehetőségét.

Aczél György 1991-ben a konszolidációnak ezt a szocialista formáját nagy vívmányként értékelte:

> „Óriási erénye volt ennek az országnak a többihez képest – ez egy jelképnek látszik, de ez egy fontos dolog volt –, hogy sehol nem volt Kádár kép. Ami nem az egyéni szerénység, hanem azt jelentette, hogy nem volt kötelező a politikai hitvallás. (…) Nem volt kötelező a politizálás. Ez, amit joggal tartottak fordulatnak: aki nincs ellenünk az velünk (…)."[15]

A nem politizálás szabadsága valóban megkönnyebbülés az '50-es évek terrorja és személyi kultusza után, de se nem az 1956-os forradalom, se nem az általános emberi szabadságvágy

---

10 ÁBTL 3.1.9 V-150387/7. 150–165. Magyar írók ellenforradalmi szerepe.

11 ÁBTL 3.1.9 V-150392/5. 54. BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról. Az írói körökben tapasztalható jelenségek. 1957. október 1.

12 Uo.

13 ÁBTL 3.1.9 V-150392/5. 63–64. BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról. Az írói körökben tapasztalható jelenségek. 1957. október 1.

14 Vass–Ságvári (1964): 268.

15 Szinetár Miklós beszélgetése Aczél Györggyel 1991. nyarán. www.youtube.com/watch?v=85fe_KliGwU&t=2708s

perspektívájából. A hatalomgyakorlás új, szocialista konszenzusra törekvő természete – vagy ahogy Király István megfogalmazta: Kádár nagy fordulata, hogy nem az adminisztratív-terrorisztikus eszközöket tekintette elsődlegesnek –,[16] még szűk keretek között sem biztosította az autonóm gondolkodás, a bibói értelemben vett *szabadság kis köreinek* jelenlétét. Sőt a kompromisszum határai éppen itt húzódtak: „nem biztosíthatunk (…) egyetlen irányzatnak sem önálló (…) keretet."[17] Ugyanakkor e politika sokat adott a látszatra, az „együttműködés" látványos gesztusaira. Csakhogy e gesztusok, amelyek egyben a megaláztatás eszközei is voltak, éppen azt voltak hivatva elfedni, hogy itt nem valódi együttműködésről, két fél között kötött szövetségről van szó, hanem a diktatúra által megszabott játéktérről. „Ne az legyen, hogy engedjünk és egyezzünk meg velük, hanem az, hogy nekünk ez és ez az álláspontunk, üljünk le, és ha elfogadják álláspontunkat a fő kérdésekben, akkor egyezzünk meg velük."[18] – fogalmazott Kádár János az írókkal kapcsolatban az 1956. február 26-i KB ülésen.

1958 júniusában jelent meg a népi írók csoportját bíráló párt állásfoglalás.[19] A hivatalos politika igyekezett úgy feltüntetni, mintha azt az érintettekkel folytatott nyilvános vita kísérte volna. „Jóízű vita volt!"[20] – nyilatkozta Aczél György. A valóságban azonban valódi vitáról, „érdemi diskurzusról" szó sem volt. „A terjedelmes dokumentumok véleményezésére csupán napok állottak az érintettek rendelkezésére."[21] A *Kortárs*, az *Élet és Irodalom*, a *Népszabadság* és a vidéki lapok hasábjain a hozzászólások manipuláltak voltak, a népi írók ellenvéleményét nem közölték, a nyilvános vitában lényegében önkritika gyakorlását várták el tőlük. Illyés Gyula az állásfoglalásra írt, természetesen nem közölt kritikai válaszát így zárja: „[...] nem így volt. De annyi mindent kellene elmondani ezekről az időkről, hogy az – ilyen elcsüggesztő megállapítások után – vagy kérdéseknek vagy védekezésnek hatna."[22]

Az 1956 utáni kultúrpolitika nem lépett ki hatalmi dominanciájából, szűkös ideológiájából, a pártállami viszonyokhoz igazított logikájából, ahhoz azonban volt bátorsága, hogy rajta túlmutató szellemi értékekre támaszkodjon. De ezt nem a kultúra szolgálatában tette, hanem éppen ellenkezőleg: a kultúrát kívánta hatalma szolgálatába állítani. Az íróknak felajánlott megjelenési lehetőség „küzdelemre" való kihívás volt: az alkotás ára az, hogy azt a hatalom a vele való együttműködésként, szövetségkötésként mutatja fel a nyilvánosság előtt. Vagyis azokkal az írókkal építette a legitimációját, akik az összeomlásáról álmodoztak. De a serpenyő másik oldala, hogy az írás vállalásával az alkotó szellemi öröksége „becsempésződik" a rendszer paraméterei közé. A szóhoz engedett szellemi tradíció az írónak azt a lehetőséget adta meg, hogy éljen annak erejével, míg a hatalom ennek az erőnek a kiaknázására és a semlegesítésére törekedett.

---

16 Tóbiás (1989): 204.

17 Vass–Ságvári (1964): 268.

18 Kádár János előadói beszéde a KB 1956. február 26-i ülésén. Idézi: Szeredi (2016): 50.

19 A „népi" írókról – Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. *Kortárs,* 1958/7. 3–26.

20 Kádár János felszólalása a népi írókról szóló állásfoglalást tárgyaló PB ülésén 1958. április 29-én. Idézi: Révész (1997): 97.

21 Huszár (1990): 27.

22 Illyés (1989): 228.

N. Pál József bevezetőben idézett sorai is érzékeltetik, hogy a konszolidációs politikának a hatalom által kínált szocialista formációja emberpróbáló légkört teremtett, ahol az ígérgetések, a betiltások, a fenyegetések, a megosztás és a fárasztás mind terítéken voltak állambiztonsági eszközökkel erősen megtámogatva.[23] Az erőviszonyok kiegyenlítetlenek voltak és a felkínált választási lehetőség – az alkotást vállalni vagy nem vállalni –, ugyanazt a félelmet idézte meg: az önfeladást. „Tudod, úgy vagyok én itt most, hogy hitegetnek is meg fenyegetnek is. Nincs mese, színt kell vallani. De én valahogy nem is félek eléggé, és nem is örülök eléggé. Nem tetszik nekem ez az egész. Hát mit gondoljak egy helyzetről, amiben a barátaim csak azt tudják ígérni, amivel az ellenségeim fenyegetnek"[24] – idézi meg a korszak légkörét Csengey Dénes.

Ez a kultúrpolitika azonban minden szűkre szabottságával és buktatójával együtt olyan feltételeket teremtett, hogy „a hatalommal szembenálló törekvések" saját útjukat legális keretek között is kereshették. „A szólamoknál, nyilatkozatoknál egyébként is fontosabbnak tartottuk azt, hogy az író íróként legyen jelen, hogy közléshez, megjelenéshez, levegőhöz jusson."[25] – fogalmazott Tüskés Tibor, a forradalom után alapított *Jelenkor* főszerkesztője. A hatalom által állított korlátok természetéből fakadt, hogy a „saját nézetek szabad kifejtéséért" zajló küzdelem az önszerveződés és a közösség jogáért folyó harc is volt egyben.

2. A vidék bátorsága

„Szerintem első a napilap, a rádió, a színpad, második az irodalmi folyóirat. Ott már nem bánom, akármit nyomnak ki. Ez a mi pártunk általános harcát nem nagyon zavarja, de ami a napilapokban, rádióban jelenik meg, az közvetlenül hat társadalmi életünkre és visszahat a politikai harcra."[26] – fogalmazott 1960-ban Kádár János az irodalomról zajló politikai bizottsági vitában. Az irodalmi folyóiratok közül pedig a két – háromezres példányszámú vidéki lapok zavarták legkevésbé a „párt általános harcát". Ezeknek a folyóiratoknak elsősorban azt a feladatot szánták, hogy regionális kérdésekkel foglalkozzanak és a helyi irodalom és művészet képviselőinek biztosítsanak megjelenési lehetőséget. De az írók hamar felfedezték a vidéki lapok „talán egy kicsit lomhább, talán kevésbé szigorú, talán kevésbé éber"[27] pártellenőrzéséből fakadó szellemi lehetőségeit. E folyóiratokban rendszeresen publikáltak a nagynevű szerzők Illyés Gyulától Pilinszky Jánosig, Mészöly Miklóstól Weöres Sándorig. A legnagyobbak tolmácsolásában olyan írások, témakörök, viták is megjelentek, amelyeket az országos lapok nem vállalhattak volna fel. „[a] tág érdeklődésben nem a provincia nagyképűsége, sokat akarása, a mindenbe belekontárkodó kíváncsiság mutatkozott meg, hanem a vidék bátorsága"[28] – fogalmazott Tüskés Tibor.

---

23 Részletesen lásd: Szőnyei (2012)

24 Részlet Cseh Tamás és Csengey Dénes *Mélyrepülés* című albumáról. www.youtube.com/watch?v=ABQ2t-SVaikk

25 Tüskés (1994c): 86.

26 Előterjesztés az irodalmi kritika egyes problémáiról. Kádár János vita-összefoglalója. MSZMP PB. 1960. december 20. MNL OL 288. f. 5/214. ö. e. Idézi: Szeredi (2017): 44–45.

27 Monostori Imre szóhasználata a vidéki lapok jellemzésére. Lásd: Monostori (1996): 70.

28 Tüskés (1994b): 77.

A 1960-as, ’70-es évekre a vidéki folyóiratok között kialakult egyfajta munkamegosztás. A pécsi *Jelenkor* az irodalmat helyezte a középpontba, a kecskeméti *Forrás* a szociográfiát, a debreceni *Alföld* a közművelődési és társadalmi kérdéseket, a tatabányai *Új Forrás* az új nemzedék és a határon túliak irodalmát, a miskolci *Napjaink* a településfejlesztést és a várospolitikát, a szombathelyi *Életünk* a fiatal írók és az avantgárd irodalom, továbbá a nyugati magyarság műveit, a győri *Műhely* a társadalomtudományi kérdéseket és a magyar emigráció helyzetét, a *Tiszatáj* a határon túli magyarok és a kelet-közép-európai régió problémáit.[29]

Hiába mondta azonban Kádár János: „ott már nem bánom, akármit nyomnak ki”, e vidéki lapok munkáját is követte a pártellenőrzés éber figyelme, még ha nem is a napilapoknak és a rádiónak kijáró érzékenységgel. Szemléletes képet ad erről Monostori Imre, a tatabányai *Új Forrás* főszerkesztőjének a visszaemlékezése:

> „A kulturális lapok vezetőit a pártközpontban időről időre rendszeresen »eligazították«, nemegyszer megalázó procedúrák keretében olvasván rá a bűnösebb főszerkesztőkre az adott időszakban elkövetett közléspolitikai vétségeket. Ugyancsak e helyen értesülhettünk az éppen kurrens, illetőleg a nem szellőztetendő témák és események lajstromáról.”[30]

A főszerkesztők pontosan ismerték mind az általános, mind az aktuális irodalompolitikai elvárásokat és azokhoz, ha a lapot tovább akarták vinni, igazodniuk kellett, de sokszor ők is részesei voltak a keretek tágításáért folyó játszmáknak. Ahogy a *Tiszatáj* főszerkesztője, Vörös László fogalmazott, a főszerkesztők túlnyomó többsége „írópárti volt, velük érzett és gondolkodott”.[31] Jól példázza a hatalmi elvárás és az írókkal érzett szolidaritás kettősségét Szilágyi János levele Bíró Zoltánnak: „Egy visszaküldött cikk mellé elismerő szavakat írni vigasztalásnak, taktikai fogásnak hat, hathat. Higgye el, nem annak szánom. Valóban érdeklődéssel olvastam a cikkét: összefoglalva vitázó, meggyőző, logikus. S hogy közlésre nem vállalkozunk – nem paradoxon – elsősorban ezért nem.”[32]

Egy-egy kényes témakör, meredekebb írás vagy bátrabb szerkesztői gyakorlat kapcsán gyakran sűrűsödött a levegő a folyóiratok körül, akár kézzelfogható retorziók, közlési korlátozások, szerkesztők leváltásának formájában is. A kellemetlenségek mellett ugyanakkor ezek a megrovások sokszor országos hírnevet, neves szerzők támogatását és az olvasói kör bővülését is hozták. Nemhogy elvették, de egyenesen megsokszorozták a megregulázott lap erejét.[33] Ha a pártérzékenység egy lap körül kiéleződött és a szókimondóbb írások közlése nehézzé vált, a renitens írógárda más vidéki szerkesztőségekben kereste a megjelenés lehetőségét. A Kádár-korszak évtizedeiben vidéki lapoktól vidéki lapokig vándoroltak a szerzők, és országszerte kisebb szellemi centrumok teremtődtek a bátrabb vidéki szerkesztőségek körül.

---

29 Szeredi (2017): 45–46.

30 Monostori (1999): 213.

31 Vörös (2004): 21.

32 Szilágyi János levele Bíró Zoltánhoz. RETÖRKI Archívum, Bíró Zoltán közéleti politikai írásai (I-IV. doboz)

33 V. ö. Monostori (1996): 71.

3. Az *Alföld*től a *Tiszatáj*ig

Az 1954-ben indult *Alföld* című folyóirat már alapításától kezdődően kilépett a neki kiszabott regionális feladatkörből, és ezen a forradalmat követő megtorlás légköre sem változtatott.[34] A fent idézett 1957-es állambiztonsági összefoglaló mint negatív jelenséget meg is állapította: a népi írók „az Alföldet, debreceni irodalmi folyóiratot máris a saját lapjukká tették, anyagi és politikai bázisként kezelik."[35] A lap valóban számos, a népiek által fontosnak tartott közéleti kérdésnek adott fórumot, legnagyobb figyelmet (úgy a közönség, mint a hatalom részéről) talán a tanyakérdésről folyó másfél éves eszmecsere keltette fel, amely többek között olyan érzékeny kérdéseket boncolgatott, mint a tulajdon szerepe a szocializmusban. Teret kapott a kortárs magyar irodalom, még a határon túli szerzők is. „Megjelent itt Veres Péter, Erdélyi József, Sinka István is. Nem uralták el a lapot, de négy-öt évvel a népi irodalmat erős kritikával illető MSZMP-állásfoglalás után ez, úgy látszik, mégis túl soknak bizonyult. Mocsár Gábornak[36] mennie kellett."[37] – fogalmazott Szőnyei Tamás.

1958-ban – a forradalom leverését követő „légritka térben"[38] – indult el a megyei tanács kiadásában a pécsi folyóirat, a *Jelenkor*.[39] Tüskés Tibor főszerkesztő ugyancsak nem szűkítette le a lap látókörét Baranya megyére, a magyar szellemi élet egészét szólaltatta meg: Illyés Gyula, Németh László, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Kodolányi János, Pilinszky János, Mészöly Miklós, Jékely Zoltán, Konrád György írásai fémjelezték a lapot és olyan szerzőket indított útnak, mint Bertha Bulcsú vagy Lázár Ervin. A kortársak és az utókor véleménye is összecseng abban, hogy Tüskés a korszak egyik legszínvonalasabb irodalmi lapjává formálta a *Jelenkort*. És a hatvanas évek elején még azt is vállalta, hogy az '56-os szerepvállalásuk miatt kegyvesztett vagy a börtönből frissen szabadult szerzőket – mint Eörsi István, Kiss Dénes, Örkény István, Szántó Tibor – megjelenteti. A *Jelenkor* számos vitát is felvállalt.

> „Miről is? Mikről is? Például »látomásos« költészetről, (…) »modernizmusról«, majd a »szülőföld és irodalom«, a »vidéki« irodalom problematikáiról, a modern költészetről és így tovább. Ezek a viták persze számos szerkesztői »elhajlást« is napvilágra hoztak: kiderült, hogy Tüskés Tibor úgymond urbánus is, népi is, egzisztencialista is, liberális is –, egyáltalán: gondolkodó és a dolgokra reflektáló értelmiségi. Ezek a »vallások« külön-külön is fő bűnnek számítottak a hatvanas évek elején (és még később is persze); így aztán – ha amonnan nézzük – Tüskés Tibor méltán rászolgált leváltására, bőségesen megszolgálta eltávolítását a *Jelenkor* éléről."[40]

– fogalmazott Monostori Imre. A párt 1963-as értékelése valóban lesújtó volt:

---

34 Szeredi (2017): 46.; Szőnyei (2012): I. 348–370.

35 ÁBTL 3.1.9 V-150392/5. 57. BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról. Az írói körökben tapasztalható jelenségek. 1957. október 1.

36 Mocsár Gábor 1962-től 1964-es leváltásáig az *Alföld* szerkesztője.

37 Szőnyei (2012): I. 360.

38 Tüskés Tibor megfogalmazása. Lásd: Tüskés (2005): 1056.

39 Részletesen lásd: Tüskés írásait a *Jelenkor* indulásáról az *Új Forrás* 1994/1–10. számaiban.

40 Monostori (1996): 70.

> „A lap (...) elcsúszik a polgári dekadencia irányába. Mindez többek között azért is történhetett, mert nem segítettünk az első számok után tisztázni: mit értünk a szocialista irodalom korszerű fogalmán. (...) Nem tettük világossá, hogy a legkorszerűbb irodalomszemlélethez csak a legkorszerűbb eszme, a marxizmus – leninizmus alapján lehet eljutni. (...) Javaslat: (...) záros határidőt adjunk a szerkesztőségnek konkrét, marxista vonal kidolgozására és ennek érvényre juttatására. (...) amennyiben 3 hónapon belül (3 szám) eredmény nem mutatkozik javasoljuk a Megyei Pártbizottságnak és a Megyei Tanácsnak, hogy váltsa le a főszerkesztőt."[41]

Tüskést 1964 nyarán bocsátották el a laptól, Mészöly Miklós *Ablakmosó* című írásának közlése jelentette az utolsó cseppet a pohárban. A leváltást az országos lapok megmondó embereinek hangos kritikája és személyes támadások sokasága kísérte. Az állambiztonság ügynöki jelentéseinek tanúbizonysága szerint Tüskés Tibor számára, bár a támadások megviselték, a menesztés nem jelentett meglepetést, hiszen tudta: a regnáló rendszerben az ő szerkesztési gyakorlatával ez a pozíció nem lesz örök állás. Ugyanakkor sikernek könyvelte el, hogy öt évig tartani tudta a szerkesztői széket, e munka pedig felejthetetlen élményt és örök életre szóló barátságokat adott neki.[42] „Hogy mi maradt meg a jövő számára a *Jelenkor* múltjából? Nem tudom. Nekem azt a szigetet jelenti, ahol egykor a jó remény és a fiatalság fái nyíltak."[43] – tekintett vissza 1994-ben Tüskés.

Az 1962-ben induló miskolci irodalmi folyóirat, a *Napjaink* körül alakult ki a fiatal költőkből álló Hetek csoportja (Serfőző Simon, Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Ratkó József). Ratkó József programadó írása: *A szabadságról kell beszélni* nyíltan megfogalmazta, hogy a hatalom által szabott szűkös keretek megkérdőjelezése adja számukra a szellemi kiindulási pontot.

> „Mert mit tehet az ember? Szüntelenül, újból és újból meggondolja: igaza van-e, helyes-e, jó-e, amit csinál. S teszi ezt azért, mert bűntelenül és tisztán akar élni, mert nem akar részesévé lenni a kor bűneinek és tévedéseinek. (...) Éppen ez okból vonja ki magát a mindenkori hatalom köréből, amely csupán arra szolgál, hogy egy-egy nemzet napi gondjait elhallgassa vagy megoldja, s emellett arra, hogy az éppen szükségesnek és megengedhetőnek vélt mennyiségű és minőségű szabadság ki porciózására ügyeljen. Kivonja magát a hatalom köréből azért is, hogy korának és kortársainak viselt dolgait józanul, pontosan és elfogulatlanul ítélhesse meg; mert nem eszmét, hanem embert akar szolgálni. (...) Mit tehet ma ezért a költő? (...) Ebben a világban még nincs annyi szabadság, hogy az emberek felismerhessék: a szabadság több és jobb, emberhez méltóbb a mainál. A költőnek erről a szabadságról kell beszélnie, másképp a nyelve kiürül, ellepi a penész, szavai megöregednek, kihalnak."[44]

41 Idézi: Tüskés (1994a): 150
42 Lásd: Szőnyei (2012): I. 384.
43 Tüskés (1994c): 91.
44 Ratkó (1968): 3.

Beszédes a szerkesztői megjegyzés, ami nélkül az írást nem lehetett volna közölni:

> „Elolvasva Ratkó József vallomását, az jut eszünkbe, hogy vajon nem kíván-e túl sokat, esetleg azt, hogy bújjunk ki önnön bőrünkből? Felteszi a kérdést: mi az emberség próbája? Válasza így hangzik: az osztály nélküli elkötelezettség, osztály nélküli humanizmus, nem eszmét, hanem az embert kell szolgálni. (...) Meggyőződésünk szerint a marxista-leninista valóságlátás nem a politika kötelező, tehát uniformizált óhaja, hanem szükséges jó, olyan tudomány, mely a valóság megismerésének teljességére törekszik."[45]

A Hetekhez hasonló elköteleződéssel 1965-ben szerveződött meg a Kilencek költői kör (Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József) a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán. Az *Elérhetetlen föld* című antológiájuk betiltási huzavonával és konfrontációkkal kísérve jelenhetett csak meg 1969-ben.[46] A *Forrás* antológiasorozat (1971-től *Új Forrás* címen jelent meg) első lapszáma e költőcsoport bemutatására vállalkozott, majd Sárándi József szerkesztőnek köszönhetően folyamatos megjelenést biztosított számukra. A Hetek és a Kilencek már az új generáció képviselői voltak és hála a vidéki folyóiratoknak, hangot is kaptak az irodalmi közéletben. Az általuk szóhoz juttatott új életérzés komoly kihívást jelentett az 1956 utáni politikának. A háborúkkal, Rákosi diktatúrájával és a levert forradalom emlékével meggyötört generációnak könnyebb volt beletörődni a kádári konszolidáció viszonyaiba. Mindemellett az 1945 előtti irodalmi és közéleti viták közegében íróvá érett nemzedéknek a Kádár-rendszer által felkínált megjelenés az életmű ígéretét hordozta. De ez a konszolidáció az új generáció számára már egészen máshogy hatott. Tőlük, akik éppen az íróvá érés fázisában voltak, pont az életmű lehetőségét vette el az a kultúrpolitika, amelyiknek alappremisszái közé tartozott az autonóm szellemi tér, az életműveket élesztő irodalmi közeg tiltása. Jól érzékelteti az ebből fakadó elkeseredést Fekete Gyula *Darázsfészek* címen megjelent felszólalása:

> „Az enyém az első olyan nemzedék a hazai történelemben, amelyet írói pályáján végigkísért a nyomasztó leltárhiány: egészen a SAJÁTUNKNAK tudott-vallott irodalmi lapunk sohasem volt. Verekedtünk pedig érte változatos hadrendben, nyilvánosan is, zöld asztalnál is, de nekünk már Egyetlen nem jutott, csak több tucat, bianco lap és folyóirat: elvben mind az enyém, tehát egyiket sem érezhetem a magaménak igazán. Kollektív műhely híján a háztáji parcellákra szorulva bedolgoztunk ide-oda, szállítottuk a szerződéses terméket ide-oda – így telik el lassan az élet. Jól szeparált – államilag szeparált? – magánszektorokban. Meglehet, látványos kudarcoktól, bukásoktól óvott meg a sors – jó, ezt ésszel felfogom, mégis immár végleges csonkaságnak érzem, hogy egy életen át nem volt részem ilyen közös vállalkozásnak akár csak a kudarcában is."[47]

45 Ratkó (1968): 3.
46 Szeredi (2015): 212.
47 Fekete (1980): 5.

A ’60-as évek végére e hiányérzet tematizálása ösztönzőleg hatott a szellemi életre. A ’68-as bevonulás, a reformfolyamatok megtorpanása sem tudott ezeken az új jelenségeken változtatni, de a rendszer lehetetlenségét tovább tudatosította. „Választóvonal lett számomra ez a bevonulás – fogalmazott Kiss Gy. Csaba. Ettől kezdve világos lett nekem, hogy a »rendszer« reformok útján nem jobbítható.”[48] Új vonása a ’70-es évek történetének az is, hogy a kultúrpolitikai intézkedések kapcsán is érzékelhetővé vált a hatalom részéről némi elbizonytalanodás.[49] A kényesebb kérdéseket feszegető értelmiségi vitákat egyre kevésbé sikerült azon a szinten tartania, hogy a „szelepfunkció” szerepét még betöltsék, de a rendszerrel szembeni elégedetlenség érzését ne mélyítsék.[50] A nemzeti sorskérdések ügye is egyre határozottabb hangvételben, ugyanakkor a rendszer felelősségét is boncolgató mellékzöngével került megvitatásra: az öngyilkosság ijesztő statisztikai adatai, a népességfogyás, a határainkon túli magyar kisebbség kiszolgáltatottsága és sorsára hagyása mint a nemzet jövőjét érintő „tünetegyüttes”, amelynek hátterében a hatalom hibás működésének logikája áll. Csoóri Sándor mindezt így fogalmazta meg: „A sokáig használaton kívülre helyezett sorskérdésekről egyszer csak kiderült, hogy léteznek. Kiderült, hogy amit romantikus és nacionalista tajtéknak véltek bennünk, az se feltétlenül az, de újragondolandó gond.”[51]

Csoóri saját generációjának életérzését *Egy nomád értelmiségi* címen írta meg 1978-ban. A *Nomád napló* című esszékötetébe szánta, de nem jelenhetett meg, hiszen az éppen azoknak az érzéseknek a seregszemléje volt, hogy miért nem lehet beletörődni a Kádár-rendszer teremtette hétköznapokba. „Kalandor ösztönömre hallgatva dugtam Pista [Kovács István, költő, történész, polonista – a *Forrás* szerkesztőségének tagja – A Szerző.] hóna alá a kéziratot: lássuk mi lesz a sorsa” – idézte fel Csoóri a közlést vállaló főszerkesztőnek, Hatvani Dánielnek írt köszönőlevelében a kiadás előzményeit. Hatvani tisztában volt az írás veszélyeivel, de – mint fogalmazott – úgy mérlegelt, hogy „ennyit el kell bírnia a lapnak, a hatalomnak; különben nem érdemes folyóiratot csinálni.”[52] Tévedett. A már kinyomtatott példányokat zár alá helyezték, Csoóri írását eltávolították a számból, Hatvani Dánielt pártfegyelmi eljárás alá vonták, és szigorú megrovásban részesítették. A miniszterhelyettes Tóth Dezső Csoóri írását még egy év múlva is fölemlegette a főszerkesztői értekezleten, mondván, hogy „az értelmiség az 1956 utáni kompromisszumot, amit a hatalommal akkor kötött, azzal fölmondta.”[53]

A hiányérzetek és társadalmi problémák körül hangját hallató kör a ’60-as évek végétől, a ’70-es évek elejétől egyre több vonásában emlékeztetett egy szellemi mozgalom arculatára. A nyílt ütközések akarva-akaratlanul is maguk után hozták, hogy egyes személyek, szerkesztőségek, „ügyek” körül – a hatalom nemtetszése ellenére is – szekértáborok formálódtak. Céljuk az volt, hogy minél szervezettebben, minél szuverénebb formában érvényesíthessék törekvéseiket, mégpedig úgy, hogy a fennálló rendszer ismerje el a problémafelvetéseik és az önálló arculat igényének létjogosultságát. Tehát ne kényszerüljenek a föld alá, illegalitásba, ugyanakkor szándékaiknak a „hivatalos” Magyarország életében is foganatja legyen.

48 Kiss Gy. (2017): 14.
49 Huszár (1990): 73.
50 Uo. 73.
51 Csoóri (1987): 45.
52 Hatvani (1997): 30.
53 Vörös (2004): 94.

Ezzel az elköteleződéssel formálódott Kiss Ferenc irodalomtörténész köré 1968–69-től a különböző vendéglőkben találkozó és önmagát önironikusan „Nagy Népi Hurál"-nak nevező társaság, amelynek egy szűkebb, szervezettebb köre 1972-től a Rózsadomb Étterembe tette át a székhelyét. A háttérben mindvégig maguk mögött tudhatták Illyés Gyula támogatását, és tagjai főként az irodalmi élet területén mozgó emberek voltak; mint Csoóri Sándor, Nagy László, Szécsi Margit, Kormos István a „Hetek" és a „Kilencek" költői kör tagjai, Czine Mihály, Kiss Gy. Csaba, Bakos István, Száraz György, Csurka István, Bíró Zoltán és mások; már a rózsadombi időszakban csatlakozott hozzájuk többek között Kósa László, Sára Sándor, Sinkovics Imre, Gombár Csaba, Bihari Mihály, Fekete Gyula.[54]

A Hurál-kör nem szervezett összekapcsolódás volt, csupán vendéglőkben rendszeresen összeülő társaság, akik számára azonban a fő feladat a közélet problémáinak megvitatása volt és annak kidolgozása, hogy ezeket a kérdéseket hogyan lehet minél összehangoltabban a nyilvánosság elé tárni. Miután önálló folyóirattal nem rendelkezhettek, a legális irodalmi lapokban próbáltak megjelenni. Ebben óriási segítséget adott a szegedi *Tiszatáj* főszerkesztője, Ilia Mihály, aki ugyancsak gyakori vendége volt az összejöveteleknek.

> „Nem tudom, ki hívta föl magára a másik figyelmét: a Hurálból ismerte-e valaki Ilia Mihályt, vagy fordítva. (...) Tény, hogy 1972-ben nevezték ki a *Tiszatáj* főszerkesztőjévé. (...) Egyik első útja a Hurálba vezetett: támogassuk minden lehetséges módon a folyóiratot. Írjunk oda mindent, amit lehet. Vonjunk be másokat is. Ilia jókor jött gesztusa (...) valósággal szárnyakat adott a társaságnak. Rendszeres publikálási lehetőséget, mondhatni cselekvési teret nyitott előttünk. Mintha hirtelen egy égből hullott folyóirat pottyant volna az ölünkbe. A Hurál, mint a főszerkesztő is hangoztatta, a *Tiszatáj* pesti bázisa, mintegy a kirendeltsége lett. Amíg lehetett. Amíg a pártközpont és kiterjedt irodalmi segédhada hagyta, éberségük engedte, hogy Ilia Mihály szerkessze a lapot."[55]

– fogalmazott Für Lajos.

A Tiszatáj 1972. júniusi Dózsa-száma már a Hurál együttműködésével készült, melyet – egy ügynökjelentés tanúbizonysága szerint – július 26-án, az Ádám sörözőben tartott összejövetelen „nagy eseményként könyveltek el." Úgy értékeltek, hogy „ez az első politikai tett", ami azt jelenti, hogy „életjelet adtak magukról".[56] Újabb nagy esemény volt Für Lajos *Milyen nyelven beszélnek a székelyek?* című írása az augusztusi számban, ahol Für arra kereste a választ, hogy az egyetemre felvételiző fiatalok miért nem képesek erre a kérdésre válaszolni. Az elemzés ugyancsak mélyen érintette a kultúrpolitika és a hatalom nemzeti érdekérvényesítésének gyengeségeit. „Aligha szükséges hangoztatni: a történelmi tények attól még nem válnak meg nem történtekké, ha ködbe burkoljuk vagy elhallgatjuk őket"[57] – fogalmazott Für Lajos.

A *Tiszatáj* mindeközben országos jelentőségű lappá érett, ahol az irodalom legrangosabb szerzői publikáltak: Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Jékely Zoltán, Kányádi Sándor, Pilinszky János, Nagy László, Páskándi Géza, Galgóczi Erzsébet és még számosan.

---

54 Pintér M. (2007): 11–18.

55 Für (2007): 125.

56 Szőnyei (2012): II. 568.

57 Für (1972): 57–66.

A szegedi folyóirat az egyik legkeresettebb lappá vált. A hivatalos hangvételtől elütő módon foglalkozott Kelet-Közép-Európa kérdésével, a határon túliak helyzetével, a magyar szellemi élet válságjelenségeivel, a szociális problémákkal, a magyarság történelmi múltjával.[58]

Ez már elég volt ahhoz, hogy megkezdődjön a *Tiszatáj* évekig tartó gyötrése. „Subások" fedőnéven az állambiztonság titkos akciót kezdett a társaság bomlasztására, ahol Ilia Mihály mint célszemély „Szerkesztő" fedőnéven az ügy egyik főszereplője lett.[59] Rendszeressé váltak a *Tiszatáj* ellen a kirohanások és a különféle retorziók. Nagy veszteséget jelentett, hogy Ilia Mihályt 1974-ben a főszerkesztői pozíció elhagyására kényszerítették. Für Lajosnak az 1849-es nemzetiségi törvény évfordulójára írt gondolatai adták a végső lökést. Az 1867. évi kiegyezés után a nemzetiségek elnyomásában „a magyar uralkodó körök semmivel sem voltak rosszabbak (...), mint a korabeli franciák, spanyolok, angolok, oroszok, osztrákok, poroszok vagy a későbbi csehszlovák, román, jugoszláv vezető osztályok. (...) Ez a politika vitathatatlanul vétkes és hibás volt, csak nem éppen sajátosan magyar."[60]

E sorok a hatalom szemében már túl voltak a tolerálható határon, a lapot feljelentéssel fenyegették, és sajtótámadással büntették. A Csongrád Megyei Pártbizottság pedig ezt követően kapta meg a „jelzést" (Népszabadság elmarasztaló írása E. Fehér Pál tollából): Ilia „felülről" már nem élvez védelmet, a pártbizottság felügyelete alá tartozó lap főszerkesztőjének sorsát illetően szabad kezet kapnak.[61] Ilia végül a sokszori vegzálás és megalázó procedúrák sokasága után maga mondott le 1974. december legvégén.[62] A lap és a főszerkesztő küzdelmeinek hangulatát jól érzékelteti Ilia visszaemlékezése:

> „Sok »berendelés«, fejmosás, letolás és hasonló szankciókban volt részünk ekkoriban a minisztériumban, a pártközpontban és persze másutt is. (...) Aczél mindig üzent. (...) Egyszer azt mondta: Mondja meg a barátainak, hogy ha majd nem velem tárgyalnak, hanem azokkal, akik vernek, akkor bizony az nagyon szomorú tárgyalás lesz. (...) Máskor: ahányszor maguk Erdélyről írnak, annyi erdélyi iskolát zárnak be. (...) A *Tiszatáj* után évekig nem írták le a nevemet. Csinálhattam bármit. Megtörtént az is, hogy Pintér Lajos vagy Raffai Sarolta verset ajánlott nekem az *Új Írás*ban. M. I.-nek volt szabad csak ajánlani. Még a monogram is megfordult. Víz alatti időszak volt."[63]

A főszerkesztői teendőket Vörös László, a szegedi egyetem tanára vette át, aki bár hithű pártember hírében állt, erre rácáfolva nem volt hajlandó változtatni a lap karakterén. A közvetlen, baráti kapcsolat a Hurál-körrel ugyan megszakadt, de ez a szellemiség tekintetében nem jelentett törést.[64] 1977-ben, négy évvel a kinevezését követően Vörös László erről így

---

58 Gyuris (1997): 101.

59 Szőnyei (2012): II. 602–645.

60 Für (1974): 65.

61 Gyuris (1997): 107–108. A feljelentés és a felülről érkező támadások részleteit lásd: Rigó (1992): 4. A támadó írás a *Népszabadság* 1974. augusztus 19-i számában jelent meg.

62 A végső lökést ehhez az adta, hogy Balogh Edgár egy írását, melyben a kisebbségi területeken a magyar anyanyelv fennmaradásért szólt, nem engedték megjelenni, mondván, hogy a román pártkongresszus előtt nem időszerű. Az írás helyett Ilia Németh László Szabó Lőrincről szóló (korábban kiszerkesztett) írását helyezte el. Gyuris (1997): 108.

63 Darvasi (1992): 3. Idézi: Gyuris (1997): 107.

64 Bozóki (1996): 65.

nyilatkozott: „A mostani szerkesztőségnek (...) kötelezettségei vannak: a *Tiszatáj* már egy régebben kialakult hagyomány útján jár. E hagyomány megteremtésében Ilia Mihály (...) úttörő szerepet vállalt. E munka megkezdésében, értékének elfogadásában kimagaslóak az érdemei."[65] A *Tiszatáj* ebből adódóan a folyamatos konfrontálódás jegyében működött tovább. A szerkesztői értekezleteken általános érvénnyel helytelenítették a kisebbségi magyar írók túlzó szerepeltetését, a társadalmi kérdések „negativista" megközelítését, a határon túli és történelmi kérdések felvetése kapcsán a „nacionalista hangulatkeltést". Az 1982. októberi lapban a felvidéki magyarság helyzetére való utalást szedették ki a szövegből, mondván megterheli az államközi kapcsolatokat. Az 1983 júniusában megjelent 15 oldalas Illyés-búcsúztatót túlzott terjedelmessége miatt rótták meg, a júliusit Vigh Károly azon mondatáért, hogy a kisebbségi kérdést ne tekintsük belügynek. A sort folytathatnánk, számról–számra fogalmazódtak meg az elmarasztaló jelentések, míg 1986-ban a lapot betiltották Nagy Gáspár Nagy Imrére és az 1956-os forradalomra utaló versének (*A fiú naplójából*) közlése miatt.

4. A tabuk tabuja – 1956

A Nagy Gáspár körüli botránynak nem az 1986-os betiltás volt az első felvonása.

> „[Az] 1984-es nyár feszült várakozással telik. Közben befut Nagy Gáspár három verse, amelyből egyet – az *Ilyen világ* címűt, amely a Mozgó Világ-»ügy« fejleményeire[66] reflektáló megnyilatkozás volt – visszaküldtem, lévén, hogy túlságosan élesnek gondoltam (az is volt persze), amit a mi zűrös állapotunkban én nemigen vállalhatok. Másik verset kértem helyette, amely hamarosan meg is érkezett: *Öröknyár; elmúltam 9 éves*. (...) A vers az októberi *Új Forrásban* jelent meg. A fátum ereje, a sors akarata: mi mást mondhatnék, éppen az októberi számban. (...) Büszkén hangoztathatnám, hogy már akkor követeltem, követeltük Nagy Imre rehabilitálását, újratemetését. Ámde ez a bátorság, sőt vakmerőség csak Nagy Gáspárban volt meg. Bennem bizony nem. (...) Egészen egyszerűen arról volt szó, hogy sem én, sem Sárándi [az Új Forrás rovatvezetője – a Szerző.] nem találta ki, miről is, kiről is szól ez a vers."[67]

– idézi fel emlékeit Monostori Imre, a lap akkori főszerkesztő-helyettese.

A vers címe Nagy Imre kivégzésének időpontjára utal (Nagy Gáspár 1949. május 4-én született és 1958 nyarán volt 9 éves), a NI végződés pedig monogramjára. Üzenete a Kádár-rendszer nagy félelmét szólaltatta meg: 1956-ot még tudatlan gyermekként átélő generáció emlékszik Nagy Imrére, '56-ra, a hatalom illegitim kezdeteire. És ez az emlék követeléssé formálódik: egyszer majd el kell temetNI / nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI.

---

65 Zelei (1978)

66 A Kommunista Ifjúsági Szövetség lapja, a *Mozgó Világ* 1981 és 1984 között, Kulin Ferenc szerkesztése alatt, fiatal magyar írók rendszerkritikus írásait közölte, komoly tábor szerveződött köré. 1983-ban leváltották a főszerkesztőt és az 1983-as Bibó István szám már nem jelenhetett meg. A leváltást követően az egyetemeken és főiskolákon, valamint az irodalmi élet fórumain spontán tiltakozó akciók indultak.

67 Monostori (1999): 140–142.

A vers nem maradhatott megtorlatlanul. A rovatvezető Sárándi Józsefet elbocsátották, Monostori Imre szigorú megrovásban részesült. Nagy Gáspár – miután az Írószövetség nem volt hajlandó pártutasításra lemondatni – saját maga köszönt le az Írószövetség titkári tisztségéről.[68]

Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című verse (*Tiszatáj*, 1986/6.) körüli botrány már nem állt meg egyszerű leváltásnál és megrovásnál.[69] A vers bevezető sora – *(…) és a csillagos estben ott susog immár harminc évgyűrűvel a drága júdásfa* – a '80-as évek legszigorúbb kultúrpolitikai fellépését váltotta ki. A lapot majd háromnegyed éves szilenciumra ítélték, szerkesztőit pártfegyelmivel menesztették.[70] A sorok közötti utalás 1956-ra egy pár ezer példányszámban megjelenő vidéki folyóirat hasábjain elég volt ahhoz, hogy a hatalom úgy érezze, elérkezett a türelmének végső határához. „Ütni kell, ha kell! Nekem ez a véleményem. Szerintem ezek az elemek a türelmi határt elérték"[71] – fogalmazott Kádár János.

Június 23-án, alighogy a *Tiszatáj* megjelent, a KB Titkárság már foglalkozott az üggyel. Pál Lénárd, a kulturális KB titkár így nyilatkozott az „ismert hírhedt költő" ominózus költeményéről: „súlyosan sérti egész önérzetünket, politikai érdekeinket".[72] Kádár János ugyanezen az ülésen így fogalmazott: „Nem venném le a napirendről, hogy megszüntetni a lapot, elég volt, nem tudom én, hány éve csinálnak ilyen disznóságot. És akkor nem lesz *Tiszatáj*. (...) Legfeljebb kevesebb irodalmi lapunk lesz. Na és? (...) Hát már volt ilyen a történelemben."[73]

Kádár János személyes kihívásként viszonyult – ahogy fogalmazott – „a francos versnek"[74] az ügyéhez. Elsősorban rajta múlott, hogy ilyen radikális megoldás született.[75] Érzékenységét jól érzékelteti az a kérdés, amit ő maga vetett fel nem egyszer: „amennyiben Nagy Imre nem volt áruló, akkor ki volt az áruló?"[76] A vers erre a rendszer és személy szerint Kádár legitimitását érintő kérdésre adott egyértelmű választ. A renitens kis vidéki folyóirat ügyének túlreagálása mögött ott húzódott a Nagy Gáspár soraiból érezhető „végítélet", és nemcsak Kádár János személyes sorsát, hanem egész rendszerét illetően.

Kádár érzékenységét azok a jelenségek is kiélezhették, amelyeket a vers közlése a párton belül hozott a felszínre. A *Tiszatáj* sorsáról zajló vitán mondott drámai hangú beszéde jól érzékelteti, hogy Kádár számára mi mindent jelentett ez az „ügy":

---

68 Az Írószövetség a felszólítás ellenére nem mondatta le Nagy Gáspárt, amire válaszul a pártközpont felfüggesztette az Írószövetséggel való együttműködést. Végül Nagy Gáspár önként lemondott, hogy feloldja ezt a helyzetet. Részletesen lásd: Pintér M. (2007): 84–85.

69 A *Tiszatáj* betiltásának igen nagy irodalma van: Kiss Gy. (2006): 11–19.; Varga (1997): 74–89.; Gyuris (1997): 137–152. Müller (1986): 39–68.; Vörös (2004): 288–297.; Péter (2007): 58–71.; Huszár (2006): 290–295.; Csapody (2018): 139–154.

70 Müller (2001): 41.

71 Idézi: Huszár (2006): 292.

72 Idézi: Pintér M. (2007): 131.

73 Idézi: Uo. 131–132.

74 A PB szeptember 9-i ülésén fogalmazott így Kádár. Idézi: Huszár (2006): 294–296.

75 Huszár (2006): 294–296.

76 Ablonczy (1990): 82–83.

> „Én utoljára a kongresszus előtt kérdeztem, hogy mondják meg, szükség van rám, vagy nincs szükség? Maguk azt mondták, hogy szükség van. Hát én mit csinálok? Szalutálok, és csinálom. (...) De hát hetven, frász tudja hány éves vagyok már. Nekem ez erőfeszítés. (...) És én magamban azt mondom, én szolgálok, amíg van egy leheletem. (...) De cégtábla nem leszek (...). Senki számára! Hogy az én cégtáblám mögött mindenki csinálja a maga buliját, meg az elképzelését, meg a saját népszerűségét keresi, ehhez én nem adom a nevemet! (...) Akkor vitatkozzon a PB, döntsék el és intézzék az ügyeket! Ha ennyit ér az én szavam (...) egy rendkívül fontos kérdésben (...)! Hát énnekem egy inggombom nem kívánja, hogy én főtitkár legyek. Személyileg."

A beszéd záró sora: „Szeretném, ha egyetértenénk a konkrét ügyben is, és úgy általában. Hogyha harcolni köll, akkor harcolni köll, és együtt köll harcolni […]".[77] E mondatok mögött ott húzódik Kádár részéről a keserűség, a vershez kapcsolódó fő fájdalma: ez az ügy, a rendszer egzisztenciáját érintő 1956 tabusértésének megtorlása már nem alapvetés a párt egészének, hiszen KB szinten (Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás) vannak olyanok, akik erősebb szolidaritást éreznek az éppen betiltott lappal és a köré szerveződő értelmiségi körrel, mint vele; a párt komoly erőtényezői (Aczélt, Bereczet, Grószt is beleértve) az ügy kezelésében vele ellentétes álláspontot képviselve nem az ő érzékenységével élik meg ezt a problémát. Ebben a kérdésben az egység hiánya a Kádár-rendszer végének lehetőségét is előrevetíti.

A *Tiszatáj* betiltása ugyanakkor nemcsak a pártban húzódó törésvonalakat és a pártvezetésben uralkodó pánikhangulatot hozta a felszínre, hanem a mind jobban öntudatosodó szellemi körök végső tűréshatárát is áttörte.

> „Az 1986-os betiltás (...) gyújtószikra volt számomra, úgy éreztem: elég. Nem lehet tűrni tovább a cenzúrát, a tehetetlen kiszolgáltatottságot, a diktatúra önkényét. Van egy pont, amikor nincs tovább, és azt kell mondani: nem. Számomra ez a pont akkor érkezett el, amikor a hatalom meghozta döntését, és elbocsátotta a folyóirat szerkesztőit. Igaz, évek óta forrt bennem az indulat. (...) A *Tiszatáj* védelmében szervezett akciók számomra az ellenzéki elkötelezettség új szakaszát jelentették"[78]

– fogalmazott Kiss Gy. Csaba az eseményekre visszatekintve. Ezt az új szakaszt pedig már az első lakiteleki találkozó előkészítéséhez kapcsolja, ami a végső kilépést jelentette abból „a soha írásba nem foglalt és valójában a hatalom önkénye által meghatározott »kompromisszumból«, amely az 1960-as évek közepétől állt fönn a pártvezetés és a magyar szellemi élet között."[79]

77 Huszár (2006): 295.
78 Kiss Gy. (2006): 11
79 Uo. 12.

Források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
3.1.9 V-150392/5. BM II/5-ös osztályának értékelő jelentése 1956-ról
3.1.9 V-150387/1. Magyar írók ellenforradalmi szerepe.
3.1.9 V-150387/7. Magyar írók ellenforradalmi szerepe.

RETÖRKI Archívum
Szilágyi János levele Bíró Zoltánhoz, Bíró Zoltán közéleti politikai írásai (I–IV. doboz)

Feldolgozások, visszaemlékezések

Ablonczy (1990) = Ablonczy László: Most is aggódom… Szűrös Mátyás tegnapi küzdelmekről és mai kétségekről. *Tiszatáj,* 1990/6, 74–95.

Bozóki (1996) = Bozóki András: Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években. *Korunk,* 1996/1. 59–70.

Csapody (2018) = Csapody Miklós: A *Tiszatáj* 1986. évi felfüggesztése. In: uő.: *Az „irányított nyilvánosság" és a „szerkezet megváltoztatása" Magyarországon. Hat kultúrpolitikatörténeti esettanulmány az 1970–80-as évek irodalmi közéletéből.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2018. 139–154. mek.oszk.hu/21700/21762/21762.pdf

Csoóri (1987) = Csoóri Sándor: Egy nomád értelmiségi. In: Uö.: *Készülődés a számadásra*. Budapest, Magvető, 1987. 36–49.

Darvasi (1992) = Darvasi László: Nádszállal levegőt – Beszélgetés Ilia Mihállyal. *Szeged,* 1992/2. 3.

Fekete (1980) = Fekete Gyula: Darázsfészek. *Élet és Irodalom,* 1980. szeptember 20.

Für (1972) = Für Lajos: Milyen nyelven beszélnek a székelyek? *Tiszatáj,* 1972/8. 57–66.

Für (1974) = Für Lajos: Európa első nemzetiségi törvénye. *Tiszatáj,* 1974/8. 58–66.

Für (2007) = Für Lajos: *„Fölrepülni rajban". Utak a Fórumba*. Budapest, Püski, 2007.

Gyuris (1997) = Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada, 1947–1997.* Szeged, Somogyi Könyvtár, 1997.

Hatvani (1997) = Hatvani Dániel: *Tilalomfák árnyékában. Egy irodalmi főszerkesztő emlékirata*. Budapest, Püski, 1997.

Huszár (1990) = Huszár Tibor: *Mit ér a szellem ha…* Budapest, Szabad Tér, 1990.

Huszár (2006) = Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei*. Budapest, Corvina, 2006.

Illyés (1989) = Illyés Gyula: Néhány megjegyzés. In: Medvigy Endre (szerk.): *Válasz Évkönyv*, I. Budapest, Veres Péter Társaság – Püski, 1989.

Kiss Gy. (2006) = Kiss Gy. Csaba: Húsz év után. Lábjegyzetek a Tiszatáj-botrányhoz. *Tiszatáj,* 2006/6. 11–19.
Kiss Gy. (2017) = Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1987*. Budapest, Nap Kiadó, 2017.
Koselleck (2003) = Reinhardt Koselleck: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, Atlantisz, 2003.

N. Pál (2004) = N. Pál József: A „gulyáskommunizmus" múltja és jelene – s ami mögötte van. A kádári tudat és a polgárosodás – meg az irodalom. In: Uö: *„A megtartók jöjjenek…" – Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről.* Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2004. 337–357.

Monostori (1996) = Monostori Imre: Tüskés Tibor és a „Jelenkor". *Tiszatáj,* 1996/7. 68–71.
Monostori (1999) = Monostori Imre: *Az Új Forrás vonzásában*. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 1999.
Müller (2001) = Müller Rolf: A Tiszatáj-ügy állampárti dokumentációja, 1986. *Kortárs*, 2001/7. 39–68.

Péter (2007) = Péter László: Kádár János a Tiszatájról. *Tiszatáj,* 2007/9. 58–71.
Pintér M. (2007) = Pintér M. Lajos: *Ellenzékben, 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007.

Ratkó (1968) = Ratkó József: A szabadságról kell beszélni. *Napjaink*, 1968/12.
Révész (1997) = Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1997.
Rigó (1992) = Rigó Béla: Aczéliliász. *Szeged,* 1992/1. 4.

Szekér (2017a) = Szekér Nóra: A diktatúra „kis körei". Az aczéli kultúrpolitika néhány sajátossága. In: Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra (szerk.): *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987).* Lakitelek, Antológia, 2017. 9–33.
Szekér (2017b) = Szekér Nóra: „Leltárhiány. Demokráciakérdések a nyilvánosság előtt. In: Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra (szerk.): *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987).* Lakitelek, Antológia, 2017. 253–283.
Szekér (2018) = Szekér Nóra: Elmúlt jövő. Az első lakiteleki találkozó 30 év távlatából. In: Szekér Nóra – Szeredi Pál (szerk.): *MDF-tanulmányok.* Lakitelek, Antológia, 2018. 7–63.
Szeredi (2015) = Szeredi Pál: *Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban, 1968–1987*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2015.
Szeredi (2016) = Szeredi Pál: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai, 1956–1967*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2016.
Szeredi (2017) = Szeredi Pál: „Egy minta-Magyarországot szervezni idebent". A nemzetépítők sorstörténete. In: Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra (szerk.): *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987).* Lakitelek, Antológia, 2017. 33–81.

Szőnyei (2012) = Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990.* I–II. Budapest, Noran, 2012.

Tóbiás (1989) = Tóbiás Áron: Magyar glóbusz? – Beszélgetés Király Istvánnal, a népi írókról szóló állásfoglalás egyik szervezőjével. In: Medvigy Endre (szerk.): *Válasz Évkönyv*, I. Budapest, Veres Péter Társaság – Püski, 1989.
Tüskés (1994a) = Tüskés Tibor: *Időrosta. Egy szerkesztő emlékei. Történetek és dokumentumok*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtára, 1994.
Tüskés (1994b) = Tüskés Tibor: A jelenkor indulása. 5. Művészet. *Új Forrás,* 1994/5. 76–85.
Tüskés (1994c) = Tüskés Tibor: A jelenkor indulása. 10. Ami kimaradt. *Új Forrás,* 1994/10. 84–91.
Tüskés (2005) = Tüskés Tibor: Irodalom és politika – Tüskés Tiborral Ágoston Zoltán beszélget. *Jelenkor*, 2005/11. 1053–1065.

Varga (1997) = Varga Péter: A Tiszatáj és az irodalompolitika. *Múltunk*, 1997/1. 74–89.
Vass–Ságvári (1964) = Vass Henrik – Ságvári Ágnes (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai, 1956–1962.* I. Budapest, Kossuth, 1964.
Vörös (2004) = Vörös László: *Szigorúan ellenőrzött mondatok*. Szeged, Tiszatáj könyvek, 2004.

Zelei (1978) = Zelei Miklós: Hagyományok teremtése és megtartása. A Tiszatáj műhelyében. *Magyar Hírlap*, 1978. november 12.

A *Beszélő* és a *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat* vizsgálata

Keresztes Bence*

1. Bevezető

Tanulmányomban a nyolcvanas évek szamizdat sajtójának alternatív média vizsgálatát kívánom elvégezni, két olyan orgánumon keresztül, amelyek az államszocialista rendszerrel szemben fellépő ellenzéki csoportokhoz kötődtek. A hajdani demokratikus ellenzékhez kötheto *Beszélő* és az 1956-os forradalmár, Krassó György által létrehozott *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztató Szolgálat* (továbbiakban: *Magyar Október)* alternatív média jellegét kívánom megvilágítani és értelmezni a sorkatonai szolgálatmegtagadókról szóló cikkeik vizsgálatával.

A vizsgálat során az orgánumok azon vonásait keresem, amelyek a főként nyugat-európai alternatív médiumokhoz hasonlítanak az alternatív médiára vonatkozó elemzések alapján. Ehhez először meg kell határozni, hogy mit érthetünk alternatív médián, és hogy milyen tulajdonságokat vehetünk figyelembe egy médium alternatív médiaként való vizsgálatakor.

Az alternatív médiának már a ’80-as évektől is többféle megközelítése létezett. John Downing radikális alternatív médiának nevezte azoknak az orgánumoknak a körét, amelyek valamilyen politikai mozgalom elősegítése végett jöttek létre – példaként az olasz és portugál baloldali lapokat, kiadványokat említi. Clemencia Rodriguez inkább állampolgári médiának nevezi a nem professzionális újságírók által készített médiumokat, amelyeket javarészt egy közösséghez vagy lakóhelyhez tartozó átlagemberek (azaz nem hivatásos újságírók) állítanak elő.[1]

Rodriguez az állampolgári médiához sorolja azon amatőr tartalomelőállítókat, akik valamilyen célt szeretnének elérni a médiumukkal. Példaként említi a chilei közösségi rádiót,[2] valamint a bolíviai bányászok által működtetett bányász rádiót, amely 1963-tól egészen 1983-ig sugárzott és a munkások érdekeivel foglalkozott.[3] Rodriguez ugyanakkor kiemeli, hogy ezen médiumokban nemcsak a speciális cél és annak eléréséhez készített tartalom a fontos, hanem maga a folyamat is, azaz ahogyan az amatőr résztvevők elsajátítják a médiateremtést és a közügyekben való részvételt.[4]

---

* PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
E-mail: kbence27@gmail.com

1 Atton (2009): 266.

2 Uo. 267.

3 Uo. 268.

4 Uo. 267.

Mindezek mellett Rodriguez álláspontja abban is hasonló Downingéhoz, hogy ezen alulról szervező médiumokat közösségi térnek is tekinti. Ez a funkció pedig – Karol Jakubowicz kutatásai alapján – a valamikori keleti tömbben, például a lengyel szamizdatkészítőkre is jellemző volt.[5]

Mind a Downing, mind pedig a Rodriguez által leírt médiumokra jellemző még, hogy tartalmuk és hangnemük eltér a fennálló, hagyományos értelemben vett médiumoktól. Gyakran kis közösségekhez szólnak, és elkötelezettek egy nagyobb társadalmi ügy vagy egy adott kisebbség, közösség érdeke iránt. Közös Downing-nál és Rodriguez-nél az is, hogy ezen médiumokat nem hivatalos újságírók készítik. Ezért mondja azt Chris Atton, hogy ez esetben „amatőr médiateremtésről és amatőr újságírásról beszélhetünk".[6]

A médiaelőállítás során ugyanis e médiumok nemcsak tartalmi mondanivalójukban lesznek eltérőek a hagyományos sajtótermékektől, hanem azok előállításában is. Atton szerint ez esetben alternatív újságírásról beszélhetünk, amely az által, hogy kitágítja és újra definiálja az újságírás gyakorlatát, a fogalmat is szélesebben értelmezi: azaz Atton már nemcsak a politikai és lokális érdekű médiumokat nevezi alternatív médiának, hanem a rajongók által készített fanzinokat és a 2000-es évektől már a blogokat is, amelyek nemcsak mondanivalójukban, hanem a tartalom előállításának módjában is alternatívát mutatnak.

Atton szerint az alternatív médiumok a nagyobb célközönséget elérő hagyományos orgánumokkal szemben pozícionálják magukat (azaz tartalmukban radikálisan eltérnek tőlük), ám működésükhöz gyakran hagyományos újságírói gyakorlatokat is alkalmaznak. Erre példa a riportok vagy az interjúk mint műfajok használata, amely gyakorlatokat az alternatív médiumok gyakran újragondolják. Új elemeket is alkalmaznak a tartalom készítése során.

Ehhez kapcsolódik a tartalmaikban megjelenő átlagemberek és egy adott ügyben érintett társadalmi csoport megszólaltatása is, ami eltér a televíziós vagy a rádiós híradókban alkalmazott gyakorlattól (amikor egy adott téma ismert szakértőjét interjúvolják meg). Az alternatív médiumok ugyanis hangot akarnak adni az elnyomott közösségek esetleges sérelmeinek (különösen azokénak, amelyek egy elnyomó politikai rendszerben élnek és gyakran lehetőségük sincs elmondani véleményüket). Emellett lehetőséget adnak nekik, hogy saját ügyeikben elsősorban maguk nyilatkozhassanak. Ez utóbbi szempont pedig kiemelten fontos lehet.

A tartalmi és formai különbségek ellenére azonban az alternatív médiumok nem tudnak teljesen függetlenedni a fennálló gazdasági, társadalmi és politikai környezettől, amely a működésükre is hatással lesz.[7]

Tanulmányomban Chris Atton meghatározása alapján kísérlem meg meghatározni a *Beszélő* és a *Magyar Október* azon vonásait, amelyek hasonlóságokat mutatnak az Atton-i értelemben vett alternatív médium jellegzetességeivel. Kísérletemet egy konkrét ügyre vetítve végzem el, amellyel mind a *Beszélő*, mind a *Magyar Október* foglalkozott. Az eset pedig Keszthelyi Zsoltnak a letartóztatása és tárgyalása, aki 1987-ben politikai okokra hivatkozva tagadta meg a sorkatonai szolgálatot.

5 Uo. 269.
6 Uo. 265.
7 Uo. 267.

Az 1987-ben 23 éves egyetemista, Keszthelyi Zsolt – aki egyébiránt az *Égtájak között* című szamizdatnak volt a szerkesztője, s később a bős-nagymarosi vízlépcső ellen fellépő Vox Humána körnek is alapítója – 1987 februárjában arra hivatkozva tagadta meg a sorkatonaságot, hogy a behívóját nem egy demokratikusan megválasztott kormány hadseregétől kapta.[8]

Ennek okán kérte a fegyvermentes építőalakulatokban teljesítendő civil szolgálatot, amelyet addig csak a nazarénus és a Jehova tanúi felekezetek tagjainak engedélyeztek.[9] Keszthelyi vallási okok helyett a lelkiismereti szabadsághoz való jogára hivatkozott.[10] Ezt megtagadta tőle az államhatalom, ezért bíróság elé állították. Elhúzódó per után, április 27-én három év börtönbüntetésre ítélték, amelyet másodfokon két és fél évre mérsékeltek.[11]

Az eset szokatlanul nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, ügyéről nemcsak a szamizdat *Beszélő*, hanem a nemzetközi médiumok és magyarországi kapcsolatai révén Krassó György is beszámolt a *Magyar Október*ben.[12]

A *Beszélő*ben Haraszti Miklós készített egy igencsak szubjektív tudósítást Keszthelyi Zsolt tárgyalásáról, amelynek stílusát alkalmasnak vélem a *Beszélő* alternatív médiumként való vizsgálatára. A tudósításban elejtett megjegyzések és félmondatok ugyanis – mint látni fogjuk –, hatással lehettek az ügyolvasatára. Párhuzam figyelhető meg a *Magyar Október*rel is; bár Krassó másodkézből származó értesülések alapján készítette el a tárgyalásról szóló beszámolót, jócskán felfedezhetünk abban is elfogult jelzőket és utalásokat.

Az ügy feldolgozásában érzékelhető stílusjegyeken túl a két orgánum szerkezetében is számos egyedi, alternatív médiára jellemző vonás figyelhető meg (szerkesztés, hivatkozási formák), amelyeket a mindkettőjüknek kontextusul szolgáló történelmi korszak körülményei is befolyásolhattak. Fontos azonban felvázolni a *Beszélő* és a *Magyar Október* közötti meghatározó különbségeket, illetve Krassó Györgynek a *Beszélő*-körrel való kapcsolatát, hogy a médiumok előállítására vonatkozó megállapításokat értelmezni tudjuk.

A demokratikus ellenzék tagjai, akik a hatvanas–hetvenes években egy egyetemi közegből és ún. repülő (szabad)egyetemeken ismerték meg egymást, az 1970-es évek második felétől kezdtek el szamizdatokat készíteni, jórészt a lengyel Szolidaritás Mozgalom hatására. Az első komolyabb próbálkozásuk a Kornis Mihály munkájához köthető *Napló* volt, amelyet 1977-ben nyomtattak ki a fent említett ellenzéki érzelmű csoportok, javarészt saját maguk tájékoztatására. Az írásokat három példányban gépelték le és kölcsönadták egymásnak, így hozzávetőlegesen 100–120 személyt értek el.[13] Egy példányt élt meg a Lányi Andráshoz köthető *Kisúgó* is, amely már szélesebb nyilvánosságnak kívánt szólni, és amely mellett a *Szféra* kilenc, a *Magyar Figyelő* hat, a *Kelet-Európai Figyelő* pedig öt számát érdemes megemlítenünk.[14]

8 *Beszélő, 19. (b):* 746.
9 Huhák (2018): 386.
10 *Beszélő, 21. (b):* 78.
11 Uo. 81.
12 *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat* (továbbiakban: Magyar Október), 1987/14. március 2.
13 Mitrovits (2020): 90.
14 Uo. 94.

E szamizdatokat azonban még nem sokszorosították, véleményeik nem tudtak eljutni írásos formában a társadalom szélesebb közönséghez, így a korai ellenzéki cselekmények inkább a személyes kontaktusra koncentrálódtak, a március 15-i tüntetésekre és a repülő egyetemekre, ahol egyetemisták és tanárok mellett egykori '56-os forradalmárok is megjelentek. Az ezen alkalmakon kialakuló baráti társaságok révén került kapcsolatba Krassó is a demokratikus ellenzék tagjaival, akiknél Krassó – különösen az 1956-os forradalom kérdésében – radikálisabb véleményt képviselt. Az 1981-es Jaruzelski-puccs után viszont épp ő ellenezte a *Beszélő* elindítását, értelmetlennek látva bármilyen ellenzéki tevékenységet, a lebukással és retorzióval fenyegető folyóiratindítást is.[15] Véleménye később megváltozott. Miután véleménye egyre inkább különbözött a *Beszélő*-körétől, saját szamizdat kiadót alapított, *Magyar Október* néven, amelyben a forradalomhoz kapcsolódó könyvek kiadásával foglalkozott.[16]

A demokratikus ellenzék tagjaihoz képest Krassóval szemben több eljárás indult, mivel az előbbiek közül többen már Nyugaton is ismert szerzők voltak, ezért a külföldi médiavisszhang is szerepet játszhatott a hatalom velük szemben tanúsított elnézőbb hozzáállásában.[17] Ezek során két szívinfarktust is kapott. Végül jobbnak látta, ha elhagyja az országot. Testvére tragikus esete alkalmából (a marxista filozófus Krassó Miklós magára gyújtotta angliai lakását és meghalt) Angliába utazhatott és kint maradt.[18]

Ekkor került kapcsolatba az angliai magyar emigrációval, köztük a BBC magyar nyelvű adásaiban dolgozó magyar újságíróval, Pallai Péterrel és még más, ott dolgozó magyar emigránssal. Ezen kapcsolatoknak köszönhetően Krassó saját angliai lakásában berendezett telefonközpontján keresztül érkező magyarországi hírekkel látta el az angliai magyar szerkesztőséget.[19] A londoni *Magyar Október* amellett, hogy rendszeresen beszámolt zömmel a demokratikus ellenzékhez köthető házkutatásokról, tiltakozó akciókról, olyan civileket érintő ügyeknek is hangot adott, amelyekben felfedezhető a pártállami hatalomgyakorlás technikája.

A *Beszélő* és a *Magyar Október* egymástól gyökeresen eltérő módon működött. A *Beszélő* szerkesztőségének és terjesztőinek tagjai konspirációval, gyakran egymás tudta és bevonása nélkül tudtak csak írni, szerkeszteni, beszerezni az előállításhoz szükséges papírt, nyomdafestéket, stencilgépet, majd kinyomtatni és terjeszteni a lapot, amely a Szabad Európán keresztül a '80-as évek végére szélesebb nyilvánossághoz is eljutott. Az együttműködés Kőszeg Ferencen és Haraszti Miklóson keresztül alakult ki, akik a Szabad Európa Rádió (SZER) magyar osztályának vezetőjével, Kasza László Leventével tartották a kapcsolatot.[20]

---

15 Csizmadia (1995): 205–210.

16 Koltai (2021)

17 Csizmadiai (1995): 366.

18 Koltai (2021)

19 A BBC magyarországi tudósítója szerint a velük való kapcsolat hatott az írásmódjára is. Krassó nagyrészt az ő hatásukra kezdett el visszafogottan, semlegesebben fogalmazni. *Interjú Nick Thorpe-pal.*

20 Kasza László ugyanakkor nemcsak a demokratikus ellenzéktől, hanem – mint a *Beszélő*nek adott interjúból is kiderült –, turistáktól, menekültektől is szerzett információt, majd későbbi MDF-es politikusoktól, illetve a magyarországi lapokat is figyelemmel kísérték. *Beszélgetés Kasza László Leventével.*

Krassó György azonban többnyire egyedül dolgozott (munkájában csak élettársa Háy Ágnes segítette), ami fontos szempont lesz a vizsgálat során. A körülmények figyelembe vétele mellett nem elhanyagolható tényező Krassó világnézete sem, amely Haraszti Miklóshoz hasonlóan szerepet játszhatott a cikkek írásában. Krassó már magyarországi évei alatt sürgette az ellenzéket a radikálisabb lépések megtételére az ellenzéki tüntetések szervezésekor, a *Beszélő*ből is hiányolta a radikálisabb stílust és hangnemet.[21] Ennek okán folyamatosan távolodott tőlük, és helyettük az Inconnu művészcsoporttal (soraiban Molnár Tamással, Philip Tiborral, Bokor Péterrel) ápolt szorosabb kapcsolatot.[22]

Politikai nézeteik és cselekvésük megítélésem szerint az írásmódjukra és cikkírói tevékenységükre is hatással voltak. Az egyfajta hírlevelekként funkcionáló *Magyar Október*ben és a *Beszélő*ben egyaránt fellelhetőek voltak az olyan klasszikus újságírói műfajok, mint a már említett tudósítások, rövidhírek és tényfeltáró cikkek. E jellegzetesség azonban Sükösd Miklós tanulmánya szerint nemcsak a magyarországi, hanem más kelet-európai és szovjet szamizdatokra is jellemző volt. Sükösd megközelítésében a szamizdatok nemcsak politikai és kulturális értelemben voltak jelentősek, hanem a cenzúra okán a szabad sajtó működésének őrzőiként is, amellyel a szamizdatok tájékoztató funkcióját emelte ki.[23]

Tanulmányomban *Magyar Október* és a *Beszélő* összehasonlításában – elfogadva a szamizdatok információs és tájékoztató szerepét – Chris Atton megközelítésére támaszkodom. Először a két orgánum közötti hasonlóságokat és különbségeket kívánom összegyűjteni azokban az 1987 első felében keletkezett cikkekben (1987 februárjától a tárgyalásig, azaz április 27-ig bezáróan), amelyek Keszthelyi Zsolttal és a sorkatonai szolgálatmegtagadók helyzetével foglalkoztak.

Ezen karakterjegyek összegyűjtéséhez a kvalitatív tartalomelemzési módszert használom, amelynek alapján két csoportba sorolom a találatokat.[24] A két csoportba a szerint osztom be az alternatívnak vélt karakterjegyeket, hogy azok az adott orgánum feltételezett alternatív tartalmához vagy elkészítési módjához állnak-e közelebb. Ezt követően az eredmények közül a feltételezett alternatív tartalomhoz kapcsolódó szövegrészleteket kívánom részletesebben elemezni. Itt már elsősorban Teun A. van Dijkhez köthető diskurzuselemzési módszerre hagyatkozva kísérlem meg értelmezni a *Beszélő* és a *Magyar Október* olvasatát Keszthelyi Zsolt ügyéről, azaz hogy egyes szövegekben miként ábrázolták az egykori szolgálatmegtagadót, aki egyben maga is szamizdatkészítő volt.[25]

A tanulmányban emellett azokat az interjúkat is felhasználtam, amelyeket az eddigi kutatásom során készítettem a *Beszélő* egykori szerkesztőjével, Haraszti Miklóssal, illetve Krassó György egykori gyakornokával, Vágvölgyi B. Andrással, valamint Nick Thorpe-pal, aki 1984-től a BBC magyarországi tudósítója volt, és aki Keszthelyi tárgyalásáról is tudósított. Ezen interjúk tanulságaira a tanulmány zárófejezetében térek ki részletesen.

21 Bozóki (1990): 72.
22 Kolozsi (2014)
23 Sükösd (2013): 13.
24 Kvalitatív tartalomelemzéshez lásd: Kuckartz (2019).
25 Dijk (2015)

2. A *Magyar Október* és a *Beszélő* alternatív médiaként való értelmezése

A vizsgálat során összesen tizenöt cikket elemeztem Keszthelyi Zsolt február 25-i letartóztatásától egészen a tárgyalásig. Vizsgálatomban a kvalitatív tartalomelemzési módszert alkalmaztam avégett, hogy felmérjem, miben hasonlíthatnak mondanivalójuk és eszköztáruk terén Krassó György hírlevelei és a *Beszélő,* a radikális alternatív média szakirodalmának megfelelő, főként nyugat-európai és észak-amerikai alternatív médiumokhoz. A vizsgálat során alcsoportokat is felállítottam: így a formai, illetve előállítási folyamat vizsgálatakor kiemelt szempont volt a cikkek forráskezelése, a hagyományos lapoktól eltérő újságírói/tartalomkészítői elemek, a háttér- és kiegészítő információk használata, valamint a megszólalók számszerű feltüntetése. A tartalmi karakterjegyekhez pedig a Keszthelyi tárgyalásairól készült tudósításokban rejlő szubjektív jelzőket, megjegyzéseket, Keszthelyi Zsolt ábrázolására vonatkozó jelzőket, illetve azon háttérinformációkat és a szamizdat megjelöléseket soroltam, amelyek az ügy interpretációjának megértésében segíthetnek. Ezen csoportokat és alcsoportokat táblázatba szedtem.

Alternatív formai karakterjegyek	**Alternatív tartalmi karakterjegyek**
Új újságírói/tartalomkészítői elemek	Szubjektív jelzők, megjegyzések
Cikkek forráskezelése	Háttér-és kiegészítő információk
Háttér-és kiegészítő információk	Megszólalók feltüntetése
Szamizdat szó feltüntetése	Szamizdat szó feltüntetésének jelentése
Megszólalók feltüntetése	

Az alcsoportok, mint látjuk több ponton is átfedéseket mutatnak egymással, így a tartalmi és formai jellemzőket az elemzés során párhuzamosan mutatom ki. Utóbbi jellegzetességekhez soroltam a szamizdat szó használatának módját, a megszólalók és a szolgálatmegtagadók – a jelzők és a megjegyzések általi – ábrázolását, amelyekből az ügy interpretációját kívánom bemutatni a *Magyar Október* és a *Beszélő* értelmezésében, a sajtódiskurzus-elemzés módszer segítségével. Ezen módszeren belül is Teun A. van Dijk diskurzuselemző módszertanának használatával.[26]

Az eredmények ismertetése előtt azonban fontos leszögezni néhány olyan tényt, amelyek árnyalhatják mind a *Magyar Októberr*el, mind a *Beszélő*vel kapcsolatos eredményeket.

A *Magyar Október* – már csak működését és szervezeti formáját tekintve is – strukturális különbségeket mutat a Beszélőhöz képest. Bár az orgánum anyagi háttere kevésbé ismert (nem tudjuk, hogy pontosan milyen adózási és jogi keretek közt működött a hírlevelek készítése) Krassó a munkáját szabadpiaci körülmények között végezte, hírleveleit nemcsak

26 Uo.

a BBC magyar nyelvű rádióadásainak, hanem a Szabad Európa Rádiónak és – előfizetések révén – a külhoni magyar olvasóközönségnek is eljuttatott.[27] Ennél fogva írásait egy szélesebb hallgató- és olvasóközönség is megismerhette. A *Beszélő*nek ugyanis bár volt kapcsolata a Szabad Európa Rádióhoz, a rádióban csak Kasza László ismertethette a *Beszélő* egyes számait a „Holnap Hullámhosszán" és a „Kommentár nélkül" című műsoraiban,[28] amelyek eléréséről nincsenek pontos adataink, hogy pontosan hány magyar háztartásba is juthattak el.

Krassó a *Beszélő*-körtől eltérően – amint említettem – többnyire egyedül dolgozott, leszámítva élettársát, Háy Ágnest és Vágvölgyi B. András, aki rövid ideig (1988–1989-ig) a gyakornoka volt.[29] Rajta kívül az Inconnu nevezetű művészcsoporttal való kapcsolatáról tudunk, amelynek tagjai mint nem hivatalos tudósítók tájékoztatták Krassót a magyar ellenzéki csoportokkal szembeni atrocitásokról és retorziókról.[30] Jelen esetben feltehetően a Keszthelyi Zsolttal történtekről is ők értesítették.

Ennél fogva Krassó kapacitása is véges lehetett, a tekintetben, hogy a *Magyar Október* többnyire csak rövidhírek formájában adott hírt a hazai eseményekről, szemben a *Beszélő*vel, amely bár illegalitásban, szamizdat formában ugyan, de szervezetten működött, egy kész szerkesztőséggel, strukturált témákkal, így hosszabb elemzőbb cikkekkel.[31] Többféle rovat különült el benne, így a házkutatásokról szóló hírek mellett politikai-gazdasági cikkek is készültek, kiegészülve riportokkal, olvasói levelekkel és tényfeltáró anyagokkal. A rövidhírek mellett ugyanakkor a *Magyar Október*ben is megtalálhatóak voltak kisebb tényfeltáró cikkek, amelyek mellett bár nem rendszeresen, de vendégszerzők cikkei is megjelenhettek, igaz kisebb számban és terjedelemben.[32]

A *Beszélő*t ugyanakkor rendszeresen fenyegették a pártállami hatalom részéről érkező retorziók és házkutatások (ami Krassó esetében nem állt fenn), így a lebukás veszélye is fennállt, ami – megítélésem szerint – a szamizdatban megjelent cikkek keletkezésére is hatással volt. Mindezzel együtt számos egyéb hasonlóság mutatható ki a két médium között, amelyeket a kvalitatív tartalomelemzési módszer alapján két nagyobb csoportba, illetve kisebb alcsoportokra bontva kívánok bemutatni.

Elsőként azokat a tipológiai jegyeket vettem figyelembe, amelyek a *Beszélő* és a *Magyar Október* előállítására vonatkoztak, így a tartalomkészítő/újságírói módszerek mentén haladva azt vizsgáltam, hogy a két orgánum milyen új technikákat alkalmaz. Chris Atton szerint ugyanis ahhoz, hogy egy médiumot alternatív médiumként tudjunk definiálni, nem elég pusztán az a tény, hogy mondanivalójában mást akar mondani (olykor kisebb célközönségnek

27 Koltai (2021)

28 *Interjú Kasza László Leventével*.

29 *Interjú Vágvölgyi B. Andrással*.

30 Itt Philip Tibort, Bokor Pétert, Pálinkás Róbertet kell megemlítenünk, továbbá Háy Ágnest, Krassó élettársát, akivel 1986-tól élt Londonban. Koltai Gábor tanulmánya szerint ők és más külhoni ellenzéki magyarok is segítették a munkáját. Lásd ehhez: Koltai (2021).

31 Ezeket Kőszeg Ferenc elmondása szerint minden héten egyeztették. A nem hivatalos főszerkesztő Kis János volt. A lapban mindenki azzal foglalkozott, amihez affinitása volt, így Kőszeg szerkesztői múltjából adódóan a cenzúra kérdésével. Legtöbbször viszont alkotói szabadság volt, fő témaként a határon túli magyarok helyzete és az 1956-os forradalom ügyét tartották elég fontosnak ahhoz, hogy azzal minden számban foglalkozzanak. Rádai (2004).

32 Erre példa Kiszely Károly emberjogi aktivistának egyik 1987-ben megjelent cikke. Kiszely (1987).

készítendő tartalmakkal akar szolgálni), mint a hivatalos, professzionális sajtótermékek, hanem magában a médiaprodukciós folyamatokban is eltérően kíván működni. Azaz magát a cikkírást, tartalomkészítést is radikálisan újragondolja.[33]

2.1. A *Beszélő* és a *Magyar Október* alternatív formai karakterjegyeinek elemzése

2.1.1. Új újságírói/tartalomkészítői elemek

Ez az újítás a *Magyar Október* esetében a tájékoztató jelentések formájában valósult meg. Ezek a jelentések már csak a címükben is számos érdekességet rejtenek. A „jelentések" szó ugyanis utalhat Krassó ellenzéki és egyben disszidens voltára, a Kádár-rendszerhez fűződő viszonyára, amely által, ahogy otthon az állambiztonsági tisztek, úgy ő is – immáron mint Londonban élő magyar ellenzéki – ad jelentést a hatalom önkényéről.

A *Beszélő* esetében viszont kevés ilyen újítás fedezhető fel. A szamizdatban ugyanis már az első, 1981-ben megjelent számban is strukturálisan elkülönülnek a cikkek, így esetükben inkább a cikkírás formai különbségeiről beszélhetünk. Ilyen formai különbségnek tekinthetjük Haraszti Miklós Keszthelyi Zsolt tárgyalásairól szóló cikkeinek írásmódját, amelynek során a publicisztikai elemek keveredtek a tényszerű tudósítással.[34]

Haraszti ugyanis számos ponton megjegyzéseket tett, vagy személyes emlékeit, benyomásait osztotta meg. Harasztira ugyanakkor jellemző volt ez a stílus, amely az 1973-ban megírt *Darabbér* című munkájában is felfedezhető volt.[35] Mint Horváth Sándor megfogalmazza „Száz év magány? A magyarországi munkáskutatások nézőpontjai a 20. században" című tanulmányában: bár Haraszti valódi szociografikus módszerekkel dolgozott, a könyvét inkább egy „belső" szemlélő szempontjából írta meg, amelyből a szociológia elemzés teljesen hiányzik. A teljesítménybérezés leírása ugyanakkor olyan keretet ad szerinte az irodalmi műnek, amely már egy szociológiai megközelítést tesz lehetővé. Ezáltal a *Darabbér*ben többféle műfaj keveredik.[36]

Haraszti írásmódjának alternatív mivolta azonban egy másik, inkább működésbeli eszközben is felfedezhető, amely az ellenzéki csoportok tiltakozó akcióiról szóló petíciókban és felhívásokban figyelhetők meg. Itt azt a jellegét figyelhetjük meg az alternatív médiának, amely egy bizonyos csoporthoz vagy kisebbséghez köti, és amely meghatározás, John Downing alternatív médiáról írt tanulmányában is megjelenik. Ő az alternatív médián belül radikális médiumnak nevezi azokat a médiatermékeket, amelyek egy-egy politikai mozgalom vagy egyéb szerveződés mentén próbálnak kiállni, így a médium főként eszköz a cél elérésének érdekében.[37]

---

33 Atton (2009): 265–266.
34 *Beszélő, 21 (a):* 78–81.
35 Haraszti (1973)
36 Horváth (2022). 32.
37 Atton (2009): 266.

Hasonló álláspontot van Atton[38] is, így az ellenzéki csoportok nyílt leveleinek, felhívásainak közlését is az alternatív jellegzetességek közé sorolhatjuk, ami egyben új elemként is értelmezhető a korabeli Magyarország hagyományos újságírói gyakorlata felől nézve. Teljes terjedelemben közölt felhívásokat ugyanis ritkán közöltek már akkor is a szerkesztőségek, így gyakran terjedelem miatt ezeket rövidítve, szemlézve ismertették az olvasóközönséggel. Megítélésem szerint a nyílt levelek és felhívások formájukat és funkcióikat tekintve a sajtóközleményekkel mutatnak párhuzamot, amelyeket már a magyarországi lapok sem ismertettek teljes terjedelemben.[39]

A teljes közlés mögött feltehetően a szolidaritási motiváció állhatott, azaz a szerkesztők együttéreztek és egyet is érthettek a felhívásokkal, így azok minden egyes sorát fontosnak tartották. Azon csoportok, kisebbségek, akik a *Beszélő* hasábjain is megjelentek – mint a sorkatonai szolgálatmegtagadók –, az állami sajtóba csak ritkán juthattak el, akkor is többnyire negatív hangnemben. Erre példa a *Magyar Hírlap*ban Illés István írása, aki a tárgyalás után csaknem egy hónappal ismertette a tárgyalás eredményeit és cáfolta Keszthelyi jogi érveit.[40]

2.1.2. A cikkek hivatkozása/forráskezelése

Szintén fontos tulajdonsága az alternatív médiumoknak, hogy valamelyest viszonyulnak a hagyományos orgánumokhoz, így amellett, hogy mind a *Beszélő*, mind a *Magyar Október* tartalmaz újításokat a formátumokban, alapvetően hagyományos újságírói elemekkel dolgozik.

A tartalomkészítés módjánál maradva szintén párhuzamok figyelhetők meg a *Beszélő* és a *Magyar Október* között, különösen a cikkek forráskezelése terén. A *Beszélő*ben a legtöbbször elmarad az információk forrásainak feltüntetése, amit a szamizdat illegalitása is magyarázhat. A *Beszélő* szerkesztői feltehetően nem merték feltüntetni a kapott információk forrását, elkerülve mind a *Beszélő*, mind az információt kiadó személy lebukását. A szerzők ugyanakkor feltehetően hitelesnek ítéltek meg egy-egy adott információt, azt illetően, hogy azok sok esetben tőlük, azaz a demokratikus ellenzék tagjaitól származtak. A szamizdatban fellelhető *Házkutatás-Krónika* című rovatban (amelyben Keszthelyi letartóztatásáról is beszámoltak) ugyanis többnyire saját maguk voltak az adott rendőri eljárások kárvallottjai. A más ellenzéki csoportokat ért retorziók, házkutatások, szamizdatlefoglalások esetében – ami történt az *Égtájak között*el is –, illetve Keszthelyi letartóztatásával kapcsolatban, a két csoport között fennálló kapcsolat jelenthette a forrást. Ezt ugyanakkor árnyalja az is, hogy mint Csizmadia Ervin írja a demokratikus ellenzékről írt monográfiájában, Az *Égtájak között* szerkesztőivel nem volt szoros kapcsolata a *Beszélő* szerkesztőinek.[41] Jakab Lajos

---

38 Uo. 273.

39 Erre példa a *Magyar Hírlap* 1987. április 1-i számának 2. oldalán megjelent írás: „Párizsi szovjet nagykövetség tiltakozó nyilatkozata" címmel.

40 Példa Keszthelyi Zsolt negatív ábrázolására a *Magyar Hírlap*ban: „Ezt az ügyet, amely egy pár soros hírnél, aligha érdemelne többet, néhány nyugati tömegkommunikációs eszköz valóságos politikai szenzációként tálalta. Beszámolóikban Keszthelyi a szocialista rendszer áldozataként szerepel. Olyan fiatalemberként, aki íme, példáját adja úgymond az elnyomó hatalommal szembeni hősies helytállásnak." Illés (1987): 5.

41 Csizmadia Ervin az *Égtájak között* szerkesztőit – köztük Keszthelyi Zsoltot, Diószegi Olgát, Taláta Józsefet – az ellenzék harmadik nemzedékéhez sorolta, akik sokkal radikálisabbak voltak a demokratikus ellenzék idősebb tagjainál. Ennek okán az együttműködésük is lazább volt. Csizmadia (1995): 365.

visszaemlékezései szerint is inkább a szamizdat kiadványok terjesztése és a nyomtatások kapcsán érintkeztek egymással,[42] így ez további kérdéseket vet fel, de ettől függetlenül feltehetően tőlük érkezhetett az információ.[43]

Ez a forráskezelési technika figyelhető meg gyakran Krassó György esetében is, akiről ma tudni lehet, hogy többnyire az Inconnu, illetve egyes alkalmakkor a demokratikus ellenzék tagjai értesítették telefonon egy adott esetről.[44] Az ő esetében viszont – tekintve, hogy lapja külföldön jelent meg –, nem gátolta volna semmi, hogy rögzítse az információ átadóját, hacsak nem így akarta elkerülni, hogy otthoni barátai lebukjanak a telefonbeszélgetéseik révén, amelyeket – utólag tudjuk – az állambiztonság lehallgatott.[45]

A Keszthelyi-ügy külpolitikai visszhangjának pontos forrásmegjelölése viszont mindkét orgánumban elmarad. Tényként közli Haraszti Miklós azt, hogy Bécsben és Varsóban is tüntettek Keszthelyi ügye mellett,[46] illetve Krakkóban is, amelyről részleteket csak a *Magyar Október* közölt.[47]

A külföldi eseményekről feltehetően a *Beszélő* szerkesztői a lengyel barátaiktól értesülhettek, Krassó pedig a magyar szamizdatból. Az ő esetében nem tudni, hogy volt-e neki személy szerint kapcsolata a lengyel ellenzékkel, így elképzelhető, hogy vagy a magyarországi barátai révén, vagy a keleti blokkból tudósító külföldi médiumokból értesült a tüntetésekről. A *Beszélő* és a *Magyar Október* esetében is elképzelhető, hogy el akarták kerülni a lengyel barátaik lebukását, így őket nem nevesítették/hivatkozták.

Egyéb forrásmegjelölések is előfordultak ugyanakkor a két orgánumban, mégpedig bizonyos magyar törvények és magyar lapok feltüntetése, illetve a *Beszélő* „Szolgálatmegtagadók" című írásában a Vatikáni zsinat közleménye és a Magyar Katolikus Püspöki Kar álláspontja.[48]

A szolgálatmegtagadók büntetéséről a *Beszélő* szerkesztői feltehetően a magyar lapokban olvashattak, akik a *Magyar Október*étől a forrásmegjelölést illetően is eltérő gyakorlatot alkalmaztak. A *Beszélő*ben ugyanis nem tüntették fel pontosan a vonatkozó jogszabályokat, szemben a *Magyar Október*rel, amely ezt rendszerint megtette. Így volt ez Krassó Keszthelyi perének elhúzódásáról szóló cikkében is.

2.1.3. A megszólalók feltüntetése

Krassó több cikkben is hivatkozik Keszthelyi barátaira („Keszthelyi Zsolt tárgyalását elhalasztották") egy alkalommal pedig a szüleit is megemlíti („Keszthelyi Zsolt előzetes letartóztatásban marad") egy megint másik cikkben pedig a polgári szolgálatért íródott indítványt

---

42 A szamizdat kiadók Jakab Lajos, az Áramlat Kiadó alapítójának emlékei szerint átvették egymás szamizdatjait, kivéve a *Beszélő*t, amelynek készítői csak a saját maguk lapját terjesztették. Jakab (2015): 31.

43 Kutatásom tervezett folytatásában erről az *Égtájak között* egyik szerkesztőjét, Bartók Gyulát akarom megkérdezni egy kutató interjú keretében.

44 Koltai (2021)

45 Uo.

46 *Beszélő, 21. (b):* 81.

47 Leírása szerint 1987. március 29-én a lengyel pacifista Szabadság és Béke szervezet küldött táviratot a varsói magyar nagykövetségnek Keszthelyi szabadon bocsátása érdekében. Április 3-án tüntetésekre került sor Varsóban és Krakkóban. *Magyar Október,* 1987/40. április 8.

48 *Beszélő, 19. (a):* 740.

benyújtó barátját, Bogád Antalt is megemlíti: („A letartóztatott Keszthelyi Zsolt a lelkiismereti szabadság biztosításáért"). Egy alkalommal a demokratikus ellenzék álláspontját is a megszokottól eltérően ismertette. Ennek során nem nyilatkozatot közölt, hanem a „demokratikus ellenzék egyes képviselőinek véleménye szerint" kifejezést követve ismertette a véleményüket („Keszthelyi Zsolt tárgyalását elhalasztották"). Ez utóbbi kifejezés pedig a személyes kapcsolatfelvételről árulkodik, azaz telefonon keresztül készíthetett interjút Krassó a demokratikus ellenzék egyes tagjaival. Más alkalmakor ugyanis egy-egy adott tiltakozó nyilatkozatot ismertetett teljes terjedelemben, amelyekhez kevés megjegyzést fűzött. Erre példa a Keszthelyi Zsolt Bizottságának levele.

A Beszélőben a vizsgált időszakban főként az ellenzéki szereplők szólaltak meg, így őket a tartalmi csoport eredményeinek elemzésében ismertetem.

2.1.4. A háttér- és kiegészítő információk használata

Érdemes azt is megemlíteni, hogy mind a forrásmegjelölés nélkül közölt információk, mind a hivatkozással ellátott értesülések is egyfajta újságírói háttér- vagy kiegészítő információkként azonosíthatók be, amelyeket az újságírók a saját információik alapján szereztek. Az elmaradt forrásmegjelölések miatt ugyanakkor nem mindig eldönthető, hogy a *Beszélő* szerkesztői és Krassó[49] mire alapozták a felvetéseiket.[50] Ettől eltekintve viszont maga a tény, hogy minél több oldalról világítanak meg egy ügyet, (példaképp a szolgálatmegtagadókkal foglalkozó *Beszélő* cikk[51] és a tárgyalás elhalasztásának okai a *Magyar Október*ben)[52] megfelel annak az Atton-i értelemben vett alternatív média fogalomnak, amely szerint egy médium, bár tartalmában és módjában igyekszik függetlenné válni a hagyományos médiumoktól, nem tudja figyelmen kívül hagyni a fennálló politikai, gazdasági, társadalmi körülményeket sem.[53]

A *Magyar Október* és a *Beszélő* így, bár elfogultan (erre a tartalom vizsgálatáról szóló fejezetben térek ki részletesen), de beszámolnak az őket és az egyéb csoportokat ért atrocitásokról, igyekeznek az eseteket tágabb kontextusban értelmezni, azaz minél több összefüggést

---

49 Koltai Gábor szerint „Krassó György a beszélgetések során szerzett információkat igyekezett ellenőrizni más forrásokból, például a BBC-nél, a Szabad Európa Rádiónál levő kapcsolatai segítségével, majd ezek alapján készítette el a MOSZT soron következő hírlevelét." Koltai (2021)

50 Krassó özvegye, Háy Ágnes szerint Krassó nagyon ügyelt a pontosságra. Listákat is vezetett a fontosabb információkról, idézte fel a munkamegosztásukat. Bár nem emlékezett arra, hogyan is ellenőrizte a kapott információkat (a gyorsaság és a forrás megbízhatósága miatt elképzelhető, hogy olykor sehogy), de arra igen, hogy az esetleges elírások javítása céljából vele mindegyik cikkét átolvastatta. Azt a felvetést viszont, hogy Krassó az információkat más médiumokon keresztül ellenőrizte volna le, cáfolta, mert az özvegy szerint a legtöbb esetben Krassó közölte le legelőször az adott eseményt. Emlékezetes példaként említett egy házkutatást Nagy Jenőnél, a *Demokrata* című szamizdat szerkesztőjénél, amelynek során Nagy egy utcai telefonból felhívta Krassót, s amikor a rendőrök még a lakásban tartózkodtak, a házkutatás híre már elhangzott a BBC-n. *Interjú Háy Ágnessel.*

51 *Beszélő, 19. (a):* 740.

52 *Magyar Október,* 1987/15. március 3.

53 Atton (2009): 267.

keresve az események között. Egy klasszikus tényfeltáró anyaghoz hasonlóan tágabb értelmezési keretben interpretálják az eseményeket, amelyekben nemcsak beszámolnak a hírekről, hanem a saját véleményüket rögzíti.

Krassó a kiegészítő/háttérinformációkkal és megjegyzéseivel az első Keszthelyiről szóló hírben burkoltan úgy értelmezi a letartóztatást, hogy a rendőrök az *Égtájak között* egyik számában, a *Fagyöngy*ben közölt információk miatt tartóztatták le Keszthelyit, így a sorkatonaság megtagadása egyfajta ürügy volt Krassó értelmezésében. A szamizdatban ugyanis részletesen közölték az Írószövetség Választmányának és Elnökségének, valamint a meg nem választottaknak a névsorát,[54] amely ellen január 30-án bíráló cikk is megjelent az *Élet és Irodalom*ban.[55]

A *Beszélő* részletes tájékoztatást adott a polgári szolgálat bevezetéséről,[56] míg Krassó Keszthelyi fogvatartásának és perének elhúzódásával foglalkozott, amelyet külpolitikai események megemlítésével, taglalásával is megtoldott. Erre példa a brit külügyminiszter látogatása.[57] A külügyminiszter látogatását ugyanis a demokratikus ellenzék egyes tagjainak véleményével helyezi tágabb kontextusba, amely szerint a pártvezetés a javuló brit-magyar kapcsolatok miatt nem akarta, hogy a tárgyalás a külügyminiszteri látogatás ideje alatt legyen megtartva, elkerülve ezzel a külföldi sajtóvisszhangot.[58] Ez a vélemény ugyanakkor a Beszélőben nem jelent meg.

A vizsgálat során több ilyen kiegészítő információt is észrevettem a szövegekben, amelyek forrását bár olykor lehivatkozták, olykor meg nem, mindenképpen árnyalják a szöveget. Erre példa Keszthelyi szívpanaszainak említése, valamint a házkutatása körülményeinek ismertetése.[59]

2.1.5. A szamizdatok feltüntetése

Mindenképp közös mindkét orgánumban, hogy saját maguk korábbi írásaikra hivatkoznak. A szolgálat megtagadókról és Keszthelyi Zsoltról szóló cikkek esetében Haraszti Miklós leszögezi a tudósítás elején, hogy az ügynek korábban is volt szamizdat-nyilvánossága,[60] ám itt nem jelöli meg a *Beszélő* korábbi lapszámát, szemben a szerkesztőség „Szolgálatmegtagadók" című írásával, amelyben zárójelbe teszik egy korábbi számukat.[61]

A *Magyar Október*ben Krassó saját korábbi cikkeire hivatkozik, gyakran csak mint tájékoztató jelentésekre, továbbá nem jelöli meg konkrétan a korábbi szamizdatszámokat (nem tünteti fel név szerint a *Beszélő*t, így máshonnan is tájékozódhatott), ám a szamizdatokat többféleképpen tüntette fel írásaiban. Legtöbbször a *Beszélő*t, a *Demokrata*t és az *Égtájak között*et említette meg, ám gyakran csak összefoglalóan szólt a szamizdatok korábbi cikkeiről, amelyekre a következő megjelölésekkel utalt: „szamizdatújság", „szamizdatlap", „szamizdatkiadvány", „számos független kiadvány", „független szamizdat kiadványok",

54 *Magyar Október,* 1987/12. február 23.
55 Szerdahelyi (1987): 5.
56 *Beszélő, 19. (a):* 740.
57 *Magyar Október,* 1987/15. március 3.
58 *Magyar Nemzet,* 1987/18. március 10., 1.
59 *Beszélő, 21. (b):* 78.
60 Uo.
61 *Beszélő,19. (a):* 740.

„szamizdat-folyóirat", „lap". Leggyakrabban a „szamizdatújság" és „kiadvány" megnevezést, használta, amelyekből több következtetést is le lehet vonni a saját értelmezésére vonatkozóan. Ennek tartalmi jelentésére vonatkozó megállapításaimat a következő alfejezetben fejtem ki részletesebben.

2.2. A *Beszélő* és a *Magyar Október* alternatív tartalmi karakterjegyeinek értelmezése

A szamizdat mint újság pozícionálása már a *Beszélő* esetében is megfigyelhető volt, amikor Haraszti Miklós úgy fogalmazott a Keszthelyi tárgyalásáról szóló tudósításában, hogy az ügynek már korábban is volt szamizdat-nyilvánossága.[62] Erről és Krassó szamizdat-értelmezéséről lesz szó a két orgánum alternatív tartalmi elemzésének erre vonatkozó alfejezetében.

2.2.1. A szamizdat feltüntetésének jelentése

Mind Haraszti, mind Krassó a szamizdatot újságként azonosítja, vagy legalábbis a második nyilvánosság meghatározó elemeként, különösen, mivel nemcsak fórumot, megjelenést biztosít a másként gondolkodók számára, hanem hírforrásként is számontartható, amely beszámol a pártállam által elhallgatott történetekről is az olvasóknak.

A szamizdat hírszolgálat, tájékoztató funkciója azonban nemcsak itthon, hanem külföldön is bevett gyakorlat volt. Itthon kis mértékben a *Beszélő*, nagyobb terjedelemben a Demszky Gábor és Hodosán Róza által szerkesztett *Hírmondó* foglalkozott a demokratikus ellenzékkel, és más magyar csoportokat ért jogsérelmi esetekkel, amely jelleg, ahogyan azt Sükösd Miklós is írja, a lengyel, a csehszlovák és a szovjet szamizdatokban is felfedezhető volt a hidegháborús években.[63]

Krassó azonban merészebben fogalmazott, mint Haraszti, amikor a „független folyóirat", illetve „lap" kifejezéseket használja a szamizdat előtt. Ezzel ugyanis a független sajtó hiányát, vagyis a sajtószabadság hiányát is érzékelteti a pártállami Magyarországon, azaz a hazai orgánumok függőségét a cenzúrától, amely a szamizdatkészítők esetében nem áll fenn. A szabad írás gyakorlatára akar ezzel utalni, arra, hogy ők – szemben a pártlapok újságíróival –, ha illegálisan működnek is, esetükben nem kell tartani attól, hogy valaki politikai okokból cenzúrázna egy cikket. Azaz illegális mivoltukban is szabadabbnak, és egyben a pártállami lapokkal szemben értékes és fontos információkat közlő lapokként azonosítja a szamizdatokat.

A megkülönböztetés pedig a saját orgánuma nevében is fellelhető: *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat,* amelynek nevében a „szabad sajtó" kifejezés is a pártállami lapokkal szembeni újságírói szabadságra utal, amelyben Krassó célja is burkoltan jelen van. Mégpedig a külhoni magyarság hiteles tájékoztatása a magyarországi hírekről, amelyekről negatív véleményen volt.[64]

---

62 *Beszélő, 21. (b):* 78.
63 Sükösd (2013): 11.
64 Bozóki (1990): 73.

A szamizdatok sajtóként való megjelölésével ugyanakkor Krassó egy klasszikus újságírói gyakorlatot követ, a korábbi cikkek hivatkozását, amellyel Krassó nemcsak saját írásait, hanem a többi szamizdatterméket is független sajtó szerepében pozícionálja. Haraszti ugyanakkor azt is érzékelteti, hogy ők nem elnyomásban élő újságírók, hanem üldözöttjei a rendszernek, mivel ellenkező esetben a szabad sajtó, illegalitásban lévő független sajtó, vagy más újságírásra vonatkozó kifejezéseket használta volna.

A szamizdatok mellett egyedi módon jelenik meg a pártsajtó feltüntetése, amelyet a *Beszélő*ben elég kritikusan jellemeznek. Haraszti a tudósítása végén tesz egy megjegyzést arra vonatkozóan, hogy a hivatalos lapok természetesen hallgattak az ügyről,[65] amelytől élesebben nyilvánul meg az a szerző is, aki a „Szolgálatmegtagadók" című cikkben tett megjegyzést a *Magyar Nemzet*re és a *Magyar Hírlap*ra.[66]

A cikkben itt érződik a szerző megvetése a magyar hivatalos lapokkal, különösen a *Magyar Hírlap*pal szemben. A lap ugyanis a vallási okokra hivatkozó szolgálatmegtagadók esetét tárgyalta, melynek során a *Beszélő* szerzője szerint a *Magyar Hírlap* a pártállamtól való függőségét és a hozzávaló lojalitását mutatta meg.[67] Ez volt megfigyelhető a *Magyar Nemzet* jellemzésben is, amelyben a „lírai hangnem" megjegyzés gúnyos mivolta is szintén a kritizált lap pártállami beágyazottságára utalt.[68] A *Beszélő* ezzel akarta érzékeltetni a lap engedékenységét a fennálló politikai hatalom iránt, így a *Beszélő* pozícionált. A *Magyar Nemzet*re és *Magyar Hírlap*ra vonatkoztatott jelzőkkel ismét csak magukat, a *Beszélő*t helyezi egy autonóm szerkesztői és hírforrási pozícióba. Az ilyen, a pártállami hivatalos sajtóval szembeni kritikus megjegyzések azonban Krassó esetében elmaradnak.

2.2.2. A megszólalók feltüntetése

Atton szerint egyik másik jellegzetessége az alternatív médiumoknak, hogy a cikkekben szereplő személyeket megszólaltatják és megjelentetik, ami egy fontos különbség a hagyományos és az alternatív médiumok működése között. Az alternatív médiumok ugyanis Atton értelmezésében gyakrabban szólaltatnak meg alsó társadalmi rétegeket és elnyomott kisebbségeket, ám gyakran csak civileket, egyfelől azért, hogy a hangjuk a szélesebb nyilvánossághoz is eljusson, másfelől azért, hogy megtörjék a hagyományos médiában rendszeresen szereplő szakértői megszólalások hegemóniáját.[69]

A *Beszélő*ben és a *Magyar Október*ben e megszólaltatottak részben az ellenzéki csoportok, részben pedig az elnyomott kisebbségek képviselői, akiknek ábrázolására a következő fejezetben térek ki részletesen. Itt és most azokat a megállapításokat szeretném rögzíteni, amelyek a megszólalók számszerű megjelenésére és annak módjára vonatkoznak.

---

65 *Beszélő, 21. (b):* 81.
66 *Beszélő, 19. (a):* 740.
67 Uo.
68 Uo.
69 Atton (2009): 268.

A Keszthelyi-ügyről és a sorkatonai szolgálatmegtagadókról készített írásokban leggyakrabban Keszthelyi Zsolt neve jelenik meg, ám mellette még két korábbi szolgálatmegtagadó nevével találkozunk: Kiszely Károllyal és Tóth Péterrel. Kettőjük közül Kiszely neve fordult elő gyakrabban a szövegekben. Kezdetben mint a Keszthelyi Zsolt Bizottság egyik tagja és a nyilatkozat aláírója tűnik fel a *Beszélő*ben, majd a tárgyaláson ő lesz az, akit kiutasítanak a teremből.[70] Róla szintén megemlékezik Krassó, ám az írás ezen pontjában különbség figyelhető meg a *Beszélő* és a *Magyar Október* között. Míg utóbbi részletes leírást ad Kiszely és Tóth erőszakos kiutasításáról, addig a *Beszélő* csak röviden számol be róla. A *Beszélő* ráadásul csak az Amnesty International küldöttét nevesíti a tárgyaláson.[71] De – szemben a *Magyar Október*rel – az eseményről a BBC-nek tudósító Nick Thorpe-pot nem említik meg, mint ahogy a nyugatnémet televízió munkatársait sem.[72]

A szolgálatmegtagadókat azonban – bár Krassó írásmódjából is érezhető, hogy szolidaritást érez velük – pár kivételtől eltekintve nem szólaltatja meg a *Magyar Október,* sőt magának a demokratikus ellenzéknek is csak egy esetben találkozunk olyan megszólalásával, amely arról árulkodik, hogy vagy maga Krassó telefonon, vagy az Inconnu valamelyik tudósítója beszélt velük.

Ezzel szemben a tárgyaláson Harasztinak lehetősége adódott, hogy beszéljen egy pár szót Keszthelyivel, majd a szerző a Keszthelyivel szolidáris közönségről is több említést tesz a tárgyaláson, ám Krassóval szemben a *Beszélő* munkatársai nem készítettek külön interjút Keszthelyi barátaival, és más szolgálatmegtagadó írását sem közölték a vizsgált időszakban (mint Kiszely levelét a *Magyar Október*). Helyette a Keszthelyi Zsolt Bizottság levelét közölték, amely gyakorlat hasonló a „Szolgálatmegtagadók" című cikkben alkalmazott levélleközléssel. Ez utóbb említett írásban a *Beszélő* a polgári szolgálat lehetőségeit, és a Magyar Katolikus Püspöki Kar hozzáállását járta körül, és a Bulányi-féle bokor vallásközösség levelét is közölték. Ennek tagjai ugyanis a Bulányi György szerzeteshez kötődő kispapokként szintén elutasították a sorkatonai szolgálatot, csak ők vallási, lelki okokra hivatkozva.[73]

Ahogyan azt fentebb említettem, az ellenzéki és más csoportok tiltakozó leveleinek, nyilatkozatainak teljes közlése egy újszerű forma, ám amellett egy sajátos megszólaltatási szerepeltetési megoldás is – itt az Atton-i értelemben vett alsóbb, elnyomott réteg (jelen esetben itt most a Keszthelyi Bizottság és a Bulányi-féle kör) hanghoz juttatásának eszköze. Ez pedig azért sajátos, mert a *Beszélő*től – mint azt más esetekben láttuk –, nem lett volna idegen az interjú[74] vagy a szociográfiai riport[75] műfaja sem, ám valamilyen oknál fogva ezzel ebben az esetben nem éltek a szerkesztők.

70 *Beszélő, 21. (b):* 78.
71 Uo.
72 *Magyar Október,* 1987/47. április 27.
73 *Beszélő, 19. (a):* 741–742.
74 Lásd: *Beszélő, 21. (a):* 64–67.
75 Lásd Solt Otília: A SZETA dossziéjából, *Beszélő, 21. (c):* 113–115.

3. Keszthelyi Zsolt és a szolgálatmegtagadók ábrázolása a *Beszélő*ben és a *Magyar Októberb*en

A tanulmány eddigi szakaszában Chris Atton meghatározása alapján kíséreltem meg beazonosítani azokat az elemeket, amelyek az alternatív média módszereire és egyéb eszközeire vonatkoztak. A tanulmány további részében pedig a *Beszélő* és a *Magyar Október* alternatív jellegét tartalmi vonatkozásokban mutatom meg.

A vizsgált cikkekben azokat a megjegyzéseket, illetve kifejezéseket vizsgálom, amelyekből megítélésem szerint a *Beszélő*nek és a *Magyar Októbern*ek az ügyre vonatkozó olvasata és értelmezése rajzolódik ki. Különösen azon megfogalmazásmódok értelmezésére fókuszáltam, amelyekből a rendszerrel szemben álló szolgálatmegtagadókról – köztük Keszthelyi Zsoltról – kialakított ábrázolás olvasható ki.

Az előbbi fejezetben vizsgált szempontokhoz hasonlóan itt is párhuzamok mutatkoznak a két orgánum között, amelyek közül elsőként a *Beszélő* értelmezésére és ábrázolásmódjára térek ki a diskurzuselemző módszertannal. Arra voltam kíváncsi, hogy hogyan és miként értelmezték a szamizdat szerkesztői és a tárgyalásról tudósító Haraszti Miklós Keszthelyi Zsolt szerepét és helyzetét, illetve a különböző jelzők és megjegyzések használatával miként akarták láttatni a sorkatonaságot lelkiismereti okokból megtagadók eseteit.

3.1. Keszthelyi Zsolt tárgyalása és értelmezése a *Beszélő*ben

A *Beszélő* először az 1987. évi februári házkutatások során adott hírt Keszthelyi letartóztatásáról, amelyben ezt az eseményt a többi ellenzéki csoportokkal szembeni fellépések részeként tüntették fel.[76] Később a tárgyalásig nem is számolnak be a Keszthelyi-per elhúzódásáról, amelyről Haraszti Miklós tudósított.[77] Megemlíti, hogy a „veterán szolgálatmegtagadókat" (akik igaz vallási okokból, de korábban is megtagadták a sorkatonaságot) – Kiszely Károlyt és Tóth Pétert – kivonszolták a teremből, majd kituszkolták őket az előcsarnokból, amit Haraszti érdekes módon nem részletezett, szemben a Krassó György *Magyar Október* cikkével.[78]

Haraszti Keszthelyi megérkezésére vonatkozó leírásával – amelynek során, mint írja „bilincset tudtak rázni vele" – kilép a tudósító szerepköréből, és személyes részvevőjévé válik a tárgyalásnak, egyfajta szemtanúvá és sorstárssá, aki a társaival együtt a szolidaritásukról biztosította Keszthelyi Zsoltot.[79] Őt pedig Haraszti, ahogyan azt később is látni fogjuk, hol mint a pártállami diktatúra áldozataként, hol pedig mint radikális, ám sokszor különc ellenzéki szereplőként ábrázolja.

---

76 *Beszélő, 19. (b):* 746.

77 *Beszélő, 21. (b):* 78.

78 Krassó ugyanis az alábbi módon írt a jelenetről: „Kiszely Károlyt – aki az elmúlt években talán a legtöbbet tette a szolgálatmegtagadók érdekében – két katona a földön vonszolva távolította el a tárgyalóteremből." *Magyar Október,* 1987/47. április 27.

79 *Beszélő, 21. (b):* 78.

> „Keszthelyit szokásos viseletéhez képest rövid hajjal látjuk viszont, szakállát is leborotválta, bilincsben van. Rokonaival sem engedik beszélni, nemhogy velünk; de azért kezet rázunk vele, azaz bilincset rázunk neki. Csak akkor veszik le róla, amikor a vádlottak padján ül, minden szünetben újra megbilincselik."[80]

Itt részben áldozati szerepben láttatja Keszthelyit, a bilincs említésével, ám egyben lázadónak is, akit az eljárás és a fogvatartás során, mint kiderül, identitása részét képző (lázadó) hajviseletétől is megfosztották. Erre utal a rövidre vágott haj és leborotvált szakáll megemlítése is, amelyek még a nyolcvanas években is a konform életstílus jelképének minősültek a Kádár-rendszerben.[81]

Haraszti Keszthelyivel szemben pozícionálja ugyanakkor a bíróság tagjait a vádlottak ruházatával összevetve. „Katona az ügyész is, dr. Tóth István alezredes. Az ügyvéd viszont dr. Bán György világos ablakosai megszórt fekete rácsos zakóban civil voltát. De a védő mandzsettáját és a vádlott kitaposott tornacipőjét, ezt a többszínű polgári koalíciót szinte elnyeli a sárgászöld zubbonyok, széles derékövek és arany csillagocskák frontja."[82]

A katonai bíróság tagjait, maszkulin, hierarchikus szerepkörben ábrázolja, akik a törvényt képviselik (uniformisban) míg velük szemben az ügyvéd és Keszthelyi a civil voltukat hangsúlyozzák már csak „a polgári koalícióban hordandó mandzsetta és kitaposott tornacipőjük" által.[83] Szimpatikusabbaknak tűnnek a szemében, egyszerű civileknek, szemben a diktatúra funkcionáriusaival, akik már a tárgyalás első percétől fogva is ellenségesen viselkednek.

Ez az ábrázolásmód azonban az '50-es évek koncepciós pereinek leírására és az egykori '56-os vérbírók habitusára emlékeztetheti az olvasót. A bíróság tagjainak jellemzése és a döntéseik ismertetése során ugyanis Haraszti több olyan megjegyzést is tesz, amelynek alapján a bírók előre megfontolt döntéssel érkezhettek a tárgyalásra. Ezért is tűnnek ellenségesnek Keszthelyivel szemben a szerző leírásában. Keszthelyi rövid nyilatkozatát ugyanis, mint írja „elfelejti felolvasni a bíró", amely mellett a már említett szívpanaszokat is szóvá teszi: „Nem esik szó róla, hová lettek a szívpanaszok, amelyek miatt egyetemi évei előtt alkalmatlannak minősítették".[84]

A tudósításban, mint ahogy arról az előző fejezetben is kitértem, Haraszti is alkalmazott kiegészítő vagy háttérinformációkat, amelyek forrását nem jelölte meg a cikkben. E megjegyzésekkel tágabb összefüggésbe is szerette volna helyezni az esetet, amely ismét csak Keszthelyi áldozati pozícióját erősíti. Azt a képet, mely szerint Keszthelyi becsületes (a tudósítás egyik pontján demokratának is nevezi),[85] és akinek ügyével egyet kell érteni.

Az eljárásra tett megjegyzésével ismét csak az eljárás elfogultságára akar utalni, amelynek során Keszthelyit nemcsak áldozatként, hanem elszánt ellenzékiként, már-már ellenállóként azonosítja: „Keszthelyinek később módjában áll további vizsgálatot kérni a szíve ügyében, de lemond róla. Úgy érzem, büszkeségből nyilatkozik így, édesanyja kétségbeesetten ingatja a fejét."[86]

---

80 Uo.
81 Csatári (2008).
82 *Beszélő, 21. (b):* 78.
83 Uo.
84 Uo.
85 Idézet a tudósításból: „(...) nem levén sem nem nazarénus, sem Jehova tanúja, hanem demokrata". Uo. 79.
86 *Beszélő, 21. (b):* 78.

Az „úgy érzem" kezdetű mondat, amellett, hogy a nyitó kifejezés ismét inkább a résztvevő szemtanú pozícióját erősíti, Keszthelyi ellenálló karakterét villantja fel az aggódó édesanya leírásával. Keszthelyinek ugyanis bár van veszíteni valója, van érte aggódó családja, akihez hazamehetne, mégis kitart az elvei mellett vállalva a következményeket.

A bíróság negatív ábrázolása is folytatódik a tudósításban a főelmeorvos Keszthelyire tett megjegyzésének idézésével („a hadköteles az infantilis dac állapotában van") és a „gyógymód" kifejezés[87] említésével, amivel Haraszti összefüggésbe hozhatta a Kádár-rendszer egyik bevett – ellenzékiek elleni – eljárását, mégpedig a pszichiátriai kezeléseket, amelyek főképp a rendszert megkérdőjelező punk- és rockegyüttesek tagjai ellen irányultak a '70-es és '80-as években.[88] Haraszti ugyanakkor ismét csak arra jut, hogy a behívó inkább Keszthelyi ellenzéki tevékenysége miatt volt, így akarván akadályozni az *Égtájak között* megjelenését és Keszthelyi ellenzéki cselekvését.

A tárgyaláson ezt követően a bírók Keszthelyi egyetemi tanulmányai felől érdeklődnek, aki angol-francia szakos volt az ELTE-n. Az egyetemen az utolsó években, köszönhetően a lengyel aktivistákkal való kapcsolatának, lengyelt szeretett volna tanulni angol helyett, amelyet akkoriban nem engedélyeztek. A Szabadság és Béke Mozgalom aktivistáinak hatására ráadásul alternatív polgári szolgálattal is foglalkozott az *Égtájak között*ben, amelyet szeretett volna teljesíteni is a Néphadseregben, ezt azonban a bíró „extraságnak" nevez. Ezután Haraszti – mint egyfajta tolmács – elemzi a bíró viselkedését az olvasóközönsége számára.[89]

Szerinte a bírónak „semmi sem jó", elfogultak Keszthelyivel szemben, s ezzel ismét burkoltan azt akarja érzékeltetni, hogy a vádlott ítélete feltehetően már előre megfogalmazódott a tárgyalás előtti időszakban.[90]

A tárgyalás végén ismét Keszthelyi különc ábrázolása jelenik meg, amikor Haraszti kilépve ismét a tudósítói szerepkörből, a tárgyalás elejéhez hasonlóan, ismét barátként lép oda az ellenzék többi tagjaival együtt Keszthelyihez. Mikor megkérdezik, hogy mire van szüksége, a fiatalember csak könyveket kér, majd – amikor a börtön körülményeiről érdeklődnek – a társalgást az egyik őr szakítja félbe azzal, hogy mindez tabutéma, és nem szabad beszélniük.[91]

Haraszti tudósításában e ponton érezhetőbb a legerőteljesebben, hogy kapcsolata van a demokratikus ellenzékkel, amikor *az ők és mi* felosztásról értekezik a tárgyaláson részvevő hallgatóság jellemzésekor.

„A mi csapatunk eléggé fegyelmezetten bírta a beleszólási tilalmat, homlokráncolások, mély kilégzések, borostasercegtetések néha megestek." A másik oldalról ugyanakkor – amelyet nem nevez meg nyíltan – bekiabálások és trágár megnyilatkozások is elhangzanak, míg ők fegyelmezetten viselkednek, annak ellenére, hogy nekik több okuk lenne felháborodni az elsőfokú ítélet kihirdetését követően.[92]

---

87 Idézet a tudósításból: „(...) tehát felnőttkorunk végéig bármelyikünket behívhatják, ezért a politikai véleménynek ez a hasonszenvi gyógymódja – kutyaharapást szőrével, lázongást behívóparanccsal – nem válhatna semmiképpen sem e tárgyalás témájává". *Beszélő, 21. (b):* 79.

88 Uo. 78.

89 Uo.

90 Uo. 79.

91 Uo. 81.

92 Uo.

> „De amikor Zsolt arról beszélt, hogy kevesli a demokráciát és különösképpen a szabad választásokat, a másik csapat térferéről félhangosan felröppent egy »kurva anyád«. Senki sem utasította rendre őket, talán a lelkiismereti szabadság kedvéért, elvégre maga az érintett, az édesanya is csak összerezzent, de nem tiltakozott."

Ezzel pedig ismét csak pozícióba helyezi magukat, a demokratikus ellenzéket, amely közösségbe immáron nemcsak Keszthelyit, hanem már-már Keszthelyi édesanyját is beleérti. Annak ellenére, hogy a jelenlévők közül csak ők és Keszthelyi végeztek ellenzéki tevékenységet, a „mi és ők" leosztással az elnyomók és elnyomottak csoportokba helyezi saját magukat és a rendszer kiszolgálóit (a bíróságot), valamint annak meg nem nevezett szimpatizánsait.

Utóbbiak ráadásul nem is tűnnek hitelesnek számára, azaz úgy tünteti fel a bíróságot és a szimpatizánsait, mint akik bár a kommunista rendszer védőiként kardoskodnak (mind az eljárással, mint pedig a véleménynyilvánítással szemben) ellentmondásosak, mert szellemileg nincsenek összhangban a Gorbacsov nevéhez fűződő politikai változásokkal. Egy másik megjegyzés akkor hangzott el, amikor a védő a *glasznoszty és a peresztrojka* szellemét igyekezett felidézni: „Az isten basszon meg." Tanúsítván, hogy Gorbacsov elvtársnak még jelentős meggyőző munkát kell végeznie, hogy a Szervek hű munkatársai szívükbe zárják.[93]

Az utolsó leírásban Haraszti ismét Keszthelyi Zsolt ellenálló és egyben demokrata szerepét erősíti, amikor arról ír, hogy a trágár kifejezések akkor hangzanak el, amikor Keszthelyi a szabad választásokat említi meg.[94]

3.2. Keszthelyi Zsolt tárgyalása és az ügy értelmezése a *Magyar Október*ben

Noha a *Beszélő* is hírt adott Keszthelyi február 25-i letartóztatásáról, ezt követően csak a tárgyalásról írtak hosszabban.

A tárgyalást megelőző történésekről nem számoltak be a szamizdatban, szemben a *Magyar Október*rel, amely már a letartóztatástól számítva végig követte Keszthelyi sorsának alakulását. A Krassó György által készített hírlevelekből így számos olyan információt is megtudhatunk, amely a *Beszélő*ben nem, vagy csak részlegesen jelent meg.

A *Magyar Október* ugyanis a napi hírlevelek formájában értesítette a külhoni olvasóközönséget arról, hogy Keszthelyi tárgyalását elhalasztották,[95] illetve Keszthelyi védőügyvédje által benyújtott indítványról, amelyben a polgári szolgálatot kérte védence számára.[96] Hasonlóan a *Beszélő* „Szolgálatmegtagadók" című írásához,[97] a *Magyar Október* is foglalkozott a kérdéssel, ám csak Kiszely Károly korábbi szolgálatmegtagadó írásán keresztül.[98]

---

93 Uo.

94 Uo.

95 *Magyar Október,* 1987/15. március 3.

96 *Magyar Október,* 1987/46. április 22.

97 Beszélő, 19. (a): 740.

98 Kiszely Károly*:* Szolgálatmegtagadók bebörtönzése Magyarországon. *Magyar Október,* 1987/44. április 17.

Fontos különbség ugyanakkor a *Beszélő*vel szemben, hogy Krassó, bár sokkal radikálisabb nézeteket vallott, mint a tőle fiatalabb demokratikus ellenzék tagjai – így a Beszélő-kör is –, a hírlevelekben többnyire semlegesen próbált fogalmazni. Szubjektív megjegyzései azonban így is előfordultak, különösen a Keszthelyi tárgyalásáról szóló cikkében, amelyben az alábbi megjegyzéseket tette: „szokatlan volt az eljárás", „különös és nemzetközi érdeklődés ellenére", „ugyan a magyar rendszer propagált liberalizmusa", „igen sajátos büntetést szabtak ki rá", „a tárgyalás egyéb körülményei sem mutatkoztak meg a magyar rendszer nyitottságára".[99]

Ezek közül is kiemelendőek azok a kifejezések, amelyek a magyar rendszer ellen irányulnak, és amelyek a tárgyalást minősítették. Előbbi a „propagált liberalizmusában" és a „magyar rendszer nyitottságában" mutatkoznak meg leginkább, amelyek amellett, hogy párhuzamba állíthatók Haraszti glasznosztyra és peresztrojkára tett megjegyzésével,[100] sokkal erősebb hangvételben minősíti a Krassó által diktatúrának nevezett Kádár-rendszert. Noha a tárgyalásról készített tudósításában Haraszti is tesz bíráló megjegyzéseket a bíróságra és az eljárásra (utalva az ügy koncepciós jellegére) Krassó a tárgyalás menetét a fent említett megjegyzések mellett kevésbé érinti (leszámítva Kiszely és társa kitessékelését), s helyette a politikai rendszerben látja a problémát, azaz ő sokkal erőteljesebben bírálja ezzel a Kádár-rendszert mint Haraszti. Ennek tudható be az is, hogy Harasztival szemben már a korábbi cikkeiben is tágabb keretrendszerben értelmezte az eljárást, mint a *Beszélő*.

Ugyanakkor Krassó a *Beszélő*vel ellentétben kevésbé domborítja ki azt a tényt, hogy a bíróságnak volt ellenérve a sorkatonai szolgálat ellen, mint ahogy a polgári szolgálatról is kevesebb utalást tesz. Először Keszthelyi ügyvédjének indítványát hozza szóba, s benne az 1987. március 11-én elfogadott ENSZ határozatot,[101] majd magát a polgári szolgálatot is csak a tárgyalás előtti napokban említi meg.[102]

Ettől függetlenül – hasonlóan Harasztihoz – ő is megpróbálja tágabb kontextusban értelmezni az esetet, a háttér- és kiegészítő információk segítségével. Krassó azonban Harasztival szemben nem Keszthelyi múltjában, hanem a kádári külpolitikában látja áldozatként Keszthelyit. A brit külügyminiszter látogatásával indokolja a tárgyalás elcsúsztatását, ám ugyanakkor a demokratikus ellenzék egyes tagjainak véleményére is hivatkozik, amikor a nyugati sajtó is szóba kerül a cikkben: „A magyarországi demokratikus ellenzék egyes képviselőinek véleménye szerint ugyanakkor az is lehetséges, hogy a pert a hatóságok a nyugati rádióadók és újságok közleményei nyomán halasztották el, mert szeretnének elkerülni minden esetleges további kedvezőtlen nemzetközi visszhangot közvetlenül az angol külügyminiszter látogatása előtt".[103]

Ez a fejtegetés azonban a *Beszélő*ben érdekes módon nem jelenik meg. A megjegyzésekkel azonban két üzenetet fogalmaznak meg Keszthelyi Zsolt esetével kapcsolatban: a *Beszélő* szerint az ügy főszereplője egy tudatosan elkövetett lejáró akciónak esett áldozatul, míg Krassó értelmezésében egy nagypolitikai játszmának, amely a nyugati média érdeklődése miatt meghiúsult.

---

99 *Magyar Október,* 198748. április 27.
100 *Beszélő, 21. (b):* 81.
101 *Magyar Október,* 1987/46. április 22.
102 *Magyar Október,* 1987/47. április 27.
103 *Magyar Október,* 198715. március 3.

Keszthelyi Zsolt esete azonban, ahogyan a *Beszélő*ben, úgy Krassónál is kettős. Keszthelyit hol a szolgálatmegtagadókhoz – mint elnyomott csoporthoz – sorolja a *Magyar Október,* hol pedig mint ellenzéki szereplőt az *Égtájak között* című szamizdat készítésében vállalt szerepét hangsúlyozza.

Keszthelyi Zsolt „23 éves budapesti lakost", „a magyarországi független sajtó egyik szervezőjeként" és „munkatársaként" pozícionálta, ám valamikor csak szimplán „budapesti lakosként" vagy „szolgálatmegtagadóként". Az azonban közös vonás a *Beszélő*vel, hogy amiként Haraszti, úgy Krassó is feltehetően szimpatizál Keszthelyivel, akinek tettét erkölcsileg helyénvalónak tartja.

A „szolgálattagadó, budapesti lakos, független sajtó szervezője" mellett ugyanakkor ott van az „Égtájak között szerkesztőjeként" megjelölés, amellyel már nemcsak mint egy egyszerű civilt, hanem mint harcostársat pozícionálja, de ezzel együtt a különböző kifejezések használata azt is jelentheti, hogy Keszthelyi politikai aktivista szerepét és a tájékoztatásban játszott szerepét is nagyra értékeli.

4. Összegzés

Írásomban a *Beszélő* és a *Magyar Október*ben megjelent cikkeket vizsgáltam meg egy konkrét eseten, Keszthelyi Zsolt sorkatonai szolgálatmegtagadásán keresztül. Ennek során a Keszthelyi letartóztatásáról szóló első hírtől Keszthelyi tárgyalásáig tekintettem át az írásokat. A cikkekből igyekeztem kiválogatni azokat a jellemzőket és feltételezett újságírói módszereket, amelyek a két orgánum alternatív médiaként való értelmezését alátámaszthatják. Ehhez a kvalitatív tartalomelemzési módszert használtam, amelynek segítségével két nagy csoportra osztottam a *Beszélő* és a *Magyar Október* tulajdonságait. Ezt a csoportosítást Chris Atton alternatív média meghatározása szerint végeztem el. Ennek megfelelően két nagyobb csoportba osztottam be a feltételezett alternatív média-jegyeket. A 'médium tartalmi és formai/előállítási' csoportokon belül az alábbi alcsoportokhoz soroltam a tulajdonságokat. Az orgánumok előállítására vonatkozó csoportban a médiumok forráskezelési technikáját, a megszólalók számát és módját, a háttér- és kiegészítő információk használatát, továbbá azon elemeket azonosítottam, amelyek a hagyományos médiumoktól eltérő előállítási technikáknak minősültek a szövegekben. Előbbi csoportba pedig a szamizdatra vonatkozó önmeghatározásokat, illetve a cikkekben előforduló szubjektív jelzőket soroltam, amelyek közül a Keszthelyire vonatkozó és az üggyel kapcsolatos megjegyzéseket elemeztem Teun A. van Dijk diskurzuselemző módszerével. Ennek során azt akartam rekonstruálni, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a *Beszélő* és a *Magyar Október* Keszthelyiről alkotott képében és az ügy értelmezésében. A kategóriák között több átfedés volt – különösen a megszólalók és háttérinformációk esetében –, így egy-egy alcsoport többször, kétfajta szempontból (a tartalomkészítés módja és maga a tartalma szerint) is előfordul az elemzésben.

A vizsgálat során megállapítottam, hogy mind a *Beszélő*, mind a *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat* is tartalmaz az alternatív médiára jellemző jegyeket. Annak ellenére, hogy a *Beszélő* illegális kiadvány volt, alternatív médiumnak tekinthetjük. Ugyanakkor a *Magyar Október* és a *Beszélő* szerkezetükben, tartalmukban és megjelenési helyüket illetően is több ponton különböznek egymástól.

Működésükben és a szerkesztők meghatározásában keverednek bizonyos tulajdonságok és célok, így elmondható, hogy bár mind a *Beszélő* szerkesztősége (velük együtt a demokratikus ellenzék tagjai), mind Krassó György a pártállami rendszerrel szeretett volna küzdeni a számukra fontos célokért, újságjaik szerepe és a hozzá fűződő viszonyuk nem egyértelmű. Mind a *Beszélő*re, mind a *Magyar Október*re jellemző a tájékoztatási funkció. A két orgánum nagy részét ugyanis főként a Kádár-rendszer diktatórikus intézkedéseiről szóló híradások és tényfeltáró cikkek tették ki. A *Beszélő*ben emellett – a kelet-európai szamizdatokhoz hasonlóan – több újságírói műfaj is megjelent (mint például a riport, a tudósítás vagy az interjú, továbbá cenzúra alá eső regények, versek, esszék). A *Beszélő* ezzel pedig nemcsak hírforrásként, hanem mint második nyilvánosság és mint fórum is funkcionált. (Keszthelyi Zsolt ügyének ideje alatt is inkább ez a jelleg volt a *Beszélő* esetében dominánsabb.) A *Magyar Október* már a letartóztatástól kezdve nyomon követte az eseményeket, míg a *Beszélő* a letartóztatás után már csak a tárgyalásról tudósított. A *Magyar Október* számos ponton több párhuzamot mutat a hagyományos sajtótermékekkel. Mindkét lap törekedett bizonyos professzionális újságírói elemek elsajátítására, még ha – eddigi ismereteink szerint – erre nem is volt előttük külföldi minta, és inkább a lengyel szamizdatok működését szerették volna lemásolni. Érdekeség, hogy Demszky Gábor *Hírmondó*ja sokkal inkább tartalmazott rövid híreket, amely miatt sokkal inkább újságszerű volt.[104] Az újságírói elemeket elsősorban a cikkek forráskezelésében, a kiegészítő információk használatában fedeztem fel. Ezek alapján elsőre úgy tűnik, hogy inkább tartalmuk és írásstílusuk alapján lehet őket alternatív médiumoknak tekinteni, ám az Atton-i meghatározás alapján az alternatív jelleg az előállításban, azaz a tartalomkészítésben is felfedezhető a két újságban alkalmazott egyedi módszerek miatt.

A médium előállításához/formájához kapcsolódó jellemzőkhöz soroltam a két orgánum hivatkozási/forráskezelési technikáját, azaz hogy kitől vettek át információkat és mindezeket hogyan tüntették vagy nem tüntették fel a szövegben. Ezt Atton azon alternatív média-meghatározásához kötöttem, miszerint az alternatív média, bár megpróbál különbözni mind tartalmában, mind formájában a hagyományos médiumoktól, azoknak bizonyos gyakorlatait átveszi és alkalmazza.[105] A vizsgálat e pontjában arra voltam kíváncsi, hogy a hivatalosan megjelenő nyomtatott sajtótermékkel összevetve miként hivatkoztak a forrásaikra a szamizdatban. Vagyis hogy a kapott információt, honnan és kitől szerezte be a cikkíró, és mindezt hogyan tüntette fel a szövegben. Noha elsőre logikusnak tűnne, hogy a szamizdat illegális voltából adódóan ettől eltekintettek a készítők (az ellenzéki szervezkedések résztvevőinek lebukását elkerülendő),[106] a *Beszélő* esetében több alkalommal is találkoztam forrásmegjelöléssel (mint például a *Beszélő* korábbi számai, különböző ellenzéki csoportok nyilatkozatai, a pártlapokban megjelent és nyilvánosan is hozzáférhető információk – ezek közlése nem fenyegetett retorzióval). Ezenkívül még ide sorolhatók a hatályos törvények és a magyarországi hírlapok polgári szolgálattal kapcsolatos cikkei, illetve Keszthelyi Zsolt tárgya-

104 Csizmadia (1995): 278.

105 Atton (2009): 268.

106 A *Beszélő*ben sokan csak álnéven írtak, és bár a szerkesztőség elérhetősége nyilvános volt, az írók és az interjúalanyok nem merték felvállalni sok esetben nevüket, tartva az állásuk elvesztésétől és egyéb rendőri intézkedésektől. Rádai (2004).

lásairól készített tudósításai is. A *Magyar Október* precízebben járt el a büntetőjogi esetekre, illetve törvényekre való hivatkozásoknál, Krassó ugyanis gyakran a paragrafust is idézte. Érdekesség ugyanakkor, hogy míg a *Beszélő* csak a saját korábbi lapszámaira, addig Krassó más szamizdatokra is hivatkozott, így például a *Demokratá*ra, illetve az *Égtájak között*re is, viszont a hazai sajtótermékeket egyáltalán nem említette. Ez talán emigráns létével is magyarázható.

Szintén párhuzamokat figyelhettünk meg a két vizsgált lapnál az ellenzéki és egyéb retorziókkal sújtott csoportoktól (szolgálatmegtagadóktól, azokon belül Bulányiéktól és Keszthelyiéktől) kapott információk közlésében. A nyilatkozatokat szó szerint közölték, ám azt, hogy hogyan léptek kapcsolatba a megfogalmazókkal („lapunk birtokába jutott", „közölték velünk" stb.), már nem tüntették fel. A letartóztatásokról, házkutatásokról szóló értesüléseiket is kész tényként tárták a nyilvánosság elé. E tekintetben azonban Krassó eljárása némiképp eltért a *Beszélő*étől. Néhány esetben ugyanis interjúszerűen szólaltatta meg Keszthelyi Zsolt barátait, ügyvédjét, családját, illetve egy alkalommal a demokratikus ellenzék meg nem nevezett tagjait is, akiknek feltüntetési módjában a személyes kapcsolatteremtés jeleit figyelhetjük meg. Idézte a véleményüket, amely a *Beszélő*ben nem jelent meg. Ezeket a megszólalásokat – feltehetőn – vagy a saját londoni lakásán működtetett telefonközpontjából jegyezte fel, azaz maga beszélt az említett szereplőkkel, vagy az Inconnu, esetleg más ellenzéki csoport tagja, közvetítette neki. Ez utóbbi eljárás lehetőségének vizsgálata további kutatást igényel, már csak arra vonatkozóan is, hogy Krassó esetében nem állt-e fenn az esetleges retorzió. Koltai Gábor írásából is kiderül, a telefonálók tisztában lehettek azzal, hogy az állambiztonság ezeket a beszélgetéseket lehallgathatta, így elképzelhető, hogy az ő szempontjaikat is figyelembe vette Krassó.[107]

Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy – miként arra Vágvölgyi B. András visszaemlékezett, – Krassónak gyorsan diktálták le ezeket a hírügynökségi jelentéseket, ezért gyakran hamis és nem pontos információk is bekerültek a hírügynökségi jelentésekbe.[108] Ezt alátámasztja az is, hogy sok panasz érkezett az előfizetők részéről a hírügynökségi jelentések késedelmes eljuttatásával és pontatlanságával kapcsolatban. Ugyanakkor tudjuk, hogy Krassó gyakran a nyugati médiumok híradásaival vetette össze, és így ellenőrizte le a hazai értesüléseket.[109] Ennek okán ismét csak kérdéses lehet az, hogy melyik információ pontosan honnan is érkezett, illetve mennyiben szorultak ezek a telefonhívásokon keresztül érkező tudósítások pontosításra, és hogy mindezek mennyiben hatottak a külföldi magyar olvasóközönségre és a külhoni magyarság Magyarországgal kapcsolatos nézőpontjának alakulására.

A *Beszélő* és a *Magyar Október* így – mint láttuk – bizonyos esetekben egyaránt alkalmazta a hagyományos újságokra jellemző forrásmegjelölést, ám ezzel együtt új technikákat is használtak az előállítási folyamatban. Ilyenek voltak a nyilatkozatok és a megszólalók feltüntetése, a *Magyar Október* esetében a tájékoztató jelentések megnevezése is. Ez azért is érdekes, mert bár Krassó radikálisan szembe helyezkedett a kádári hatalommal, az írásoknak a pártállami állambiztonsági jelentésekéhez hasonló címeket adott, így címadása (az állam-

107 Koltai (2021)
108 *Interjú Vágvölgyi B. Andrással.*
109 Koltai (2021)

biztonsági jelentésekre utalva) ironikus, szimbolikus jelentéssel is bírt. Az alternatív médiára jellemző vonásként lehet értelmezni a nyilatkozatok teljes terjedelemben való közlését is, amely *Beszélő*nél is megjelent.[110]

A különböző nyilatkozatok közlését azonban az orgánumok tartalmi oldala felől is alternatívnak mondhatjuk, mivel az alternatív média szorosan kapcsolódik bizonyos csoportok ügyéhez. Eszközként funkcionálnak bizonyos társadalmi ügyek érvényesítésében, az elnyomás elleni küzdelemben. Ez inkább a *Beszélő*re volt jellemző. A cikkekben felfedezhetők azok a jelek is, amelyek arról árulkodnak, hogy a szamizdat készítői különböző ellenzéki akciók kapcsán (aláírásgyűjtés, tüntetés, szamizdatkészítés és -terjesztés) együttműködtek a megszólaltatott, egyben elnyomott csoportokkal. Jelen esetben a szolgálatmegtagadókkal, azon belül is Keszthelyi Zsolttal és az *Égtájak között* szerkesztőivel, amelynek jelei Keszthelyi különböző bemutatásában és jellemzésében mutathatók ki.

A megszólaltatott ellenzékiekkel, elnyomott csoportokkal való azonosulás Krassó esetében is megfigyelhető, aki hol a „független sajtó képviselőjeként", hol „az *Égtájak között* szerkesztőjeként", hol szimplán „egyetemistaként" és „szolgálatmegtagadóként" utalt Keszthelyire. A *Beszélő*ben egyszer különc lázadóként, máskor pedig a rendszer áldozataként jelent meg Keszthelyi, akinek ügye és álláspontja iránt szolidaritást kell tanúsítani. Ez mutatkozik meg a „demokrata" megnevezés használatában is, illetve azon leírásokban, amelyekben Haraszti a Keszthelyivel való bánásmódról ír részletesebben. Ez az ábrázolásmód Krassónál is megfigyelhető, viszont aktív kapcsolata Keszthelyivel már csak annak életkorából adódóan sem lehetett – legalábbis nem tudunk róla. A *Beszélő*ben ugyanakkor több utalás is volt a tudósításban, amelyben érezhető, hogy ha nem is szoros baráti, de egyfajta bajtársias viszonyban állnak egymással.

Atton szerint az alternatív média alsóbb és gyakran elnyomott csoportok hangját szeretné felerősíteni, amely bár a *Beszélő*ben és a *Magyar Október*ben is – mint rámutattam –, érezhető a különböző kifejezések és a nyílt levelek, nyilatkozatok közlése révén, azonban maga az interjú vagy a riport mint az e célhoz feltételezhetően jobban illeszkedő műfaj kevésbé jelent meg a Keszthelyi-üggyel kapcsolatban. A két orgánum éreztette a szolidaritását, hírt adott róluk, viszont kevés cikkben foglalkoztak a sorkatonai szolgálatot nem vallási okokból megtagadókkal. A „Szolgálatmegtagadók" című Beszélő-írásban is inkább magát a problémát járták körül, a Bulányi-féle kör tagjait azonban ott sem szólaltatták meg közvetlenül.[111] Ennek okai – hasonlóan a forrásmegjelölések esetéhez – szintén a pártállami retorzióktól való félelemben keresendők.

A közvetlen megszólaltatás helyett gyakran saját információkkal egészítette ki a cikkeket a két orgánum (gyakran forrásmegjelölés nélkül), hogy tágabb összefüggésbe helyezzék az esetet. A *Beszélő* és a *Magyar Október* egyaránt több szerepben tüntette fel Keszthelyit, mindegyikben az ügyével való azonosulás és a vele való szimpatizálás fejeződött ki. Ez a sajátos ábrázolásmód és írástechnika a *Beszélő* esetében a szerkesztőség azon felfogásával magyarázható, hogy az egyes kisebbségi csoportokat vagy épp az ellenzéket ért retorziókat is a kádári hatalom elnyomásaként értelmezték, amelyben – szerintük – a legfontosabb joga

110 *Beszélő, 21. (b):* 79–81.
111 *Beszélő, 19. (a):* 741.

sérül az illetőknek: az emberi méltósághoz való joguk. A *Beszélő*nek és áttételesen a demokratikus ellenzéknek is az emberi jogok iráni elköteleződése és azok kikényszerítése állt mind a mozgalmi, mind pedig a lapkészítési céljainak középpontjában, ami a fentebb idézett cikkek interpretálására is hatással volt. Az egyes csoportok elleni önkényes retorziókat ebből a szempontból értelmezték, ez alapján viszonyultak a vallási, politikai közösségek, valamint a határon túli magyarok ügyéhez is.[112]

A kádári hatalom 1975-ben ratifikálta a Helsinki Egyezményt,[113] amely onnantól kezdve jogalapot biztosított az ellenzéknek a különböző akcióihoz és szerveződéseikhez. Amint Haraszti Miklós elmondta nekem egy vele készített kutatói interjúban, céljuk a civil társadalom lengyel mintára történő megszervezése és öntudatra ébresztése volt.[114] Ennek során a rendszerváltáshoz közeledve egyfajta hatalommegosztásban is gondolkodtak a pártállammal.

Krassó gondolkodásmódja azonban gyökeresen eltért az ellenzékétől. Az ő gondolkodása marxista gyökerű volt, inkább az 1956-os forradalomhoz viszonyította tetteit, amelynek megismertetése is fontos célkitűzése volt.[115] Krassó céljai és hosszútávú elképzelései azonban a *Beszélő*éhez képest kevésbé voltak kiforrottak, ám ettől függetlenül mindkét vizsgált orgánumban közös a hiteles információk és tájékoztatás iránti elköteleződés. Krassó ugyanis, amint azt 1990-ben Bozóki Andrásnak adott interjújában megfogalmazta, a külhoni téveszméket szerette volna eloszlatni, így ezen felfogása – bár egész pályáját tekintve szorosan kötődött a politikai aktivizmushoz – inkább újságírói szerepértelmezésre utal.[116] A *Magyar Október* médiumként való működése, annak hatása és Krassó újságírói szerepe további kutatásra ösztönöz.

Saját lapkészítői, cikkírói tevékenységüket illetően viszont különbség mutatható ki: míg Krassónál több jel utal a klasszikus újságírói szerepvállalásra (a tárgyalt fogalmazásmód, a hírügynökség megnevezése), addig a *Beszélő* szamizdattal kapcsolatos szóhasználatában jobban kidomborodik a lap kettős funkciója, amely – mint Haraszti is fogalmazott, – inkább mozgalmi lap volt.

Erre utal a szamizdatnyilvánosság kifejezés is, amely Krassó esetében is megfigyelhető volt, ahogyan a *Beszélő* és más szamizdatok számainak tartalmát ismertette. Ő a Beszélő szerkesztőihez képest is jobban hangsúlyozta a lap újság jellegét és a szerkesztők újságírói pozícióját.

Összességében megállapítható, hogy bár mindkét lap esetében fontos volt a tájékoztató funkció, ez utóbbi inkább a *Magyar Október* működésében figyelhető meg. A *Beszélő*ben ugyanis a tabu témákról és az ellenzéket ért retorziókról szóló híradások mellett főként a civil társadalom megerősítését és az emberi jogok fontosságának a társadalomban való elfogadtatását tűzték ki célul. Noha a *Beszélő* számos ponton alternatív jelleget mutatott egyes cikkekben(szubjektivitás, szerkesztési nyilatkozatok, források használata), az újságírást dominánsan megújító törekvéseket inkább a *Magyar Október*ben fedezhetők fel, azzal együtt,

112 Csizmadia (1995): 278.
113 Uo. 86.
114 *Interjú Haraszti Miklóssal*.
115 Bozóki (1990): 73.
116 Uo.

hogy a *Beszélő* strukturáltabban és több újságírói műfajjal dolgozott. Megítélésem szerint a *Beszélőben* inkább a klasszikus folyóirat jelleg dominált, míg a hírlap jelleg inkább a *Magyar Októberben* volt érezhető. Közösségi térként ugyanakkor egyik újság sem igazán értelmezhető.

További kutatások szükségesek annak megállapításához, hogy a *Beszélő* és a Szabad Európa Rádió kapcsolatának milyen hatása volt, továbbá, hogy a hazai és a külföldi magyarság körében a két vizsgált orgánum mennyiben befolyásolta a Kádár-korszakról kialakított képet a rendszerváltozásig.

Források és irodalom

Atton (2009) = Chris Atton: *Alternative and Citizen Journalism*. In: Karin Wahl – Jorgensen – Thomas Hanitzsch (edit): *The Handbook of Journalism Studies.* New York and London, Routledge Taylor & Francis Group, 2009. 265–270. 273–275.

Beszélgetés Kasza László Leventével = Kőszeg Ferenc – Naményi László: Volt egyszer… Beszélgetés Kasza László Leventével. *Beszélő Hetilap,* 48. szám, Évfolyam 5, szám 52. beszelo.c3.hu/cikkek/volt-egyszer%E2%80%A6

Beszélő, 19. (a) = Szolgálatmegtagadók. *Beszélő Összkiadás,* 1987/19. 740–742.

Beszélő, 19. (b) = Házkutatás–Krónika, *Beszélő Összkiadás,* 1987/20. 746.

Beszélő, 21. (a) = Szilágyi Sándor: Szélnek eresztve. Beszélő beszélgetés Szőcs Gézával. *Beszélő Összkiadás,* 1987/21. 64–67.

Beszélő, 21. (b) = Haraszti Miklós*:* Keszthelyi Zsolt tárgyalásai. *Beszélő Összkiadás,* 1987/21. 78–81.

Beszélő, 21. (c) = Solt Ottilia: A SZETA dossziéjából. *Beszélő Összkiadás,* 1987/21. 113–115.

Bozóki (1990) = Bozóki András interjúja Krassó Györggyel. Bozóki András: Statárium és happening. Beszélgetés Krassó Györggyel. *Mozgó Világ,* 1990/1. 72–73.

Csatári (2008) = Csatári Bence: *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. (PhD-disszertáció.) ELTE BTK, Budapest. doktori.btk.elte.hu/hist/csatari/disszert.pdf

Csizmadia (1995) = Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék története.* Budapest, T-Twinks,, 1995.

Dijk (2015) = Teun A. van Dijk: Critical Discourse Analysis. In: Deborah Tannen – Heidi E. Hamilton – Deborah Schiffrin: *The Handbook of Discourse Analysis.* Second Edition, John Wiley & Sons, Inc., 2015. discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2015-Critical-discourse-Analysis.pdf

Haraszti (1973) = Haraszti Miklós: Darabbér. *Budapesti Negyed,* 2002/1–2. epa.oszk.hu/00000/00003/00027/HM.htm

Horváth (2022) = Horváth Sándor: Száz év magány? A magyarországi munkáskutatások nézőpontjai a 20. században. *socio.hu,* 2022/1. 19–37. socio.hu/index.php/so/article/view/891/914

Huhák (2018) = Huhák Heléna: Katonai szolgálatmegtagadók. In: Apor Péter (et al.) (szerk.): *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.

Illés (1987) = Illés István: Megtagadta a szolgálatot. *Magyar Hírlap,* 1987. május 29., 5.
Interjú Haraszti Miklóssal = A szerző interjúja Haraszti Miklóssal, 2022. november 5.
Interjú Háy Ágnessel = A szerző interjúja Háy Ágnessel, 2023. június 14.
Interjú Kasza László Leventével = Azért dolgoztunk, hogy megszűnjünk. erdelyiriport.ro/interju/azert-dolgoztunk-hogy-megszunjunk
Interjú Nick Thorpe-pal = A szerző interjúja Nick Thorpe-pal, 2023. március 30.
Interjú Vágvölgyi B. Andrással = A szerző interjúja Vágvölgyi B. Andrással, 2022. október 15.

Jakab (2015) = Jakab Lajos: Szamizdatos emlékeim. *Médiakutató,* 2015/3. 21–51. mediakutato.hu/cikk/2015_03_osz/02_jakab_lajos_szamizdat_emlekek.pdf?#search=Jakab+Lajos

Kolozsi (2014) = Kolozsi Ádám: Mire ez a megemlékezés? Már a szó is baromság. Interjú Philipp Tiborral. index.hu/belfold/2014/10/23/philipp_tibor_inconnu_oktober_23 _nyolcvanas_evek_1956_krasso_gyorgy/
Koltai (2021) = Koltai Gábor: Krassó György és a Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat. *Budapesti Levéltári Mozaikok,* 2021/30. bparchiv.hu/statikus/koltai-gabor-krasso-gyorgy-es-magyar-oktober-szabadsajto-tajekoztatoszolgalat
Kuckartz (2019) = Udo Kuckartz: Qualitative Content Analysis. From Kracauer's Beginnings to Today's Challenges. *Forum, Qualitative Social Research, Sozialforschung,* 2019/September. www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/3370/4459

Magyar Október, 1987 = Krassó György Keszthelyi ügyével kapcsolatos írásai. *Magyar Október Szabadsajtó Tájékoztatószolgálat,* 1987/12., 14., 15., 31., 33., 40., 42., 43., 44., 46., 47., 48., 49. library.hungaricana.hu/hu/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLZXN6dGhlbHlpIFpzb2x0In0
Mitrovits (2020) = Mitrovits Miklós: *Tiltott kapcsolat – a magyar lengyel ellenzéki együttműködés 1976–1989.* Budapest, Jaffa, 2020.

Rádai (2004) = Rádai Eszter interjúja. Barát József, Kőszeg Ferenc és Vince Mátyás a rendszerváltás médiájáról. *Médiakutató,* 2004/3. mediakutato.hu/cikk/2004_03_osz/04_rendszervaltas/?q=k%C5%91szeg+ferenc#k%C5%91szeg+ferenc

Sükösd (2013) = Sükösd Miklós: A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatás kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató,* 2013/nyár. 7–26. mediakutato.hu/cikk/2013_02_nyar/01_szamizdat_tiposzfera.pdf?#search=S% C3%BCk%C3%B6sd+Mikl%C3%B3s

Szerdahelyi (1987) = Szerdahelyi István: Kilépés után. *Élet és Irodalom,* 1987. január 30., 5.

Nagy Imre újratemetése és a média – vázlat az 1989-es átmenet diskurzusának értelmezéséről

Szadai Károly*

1. Bevezetés

Nagy Imre és társai 1989. június 16-ai újratemetésének a rendszerváltás kiterjedt irodalmában kiemelt szerepe van, bár önálló, csak az újratemetést feldolgozó munkát viszonylag keveset ismerünk, főleg, ha az újratemetésnek a rendszerváltásban játszott jelentőségéhez mérjük.[1]

Abban többé-kevésbé egyetértenek a történészek, médiakutatók és a politikatudósok, hogy az 1989-es újratemetésnek szimbolikus és történelmi jelentősége egyaránt van. Szimbolikus, mert ahogy az 1956-ra való emlékezés megszűnt tabunak lenni, legitim módon visszakerülhetett a kollektív, társadalmi emlékezetbe. Rainer M. János egy, az újratemetés huszonötödik évfordulóján rendezett konferencián így fogalmazta ezt meg:

> „megszólalt az elhallgattatott élettörténeti emlékezet, (...) Nagy Imre és (...) a halottak a megújulás, a magyar megújulás szimbolikus alakjaival váltak. Nem annyira valóságos történeti szereplőként, hanem áldozatuk [révén], akiknek a halála egyetlen személyben és aktusban foglalja össze az egész háború utáni rendszer valóságos természetét".[2]

És történelmi, mert ténylegesen lezárt egy korszakot azzal, hogy delegitimálta Kádár János uralmát és rendszerét, azt a rendszert, amely a forradalom eltiprásával kezdődött. Aleida Assmann az újratemetést egyenesen „delegitimáló emlékezésnek" és az „ellenemlékezet szimbólumának" nevezi.[3]

Olyan fordulópont – gondolták sokan – ahonnan már nincs visszatérés, visszavonhatatlanul valami új kezdődik. 1989 június 16-án még nem tudtuk, hogy mi lesz ez az új, de a pillanat kiemelkedő jelentőségét nem sokan vitatják. Annyira nem, hogy már az újratemetés kortárs értelmezése is megelőlegezte az esemény történelmi jelentőségét.

Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy felvázoljak egy, a fentiektől eltérő értelmezést, bemutassam, hogy az újratemetés hogyan vált az – öndefiníciója szerint – reformer-értelmiség és az őt támogató médiaelit átmeneti rítusává. Úgy vélem ugyanis, hogy az újratemetés egy mediatizált átmeneti rítus szerepét is betöltötte, ami szükséges volt ahhoz, hogy a késő-kádári elit reformer része „átzsilipeljen" az új világba. A legszebben és legkifejezőbben ezt

* Az NMHH Médiatanács tagja.

1 A legfontosabbak: Szekér–Riba (2014); György (2000); Salamon (2003)

2 Rainer M. (2014)

3 Assmann (1999): 138. – a szerző fordítása.

– talán nem véletlenül – a *Népszabadság* egyik újságírója fogalmazta meg: szerinte ez volt az az időszak, amikor a „Népszabadság átvergődött a régi világból az újba, (…) amikor levette a régi pufajkáját és könnyű nyári kabátot öltött".[4] Hogy ez az átmenet, „átvergődés" sikeresen és szinte zökkenőmentesen megtörténhessen – számos más feltétel mellett – szükség volt egy, az átmenetet szimbolizáló rituális, megtisztulási aktusra is, egy átmeneti rítusra. Ez lett végül az újratemetés, és ez a magyarázata annak, hogy pont az újratemetés lett az. 1988–89–90-ben ugyanis számos olyan esemény volt, amely alkalmas lehetett volna arra, hogy a rendszerváltás szimbóluma legyen: a romániai falurombolás elleni tömegtüntetés és kiállás a határon túli magyarokért 1988 júniusában, 1989. március 15-e az első igazán nagy, tisztán politikai tüntetés, amelyen elhangozott a szabad választások követelése. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megindítása 1989 júniusában, 1989. október 23-a, a Magyar Köztársaság kikiáltása. De lehetett volna 1990. március 25-e, az első szabad választások dátuma vagy 1990. május 2-a, az első szabadon választott Országgyűlés megalakulása. De nem így lett, nem ezek a jelentős események váltak a rendszerváltás ikonikus pillanatává. A következőkben azt igyekszem bemutatni, hogy miért nem

2. A ritusok mediatizálódása

Először néhány szót kell ejtenünk rítusokról, azon belül is az átmeneti rítusokról.[5] Az átmeneti rítusok végigkísérik az életünket: az emberi élet és közösségei fontos átmeneteihez rítusok kapcsolódnak. Ilyenek például a gyermek születéséhez, a felnőtté váláshoz, a házassághoz vagy a halálhoz kapcsolódó rítusok. Ezeknek a rítusoknak korábban egyértelműen szakrális jellegük volt, ami mára megkopott. A médiatudomány viszonylag későn – a kulturális fordulat[6] után – fedezte fel, hogy a média fogyasztásához is kapcsolódnak rítusok, sőt a posztmodern társadalmakban a szekularizáció következtében a média vesz át, tölt be integráló szerepet – a rítusok mediatizálódtak.[7] Ahhoz, hogy bármely átmeneti rítus betölthesse a közösség szempontjából fontos, integráló funkcióját, szükség van arra a kontextusra, amelyik értelmet és jelentést ad a rítusnak. Egy közösségre, amelyik „integrálódni akar" a rítus által és egy közönségre, amelyik jelenlétével legitimálja a rítust. Ennek a tágabb kontextusnak, és most már nevezzük nevén: diszkurzív térnek tehát létre kell jönnie, magát a diskurzust létre kell hozni, szabályozni és ellenőrizni kell rítusait, „szövegeit" termelni szükséges. Ezt a szerepet 1989-ben Magyarországon egyértelműen a média töltötte be. A teljes átmenet diskurzusa, vagyis a rendszerváltás diskurzusa részletes bemutatására itt nincs mód, de arra igen, hogy néhány mozzanatát lentebb bemutassam.

Miért van ennyire fontos szerepe a médiának a diskurzusokban? Azért, mert a modern média nem egyszerűen médiuma, közvetítője a diskurzus létrejöttének, a médiaszövegek tanulmányozásával nem egy „mélyebb értelem" feltárásához kapunk segítséget. Ha elfogadjuk

4 *Folyt. köv. – volt egyszer egy Népszabadság.*

5 A rítusokról bővebben lásd: Gennep, van (2007); Turner (2002).

6 A médiakutatás kulturális fordulatáról lásd bővebben: Császi (2008).

7 A média szerepéről a rituális folyamatban lásd: Andok (2017).

Michel Foucault megállapítását, mely szerint a diskurzus „a vágy tárgya" és „a történelem szüntelenül arra oktat minket, hogy a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dúl a küzdelem; tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani",[8] akkor magát a valóságot konstruáló diskurzust kell az elemzés tárgyává tennünk. A média ennek a valóságnak a konstruálásában játszik megkerülhetetlen szerepet: létrehozza és termeli a diskurzust, szabályozza és ellenőrzi annak rendjét. Ahogy Glózer Rita írja: „a diskurzus a tudás termelését és az ahhoz való hozzáférést kontrolláló, szabályozó, egyúttal normaképző társadalmi gyakorlat".[9] Ráadásul ebben a konkrét esetben – az átmenetről szóló diskurzus kialakításában – nem is csak egy fontos hatalmi, stratégiai magaslat elfoglalása volt a tét. Aleida Assmann fent idézett művében arra is felhívja a figyelmet, hogy mind a hivatalos, mind pedig az ellenemlékezet politikai jellegű, „mivel mindkét esetben legitimációról és hatalomról van szó". Sőt mi több, Assmann szerint „az emlékezet, amelyet ebben az esetben kiválasztanak és megőriznek, nem a jelen, hanem a jövő megalapozását szolgálja, vagyis azt a jelent, amelynek a fennálló hatalmi viszonyok megdöntését kell követnie".[10] Ezért joggal feltételezhetjük, hogy aki 1989. június 1-je diskurzusát hatalmába keríti, az bízvást remélhette, hogy az *ancien régime*-ből úgy zsilipel át a *nouveau régime*-be, hogy annak diszkurzív kereteit, működésének logikáját, új „természetes rendjét" is kialakíthatja, „elrendezheti az új világot". A mediatizált közéleti diskurzusok tehát a társadalmi valóság elrendezését szolgálják, nem interpretálni akarják a társadalmi valóságot, hanem – ismétlem – megkonstruálni.

Röviden ki kell térnem arra a módszertani problémára, hogy a 'diskurzus' fogalom jelentése sem egységes. Míg az angolszász nyelvterületen a diskurzus kötődik az szóbeliséghez, vagy annak rögzített formájához, az írásbeliséghez, feltételezvén, hogy az emberek a diskurzusokat elsősorban beszédtevékenység során hozzák létre (vagy változtatják meg), addig a német társadalomtudományi gondolkodás Jürgen Habermas diskurzus-értelmezésén alapszik, aki a fogalom alatt érvek ütköztetését érti, „ahol is különböző csoportok/egyének az igazság kialkudása végett folytatnak beszédtevékenységet. A diskurzus során megteremtődő konszenzus a közös tudás alapja lesz. Ebben a felfogásban a diskurzus kifejezés magára a kommunikatív folyamatra utal".[11] Ebben a dolgozatban én a Foucault-i tradícióhoz (és történelemszemlélethez) kapcsolódom, ami egyfajta sajátos nézőpontot jelent, amely meghatározza a tárgyakról és dolgokról beszélés módját. „Felhívja a figyelmet arra, hogy a diskurzus különböző korszakokban más-más tudáskészletet hoz létre, így a diskurzus a tudás egyfajta absztrakt formája, amely szorosan kapcsolódik az adott korszak szellemi hagyományához (episztémé)".[12]

8 Foucault (1970)
9 Glózer (é. n.)
10 Assmann (1999): 139.
11 P. Szilczl (2018): 13.
12 Uo.

3. Média és társadalmi nyilvánosság 1989 közepén

De milyen volt a média, a társadalmi nyilvánosság szerkezete 1989-ben? Az 1989 közepének nyilvánossága magán viselte a Siebert–Peterson–Schramm *Four Theories of the Press*[13] című és 1989-ben még igencsak adekvát művében leírt szovjet-kommunista sajtófelfogásának minden jellemzőjét, amelyet Kékesdi-Boldog így foglalt össze:

> „A tekintélyelvű sajtómodell alapelve az, hogy a közönség nem képes önállóan megismerni és értelmezni a világ dolgait, ezért a sajtónak az a feladata, hogy a tájékoztatás mellett értelmezzen és orientáljon is. A médiarendszer ezért a politikai rendszert kiszolgáló, folyamatos kontroll alatt álló intézményként működik, és fő feladata a hatalom társadalmi legitimációjának biztosítása. A szovjet-kommunista típusú sajtómodellben a tömegek elérését szolgáló valamennyi kommunikációs csatorna pártállami monopóliumban volt. Ebben a modellben az információáramlás felülről lefelé zajlott, így a kommunikációs csatornák nem a hatalom társadalmi ellenőrzését szolgálták, hanem a társadalom politikai ellenőrzését.[14] A sajtó politikai instrumentalizációja az államszocialista ideológia fenntartását és az állampárt legitimálását szolgálta. A párt nemcsak politikai iránymutatásokkal korlátozta a tömegkommunikációs eszközök működését, hanem aktívan használta is azokat propaganda céljaira".[15]

Az 1956 utáni magyar modell mindazonáltal átesett egy desztalinizáción, ami – ahogy Takács Róbert találóan fogalmaz:

> „1956 után a tömegkommunikáció irányítását végző hardvert nem dobták ki, még az egyes eszközöket sem cserélték le, bár néha beépítettek egy-egy újabb alkatrészt, miközben a szoftvert igyekeztek rendszeresen frissíteni. Ezáltal a média ugyanúgy a párt politikáját képviselte, immár többszólamúan, más stílusban, változatosabb módszerekkel – miközben maga a Párt politikája is változott. A tömegkommunikációra úgy is számítottak, mint a visszacsatolás egy csatornájára, amelynek feladatai közé tartozik bizonyos problémák megnevezése, tudatosítása is. A közönségre pedig ténylegesen ahhoz hasonlóan tekintettek, amilyen volt: eltérő információs igényekkel, politikai érdeklődéssel, ismereti szinttel rendelkező tagolt sokaságra."[16]

A Párt – és reformer szárnya – politikájának jelenléte a nyilvánosságban még 1989 közepén is egyértelmű volt,[17] amire itt csak egyetlen példát említenék: 1956 után 1989. június 13-án került először sor arra, hogy egy ellenzéki politikus élő műsorban, tehát szerkesztetlenül,

---

13 Siebert–Peterson–Schramm (1956): 105–146.

14 Vö. Lázár (2006): 23–34.

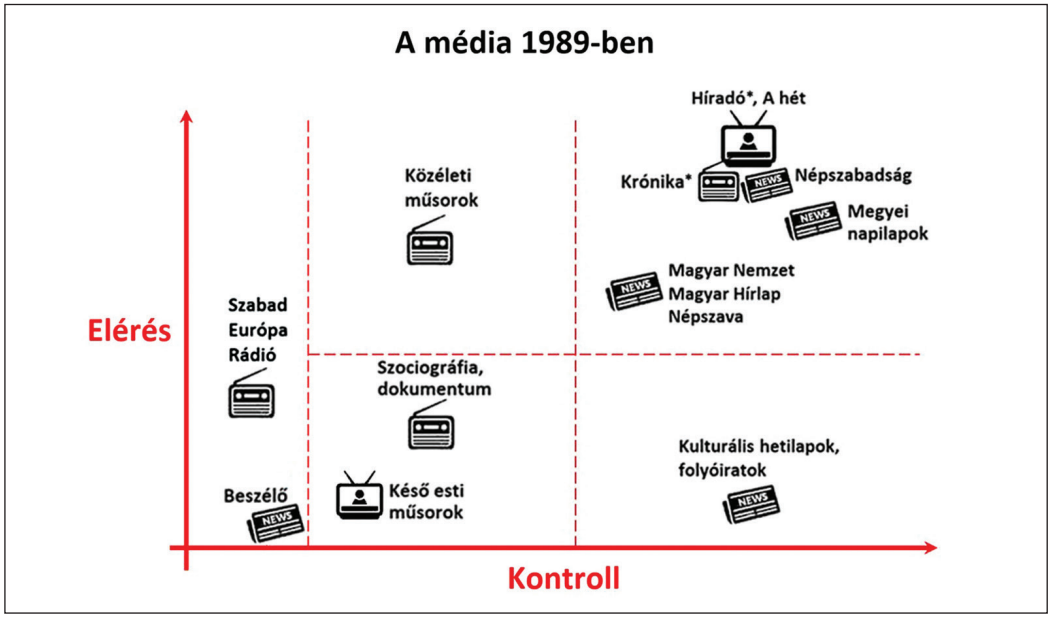
15 Kékesdi-Boldog (2021): 54–55.

16 Takács (2013): 102.

17 Nyilvánvaló, hogy az 1989-es év olyan mély és átfogó változásokat hozott, amelyek szükségessé teszik az adott időszakon belüli differenciált megközelítést. Ebben a dolgozatban erre nem vállalkozhattam. Amit tehát a nyilvánosság szerkezetéről állítok, annak érvényességét kénytelen vagyok az újratemetésig terjedő időszakra korlátozni.

kommentár nélkül beszélhessen ellenzéki politikai platformról, programról. A korabeli nyilvánosság megítélésében ugyanakkor jelentős különbségek fedezhetőek fel. A történészek a médiarendszer változatlanságát emelik ki, míg a médiakutatók inkább a változások mélységére helyezik a hangsúlyt. Ennek megfelelően a megítélés spektruma is széles: egyik végpontján a rendszer elejétől a végéig fennálló, a nómenklatúrán alapuló, rigid, a struktúrák változatlanságát hangsúlyozó megítélés áll, míg a másik végponton a pártirányítás fokozatos, de egyértelmű megszűnte mellett érvelő, az újságírói bátorságot meglátó és ezen keresztül a magyar sajtó szinte egészét szabadnak látó vélekedés áll.

Nyilvánvaló, hogy az 1989-es év olyan mély és átfogó változásokat hozott, amelyek szükségessé teszik az adott időszakon belüli differenciált megközelítést, amire ebben a tanulmányban nem vállalkozhatom. Amit tehát a nyilvánosság szerkezetéről állítok, annak érvényességét kénytelen vagyok az újratemetésig terjedő időszakra korlátozni. Annyi azonban talán megelőlegezhető, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat lezáró megegyezést el nem fogadó ellenzéki pártok 1989. szeptember 24-i népszavazási kezdeményezésének, illetve az MSZMP október 7-i megszűnése dátumáig mély, strukturális változás nem volt. Erre példaként felidézhetjük azt, ahogy a *Népszabadság* a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások lezárását – ahol „az ellenzék néhány képviselője nem írta alá a záróokmányt”[18] – és a népszavazási kezdeményezést tárgyalta. Nehéz nem észrevenni a törekvést, ahogy a lap igyekszik támogatni Pozsgay Imre mielőbbi köztársasági elnökké választását,[19] miközben az ennek megakadályozására népszavazást kezdeményező pártok törekvését próbálja eljelentéktelenníteni.[20] Az alábbi ábrán azt igyekeztem bemutatni, hogy 1989 közepén a magyar médiatér milyen képet mutatott.

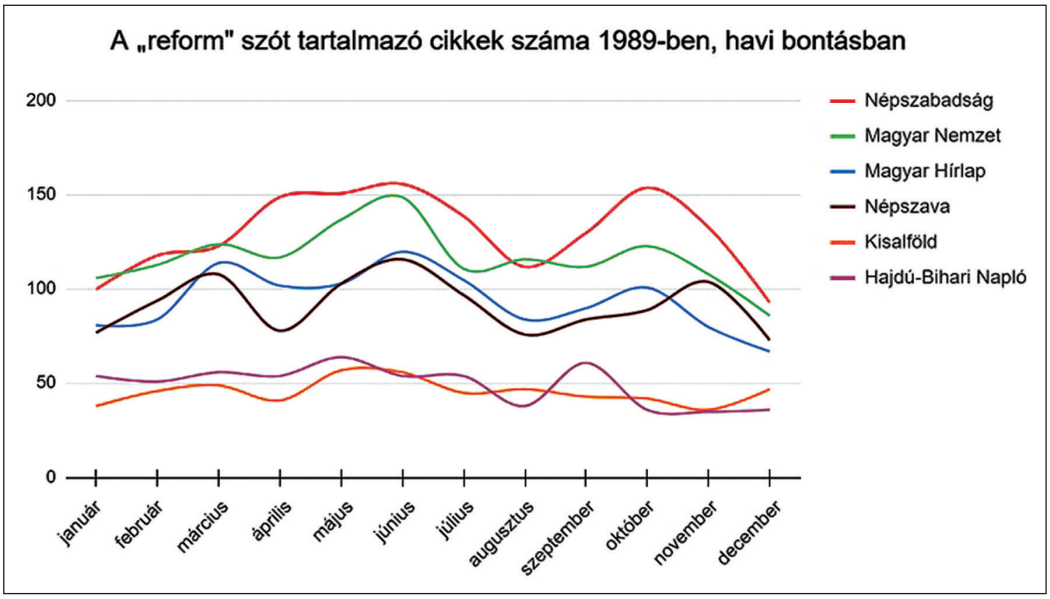
18 *Népszabadság,* 1989. szeptember 19., 1.

19 A BM november végére tervezi a köztársasági elnök választását. *Népszabadság,* 1989. szeptember 22., 1.

20 Népszavazást kezdeményeznek a szabaddemokraták. *Népszabadság,* 1989. szeptember 25., 7.

A koordinátarendszernek két tengelye van, az egyiken a kontroll mértékét, a másikon az elérést, vagyis az adott médium befolyását ábrázoltam. A kontroll mértékét a közvetlen irányítás gyakorlata, eszközrendszere és gyakorisága, valamint a krízis esetén való beavatkozás mértéke és valószínűsége adja.

Magát a kontrollt – amely per definitionem mindig nagyobb volt, mint nulla – az állampárt formális (nómenklatúra, a Tájékoztatási Hivatal (vissza)erősödő szerepe, helyi/szerkesztőségi pártalapszervezetek befolyása a szerkesztésre) és informális eszközökkel (a példányszám csökkentése, alacsony nézettségű/hallgatottságú műsorsávba sorolás, az állambiztonság befolyása) gyakorolta. A fentiekből következik, hogy legtöbb médium a magas kontroll és magas elérés kategóriájába esik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kontroll mindenhol egyformán jelent volna meg. A *Magyar Nemzet*nél nyilván kevésbé, a *Népszabadság*nál minden bizonnyal erősebben. A Krónika és a Híradó című műsorok fontos kiadásai viszont szoros felügyelet alatt álltak. A legerősebb kontrollt mégsem itt, hanem a megyei pártbizottságok felügyelete alatt álló megyei napilapoknál lehetett tapasztalni. Ezt illusztrálandó az alábbi grafikon azt mutatja meg, hogy az egyes országos napilapokban és két megyei napilapban hány olyan cikk jelent meg, amelyben szerepelt a viszonylag ártatlan „reform" szó. Jól látható, hogy a *Népszabadság*ban közel háromszor annyi ilyen cikk volt, mint a vizsgált két megyei napilapban.

Meglepően magas volt a kontroll az alacsony elérésű kulturális heti- és havilapoknál. A késő kádár-kori sajtó két nevezetes lapbetiltása is – és a szerkesztők megfegyelmezése – két kulturális folyóirathoz, a *Mozgó Világ*hoz és a *Tiszatáj*hoz kapcsolódik, és amelyek mélyebb elemzésekor valószínűleg az 1956-os forradalmat megelőző, vélt oksági kapcsolatot találnánk. Az alacsony elérésű, késő esti tévéműsorok és a rádió „szocio-riport"-jai viszont lehetőséget teremtettek olyan értelmiségiek – elsősorban írók, társadalomtudósok – megszólaltatására, akik a tiltás és tűrés tengelyén egyértelműen a tiltás felé helyezkedtek el, de még a tűrés oldalon voltak. Az 1980-as évek második felében a pártállami sajtó a legkevesebb kontrollt

a Magyar Rádió közéleti műsoraiban – 168 óra, Gondolat-jel, Vasárnapi újság – érvényesítette. Nyíltan ellenzéki szereplő vagy álláspont természetesen ezekben sem jelenhetett meg, mindazonáltal ezek a műsorok képviselték legharcosabban a „reformer tábor" álláspontját. Hasznos lenne egy alapos kutatás annak feltárására, hogy miért volt ennyire engedékeny a sajtópolitika a rádiósokkal szemben. Talán közrejátszott ebben a Magyar Rádió elnökének, Hárs Istvánnak a szerepe, aki személyében jelenthetett garanciát a pártvezetésnek.[21] A kommunista állampárt a szamizdat lapok és Szabad Európa Rádió esetében is próbált kontrollt gyakorolni. A szamizdat lapok esetében ez elsősorban az úgynevezett „adminisztratív eszközök"-et – a szerkesztők állambiztonsági megfigyelése, egzisztenciális ellehetetlenítése – alkalmazták, a Szabad Európa Rádió (SZER) esetében pedig technikai eszközöket vetettek be – egy ideig zavarták a rádió adásait –, illetve igyekeztek ügynököket beszervezni a rádió müncheni szerkesztőségébe.

4. A megkonstruált diszkurzív tér

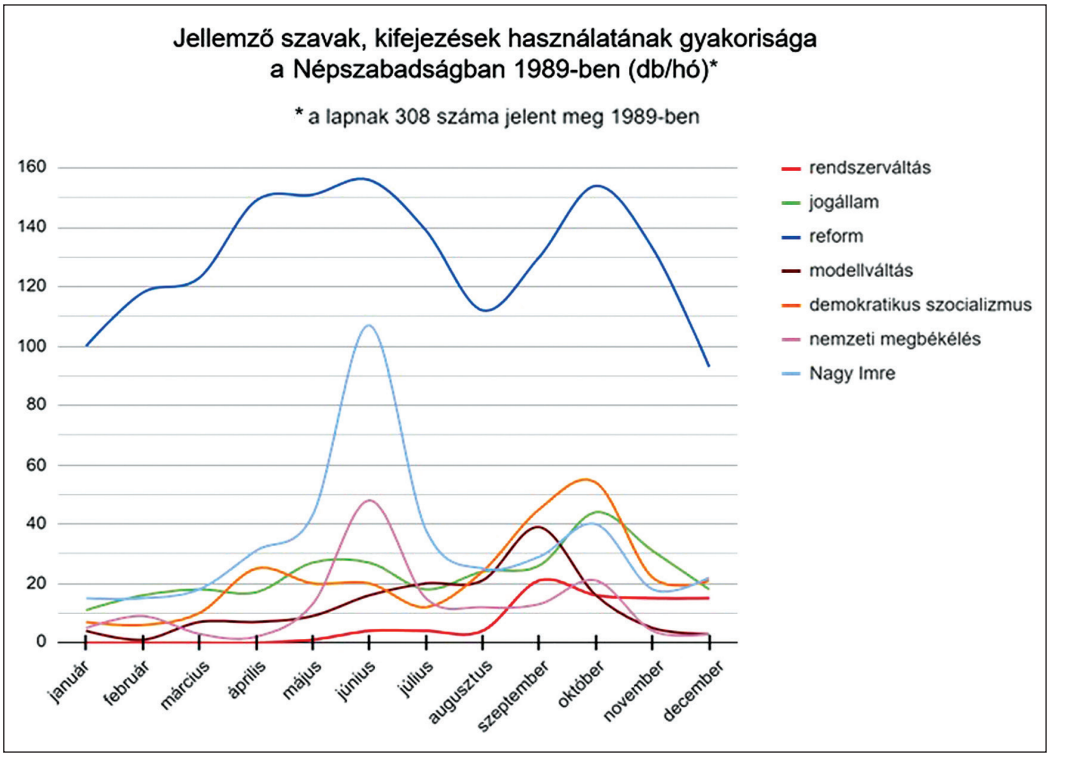
A megkonstruált diszkurzív tér ennek megfelelően az állampárt aktuális álláspontját tükrözte. Ahogy említettem, a diskurzus részletes bemutatására nincs módom, de arra igen, hogy annak egy elemét, nevezetesen magának az átmenetnek a keretezését megvizsgáljuk. Az MSZMP nagy utat járt be Kádár János 1985-ös kijelentésétől, hogy tudniillik „Magyarországon történelmileg úgy alakult, hogy egypártrendszer van, és az is marad" addig, ameddig 1989 februárjában lemondott arról, hogy „vezető szerepét az Alkotmányban rögzítse". Arról azonban, hogy az átmenet meghatározó, sőt legfontosabb szereplője legyen, egyáltalán nem kívánt lemondani. Tudomásul vette, hogy az „alternatív szervezetek" választásokat szeretnének kierőszakolni, mi több, hosszas huzavona után tárgyalóasztalhoz is ült velük, de a kialkudott megállapodásban mindvégig ragaszkodott a diktatúrából örökölt előjogai megtartásához, sőt, ha az ellenzéki szervezetek 1989 végéig tartó állambiztonsági megfigyelésére gondolunk, kijelenthetjük, hogy élt is ezekkel. Ehhez a magatartáshoz jelentős támogatást kapott mind a térségbe látogató nyugati vezetőktől,[22] mind a kelet-európai gazdaságokat finanszírozó nemzetközi szervezetektől,[23] akik a „térség stabilitását" (értsd: Németország

[21] Hárs István 1954 és 1956. november között belügyminiszter-helyettes volt. 1956 novembere után belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba, 1957 januárjától a Magyar Rádió agitációs és propaganda főosztályának vezetője lett. 1959 végén nevezték ki a Rádió első elnökhelyettesének, 1974-ben pedig a Magyar Rádió elnökének, ahonnan 1988. júliusban vonult nyugdíjba. Az MSZMP Központi Bizottságának 1975 és 1988. május 22. között volt tagja. 1983-tól a KB mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság, 1985-től a Művelődéspolitikai Bizottság, 1986-tól a Káderpolitikai Bizottság tagja volt.

[22] Az amerikai elnökre jobb benyomást tettek azok a kommunista vezetők, akiknek – Grósz kivételével – „legfigyelemreméltóbb vonása az volt, hogy előre tekintettek, nem pedig hátra", azoknál az ellenzéki vezetőknél, akik „ugyanazokat a fáradt, elavult álláspontokat hangoztatták, amelyek miatt a kommunisták olyan könnyen félreállították őket, amikor a hidegháború kezdetén átvették a hatalmat." Lásd erről bővebben: Blanton (2010): 76–77., ill. Bush–Scowcrof (1998): 125–126.

[23] Mong Attila idézi az állambiztonság jelentését, mely szerint „a Nemzetközi Valutaalap vezető köreinek álláspontja szerint a szervezetnek nem fűződik érdeke ahhoz, hogy Magyarország fizetésképtelenné váljon. Az ugyanis a jelenlegi magyar vezetés bukásához vezethetne, ami Nyugat-Európa és az Egyesült Államok által sem kívánt destabilizációt eredményezne Magyarországon és esetleg Kelet-Európa más országaiban is." Mong (2012): 283.

újraegyesítésének kérdését) szem előtt tartva elsősorban a reformkommunistákban látták azt a kapacitást, ami szükséges a „békés átmenet" levezényléséhez. Ezt a vélekedést, úgy tűnt, hogy a közvélemény is osztja: 1989 nyarán a legnépszerűbb politikai párt az MSZMP volt, a legnépszerűbb politikusok pedig az MSZMP és kormánya politikusai voltak.[24] A rendszer tehát nem állt bukásra.

Ha ezek után a fenti grafikon segítségével megpróbáljuk feltérképezni, hogy a diskurzus fogalmi keretét, vagyis azt, hogy milyen szavakat, kifejezéseket használt a korabeli média az átmenet leírására, azt látjuk, hogy ezek közül markánsan kiemelkedik a „reform", ami végig uralja az évet, de az októberi MSZMP/MSZP átalakuló kongresszus után visszaesik, hogy majd 1994 után visszaerősödhessen. De a grafikon más érdekes adatokat is megmutat. Kiderül belőle az is, hogy a „rendszerváltás"-ról[25] októberig szinte egyáltalán nem lehetett olvasni. A használt empíria elsősorban kvantitatív adatokra támaszkodik, de érdemes azok mögött olyan kvalítatív változókat is megfigyelnünk, mint a használt fogalmak pozitív vagy negatív konnotációja. A „jogállami átmenet", a „nemzeti megbékélés", mindvégig megőrizték pozitív jellegüket, sőt, ahogy Szekér Nóra rámutatott, a társadalom „felnőttségét" bizonyító elvárt magatartásformává nemesültek. A „reform", a „demokratikus szocializmus",

24 Bíró et. al. (1990)

25 Ideértve a szó variációit (rendszerváltozás, rendszerváltoztatás) is.

a „modellváltás" magában hordozta az átmenet zökkenőmentességének, a paternalista államszocializmus módosult, de az alapvonásokat nem érintő ígéretét. Sajátos módon egyedül a „rendszerváltás" kifejezés hordozott magában fenyegetést, vált mindazok politikai stigmájává, akik valamilyen ok miatt a fenti pozitív fogalmak prioritásának megkérdőjelezését kísérelték meg. Így azután már nem meglepő, hogy az olyan kifejezések mint a „kárpótlás" (14 előfordulás/év) vagy „elszámoltatás" (15 előfordulás/év) elvétve jelennek meg a diskurzusban, míg a – jelen esetben talán indolhatóan alkalmazható – komplementer fogalom, a „jogállam", a jogállami átmenet elvárása az egész év során őrizte előkelő helyét, csak a kongresszusra készülő Párt reformereinek „demokratikus szocializmusa" volt népszerűbb nála. Végül, de nem utolsó sorban vegyük észre a korántsem meglepő korrelációt a „nemzeti megbékélés" és „Nagy Imre" kifejezések között. Itt ismét megfigyelhető a diskurzus működésének az a szabályozó jellege, ahogy létrehozza a kapcsolatot a két fogalom között, és kiszabályozza a felelősség kérdését. Pedig ez igencsak indokolható lenne egy olyan esetben, mint amilyen Nagy Imréé volt, akit többszörösen elárultak, elraboltak, majd a törvényesség látszatára is alig ügyelve elítéltek, kivégeztek, végül titokban, álnéven, egy jeltelen sírba elföldeltek.

Ahogy láttuk, a grafikon egyértelműen mutatja, hogy a változás kulcsfogalma a „reform" volt. Úgy vélem, az átalakulás korabeli diskurzusának ez a legfontosabb fogalma – és ez, ha hihetünk Foucault-nak, egyáltalán nem véletlen. A „reform" nem egyszerűen leírja a folyamatot, hanem egyúttal kijelöli annak legitim értelmezését és kijelöli legitim képviselőit is. Ennek a reformer beszédmódnak hosszú története van a magyar kommunista párt történetében. A fentiek alátámasztására ezt a beszédmódot szeretném nagyon vázlatosan bemutatni. Ezt a stratégiai beszédmódot én – nem túl eredeti módon – reformer beszédmódnak fogom nevezni. A magyarországi kommunista párt reformer beszédmódját 1945-ben Rákosi Mátyás használta először, méghozzá a „földreform" napirendre tűzésével. Megtestesítője azonban nem ő lett, hanem Nagy Imre, aki – a kormány többi tagjához hasonlóan – szovjet nyomásra lett a Miklós Béla vezette ideiglenes kormány földművelésügyi minisztere. Persze reformokról, földreformról már korábban is volt szó, sőt magának a reform szónak is megvan a maga hosszú története, ezt sem a kommunista párt találta ki. De a beszédmódot, és azt az igényt, hogy ez kizárólagos, vagy legalábbis domináns legyen egy meghatározó, hatalmi diskurzusban, ezt a kommunista párt és annak örökösei fogalmazták meg, mégpedig stratégiai perspektívában. A reformerek paradigmája szerint a második világháború után kialakult új világrendben berendezkedő magyarországi kommunista rendszernek mindig volt egy reformer vonása, amelyik jellemzően az ortodoxiával szemben határozta meg magát. A reformer beszédmódnak azonban nem mindig volt arca. Amikor nem volt arca, vagy ez arc nem volt hiteles, akkor nem is volt sikeres. Kádár János maga is többször próbálta használni a reformer beszédmódot. Először 1957. május 1-jén, amikor a „múlt hibái"-val való szakítást ígérte, vagy 1961-ben, amikor elkezdte használni az „aki nincs ellenünk, az velünk van" stratégiai jelszavát. Ez kétségtelenül mást jelentett, mint Rákosi „aki nincs velünk, az ellenünk van"-ja. Kádár János, bár sikeresen teremtette meg az ortodoxiával – ezen elsősorban Rákosi Mátyást kell értenünk – való szembenállás dichotómiáját, sosem tudott a reformer hang médiuma lenni, mert a nevéhez mindenekelőtt az 1956-os forradalom leverése és az azt követő megtorlás tapadt. A hiteles politikusi reformhang így gazdátlan volt az Új Gazdasági Mechanizmus bevezetéséig, annak ellenére, hogy a bevezetés napján, 1968. január 3-án Kádár János a tévében és a rádióban is közvetített interjújában ismét használni

próbálta.[26] Nyers Rezsőnek, Fehér Lajosnak vagy Fock Jenőnek kellet volna ezen a hangon megszólalnia, ők azonban erre – különböző okok miatt – nem voltak alkalmasak. Nagy Imre neve a hivatalos médiában 1958 júniusában hangzott el utoljára, amikor Apró Antal az Országgyűlésben 1958. június 19-én bejelentette Nagy Imre és társai kivégzését. Nagy Imre, 1956 és a reformok, reformer beszédmód ekkor elvált egymástól, és csak 1989 februárjában kapcsolódik össze ismét, az emlékezetes Pozsgay-nyilatkozat[27] után. A reformer beszédmód azonban a köztes 33 évben is jelen volt a diskurzusban; elsősorban a gazdaság működtetésének kontextusában – egészen az Új Gazdasági Mechanizmus 1972-es bukásáig. A reformerek még az MSZMP XI. kongresszusáig a Politikai Bizottság tagjai maradnak, de a reformok lekerülnek a média napirendjéről, hogy azután egy komplementer fogalom, a „válság" formájában kerüljenek ismét elő. A válság a '80-as évek közepén viszont valósággal berobban Magyarországra. A világpolitikai mezőben tektonikus változások indulnak el, és a reformok központja váratlanul Moszkva lesz. A hatalmi diskurzus a válságról, a reformok szükségességéről, a „kibontakozás"-ról és a „nemzeti összefogás" szükségéről szól. A május 1-jei hivatalos jelszavak – mert voltak ilyenek is – így szóltak: „nemzeti összefogással a kibontakozásért, a megújulásért!"

Nagy Imre neve a *Népszabadság*ban Grósz Károly 1988. júliusi amerikai útján jelenik meg újra – negatív kontextusban. Grósz ellenforradalomról és a Nagy Imre által elkövetett főbenjáró bűnökről beszél. Formálisan a csúcson lévő pártfőtitkár-miniszterelnökön eddigre már túllépett az idő, arról nem is beszélve, hogy Grósz technokrata-bürokrata alkatától messze állt az ekkor már az egész szocialista rendszer megreformálását célzó reform-diskurzus. Grósz Kádár János megbuktatásával ugyan megnyitotta az utat Nagy Imre re-kanonizálása előtt, de a változások szele elsodorta, mert megszólalni csak az ortodoxia hangján tudott. 1989 végéig a reformer hang a „modellváltás"-ról szólt, rendszerváltásról alig esett szó, vagy ha igen, akkor inkább fenyegető módon. A fenyegetésről szólva itt kell megjegyeznem azt is, hogy ebben az időben az ortodox fenyegetést – így a reformer hangnem oppozícióját – a Tienanmen téri diáktüntetéseket tankokkal eltipró kínai kommunista párt testesítette meg. A politika csúcsain lévők megértették, hogy1956 hagyományában vannak olyan mozzanatok, amelyek felnagyításával lehetőség nyílik a rendszerkorrekcióra. Újra felfedezték a kommunista Nagy Imrében a reformer politikust, akinek személye lehetőséget adott a saját szerepük újraértelmezésére is. Berend T. Iván, a Magyar Tudományos Akadémia és az MSZMP KB által kiküldött történelmi albizottság elnöke a testület ülése után, 1989 januárjában úgy nyilatkozott, hogy:

> „az értékelés ebben a kérdésben meglehetősen egyértelmű és én úgy látom, hogy még '56 után is, tehát a kádári korszak folyamataiban igen erős kontinuitás volt mindazon reform gondolatokkal és törekvésekkel, amelyeket a Nagy Imre vezette pártellenzék '53 és '56 között formált ki."[28]

---

26 *Népszabadság,* 1968. január 3., 3.

27 1989. január 28-án egy rádióinterjúban Pozsgay Imre államminiszter a Magyar Rádiónak nyilatkozva népfelkelésnek nevezte az addig hivatalosan ellenforradalomként kanonizált 1956-os forradalmat.

28 A BBC Magyar Adásában. Berend T. Iván a Központi Bizottság Történelmi Albizottságának elnöke beszámol az albizottság munkájáról, az 1956-os eseményekről, a népfelkelésről és Nagy Imre szerepéről. Elhangzott 1989 január 29.-én Közreadva: Szekér–Riba (2014).

Értsük jól: a Központi Bizottság jeles tagja, a történész-közgazdász elsőként teremti meg a kontinuitást a szélesebb nyilvánosság előtt Nagy Imre és a korabeli reformerek között.

5. Záró gondolatok

A fentiekben arra vállalkoztam, hogy bemutassam, az újratemetés ürügyén a reformer-értelmiség és az őt támogató média hogyan konstruálta meg azt a diskurzust, amely 1989-ben szinte egyetlen és kizárólagos értelmezését tette lehetővé az átmentről szóló beszédnek. Ennek a diskurzusnak egyik, megkockáztatom, legfontosabb (átmeneti) rítusa volt Nagy Imre és társai újratemetése. Nagy Imre és a reformer beszédmód olyan erővel és természetességgel kapcsolódott össze a diskurzusban, amelynek gravitációjából lehetetlen volt kiszabadulni, de – mint talán sikerült rávilágítani – ennek tere sem volt, hiszen a média maga is részévé, termelőjévé, szabályozójává vált az átmenet diskurzusának. Ennek illusztrálására álljon itt még egy példa.

A *Népszabadság* 1989. június 8-án címlapján hozta le özvegy Mező Imrénének[29] a levelét, amelyet a Budapesti Pártbizottságnak írt, és amelyben kifejezte szándékát, hogy az újratemetést a „gyász és nemzeti megbékélés napja"-ként kívánja megélni. Erre válaszul június 12-én Vásárhelyi Miklós[30] nyílt levelét közölte a lap, amelyben Vásárhelyi lerója tiszteletét Mező Imre emléke előtt, és elfogadván az özvegy javaslatát, helyeslőleg egyetért azzal, hogy a temetés legyen a „megbékélés napja". Az újratemetésen ezért már szinte természetes volt, hogy a reformer kommunista politikusok nemcsak leróják kegyeletüket, hanem díszőrséget állva, saját halottjuknak tekintik Nagy Imrét és társait. Csúcspontján, az újratemetés napján, úgy tűnt, hogy a reformértelmiség kezet nyújtott önmagának, és kész volt megbocsátani önnön bűneit. A reform-stratégia vetélytárs nélkül, ezért reflektálatlanul maradt. Úgy tűnt, hogy a hatalom diskurzusának mediatizált rítusa be tudja tölteni a feladatát.

De végül nem ez történt. Almási Tamás rendező 1989–90-ben leforgatott filmjének, az *Ítéletlenül*-nek kulcsjelenetében a kistarcsai internáló-táborba visszatérnek az ott egykor, az '50-es években fogvatartott nők, hogy felidézzék emlékeiket. Egyszer csak betoppan a körletbe Piroska, a börtönőr, akinek az őrizetére voltak bízva. Az egykori fogvatartottak azonnal elnémulnak, rögtön visszatérnek a legkellemetlenebb emlékek, amelyeket Piroskának köszönhetnek. Piroska azonban cseppet sincs zavarban, mosolyogva köszönti a megdöbbent nőket és joviálisan felajánlja nekik a tegeződést, mintha csak egy nyugdíjas-klubba érkezett volna. Az egykori foglyok – vérmérséklettől függően – azonnal és felháborodottan visszautasítják a tegeződést. Most Piroska jön zavarba, nem érti, mi a baj. „Ha tudtam volna, hogy így fogadnak, nem jöttem volna ide" – mondja sértődötten. „A rendszer volt rossz,

---

29 Mező Imre 1956 október 30-án vesztette életét – tisztázatlan körülmények között – a Köztársaság (ma II. János Pál) téri Budapesti Pártbizottság épületének ostromakor. Maga az ostrom és – mások mellett – Mező Imre halála a kádári emlékezetpolitika olyan kulcsmozzanatává emelkedett, amely utólag – részben – hivatkozási alapja lett „a szovjet csapatok behívásának".

30 Vásárhelyi Miklós sztálinista újságíróból lett Nagy Imre közeli munkatársa 1953 után. A forradalom után elítélték. 1988-ban alapító tagja lett a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak, ami az 1956-os forradalomnak, Nagy Imrének és a forradalom áldozatainak kívánt igazságot szolgáltatni. Ebben a minőségében egyik kezdeményezője és előkészítője volt Nagy Imre és társai újratemetésének.

arról én nem tehetek" – hajtogatja. Piroska esete rávilágít arra az alapvető problémára, hogy sikerülhet ugyan akár hosszú ideig is egy hatalmi diskurzust dominánssá tenni, de kizárólagossá tenni már nem lehet. A Nagy Imréhez horgonyzott reformer beszédmód hosszú évekig, sőt évtizedekig velünk maradt ezután, immár arra is jogot formálva, hogy az egész Kádár-korszaknak és magának az átmenetnek a történeti diskurzusát újra- és újra megírja, visszamenőleg is megkonstruálja.

Források és irodalom

Periodikák

Hajdú-Bihari Napló, Kisalföld, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság

Feldolgozások, tanulmányok, előadások, rádióműsorok

Andok (2017) = Andok Mónika: *A kommunikáció rituális* elmélete. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2017.

Assmann (1999) = Aleida Assmann: *Erinnerungsräume – Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses.* München, Beck C.H.

Bíró et. al. (1990) = Bíró Lajos – Bokor Ágnes – Gombás Gábor – Karajánnisz Manolisz: A közvélemény 1989-ben. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1989.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, R-Forma Kiadói Kft. 433–463.

Blanton (2010) = Thomas Blanton: U.S. Policy and the Revolutions of 1989. In: Svetlana Savranskaya – Thomas Blanton – Vladislav Zubok (ed.): *Masterpieces of history.* Budapest–New York, CEU Press, 2010.

Bush–Scowcrof (1998) = George Bush – Brent Scowcrof: *A world transformed.* New York, Alfred A. Knopf, 1998.

Császi (2008) = Császi Lajos: Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató,* 2008/ősz. https://mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/07_mediakutatas_forradalom
DOI: 10.20520/JEL-KEP.2018.3.3

Folyt. köv. – volt egyszer egy Népszabadság = Elhangzott a Klubrádió *Folyt. köv. – volt egyszer egy Népszabadság* c. műsorában, 2018. április 12-én, 19:00-kor.

Foucault (1970) = Michel Foucault: A diskurzus rendje. *Holmi,* 1991/július. 868–889.

Gennep, van (2007) = Arnold van Gennep: *Átmeneti rítusok*. Budapest, L'Harmattan, 2007.

Glózer (é. n.) = Glózer Rita: A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. https://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/index92e1.html?option=-com_tanelem&id_tanelem=831&tip=0

György (2000) = György Péter: *Néma hagyomány*. Budapest, Magvető, 2000.

Kékesdi-Boldog (2021) = Kékesdi-Boldog Dalma: A szovjet-kommunista sajtómodell sajátosságai és korszakai Magyarországon 1956 és 1990 között. *Jel-Kép,* 2021/1. 52–81. real- https://real-j.mtak.hu/20909/1/JEL-K%C3%89P_2021_1.pdf

Lázár (2006) = Lázár Guy: A szocialista nyilvánosság történetének alapvonala. *Médiakutató,* 2006/tavasz, 23–34.

Mong (2012) = Mong Attila: *Kádár hitele*. Budapest, Libri, 2012.

P. Szilczl (2018) = P. Szilczl Dóra: Bevezetés a kritikai diskurzus-elemzésbe. *Jel-Kép,* 2018/3. 3–25.

Rainer M. (2014) = Rainer M. János: „1989. június 16. jelentősége". Emlékkonferencia Nagy Imre miniszterelnök és mártírtársai temetésének huszonötödik évfordulója alkalmából. Magyar Tudományos Akadémia, 2014. június 10. www.youtube.com/watch?v=ziKd_TX7aG8&ab_channel=NagyImreAlap%C3%ADtv%C3%A1ny

Salamon (2003) = Salamon Konrád: *Rendszerváltoztató újratemetés*. Budapest, Kairosz, 2003.

Siebert–Peterson–Schramm (1956): Fred S. Siebert – Theodore Peterson – Wilbur Schramm: *Four Theories of the Press*: *The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do.* Urbana & Chicago, Chicago University Press, 1956.

Szekér–Riba (2014) = Szekér Nóra – Riba András László: *A Nagy Imre-kód.* Lakitelek, Antológia, 2014.

Takács (2013) = Takács Róbert: A sztálini modell átalakítása a magyar tömegkommunikációban. *Múltunk,* 2013/3. 68–103.

Turner (2002) = Victor Turner: *A rituális folyamat*. (fordító: Orosz István) Budapest, Osiris, 2002.

Gondolatok a média és a rendszerváltozás kapcsán

Paál Vince*

1. Félelmek, frusztrációk, pozícióharc, szereptévesztés, tudatos manipuláció

Az újságírók a Kádár-korban teljesen a hatalomnak voltak alárendelve. Az államszocialista időszak legvégén pedig a soha nem tapasztalt szabadság állapotába kerültek: a régi hatalomnak már nem volt ereje fenntartani ellenőrző szerepét, az új működési struktúrák pedig még kialakulóban sem voltak.

A sajtó gyakorlatilag azt tette, amit akart. A 'sajtószabadság' megkérdőjelezhetetlen fogalommá vált, azt mindenki saját érdekeinek megfelelően értelmezte. Ebből következően a pártállami rendszert kiszolgáló újságírókat sem érhette semmilyen bántalom, hiszen azt a sajtószabadság megtámadásával azonosították.

A sajtó szabadsága, a szólás szabadsága és a tájékoztatás szabadságához való jog közötti különbségtétel nem érvényesült, és ma sem divatos általánosan. Pedig az önmagáért való szabad sajtó nem jelent feltétlenül sajtószabadságot, sőt akár annak és a demokráciának ellensége is lehet. Ha a sajtó magáról szól, akkor nem médium, hanem maga is politikacsináló.[1]

A rendszerváltást előkészítő Nemzeti Kerekasztal (NKA) tárgyalásain is felmerült a média működési kereteinek modern, demokratikus szabályozási igénye. A *Nyilvánosság és tájékoztatáspolitika* nevet viselő bizottságban azonban nem sikerült megállapodni a nyomtatott és az elektronikus média egészét szabályozó, új „tájékoztatási törvény" alapelveiről. Azoknak a politikai erőknek, amelyek a leginkább élvezték a sajtó szimpátiáját, kevéssé állt érdekében megbolygatni a médián belüli status quo-t. Ahogy Haraszti Miklós, a Szabad Demokraták Szövetségének (SZDSZ) fő médiapolitikusa az NKA időszakára való visszaemlékezésében fogalmazott:

> „De a napirendet sikerült nekem meghatároznom, mert mi tudtuk, mit akarunk. (…) Én nem tartottam reálisnak, hogy a régi parlamenttel egy valódi, szabad sajtótörvényt el lehessen fogadtatni. Nem volt rá hajlandóság az MSZMP [Magyar Szocialista Munkáspárt] részéről se, más pártok pedig egyszerűen nem értették a feladatot".[2]

* Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Médiatudományi Intézet. E-mail: paal.vince@nmhh.hu

1 Varga (2013, online): 7.

2 Ferenczi (1994): 52.; Közli Paál (2013): 702.

Az új sajtó- és médiatörvény megalkotása így a szabad választások eredményeként összeülő Országgyűlés és az új kormány feladatait gyarapította (volna).

Az államszocializmusban szocializálódott és kompromittálódott újságírók frusztrációval voltak terheltek a kormányra kerülő erők iránt, akik a szabad választások eredményeként teljes legitimitást szereztek. Az ún. „negyedik" hatalmi ág sohasem rendelkezik ilyennel. Mivel az újságírók nagyobbik része az ellenzékbe került politikai erőkkel szimpatizált, utóbbiak is az újságírói „függetlenség" mellett kardoskodtak, és nem a kiegyensúlyozott tájékoztatás megvalósításának fontossága lebegett a szemük előtt.

Ehhez hozzájárult az a tényező, hogy a jobboldali politikai pártokat kezdettől fogva egyes sajtóorgánumok – nyugatiak is –, antiszemita színben tüntették fel. Az ún. liberális oldal rettegett attól, hogy a nemzeti baloldal és a formálódó jobboldal nemzeti alapon találjon egymásra.[3] A nacionalizmus és az antiszemitizmus megerősödésétől való félelemnek persze megvoltak az okai:

1. a történelmi múlt tapasztalatai (holokauszt);
2. a több évtizedes kommunista propaganda, amely szerint a jobboldal eleve nacionalista, antiszemita és fasiszta;
3. egyes valóban nacionalista, antiszemita megnyilvánulások;
4. és a gerjesztett félelemkeltés.[4]

A kormányt alakító nemzeti, keresztény, konzervatív irányzatú pártok részéről beharangozott tavaszi „nagytakarítás" (ezt Csurka István nevéhez szokás kötni) félelmet, elutasítást váltott ki a sajtó nagyrészéből. Aztán amikor kiderült, hogy az új hatalomnak ereje nem, csak szája volt, akkor mindez nyílt támadásra bátorította őket.

A birtokon belül lévők, akiknek jól megfelelt a status quo, a sajtószabadság védelmeként adták el a privilégiumaik megtartását célzó akcióikat.

Tamás Ervin, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese később így nyilatkozott erről: „megijedni is kár volt, mert visszatekintve nem volt annyira fasiszta, nem volt annyira horthysta, de iszonyatosan megijesztettek".[5]

2. A „médiaháború"

A '90-es évek elejének egyik leggyakrabban használt szava a *médiaháború* volt. Ez a szó a magyarországi eseményekkel kapcsolatban a magyar nyomtatott sajtóban először a *168 óra* című hetilap 1990. április 10-ei számában jelent meg, egy Baló Györggyel készített interjú címében, „Egy főtiszt a médiaháborúból". Ebben Baló azt ecsetelte a televízió választási műsora kapcsán, hogy

> „az erre teljes egészében alkalmatlan kuratórium [ti. a Németh-kormány által az elektronikus média irányítására létrehozott Felügyelő Bizottság, ld. alább – P. V.], részben

3 Varga (é. n., online): 160–163.

4 Varga (2004): 59.

5 Nagyok a nyomulások, nagy a gátlástalanság, veszélyben van a sokszínű sajtó. (Kerekasztal beszélgetés). *Demokrata,* 1996/11. 40.

> a mindkét intézményt bekebelezni óhajtó pártok határozták meg, hogy a választási kampány során mit csináljon a Magyar Televízió vagy a Magyar Rádió. Az intézmények és szakembereik ebben csak a lehető legminimálisabb szerepet játszhatták. Autonóm szerepe a televíziónak vagy a rádiónak ebben a választási kampányban nem volt, és ez az, ami – úgy gondolom – többet nem fordulhat elő."[6]

A „médiaháború" szó az ARCANUM Digitális Tudománytárban szereplő nyomtatott médiumokban 1990-ben mindösszesen 9 oldalon fordult elő, 1991-ben 51 oldalon, 1992-ben 1369 oldalon, 1993-ban ez a szám lényegében nem változott (1378 oldal), 1994-ben, amikor az MSZP–SZDSZ-koalíció került kormányra már csökkent ez az érték (1189 oldal), majd 1995-ben hozzávetőlegesen a felére esett vissza, ekkor 486 olyan újságoldal volt, ahol szerepelt a fogalom, a következő évben is feleződött ez a szám (275). (Nem minden előfordulás vonatkozott a magyarországi eseményekre, de ez a számsor mindemellett a trendeket jól mutatja.) Eszerint a kifejezést legtöbbször 1992-ben és 1993-ban használták, amikor a Magyar Demokrata Fórum vezette koalíció és az ellenzék között a média ügyében a konfliktus elmélyült. 1995-ben, amikor a szocialista-liberális koalíció már berendezkedett, jelentős a visszaesés, különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy az ez évi előfordulások egy része is az előző évek eseményeire való visszautalások kapcsán fordult elő.

A médiaháború szavunk tehát a balliberális politikai oldal szótárából származik. Kitta Gergely megfogalmazásában:

> „Azt a jobboldal is használja-használta, de uralni sosem tudta egészen, a médiaháború felkentjei között konzervatívok ugyanis nincsenek. Ezt leginkább az bizonyítja, hogy bár komoly médiakonfliktusok minden parlamenti ciklus alatt voltak, a baloldali kormányok alatt úgymond médiabéke honolt Magyarországon."[7]

2.1. Mit értettek médiaháború alatt?

A médiaháború tartalmát sokan, sokféleképpen próbálták meg értelmezni. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – három csoportba sorolom a legjellemzőbb értelmezéseket.

Semleges meghatározások:

- félelmek, indulatok és ideológiák összecsapása
- az ellenzék és a kormánypártok közötti politikai csata a médiáért, illetve annak a médiában való kivetülése
- a médiumelnökök, a köztársasági elnök és a miniszterelnök hármasának konfliktusa, alkotmányos válság
- a Rádió és a Televízió, illetve a nyomtatott sajtó félreértett függetlenségéért folytatott küzdelem, amelyben az elkötelezetlenség illúzióját védelmezték
- a médiaháború leképeződése az ideológiai-kulturális küzdelemnek, a népi-urbánus, más szóval nemzeti-liberális ellentétnek

6 Baló György fehér lappal álmodik. Egy főtiszt a médiaháborúból. (interjú). *168 Óra,* 1990. április 10., 5.
7 Kitta (2013): 372.

– a küzdelem tétje annak eldöntése is, hogy milyen társadalmi érdekeket képviseljen a média, különösen a közszolgálati adók, milyen világnézetekhez, ideológiákhoz idomuljon a tömegtájékoztatás, ki határozza meg a médián keresztül a közbeszédet, a közgondolkodást és milyen szerepet játsszon az állam a médiapiacon

Balliberális megközelítések:
– a kormánynak az elektronikus médiumok feletti teljes ellenőrzés megszerzésére való törekvése
– médiaháború akkor keletkezik, amikor a hatalom nem képes a kellő önkorlátozásra a már egyszer szabaddá vált sajtóval szemben
– az új, kormányra került politikai elit az örökölt médiaelitet azonosította a gyűlölt állampárti rendszerrel
– a médiaháború az eltérő politikai diskurzusok küzdelme, amelyben az új politikai elit a „hagyományos-konzervatív közjogi" diskurzus, míg a média a „racionális-europaizált" diskurzus nyelvét követi

Jobboldali, konzervatív megközelítések:
– a médiaháború a médiaelit és az egykori kádárista elit összefogása a sajtószabadság védelmének örve alatt a hatalom megtartására (Csurka István)
– a médiában fennálló *status quo* haszonélvezői saját önös érdekeik védelmét a sajtószabadság megóvásáért vívott szabadságharcnak tüntették fel stb.[8]

A médiaháború kifejezést főleg az elektronikus média körüli csatározásokra értettük/értjük. Egyrészt a frekvencia korlátos jószág, másrészt a rendszerváltozás pillanatában frekvenciamoratórium volt érvényben. 1993 júliusától is csak a nem kereskedelmi helyi rádió- és televízióműsor készítő és közlő stúdiók alapítását engedélyezték. A földi sugárzású országos frekvenciákért csak a rádiózásról és televíziózásról szóló (1996. évi I.) törvény kihirdetése után lehetett pályázni. Így a használatban lévő frekvenciák még inkább fontosak voltak, nagyobb volt a jelentősége az azokon sugárzott tartalmaknak.

Ekkor már az elektronikus média, különösen a televízió a legnagyobb hatású médium. A '80-as években családok százezrei igazítják a vasárnap esti programjukat *A Hét* című tv-műsor kezdési időpontjához.

2.2. Mikor kezdődött a médiaháború?

A médiaháború kezdetét is lehet több eseményhez kötni. Amint említettem, elsősorban az elektronikus média körüli csatározások valamelyik meghatározó eseményét szokták kezdő pontként megjelölni, pedig a nyomtatott sajtó terén is voltak olyan történések, amelyek meghatározó jelentőséggel bírtak a közléspolitika tekintetében.

8 Részletesebben lásd Horváth (2013): 56–57.

Utóbbira példa a megyei lapok fondorlatos privatizációja az új kormány megalakulása előtt. Ennek azért is volt különös jelentősége, mert a magyarországi napilap előfizetők jelentős része a megyei lapokat járatta.

2.2.1. A megyei lapok „megszöktetése"

Az Antall-kormány hatalomra kerülésekor a Kádár-korban működő négy lapkiadóból már csak kettő maradt állami kézben: a Hírlapkiadó Vállalat és a Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, de az általuk kiadott lapokat nagyrészt már privatizálták. A legnagyobb felháborodást a megyei lapok eladása váltotta ki. Az első szabad országgyűlési választás két fordulója között a Magyar Szocialista Párt (MSZP) hét megyei lapot az Axel Springer német lapkiadónak „játszott át". Formailag az ügylet úgy nézett ki, hogy a Springer nem a lapokat vette meg, hanem egyszerűen átigazolta az újságírókat, és kis névváltozással új lapokat hozott létre a „régi" lapok infrastruktúráján, és „természetesen" az előfizetőket is átvette, akik szinte észrevétlenül egyik napról a másikra az „új" lapot találták reggel a postaládájukban. Ennek eredményeképpen a Springernek lett hét, jogi szempontból teljesen új lapja, az MSZP-nek pedig ott maradt hét „üres" médiuma. Az Axel Springer Kiadó magyar leányvállalatának ügyvezető igazgatója, Bayer József azt hangsúlyozta, hogy ők nem tettek mást, mint – egy joghézagot kihasználva – új lapokat alapítottak. Az Axel Springer és a többi nyugati médiakonszern abban a pillanatban hatolt be a rendszerváltással elfoglalt ország sajtópiacára, amikor sem a szükséges jogi, politikai, sem a piaci kontroll nem működött.[9] (A többi megyei lapot – a Pest Megyei Hírlap kivételével – az országgyűlési választások után nyílt pályázat útján értékesítette az MSZP német, osztrák, angol és francia befektetőknek.)[10]

A megyei lapok ilyen módon végrehajtott privatizációjára így emlékezett vissza Fabriczki András, az MSZP akkori pénztárosa:

> „A magamfajta közgazdász is kiszámíthatta, hogy ha a megyei lapok formailag is az MSZP tulajdonában maradnak, akkor a számára kedvezőtlen politikai változás esetén [ti. a választások elvesztése – P. V.], a hatalom új birtokosai elveszik tőle az újságokat. Meg kellett szabadulnunk a megyei napilapoktól, hogy ne hozzuk politikai ellenfeleinket kedvező kommunikációs helyzetbe."[11]

Fabriczky utóda, Máté László szintén részt vett a privatizációban: „Ezekre a lapokra rá akart tenyerelni a Csurka: tudomásunk volt róla, hogy készül egy ilyen parlamenti indítvány. S akkor én kidolgoztam a privatizáció javaslatát, amit a pártelnökség elfogadott. (…) Ebből szanáltam a pártot."[12]

9 Bárány (2000): 83.
10 Uo. 87.
11 Zöldi (2000): 69.
12 Idézi Bossányi (2000): 91.

A megyei lapok privatizációja okozta hatalmas politikai botrány kapcsán többen is azon a véleményen voltak, hogy ezek a lapok nem az utódpárt, hanem a nemzet tulajdonát képezik. A privatizáció törvényességének felülvizsgálatára a választások eredményeként megalakult Országgyűlés vizsgáló bizottságot is létrehozott, amely azonban anélkül fejezte be munkáját, hogy érdemben „fogást talált" volna a lapeladási ügyleteken.[13] Az SZDSZ csak a német Axel Springer-konszernre korlátozta volna a vizsgálódást. Ez pedig azt a látszatot kelthette volna, hogy csak a német tőke nem kívánatos a magyar piacon. Ezért aztán a kormányzat talán annyira nem is erőltette a dolgot.[14]

A nyomtatott sajtó nagyrészét érintő *átláthatatlan privatizáció* következmények nélkül hagyása áldozat volt a jó nyugati-*európai kapcsolatokért? Vagy nem ismerték fel a megyei lapokban rejlő potenciált?*

2.2.2. Felügyelő Bizottság az MTV és Rádió irányítására

Ha maradunk az elektronikus médiánál, kijelölhetjük kezdő pontnak azt az eseményt, amikor 1989 novemberében a Minisztertanács az elektronikus médiumok feletti felügyeleti jogát, az országgyűlési választásokig szóló mandátummal, Felügyelő Bizottságra (Kuratórium) ruházta át [116/1989. (XI. 22.) MT. sz. rendelet], amelynek tizenöt tagja a választásokra készülő pártok, társadalmi szervezetek és a történeti egyházak delegáltjaiból került ki. A Minisztertanács részéről az a Pozsgay Imre államminiszter felügyelte a Kuratórium munkáját, akinek köztársasági elnöki ambícióit az SZDSZ által kezdeményezett és többséget kapott ún. „négyigenes" népszavazás futtatta zátonyra. (A népszavazáson feltett négy kérdés egyike arra vonatkozott ugyanis, hogy a köztársasági elnököt a választások eredményeképpen összeülő Országgyűlés válassza-e meg. Márpedig a választások előtt megtartandó közvetlen elnökválasztáson a rendszerváltozásban elévülhetetlen érdemeket szerzett reformkommunista politikus jó eséllyel indult volna.) A Kuratórium felállítása ellen a Nyilvánosság Klub, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a TV és a Rádió többszáz munkatársa tiltakozott, az SZDSZ és a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) is támadta, és távol maradt az abban való részvételtől, mondván, hogy annak révén az elektronikus médiumok is a pártpolitikai küzdelmek színterévé válnak.

Ezzel újabb front nyílott a média körüli „háborúban": addig a rendszerváltást célul kitűző pártok küzdöttek a pártállami vezetéssel szemben, ettől kezdve a Magyar Demokrata Fórum (MDF) és az SZDSZ, valamint holdudvaraik egymással szemben is igyekeztek a média feletti befolyásukat biztosítani. A törésvonalak a népi-urbánus ellentétek mentén kezdtek kirajzolódni.

Az SZDSZ aggodalma nem volt alaptalan. A média hatalmával leginkább tisztában levő ellenzéki formáció már hónapokkal a választásokat megelőzően szinte az összes politikai reklámidőt előre lekötötte a televízióban. Az új Kuratórium keresztülhúzta ezt a számítást, és a választásokon induló pártoknak egyenlő időtartamú műsoridőt adott arra, hogy programjaikat a választópolgárok előtt bemutathassák. A Kuratórium által a Televízió élére

13 Debreczeni (1998): 285.
14 Bárány (1998): 32.; Bárány (2000): 86–87., 89.

állított elnökség intézkedése is sértette a status quo fenntartását kívánók érdekeit. A legfontosabb politikai műsorok, a *Híradó* és *A Hét* éléről eltávolították Aczél Endrét, aki az elnökség élén álló Nemeskürty István szerint megkérdőjelezte annak hatáskörét és megtagadta az együttműködést. A két politikai műsor jelentőségének megértéséhez figyelembe kell venni, hogy akkor csupán a Magyar Televízió két csatornája jelentette a televíziót, a kábelen nézhető helyi műsorok súlya jelentéktelen volt. A pártállami Televízióban kompromittálódott Aczél Endre főszerkesztő helyére Pálffy G. István került, akivel szemben viszont ellenzői azt hozták fel, hogy korábban a TV-Híradó párttitkára volt.

Vajon a TV-ben bekövetkezett ezen események nélkül más lett volna az országgyűlési választás eredménye?

2.2.3. A televízió „ősbűne” – Az Antall-kormány eskütételét csak felvételről sugározták

Az országgyűlési képviselőválasztások második fordulója előtt az elektronikus médiát Felügyelő Bizottság és a Televízió elnöksége lemondott. A Németh Miklós vezette kormány nem nevezett ki új kuratóriumot, a televízió gazdasági igazgatóját kérte fel az ügyvezetésre, mondván: az új parlamentnek, illetve a kormánynak teljesen szabad kezet kell kapnia a nemzeti médiumok vezetőinek kiválasztásában.

A Magyar Televízió csak felvételről közvetítette, 1990. május 23-án a szabad választások eredményeként megalakuló kormány eskütételét. Helyette a tévénéző a Bajnokcsapatok Európa Kupájának döntőjét élvezhette. A választópolgár csak a meccs után, felvételről, szerkesztett formában nézhette meg a kormány eskütételének történelmi jelentőségű eseményét.

Kétségtelenül barátságtalan lépés volt ez a Televízió vezetése részéről az új kabinet irányában. Persze a kép teljességéhez hozzátartozik, hogy Televízió akkor csak két csatornával rendelkezett, közülük is az MTV2 nem volt fogható az ország egész területén. Az eredeti program szerint az eskütételre még a labdarúgó-mérkőzés kezdete előtt sor került volna, de az országgyűlési események a tervezetnél hosszabbra nyúltak, így a két nagy érdeklődésre számot tartó esemény „összecsúszott”. A Televízió irányítói dönthettek volna úgy, hogy a mérkőzést sugározzák később felvételről, vagy pedig mind a parlamentben történteket, mind pedig a sportrendezvényt egy időben, élőben, egyiket az egyik, másikat a másik csatornán adják le.

Bármelyik megoldást választották volna, mindegyik esetben jelentős számú néző lett volna elégedetlen, hiszen a 2. csatorna korlátozott vételi lehetőségei miatt sokan maradtak volna le vagy a meccs, vagy az eskütétel élőben való megtekintéséről.

Ha figyelembe vesszük azt is, hogy az országban nem uralkodott az állampolgárok elsöprő többségét átható rendszerváltó hangulat (az első szabad országgyűlési választásokon a szavazásra jogosultaknak csak mintegy 65%-a vett részt), talán még az is kijelenthető, hogy a mérkőzés közvetítésének száműzése későbbi időpontra vagy a 2. csatornára, összességében nagyobb morgolódást váltott volna ki a nézők körében. (Hiszen, ki látott már olyat, hogy a fél világ által élőben végigszurkolt BEK-döntőt csak felvételről, esetleg már az eredmény ismeretében nézze meg az ember?!)

A Televízió vezetése végül a BEK-döntőt választotta. Ezzel kifejezte azt (vagy legalábbis úgy lehetett értelmezni), hogy nem ilyen választási eredményre számított, bizalmatlanul,

sőt – talán nem erős a kifejezés – ellenszenvvel tekintett a kormánykoalícióra. A hazai elektronikus média és a nyomtatott sajtó nagyrészének szíve sokkal inkább az ellenzéki szerepre kárhoztatott SZDSZ-ért, a FIDESZ-ért és az állampárt utódjáért, az MSZP-ért dobogott.

2.2.4. A tv-elnök nem engedte adásba a miniszterelnök tv-s megszólalását

Az 1990. őszi (első) önkormányzati választásokat megelőzően a miniszterelnök a televízióban szerette volna ismertetni az ország előtt tornyosuló nehézségeket. A felvett beszélgetést a Televízió elnöke csak abban az esetben engedte volna adásba, ha – a miniszterelnök szereplését „politikailag kiegyensúlyozva" –, Göncz Árpád köztársasági elnök is beszédet mond. Ez nyilvánvalóan nagyfokú alkotmányjogi tévedés volt, hiszen a nemzet egységét kifejező – elvben semleges – államfő nem lehet ellenzéki politikai ellensúly a kormányfővel szemben. (Ha a tv-elnök már mindenképpen ragaszkodott az így értelmezett politikai kiegyensúlyozottság biztosításához, akkor a vezető ellenzéki politikusok közül kellett volna valakit a TV-ben azonos témában megszólaltatni.) Miután a köztársasági elnök az utolsó pillanatban visszalépett a televíziós szerepléstől, a Televízió elnöke a miniszterelnökkel felvett beszélgetést sem engedte műsorba. Antall József joggal háborodott fel azon, hogy Hankiss az ő szereplését a köztársasági elnök magatartásától tette függővé, nem beszélve arról az alkotmányjogi tévedésről, hogy a köztársasági elnök politikai ellensúlyt képezhet a miniszterelnökkel szemben.

A több egyetemen is oktató, kétségtelenül nagyműveltségű, de sok tekintetben doktriner gondolkodású Hankiss utólag visszaemlékezve már kritikusabb volt önmagával szemben:

> „Nem ismertem még igazán a nyugati televíziók rugalmasabb gyakorlatát. Csak később láttam, hogy még a BBC-ben is, ahol rendkívül körültekintően egyensúlyoznak politikailag, viszonylag nagy teret engednek a kormánynak. (…) Én azt hittem, kötelességem centire kimérni az egyensúlyt. (…) Valószínűleg túl mereven értelmeztem a feladatomat, mert aztán több BBC-s, ARD-s szakértő és vezető is azt mondta, hogy alapjában egyetértenek a döntésemmel, de náluk azért nem ilyen keményen mennek a dolgok."[15]

Mennyiben múlt az elektronikus médiában a dolgok félresiklása a nagyműveltségű, de a doktriner gondolkodásra hajlamos elnökön? Vagy eleve megoldhatatlan feladat előtt állt?

2.2.5. A médiaelnökök intendánsokat neveztek ki

A kormánypártok a médiaelnökök iránt kezdetben még nagy bizalommal voltak, mindkettőt a „saját emberüknek" tartották. Hankiss Elemér állítólag még az MDF választási programjának írásában is „besegített". Csurka István, az MDF médiaügyekben is meghatározó

15 Mihancsik (2000): 99.

politikusa figyelmeztette párttársait, hogy az elnökjelöltek parlamenti bizottsági meghallgatásán legyenek óvatosak: az ellenzék előtt ne derüljön ki idő előtt, hogy Gombár [a Rádió elnökjelöltje – P. V.] a „mi emberünk".[16]

A médiaelnökök jogállása – legalábbis kinevezésük kivételével – teljesen tisztázatlan volt. Ez vonatkozott az irányításuk alá helyezett Magyar Rádióra és a Magyar Televízióra is. Elnöki pozíciójából való távozása után Hankiss Elemér így emlékezett vissza: „a két újdonsült elnöknek gyakorlatilag teljhatalma volt. Ad absurdum véve a dolgot azt mondhatnám, hogy ha a két elnök történetesen cipőgyárrá akarta volna átalakítani a két médiumot, ezt nem lett volna könnyű jogi eszközökkel megakadályozni".[17] A két elnök mandátumát arra a rövid időre vállalta, amíg az Országgyűlés el nem fogadja a médiát szabályozó törvényt. Akkor még senki sem (?) gondolta, hogy erre nem kerül sor ebben a parlamenti ciklusban (sem).

A kormánypártok azt várták a médiaelnököktől, hogy a két közszolgálati médiumban rendszerváltást hajtsanak végre, a pártállami korszak alatt kompromittálódott személyek elbocsájtásával. A liberális irányultságú Baló György akkoriban így látta belülről a hazai médiát: „A szakma találta ki magát, már amennyire. A médium olyan belterjes, Budapest-centrikus és zárt, mint a rendszer, amelynek terméke. A mostanában tapasztalható tágulás ellenére is lehangolóan szűk körből meríti képviselőit, közreműködőit és témáit."[18]

Hankiss kezdetben jelentős változásokat jelentett be. Úgy tűnt azonban, hamar felmérte az MTV-n belüli erőviszonyokat, és végül nem ment neki a balliberális dominanciának.[19] Ő maga később így magyarázta a *status quo* érintetlenül hagyását: „[…] gyakorlatilag senkit sem bocsátottunk el. Annak ellenére sem, hogy sok fölösleges ember volt akkor a Televíziónál. Én nem vállalkoztam erre, mert kívülről jött emberként nem tudtam, ki a jó szakember, és ki nem az".[20] A Rádió elnöke hasonló módon járt el, nem nyúlt bele az 1990-es év második felében a Rádió belügyeibe, kerülte a politikai konfliktusokat generáló lépéseket, csupán létszámstopot hirdetett meg.

A változások nemcsak elmaradtak, hanem a közszolgálati médiumok műsoraiban kevés megértés nyilvánult meg az első szabadon megválasztott kormányzat iránt, és a koalíció – talán – jogos elvárása, hogy a média segítsen a kormánynak annak elmagyarázásában, hogy a rendszerváltás nagy munkájában miért van szükség az egyes intézkedésekre, nem teljesült. A kormányzat úgy érezhette, a média nem tájékoztat, hanem az ellenzék oldalán maga is politizál. A kormány és a koalíciós pártok, valamint azok támogatóinak médiával szembeni elégedetlensége aztán elsősorban a két médiaelnök ellen irányult. Ők pedig egyre inkább arra az álláspontra helyezkedtek, hogy akkor biztosítják a Televízió, illetve a Rádió függetlenségét, ha sem intézményeiken belül nem hajtanak végre változást, sem pedig a koalíció irányából érkező kívánságoknak nem adnak teret. Így pedig a „negyedik hatalmi ágban" nem történt semmilyen rendszerváltozás, továbbra is „elsők maradhattak a régi elsők".[21]

16 Debreczeni (1998): 287–288.
17 Hankiss (1993): 11.
18 Baló György: Médiaháborúk. *Népszabadság,* 1990. július 23., 7.
19 Rácz (2018): 170–171.
20 Mihancsik (2000): 103.
21 Varga (2013, online): 84.

1991 első felében a médiaelnökök intendánsokat neveztek ki a vezetésük alatt álló intézményekben, akik egyszemélyi irányítói lettek a televízió két (MTV1: Bányai Gábor, MTV2: Peták István), illetve a Rádió három csatornájának. Tulajdonképpen a médiaelnökök ezzel átadták nekik az irányítást és egyben a felelősséget is. Az intendánsi rendszer bevezetését a kormánypártok a közszolgálati tájékoztatási eszközök (Magyar Rádió, Magyar Televízió, Magyar Távirati Iroda) vezetőinek kinevezési rendjéről szóló törvény (1990. évi LVII. tv., a továbbiakban: kinevezési törvény) megsértésének tekintették, hiszen az intendánsokról nem szólt. A koalíció pártjai számára főleg a Rádiónál kinevezett intendánsok személye volt elfogadhatatlan: Szalay Zsolt (Kossuth), Vicsek Ferenc (Petőfi), Szirányi János (Bartók). Kónya Imre szerint – aki akkor az MDF-frakció vezetője volt –, a médiaháború tulajdonképpen ekkor kezdődött el.[22]

Antall József miniszterelnök ekkor már nem hagyhatta figyelmen kívül az MDF médiakérdésben radikálisabb irányzatának nézeteit. Nem túl elegáns módon – de más jogszabályi eszköz nem állt rendelkezésre – egy, a pártállami időkből származó, hatályban levő minisztertanácsi határozat (a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról szóló 1047/1974. [IX. 18.] MT határozat) alapján – amely a két elektronikus médium felügyeletét a kormányra ruházta –, bekérte jóváhagyásra a rádió és a televízió szervezeti és működési szabályzatait. A kinevezési törvény alapján pedig alelnököket kívánt kinevezni a Rádió (Király Edit, Rózsa T. Endre, Sediánszky János) és a Televízió (Bányai Gábor, Peták István, Chrudinák Alajos) elnökei mellé. Az alelnökök kinevezése ellen Hankiss Elemér és Gombár Csaba is tiltakozott. Az SZDSZ, amely cinikusan szakmai ügynek minősítette az intendánsi rendszer felállítását, most elutasította az „MDF-es komisszárok"-nak bélyegzett alelnökök kinevezését. Az ellenzéki FIDESZ és az SZDSZ képviselői tiltakozásul kivonultak az Országgyűlés Kulturális Bizottságának üléséről, ahol a televíziós és rádiós alelnökjelölteket hallgatták meg. A Bizottság kormánypárti többsége támogatta a jelölteket. 1991 júliusában Göncz Árpád köztársasági elnök azonban „lelkiismereti okokból" megtagadta az alelnökök kinevezését. A médiaháború ezzel a magyar közjogi rendszer alapjait érintő alkotmányjogi konfliktussá szélesedett. Kulin Ferenc, a Kulturális Bizottság elnöke az Alkotmánybírósághoz fordult, hogy az értelmezze a köztársasági elnök kinevezési jogkörét.

A kinevezési törvény értelmében ugyan az MTI, az MTV és a Rádió vezetőinek kinevezése kifejezetten a köztársasági elnök hatáskörébe került, a magyar Alkotmány szerint azonban a köztársasági elnök nem rendelkezik végrehajtói hatalommal, hiszen politikai felelőssége sincs. Intézkedései – néhány kivételtől eltekintve – csak a kormány valamelyik tagjának ellenjegyzésével érvényesek. Az Alkotmányból következik, hogy a köztársasági elnöknek a kinevezési törvényben megállapított jogköre is formális, lényegében csak a jogszabályi feltételek meglétének vizsgálatára terjed ki.

Az Alkotmánybíróság 1991. szeptember 26-i határozata (48/1991. [IX. 26.]) a kormányoldal álláspontját támasztotta alá; vagyis a köztársasági elnök akkor tagadhatja meg a kinevezést vagy a jóváhagyást, „ha alapos okkal arra következtet, hogy a javaslat teljesítése az államszervezet demokratikus működését súlyosan zavarná". Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint ehhez olyan súlyú indokok kellenek, mint az Országgyűlés rendkívüli összehívásához vagy feloszlatásához.

---

22 Kónya (2016): 487.; Vö. Debreczeni (1998): 289.

Ezután a miniszterelnök ismételten kezdeményezte a köztársasági elnöknél az alelnökök kinevezését. Göncz Árpád válaszában – nyilvánvalóan időhúzási szándékkal – jelezte, hogy „mérlegelési időre" van szüksége, és bekérte a Rádió és a Televízió működési szabályzatát. Ekkor a miniszterelnök kérte az Alkotmánybíróság állásfoglalását, kötődik-e határidő az elnöki kinevezési jogkör gyakorlásához. Az újabb alkotmánybírósági határozat (8/1992. [I. 30.]) kimondta, hogy „a köztársasági elnök a kinevezési jogkörébe tartozó döntést [olyan] ésszerű határidőn belül köteles meghozni, amely annak megállapításához szükséges, hogy a kinevezés alkotmányos feltételei fennállnak-e. E határidő túllépése alkotmányellenes." Ezzel egyértelművé vált, hogy az alkotmány értelmében Göncz Árpádnak az alelnökök kinevezési okmányait az első miniszterelnöki előterjesztéskor alá kellett volna írnia.[23]

A miniszterelnök ekkor – visszavonulási lehetőséget kínálva a köztársasági elnöknek –, eredeti jelöltjeit visszaléptetve új alelnököket jelölt. A közéletben addig ismeretlen személyeket nevezett meg: Nahlik Gábor távoktatási szakembert az MTV, illetve Csúcs László pénzügyi szakértőt a Magyar Rádió alelnökének. A köztársasági elnök 1992. március 2-án végül kinevezte az alelnököket.

A Göncz Árpádot védő balliberális publicisták és jogászok is „vélt igazukat" egyrészt a médiaelnökökre vonatkozó kinevezési törvény *Indoklására* alapozták. Az ún. MDF–SZDSZ-paktum egyik melléklete külön szólt a médiáról.[24] Ebben deklarálták, hogy a „nemzeti televízió és rádió, illetve az MTI nem lehet pártpolitikai csatározások martaléka. Ezért a TV és a Rádió lehetőleg közös elnökét és két alelnökét a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki". Ezt a gondolatmenetet vette át az *Indoklás,* mely szerint

> „Annak érdekében, hogy a sajtószabadság alkotmányban meghatározott elve mind teljesebben valósuljon meg, továbbá, hogy a törvényben meghatározott intézmények tekintetében a pártatlanság társadalmi igénye méltó helyet kapjon, a vezetők kinevezését az Országgyűlés a köztársasági elnök feladataként határozza meg."[25]

A köztársasági elnök ezen jogkörét azonban a kinevezési törvény is miniszterelnöki ellenjegyzéshez kötötte (1. § (2)). (Ekkor még talán senki sem gondolta, hogy – a két legfőbb közjogi méltóság egyet nem értése esetén – a törvény értelmezése milyen alkotmányjogi bonyodalmakhoz vezet majd.)

Másrészt az alkotmánybíróság döntésében szereplő, a kinevezés tartalmi okokból történő megtagadásának lehetőségébe kapaszkodtak.[26]

Az első esetben figyelmen kívül hagyták, hogy az egyes törvényeket nem lehet a teljes jogrendszer testéből kiragadva, önmagukban értelmezni. Azok nem írhatják felül az Alkotmány rendelkezéseit. A második esetben pedig nyilvánvalóan olyan „tartalmi okoknak" kell fennállniuk, amelyek a kinevezendő személyek esetében nem következtek volna be, hiszen egyik alelnök-jelölt személye sem zavarta volna meg „súlyosan" „az államszervezet demokratikus működését".

---

23 Sólyom (2001): 485–490., 724–725., 756–760.; Debreczeni (1998): 289–290.

24 Ferenczi (1994): 91–94.

25 Közli Paál (2013): 708.

26 Vö. Bayer (2005): 178–180.; Révész (2011): 3–5.

Sólyom László – aki az Alkotmánybíróság elnöke volt a média alelnökök kinevezése és az elnökök leváltása körüli procedúra idején – Antall miniszterelnök kérdésére hangsúlyozta, hogy az Alkotmánybíróság az adott jogi helyzetben politikai állásfoglalást nem tehet, vagyis nem mondhatja ki konkrétan, hogy a köztársasági elnök magatartása alkotmányellenes-e, a szakszerű jogalkalmazás esetén annak megállapítása egyértelmű. Sólyom hivatala elhagyása után már egyértelműen kimondta:

> „Fontosnak tartom a Göncz-ügyeket, az elnöki hatáskör tisztázását. Göncz Árpád nem volt tisztában saját alkotmányos lehetőségeivel. Mint azt egy jelentős SZDSZ-es politikus nemrég mondta nekem, nem is akadt a környezetében senki, aki erről tíz év alatt felvilágosította volna."[27]

Lehet, hogy az ún. kinevezési törvény szövegéről való megállapodás során a felek nem látták előre, hogy az milyen problémákhoz vezethet? Vagy igenis látták: az SZDSZ számított rá, hogy a köztársasági elnököt adott esetben felhasználhatja saját céljaira? Vagy csak az alkalom adta a lehetőséget? *Vagy Antall József úgy vélte, mivel a köztársasági elnök kinevezési jogköre formális aktus, csak szimbolikus engedményt tesz, amikor az MDF-SZDSZ-paktumban hozzájárult ahhoz, hogy a média elnökeit a köztársaság elnöke nevezze ki, illetve mentse fel?*

3. Zárszó helyett

A médiaháború szóval jelölt események a frekvencia-moratórium alatt játszódtak le. Nehéz elképzelni, hogy az óriási reklámbevételekkel kecsegtető országos televíziós frekvenciák megszerzésére való felkészülés ne munkált volna ott a háttérben. Kulin Ferenc szerint, aki 1990–93 között az Országgyűlés Kulturális Bizottságának elnöke volt, azt mondta ezzel kapcsolatban, hogy az SZDSZ akkor „keményített be", amikor az MDF körülnézett, kit lehetne a médiaprivatizációba bevonni. Amíg az MDF japán és német befektetőket preferált volna, az SZDSZ az USA-ból kívánt cégeket helyzetbe hozni. A médiaháború mögött ott volt a pártállami hitelfelvételek, az államadósság kérdése is. Akik hitelt adtak, azok az elektronikus média privatizációjában is szerettek volna részt venni.[28]

---

27 Bódy–Cieger (2004): 162.

28 Vö. Rácz (2018): 194–195.

Források és irodalom

Periodikák

168 Óra, Demokrata, Népszabadság

Feldolgozások, interjúk, visszaemlékezések

Bayer (2005) = Bayer Judit: A médiatörvény előkészületei és a médiaháború. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. 178–182.

Bárány (2000) = Bárány Anzelm: *Média-, nyomda- és könyvszakmai privatizáció, 1988-1998.* [Budapest], GJW-Consultatio, [2000.]

Bárány (1998) = Bárány Anzelm: Volt egyszer egy sajtószabadság. (Média és politika 1987–1997). In: Schmidt Mária – Tóth Gy. László: *Janus-arcú rendszerváltozás. Tanulmányok*. Budapest, Kairosz, 1998. 7–63.

Bódy–Cieger (2004) = „Hagyni kell történni a sorsot." Sólyom Lászlóval beszélget Bódy Zsombor és Cieger András. *Századvég,* 2004/1. 133–175.

Bossányi (2000) = Bossányi Katalin: *Kísérlet.* (Szerk. Verő László). [Budapest], Héttornyú, 2000.

Debreczeni (1998) = Debreczeni József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás.* Budapest, Osiris, 1998.

Ferenczi (1994) = Ferenczi Krisztina: Előjáték a sajtószabadsághoz. *Telehír. A televízió dolgozóinak lapja*. 1994. november. Különszám. 52.

Hankiss (1993) = Hankiss Elemér: Médiaháború. *2000*, 1993/november, 9–16.

Horváth (2013) = Horváth Attila: A magyar média a rendszerváltástól 1998-ig. In: Paál Vince (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010.* Budapest, CompLex, 2013. 17–121.

Kitta (2013) = Kitta Gergely: „Amiről szó van": Médiaháború. In: Paál Vince (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010.* Budapest, CompLex, 2013. 369–382.

Kónya (2016) = Kónya Imre: *…És az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig.* Pécs, Alexandra, 2016.

Mihancsik (2000) = „Azóta sem sikerült…". Hankiss Elemérrel beszélget Mihancsik Zsófia. *Beszélő,* 2000/2. 99–103.

Paál (2013) = Paál Vince (szerk.): *A magyarországi médiaháború története. Média és politika 1989–2010.* Budapest, CompLex, 2013.

Rácz (2018) = Rácz János: *Több oldalról szorongatva: középen. A médiacsata néhány csörtéje (1990–1993).* Budapest, Veritas – Magyar Napló, 2018.
Révész (2011) = Révész Sándor: Médiaháború 1989–2011. I. rész. 1989–1992. *Kritika,* 2011/5. 2–5.

Sólyom (2001) = Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon.* Budapest, Osiris, 2001.

Varga (2004) = Varga Domokos György: A „SAS" sajtója. Az Antall-kormány médiapolitikájáról. *Médiafüzetek,* 2004/1. 57–64.
Varga (2013, online) = Varga Domokos György: *Elsőkből lesznek az elsők I. A magyar média metamorfózisa. MédiaHarcok*. Második javított kiadás. Online változat. 2013. https://mek.oszk.hu/11500/11579/pdf/11579_1.pdf
Varga (é. n., online) = Varga Domokos György: Új médiatörténelem *(1956–) 1989–2010 (–2014). A magyar rendszerváltozás tömegközlésének természetrajzához.* Szöveggondozás: Hajdú Éva. Online kiadás. https://mek.oszk.hu/13300/13313/13313.pdf

Zöldi (2000) = Zöldi László: „Nem sajtóprivatizációra kaptam megbízatást, hanem pártgazdálkodásra." Az MSZP első kincstárnoka a megyei lapok eladásáról. *Magyar Média,* 2000/2. 66–71.

A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011* (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum" azonosítása felé* (2014)
9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Grad-Gyenge Anikó – Sarkady Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)
11. Apró István (szerk.): *Média és identitás* (2014)
12. Pruzsinszky Sándor: *Halhatatlan cenzúra* (2014)
13. Kóczián Sándor: *Gyermekvédelem a médiajogban* (2014)
14. Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig* (2014)
15. Kiss Zoltán – Szivi Gabriella: *A közszolgálati médiaszolgáltatás és a szellemi tulajdonjogok kapcsolódási pontjai és szabályozási környezete* (2015)
16. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014* (2015)
17. Grad-Gyenge Anikó: *Az audiovizuális archívumok szabályozási kerete – különös tekintettel a médiajogi és szerzői jogi rendelkezésekre* (2015)
18. Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014/2* (2015)
19. Apró István (szerk.): *Média és identitás 2.* (2016)
20. Mezei Péter: *Jogkimerülés a szerzői jogban* (2016)
21. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative media law practice: media regulatory authorities in the Visegrad countries: Vol. 1. Czech Republic and Slovakia* (2016)
22. Koltay András – Andrej Školkay (szerk.): *Comparative media law practice: media regulatory authorities in the Visegrad countries: Vol. 2. Poland and Hungary* (2016)
23. Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt* (2016)
24. Grad-Gyenge Anikó: Film és szerzői jog – *A megfilmesítési szerződés* (2016)
25. Kőhidi Ákos: *Fájlcsere és felelősség* (2016)
26. Hajdú Dóra: *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban* (2016)
27. Tóth J. Zoltán: *A büntetőjogi rágalmazás és becsületsértés* (2017)
28. Kelemen Roland: *Az első világháború sajtójogi forrásai – Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában* (2017)
29. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar médiumok 2016* (2017)
30. Klein Tamás (szerk.): *Tanulmányok a technológia- és cyberjog néhány aktuális kérdéséről* (2018)

31. Kiss Zoltán Károly: *A kulturális tevékenységekre, valamint a médiaszolgáltatásra vonatkozó közteherviselési és jogdíjfizetési szabályok* (2018)
32. Merkovity Norbert: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában* (2018)
33. Csapody Miklós: *Az „irányított nyilvánosság" és a „szerkezet megváltoztatása" Magyarországon* (2018)
34. Apró István (szerk.): *Média és identitás 3.* (2019)
35. Mák Ferenc: *Sajtó a Birodalom határán. Hírlapok és a nemzeti újjászületés a kiegyezés utáni Délvidéken* (2019)
36. Paál Vince: *Tanulmányok a magyar sajtószabadság történetéhez 1867–1944* (2019)
37. Kiss Zoltán Károly – Kiss Dóra Bernadett: *A vizuális művészetek és a jog – 1. A képzőművészet szabályozása* (2019)
38. Gálik Mihály – Csordás Tamás (szerk.): *A média gazdaságtanának kézikönyve* (2020)
39. *Klestenitz Tibor: Fejezetek az egyházi sajtó történetéből* (2020)
40. Klestenitz Tibor – Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti tanulmányok 2020* (2020)
41. *Apró István (szerk.): Média és identitás 4.* (2021)
42. Kiss Zoltán Károly: *A vizuális művészetek és a jog 2. Az építészet, a fotóművészet és az alkalmazott művészetek jogi szabályozása* (2021)
43. Apró István (szerk.): *Magyar médiaműhelyek a Kárpát-medencében* (2021)
44. Grad-Gyenge Anikó: *Egy modern szerzői jog* (2022) (Online kiadvány!)
45. Szadai Károly (szerk.): *VV10 – Egy valóságshow valósága* (2022)
46. Dobos Ferenc: *Isaurától az 5G-ig. A médiahasználat változása 2001 és 2021 között a határon túli magyarság körében* (2022)
47. Gyulay Dániel: *Becsület csorbításának vizsgálata a tényállásszerű és jogellenességet nélkülöző cselekmények körében* (2023)
48. Paál Vince (szerk.): *Médiatörténeti mozaikok 2022* (2023)
49. Kiss Zoltán Károly: *A vizuális és az audiovizuális alkotók díjazása* (2023)
50. Farkas Ádám – Kelemen Roland: *Nemzeti biztonság és kibertér* (2024)
51. Szadai Károly (szerk.): *Szabályozott valóságkonstrukció – szerepek, normák, stratégiák a ValóVilág 11-ben* (2024)
52. Apró István (szerk.): *Média és identitás 5.* (2024)
53. Lendvai Gergely Ferenc – Papp János Tamás (szerk.): *Digitális Dilemmák – Fiatal kutatók válogatott tanulmányai a közösségi média egyes szabályozási kérdéseiről* (2025)

Médiatudományi Intézet, Budapest
A kiadásért felel Nyakas Levente
Tördelő: Filei Nikoletta
Megjelent 19 (B/5) ív terjedelemben, 300 példányban
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222
Médiatudományi Könyvtár 54.: ISBN 978-615-5302-50-3